Bodleian Libraries
UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

رسالہ ہدایۃ المومنین لے سلسلۂ الصالحین نادر کتاب مصنفہ ابوالخیر مولوی معین الدین مشہدی۔

مطالب رشیدی - رموزات فقر و تصوف از شاہ تراب علی کاکوروی۔

سرور العباد - شرح قصیدہ بانت سعاد مصنفہ مولوی حاجی عبد الحافظ محمد نذیر۔

پند نامۂ عطار - نصائح رموزات تصوف مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار۔

کیمیائے سعادت جو جامع شریعت و حقیقت ہے مصنفہ امام محمد غزالی۔

اخلاق جلالی محشی مصنفہ ملا جلال الدین دوانی

اخلاق ناصری مصنفہ محقق نصیر الدین طوسی

اخلاق محسنی - درسی متداول از ملا حسین واعظ کاشفی۔

گلشن اسرار رموزات کا بیان مصنفہ مولوی انور علی۔

می باید شنید - لب لباب تدرر و نصائح حکمات مصنفہ مولوی رفعت علی رفعت۔

مکتوبات امام ربانی تین جلد مین مع رسالہ ردروافض و رسالہ مصطلحات حضرات صوفیہ اسمین مکاتیب و ارشادات حضرت مجدد الف ثانی ہین

۱- جلد - مین ایکسو تیرہ مکتوب ہین جمع کردہ شاہ یار محمد بموجب ارشاد حضرت۔

۲- جلد - تالیف شاہ عبد الحق۔

۳- جلد - تالیف شاہ محمد نعمان۔

مع جلد رسالہ ردروافض مع جلد رسالہ مصطلحات صوفیہ

گنجینۂ عرفان بعنوان مذاق اہل تصوف مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار وغیرہ عرفا۔

رسالہ غوثیہ - مسمی بہ نشاط العشق از ارشادات حضرت غوث الاعظم رح۔

بوستان محشی جلی قلم مانند او سط قلم قطعہ کمال خوشخط مصنفہ حضرت شیخ سعدی رح۔

بوستان مترجم - ترجمہ نظم اردو ہموزن شعر بشعر ترجمہ از نتیجۂ طبع منشی گوبند پرشاد فضا تخلص

انفاس الاکابر و انوار الضمائر دو رسالہ معرفت و عرفان مین مصنفہ مولوی محمد نعیم اللہ۔

مثنوی شاہ بوعلی قلندر - عارفانہ مضمون از شاہ بوعلی قلندر۔

مثنوی مولوی روم نہایت خوشخط چار مصرعہ ہر شش دفتر مشہور از نتیجۂ طبع عرفانی حضرت مولانا جلال الدین رومی بالحاق دفتر ہفتم۔

شرح مثنوی روم - حامل المتن بسبط تشریح ہے نادر از تصنیفات مولانا عبد العلی ملقب بہ بحرالعلوم تین جلد مین

ایضاً مسمی بہ لطائف معنوی تصنیف مولوی عبد اللطیف

ایضاً مسمی بہ مکاشفات رضوی مصنفہ مولوی محمد رضا

مجموعۂ کلیات مثنویات مشمولہ دہ رسالہ ذیل از حضرت شیخ فریدالدین عطار۔

۱- رسالہ جوہر الذات ۲ - رسالہ مہلاج

۳- رسالہ الٰہی نامہ - ۴ - رسالہ مختار نامہ

۵- رسالہ منطق الطیر - ۶ - رسالہ بلبل نامہ

۷ رسالہ نزہت الاحباب ۸ رسالہ مفتاح الفتوح

۹ رسالہ بے سر نامہ ۱۰ رسالہ پند نامہ عطار

مثنوی سلسبیل در وعظ از حکیم منور حسین امروہوی

مجالس العشاق - با تصویر از میر سلطان حسین نبیرۂ شہنشاہ امیر تیمور۔

منطق الطیر - نادر مثنوی مخاطبات طرفین طیور کے اور جوابات ہم انکے مصنفہ حضرت شیخ فریدالدین عطار

نظم اللآلی شرح قصیدہ بدأ الامالی عربی زبان کا جسکی نظم فارسی حافظ محمد بخش رفیقی کی زبانی

مثنوی بزم وصال معرفت کے مذاق مین محمود مثنوی۔

مثنوی شیخ بہلول حکایات اندرز آمیز۔

حدیقۂ حکیم سنائی درسی کتاب مذاق تصوف مین

مثنوی نشترِ غم مصنفہ مولوی محمد مقیم سہارنپوری
مثنوی تالیف نظیر - مصنفہ مولوی منظور احمد -
مثنوی شاخسارِ بستانِ خیال مع رسالہ خوانِ نعمت
مثنوی زلالی مصنفہ ابوالحسن متخلص بہ زلالی -
مثنوی لی رام - معروف بہ چشمۂ عرفان -
مثنوی زاد المسافرین مصنفہ ملا حسین واعظ
مجموعۂ نوادرِ نظم یعنے مجموعۂ ہشت مثنوی از کلام

اساتذہ شعرائے متقدمین -
۱ - مثنوی در صفت بنگالہ -
۲ - مثنوی - معراج الخیال از کلام تجلی -
۳ - مثنوی قضا و قدر - از طالب آملی -
۴ - مثنوی قضا و قدر - ایضاً دیگر -
۵ - مثنوی قضا و قدر ۶ مثنوی رزمیہ از میرزا صائب
۷ - مثنوی قضا و قدر ۸ مثنوی در صفت قلم از کلیم

کتب قصص نثر درسی وغیرہ

شبستان عشرت معروف بہ عجیب القصص
نادر فسانہ بعبارت رنگین مانند بہار دانش ہے
مصنفہ منشی بخت سنگھ -
نگارِ دانش لب لباب عیار دانش کمال عمدہ انتخاب ہے
عیارِ دانش مصنفہ شیخ ابو الفضل علامی بن شیخ مبارک
انوارِ سہیلی - محشی اسکے مضامین پر عمل کرنا

نادانوں کو دانا بناتا ہے سرمایا انسانیت کا جام
پنھاتا ہے مصنفہ ملا حسین واعظ -
مفرح القلوب کیتگ دمنک کا قصہ ترجمہ ہندی کتاب ہیتوپدیش
بہارِ دانش - کلان واضح خوشخط صاف
چھپا صحیح مصنفہ منشی عنایت اللہ -
ایضاً - خرد مصنفہ ایضاً -

کتب اخلاق و تصوف

گلستان محشی خرد از حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی
ایضاً گلستان - متوسط قلم محشی -
گلستان مترجم - ترجمہ اردو لفظ بلفظ -
شرح گلستان نادر شرح از ملا محمد اکرم ملتانی -
ایضاً مسمی بہ ریاض رضوان شرح از مولوی ریاض علی
ایضاً مسمی بہ خیابان شارح حضرت سراج الدین خان آرزو -
تضمین گلستان سعدی مصنفہ منشی ہرگوپال تفتہ
گلستان حکیم قاآنی بجواب گلستان حضرت سعدی
اسی طرز و روش کی مصنفہ حکیم قاآنی المعروف
بہ میرزا حبیب شیرازی -
بہارستان جامی بجواب گلستان ایضاً از ملا عبد الرحمن جامی
خارستان محشی کمیاب کتاب بنظم و نثر ہے
ہم پہلوئے گلستان ہے سولہ باب ہیں مصنفہ ملا مجد الدین خوافی

امیر الاولیا - اسمیں بائیس فصل ہیں اور ہر فصل
میں انکے اقسام و مراتب اہل اللہ کا ذکر ہے از
حضرت شیخ فرید الدین شکر گنج -
اخلاق محمدی فضائل علوم وغیرہ کا ذکر ہے چالیس
باب ہیں مصنفہ مولوی محمد علی یزدی -
مصباح الہدایت ترجمہ عوارف مشتمل بر ذکر
مبانی و اصول طریقت اہل تصوف مترجمہ حضرت
محمود الکاشانی -
مصباح التہذیب - باسم تاریخی حکایات
نصائح مصنفہ شیخ کمال الدین -
حصہ پند سود مند لقمان حکیم مع چار رسائل
جلی قلم خوشخط -
۱ - رسالہ سعادت نامہ - ۲ - رسالہ خواجہ عبد اللہ
انصاری - ۳ - رسالہ تحفۃ الملوک ۴ - رسالہ مناجات حضرت

ایما کرده است که ممدوح او هم از سالکان راه حق است و یا آنکه مراد از شراب بیخودی پادشاه عیش ابدی باد چنانکه محمد رضا
فرموده که مولانا محمد اکرم ملتانی قادری غفر الله له و لوالدیه که پدر بزرگوار من است چون در اثنای تصنیف این شرح
بقرب حق سبحانه و تعالی پیوست ارشاد و وصیت به تمامیت آن باین احقر عنایت فرمودند که اکنون بتوفیق او تعالی
و بامداد دعای آن مولانا تا تمامیت رسید و مرتب چون نوبهار گردید بهر طالبی که این شرح را بمطالعه آرد به دعای خیر یاد نماید
که برای طالبان یادگاری نوشته ام و اکثر درین تحریر اقتدا بشرح عالم تحریر مولانا محمد اکرم نموده ام که او درین فن
ماهر کامل است چنانکه در خطبهٔ شرح خود چنین نوشته که دریافت ماهیت سخنان سلطان شاعران خواجه نظامی
تا این هنگام هیچ کدام از فضلا نرسیده چه در ادراک سخن دیگری تا آنکه پایهٔ فضل او در مرتبهٔ بلاغت او نرسد هیچکس را
دست تکلیف رسانیدن محال است پس بحکم ما لا یدرک کله لا یترک کله فکر در سخن آن شاه شاعران کرده آنچه تخمین
در شروح و حواشی این کتاب بیگر کرده شد اما حقیقتش مرا از مطالعهٔ اینها انکشاف جمعیت خاطر درست نداد و اجزا
همه شروح را گذاشته نسخهٔ قدیمه که دست نارسایان تا آن نرسیده بود و خط کج رقمان بی حقیقت نوعی عارض
نگردیده و پیش داشته فکر معانی آن نموده ام انتهی کلامه و خلف رشید مولانا مذکور که از پدر بزرگوار خود استفاده
داشت هم نسخهٔ صحیحه را پیش نهاده با تمام رسانیده است مگر آنکه تحریر ایشان از اول تا آخر مختصر بود که مبتدیان را
از ان فائدهٔ تمام نبود لهذا ایجاز ایشان را بایضاح آورده ام تا فائدهٔ عام گردد و در اصل تحریر و تاکید ایشان
و در تقریر مستفید ایشان نظر باید کرد که فرق هلال و بدر است و شاهد معنی بر مسند صدر نشیند این شرح بسیط
اگرچه طویل افتاده است از حد اعتدال از و بیان مقصد بدر رفته بلغو و حشو پای ننهاده است و ابیاتی که
شارحان بیان نکرده اند مهمل نگذاشته بلکه ربط سیاق و سباق هم ملحوظ داشته و این راقم را امید از اهل انصاف
و دوران اعتساف چنان است که در پی تزییف آن نشوند و بحسن قبول نظر فرمایند و بتاریخ بست و یکم ماه رمضان المبارک ۱۲۴۵
الف و مائتین و خمس و اربعین صورت اختتام یافت الحمد لله علی ذلک والصلوة والسلام علی نبیه الکریم و آله و اصحابه اجمعین

خاتمة الطبع

دادار جهان را سپاس که درین نزدیکی زمان نسخهٔ ثانی شرحی که بحل و کشایش طلسم سربستهٔ مقالات مولانا نظامی
گنجوی قفل نا شکسته این نامهٔ نامی زیباتر از زین نبافته نامش شرح سکندرنامه محمد گلوی نسخهٔ ثانی نهاده از تصنیفات
عالی بند شامل مضامین نوی مولوی محمد گلوی که نسخهٔ اولش تا شرح رسیدن سکندر باصفهان و خواستن روشنک در سنه ۱۲۶۱ع
طبع شده بود حالا نسخهٔ ثانیش تا شرح تمامی قصهٔ سکندر در مطبع نامی منشی نولکشور بمقام کانپور باهتمام منتظم بیدار درون
خوش خصال منشی بشیشر دیال مهتمم مطبع در ماه اکتوبر ۱۸۸۱ع مطابق ماه ذیحجه ۱۲۹۸ھ بحلیهٔ طبع آراسته شد

ای گوهر بسیار که عبارت از سخنهای این کتابست کذا افیده ای اگر گفتن من تعلق بطبع زر بودی این سخن دراز در تمام عمر
بهم رسیدی یعنی از کمال قناعت و توکل اینقدر کتاب دراز من بوجود نیامدی و انسب باین معنی آنست که گوهر سے
بپای تنگیر باشد ای تمام عمر هرگز سخن نگفتمی بلکه گفتن بسیار و سخن بیشمار از من ناشی از عشق ست که کمال محبت اشتعال
مرا برین کار واداشته است م چو من کم زبان عشق بسیار داشت + ش محمد رضا فرموده که چو شرطیه است و بیت
لاحق جزای آن و واداشت درین مصرع بحذف میم ست ای داشتم چنانکه از لفظ می آید ای چون من کم زبان ساکت
بسیار و ابستم و این معنی اشارت ست بخلوت گزینی که شیوهٔ خواجه رحمه است عشق سخنگوئی بسیار داشتم مرا توفیق
خدای تعالی بگفتن یاور شده است که این کتاب را در آخر عمر بنظم آورده ام و تواند که معنی چنین باشد که کمال محبت سخن
گفتن مرا برین کار داشته زیرا که عشق سخن همچون من کم گوی را در جهان بسیار برین کار داشته است و هذا اظهر
من الاول فی ربط المصرعین و علیک بالانصاف م از آن بیشتر کاوری در ضمیر + الخ ش از آن بیشتر متعلق
مصرع ثانی ست آوری در ضمیر ای ولایت ستانی و آفاق گیری را بخاطر آوری و آوردن کنی بفتح دگدا ای بفتح تازه
و تسخیر نو که ولایت جهان در تصرف تو آید جهان پیش خورد الخ پیش خورد بمعنی پارسے طعام اندک که بر سبیل چاشنی
پیش از وقت خورند کذا فی الرشیدی ستشهد بهذا البیت و از جهان زمانه جهان مراد است که تا قیامت باشند
یعنی جوانی تو آنقدر افزون باد که این زمانه دنیا تا به قیامت پیش خورد و ماحضر آن جوانی باشد چنانکه مصراع
ثانی آن مفید اوست کذا افیده پس از همه یعنی شاهان ست + آنکه در نسخه محمد رضا سوای ساقی نامه اینقدر ابیات ست
که بقلم آمده و در بعضی نسخ سه بیت زائد یافته شد و آن اینست م خجسته همیشه چو سرو جوان + بمانا دو در بزم شاه
جهان + ش شاه جهان فاعل بمانا دست و لفظ بزم موقوف ای شاه جهان در بزم عیش و شادمانی چون
سرو جوان همیشه خجسته و سرسبز بکامرانی بماند مشیة تعالی م بتاریخ پانصد نود هفت سال + که خواننده را
زره گیر دلال + ش ای خاتمه این کتاب از زمان هجرت حضرت رسالت مآب علیه افضل الصلوات بتاریخ پانصد
و نود و هفت سال شد یعنی ششم پیدا آمد شه سال و مصرع ثانی دعائیه است م سال چارم محرم بدست +
سه ساعت گذشته چهارم بدست + ش یعنی از سال مجدد تاریخ چهارم ماه محرم الحرام بود و سه ساعت از ساعات
روز گذشته بود و ساعت چهارم بدست من که این نامه با تمام رسید والله اعلم بتاریخ فراغته م بیا ساقی از خم
دهقان پیر + بمن ده یکی ساغر دلپذیر + ش ای چنانکه دل من می خواهد جامی از شراب بیخودی و عارف دیرینه
آنرا بنا ساخته است بمن ده م ازان می که جان را روی هوش باد + مرا شربت و شاه را نوش باد + ش ای
آن جام از آن قسم شراب باشد که جان را روی هوش باشد ای زندگی بخش عقل باشد تا بکار خویش هوشیار باشم
و قدم از جادهٔ شریعت و راه معرفت بیرون ننهم و آن می برای من نوشیدنی باد و شاه زمان را هم گوارا باد و در یخ عا

مرغ را از هوا فرود می آرد ای وزن متقارب نهاده است که خوانندگان بران فریفته شدند متن آن بلبل الخ ارم کنایه از خوش
که خوش آرامگاه است ای من باین خوش نوا بلبل ارم هستم که بس خوشگوار ام ودر باغ ملک تو آرامگاه ساخته ام
ای از شاهان زمانه برای ساختن شرفنامه ترا گزیده ام چنانکه در صدر کتاب فرموده است وهم درین مقام می فرماید که
هم نوای سرایم در ایام تو + شش ای سخن نادر گفته ام درین کتاب بعهد سلطنت تو هم که ماند در و سالها نام تو + پیش
زرین کند ای آراسته سازد نقش تو ای نقش نام تو چنانکه از مصراع اول پیداست خامه بای قلم مرا که این نامه
نوشته است زر پیل بار الخ پیل بار صفت زرست چنانکه در نسخهٔ شارح پیلوارست ای زر که پیل بزرگ تن آنرا حمل
توان کرد نه آنکه توده آن زر در بسیاری و بلندی بمقدار ارتفاع قامت پیل باشد چنانکه شارح گفته چه این معنی
خلاف متعارفست که شتروار و خروار بمعنی بار شتر و بار خر باشد مقصود نیست ای نمی خواهم از توجه تو چنان که هم وجواد
هستی که آبی خواهش می دهی ومصراع ثانی علت عدم خواستن زر بسیارست پیل تو ای زر پیل بار تو وکذلک پیل
محمود ای زر پیل بار و بسیار که سلطان محمود بن سبکتگین بمادح خود می داد چنانکه این معنی از مصراع اول می آید
پس معنی چون پیل محمود نیست آنکه بخواهش مادح نیست چه سلطان محمود زر پیلوار مر فردوسی را بخواهش او داده بود
وبیت لاحق مؤید این معنی ست که بخشش تو موقوف بخواستن نیست کذا افید و شارح نوشته که محمود شاه
اینقدر زر بحکیم عنصری در صلهٔ اشعار داده بود وبه فردوسی نیز این اقرار کرده بود که زر پیل وار تو خواهم داد والله اعلم بالصواب
اما آنچه شارح از پیل اول ذات خواجه مراد داشته است واز پیل محمود فردوسی خواسته که مادح سلطان محمود بود
ومعنی بیت چنین گفته ای ممدوح من نظامی از تو مثل پیل وار در صلهٔ اشعار نمی خواهم زیرا که پیل تو که خواجه است
در توقع وطمع زر مانند پیل محمود که فردوسی باشد نیست چه فردوسی طامع بود که از ممدوح خود زر پیلوار در جای بیت
نموده بود ومن طامع نیستم خلاف ظاهر بیت لاحق ست بلکه مقصود خواجه آنست که عطای تو حاجت بسؤال من
ندارد که تو بی خواست سائلان مانند خزینه فراوان وسیب خلعتها می بخشی نه آنکه من نظامی چون فردوسی طامع نیستم
والفرق ظاهر و آنچه بعضی در بیان مصراع ثانی بیت اول چنین گفته که سلطان محمود سامان دولت وتجمل سلطنت مثل تو
نمی داشت یعنی تو درین سامان وشوکت شان از سلطان محمود زیاده تری پس از تو طمع و توقع نمودن بجز نسبت
به احسان تو بی خواست و توقع شامل حال هر کس ست چنانکه از بیت لاحق پیداست هم خلاف ظاهر کلام ست
اگرچه فی نفسه صحیح ست ومطابق مرام فافهم متن این نامه را الخ کلام سابق در کثرت عطای شاه بود واز ینجا تمهید
بیان عشق خود ست بشاه سخن که بی طمع زر ومال چندین سخن نادر گفته ام و قدم شارح ازین جا بیت لغزیده است
که بیت سابق حاصل بر عدم طمع نموده است بزرهای بافراز زر و طمع مال از شاهان زمانه چنانکه فردوسی در
شاهنامه یک بیت را یک دینار می ستد و پای عمری برای عظمت ست ای در عمر دراز و پای گوهری برای کثرت

شرفنامه که مشتمل بر قصهٔ سکندر شاه است و سکندر ثانی پادشاه زمانه که سکندر ثانی ست در علو و رتبت و شوکت سلطنت
کذا افید بقا باد بتدا خبر ست ای ممدوح را تا بامید بخت تا مدت دراز بقا باد و بذات خجسته آیات او تاج و تخت او را سرسبزی
و تازگی باد کذا افید م چنین بلبلی در گلستان او + الخ ش بلبل اشارت بخواجه رح و گلستان عبارت از ملک
شاه زمان و مصراع ثانی خبر چنین بلبلی و مبارک نفس آنکه سخن و گفتار وی همین لفظ مبارک باشد ای سخن این بلبل
در باغ شاه همین کلمه مبارک باد باشد یعنی جان شاه را همواره شادی تازه رسد که تا من بر جان او مبارک گوی باشم
و یا مبارک نفس مرکب یعنی دعاگوی ست کذا افید و تاج سپهر ذات فلک که بر سر عالم ست و کلمه را در ترا علامت
اضافت سرست سپهر پایه ای سر تخت ترا یعنی تائید آسمانی مر تخت ترا بلند پایه می سازد که هر ساعت گردش سپهر
مساعد کام ست و دولت یعنی پادشاهی عالم فاعل رسید و بیت لاحق تمهید مقصد دیگر ست م ازین کوزه گل گر
آبی چکید + دران شرف دریا کی آید پدید + ش این کوزه گل اشارت به تن خاکی خواجه رحمه و آبی ای آب اندک که
این کتاب ست و مدح شاه همدران اندک ست و این قلت حجم کتاب نسبت به بزرگی شاهنامه است چنانکه از لاحق
می خیزد آن شرف دریا خات پادشاه که عالی سخن ست و هم عالی درجه کی آید پدید ای کجا نشو و نما یابد بر لائق نظر گردد یعنی
این اندک از سخن من اگرچه لطیف آمده است در پیش شاه لائق گزارش و تحفه نیست چنانکه آب چشمه اندک که از کوزه چکید
بدریا نرسد و هم آنجا بماند و حاصل آنکه لائق نظر شاه دفتر عظیم حاوی مدح بسیار آن کریم ست که مانند سیل بی پایان بدریای
او برسد و قبول افتد م نظامی که خود را غلام تو کرد + الخ ش نظامی مبتدا موصوف ست و این بیت صفت او و بیت
لاحق خبر او ست و غلام یعنی ثناخوان که خدمت خواجه همین ثنا و دعاست و کلمه را علامت اضافت گزارش سخن که
عبارت از قصهٔ سکندر ست ای قصهٔ سکندر را بنام تو نوشته است م که آن مور پیش سلیمان کشید + ش بیان همان ست
و همان بتخفیف یای مصدری عبارت از اندک کتاب ست که هدیه و تحفه شد پیش شاه ذوالاجناب و آن مور اشارت بموری
که بخدمت سلیمان ع رفته بود و پای ملخ بهدیه برده یعنی این اندک کتاب من هم مانند پای ملخ ست کذا افید آورده اند که
روزی که گذر سلیمان ع بر وادی مسکن مورچگان افتاد مورچگان و مهتر موران پیش رفته عرض نمود که زمانی توقف فرمای تا
فراخور حال خود مهمانی ما حضر را پیش آرم پس مسئول او بقبول پیوست که پای ملخ و قیل نیم پای او حاضر ساخت و سلیمان ع
قبول فرمود پس غرض خواجه رحمه التماس قبول این کتاب ست با وجود التماس این ارز و بعنوان دیگر می فرماید م ببین رنگ الخ
طاوس کنایه از فردوسی و رنگ کنایه از سخنوری او که نظم رنگین کرده است و پر دراز بسیار گوئی او که شاهنامه را بس دراز
کرده است ای سخن پروری فردوسی و بسیار گوئی او ببین و خوشدل مباش زیرا که آواز او یعنی سخن گفتن و شعر آوردن
او مانند آواز گربه زشت و کریه است و خواندن شعر بحر طویل او گلو را پاره کند و پیداست که بانگ طاوس مشابه صوت
گربه است + بلبل خرد کنایه از خود کرده که فرو سخن گفتن او مانند صوت بلبل خوش آینده است و چنان ساحری دارد که

ای غیر ذلک ای ممدوح باین اوصاف جهانداری یادگار چندین ملوک گذشته است و یادگار کسی را گویند که از و یدن او
دیگری بیاد آید هم ستاره که بر چرخ ساید سرش * زده سکه عبده بر زرش * ش شین اوّل راجع بستاره که عبارت از
اختر طالع شاه است و ثانی راجع بشاه و ساید بمعنی لازمی ست و سکه عبده باضافت بیانیه یعنی لفظ عبده که غلامان
در نامه خود بخداوند لفظ عبده و بنده می نویسند ای اختر طالع که سرش بر اوج چرخ ست سکه بندگی بر زر شاه
زده است ای بخت سعید غلام و منقاد شاه من ست نه شاه غلام او و در بعضی نسخ بجای عبده که مختار محمد رضاست
لفظ سلطانه واقع ست ای اختر طالع شاه سکه این روزگار را بر زرش زده است ای سلطنت عالم برو سپرده و فرهنگ
کنایه از عدل و جود ست که لازمه فرهنگ و دانش ست و حاصل که گرد شاه را از ستم تهی ای جهان را شاد ساخته است بدفع
فساد مفسدان رخ افروخته صفت آفتابی ست و جهان سوخته صفت اژدها ای شاه من در بزم عیش آفتاب تابان ست
و در جنگ اژدهای سوزنده جهان دشمنان هم ز روشن دروی که دارد چو آب * بدو چشم روشن شده آفتاب * ش
روشن دروی روشن دلی و پیداست که آب صاف روشنی افزای چشم بیننده است کذا افید یعنی آفتاب با وجود آنکه روشن سازنده
چشم جهان ست خود بذات شاه چشم روشن شده پس روشنی چشم آفتاب بشاه عبارت از معموری عالم ست
بعدالی در نور آفتاب واقعی و ایهام آنکه صفای باطن او موجب روشنی چشم آفتاب ذات اوست هم ز سنگ آب و
آتش برون آورد * ش ای سنگ را به تیغ زنی ریزه ریزه سازد و آب و آتش او را خراب می کند چه آب و آتش در
سنگ آنگاه باشد که مجتمع بود چون ذره ذره شود آب چشمه و آتش در وی در روی نماند کذا افید و اظهر آنکه آب و آتش
بمعنی خون ست ای چشمه خون از سنگ روان می کند و از کمان بیان کمین ست ای چون چوبه تیر را بکشیدن کمان
در کمین افگنده و پنهان کند الخ و فرنگ نام ولایتی ست معروف و فلسطین نام شهری ست عظیم از شام و در بعضی با لفظ
نام شهری دیگر و بعضی جمع را سبب اینجا مراد نیست پذیرای فرمان الخ ای قبول کننده مهر شاه اند که بر فرمانهای او زنند
یعنی این چهار ولایت که در اصل هر یکی از بنیاد در زیر فرمان شاهان دیگر بود اکنون زیر فرمان شاه آمده اند که بر فرمان او
زنند و خیر و نه صفت تخت صفت و سر بلند ای بالانشین تخت تأیید و سرسبزی بخت و بیت لاحق جزای شرط
مقدر ست که بهنگام جلوس شاه بر تخت شاهی مردم دیارش نثاری سزاوار بر تخت او می ریزند هم پیم از آب حیوان
اسکندری * زلالی چنین ساختم گوهری * ش آب حیوان اسکندری قصه شاه که مانند آب حیوان روشن ست
و صاف از کدورت کذب و لاف و گوهری بیای نسبت صفت زلال ست یعنی کلام آراسته و پیراسته بصنایع شعری
که چون آب صاف شیرین ست و ساختن مهیا کردن آن زلال بدرگاه او ای بدرگاه شاه زمانه خود حاصل آنکه اگرچه
نثار سزاوار تخت این شهریار بسیار شده لیکن پیشکش این قصه را بدرگاه او آورده ام سپردم نگین الخ ای نگین
که در ذات خود این چنین گوهر بزرگ ست پس اضافت نگین بگوهر بیانیه است و گوهر عبارت از همین کتاب

مقابله بهای توجیه محمد رضاست آری بر تقریر شارح رحمه که استخراج معنی بیت از لغات مؤید الفضلا نموده است حدیث
مقابله مذکوره هم قریب بقبول ست چنانکه خواهی دانست و در بیان لغات مؤید آنست که تربیع نظر دو ستاره است
به هم و چهارم و این نظر دلیل ست بر نیم دشمنی چنانکه یک ستاره در حمل باشد و دوم در سرطان پس آنچه در حمل ست
نظر او بر چهارم ست و آنچه در سرطان ست نظرش به دهم زیراکه از حمل تا سرطان چهار خانه است و از سرطان تا حمل ده
خانه است و تثلیث آنکه دو ستاره نظر به پنجم و نهم دارند و درین نظر دوستی تمام باشد چنانکه یکی در حمل باشد و دوم
در اسد پس آنچه در حمل ست نظرش به پنجم ست و آنچه در اسد ست نظرش به نهم زیراکه از حمل تا اسد پنج خانه است و اگر
سوم و یازدهم نظر دارند دلیل بر نیم دوستی ست و این را تسدیس گویند چنانکه یکی در حمل باشد و دوم در جوزا و اگر چهارم
و دهم نظر باشد دلیل بر نیم دشمنی ست چنانکه مذکور شد که این معنی تربیع ست و اگر نظر به هفتم دارند دشمنی تمام باز آرد و این را
مقابله گویند و اگر هر دو کوکب بیک برج باشند قران نامند که گاهی سعد باشد و گاهی نحس و گاهی متوسط انتهی کلامه
نظرات الکواکب و معنی مربع و مثلث چنین نوشته که مربع نام شکلی ست از وقف اعداد و هم نام حیله و معنی جائی که
سم بهار را در آنجا گذارند و مثلث شراب معروف که دو بهرهٔ آن بطبخ رفته باشد و یک مانده که پارسیان او را سیکی نامند
هم شراب مخلوط از مشک و عود و عنبر کذا فی التاج و نیز نام شکلی ست از وقف اعداد که در آن تاثیر بسیار باشد و نیز
نام تار سوم رباب که آلی ست و هم سه تاره یعنی مزمار بغدادیان که او را قانون گویند انتهی پس شارح بنا بر این تحقیق
معنی بیت چنین نوشته که ممدوح در اصطلاح تربیع و تثلیث اهل نجیم گوهر فشان ست ای در احکام ایشان دستگاه
تمام دارد و درین باب ماهر کامل ست و ایهام آنکه بر نظر دشمنی و بر نظر دوستی گوهر بخش ست که بر دوست و بر دشمن
یکسان عطا می کند و مربع نشین ست ای همیشه در جای بهار و گلزار می گذارد و مثلث فشان ست ای عطریات و
شراب خوشبوی را می فشاند و پرورش بمشک دارد که در جای بهار شراب معطر مخلوط است و اگر مربع بمعنی تخت
چهار گوشه و یا چهار دیواری خلوت اراده نمایند هم می توانند که مثلث فشان اشارت بساز سه تاره و شکل وقف اعداد
باشد که نواختن سه تاره موجب شادی هوشیار ست و نشاندن آن شکل مورث تاثیر بسیار تا سه تاره تعلق به تخت
جلوس دارد و شکل مذکور بوقت خلوت تا اشارت باشد که ممدوح در علم دعوت ماهر ست هذا حاصل کلامه
اما اطنبنا الکلام فی هذا المقام تتمیماً لمعانی الشراح علی الخاص والعام ع ز سرسبزی او جهان شاد خوار * چه چندان زاد
چندین ملک یادگار * ش سرسبزی بمعنی جوانی ست چه جهان از پادشاه پیر هراسان و منغص عیش باشد که
ملک بمرگ رسد و ملکش زیر و زبر گردد و شاد خوار خورسند و خرم حال چه شاد خوار کسی را گویند که شراب را بی مزاحمت
خمار بخورد و در رشیدی بمعنی شادمان و در مدین شراب آورده ز چندین ملک الخ ای از اوصاف چندین ملوک داره دشلا
کثرت یا عدالت یادگار نوشیروان ست و از کثرت شجاعت یادگار رستم و از کثرت عیش و عشرت یادگار جمشید ست

خط دیگر و از پیشانی سرتا سر زانو خطی موهوم ثالث پیداست و معنی بیت آنکه شاه من بحالت دشمنی و خشم و هم بوقت دوستی و
آرام خاطر بازل و بخشنده گوهرهاست بر طالبان و بندگان و هم بر مستحقان جهان برخلاف دیگر شاهان که در حالت خشم و
آشفتگی خاطر از بخشش باز مانند تا آنکه هیچکس را دران حال امید بهره و مال نباشد و هم سمند عیش و ناز چهار نعل شنیده است
بی وغدغه فکر و فساد دشمنان و فتنه انگیزان جهان و فشاننده دیگران ست در پیش خود به تواضع و ادب تمام گویند که هیچکس را
مجال دم زدن نباشد هذا حاصل ما افاده محمد رضا فی حل هذا المقام الذی هو معرکة الاذکیاء و موقوف الافهام آنا در مصرع
ثانی این بیت گو که یک نوع حسن عظمت ست از جمله مدایح او که از حد بسیار اندیش برای صنعت تجنیس بملازمت
کلمه تربیع و تثلیث همین مدح مربع نشین و مثلث نشان را ذکر فرموده است چنانکه در سابق بملازمت کلمه دریای
ثالث یک نوع شرک را یاد فرموده که خاص بفرقه ثالث ثلثه است و اگر نه فی الواقع دینداری شاه را رافع همه انواع
کفر و بدعت ست و دافع همه اقسام طغیان و ضلالت ست و شاید که تخصیص بثالث ثلثه بنا بر سکونت این طائفه باشند
بدیار ترکستان باشد اعلم و علی شیر آورده که در اصطلاح نجوم نظرات کواکب پنج نوع ست قران که اجتماع دو ستاره است
در یک برج که یک درجه آید و آن سه قسم ست قران سعدین و قران نحسین و قران ممتزج اول قران زهره و مشتری است
که هر دو سعد اند و ثانی قران زحل و مریخ که هر دو نحس اند و ثالث قران یکی ازین دو ستاره به ستاره دیگر که سعد باشد
و نحس و دیگر تسدیس ست که یک ستاره در یک برج باشد و ستاره دیگر در برج دیگر که این برج از برج اول بشمار
چهارم باشد یعنی برج چهارم و دیگر تثلیث ست که در میان دو برج دو ستاره پنج بروج یا نهم پنجم باشد و دیگر مقابله ست
که در میان دو برج دو ستاره شش برج باشد و دیگر تربیع ست و قران السعدین را بدوستی اثر ست و قران نحسین را
بدشمنی اثر و تربیع و مقابله نیز هر دو بدشمنی اثر دارند و تثلیث باتفاق حکما دوستی اثر ست حاصل بیتین آنکه این پادشاه
در حالت تربیع که دشمنی اثر ست و در حالت تثلیث که دوستی اثر ست یکسان گوهرفشان ست ای پادشاه بازل و
شهنشاه عادل ست که از غایت عدالت در دوست و دشمن فرق نمی کند و هر دو را می بخشد و بعضی استاتذه در بخشیدن
گوهر بدوست و دشمن فرق کرده اند که یک گوهر معروف ست که آن جوهر بخشیدنی ست که بدان احسان کنند و دیگر
گوهر تیغ کشتنی ای در حالت تربیع بدشمنان گوهر تیغ می بخشد و خراب می کند و در حالت نظر تثلیث دوستان را
گوهر بخشیدنی می نوازد و پس شاه مدین دو صفت مربع نشین ست که بخشش او عام ست بهر دو معنی که مذکور شد
و ثالث ثلثه که ایشان را مثلث نیز گویند فرو نشاننده است از روی زمین و پاک سازنده خاک از لوث این طائفه
بدین انتهی حاصل کلامه و ازین تقریر دریافته که بر ضمی علی شیر مربع نشین معنی مصراع اول ست و مثلث نشان
صفت زائده است بران ای شاه من ماحی شرک و کفر ست و بر عارف اسالیب کلام هویداست که بقطع نظر
از صحت معنی تربیع و تثلیث که علی شیر نوشته است مقابله مثلث با مربع ازین توجیه اباهی تمام و از دلچسپ افتاده بحسن

نوعی از گستردنی ست پس نمط خاک یعنی بساط زمین و نمط شوی خاک شوینده بساط زمین از خرابی و ویرانی بدفع فساد و فتنه آنگاه
عالم ای عادل مجسن ست که خطهٔ خاک را آباد داشته است ثالث ثلثه یعنی قائل این کلمه عبارت از یک گروه از جملهٔ قوم
عیسی که حق سبحانه تعالی را ثالث ثلثه می گفتند تعالی عن ذلک علواً کبیراً کما ورد فی القرآن لقد کفر الذین قالوا ان الله
ثالث ثلثة چه در زعم ایشان سه خداست یکی حق تبارک و تعالی جل جلاله و عم نواله دوم حضرت مریم رض سوم حضرت عیسی ع
حاصل آنکه ممدوح من که سلطان دنیا است روی خاک را از قوم ترسایان پاک شسته است بلکه هیچ مشرکی را در جهان
نگذاشته است کذا افید و شارح در بیان قول ثالث ثلثه نوشته که ایشان درین شرک از آنجا افتاده اند که در توریت
عیسی ع ابن الله آمده است یعنی عیسی حبیب الله چنانکه جهودان گفتند که نحن ابناء الله و احباؤه و ایشان گمان بردند
که عیسی ع پسر خداست و مریم زن اوست و بعضی بجای مریم عزیر نبی الله را نهاده اند انتهی کلامه و لا یخفی ان عزیر ابن الله
قول یهود ست نه صفت ترسا فلا تکن من الخاطئین و آنچه شارح مصراع اول را حمل بر شستن بساط خاک از لوث کفر نموده
خلاف ظاهر ست چه خاصیت دریای ثالث رفع خرابی و ویرانی خاک ست نه دفع شرک و کفر اهل خاک آری شستن روی خاک
خاصهٔ آن دریای ثالث ست که آب آن بهر جای رسد بخلاف دو دریای دیگر لهذا تشبیه بدریای ثالث کرده است هم
چو سیارهٔ مشتری سربلند ✤ نظرهای او یک بیک سودمند ✤ ش نظرها یعنی دیدنها بچشم چه در حالت شفقت و مهربانی
و چه در حالت قهر و غضب رانی و معنی نظر ستاره که اصطلاح منجمان ست ملازمت لفظی سیارهٔ مشتری ست که مشتری
هیچ نظر از نظرات کواکب مغلوب سیارهٔ دیگر نگردد و سعادت بخشی او فرو نشود پس مصراع ثانی تفسیر بلند و ارجمند ست
یعنی شاه من آنقدر بخشنده و عطا کننده است که هیچگاه از بخشش و عطا باز نماند چه در حالت شفقت و مهربانی بر عالمیان
و چه در حالت خشم رانی بر دشمنان و مفسدان جهان لیکن در حالت خشم بخشش او بر غیر مغضوب باشد چنانکه بیت لاحق
مؤید این معنی ست کذا افید هم تربیع و تثلیث گوهر فشان ✤ مربع نشین و مثلث نشان ✤ ش تربیع باصطلاح
حکمای نجوم بچار برج شدن دو کواکب سیاره است در دو برج که در میان این دو برج چهار برج دیگر حائل باشند مثلاً
ماه در دهم درجهٔ حمل آید و آفتاب در دهم درجهٔ سنبله یا عقرب افتد و این نظر بخاصیت دشمنی انگیز ست در میان مردم
و تثلیث یک درجه آمدن دو سیاره است در دو برج که مابینهما سه برج باشند مثلاً ماه در دهم درجهٔ حمل باشد و آفتاب در دهم
درجهٔ اسد و یا قوس و این نظر بخاصیت دوستی انگیز ست پس تربیع و تثلیث درین بیت بمعنی لازمی ست که از اول دشمنی
مراد ست و از ثانی دوستی و گوهر فشان بخشندهٔ گوهر و نفائس دیگر مربع نشین یعنی چهار پهلو نشیننده که وضع جلوس
عیش و تنازست و هم صورت چهار گوشه از آن می خیزد که دو زانو بر دو جانب زیر باشد و دو کتف و بازو بند جانب دیگر بالا
باشد و مثلث نشان بر دو زانو نشانندهٔ دیگران ای با ادب و تواضع که وضع جلوس ملازمان ست در پیش شاه و والا جاه
و هم شکل سه گوشه از آن اختراع توان کرد که دو و در آن تا سر زانو پیوسته باهم یک خط ست و باقی جسد تا سر افگنده

ش سفته بالضم یعنی سخن نو آورده طبع شاعر و چیزی نادر و عجیب پس سفته طبع یعنی سخن نظم کرده طبع ست و محمد رضا رحمه
معنی تحفه در رمغانی نوشته چه سخن تازه همچو تحفه باشد برای سامعان ای گنج سخن من ارمغانی نادر باشد که فیروزه آن گنج
که عبارت از مضمون رنگین ست مانند فیروزه واقعی باشد و مروارید آن که عبارت از شعر ست مثل دُرِ واقعی باشد کذا افید
پس اشعار من از جهت لفظ و معنی بس آراسته باشد و هر رایج عبارت از انواع سخنوری ست مثل تمثیل و تخییل و تشبیه و
استعاره و غیر آن و هر گل از صنایع دیگر یعنی تجنیس و ردّ العجز الی الصدر و ما شابه ذلک و گل نغز بوی خلاصه آن انواع و وجوه
دفتر ثانی که محل انواع صنایع لفظی و بدایع معنوی ست اقبال شاه توجه شاه نصرة الدین که بخواهم می باشد ای توجه و لطف
شفقت شاه زمانه خود دفتر ثانی را هم زنم و به انجام رسانم هم بیا ساقی آن جام روشن چو ماه + لبن ده بیاد زمین بوس شاه +
ش جام روشن جام بخودی که صاف از کدورت باشد بیاد زمین بوس شاه ای خیال باده صاف را لبن سیار کرا گفت
زمین بوس شاه من باشد یعنی در آن ستی و ذوق باده پرستی مدح و ثنای شاه کنم چنانکه گفت هم که تا مهد پرتیت پروین نهم +
بیاد شه آن جام زرین کشم + ش ای مهد ثنای شاه را برشیت پروین که اشارت به برج ثور ست بالنیم و بر آسمان هشتم
صعود کرده آن جام زرین و روشن را بیاد شاه عالی مرتبه درکشم کذا افید پس درین بیت اشارت نموده است بعلو مرتبه
شاه و که سلطان ترکستان ست چه ترکستان ولایتی ست بس فراخ که چندین ولایت را مشتمل ست چنانکه از کتب لغت معلوم گردد

داستان خاتمهٔ دفتر اول بمدح شاه نصرة الدین

هم ولایت ستان شاه گیتی پناه + فریدون کمر بلکه خاقان کلاه + ش یعنی ممدوح من شاهیست که مسخر سازنده ولایت
عالم ست و نگاهبان زمین این جهان و از روی شوکت و سلطنت کمر بند فریدون دارد و از روی اسباب دولت کلاه خاقان
چین دارد چه فریدون از ملوک عجم تمام باشوکت بود و خاقان از ملوک چین تمام صاحب سامان بود چنانکه از مقام قصهٔ هر یک
ایشان معلوم شود و ملک نصرة الدین بیان آن شاه گیتی پناه که از سبب عدالت و احسان او همه کس در مملکت وی در
یاد دو دعای او بند هم سپهریست کاختر بر و تافته است + محیطی که تاج از گهر یافته است + ش ای شاه من از علو مرتبه
سپهریست که ستاره بروی افروخته است و آن عبارت از طالع او که همیشه فروزان ست ای روشن و خرم سازنده او
و از کثرت دولت و ملک دریای عظیم ست که تاج سرجای کف و حباب از گوهر یافته ای بر سر خویش گوهر قیمتی دارد پس
گوهر عبارت از دُرة التاج اوست کذا افید هم چو دریای ثالث بمطشوی خاک + ز ثالث ثلاثه جهان شست
پاک + ش دریای ثالث نام دریائیست معلق میان آسمان و زمین که ابرها از آن آب آرند و محمد رضا رحمه نوشته
که ثالث از آن گفته که در عالم سه دریای عظیم ست یکی دریای محیط که پیرامون زمین ست دوم دریای شور
که بالای زمین ست و جهازها در آن می روند سوم دریای هوائی که مابین زمین و آسمان ست و لفظ به تحقیقین

کلید بسی گنج کردم نهان * همان ساقیان گزارشگران * که برهم نشاندم کران تا کران * ش گزارشگران عبارت از
داستانهای کتاب که خواجه رح در آغاز هر داستان کلمهٔ گزارش آورده است و ساقیان مضافست بگزارشگران که عبارت
از دو دو بیت ساقی نامهٔ هر داستان ست که در آخر آن مذکور شده و کران تا کران ای بکرانهٔ هر داستان تا کرانهٔ داستان دیگر
نشانده ام و ذکر کرده ام یعنی هر یک ازین ساقیان از راه قیاس عاقلان زمانه نگهبان پاسبان اند بر گنج اسرار معرفت و علوم
سلوک طریقت چنانکه بر گنج جواهر و نفائس پاسبانی مقرر باشد کذا افیده و آنچه شارح ساقیان گزارشگران را ترکیب توصیفی
پنداشته عبارت از مورخان و راویان داستانهای سرگذشت سکندر نموده است خلاف ظاهر ابیات سابقه است چنین نقش
ای نقش کتاب آراسته بجواهر سخنوری که برنگ دلبری و صنائع شعری آمیخته و زیب یافته است هم چنان بستم ابریشم ساز او بهم الخ
ش این دفتر را ساز نو فقتی قرار داده برای رعنا ابریشم اثبات نموده می فرماید که بر ساز این دفتر چنان ابریشم بسته ام ای کلامش را
زیب نظام داده ام که آوازهٔ آن که عبارت از وزن متقاربست خوشتر شده است از آوازهٔ چنگ زهره که مربی مطربان عالم
عیار فرمود که بهر جا و بهر مقام که در نظم شعر خود درین کتاب ناراست و غیر موزون یافته ام در هنگام نظر ثانی بروی زیور راستی
و موزونی بسته ام خواه ناراستی آن از روی معنی بوده خواه از روی عبارت و وزن و بیت لاحق علت آن چه سخن عبارت
از بیت نظم ای بیت نظم که او زیبا است و موزون نباشد خوار و بی رونق باشد نزد عاقلان سخن فهم اگرچه در نظر عوام
خوشنما باشد هم بجا ایش پیرای پیر کهن * ش بجای هر بجا جنبیش پیرای پیر کهن عبارت از فردوسی که پیرایندهٔ عروس
سخن ست از زمان قدیم و سخن عبارت از روایت قصهٔ مفعول رانده است و از درستی متعلق غلط کذا افیده ای بهر داستان
که فردوسی روایت غلط گفته او را به بیان خود طراز درستی تازه داده ام و بدین عذر روایت ذکر کرده فردوسی را باز گفته ام
و اگر باین وجه بودی تکرار ذکر آن مورث ملال بودی و آنچه شارح از پیر پیش پیرای پیر دهقان خواسته که نام ناقل مجوسی ست
خلاف ظاهر ست چه اکثر روایات ناقل مجوسی نزد خواجه معتبر ست پس این هجو قبیح سزای شان او نیست زین سخن
اشارت بروایات قصهٔ سکندر و غیره آن عبارت از روایات مذکورهٔ دفتر اول و فهرست یعنی تمام و خواجه بی قصر ماید
که بذکر قصهٔ دفتر اول مالک تیغه عالم شده ام ازین جهت که درین دفتر هیچگی ذکر آباد بوم ست کذا افیده و در نسخهٔ شارح رحمه
زین نبات ست اشارت بقصص ترویجه که در دو دفتر مذکور ست روزگار عمر خواجه رحمه و آموزگار صفت طبع او که آموزندهٔ هنر
سخنوری ست بدیگران سر آبده خواب ای خوانندگان را بیقرار و مشتاق خواندن سازد که بس موزون خواهم گفت و
مصرع ثانی ترقی ست از روی مبالغه و این تعبیر ملائم ست بدفتر بحری هم که در باغ این نقش رومی نورد * گل سرخ
رویانم از خاک زرد * ش بیان چنان آید و نقش رومی نورد قصهٔ دفتر ثانی که این قصه مانند نقش رومی ست که
در نورد و پیچ جامه مثل طرازی بندند و باغ آن همان دفتر ثانی و گل سرخ سخن تازه شادی بخش و خاک زرد تن نزار
خواجه رحمه که فی الواقع زرد ست از جهت پیری هم کنم گنجی از سفتهٔ طبع پر * چو فیروزه خیره دری چو در *

و حکمت ایزدی و دینداری که علم شریعت را حق تعالی حکمت فرموده است و ایهام بعدل و احسان که ثمرهٔ دانش و حکمت ست م
چو فرمان رسیدش به پیغمبری * الخ ش ای بعد از فتح اقالیم دنیا به پیغمبری مبعوث شد و فرمانش رسید که دگر باره در جهان سفر
کن و گمراهان اطراف را براه دین ابراهیم علیه السلام دعوت کن پس سکندر پیغمبر شده بفرمانبرداری حق تعالی از سر نو زاد سفر برگرفت و گرد
جهان گردید و دعوت را باتمام رسانید هم دو نوبت جهان را جهانبان گشت * الخ ش ای نگهبان عالم دنیا شد بسبب سیر کردن
اطراف هم بعدل گستری و هم بدین پروری به شهر و کشور ناظر بسفر اوّل ست و کوه و دشت ناظر بسفر ثانی چنانکه در بیت لاحق بیان
این معنی ست و بی راه و راه تعمیم سفر ثانی ست که بی راه عبارت از کوه و دشت ست و راه عبارت از عمرانات عالم یعنی در سیر
کوه و دشت و آبادی عالم هم می گذشت چنانکه سیاه و خورشید بشمال ست راه و بی راه را م چو زین برکه باز پرداختم *
شکر ریزی دیگر ساختم * ش مقولهٔ خواجه رحمه است و از ین برکه اشارت بدفتر اوّل از شرفنامه که ابیات و داستانهای انجا
شادی سامعان ست و شکر ریزی بمعنی خوش ادا و شیرین سخن صفت مقدم بزم دیگر ست و بزم دگر دفتر ثانی که او را اسکندرنامهٔ بحری
گویند و سخنهای نیکو یعنی سخنهای فصیح مشتمل بر وعظ و نصیحت همه سامعان را اندر زنامهٔ شاه زمان خواجه علیه الرحمة والغفران
چنانکه از لاحق پیداست و این نیم درج اشارت بدفتر اول و بکر اندیشه باضافت بیانیه کذا افید پس درج بفتح دال مهمله
بمعنی طومار و خورد نامه است کو سر بسته پیچیده باشد و اندیشه را بکر از ان گفته که فکر من هنوز بکر جوان هست ست و به پرداختن گفت
سابقه ذر تورت نشده تا مضامین او بدفتر ثانی تا اثر فای بودی م گران در که یک یک بر و بسته ام * بمهر مطلعی باز پیوسته ام
ش این بیت شرط ست و مصراع ثانی بیت لاحق جزای آن و مرجع بان نیم درج که دفتر اوّل ست از شرفنامه
و آن در اشارت سخنهای وعظ که مانند مروارید هاست برای طالبان دیدارهٔ قوله بمهر مطلعی عطف ست بر بودم
ا که یکجا می در رشته آرم باز * پراز در شود رشتهٔ عقد ساز * ش رشته عبارت از جزو کاغذ پر از در شود ای پر شود از
سخنهای نیکو چنانکه در سابق چنین فرموده است و عقد بالکسر سلک مروارید و عقد ساز آنکه ساز و زیب عقد
در ها داشته باشد ای مانند عقد لالی آراسته گردد کذا افید حاصل آنکه اگر دانشمندان عالم آن سخنهای وعظ را که
یک یک بر دفتر اوّل بسته ام ای در اثنای داستانها آورده ام و هم سخنهای نیکو عبرت بخش را که یکایک در ابتدای
هر داستان ذکر کرده ام یکجا جمع نموده در سلک یک جزو کاغذ بیارند و آنرا کتاب علیحده سازند هر آئینه آن یک
فراهم آورده پر در شده باشد مانند عقد جواهر آراسته م جداگانه فهرست هر یکی * ز قانون حکمت بود دفتری
ش فهرست بالفتح معروف یعنی آنچه در صدر کتاب بطریق اجمال همه ابواب و فصول آنرا می نویسند فهرست هر یکی
مطلع هر داستان یعنی اگر ابیات مطلع هر داستان را جداگانه بنگارند دفتری باشد از قانون حکمت و دانش کذا افید
اما این معنی بحسب ظاهر مودی تکرار است و اظهر آنکه فهرست هر یکی اینجا بمعنی خلاصهٔ هر قصه باشد که موجب آگاهی ست ار
عالم بار از اسرار جهانداری و فنون عالمگیری و تسخیر کشورها چنانکه در صدر کتاب فرموده است م درین گنجنامه ز راز جهان *

گنجی که با خود آورده بودند در زمین نهان کردند مخالفت مصراع اوّل در بیت لاحق ست و معنی ثالث ای گنجی که شاه را دران زمین
مدفون بود زمین آنجا از اثیار آن بهره مند شد هم مخالف ظاهر این مقام ست چه این سه بیت در بیان آوردن شاه و با قوت
سیاه او ست فافهم و انصف ز هر قصری بیان ۱۲ بشتی ست اندر زمین ریختند ای در بنای عمارات بلند صرف کردند کذا فی نسخه
و ایهام بباقی زر و سیم که از صرف بناها زیاده ماند در خاک نهان نمودند هم شکستند قفل در گنج را ٭ جهان قفل بر زد در رنج را ٭
ش بیان مطلب دیگر ست که دران صنعت تضاد را مرعی داشته است و گنج عبارت از نقدی ست که از جاگیرهای
جاگیرداران عالم در روم جمع آمده بود یعنی لشکر شاه قفل در گنج را کشادند و صرف عشرت خود کردند تا آنکه جهان و روزگار
بر رنج و محنت قفل محکم بند دای عسرت عیش رومیان را ده کرد و رنج ایشان را در بند نهاد کذا فهم من کلام محمد رضا
و ماه فروزنده سکندر و زین کلاه تاج مرصع و محمد رضا ح صینی کلاه نوشته و آن نوعی از کلاه شاهانه است هم شد از روم
شد با زمین خویش بود ٭ چه با زآمد از آسمان بیش بود ٭ ش یعنی سکندر وقتی که از روم بعزیمت کشورکشائی کمر بسته
بیرون شده بود با زمین خویش و برابر بود ای پست مرتبه بود که سامان سلطنت چندان نداشت و وقتیکه با سامان و
تجمل باز بروم آمد تا آسمان بیشتر و بلند شده باز آمدای پس عالیقدر شد که سامان اقالیم بدست آورد و بیت لاحق تمثیل
این معنی ست پس آب سحاب وقت رفتن از دریا پست مرتبه باشد که قطره آبست و چون باز در نیسان بدریا افتد و در صدف
درّ شاهوار گردد عالیقدر شود از تخت ای بالای آن نباز و علیش و عشرت بهر کشوری الخ تفسیر مصراع اوّل ست ای متعهد
آبادی هفت کشور نشد بلکه بنا شاهان تسلیم کرد که آباد داشتند طرائف جمع طرف ست کالطرائف و المخلق و ملوک طرائف از
پادشاهان اطراف عالم که درین سفر در رکاب سکندر بودند همچون دو الی ملک و نیا زاده هندی و غیر ایشان که در آغاز
خنبک روس خواهد ذکر همه شاهان رکاب شاه در بیان آورده است و مصراع ثانی صفت ملوک و بیت لاحق خبر آن ای سکندر
این همه شاهان همراه خود را انشر لفیا داد و هر یک را بکشور او فرستاد تا آنکه هر یک ذکر و کشتی ای از فهم تشریف شاه و خرسند
دل خود با بران کشتی و بلندی مرتبه گردن بر آوردای مخطوظ شد پس کشتی بفتح کاف پارسی بمعنی آن خوشی ست که مذکور شد
کذا فی فیه و بعامه النسخ بجای کشتی خوشی ست و شارح گفته که آن شاهان در هنگام رخصت از شاه جهان رفتار بنیاد کردند
دیگر دان کشتی سر بر آورد و ندهم کسی گردن خود کشته انداد ٭ الخ ش بیان آن گردن کشتی ست ای هیچ ملک از ملوک در زیر حکم
ملک دیگر نشد و نه نام کار و بار خویش بدیگری سپرد بلکه هر یک برآسه کر فرمانیش شد و در اطراف عالم بجا گیر های خود بیاد سکندر
جام عیش گرفتند و بجز او کسی را بیاد نیاوردند کذا فی فیه و ظاهر آنکه این سر کلام ست و مطلب دیگر هم بود داد گنج سعادت کلید ٭
ش سعادت یعنی وفور صلاح و دینداری خاتم را دو ست ای گنج سعادت دین کلید کشورکشائی را بسکندر سپرد کذا فی فیه
و ایهام آنکه گنج سعادت طالع و فیروزی عالم کلید خود بدو سپرد و دانش در بیت لاحق عبارت از صلاح دین ست که
از کمال دانش می خیزد و نامهای کتابهای نصیحت مردم و ایهام بکتب خانه حکمت یونانی که سکندر حکمت پیشه بود

از شنونده و دوم آنکه متعدی باشد صفت بانگ ای بانگی که قبول کنانند است یعنی صدا دهنده کذا افید و در آن راجع
ببالا رونده ای آن مرد شتابنده ببالای کوه جواب پرستندگان نگوید و زبان بسته زودتر چون مرغ قوی بال ببالا پرواز
می کند و از ینجاست و هم از آخر داستان معلوم می شود که آن بانگ مرگ ست چنانکه از قصه قهقهه دیوار معروف ظاهرست
امّا مردم آن شهر چهان نپنداشتند که آن شتابنده ببالا دراینجا رونده باشد لهذا پیر مذکور مرسکندر شاه را با هیچ کوه رهبر
کرده است تا از پنجه مرگ نجات یابد و الله اعلم کسر این نبرا می مدانند کلید ✤ ش نبد اشارت بپس کوه ای آنکسی که او
کرازی را که در پس کوه نهان ست بگشاید که این چه رازیست که مردم زنده سوی آن می شتابند و باز در شهر نیایند ی گمان
ای بضرورت که درین گفتار هیچ شک نیست و گفت در بیت لاحق یعنی گفتار و دانش بسیج صفت آن مرد و پیچ پیچ
حیران تمام سبک خیز مستعد و گرم سر آمده براه ای متوجه بآن شهر شوند و را در سخن را علامت اضافت در معنی ست
ای در شستن سخن پیر بکورا با پادشاه رسانند و شان راجع بآن گروه سپاه ای سکندر ایشان را چنین پند گفت که باواز
کوه کسی انگروه شما از جای خود نجنبید و اطاعت آن نکنند و اگر آن کوه تا آوازه خود نام و نشان یکی از شما ظاهر سازد
بران گفته نیز دامن کشان و اعراض کنان شوید تا آنکه باز بازتخواند کذا افید سبب دامن کشیدن اینجا بمعنی لازمی ست و در
متکبر و معجب را که با نازمی خرامد اعراض از مردم لازم ست و در فرهنگها دامن کشان بمعنی اجتناب کنان هم نوشته اند
چون شود دراما پاسخ دراز ✤ الخ ش ای چون در جواب شما فرصت بسیار واقع شود البته رازی که در زیر آن پرده است بران
خواهد آمد ای آن کس که در پس آن کوه بلند پوشیده باشد بسبب تاخیر جواب شما سر خود از کوه برآرد و ظاهر گردد کذا افید پس آن
بیعه اشارت بپس آن کوه است نه ببانگ کوه چنانکه شارح نوشته چه بانگ کوه خود ظاهرست حاجت ببرآوردن راه جواب
ندارد هم سوی شهر پوشیده بستند راه ✤ ش پوشیده صفت شهر نیست چه آن شهر آباد و در عالم پیدا بود بلکه پوشیده حال
از فاعل بستند راه چنانکه در لاحق فرموده است هم ایشان از جویان پنهان شده ✤ الخ ش ای در آن شهر پوشیده
داخل شدند و مردم شهر را از حال خود آگاهی ندادند که ما برای امتحان آمده ایم و با فرخی صفت شهرست و یا حال از فاعل
تا ماندند هم کزان ره نگشتند ز شمشیر دور ✤ الخ ش ای اگر بالفرض در مقابله ایشان شمشیر زدندی او هرگز باز نگردیدی و ما نتوانستی
بدانسو دویدی جایها ساختندای بسیار حیله و فکر کردند در شناختن راز نواهای آن کوه منزلی چند عبارت از سیر آفتاب در برج فلک
که بمدت ششماه از آن تا بستان باشد و بمدت ششماه دیگر زمستان پس اسناد در نوشتن بفلک مجازی ست پیکان شتاو
پیادگان فرستاده سکندر و نهان شده یعنی پوشیده تلاش کننده صفت راه جویان ست بشنید نام ای نام خود که هاتف
او را بنام او بخواند هم نباید که پوینده شیدا شده ✤ ش عکست در نگ خواستن یاران ست از آن شتابنده بکوه و شیدا
بمعنی بیقرار در رفتن او از آن در بیت لاحق اشارت به بند کردن یاران او طرگ بمعنی خشم و غصه آید بکار ای اطلاع
بخشد بما که آن کوه در تیز ترک تازاشارت بآمدن این شهر کذا افید و از ینجا معلوم شد که این کس در آمدن خود بدین شهر

سنگ خرد که بوقت امتحان مقابل او باشد از جانب دیگر و این کلمه صفت سنگ ست و معنی بیت آنکه اینچنین ترازو یک پله کلان را
نصب کنند و در پله آن سنگی بزرگ را که همورن آن سنگ خرد تواند شد در انداختند و آن سنگ خرد را بجانب دیگر بستند که همچون
معلق شده بود و از آن سنگ نهاد و در پله فزون آمد بلکه از وزن صد پاره کوه هم راجح شد چنانکه در بیت لاحق فرموده که الا وان
شاه در بخشش و وزن کردن آن سنگ خرد عاجز شدند و در نسخه محمد رضا رحمه مصراع اول بر خلاف عامه نسخ چنین ست
ع بعد مردوزن کنده افراختند * و معنی چنین نوشته که بعد مردوزن ای بیا مردی صد کس از مردان و زنان و کنده
بفتح کاف تازی چوب بزرگ که در دو کناره اش طناب ریسمان بندند و در منصب آن سوراخ نموده طناب گیر محکم کرده ستون بلند
می افرازند و اشیای گران وزن را بدان می سنجند * و شیرین نکته ش راجع بآن سنگ خرد حاصل آنکه چوب بزرگ را که بیا مردی
صد کس افراخته شود بر کردند و طناب محکم وسط بر یافته او را بستونی بلند بستند و در یک کناره اش سنگ دیگر همسنگ آن
سنگ خرد انداختند و امتحان کردند انتهی کلامه و مآل هر دو معنی اگرچه یکی ست اما مناسب لفظ ضمیر بدو و لفظ افراختند معنی
اول ست که سنگ دیگر در پله اش باشد و سنگ خرد بجای معلق بنا آنکه هر دو سنگ بریسمانی بسته باشد والله اعلم بالصواب
گفت ای در داز اشک استیاده چنین گفت که در مقابله این سنگ در پله ترازو خاک را جفت و همورن سازید و مقابل راست آمد
سنگ خرد ست و شیرین راجع بکف خاک ای آن سنگ برابر وزن آن خاک شد و نمودار نغز همان برابری خاک با آن سنگ که نمودار نغز
از پروردگار و نشان پاکیزه از حقیقت کار بود هم که خاکست خاکش کند سیر مغز * ش ای سکندر از آن نمودار و برابر شدن
خاک با آن سنگ خرد با آنکه از سنگها گران می آمد مر خود را چنان دانست که خاک ست ای تن من از خاک است و بخاک گور سیر مغز
خواهد شد که از فیه یعنی تن حریص [illegible] مانند این سنگ حریص ست که با هیچ سنگی همسنگ نگردد و ایهام آنکه این سنگ از
جنس خاک ست که لغت خاکی با جلاس سیر مغز می کند پس حال تن چنین خواهد شد چو مینوای مانند بهشت صفت مجلس ست
ستون کرد زرین درخت * ش ای غلامان کمر بسته و پیش افتاده مانند سیمین ستونها بودند و تخت شاه مانند زرین درخت
بود و آن پایه ای نزدیک پایتخت شاه و چون شاید اشارت بسر افگندگی ما عیاران و از آنگردش چرخ متعلق بهر شیوه است
ای بهر شیوه و لیند بیرون هر کار رسیده ندیده که از گردش فلک بخیزد که گمره تاریکی الخ بیان اسمی سخن ست و شتابند و عبارت از سکندر
که بسیار تلاش آب حیوان کرده است و بیت لاحق شرط دیگر ست فقط شرط اول [illegible] تا مرحت و پا پاسه ای کتابهایی که دود
محو شده و در این باره ای در این باب که سخن اهل مجلس در وجود و عدم آب حیوان بود و مصراع ثانی صفت سخنهای نغز و بیگانه بوم
صفت آن مرز ست ای ولایتی که غیر موطن شاه و لشکریش بود چون آسمان ای چنانکه فلک گرد ولایتهای عالم می گردد
و آباد و بس ای بسیار آباد صفت شهری ست که در آن بوم بود ای در دشت خارج از کوه ظلمات کشیده و ببالا رسیده و مردم
آن شهر را شهر فیدا زان گفته که تا آن طرف کوه بلند که پس در راه نیست که بالای آن رفته تماشا کنند لهذا افید پس آن
شهر آباد زیر دامن آن کوه است و قائل بخوانندان بانگ باشکوه است و مراد صاحب آن بانگ [illegible] فرمان پذیر عال ست

به تعلیم روزگار که هر کس به مراد خویش خلاف قضای او تعالی می خواهد و مآل آنکه این سرکشی موجب سختی یافتن ست چنانکه اسپ
بدلگام و سرکش سیلی تازیانه می خورد و فاعل گرامی کند فرس تازی ست ای اسپ تازی بسبب سرکشی خود خر مصری را ارجمند
سازد که او را عزیز دارند چه مقرر ست که خر مصری خوش عنان و نیک رو باشد لهذا اسپ تازی بدلگام را گذاشته
بر خر مصری سوار شوند هم ❊ جهان در جهان خلق بسیار دید ❊ الخ س ش جهان اوّل بمعنی روزگار فاعل دید ست
چنانکه از سیاق و سباق هویداست کذا افید ای روزگار در عالم دنیا بسیار خلق را دیده است و رنج و راحت کشیده
و عاقبة الامر برکسی نپائیده است ای هر کس را نگو کشیده و تواند که دیدن بمعنی نواختن باشد چه نوازش او هم پایدار نیست
و شارح جهان اوّل بمعنی اسباب دنیا نوشته و ثانی بمعنی روزگار ای سرمایه دنیا در روزگار بسیار خلق را امتحان کرده است
و در عاقبت از همه گریزنده و با هیچکس پایدار نمانده هم ❊ شود آگه از کار کارآگهان ❊ س ش کارآگهان تجربه کنندگان
عالم و کار ایشان خداپرستی و قرب درگاه او تعالی کما قیل من له المولی فله الکل که بدان مالک جهان شوند و آن کار
اشارت بغار کوه که در کنار آن غار ای در آمدن و رفتن آنجا بسبب گنج صرف کرد و آنجا را شهر بلغار ساخت کذا افید
و بیت لاحق جزای چون ای بعد از مراجعت از کوه ظلمات و بلغار فرخ سمات که از سبب کثرت آبادی فرخ
و فرخنده شده بود باز در ملک روس آمد و روس را هم از نزول و گنج بخشی چون عروس بیاراست و باز هم از آنجا در آمد
بدریای روم ❊ الخ س ش ای بدریای روم رسیده از آن عبور کرد و در نواحی آبادی ملک روم جا کرد و منزل ساخت کذا
افید جان می کشید ندیش ای بدیدار خداوند خویش جانهای خود را قربان می کردند ره آورد شان اسباب زر و زیور و
اجناس نفیسه که از ممالک عالم با خود آورده بود هم ❊ چو یاقوت شد روی هر جوهری ❊ ز یاقوت ظلمات اسکندری ❊
س ش هر جوهری ای خریداران جواهر که در ملک روم و یونان بودند ز یاقوت ظلمات الخ ای از خریدن یاقوتهای
ظلمات آب حیوان که لشکر شاه با خود برداشته آورده بودند پس ظلمات اسکندری گفتن باین معنی ست که سکندر در آن
رفته بود کذا افید حاصل آنکه دولتمندان روم و یونان بسبب خریدن یاقوتهای ظلمات بس خرم و سرخروی شدند
که این چنین جواهر قیمتی پیش ازین درین ملک نبودند هم ❊ در آرایش آمد همه روی شهر ❊ زمین یافت از آن گنج
پوشیده بهر ❊ س ش مصراع ثانی تفسیر اوّل ست و آرایش عبارت از عمارت تازه در ملک روم چنانکه از بیت
لاحق پیداست و آن گنج پوشیده عبارت از نقدی ست که دولتمندان بروم مدفون کرده بودند و از فروختن لشکر شاه
یاقوتهای ظلماتی را بدست این لشکر رسید کذا افید یعنی همه روی شهر روم و دیار بسبق عمارات تازه و بناهای آراسته
آرایش یافت یعنی زمین آن شهر را از صرف کردن آن گنج پوشیده بهره تازگی یافت باین معنی که لشکریان سکندر
یاقوتهای خود را بآن گنج مدفون فروخته و نقدی بدست آورده قصرهای بلند بنا کردند و آنچه شارح در مصراع ثانی
گفته که از عطای سکندر آن سرزمین بهره یافت خلاف ظاهر ست چه گنج شاه پوشیده نبود دو معنی دیگر نیز

متأمل بوده چندانکه سرگوشهای آن کوه از جای نخواهم جنبید برین نیز ای بر رفتن یکی از رقیبان سکندر نیز مدتی
درگذشت هم شد او نیز عنقا صفت ناپدید + ش ای بران کوه پرید چون عنقا در آنجا ناپدید شد و در نسخهٔ محمد رضا رحمه
بجای عنقا صفت در فوتی واقع ست ای در آن نوبت و در وقت که او را نهفت خوانده‌ای فی الفور ناپدید گشت
از آن لوح ای از آن کوه و این تعبیر مجازست حرف ست و حرف بمعنی راز پوشیده هم که کس را نکرد آسمان یاوری +
ش ای فلک هیچکس را از آن نشانندگان باز نفرستاد که از آن راز باز گوید کذا افید یا ای عدم اطلاع یافتن بر آن
راز به راه آمدهای از آنجا باز روانه شدند و ایهام آنکه بعجز خویش اعتراف نمودند اگرچه زیرک بودند کوه ساز باضافت الانسان
چنانکه در سالک خوانده ساز فرموده است پس ساز بمعنی ساز نواختن ست و در نسخهٔ محمد رضا رحمه بجای رفته کرده است
پس ساز بمعنی سازش و اقامت باشد هم گهی کوه گیرند از و گاه دشت + ش ای از گردش فلکی مردم آنجا گاهی بسبب
کوه جای سازند و گاهی در دشت بگو سکونت کنند کذا افید پس شق ثانی در بارهٔ کسانی ست که ایشان را نهفت کوه نخواند
و توانکه این بیت بیان قاعده باشد ای ساکنان کوه بکوه رفته شوند و ساکنان دشت بدشت اما مطابق جواب رقیبان
بمعنی اول ست هم رهی دید باز آمدن ناپدید + ش ای آن گروه راهیان راه رفتن دید که راه باز آمدن از آن ناپدید ست
آن کاروان تا یا اشارت برفتن مردم بسبب کوه چنانکه از لاحق پیداست کذا افید ای از سرنامهٔ آن راز هیچکس واقف نیست
خبر داشت ای معلوم کرد سکندر که این ناگهان رفتن بکوه باشد که عمرش تمام شود هم چو با گورگیران ندارند زور + ش
فاعل ندارند گوران که مصراع ثانی ست و آن عبارت از افراد انسان و گورگیران جزئیات اجل باعتبار تعدد تعلقات خود
و گور بمعنی قبر و آن کنایه از مرگ ست اما برای مراعات تجنیس گوران و گور فرموده است و بیت لاحق تمثیل دیگر و گه تیر خوردن
بمعنی وقت مردن عقاب که تیر شکار کنان بدو رسد بپر خود ای ببال خود و باختیار خویش زیرا که عقاب از خوف تیر از دست
تیر ترتیب بس بلند پرواز دارد و چون اجلش فرا رسد خود بخود از بالا بزیر آید و تیر خورده جان می دهد کذا افید و ایهام آنکه
در جوانب تیر با پرهای عقابان را وصل کنند که بس بلند بود و هم برد از زود ای زود بر دست کن و مکن بد و هم ز چنگ
اجل زینهار بیم ده + ش تفسیر بیم ده ورست و اجل کنایه از مرگ بمعنی که غفلت از حق یادست و بهستی و هوم شاد بودن

بازآمدن سکندر در ممالک روم بعد از فتح اقالیم جهان نوبت نخستین

هم قره با هم بسندی فی روزگار + الخ ش قره بر هم زدن کنایه از اندک مدت و یا برای خطابست و روزگار فاعل باشد آموزگار است
روزگار در یک چشم زدن صد کس را تعلیم کارهای نیک و بد میکند و در دو بیت بیان تعلیم اوست و منظر بالفتح محل بلند و کوشک که از آن
در نظر می آید + نخستین چند بازی اشارت بناتق که بر آوردن آن کرست و فرو بردن سر دیگر چه پیداست که این همه بازیها روزگار هیچ در هیچ
زیرا که مر بلندی و پستی قدر یا هیچکس دایم نماند کذا افید هم ازین توسنی که تا شیم رام + الخ ش این توسنی اشارت بخلاف خوند دنان

چنانکه از دو بیت لاحق حال سکندر و خضر را با تفت مذکور بیان نموده است و تاریکی کنایه از عدم وصول آب حیات است
چنانکه روشنی که ضد اوست یعنی وصول آن مراد است کذا افیدم بجلوه تیزی همدمی آتش کند + الخ ش تمثیل
سابق ست آتش کند ای در زیر دیگ حلوا آتش افروزد تا خوردن آن کمتر کسی را بهم رسد هم فروزنده ریگ
شد این مرز بوم + ش ای این زمین که در ظلمات ست ریگ روشن ست و سنگریزهٔ آن جنبش نمیت بسا
چیزی از آن با خود باید برداشت که بکار آید تا برگیرنده و واگذارنده هر دو با ضرورت عاقبت پشیمان
خواهند شد بلکه پشیمان تر گردد کسی که چیزی از آن برگیرد و واگذارد و بیان این معنی بمقام خویش خواهی
در نهفت ای در ان ظلمات و از آن اشارت بشگفت بسیار که خواجه آن همه را بیان نه فرموده است بلکه
بحدیث اسرافیل ع اکتفا کرده حوالهٔ آن بشاهنامهٔ فردوسی طوسی گذاشته است چنانکه می فرمایدم
حدیث سرافیل و آواز صور + نگفتم که رومی شد از راه دور + ش حدیث و آواز هر دو عبارت از بیان ست
ای بیان دیدن سکندر ذات اسرافیل ع را و صور او را نگفته ام و آوازه راجع با آن حدیث و آواز و راه عبارت
از طریق بیان مذکور ای آن قصهٔ اسرافیل ع و صور وی از طریق بیان من دور می شد چه بیان آن بتفصیل
موجب تطویل ست کذا افیدم و از اینجا معلوم شد که اسرافیل ع در آن ظلمات بر سر کوه شاخ صور را
بدست گرفته استاده بود که سکندر مشاهده کرده است و خواجه رحمه آن بیان را بتفنن شاعری بنسبت اسرافیل
بحدیث تعبیر کرده است و بنسبت بصور وی بآوازه تعبیر نموده و اگر نه فی الواقع نه از اسرافیل حدیث بود
بسکندر رونه از صور آوازه بر آمده بود و تواند که حدیث اسرافیل ع عبارت از پند وی باشد و آواز صور
عبارت از خروشیدن وی که مانند دم صور بود چنانکه خواهی شنید والله اعلم بالصواب و بنسخهٔ شارح
کرده می شد الخ ای آن حدیث دور می شد از راه بیان من و ایهام آنکه راه سکندر از راه لشکرش دور
شده بود که بالای کوه رفت بلکه این ایهام بنسخهٔ اوّل واضح ترست که ضمیر او راجع بسکندر باعتبار
هم چو گوینده دیگر آن کان کشاد + اساسی دگر بار نتوان نهاد + ش گوینده دیگر عبارت از فردوسی
طوسی که بیان این قصه را در شاهنامه آورده است و آن کان اشارت بدمیدن اسرافیل ع با صور و اساس
دگر بیان دیگر که از خواجه سرح باشد و تطوالت کشد و شارح این قصه از شاهنامه چنین نقل کرده که چون
سکندر از دریافت آب حیوان نومید شده بازگشت در انتهای راه ظلمات او را روشنائی پدید آمد که در آن
کوهی شامخ را بگیاه بزرگ مشاهده نمود و بر قلهٔ آن کوه عمودهای دراز چنان دید که بر سر هر عمودی مرغ
سنگ فرو نشسته بود و یک مرغ از آنها بزبان رومی بدو گفت که چه می جوئی ازین سرای سپنجی که هر چند
آسمان خواهی پیوست آخر با فسوس و حسرت از آن فرود خواهی نشست اینقدر شنیده و آن ده پنهان شد

آبش ناگوار و ثقیل می باشد کذا فی مد و آن چشمه سار اشارت باب حیوان که در سایهٔ ظلمات ست ھ که چشمه را سایه بهتر ز گرد
کز مهر هست شوریده زان هست سرد ؛ ش گرد بفتح کاف فارسی غبار و کدورت و در فرهنگ میر جمال الدین بمعنی
آفتاب آورده و این بیت را شاهد این معنی گرفته و محمد رضا در شارح برح هم بمعنی آفتاب نوشته یعنی چشمهٔ آفتاب را سایه
بهتر ست از آنکه آفتاب بسردی نیاید زیرا که آن چشمه از زمین ای از تاب آفتاب شوریده و گرم شود و از آن ای از سایبان
سرد و خنک گردد لهذا آب حیوان در سایهٔ ظلمات جا گرفته است تا خنک و سرد بوده باشد و در نسخهٔ شارح مصراع ثانی
چنین ست ع که آن هست سوزنده این هست سرد + ای آفتاب سوزنده و گرم سازندهٔ چشمه است و این سایه سرد سازندهٔ
وی اما اقرب و ابعد ذکر بی المصراع الاول مقتضی آنست که کلمه این مقدم باشد بر آن و تقریر دیگر که شارح آورده خلاف
ظاهر ست و طی آن اولی از بیان ست آن سایگاه ظلمات مذکور که روز و وقتی از جهت نا یافتن چشمهٔ حیوان بر سکندر
سیاه شد و قوله با امید آن متعلق فرموده مانده است که در بیت اول مذکور شد و مصراع ثانی مقوله که خواجه برح در تصدیق از روی
سکندر ای امیدواری شاه بجاست چه هر کس غم جان خود خورد ای غیان خواهد که عمرم دراز باشد کذا فی مد و در نظر آنکه
مصراع اول مربوط بثانی باشد و تمام بیت مقوله ای هر کس غم زندگانی می خورد و در امید آن باشد که بسبب آب حیوان
او را بدست رسد عمر بر دراز صرف کننده زمان دراز در طلب آب حیوان باز گشت ای از آن راه و در غم و تنگی افتاد
که از این ظلمات سخت چگونه بیرون آید سروش بالضم و واو پارسی نام جبرئیل ست و نیز نام فرشتهٔ مطلق و در شرح فنا هم
بمعنی فرشتهٔ مطلق پیغام آور گفته کذا فی المؤید و اینجا بمعنی اخیر ست جهان گشت یکسر الخ ای بسکندر گفت که
جهان یکسر و عالم تمام گرفتی پس تمام تاکید یکسر ست و هوس خام طلب عمر دراز برای شادی نفس که بی سود ست
و شبدیز در می ست کم ازانکه بدان ضرورت حاجات روان گردد هم در آن کوش زین خانهٔ سنگ بست + که همسنگ
این سنگ آری بدست + ش خانهٔ سنگ بست جهان دنیا که جای سختی کشیدن ست و همسنگ بهابر و در آن کوش
ای این همه کوشش خود را غیان دان و یقین کن که بوزن این سنگ کمترینه اسباب عیش را بدست آری و بانش
بعد از کشاکش چندین هوسهای نفس بجائی که همسنگ این سنگ کمترین ست سیر خواهی شد و لبس
و آن خاک عبارت از خاک گور ست چنانکه از لاحق معلوم می گردد کذا فی مد و در بعضی نسخ بجای کلمهٔ این او ست
و آن هم راجع بسنگی ست که کم از شبدیز بود و در آن تیرگی ای در ظلمات و مصراع ثانی حال ست ای بجائی که
در دل خوف هلاک داشت و در نظر تاریکی و نابینائی چه نظر در ظلمت بیهوده نکند و آنچه در نسخهٔ شارح طیرگی
بمعنی حیرانی و خجالت بجای تیرگی واقع ست خلاف ظاهر ست و شاید که مصراع ثانی بیان طیرگی
باشد اما موافق قافیه خیرگی تیرگی ست نه طیرگی ھ که روزی بهر کس خطی باز داد + ش روزی نصیب
ازلی و خط بمعنی قبض الوصول ای قسمت ازلی مر هر کس را بوصول پیوسته است و آنچه مقدر بود بهر کس رسیده

بقصد می کرد میان آن دریا نباشد بهتر است اندامی که در میان آن دریا و خوف غرق شدن باشد اگرچه پای کفش
باشد چنانکه گفتی چه دو سر کشیدن آسان تر است از اندوه زخم شمشیر و گرز خوردن بر سر گرز کارهای ازکار رونده و قوی دل
آنکه با همه رنج دل از دست ندهد و خواهد او را تن آسانی فرموده است ای قوت دل وی موجب تن آسانی اوست
گر او را رنج را کشیده است هم چو دیدند لشکر ره آورد خویش * بیا زندگی ره آورد پیش * ش ره آورد بمعنی تحفه سفر
عبارت از سنگریزها که بگفتن هاتف از زمین ظلمات فرو زننده ریگ برداشته با خود آورده بودند چنانکه مصراع ثانی
تفسیر اوست چه ره آورد ثانی صفت سنگی ست و بیت لاحق جزای شرط فلا تکرار فی کلامه قوت بود ای حاصل برد
آن ره آوردشتی سنگهای سرخ کم گوهری اندک برداشت آن سنگها دبی گوهری نابرداشتن آن و آه و سرد آه سرد
و افسوس نابرداشتن جواهر و بیت لاحق تفسیر این معنی ست چه باقی گذاشت یعنی اندک برداشت ست هم ستاد از
دریغا از خورد و خواب * ش ای بر رسم قدیم که پیش از رفتن ظلمات بود از خورد و خواب داد وی گرفت چنانکه حق خوردن
و خوابیدن باشد خورشهای گوناگون بخورد و خوابهای خوش تا سودگی کرد دگر ره ش عیار ای آن سنگ خرد را وزن کرد
و شستن و سنگش اضافت الیه بار است و راجع تا آن سنگ خردی بار وزن او افزون بود از بسیار سنگها چنانکه از ثقل
زیاده شد بلکه از وزن من هم برگذشت هم بسی سنگ برداشت از کوه و دشت * ش ای آن سنگ خرد سبک و
خفیف کرد و بالا برد بسی گران سنگ را که از کوه و دشت بود و شارح چنین نوشته که بسیار سنگهای گران وزن از کوه و
دشت برداشته آوردند که همسنگ آن سنگ خرد نشدند پس از آن امتحان دیگر کردند که هم بصد من کپانی برافرازند *
در و سنگ همسنگش افزافتند * ش ای کپان بزرگ و ترازوی کلان را نصب کردند که بمقدار صد من بار در پله آن
می سنجید و در یک پله آن سنگی نهادند که همسنگ و برابر وزن آن پله بود و آن سنگ خرد را بدان سنجیدند که از آن سنگ
صد منی هم افزون آمد این معنی بر تقدیریست که کپان بمعنی ترازوی کلان صاحب دو پله باشد چنانکه علی شیر نوشته
اما در مؤید الفضلا آورده که کپان بفتح کاف و بای پارسی باشد و مخفف ترازوی کلان یک پله است که بتازی او را
قسطاس و بهندی کاسی گویند و آنرا از چوبی راست کنند که دم ست و بران تراز و نشانها کرده باشند و بار گران
تا بنجاه استار در آن وزن کرده آمد و در شرفنامه می گوید که بجای پله دوم منغند باشد که بدان قماش و جز آن وزن کنند
انتهی کلامه و در کشف همچنین مذکور است که بجای پله دوم منغند است و منغند بالضم میم و فتح [illegible] بمعنی غلوله حجری
نوشته که درهم ممزوج شده باشد و صاحب رشیدی نوشته که از جانب دیگر سنگ آویزند که بشاهین آن ترازو [illegible]
مسر [illegible] آن بسته باشد پس منغند آن کپان یک پله بود بر این تحقیق گاهی سنگ گران باشد و گاهی غلوله حجری و دیگر
گر گران باشد و کپانی بیای وحدت و یای عظمت ست و بصد من بیان گرانی و کلانی آن کپان ست که
بمقدار صد من بار برداشت و در و راجع تا آن یک پله که بدان اشیا را وزن کنند و همسنگش ای برابر وزن آن

دیگر هم بزبان رومی بدو گفت که هیچ خداپرستی در ملک تو در کوه نشست داشته است سکندر گفت طالب حق را برای
پرستش کدام جای بهتر از کوه است و آن مرغ گفت که لشکر را گذاشته بالای این کوه برای تا چه چیزها را تماشا می کنی
سکندر چون بالای کوه رفت اسرافیل را دید که صوری در دست گرفته منتظر فرمان الهی ست که کی حکم رسد تا در صور دمیده شود
و اسرافیل سکندر را دیده مانند رعد بروی خروشی زد و گفت که ای بندهٔ با حرص تو از چندین رنج برای تاج و تخت نکش و براه
سفر آخرت رخت بربند سکندر بسماع این ندا از سر کوه با ناله و فغان فرود آمد و سپاس حق تعالی بجا آورد و برهبری مادیان
از ظلمات بیرون آمد انتهی کلامه م چو با چشمهٔ تشنه آشنائی نیافت ✢ الخ ش از اینجا تا بیت ع چو بیداری بخت شد
رهنمون ✢ الخ چند ابیات در حاشیهٔ نسخ یافته شد و شارح هم مسلم داشته اما محمد رضا نیاورده که نظر بداستان لاحق نکرده
می مانند و این راقم بمتابعت شارح چیزی در حل آن ابیات می نویسد که چشمهٔ اول چشمهٔ آب حیوان ست و چشمهٔ ثانی
چشمهٔ روشنائی خارج از ظلمات م بدان آمد از زیر ابر آفتاب ✢ الخ ش تفصیل سابق ست و تاب یعنی رنج که از بی آبی
و تشنگی در اندام شاه رسید و در نسخهٔ شارح در آب ست که کنایه از گریهٔ ندامت ست و یا عرق خجالت پس برین نسخه بی آبی یعنی
نایافتن آب حیوان باشد و دیگر ابیات تا آخر بند خواجه است با مناسبت مقام بکار نیم نیز الخ ای بدیگران منفعت رسانیم
مانند کشاورزان پیشین در کاشتن خواه همین نصایح بلیغه است که در کتب خود نوشته رفته است م همه ده کشاورز نیک گیریم ✢
ش ای ما همه مردم کشاورزیم و مزارع و دهات عالم هستیم برای نیکو یا گیره پس آیندگان از کاشتهٔ پیش رفتگان بهره می یابند بغور
خواه بگذاشتن باغی و مالی باشد و خواه نوشتن علمی و حسب حالی آن مادیان همان اسب ماده که کرهٔ نوزادش را
کشته سرش بخاک سپرده بودند تا آن مادیان باز تا آنجا راه از ظلمات بیرون آرد کما مر بیانه که تا مد جیب دراست الخ ای
جنیب است راه پیشینه و در میان این راه بازگشت نیامد بلکه بهمان خط رفته باز آمد چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست و بران خط
ای بران راه مستقیم متعلق بازگشت ست کذا افید ای رجوع آن مادیان در آخر کار بدان خط بود که در آغاز رفته بود سوی
لشکر ای بسوی لشکر عام که بر در کوه ظلمات گذاشته بود و در آنجا شهر بلغار شد م بفتاد از آن تاب در نایافتن ✢ الخ
ش نایافتن متعلق بفتاد ست ای از رنج ظلمات پیمائی و بختی راه آن در طول شدن و دلگیری افتاد و بدانست که
آب حیوان قسمت من نبود کذا افید و مصرع ثانی بیت لاحق علت رنجیدست ای اگر چه او در اطلالی رسیده بود اما تمام
اندر خاطر نشد زیرا که از ظلمات باز بسلامتی بیرون آمد و همچون جانور دیگر از سختی راه و آب حیوان بهلاک نرسید م چو اندوهی
نشناسیاس ✢ الخ ش مقولهٔ خواجه برع ست و محکم یعنی بزرگتر صفت اندوه ثانی ای بملاحظه خوب بیش از این اندوه
و دیگر شکر حق تعالی بجا آورند از آن اندوهی که پیش آمده است چنانکه در تمثیل آن می فرماید که م برهنه ز صحرا بصحرا شدن
بی اندر غرق آب دریا شدن ✢ ش ای در حال برهنگی یا از کفش از یک صحرا انتقال کردن بصحرای دیگر خوشتر ست از غرق
شدن بدریا ای اندوه غرق شدن از اندوه برهنه پائی سخت تر ست کذا افید یعنی برهنه پای راه صحرا بر دشتن

ش سایه افگندن نزدیک شدن ای سکندر بر چشمهٔ حیوان سایه انداخت و نیافت و در سایه ای در ظلمات کذا افید و
شارح نوشته که چشمهٔ حیوان بر سکندر پرتو و عکس خود ننداخت پس لاجرم در تاریکی ظلمات از آن محروم ماند و بیت لاحق مقوله
خواهد برج ست در تخیل جستن سکندر چشمهٔ آب را و در ظلمات رفتن او پس سایه عبارت از ظلمات ست کذا افیده و کذلک ابیات
چارگانهٔ دیگر هم از مقوله و تخیلات اوست و کلمهٔ مگر برای شک و گمان آید یعنی شاید که سکندر گرمی بسیار در دل و اندرون
خود می داشت که بر چشمهٔ آب حیوان و سایهٔ ظلمات آن قصد محکم و عزم مصمم داشت تا بشربت زلال آب حیوان و بسردی
آن گرمی دل را فرو نشاند و آسوده گردد م ز چشمه نه سایه رسد بلکه نور + ولی کم بود سایه از چشمه دور + ش چشمه اینجا
بمعنی مطلق چشمه است که در ان ذکر آفتاب ست بقرینهٔ بیت لاحق خواه چشمهٔ آب حیات باشد و خواه چشمهٔ نور که آفتاب ست
پس نور دو معنین ست ای آب روشن و صاف که خاصهٔ چشمهٔ آب حیوان ست و هم نور واقعی که خاصهٔ چشمهٔ خورشید ست
و سایهٔ اول بمعنی معروف و ثانی بمعنی مهربانی و توجه فیض رسانی که خاصهٔ اول سیراب کردن ست و خاصهٔ ثانی نور و
سرور بخشیدن کذا افیده حاصل آنکه از چشمهٔ روشن اگرچه سایه و ظلمت بوجود نیاید تا صاحب گرمی دل بدان
راحت یابد بلکه خاصیت چشمه نوربخشی ست و نور زائل کنندهٔ گرمی نیست ولیکن سایهٔ مهربانی و توجه فیض رسانی
هر چشمه را لازم ست لهذا اسکندر در طلب چشمهٔ حیوان به ظلمات رفت تا ازو سیراب شود و گرمی دل فرو نشاند
چنانکه مردم از چشمهٔ خورشید راحت نور می یابند و تواند که از چشمه بقرینهٔ مقام چشمهٔ حیوان فقط مراد باشد و نور
عبارت از تابش و براقت وی یعنی اگرچه خاصهٔ چشمهٔ حیوان تابش و نور ست نه سایه و ظلمت لیکن سایهٔ فیض
و زندگی بخشیدن از وی دور نیست و آنچه شارح نوشته که این بیت جواب سوال مقدر ست که کسی گوید
وجود سایه از نفس چشمه محال ست چه ذات چشمه مصدر نور باشد و حاصل جواب آنکه اگرچه سایه از چشمه
نمی خیزد ولیکن وجود چشمه از سایه بعید نباشد زیرا که هر جا که چشمه باشد بر حوالی آن البته سایهٔ اشجار می باشد
خلاف ظاهر مقام و سیاق ست چه در بیت سابق ذکر سایه و چشمه بواو عطف ست چنانکه شارح خود در تقریر
معنی آن تصریح بعطف کرده است نه با منافات سایه بسوی چشمه تا منشاء سوال مقدر شدی م تو بر هم
اگر چشمه با سایه بودی صواب + الخ ش تائید مصراع اول بیت سابق ست ای سایهٔ معروف از چشمهٔ روشن
بر نخیزد چنانکه از خورشید معلوم ست پس رفع گرمی دل تاب آن چشمه است نه بسایهٔ ظلمات آن یعنی اختیار
سکندر ظلمات را طفیلی بود برای آب حیوان نه مقصد اصلی چنانکه بیت صدر بدان مشعر ست که سایه و چشمه هر دو
مقصود او بود م چو چشمه ز خورشید شد خوشگوار + چرا زیر سایه شد آن چشمه سار + ش این بیت سوال ست
بتقریب مقام مقصد اصلی دخلی ندارد و بیت لاحق جواب آن و چشمه بمعنی چشمهٔ آب و خوشگوار ای نیک گوارنده
و نافع تر و پیدا ست که بر هر چشمهٔ آب که نور آفتاب می تابد آبش گوارا و سبک باشد و هر چشمه که بر آن آفتاب نتابد

وتوضیح مجوسی ورومی این راه را غلط کرده است ای از راه حقیقت ومعرفت دور افتاده اند واز نادانی وسوی فهم
بسبیل صورت پرستی رفته چنین گفته اند که آب حیات درمیان تیره خاک ظلمات ست واگر بالفرض آب حیات درمیان
تیره خاک ظلمات ممکن باشد سکندر ولشکریش وغیره از ایشان راه آنرا غلط کرده اند ونیابند چه باک ونقصان ست
یعنی خوردن وناخوردن این اعتباری ندارد ومی باید که همچون آن ماهی از چشمه سار شناسائی وعرفان ذات الهی
زندگی ابدی یابند که آب حیوان حقیقت که موجب حیات ابدی وسبب ارتفاع مدارج معنوی باشد مرتبهٔ بقا
بالقا است وتبر عارف مخفی نماند که این معنی اگرچه فی نفسه صحیح ورایج ست لیکن مخالف سوق کلام ست چه مقصود
خواجه رحمه بیان روایات خوردن خضر ست از چشمهٔ حیوان نه بیان خوردن مطلق عارفان از چشمهٔ عرفان تامل و
انصاف والله سبحانه اعلم بزم عباده الکرام م چو الیاس وخضر آبخور یافتند + الخ ش تتمهٔ روایت رومی و
تازی ست وتشنگان عبارت از سکندر ولواحق او که طالب آب حیوان بودند که از فیض وازین تقریر معلوم شد
که ناقل عربی هم الیاس وخضر را در هنگام یافتن چشمهٔ آب حیوان همراه لشکر شاه گفته واظهر آنکه ذکر تاریخ تازی
بقصد خواجه استطرادی ست بطریق جملهٔ معترضه واین بیت تتمهٔ روایت رومی ست فقط چه از تاریخ تازی بیان
رفتن ایشان همراه سکندر نمی آید والله اعلم م زشادی پی کام آن سرگذشت + الخ ش ای از شادی ایشان
که برای یافتن کام آن سرگذشت بود یعنی هر دو طالب حیات ابدی بودند در سرگذشت ومحاکات سفر ویافتن آن کام
شاد شده ودر نسخهٔ محمد رضا چنین ست ع زشادی آبی که از سرگذشت + یعنی که از سر گذشت صفت شادی است
وآن بیای عهدی بسیار باشد شادی بآن ایشان از یافتن آب زندگی بخش انتهی وآنچه بعضی نسخ ع زشادی آن کامرانی
نشست + دیده شده باین تکلف است آید که از کامرانی نشستن آرام گرفتن بر سر چشمه می شادی خوردند م ویک
چشمه روپا شده دوانه شان + دو چشمه شده آسیاخانه شان + ش او پاروینده ورسته ویک چشمه آب حیوان دوانهٔ شان
حیات ابدی که نصیب ایشان شده دو چشمه دو مقام که خضر ع مقیم وسایر بر شده والیاس ع مقیم وسایر بحر گشت و
آسیاخانه محل گردش وقرارگاه ایشان یعنی دانهٔ زندگی ابدی ایشان از یک چشمهٔ آب حیوان بر روئیده وبر وبحر قرارگاه وسیرگاه
ایشان شد شبات بضم ثای مثلثه ثابت قدمی وصبر کردن در سختی راه ظلمات م سر خویش را سبزی از چشمه جست +
که سیراب تر سبزه از چشمه رست + ش سبزی حیات خویش در هنگام جوانی وآغاز کار یعنی سر بنابر آنست که تازگی چیز را
سبزی گویند یعنی سکندر برای خود سرسبزی وجوانی باقی از چشمهٔ حیوان ازین جهت می جست که سبزه سیراب تر
از چشمهٔ آب می روید وآن سبزه که دور از چشمهٔ آب باشد چندان تازه نباشد بلکه زود پژمرده شود ومحمد رضا نوشته که
ازینجا معلوم می شود که هر کس که در عمر خویش بزمانی آب حیات خورد همان زمانهٔ عمر خود قائم می ماند پس حضرت
خضر ع که همواره بصورت پیر نمودار می گردد در زمانهٔ پیری خورده باشد والله سبحانه اعلم م برو سایه افگند ودر سایه ماند +

آب حیوان کہ گوہرفشان وزندگی بخش ست نشان دیگر داده است یعنی بانیصورت بیان کرده است م کہ بود آب حیوان دگر
جایگاه ٭ مجوسی و رومی غلط کرد راه ٭ ش دگر جایگاهی خارج از ظلمات بود آن چشمۂ حیوان کہ ماہی مرده رہنمای
آن گشت و ناقل مجوسی کہ خواجہ در صدر او را دہقان گفتہ بود و راوی رومی کہ او را رومی کہن فرموده ہر دو غلط کرده زندای در
نقل یافتن آب حیوان در ظلمات مذکور خطا گفتہ اند کذا افیده و ہذا ہو المتبادر من کلامہ امّا بمذاق خواجہ چنین باید کہ از کمال عاقبت
و از احوال خضر ع تمام آگاه است انسب آنست کہ این دو بیت اشارت باشد بمقام عالی حضرت خضر ع کہ منصب علم لدنی
داشت و آب حیوان ہمیشہ نزدیک او بودی کہ از آن می خورد پس تاریخ تازی عبارت از آیت قرآن عربی ست کہ تاریخ
احوال اکثر پیشینگان در و مذکور ست و نیز خواجہ بملازمت روایت رومی او را تاریخ تازی فرموده است و ذکر جایگاه اشارت
بفیض ازلی و علم لدنی ست و ذکر ماہی و آب روشن درین تاریخ تقریبی ست تا اشارت کند بقصۂ موسی ع کہ دران آیت
مذکور ست حاصل معنی آنکہ قرآن مجید و تاریخ تازی بیان از اعلام قادر منان بران دلالت می کند کہ آب حیوان
خضر ع عبارت از فیض و علم لدنی ست کہ قصۂ افتادن ماہی در آب روشن از دست رفیق موسی ع بران مشعر ست
چنانکہ مولانا جامی رح فرموده ع آن چشمہ کہ خضر خورد از و آب حیات ٭ بود آتیناه من لدنا علما و معنی بیت
لاحق آنکہ اگرچہ فی الواقع آب حیوان در ظلمات ست غلط کردن راه او را باکی ندارد کہ آن آب کم مرتبہ است از
علم لدنی و فیض ازلی ہذا ما عندی م گر آب ست روشن درین تیره خاک ٭ غلط کردن از آبخور ش چہ باک ش
بدانکہ در نسخۂ محمد رضا العبد مصراع اوّل کاف علت ست و تقریر چنان کرده کہ درین بیت مقولۂ خواجہ است در صفت
و مدح صفای باطن کہ آن آب حیوان حقیقی ست پس آب روشن عبارت از صفای معرفت ست و این تیره خاک
تن آدمی و آن آب خورد بمعنی چشمۂ آب و شین عائد بآب حیوان ظاہری کہ سکندر و لشکرش او را نیافتہ انتہی کلامہ
یعنی این بیت علت غلط کردن مجوسی و رومی ست کہ خواجہ رح بسبیل تابید تازی و برسم سخن پروازی چنین
فرموده است کہ آن آب روشن در ظلمات تن خاکی ست کہ طالب آن چون مجاہده و مراقبہ را پیش گیرد ہرگز غلط
نکند و دریابد آنرا بتوفیق و فضل حق تعالی و در غلط کردن سکندر و لشکرش از چشمۂ آب حیوان ظاہری ہیچ باک
نیست چہ یافتن آن موقوف بر قسمت ازلی ست و ہر کس را نصیب نیست بخلاف طلب صفای باطن در
تیره خاک بدن کہ کم کسے از ان بعد از مجاہده محروم گردد ہذا غایۃ التوجیہ فی تصحیح الربط و التعلیل علی مختار المولی
رحمۃ اللہ الجلیل و شارح بعد مصراع اوّل کلمۂ اگر شرطیہ نوشتہ است و مصراع ثانی چنین آورده ع
غلط کردن آب حیوان چہ باک ٭ کما وقع فی عامۃ النسخ و معنی ہر دو بیت چنین نوشتہ کہ از براے آن ماہی مرده
و آن آب حیوان زنده کہ گوہرفشان و درخشان صفت اوست مؤرخ تاریخ عرب با شارت و رمز دیگر او را گرده است
کہ آب حیوان جاے دیگر بود و آن عبارت از معرفت ذات مقدس ست و این مرتبۂ بقا باشد کہ از فنا برتر ست

می فرماید که پنهان شدن خضر ع از جهت ترس خشم و قهر سکندر بود که بر خضر ع از سبب گم کردن چشمه خشم آرد حاصل آنکه خضر ع
از جهت محرومی سکندر باز بسکندر ملاقات نکرد و غائب شد از جهت قهر سکندر بر خضر ع کذا افیده هم که الیاس با خضر ع همراه
بود الخ ش ای در یک راه بودند یعنی متصل با یکدیگر چه اگر مهتر الیاس ع متصل بمهتر خضر ع بودی خواجه بیت لاحق ایشانرا
هم ورود نفرمودی و در آن چشمه ظرف هم ورود دست و گذرگاه یعنی راه گذشتن خضر و الیاس ع در آن ظلمت کذا افیده
وهم ورود یعنی ملاقی شونده و تحفه سلام بر یکدیگر رسانند چنانکه راه سنت اسلام است که در عین ملاقات یکی سلام دهد
و دیگری جواب سلام گوید سفره بالضم کندوری طعام و خورده بهای نسبت ای طعامی که منسوب بود بخوردن و سفره اورا
تناول کردن کذا افیده یعنی بران چشمه فرود آمده سفره طعام را بگشادند زیرا که آب چشمه طعام خورده را خوشگوار و هضم
سازد و در طعام ایشان یک عدد نان بود خوشبوی تر از مشک از فر و بران نان یک فرد ماهی خشک نمک یافته
بجای نان خورش و ادام طعام ده فرخ جمال خضر و الیاس ع که جمال صورت و کمال سیرت داشتند و در نسخه شارح
جمال ست بالفتح یعنی انباز و همتا ای هر دو همتای یکدیگر بودند بفرخندگی و حسن اخلاق هم بسی چید در آب فیروزه رنگ
بدانسان که تا ماهی آرد بچنگ ش بدانسان ای باین قصد ای یکی از آن دو فرخ جمال در آن چشمه صافی در آمد و قصد
گرفتن آن ماهی کرد کذا افیده پس فاعل بسی چید یک شخص ست از آن دو صاحب لان لا علی التعیین و بعضی نسخ در حصه
مصرع اول بجنبید ست و در مصرع ثانی بسی چید ای یکی از ایشان در آب رفته جنبش کرد و برای گرفتن ماهی
افتاد و قصد کرد و شیر دهنده عبارت از آن یک که برای طلب ماهی در درون آب رفته بود و در آب حیات بافضافت بیانیه
ای آن شیر دهنده بسبب زنده شدن ماهی خشک در آن آب معلوم کرد که این چشمه آب زندگی بخش ست که هر خورنده خود را
ببقای ابدی راه نماست پس این بیت بیان فال فرخ ست ز آن زندگی ای از چشمه زندگی و همان یار را شارت
بمصاحب دیگر که در آب نرفته بود و با طلاع دادن آن شیر دهنده او نیز از آن چشمه آب خورد و بقای ابدی یافت هم شگفته شد
کآب حیوان گهر * که کند ماهی مرده را جانور * ش بقول خواجه برح ست و حیوان گهر صفت آب ای آبیکه در آن گهر حیات و
زندگی ابد باشد و جانور بمعنی لغوی ترکیبی ای صاحب جان و زنده هم شگفت اندر آن ماهی مرده بود * که بر چشمه زندگی ره نمود
ش ماهی مرده همان ماهی خشک نمک یافته که در توشه خضر و الیاس ع بود یعنی زنده شدن ماهی مرده از افتادن در چشمه
آب حیوان جای تعجب نیست چه این اثر خاصیت آن آب ست بلکه تعجب در آن ست که ماهی مرده رهنمای چشمه زندگی
گردید کذا افیده چه رهنمائی وصف زندگان ست و از مردگان محال و ازین بابست قصه موسی ع که چون بطلب ملاقات خضر ع
در مجمع البحرین رسید ماهی خشک از دست خادم وی در آب انجا افتاد و زندگی یافته در آب بجو راه عجب گرفت
و رهنمای مقام خضر ع گشت هم ز ماهی و زآن آب گوهر فشان * دگر داد تاریخ تازی نشان * ش تاریخ تازی که مورخ
و ناقل آن مردم عرب باشند یعنی مورخ عربی از افتادن ماهی در آب از دست یکی از آن دو فرخ جمال و پیدا شدن

و نهفت پردهٔ ظلمات و تشنه اشارت بخضر ع که طالب آن بود حاصل ابیات آنکه در اول تافتن خود آن آب را
چندانکه جست نیافت عاقبة الامر آن گوهر دستش تافت و خضر فرو دید و آب را دریافت و محمد رضا گفته ز معد
که از لفظ فرو دید شاید مفهوم می شود که نظر خضر ع بسبب فرمودهٔ سکندر بران گوهر بند بود و پیداست که نظر
در تاریکی پرواز نکند لهذا بدان گوهری دید و بتافتن آن بزمین فرو دید و آنچه می جست بیافت هم پدید آ
آن چشمه سیم رنگ + الخ ش ای آن چشمه سپید تابان در نظر خضر ع هویدا شد یا لایید بای یارست
ای بر آید و ظاهر شود از ناف سنگ که کان کوه باشد پس ظلمات مثل ناف سنگ ست و چشمه روشن مثل سیم
سپید هم نه چشمه که او زین سخن دور بود + ش ای او را چشمه آب صافی نشاید گفت و اگر هم چشمه بود پس او هم
نور بود نه چشمه آب سپید و صاف پس کلمه هم متصل بود اول ست کذا افید هم چنان بود کز صبح باشد نگاه +
ش فاعل بود چشمه است و کز صبح الخ بیان چنان و فاعل باشد ستاره ای مثل آن ستاره بود که در نگاه
و اعجاز صبح تابان باشد و پیداست که از صفای هوا در سحرگاه نور کواکب بیشتر باشد و بیت لاحق تمثیل دیگرست
چنان بود ای آن چشمه ماه ناکاسته بود که از ماه کاسته و ناقص النور فزونی و ترقی باشد هم چو سیماب بر دست مفلوج
ش مفلوج پیر پیری که باد زده باشد و از دست بقوتی در دست رعشه دارد پس مفلوج از فلج است یعنی باد زده
کما فی المؤید نه از فالج که نام مرضی دیگرست کذا افید هم چه مانندگی سازم از جوهرش + ش مانندگی بکاف تصغیر و یا
تنکیر مصغر مانندست کذا افید ای نمی توانم که از سبب پاکی پیکر و روشنی گوهر وی کدام مشابه و مثالی از جوهرش در بیان
ارم و شارح بیای مصدری نوشته ای بکدام چیز تشبیه دهم او را که از همه جواهر تابناک فائق بود و بیت لاحق علت
عدم مانندگی ست یعنی از جوهر تابان آن نور و تاب بر نمی خیزد که نور او را هم آتش توان خواند و هم آب روشن رونده
کذا افید ای آن چشمه جامع این دو صفت بود که در دیگر جواهر یافته نشود داشت آشنایی گرفت ای او را دید چنانکه
مصراع ثانی پیداست و ایهام آشناوری در آب چشمه بر کنده جست ای از تن خود زره بر کند جامه زاید براز هم
می ناب در نقرهٔ ناب کرد + ش تخییل مصراع اول ست ای آب حیوان مانند می ناب بود و خنگ خلی مانند
نقرهٔ خالص پس آن خنگ خلی گویا پیالهٔ سیمین بود که آب حیوان مانند می ناب در شکم وی جا گرد دهان کلمه تنبیه است
که در محل تاکید کار می گویند و بمعنی اینک هم آید یک چشم زد صیغه مصدرست ای در وقت یک چشم زدن
دران چشمه بدید ماند تهی ای بی نصیب ست و تهی بملازمت چشم گفته است ای من ازین چشمه بر وسیله
شده ام و سکندر را از ان تهی شکم بماند و بخورد آنرا هم نهان گشت چون چشمه از چشم او + الخ ش بر چشمه خضر
سکندرست و فاعل نهان گشت خضر ع یعنی مهتر خضر ع همانجا در ظلمات از سبب محرومی سکندر از آب حیات
که معلوم کرده بود از چشم سکندر نهان شده مانند آن چشمه که از نظر خضر ع نهان شده بود و خواجه ز

سیاه که بران غسل کنند و بند بر ش

عمان و یا انگیبه عمیق

ندان نشست

قع ست تع

خم و قهر سکندر بود که بر خضر عم از سبب گم کردن چشمه خشم آرد حاصل آنکه خضر عم

ب شد نه از جهت قهر سکندر بر خضر عم کذا افید هم که الیاس با خضر ع همراه

بهتر الیاس ع حقصل بهتر خضر ع بودی خواجه برع در بیت لاحق ایشانرا

راه گذشتن خضر و الیاس ع در ان ظلمت کذا افید

سنت اسلام ست که در عین ملاقات یکی سلام دهد

ست ای طعامی که منسوب بود بخوردن و سزاوار

اگر آب چشمه طعام خورده را خوش گوار و هضم

تا یک فرد ماهی خشک نمک یا متبر

ال سیرت داشتند و در نسخه شارح

ام بسی چید در آب فیروزه رنگ

ان چشمه صافی در آمد و قصد

ان و بعضی نسخ در جید

ن تا بدبی

ت بیاید

خود را

بر برد و راه نو

نو پیغمبر ست اگر چه علما را در پیغمبری او اختلاف

شده است خواجه او را نبی اندا گویند بخواجه و

خنگی الخ اشارت باسپ ختلی که از خاقان چین او را بهدیه ر

ست ای آن خنگ بخضر ع از ان سپرد که او شیر دل و قوی همت بود

چشمه آب حیوان الخ تازی و نگاه و کند پس آنجا ر بمعنی چشمه آب حیوان ست کذا افید

بلازم ست لفظی گوهر را صفاک گفته است تا آب آزمودن ای برای اطلاع دادن بران روس

و لمعه نور برآوردی ایب این معنی از خاصیت آن گوهر ست همچون خاصیت مهره قبله نمای و الله اعلم

بمعنی تعلیم راه است کذا افید ای برای تعلیم راه ظلمات از هر طرف پیشرو لشکر تو ئی نه دیگر کس

لشکر رانت بهر سو که خواهی عنان تازی کن و بدانائی تمام نظر را کشاده دار و غافل مشو کجا آب حیوان برآرد الخ

که رخشنده گوهر نگو ید دروغ * ش محمد رضا نوشته که فاعل برآرد فروغ آن گوهری که بخضر ع داده بود و مصراع

ثانی علت پس معنی آنکه هر کجا که آن گوهر بدست تو نماید آب حیوان در انجا باشد زیرا که تافتن آن گوهر

آن چشمه نماید که خاصیت ان همین ست و تواند که فاعلش آب حیوان باشد کما هو الظاهر المنساق الی الفهم

ای هر جا که آن چشمه تافتن این گوهر پیش تو نماید فرود آئی و بخوری که درخشیدن این گوهر دلیل ست

ز من بر خوری ای از من سرفراز شوی و بهره گنج خواهی یافت خضر بالفتح فا و الف مقصوره تانیث اخضر

سبزه زار را نامند و آسمان را نیز خضرا گویند پس خضر اخرام بر تقدیر اول بمعنی تازگی و سرسبزی بخش

صفت خضر است و بر تقدیر ثانی بمعنی بلند خرام که سوار آن خنگ بود و آهنگ پیشینه فوج مقدمه لشکر

که آنرا سر آهنگ نیز گویند چنانکه این معنی از الفاظ لشکر در بیت لاحق می آید کذا افید یعنی خضر خضرا خرام

پیشرو و مقدمه لشکر شده تیز گام گشت تا آنکه از راه آن لشکر بیکسو افتاد الخ و آب همان آب حیوان

بہ پشیانی لاحق شد کذا افید و بعضے نسخ ازرامی برگشتگی
در تدبیر باز آمدن بر گشتگی و خرابی داشت و رجوع
آن در بستہ اشارت بہ صندوق کہ
وازین در اشارت بہ دشواری راہ
از عزم بالجزم کہ بجز زدن آ
ہنجار خود امی راہ بہ
آمدن و زین
کہ بیت ال
خود

بخودی را از انجا بدست آرد حیوان آب روشن
م حیات ابدی یابم کذا افید ور
نیم باشد کہ عارف را
ب مشتری
ات
بیاد

ست و محمد رضا فرمودہ کہ توصیف
عصر ست چہ خضر فرخ پی ست و تاریخ دہقان قول ناقل مجوسی کردہ امیر
ہم سخن ست انتہی کلامہ و ایہام بروایت رومیان کہ الیاس را بخضر علیہما السلام گفتہ اند و خوردن آب حیات
تاریخ تازی کہ مذکور شود ماہ اردی بہشت نام ماہ دوم از بہار کہ آفتاب در برج ثور باشد ہم کہ خاطر تاریکی آید بجای
ش تعلیل ست بسبیل تمثیل زیراکہ مناجاتیان را حضور مناجات و خلوتیان را دولت مشاہدہ ذات در تاریکے خانہ
میسر شود کہ از ہمہ خطرات و وسوسۂ نفس و شیطان فراغت بتاریکی باشد و کذا کہ شاعران را فراغ خاطر
در خلوت باشد کہ تخیلات عجیبہ بانظر آرند ہم * بنی کزین قفل زرین کلید * ز تاریکے آرند جوہر پدید * ش تمثیل
دیگر ست و این قفل اشارت بآسمان کہ از روی تنویر خود کلید زرین ست و جوہر عبارت از ستارگان کذا افید
و علی شیر زرین کلید اشارت بآفتاب کردہ است کہ آسمان قفل اوست و شارح اشارت بخط شعاع آفتاب
نمودہ و قفل کنایہ از آفتاب و المآل واحد و الطرق فی اعتبار الکنایات شتے یا یعنی ببینی کہ تقدیر در تاریکے
شب جواہر کواکب را از فلک پدید آرند و ایہام آنکہ مردم کان کن در تاریکے غارہای کوہ از قفل زرین کلید کنایہ
از معادن ست جواہر و زر و سیم و لعل و یاقوت و غیرہ بدر آرند ہم کسے کہ آب حیوان کند جای خویش * بسوزد
گر حجابے ندارد بہ پیش * ش تفریع ست بر سبیل تمثیل سابق ای چون انوار ستارگان در تاریکے شب پدید
می آید پس کسے کہ خواہد کہ چشمۂ آب حیوان جای خود کند و از ان بنوشد سزاوار ست کہ او حجاب ظلمات را
در پیش خود داشتہ بہ مدعا رسد کہ حصول این نعمت بدون شدت ظلمات کبری محال ست و محمد رضا از
آب حیوان نعمت حضور مع اللہ خواستہ کہ خواجہ رحمہ بمناسبت مقام او را آب حیوان گفتہ است و حجاب
در پیش آوردن نہان ساختن خود را از مردم کہ حضور ایشان موجب تشویش خاطر ست ہم شنیندہ کہ خورشید
انگیسہ * ز نیلی حجابے ندارد گزیر * ش تمثیل بیت سابق ست بہر دو معنے مذکور نیلے حجاب یادم نیلی

متامل بود و دید حذر که هرگز بنوای آن کوه از جای شخواهم جنبید بر تن نیزای بر رفتن یکی از رقیبان سکندر زیر مدرسه
درگذشت هم شد او نیز عنقا صفت ناپدید ش ای بران کوه پرید چون عنقا در آنجا ناپدید شد و در نسخه محمد رضا رحمه
بجای عنقا صفت در فوتی واقع ست ای دران فوت ده قسمت که او را بالفت خوانند ای فی الفور ناپدید گشت
و ازان لعب ای ازان کوه و این تعبیر مجازست حرف ست و حرف بمعنی راز پوشیده هم که کس را نکرد آسمان یاوری
ش ای فلک هیچکس را ازان نشانندگان باز نفرستاد که ازان راز باز گوید کذا افیده فی راهی عدم اطلاع یافتن بران
راز براه آمدن ای از آنجا باز روانه شدند و ایهام آنکه بعجز خویش اعتراف نمودند اگرچه زیرک بودند کوه ساز با ضافت آلات
چنانکه در سالق نوازنده ساز فرموده است پس ساز بمعنی ساز نواختن ست و در نسخه محمد رضا رحمه بجای رفته کرده است
پس ساز بمعنی سازش و اقامت باشد هم گهی کوه گیرند از و گاه دشت ش ای از گردش فلکی مردم آنجا گاهی اهل
کوه جای سازند و گاهی در دشت بکوه سکونت کنند کذا افیه پس شق ثانی در بارهٔ کسانی ست که ایشان را تفت کوه نخوانند
و توانند که این بیت بیان قاعده باشد ای ساکنان کوه بکوه رفتن شوند و ساکنان دشت بدشت اما مطابق جواب رقیبان
معنی اول ست هم بهی دید باز آمدن ناپدید ش ای آن گروه راه چنان راه رفتن و دیدکه راه باز آمدن ازان ناپدید ست
آن کاروان نامه اشارت برفتن مردم و پس بکوه چنانکه از لاحق پیداست کذا افیه ای از سر نامه آن راز هیچکس واقف نیست
خبر داشت ای معلوم کرد سکندر که این ناگهان رفتن بکوه باشد که عمرش تمام شود هم چو با گورگیران ندارند زور ش
فاعل ندارند گوران که بمصراع ثانی ست و آن عبارت از افراد انسان و گورگیران جزئیات اجل باعتبار تعدد تعلقات خود
و گور بمعنی قبر و آن کنایه از مرگ ست اما برای مراعات تجنیس گوران و گور فرموده است و بیت لاحق تمثیل دیگر و که تیر خوردن
بمعنی وقت مردن عقاب که تیر شکار کنان بدو رسد بپر خودای ببال خود و باختیار خویش زیرا که عقاب از خوف تیر از شست
تیر تیرباب بس بلند پرواز دارد و چون اجلش فرا رسد خود بخود از بالا بزیر آید و تیر خورده جان می دهد کذا افیه و ایهام آنکه
در چوبه تیر پرهای عقابان را وصل کنند که بس بلند بوده و برد از زود ای زود بر دست کن و لمن بوده هم زچنگ
اجل رستگاریم ده ش تفسیر بیم ده است و اجل کنایه از مرگ معنوی که غفلت از حق یاد ست و هستی موهوم شاد بودن

باز آمدن سکندر در ممالک روم بعد از فتح اقالیم جهان نوبت نخستین

هم فتره با هم بزنی روزگار ه ش فتره برهم زدن کنایه از اندک مدت و یا برای خطابست و روزگار فاعل باشد آموزگارست
روزگار در یک چشم زدن صد کس را تعلیم کارهای نیک و بد میکند و ده بیت بیان تعلیم اوست و منظر بالفتح محل بلند و کوشک که از
دور بنظر می آید یا همچنین چند بازی اشارت بماحق که برآوردن آن مرگ ست و فرو بردن مرگ دیگر و پیداست که این همه بازیها روزگار هیچ در هیچ
زیرا که سربلندی و پستی قدر را هیچکس دائم نماند کذا افیه هم از این توسنی به که با شیم رام ش این توسنی اشارت بخلاف هوند یزدان

چنانکه به دو بیت لاحق حال سکندر و خضر را با تفت مذکور بیان نموده است و تاریکی کنایه از عدم وصول آب حیات ست
چنانکه روشنی کنایه از وصول آن مراد ست کذا افیدم بجلوه بری همدگر آتش کنند + الخ ش تمثیل
سابق ست آتش کنند ای وزیره دیگ حلوا آتش افروزد تا خوردن آن کمتر کسی را بهم رسد م فروزنده و ریگی
شد این مرز بوم + ش ای این زمین که در ظلمات ست ریگ روشن ست و سنگریزهٔ آن جنس قیمت یاب
چیز ها از آن باخود باید برداشت که بکار آید تا بگیرنده و واگذارنده هر دو بالضرورت بعاقبت پشیمان
خواهند شد بلکه پشیمان تر گردد کسی که چیزی از آن برگیرد و واگذارد و بیان این معنی بمقام خویش خواهی شنید
در خمسه ای دران ظلمات و از آن اشارت بشگفت بسیار که خواجه آن همه را بیان نه فرموده است بلکه
بحدیث اسرافیل ع اکتفا کرده حواله آن بشاهنامهٔ فردوسی طوسی گذاشته است چنانکه می فرماید م
حدیث سرافیل و آواز صور. نگفتم که رومی شد از راه دور + ش حدیث و آواز هر دو عبارت از بیان ست
ای بیان دیدن سکندر ذات اسرافیل را و صور او را نگفته ام و آوراجع با آن حدیث و آواز و مراد عبارت
از طریق بیان مذکور ای آن قصهٔ اسرافیل و صور او از طریق بیان من دور می شد چه بیان آن بتفصیل
موجب تطویل ست کذا افید و از اینجا معلوم شد که اسرافیل ع دران ظلمات بر سر کوه شاخ صور را
بدست گرفته استاده بود که سکندر مشاهده کرده است و خواجه رحمه آن بیان را بتفنن شاعری نسبت با اسرافیل ع
بحدیث تعبیر کرده است و نسبت بصور وی بآوازه تعبیر نموده و اگرنه فی الواقع نه از اسرافیل ع حدیثی بود
بسکندر و نه از صور آوازه بر آمده بود و تواند که حدیث اسرافیل ع عبارت از دیدن وی باشد و آواز صور
عبارت از خروشیدن وی که مانند دم صور بود چنانکه خواهی شنید. والله اعلم بالصواب و بنسخهٔ شارح
گره می شد الخ ای آن حدیث دور می شد از راه بیان من و ایهام آنکه راه سکندر از راه لشکرش دور
شده بود که بالای کوه رفت بلکه این ایهام بنسخهٔ اول واضح تر ست که ضمیر او راجع بسکندر اعتبار کنیم
م چو گوینده دیگر آن کان کشاد + اساسی دگر بار نتوان نهاد + ش گوینده دیگر عبارت از فردوسی
طوسی که بیان این قصه را در شاهنامه آورده است و آن کان اشارات بدمیدن اسرافیل ع با صور و اساس
دگر بیان دیگر که از خواجه رح باشد و بطوالت کشد و شارح این قصه از شاهنامه چنین نقل کرده که چون
سکندر از دریافت آب حیوان نومید شده بازگشت حد انتهای راه ظلمات و در روشنائی پدید آمد که صدای آن بگوش رسید
کوهی شامخ را که پایه بزرگ مشاهده نمود و بر قلهٔ آن کوه عمودهای دراز چنان دید که بر سر هر عمودی مرغی
سنگرف نشسته بود و یک مرغ از آنها بزبان رومی بدو گفت که چه می جوئی ازین سرای سپنجی که هر چند او
آسمان خواهی پیوست آخر با فسوس و حسرت از آن فرود خواهی نشست اینقدر شنیده و از ده نهان شد و مرغی

آبش ناگوار و ثقیل می باشد کذا افیده و آن چشمه سار اشارت بآب حیوان که در سایهٔ ظلمات ست هم کی چشمه را سایه بهتر ز گرد شود
کز وی هست شوریده وزان هست سرد ۞ ش گرد بفتح کاف فارسی غبار و کدورت و در فرهنگ میر جمال الدین بمعنے
آفتاب آورده و این بیت را شاهد این معنی گرفته و محمد رضا شارح برح هم بمعنے آفتاب نوشته یعنی چشمهٔ آفتاب را سایه
بهتر ست از آنکه آفتاب بسردی نیاید زیرا که آن چشمه از ین ای از تاب آفتاب شوریده و گرم شود و از آن ای از سایه بان
سرد و خنک گردد لهذا آب حیوان در سایهٔ ظلمات جا گرفته است تا خنک و سرد بوده باشد و در نسخهٔ شارح مصراع ثانی
چنین ست ع کز آن هست سوزنده این هست سرد ۞ ای آفتاب سوزنده و گرم سازنده چشمه است و این سایه سرد سازنده
وی اما قرب و بعد ذکر هی بمصراع اوّل مقتضی آنست که کلمه این مقدم باشد بر آن و تقریر دیگر که شارح آورده خلاف
ظاهر ست و حل آن اولی از بیان ست آن سایه گاه ظلمات مذکور که روز و وقتی از جهت نا یافتن چشمهٔ حیوان بر سکندر
سیاه شده و قوله با امید آن متعلق فرو مانده است که در بیت اوّل مذکور شد و مصراع ثانی مقوله خواجه خضر در تصدیق از زوی
سکندر ای امیدواری شاه بجاست چه هر کس غم جان خود خورد ای جان خواهد که عمرم دراز باشد کذا افیده و نظر آنکه
مصراع اوّل مربوط بثانی باشد و تمام بیت مقوله ای هر کس غم زندگانی می خورد و در امید آن باشد که بسببی آب حیوان
او را دست رسد عمر دراز صرف کننده زمان دراز در طلب آب حیوان بازگشت ای از آن راه و در غم و نگیر افتاد
که از ین ظلمات سخت چگونه بیرون آید سروش بالضم و واو پارسی نام جبرئیل ست و نیز نام فرشتهٔ مطلق و در شرح فنا
بمعنے فرشتهٔ مطلق پیغام آور گفته کذا فی المؤید و اینجا بمعنے خضر ست جهان گشت یکسر الخ ای سکندر گفت که
جهان یکسر و عالم تمام گرفتی پس تمام تاکید یکسر ست و هوس خام طلب عمر دراز چرا ای شادی نفس که بی سود ست
و تشبیه ور می ست کم از آنکه بدان ضرورت حاجات روان گردد هم و در آن کوش زین خانه سنگ بست ۞ که همسنگ
این سنگ آری بدست ۞ ش خانه سنگ بست جهان دنیا که جای سختی کشیدن ست و همسنگ بهابه و در آن کوشش
ای این همه کوشش خود را عیان دان و یقین کن که بوزن این سنگ کمترینه اسباب عیش را بدست آری و بانس
بعد از کشاکش چندین هوسهای نفس بجائی که همسنگ این سنگ کمترین ست سیر خواهی شد و لبس
و آن خاک عبارت از خاک گور ست چنانکه از لاحق معلوم می گردد کذا افیده و در بعضے نسخ بجای کلمه این اوست
و آن هم راجع بسنگے ست که کم از شیشه بود و در آن تیرگے ای در ظلمات و مصراع ثانی حال ست ای بجائے که
در دل خوف هلاک داشت و در نظر تاریکے و نابینائی چه نظر در ظلمت چه وا نکند و آنچه در نسخهٔ شارح طیرگے
بمعنے حجابے و خجالت بجای تیرگے واقع ست خلاف ظاهر ست و شاید که مصراع ثانی بیان طیرگے
باشد اما موافق قافیه خیرگے تیرگی ست نه طیرگے هم که روزی بهر کس خطی باز داد ۞ ش روزی نصیب
ازلی و خط بمعنے قبض الوصول ای قسمت ازلی مر هر کس را بوصول پیوسته است و آنچه مقدر بود بهر کس رسیده

بمقصد می کرد میان آن دریا نباشد بهتر ست اندامی که در میان آن دریا و خوف غرق شدن باشد اگرچه پای گردش
باشد چنانکه مخفی نیست و سر کشیدن آسان تر ست از اندوه زخم شمشیر و گزخوردن بر سر گز کارهای از کار رود نیک و قوی دل
آنکه با هر رنج دل از دست ندهد و خوار او را تن آسانی فرموده است ای قوت دل وی موجب تن آسانی او ست
گر گویا رنج رانگ شیده است ۔ هم چو دیدند لشکر ره آورد خویش ۔ بها زند سنگی ره آورد پیش ۔ ش ره آورد بمعنی تحفه سفر
عبارت از سنگ ریزها که بگفتن هاتف از زمین ظلمات فرزندگی برداشته با خود آورده بودند چنانکه مصراع ثانی
تفسیر اوست چه ره آورد ثانی صفت سنگی ست و بیت لاحق جزای شرط فلا تکرار فی کلامه قوت بود ای حاصل برد
آن ره روشنی سنگهای سرخ کم گوهری اندک برداشت آن سنگها و بی گوهری نابرداشتن آن و با و سرد آه سرد
و افسوس نابرداشتن جواهر و بیت لاحق تفسیر این معنی است چه باقی گذاشت یعنی اندک برداشت ست هم ستد از
دیده بیدار خورده و خواب ۔ ش ای بر سم قدیم که پیش از رفتن ظلمات بود از خورده و خواب دادی گرفت چنانکه تن خورد
و خوابیدن باشد خورشهای گوناگون بجز ده و خوابهای خوش تا سودگی کرد کر ۔ ش عیار ای آن سنگ خرد را وزن کرد
و شیرین سنگش مضاف الیه بار ست و راجع تا آن سنگ خرد ای بار وزن او افزون بود از بسیار سنگها چنانکه از مثقال
زیاده شد بلکه از وزن من هم درگذشت ۔ هم بسی سنگ برداشت از کوه و دشت ۔ ش ای آن سنگ خرد سبک و
خفیف کرد و ببالا برد بسی گران سنگ را که از کوه و دشت بودند و شارح چنین نوشته که بسیار سنگهای گران وزن از کوه و
دشت برداشته آوردند که همسنگ آن سنگ خرد نشدند و پس از آن امتحان دیگر کردند که هم بصد من کپانی برافراختند +
در وزنگ همسنگش انداختند ۔ ش ای کپان بزرگ و ترازوی کلان را نصب کردند که بمقدار صد من باز در پله او سنگ
می سنجید و در یک پله آن سنگی نهادند که همسنگ و برابر وزن آن پله بود و آن سنگ خرد را بدان سنجیدند که از آن سنگ
صد منی هم افزون آمد این معنی بر تقدیریست که کپان بمعنی ترازوی کلان صاحب دو پله باشد چنانکه علی شیر نوشته
اما در مؤید الفضلا آورده که کپان بفتح کاف و بای پارسی مشدده و مخففه ترازوی کلان یک پله است که بتازی او را
قسطاس و بهندی کاسی گویند و آنرا از چوبی راست کنند که گاو دم ست و در آن ترازو نشانها کرده باشند و بار گران
تا پنجاه استار در آن وزن کرده آمد و در شرفنامه می گوید که بجای پله دوم منغند باشد که بدان قماش و جز آن وزن کنند
انتهی کلامه و در کشف همچنین مذکور ست که بجای پله دوم منغند ست و منغند را بضم میم و غین معجمه بمعنی غلوله چیزی
نوشته که در هم ممزوج شده باشد و صاحب رشیدی نوشته که از جانب دیگر سنگ آویزند که بشاهین آن ترازو و منتهی
سر رشته آن بسته باشد پس منغند آن کپان یک پله برابر این تحقیق گاهی سنگ گران باشد و گاهی غلوله چیزی دیگر
که گران باشد و کپانی بیای وحدت و یای عظمت ست و لفظ صد من بیان گرانی و کلانی آن کپان ست که
بمقدار صد من بار برداشت و در و راجع تا آن یک پله که بدان اشیا را وزن کنند و همسنگش ای برابر وزن آن

بمقدار

دیگر هم بزبان رومی بدو گفت که هیچ خدا پرستی در ملک تو در کوه نشست و داشته است سکندر گفت طالب حق را برای
پرستش کدام جای بهتر از کوه است و آن مرغ گفت که لشکر را گذاشته بالای این کوه برای تا چه چیزها را تماشا می کنی
سکندر چون بالای کوه رفت اسرافیل ع را بدید که صوری در دست گرفته منتظر فرمان الهی ست که کی حکم رسد تا در صور دمیده شود
و اسرافیل ع سکندر را دیده مانند رعد بر وی خروشی زد و گفت که ای بنده با حرص و آز چند این رنج برای تاج و تخت بکش و براه
سفر آخرت رخت بربند سکندر بسماع این ندا از سر کوه با ناله و فغان فرود آمد و سپاس حق تعالی بجا آورد و بر هبری مادیان
از ظلمات بیرون آمد انتهی کلامه هم چو با چشمه شد آشنائی نیافت ✤ الخ ش از اینجا تا بیت ع چو بیداری بخت شد
رهنمون ✤ الخ چند ابیات در حاشیه نسخ یافته شده و شارح هم مسلم داشته آقا محمد رضا نیاورده که نظر بداستان لاحق نمی
یافت و درین راقم بمتابعت شارح چیزی در حل آن ابیات می نویسد که چشمه اول چشمه آب حیوان ست و چشمه ثانی
چشمه روشنائی خارج از ظلمات هم برون آمد از زیر ابر آفتاب ✤ الخ ش تمثیل سابق ست و تاب بمعنی رنج که از بی آبی
و تشنگی در اندام شاه رسیده و در نسخه شارح در آب ست که کنایه از گریه ندامت ست و یا عرق خجالت پس بدین نسخه بی آبی بمعنی
نا یافتن آب حیوان باشد و دیگر ابیات تا آخر بند خواجه است انا بسبب مقام با بکار بریم نیز الخ ای بدیگران منفعت رسانیم
مانند کشاورزان پیشین و کاشتن خواجه همین النصائح البلیغه است که در کتب خود نوشته رفته است هم همه ده کشاورز یکدیگریم ✤ الخ
ش ای ما همه مردم کشاورز و مزارع و دهات عالم هستیم بپای یکدیگر که پس آیندگان از کاشته پیش رفتگان بهره می یابند بمعنی
خواه بگذاشتن باغی و مالی باشد و خواه بنوشتن علمی و حسب حالی آن مادیان همان اسپ ماده که کره نوزادش را
گشته سرش بخاک سپرده بودند تا آن مادیان باز تا آنجا راه از ظلمات بیرون آرد کما مر بیانه که تا مد چپ و راست الخ ای
چپ و راست راه پیشینه و میان این راه بازگشت نیامد بلکه بهمان خط رفته باز آمد چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست و بر آن خط
ای بر آن راه مستقیم متعلق بازگشت ست کذا افیدای رجوع آن مادیان در آخر کار بدان خط بود که در آغاز رفته بود سوی
لشکر ای بسوی لشکر عام که بر در کوه ظلمات گذاشته بود و در آنجا شهر بغار شده هم بفتاد از آن تاب در تافتن ✤ الخ
ش در تافتن متعلق بفتاد و ست ای از رنج ظلمات پیمائی و سختی راه آن در ملول شدن و دلگیری افتاد و بدانست که
آب حیوان قسمت من نبود کذا افید و مصرع ثانی بیت لاحق علت نرنجید ست ای اگرچه او را اعلائی رسیده بود اما تمام
ملال در خاطر نشد زیرا که از ظلمات بازبسلامتی بیرون آمده و بچون جان زنده که از سختی راه و آب حیوان بهلاک نرسیدم چرا اندوهی
اندیشم و سپاس ✤ الخ ش مقوله خواجه رع ست و محکم بمعنی بزرگتر صفت اندوه ثانی ای بملاحظه خوب بیش از ان اندوه
بزرگ و باید شکر حق تعالی بجا آورد نه از آن اندوهی که پیش آمده است چنانکه در تمثیل آن می فرماید که هم برهنه ز صحرا بصحرا شدن
به از غرقه آب دریا شدن ✤ ش ای در حال برهنگی یا از کفش از یک صحرا انتقال کردن بصحرای دیگر خوشتر ست از غرق
شدن بدریا چه اندوه غرق شدن از اندوه برهنه پائی سخت تر ست کذا افید یعنی برهنه پای راه صحرا بریدن

ش سایه افگندن نزدیک شدن ای سکندر بر چشمهٔ حیوان سایه انداخت و نیافت و در سایهٔ ای در ظلمات کذا فی رشیدی و
شارح نوشته که چشمهٔ حیوان بر سکندر پرتو و عکس خود نینداخت پس لاجرم در تاریکی ظلمات از آن محروم ماند و بیت لاحق مقوی
خواه مرجح ست در تخصیص جستن سکندر چشمهٔ آب را در ظلمات رفتن او پس سایه عبارت از ظلمات ست کذا فی رشیدی و کذلک ابیات
چارگانهٔ دیگر هم از مقوله و تخیلات اوست و کلمهٔ مگر برای شک و گمان آید یعنی شاید که سکندر گرمی بسیار در دل و اندرون
خود می داشت که بر چشمهٔ آب حیوان و سایهٔ ظلمات آن قصد محکم و عزم مصمم داشت تا بشربت زلال آب حیوان و بسردی
آن گرمی دل را فرو نشاند و آسوده گردد م ز چشمه نه سایه رسد بلکه نور * ولی کم بود سایه از چشمه دور * ش چشمه اینجا
بمعنی مطلق چشمه است که در آن ذکر آفتاب ست بقرینهٔ بیت لاحق خواه چشمهٔ آب حیات باشد و خواه چشمهٔ نور که آفتاب ست
پس نور دو معنی ست ای آب روشن و صاف که خاصهٔ چشمهٔ آب حیوان ست و هم نور واقعی که خاصهٔ چشمهٔ خورشید ست
و سایه اول بمعنی معروف و ثانی بمعنی مهربانی و توجه و فیض رسانی که خاصهٔ اول سیراب کردن ست و خاصهٔ ثانی نور و
سرور بخشیدن کذا فی رشیدی حاصل آنکه از چشمهٔ روشن اگرچه سایه و ظلمت بوجود نیاید تا صاحب گرمی دل بدان
راحت یابد بلکه خاصیت چشمه نوربخشی ست و نور زائل کنندهٔ گرمی نیست ولیکن سایهٔ مهربانی و توجه و فیض رسانی
هر چشمه را لازم ست لهذا سکندر در طلب چشمهٔ حیوان بظلمات رفت تا از و سیراب شود و گرمی دل فرو نشاند
چنانکه مردم از چشمهٔ خورشید راحت نور می یابند و توانند که از چشمه بقرینهٔ مقام چشمهٔ حیوان فقط مراد باشد و نور
عبارت از تابش و براقت وی یعنی اگرچه خاصهٔ چشمهٔ حیوان تابش و نور ست نه سایه و ظلمت لیکن سایهٔ فیض
و زندگی بخشیدن از وی دور نیست و آنچه شارح نوشته که این بیت جواب سوال مقدر ست که کسی گوید
و حدوث سایه از نفس چشمه محال ست چه ذات چشمه مصدر نور باشد و حاصل جواب آنکه اگرچه سایه از چشمه
نمی خیزد ولیکن وجود چشمه از سایه بعید نباشد زیرا که هر جا که چشمه باشد بر حوالی آن البته سایهٔ اشجار می باشد
خلاف ظاهر مقام و سیاق ست چه در بیت سابق ذکر سایه و چشمه بواو عطف ست چنانکه شارح خود در تقریر
معنی آن تصریح بعطف کرده است نه با منافات سایه بسوی چشمه تا منشاء سوال مقدر شدی تدبر م
اگر چشمه با سایه بودی صواب * الخ ش تائید مصراع اول بیت سابق ست ای سایهٔ معروف از چشمهٔ روشن
برنخیزد چنانکه از خورشید معلوم ست پس رفع گرمی دل تاب آن چشمه است نه بسایهٔ ظلمات آن یعنی افتادن
سکندر بظلمات را طفیلی بود برای آب حیوان نه مقصد اصلی چنانکه بیت صدر بدان مشعر ست که سایه و چشمه هر دو
مقصود او بود م چو چشمه ز خورشید شد خوشگوار * چرا زیر سایه شد آن چشمه سار * ش این بیت سوال ست
بتقریب مقام مقصد اصلی دخلی ندارد و بیت لاحق جواب آن و چشمه بمعنی چشمهٔ آب و خوشگوار ای نیک گوارنده
و نافع تر و مفید ست که بر هر چشمهٔ آب که نور آفتاب می تابد آبش گوارا و سبک باشد و هر چشمه که بر آن آفتاب نتابد

و مؤرخ مجوسی و رومی این راه را غلط کرده است ای از راه حقیقت و معرفت دور افتاده اند و از نادانی و سوء فهم
بسبیل صورت پرستی رفته چنین گفته اند که آب حیات در میان تیره خاک ظلمات ست و اگر بالفرض آب حیات در میان
تیره خاک ظلمات ممکن باشد سکندر و لشکریش و غیره از ایشان راه آنرا غلط کرده اند و نیافتند چه باک و نقصان ست
یعنی خوردن و ناخوردن این اعتباری ندارد و می باید که همچون آن ماهی از چشمه سار شناسائی و عرفان ذات الٰهی
زندگی ابدی یابند که آب حیوان حقیقت که موجب حیات ابدی و سبب ارتفاع مدارج معنوی باشد مرتبهٔ بقا
باقیاست و تدبر عارف مخفی نماند که این معنی اگرچه فی نفسه صحیح و رایج ست لیکن مخالف سوق کلام ست چه مقصود
خواجه در همه بیان روایات خوردن خضر ست از چشمهٔ حیوان نه بیان خوردن مطلق عارفان از چشمهٔ عرفان تامل و
انصاف واللّه سبحانه اعلم بحرم عباده الکرام م چو الیاس و خضر ازو خور یافتند + الخ ش تتمهٔ روایت رومی و
تازی ست و تشنگان عبارت از سکندر و لشکر که طالب آب حیوان بودند که از فیض و ازین تقریر معلوم شد
که ناقل عربی هم الیاس و خضر را در هنگام یافتن چشمهٔ آب حیوان همراه لشکر شاه گفته و آنچه آنکه ذکر تاریخ تازی
بقصد خواجه استطرادی ست بطریق جملهٔ معترضه و این بیت تتمهٔ روایت رومی ست فقط چه از تاریخ تازی بیان
رفتن ایشان همراه سکندر نمی آید و العلم م ز شادی پی کام آن سرگذشت + الخ ش ای از شادی ایشان
که برای یافتن کام آن سرگذشت بود یعنی خضر و طالب حیات ابدی بودند در سرگذشت و حکایات سفر در یافتن آن کام
شاد شده و در نسخهٔ محمد رضا چنین ست ع ز شادی آبی که از سر گذشت + پس که از سر گذشت صفت شادی ست
و آبی برای عهدای بسیار باشد شادی ایشان از یافتن آب زندگی بخش انتهی و آنچه ببعضی نسخ ع ز شادی می کامرانی
۵۱ نشست + دیده شده باین تکلف راست آید که از کامرانی نشستن و آرام گرفتن بر سر چشمه می شادی خوردند م و یک
چشمه رو یا شد و دانه شان + دو چشمه شده آسیا خانه شان + ش رو یا روئیده و رسته و یک چشمه آب حیوان و دانه شان
حیات ابدی که نصیب ایشان شد و دو چشمه دو مقام که خضر ع مقیم و سائر بر شد و الیاس ع مقیم و سائر بحر گشت و
آسیاخانه محل گردش و قرارگاه ایشان یعنی دانه زندگی ابدی ایشان از یک چشمهٔ آب حیوان بروئید و بر و بحر قرارگاه و سیرگاه
ایشان شد ثبات بضم تای مثلثه ثابت قدمی و صبر کردن در سختی راه ظلمات م سر خویش را سبزی از چشمه جست +
که سیراب تر سبزه از چشمه رست + ش سبزی حیات خویش در هنگام جوانی و آنجام کلیه سر نبا بر آفست که تازگی چیز را
سبزی گویند یعنی سکندر برای خود سرسبزی و جوانی باقی از چشمهٔ حیوان ازین جهت می جست که سبزه سیراب تر
از چشمهٔ آب می روید و آن سبزه که دور از چشمهٔ آب باشد چندان تازه نباشد بلکه زود پژمرده شود و محمد رضا نوشته که
ازینجا معلوم می شود که هر کس که در عمر خویش بزمانی آب حیات خورد بهمان زمانهٔ عمر خود قائم می ماند پس حضرت
خضر ع که همواره بصورت پیر نمودار می گردد در زمانهٔ پیری خورده باشد واللّه سبحانه اعلم م برو سایه افگند و در سایه ماند +

آب حیوان که گوهرفشان و زندگی بخش ست نشان دیگر داده است یعنی باین صورت بیان کرده ست م که بود آب حیوان را دگر
جایگاه ٭ مجوسی و رومی غلط کرد راه ٭ ش دگر جایگاه ای خارج از ظلمات بود آن چشمهٔ حیوان که ماهی مرده رهنمای
آن گشت و ناقل مجوسی که خواجه در صدر اورا دهقان گفته بود و راوی رومی که اورا رومی کهن فرموده هر دو غلط کرده اند ای در
نقل یافتن آب حیوان در ظلمات مذکور خطا گفته اند کذا افیده و هٰذا هو المتبادر من کلام اما بمذاق خواجه رحمه الله که از کمال عارف بوده
و از احوال خضر عم تمام آگاه است انسب آنست که این دو بیت اشارت باشد بمقام عالی حضرت خضر عم که منصب علم لدنی
داشت و آب حیوان همیشه نزد یک او بودی که ازان می خورد پس تاریخ تازی عبارت از آیت قرآن عربی ست که تاریخ
احوال اکثر پیشینگان درو مذکور ست و نیز خواجه بملازمت روایت رومی او را تاریخ تازی فرموده است و ذکر جایگاه اشارت
بفیض ازلی و علم لدنی ست و ذکر ماهی و آب روشن درین تاریخ تقریبی ست تا اشارت کند بقصهٔ موسی عم که دران آیت
مذکور ست حاصل معنی آنکه قرآن مجید و تاریخ تازی بیان از اعلام قادر منان بران دلالت می کند که آب حیوان
خضر عم عبارت از فیض و علم لدنی ست که قصهٔ افتادن ماهی در آب روشن از دست رفیق موسی عم بران مشعر ست
چنانکه مولانا جامی رح فرموده ع آن چشمه که خضر خورد ازو آب حیات ٭ بود آتیناه و من لدنا علماً و معنی بیت
لاحق آنکه اگرچه فی الواقع آب حیوان در ظلمات ست غلط کردن راه او را باکی ندارد که آن آب کم مرتبه است از
علم لدنی و فیض ازلی هٰذا ما عندی م گر آب ست روشن درین تیره خاک ٭ غلط کردن از آبخور دش چه باک ٭ ش
بدانکه در نسخهٔ محمد رضا العبد مصراع اول کاف علت ست و تقریر چنان کرده که این بیت مقولهٔ خواجه است در صفت
و مدح صفای باطن که آن آب حیوان حقیقی ست پس آب روشن عبارت از صفای معرفت ست این تیره خاک
تن آدمی و آن آب خوردن بمعنی چشمهٔ آب و شین عائد تا آب حیوان ظاهری که سکندر و لشکرش او را نیافته انتهی کلامه
یعنی این بیت علت غلط کردن مجوسی و رومی ست که خواجه رح بسبیل تایید تازی و برسم سخن پروری چنین
فرموده است که آن آب روشن در ظلمات تن خاکی ست که طالب آن چون مجاهده و مراقبه را پیش گیرد هرگز غلط
نکند و دریابد آنرا بتوفیق و فضل حق تعالی و در غلط کردن سکندر و لشکرش از چشمهٔ آب حیوان ظاهر هیچ باک
نیست چه یافتن آن موقوف بر قسمت ازلی ست و هر کس را نصیب نیست بخلاف طلب صفای باطن در
تیره خاک بدن که کم کسی ازان بعد از مجاهده محروم گردد هٰذا غایة التوجیه فی تصحیح الربط و التعلیل علی مختار المولی
رحمة الله الجلیل و شارح بعده مصراع اول کلمهٔ اگر شرطیه نوشته است و مصراع ثانی چنین آورده ع
غلط کردن آب حیوان چه باک ٭ کما وقع فی عامة النسخ و معنی هر دو بیت چنین نوشته که از برای آن ماهی که از دو
و آن آب حیوان زنده که گوهرفشان و درفشان صفت اوست مورخ تاریخ عرب اشارت و رمز دیگر او اکرده است
که آب حیوان جای دیگر بود و آن عبارت از معرفت ذات مقدس ست و این مرتبه بقا بالله که از فنا برتر ست

پیوسته ست که نقل قرآن مجید و قصه ... در فارسی ... که غلط کردن ... بیت فقط انتقال ... تقسمت هر دو بیت ... گفته ... ٭

می فرماید که پنهان شدن خضر ع نه از جهت ترس خشم و قهر سکندر بود که بر خضر ع از سبب گم گردن چشمهٔ خشم آرد حاصل آنکه خضر ع
از جهت محرومی سکندر باز بسکندر ملاقات نکرد و غائب شد نه از جهت قهر سکندر بر خضر ع کذا افید هم که الیاس با خضر ع همراه
بود الخ ش ای در یک راه بود یعنی متصل با یکدیگر چه اگر چه الیاس ع متصل بهتر خضر ع بودی خواجه رح در بیت لاحق ایشانرا
هم درود نفرمودی و در آن چشمه ظرف هم درود ست و گذرگاه یعنی راه گذشتن خضر و الیاس ع در آن ظلمت کذا افید
و هم درود یعنی ملاقی شونده و تحفهٔ سلام بر یکدیگر رسانند و چنانکه راه سنت اسلام ست که در عین ملاقات یکی سلام دهد
و دیگری جواب سلام گوید سفره بالضم کندوری طعام و خورده بهای نسبت ای طعامی که منسوب بود بخوردن و سفره او
تناول کردن کذا افید یعنی بران چشمه فرود آمده سفرهٔ طعام را بگشادند زیرا که آب چشمه طعام خورده را خوشگوار و هضم
ساز د و در طعام ایشان یک عدد نان بود خوشبوی تر از مشک از فر و بران نان یک فرد ماهی خشک نمک یا مه
بجای نان خورش و ادام طعام دو فرخ جمال خضر و الیاس ع که جمال صورت و کمال سیرت داشتند و در نسخهٔ شارح
جمال ست بالفتح یعنی انباز و همتا ای هر دو همتای یکدیگر بودند بفرخندگی و حسن اخلاق هم بسی چید در آب فیروزه رنگ
برانسان که تا ماهی آرد بچنگ ش برانسان ای باین قصد ای یکی از ان دو فرخ جمال در ان چشمهٔ صافی در آمد و قصد
گرفتن آن ماهی کرد کذا افید پس فاعل بسی چید یک شخص ست از ان دو صاحب جلال لا علی التعیین و بعضی نسخ در صدر
مصراع اول بجنبید ست و در صدر ثانی بسی چید ای یکی از ایشان در آب رفته جنبش کرد و برای گرفتن ماهی بر
افتاده قصد کرد و شیر دهنده عبارت از ان یک که برای طلب ماهی درون آب رفته بود و آب حیات با ضافت بیانیه
ای آن شیر دهنده بسبب زنده شدن ماهی خشک در ان آب معلوم کرد که این چشمه آب زندگی بخش ست که مر خورنده خود را
ببقای ابدی راه نماست پس این بیت بیان فال فرخ ست ز آن زندگی ای از چشمهٔ زندگی و همان یار را اشارت
بصاحب دیگر که در آب نرفته بود و باطلاع دادن آن شیر دهنده او نیز از ان چشمه آب خورد و بقای ابدی یافت هم شگفتی نشد
کاب حیوان گهر * کند ماهی مرده را جانور * ش بقولهٔ خواجه رح ست و حیوان گهر صفت آب ای آبیکه در ان گهر حیات و
زندگی ابد باشد و جانور یعنی لغوی ترکیبی ای صاحب جان و زنده هم شگفت اندران ماهی مرده بود * که بر چشمهٔ زندگی ره نمود
ش ماهی مرده همان ماهی خشک نمک یافته که در توشهٔ خضر و الیاس ع بود یعنی زنده شدن ماهی مرده از افتادن در چشمه
آب حیوان جای تعجب نیست چه این اثر خاصیت آن آب ست بلکه تعجب در ان ست که ماهی مرده رهنمای چشمهٔ زندگی
گردید کذا افید چه رهنمائی وصف زندگان ست و از مردگان محال و ازین باب ست قصهٔ موسی ع که چون بطلب ملاقات خضر ع
در مجمع البحرین رسید ماهی خشک از دست خادم موسی در آب انجا افتاد و زندگی یافته در آب بجز راه عجب گرفت
و رهنمای مقام خضر ع گشت هم زماهی و زان آب گوهرفشان * دگر داد تاریخ تازی نشان * ش تاریخ تازی که مؤرخ
و ناقل آن مردم عرب باشند یعنی مؤرخ عربی از افتادن ماهی در آب از دست یکی از ان دو فرخ جمال و پیدا شدن

ونهفت پردهٔ ظلمات وتشنه اشارت بخضر عم که طالب آن بود حاصل ابیات آنکه در اوّل تافتن خود آن آب را
چندانکه جست نیافت عاقبة الامر آن گوهر خود بتابش تابافت وخضر فرو دید وآب را دریافت ومحمد رضا رحمه فرمود
که از لفظ فرو دید شاید مفهوم می شود که نظر خضر عم بسبب فرمودهٔ سکندر بران گوهر بند بود و پیداست که نظر
در تاریکی پرواز نکند لهذا بدان گوهر می دید و بتافتن آن بنه بیند فرو دید وآنچه می جست بیافت هم پدید آمد
آن چشمهٔ سیم رنگ + الخ ش ای آن چشمهٔ سپید تابان در نظر خضر عم هویدا شد پالاید ببای پارسی
ای برآید و ظاهر شود از ناف سنگ که کان کوه باشد پس ظلمات مثل ناف سنگ ست و چشمهٔ روشن مثل سیم
سپید هم نه چشمه که او زین سخن دور بود + ش ای او را چشمهٔ آب صاف نشاید گفت واگر هم چشمه بود پس از چشمهٔ
نور بود نه چشمهٔ آب سپید وصاف پس کلمه هم متصل بود اوّل ست کذا افیه هم چنان بود کز صبح باشد نگاه +
ش فاعل بود چشمه است وکز صبح الخ بیان چنان وفاعل باشد ستاره ای مثل آن ستاره بود که در نگاه
و آغاز صبح تابان باشد و پیداست که از صفای هوا در سحرگاه نور کواکب بیشتر باشد و بیت لاحق تمثیل دیگر ست
چنان بود ای آن چشمهٔ ماه ناکاسته بود که از ماه کاسته و ناقص النور فزونی و ترقی باشد هم چو سیماب بر دست مفلوج پیر
ش مفلوج پیر پیری که باد زده باشد و از دست بیقوتی در دست رعشه دارد پس مفلوج از فلج ست یعنی باد معروف
کما فی الموید نه از فالج که نام مرضی دیگر ست کذا افیه هم چه مانندگی سازم از جوهرش + ش مانندگی بکاف تصغیر و یای
تنکیر مصغر مانند ست کذا افیه ای نمی توانم که از سبب پاکی پیکر و روشنی گوهر وی کدام مشابه و مثالی از جوهرش در بیان
آرم و شارح بیای مصدری نوشته ای بکدام چیز تشبیه دهم او را که از همه جواهر تابناک فائق بود و بیت لاحق علت
عدم مانندگی ست یعنی از جوهر تابان آن نور و تاب بر نمی خیزد که نور او را هم آتش توان خواند وهم آب روشن روند
کذا افیه ای آن چشمه جامع این دو صفت بود که در دیگر جواهر یافته نشود آشنائی گرفت ای او را بدید چنانکه از
مصراع ثانی پیداست و ایهام آشناوری در آب چشمه برکند جیب ای از تن خود زود برکند جامهٔ زائد براز هم
می ناب در نقرهٔ ناب کرد + ش تخییل مصراع اوّل ست ای آب حیوان مانند می ناب بود و خنگ ختلی مانند
نقرهٔ خالص پس آن خنگ ختلی گویا پیالهٔ سیمین بود که آب حیوان مانند می ناب در شکم وی جا گرد دهان کلمه تنبیه است
که در محل تاکید کار می گویند و بمعنی اینک هم آید یک چشم زد صیغهٔ مصدر ست ای در فرصت یک چشم زدن
دران چشمه بدید ماند تهی ای بی نصیب ست و تهی بملازمت چشم گفته است ای من ازین چشمه برو سیراب
شده ام و سکندر از ان تهی شکم بماند و نخورد آنرا هم نهان گشت چون چشمه از چشم او + الخ ش بر جمله ضمیر راجع
بسکندر ست و فاعل نهان گشت خضر عم یعنی مهتر خضر عم همانجا در ظلمات از سبب محرومی سکندر از آب حیات
که معلوم کرده بود از چشم سکندر نهان شد مانند آن چشمه که از نظر خضر عم نهان شده بود و خواجه رحمه

سیاه که بران غسل کنند و هندیش لنگی نامند کذا افیدای کسی که برای طلب مروارید قیمتی در حوض نشسته غوطه
بر دریای عمان و دیار گجرات عمیق می خورد و او را پارچه نیلی ته بند در کار است و حوض از آن گفته که مرد غواص در پنجرهٔ
آهنین او را مانند آن نشسته بدریا غوطه زند تا نفس او تنگ نشود و پارچه ته بند وی سیاه باشد و آنچه در حاشیه نسخ
ملکی کن حجاب بی واقع ست تصحیف ناسخان است که کلمه با مستدرک شود هم عنایت به ترک مهمات کرد + ش
عنایت توجه دل و قصد و مهمات مقاصد جهانگیری و به معنی نسخ عنان را دیده شد و سیاهی همان ظلمات و
دم اژدها و هان خسوف نام که هندیش گلنگ نامند کذا افید و شارح بضم دال بمعنی عقدهٔ ذنب گفته که ماه در آن
گرفته و بی نور گردد و راه نو بمعنی سفر جدید که از سر نو در ظلمات سخت داخل شدند و خضر ع باعتقاد خواجه رحمه
پیغمبر ست اگرچه علما را در پیغمبری او اختلاف ست اما نعمت باطنی او را بعد از خوردن آب حیات حاصل
شده است خواجه او را نبی الله گویند بخواجه وی الله پس توصیف او به پیغمبری بنا بر قول اول ست شتابنده
خنگی الخ اشارت باسب ختلی که از خاقان چین او را بهدیه رسیده بود و بهر دو ضمیر بمصراع ثانی راجع بخضر ع
ست ای آن خنگ بخضر ع از آن سپرد که او رشید دل و قوی همت بود تا بدو الخ ای تا آن اسپ ختلی در طلب
چشمهٔ آب حیوان حرکت تازی و تگادو کند پس آبخور بمعنی چشمهٔ آب حیوان ست کذا افید و مغاک همان ظلمات که
بملازمت لفظی گوهر او را مغاک گفته است تا ب آزمودن ای برای اطلاع دادن بران روشن شده
و لمعه نور بر آوردی ای سبب این معنی از خاصیت آن گوهر ست همچون خاصیت مهرهٔ قبله نمای والله اعلم و پیش و پس
بمعنی تعلیم راه است کذا افید ای برای تعلیم راه ظلمات از هر طرف پیشرو لشکر تو ئی نه دیگر کس پس تنها پیش از
لشکر رفته سر سو که خواهی عنان تازی کن و بدانائی تمام نظر را گشاده دار و غافل مشو هم کجا آب حیوان بر آرد فروغ
که رخشنده گوهر نگوید دروغ + ش محمد رضا نوشته که فاعل بر آرد فروغ آن گوهری که بخضر ع داده بود و مصراع
ثانی علت پس معنی آنکه هر کجا که آن گوهر بدست تو تابد آب حیوان همانجا باشد زیرا که تافتن این گوهر دلیل وجود
آن چشمه تواند که خاصیت آن همین ست و تواند که فاعلش آب حیوان باشد کما هو الظاهر المتساق الی الفهم
ای هر جا که آن چشمه تافتن این گوهر پیش تو تابد فروزانی و بجوی که درخشیدن این گوهر دلیل است بر وجود
زمین بر خوری ای از زمین سرفراز شوی و بهرهٔ گنج خواهی یافت خضر بالفتح فا و الف مقصوره تانیث اخضر
ای سبزه زار ایران مانند آسمان را نیز خضرا گویند پس خضر اندام بر تقدیر اول بمعنی تازگی و سرسبزی بخش
صفت خضر است و بر تقدیر ثانی بمعنی بلند خرام که سوار آن خنگ بود و آهنگ پیشینه فوج مقدمهٔ لشکر
که آنرا اسم آهنگ نیز گویند چنانکه این معنی از لفظ لشکر در بیت لاحق می آید کذا افید یعنی خضر خضرا خرام
پیشرو و مقدمهٔ لشکر شده تیزگام گشت تا آنکه از راه آن لشکر یکسو افتاد الخ و آب همان آب حیوان

تجلی ذات متعال بر خضر و مقام فنا را برای من بجوی و دریاب و آب حیوان بیخودی را ازانجا بدست آر و بدان آب روشن بر من
نظر کن و مهربانی فرمای تا بنوشیدن آن ازین حیات دنیاوی زنده تر شوم حیات ابدی یابم که نا افید و پیداست که چشمهٔ
آب حیوان در ظلمات روشن و تابنده باشد و تواند که روشن نظر بمعنی روشن چشم باشد که عارف را نظر روشن و زندگی باشد
باشد و آنچه شارح نوشته که خاک ظلمات رنگ عبارت از خاک دنیا و یا قالب بشری ست آنگاه راست آید که بجای آن
خاک از خاک باشد والله اعلم

داستان رفتن سکندر در ظلمات بطلب چشمهٔ آب حیات و نا یافتن آن و بازگشتن ازان ظلمات

م درین مفصل فرخ ز نیتا گمین بهتر تاریخ
دهقان سرایندهٔ سخن ‖ ش ای درین هنگام خوش که درین بیان قصهٔ آب حیوانم چه قصه آن ام فرخ و فرخ بکسر سین ست
دبیر این وقت بفصل فرخ بملازمت اردی بهشت ست و محمد رضا فرموده که توصیف این فصل کنایه از روایت این داستان
ست بنا بر ذکر حضرت خضر ست چه خضر فرخ پی ست و تاریخ دهقان قول ناقل مجوسی که روایت او قوی ست ز گمین
تعمیم سخن ست انتهی کلامه و ایهام بروایت رومیان گمین که الیاس را بخضر علیه السلام گفته اند در خوردن آب حیات و هم
بتاریخ تازی که مذکور شود ماه اردی بهشت نام ماه دوم از بهار که آفتاب در برج ثور باشد م که خاطر بتاریکی آید بجای
ش تعلیل ست بر سبیل تمثیل زیرا که مناجاتیان را حضور مناجات و خلوتیان را دولت مشاهدهٔ ذات در تاریکی خاطر
میسر شود که از همه خطرات و وسوسهٔ نفس و شیطان فراغت بتاریکی باشد و کذلک شاعران را فراغ خاطر
در خلوت باشد که تخیلات عجیبه با منظر آرند م زمینی که زرین قفل زرین کلید ‖ ز تاریکی آرند جوهر پدید ‖ ش تمثیل
دیگر ست و آن قفل اشارت باسمان که از روی تنویر خود کلید زرین ست و جواهر عبارت از ستارگان کند الفید
و علی رشید زرین کلید اشارت بآفتاب کرده است که آسمان قفل اوست و شارح اشارت بخط شعاع آفتاب
نموده و قفل کنایه از آفتاب و الآمال واحدة الطرق فی اعتبار الکنایات یعنی زیانی نبینی که فقدان قدر در تاریکی
شب جواهر کواکب را از فلک پدید آرند و ایهام آنکه مردم کان کن در تاریکی غارهای کوه از قفل زرین کلید کنایه
از معادن ست جواهر و زر و سیم و لعل و یاقوت و غیره بدر آرند م کسی کاب حیوان کند جای خویش ‖ ز
گر حجابی ندارد به پیش ‖ ش تفریع ست بر سبیل تمثیل سابق ای چون انوار ستارگان در تاریکی شب پدید
می آید پس کسی که خواهد که چشمهٔ آب حیوان جای خود کند و ازان بنوشد سزاوار ست که او حجاب ظلمات را
در پیش خود داشته به مدعا برسد که حصول این نعمت بدون شدت ظلمات کبری محال ست و محمد رضا از
آب حیوان نعمت حضور مع الله خواسته که خواجه رحمه بمناسبت مقام او را آب حیوان گفته است و حجاب
در پیش آوردن نهان ساختن خود را از مردم که حضور ایشان موجب تشویش خاطر ست م شنیدند که خوش
آن گمیر ‖ ز نیلی حجابی ندارد گزیر ‖ ش تمثیل بیت سابق ست بهر دو معنی مذکور نیلی حجاب یاد و نیلی

سازم ورواست بگویم و در نسخهٔ شارح که او با موج درج ست مودی تنگبار ست و توجیه آن بانکه تا دل خود را ازین راز
بپردازم خلاف ظاهر ست چه محمل موج قریب المعنی ست مجابا بالضم انجاب بمعنی نگهداشت از خوف بلا
رنج ست هم نبود گرچه بیاوردمش ٭ ش ای آوردن او اکنون بد نیست اگر چه بی اجازت شاه آوردمیش
دوش بمعنی شب گذشته متعلق رسانیدم و او راجع به پدر و دل افروختن شاد شدن بر رهنمونی پدران از همین
ازین همت اشارت به پیر پوشیده مبند و ق جوانمرد به آفروخت ای سکندر محظوظ شد شاه دبیران ای
سلطان رای زنان یعنی اگرچه مرد جوان عالی تدبیر باشد بوقت چاره جستن محتاج پیران باشد و دلیران
کر بعضی نسخ ست مناسب مقام نیست و آین بیت بالاحق مقوله خواجه رح ست باز می کند ای بشاخ
تازهٔ خود نشو و نما یابد و شاخ کهن چوب خشک که زیر شاخ که و بند نتا ببالا رود کذا افیدهم که آن مرد حبشی
در ناگهان ٭ ش که آن کهن پوستین ناگهان از در بارگاه سکندر در آمد و مقدار یک پشتواره از پوستین
سمور سیاه تحفه آورد پیش شاه پس پشتواره بمعنی باری ست که بر پشت توان برداشت هم از و هر یک
از قند زنامور ٭ بجز هر یک از یک خوش اندام تر ٭ ش از و راجع به پشتوارهٔ مذکور و خوش اندام تر بمعنی
نرم و نازک تر خبر هر یک ست یعنی هر سمور سیاه که از آن پشتواره بود خوش اندام و نرم تر بود از قندزنامور
که نام پوستین سرخ معروف ست و نیز فی حد ذاته هر یک ازین سمورها از دیگر خوش اندام و نرم تر بود کذا افید
پس هر یک عبارت از سمورهاست و قندزنامور بیان مفضل علیه خوش اندام تر ست نه بیان کلمهٔ هر یک چنانکه
وهم ناظر بدان تبادر می کند چه در ان پشتواره همه سمورها بود نه قندزنامور چنانکه گفت هم سموری که باشد
بحیلت نخست ٭ کزان اندگان را کند تندرست ٭ ش حیلت چاره کار مشکل و کاف بعد مصراع بیان
حیلهٔ نخستین یعنی هر سموری از ان پشتواره چنان علاج کارها بود که چارهٔ نخست و اندک فائدهٔ آن همین باشد
که بیماران را تندرست و صحیح و سالم کند ای هر مریض که او را بپوشد از ان مرض شفا یابد و فوائد دیگر آن سمور
بسیار ست از دفع برد و آسایش خواب و جز آن کذا افاده الشارح و در نسخهٔ محمد رضا این بیت مرقوم نه شد
اندران کار سخت متعلق عجب ست و آن کار اشارت بآوردن پیشکش و باز در ظلمات غائب شدن و روشنی نمای
همان پیر پدید جوانمرد مذکور و آین تعبیر بملازمت ظلمت باشد ش وقت زاد ای وقت زائیدن او نزدیک باشد
هم شود نزاده بادپا خاک خفت ٭ ش یعنی چون آن مادهٔ اسپ را کره زاید زاده اش با وجود آنکه بادپای
باشد خفته خاک و مدفون شود کذا فی نسخهٔ محمد رضا و در بعضی نسخ ع شود نزاده بادپا خاک خفت ٭ و امثال
و امدهم بیا ساقی آن خاک ظلمات رنگ ٭ بجوی و بیار آب حیوان بچنگ ٭ ش خاک ظلمات رنگ کنایه
از مقام عدمیت و فنا فی الله و آب حیوان کنایه از بیخودی و مستی یعنی ای ساقی وعدهٔ وصال و مشاهدهٔ

پریشانی لاحق شد کذا افید و بعضی نسخ از رای برگشتگی واضح ست ای از سبب پریشانی فکر که رای که بر
در تدبیر بازآمدن برگشتگی و خرابی داشت و بر صواب نمی آمد امّا این معنی مصراع ثانی مؤدی بتکرار یک معنی ست
آن در بستهٔ اشارت بدر صندوق که بدرش وران لوود و شارح کنایه از همان برگشتگی رای هر کس نموده است
و ازین در اشارت بدشواری راه بازآمدن از درون ظلمات در بیت لاحق بیان ازین درست و همان عبارت
از عزم بالجزم که بجز زدن آب حیات بود یعنی سکندر از سبب سختی کشیدن از ان عزیمت برگشته است
هنجار خود ای راه بیرون آمدن از ظلمات چنانکه از لاحق پیداست که چون ای چگونه باشد راه برون
آمدن درین پرده ای در پرستش تو از چاره ای بازآمدن و ایهام بحجاب ظلمات راز نهفت تدبیر پوشیده
که بیت لاحق بیان اوست ای چون شاه ازینجا بدرون ظلمات رفتن آغاز کند بآن قصد که باز راه
خود را باینجا آورد پس باید که یک ماده اسپ قوی همت که نوزاده باشد الخ کذا افید پس مادیان لفظ
مفرد است بقرینهٔ یکی نه صیغهٔ جمع چنانکه شارح نوشته و کره بالضم والتشدید بچهٔ اسپ و باد پا
وصف اوست که مادرش بادپای و قوی تن باشد زود تاب آور بدای از گشتن کره و دفن کردن او
بشورانند آن مادیان را و همراه آن روان سازند لشکر را و کره زار همان بچهٔ گشته هنجار پیش ای
براه پیشینه که دران رفته باشد و این معنی خاصیت اسپان ست خصوصاً وقتی که کره را اینجا واپس مانده
باشد سررشته یافتن راه بمطلب برون ای جوانمرد بسماع حکایت بررشتهٔ چاره گری را بدست
آورده هم سحرگه که مشکین پرند طراز + ید بیابی عودی بدل گشت باز + ش طراز بالکسر نام شهری ست
که پرند آنجا کسب زیبا و سیاه باشد لیکن طراز کنایه از ان زمین ست که تاریکی شب از آنجا برخاسته بود
مشکین آورده و بیابی عودی کنایه از نیم روشنی آن زمین که تا مدن روز باز آمد کذا افید
و دگر سان فسونی برانداختند + ش فسون همان چارهٔ رفتن و بازآمدن ای دران چاره مطار هم
غیر نکر کرد ند آهسته ای بسیار دانا که تامل بسیار سخن گوید و رهنما ید براه چنانکه از لاحق واضح ست
ای مانند عقل سلیم سکندر پسند آمد کا آزاده مرد جوان ای آزاده مرد پس حرف ندا محذوف ست و
شارح کامی زاده است مختصر آزاده کذا افید ارشیدی هم اگر گفتی آباد گردی بگنج + ش ای اگر
راست گوئی و آموزندهٔ خود پیدا کنی بگنج من آباد شوی و گرنه بدرو نغ و کتمان آموزندهٔ خود از من رنج
خواسته یافت و بعضی نسخ که بجای آباد آماده دیده شد سهو ست هم کنم محمل از یار آو نغ تهی + ش محمل
بالفتح اثقال و بکسر ثانی کجاوه و شتر کنایه از زبان ست آو نغ بالمد افسوس که تا ز پیش حسرت خوانند کذا
المؤید کنایه از دروغ که مورث افسوس ست کذا افید ای بشتر چاپان و امان تو زبان را از کذب

کلمه آن است پس حاصل کردن آن نیم روشن دیار است که عبارت ازان مقام است که عرض آن ربع دور بود و دایره
معدل النهار و خط استوا در افق منطبق بود و قطب شمالی بر سمت الراس پس آن بقعه را دیار نیم روشن تخییل
نموده است یعنی چون شب رسید آن بقعهٔ نیم روشن تمام سیاه شده و سیاهی بر اندک سپیدی او راجح آمد
چه آن سیاهی مانند مشک سیاه بود و آن بقعه مانند عود اندک سیاه انتهی کلامه و بر عارف مخفی نماند که این معنی
مخالف سیاق کلام است چه این معنی آنگاه راست آید که مقصد خواجه رحمه بیان آن وقت باشد که خط استوا بر افق
محاذی قطب شمالی بود و حال آنکه از ابیات سابقه واضح است که آن رهبر شتیه ازان رفته بود که ظلمت سخت
لشکر را درگرفت و سکندر هم اندیشه مند شده از کار آگهان تدبیر رفتن آن ظلمت سخت پرسید پس صواب
معنی اول است که محرر نموده لیکن وجه تعبیر سواد آن ظلمت که تمام سخت بود به نیم روشن دیار ظاهر نیست
و شاید که بنا بر ظهور اندک ضیای آفتاب در روز که پرتو انداز بود این چنین گفته باشد چنانکه از لاحق می آید والله
سبحانه اعلم بالصواب هم آشفت گردون چو زنجیریی * بزنگی بدل گشت کشمیریی ش آشفت ای گرد
آلوده و تاریک تر شده همچون دیوانهٔ زنجیری دیوانهٔ که دست و پای خود را بر خاک می زند و زنگی کنایه از تاریکی سخت و
کشمیری ازان جا نیم روشن حاصل گشته است ای اندک سپیدی که بود بسیاهی سخت مبدل شد چه اهل کشمیر اندک
سیاه مایل بسپیدی اند کذا افید و آن راه اشارت بسواد آن ظلمت سخت و تنگ گاه جای که آمدن شب دران
منزل کرده بود و بلفظ در اندیشه متعلق چاره سازیست و آن شغل اشارت باز آمدن براه اول بود و اند رفتن بیرون
سیاهی کذا افید نبرده بالفتح مرهای منسوبت مردد الاور جنگ آزموده و جوانمردی نیکوکار صفت آن دو مهرپرور
یعنی مهربان و شفیق بر مردم سفت دل او بر زمان نالهٔ ای از ضعف تن ناتوان بود هم چو بیمار نالنده از بوی
سیب ش یعنی آن جوانمرد از دیدار پدر خود چنان ناشکیب و بی صبر بود که بیمار سفت از بوی سیب
ناشکیب باشد چه بوییدن سیب مر بیمار را سود مند است و اندک راحت بخش هم بنرخ ره آورد ش آورده بود
ش نرخ بالکسر معروف یعنی بهای متاع اینجا کنایه از برابری است و ره آورد اینجا بمعنی زاد راه یعنی یک سوی
شتر صندوق زاد او بود و از سوی دیگر صندوق پدر پیر او کذا افید و ایهام آنکه از بسیاری محبت که با پدر داشت
پدر را به نرخ تحفهٔ مسافران دانسته با خود در صندوق نهان کرده بود تا او را زنده و خرم حال باز بخویشان
رساند و اقربا او را هدیهٔ نو آورده دانند و آنچه شارح گفته تواند که معنی چنین باشد که در صندوق برای
پدر توشه نهان کرده بود و بجای تحفه و هدیه پدر را با خود بر داشت خلاف ظاهر کلام است هم دران شب که
از راه برگشتگی * الخ ش ای دران شب که در ظلمت شدید منزل کرده بود از راه برگشتگی ای از سبب خ
هم رسانیدن براه باز گشتن و بیرون آمدن بعد از رفتن به ظلمات سخت بهر کس درین اندیشه سرگشتگی

ظلمت آن زمین بر روشنی هوا آنجا غالب شد و حجاب ظلمت سیاست نمود و هیبت آورد که راه روشنی
نمی یافتند چنانکه می گوید م زگیسو سیاهی برانده و حرف * ش حرف بمعنی طرف و کناره و زمین مفعول
براندوده است ای سیاهی آنجا کناره آن زمین را پر کرده بود دریای ژرف بحر محیط که پیرامون زمین ست
کذا افید و ذکر حرف با سیاهی از تلازم ست و شارح براندودن بمعنی گل مال کردن گفته ای از گیسوی آن راه
ظلمت بود که آن طرف را اندوده بود م که گیسو ز پرگار چرخ بلند * ش پرگار چرخ همان دائره موهومه که در بیان
گذرگاه خورشید گفته کذا افید و شارح که بمعنی دور چرخ نوشته باین معنی راجح ست اما آنچه بعضی بمعنی دائره
معدل النهار نوشته که خط میانه دو قطب را گویند خلاف سبوق کلام ست چه مقصود خواجه درین مقام بیان دور
رفتن آن رهبر ست بسمت شمال در فرود دامن زمین که بیشتر از محاذات قطب شمالی بود تا آنکه چون آن
راهبر از محاذات قطب درگذشته می رفت و دائره گذرگاه آفتاب را پس پشت گذاشته بسوی ظلمتگاه زمین
اندک اندک از نور دور می شد نور آفتاب ای پرتو آن هم دور می شد و تاریکی سخت پیش می آمد تا آنکه بعد از
قطع مسافت بسیار دران ظلمتگاه پرتو آفتاب بیکبارگی ناپدید گشت و خواجه برین بتخییل شاعرانه فرموده
گویا این سیاهی سخت از گوشه راه به ملاقات پیش شاه آمده بود که او را در غم انداخت چه حدوث سیاهی
بیان حدوث اندوه خاطر ست م نماینده رسم این راه کیست * ش ای سکندر فرموده که ظاهر کننده
راه شاهی طریق رفتن لشکر باین ظلمت سخت کیست که اکنون راه بر ما مسدود می کرد و کارآگهان لشکر
بعرض رسانیدند که این ظلمت اگرچه حجاب پنهان و سخت سیاه است که البته اندرون وی بسبب نور
دران رفت خواه دشوار باشد خواه آسان آثار راه باز آمدن ازین ظلمت بس مشکل ست که هیچکس راه
بیرون آمدن نخواهد یافت م بچاره گری هر کسی بشتافت * الخ ش ای همه کارآگهان در چاره
بیرون آمدن ازان ظلمت شدید فکر و اندیشه می کردند و بسامان چاره ای تدبیر آن چاره کسی راه نیافت و
همه حیران شدند م چو آمد شب از نیم روشن دیار * سیه مشک بر عود کرد اختیار * ش نیم روشن صفت
مقدم دیار ست و دیار کنایه از سواد ظلمت که محیط لشکر بود و لشکرگاه بمنزله یک شهر بود که درمیان دیار
فراخ و در میدان باشد و فاعل کرد اختیار همان شب و سیه مشک تاریکی گران تر که از آمدن
شب بود و عود کنایه از همان دیار نیم روشن یعنی چوب عود سیاه نباشد کذا افید پس مصراع ثانی تحصیل
اول ست و جمله لاحق جزای شرط یعنی چون شب سیاه ازان دیار که سواد ظلمت بود بر آمد سیاهی
بر وی بران افزود تا آنکه این حال بدین مثال شد که گویا شخص شب مشک تمام سیاه را بر عود که سیاه
اختیار کرده بود یعنی آنجا از شدت ظلمت انداخته بود و در نسخه شارح بجای کلمه از مصراع اول

و مقدمات علم حکمت را دران دخل تمام داده و استیفای تمام طومار بیان او و صورت مآل ناظران او ست و خلاصه
تحریر وی که در حل معنی بیت بزعم او کافی ست آنکه افق بمعنی دائرهٔ عظیمه است بر سطح محیط زمین که یک
قطب او بسمت الراس ست و قطب دیگر بسمت قدم و مابین دائرهٔ طلوع و غروب کواکب متحقق گردد و این
دائره مر فلک را دو نیمه سازد که نیمه ارش ظاهر مرئی ست و دیگر مخفی غیر مرئی و خطی که در میان دو قطب ست
آنرا بمعنی دائرهٔ معدل النهار گفته مغائر خط استوا داشته است چه خط استوا را بمعنی خط موهوم دیگر
نوشته است یعنی خط میانهٔ آسمان که یک سرش بنقطهٔ مشرق پیوسته است و سر دیگرش بنقطهٔ مغرب
رسیده و پس بنابراین تحقیق این کلیه آورده است که هر بقعه که بر خط استوا مذکور باشد لامحالہ دائرهٔ
معدل النهار بر سمت الراس آن بقعه باشد و دو قطب معدل النهار بر دو سر دائرهٔ افق باشد و دو
سر آن بقعه دو الابے باشد بر خلاف جائی و زمینے که خط استوا و دائرهٔ معدل النهار بر یک سر دائرهٔ افق
منطبق گردد زیرا که دور فلک دران موضع رحوی باشد یعنی مثل آسیای گردد و معنی بیت را بنابراین کلیه و
حمل کلمهٔ افق بر دائرهٔ مذکوره که مصطلح ریاضی ست و حمل خط استوا بر خلاف ظاهر که بمعنی خط شرقی و غربی
گفته است چنین نوشته که سیر لشکر شاه در اثنای سفر ظلمات بمقامی رسید که عرض آن بقعه ربع دور
فلک بود و دائرهٔ معدل النهار و خط استوا بر دائرهٔ افق منطبق شد که قطب شمالی بر سمت راس آنمقام
قائم بود و هم دور فلک در آنجا رحوی بود و آفتاب در آن هنگام در بروج جنوبی در نیمهٔ فلک تحت الارض
تحویل یافته بود پس ناچار از جهت آن انطباق وصف میانجی ای متوسط بودن که خاص بخط استوا بود
ازان تحویل یافته بقطب شمالی عائد گشت که قطب شمالی درانجا متوسط بود بر مرکز زمین و بر سمت الراس
آن مقام انتهی حاصل کلامه و حقا که این تقریر با آنکه مخالف تحقیق اهل لغت و حکمت ست خلاف ظاهر
کلام خواجه و حرج ست پس با وجود وضوح تقریر محمد رضا حاجت باین تقریر متعلق نیست که همچون راه ظلمات
تمام باریک ست و بر خاطر اهل بصیرت ازان تنگ و تاریک هم بجایی رسید نه گزند آفتاب * ندیدند بیش از ضیاء
در آب * ش خیال درینجا یعنی ریشه ظلمست که از افیدای روشنی آفتاب درانجا بر مثال ریشه در آب کم نمودار بود
و گاه گاه اندک ظاهر می شد چنانکه در لاحق خواهد گفت هم سوی عطفگاه زمین تاختند * دران سایه رایت برافراختند
ش عطفگاه زمین بکسر عین مهمله کناره زمین که بر افق شمالی بود فرود از پشت زمین که قرارگاه حیوانات ست
دران سایه الخ ای دران ظلمت سخت رایت افراخته می رفتند و در بعضی نسخ ع دران سائبان رایت افراختند
حجاب سیاهے سیاست نمود * این نسخهٔ محمد رضا شارح واضح ست از نسخهٔ شارح که ع حجاب از سیاست
سیاهے نمود * نوشته چه درین نسخه تعقید ست ای حجابے که از سیاهی بود و دهشت آورد حاصل آنکه

ہ انہ الکلام بیت مفہوم نیست ۱۲ منہ

گذرگاه خورشید عبارت از دائره موهومه بر سطح فلک که خورشید در میان قطبین از شرق سوی غرب بران میگردد
و از خط محور آفتاب نیز گویند گشت حال ای یکسو ماند یعنی آن دائره در سمت جنوب افتاد انتهی کلامه و آن دائره
خطیست موهوم نه ستبر که مثل خط دائره در وهم آید از سبب سیر خورشید که روز و شب گرداگرد زمین می گردد اما گشتن حال
شدن این دائره نسبت بلشکر شاه بود که بسبب دور رفتن ایشان در سمت شمال آفتاب از ایشان در طرف
جنوب ماند و اگرنه فی الواقع آفتاب بر گذرگاه خود در میان قطبین روان بود اما لشکر را چنان می نمود
گذرگاه وی در جنوب افتاده است چنانکه این معنی از بیت خط استوا واضح است م ز قطب فلک روشنائی
نمود به بتابه فروشد بیک لحظه زود * ش فاعل برآمد و فرو شد همان روشنائی ست یعنی دران مقام از
زیر قطب شمالی فلک اندک روشنی آفتاب ظاهر شد که برآمدن آن همان بود و فرو شدن همان و محمد رضا
از قطب فلک بقرینه بیت سابق آفتاب گرفته ای طلوع و غروب خورشید دران مقام بیک لحظه شد انتهی
و آن زمینی ست که بر ساکنان آنجا بمذهب امام اعظم رح نماز عشا و وتر واجب نیست کما اشار الیه صاحب الکنز
و من لم یجد وقتهما ای وقت العشاء والوتر لم یجبا علیه لفقد سبب وجوبهما و شارح کنز نوشته که این معنی
در بلادی راست آید که طلوع فجر صادق و غروب خورشید بیک زمان باشد و یا آنکه قبل از غیبت شفق
آفتاب برآید و چنان گویند که بعضی مردم از اهل بلغار در هر سال چهل شب وقت عشا را نمی یابند چه فجر
همان وقت از شرق برآید که آفتاب در ناحیه مغرب فرو رفته باشد انتهی کلامه م خط استوا برافق سرنهاد
میانجی به قطب شمال اوفتاد * ش استوا برابر شدن دو چیز افق بضم الف کرانه جهان که جمع آن آفاق ست
و خط استوا باصطلاح حکما خطی ست موهوم در وسط آسمان که یک سر ش به قطب شمالی در پیوسته است
و سر دیگر ش بقطب جنوبی و در هر اقلیم بسبب اختلاف آنکه نه خط استوا دیگر ست که بر سمت الراس آنجا باشد
و ارتفاع آفتاب تا آن منتهی شود که روز دران حال برابر گردد که نصف النهار گویند و بعد از ان خط سیر آفتاب را
ارتفاع نگویند بلکه زوال خوانند کذا نقله فی مؤید الفضلاء و محمد رضا رحمه بنا بر این تحقیق نوشته که خط استوا
خط میانه آسمان ست که یک سر وی به قطب شمالی میرسد و دیگر به قطب جنوبی پیوسته و معنی برافق
سر نهاد آنکه به قطب شمالی خاتمیت یافت و بران منطبق شد و مصراع ثانی تفسیر اول ست و م
میانجی بمعنی متوسط شونده عبارت از ان خط استوا ست انتهی کلامه یعنی آن خط متوسط بین القطبین
که در نصف النهار بر سمت الراس مردمی باشد بدین سبب که لشکر شاه بطرف شمال دور تر رفته
تا آنکه در زیر قطب شمالی رسیدند چنان می نمود که گویا برابر قطب شمالی ست و از میانه دو قطب
بیرون افتاده و بر سر این قطب منطبق گشته است و شارح برای تحقیق این بیت بسط طول کرده است

و بیت لاحق تخییل ست در دمیدن گیاه و مصراع ثانی آن اضراب ست از اول ای بلکه خضر علیه السلام با سکندر
همراه بود و کنیت او ابوالعباس ست یکی غارگه بود الخ ای در راه غاری بزرگ بود از کوهستان
ظلمات نزدیک دشت آنجا که لشکر شاه بر در آن غار منزل کرد بنه بالضم رخت و اسباب و آن تو م
و بیان اشارت بعده آن غار که نزدیک دشت بود که ازافیدو و از آن جمع اشارت بگروه لشکر که بر در غار
مذکور مسکن کردند تا با آمدن شاه در انجا آرام گیر شدند نگهدار دشت پادشاه آن ملک که سکندر بود از تمامی
ایام و تغییر السنه نام آن بن غار بلغار شد پس بلغار نام شهر عظیم ست که آباد ساخته سکندر ست بر آن در غار
و خرابه می خرابا یکه سرداران آن کشور آباد کرده سکندر همه رستهٔ ازادهٔ شاه زندای غلام زادهٔ اسکندر اند
که بعضے از غلامان او در آن شهر ساکن ماندند و از وشان توالد و تناسل شد هم در آن ره نباشند منزل
شناس متن ش ای در راه ظلمات از جهت ازدحام ظلمت منازل راطے نتوانند کرد عیار روش ای
چالاک تمام مانند اسپ تند رو چه عیار بالفتح والتشدید اسپ را گویند که از کمال قوت و تمام نشاط بهر سو
تک زند و سخت کش یعنے پر زور تن چه کش بفتح کاف پارسے قبیل تازی یعنے ران و بغل آید کذا افی
و قیل سخت سینه بازو بکر که قبوا تر شبار و زی راه رود و مانده نشود شکیبنده اینجا بمعنے متحمل و سختی کش ست
که بود سالخورده ای اگر چه پیر جهان آزموده و رنج و راحت کشیده باشد جوانان شدند ای بر رکاب شاه
روانه شدند پی راه دانان ای بی رهبران که از جمله لشکر شاه باشند و اگر نه رهبری هوشیار از آن دیار
در پیش لشکر بود که شیرین لشکر ش تاج با دست هم دو منزل بهر منزلے می گماشت متن ش ای در بدت قطع
مسافت یکروزه راه دو روزه می رفت تا شاه شتاب بمطلب فائز شده بار از ظلمات بیرون آید ز شیرین
و شور بیان توشه است ای طعام پخته شیرین و کباب نمکین هم روان کرد بر بسیر اکان و بور متن ش ای
بر پشت شتران جوان و بر نر در هم بر بغیت اسپان بور قوی همت مه بسیراک یکسر پای موحده و یاے
مجهول بمعنے شتر جوان آید و در شرفنامه بمعنے بچه خر نوشته که از مادیان بزاید چنانکه امیر موضع از
فرعون ست کما مر تحقیقه و بعضے نسخ بر پشت اسپ و ستور ست پس ستور عبارت از اشتر و استر
هم بران ماندگان نائبے را نشاندند متن ش ای بر دو اسپ ماندگان لشکر خود که در بلغار نشستند نائبے مقرر
فرموده و امر را از همه بند ها پندی نمود که اینچنین جاے ویران جای خفتنے نیست و هوشیار و بیدار باید بود
هم گذرگاه خورشید را گشت حال متن ش ای پس از قطع مسافت یکماه تمام سرعت در آن ظلمات
بجانب قطب شمالے رفتند سیر آفتاب و ضیاے او متغیر شده بر حال اصلے نماند ای طلوع و غروب
ای بیکی مختلط شد چنانکه بیت لاحق تفسیر آن تغیر ست کذا قال الشارح و محمد رضا بهتر از این نوشته

وبیت لاحق خبر آن ومصراع ثانی عطف براول و دست آزمائی بمعنی دستکاری ونگارید قلم کاتب یعنی
سکندر بآن پیر مرد گفت که مگر آن ظلمات که مشتمل ست برآن آب زندگانی کنایه از مسوده حروف ست
که بدستیاری قلم پیدا آمده باشد و همان آب زندگی بخش آن ظلمات کنایه از معانی جانفزای اوست
که بمطالعه آن معانی جان افسرده زنده وآگاه می گردد چه کتب مرقومه دانشمندان عالم برای آگاهانیدن
مرده دلان ست واگر نه این تاویل قول تو باشد پس کدام کس بیند و باور کند که در زمین سیاه چنین چشمه
آب باشد که از مرگ نگهدارد و پیر نکو در جوابش چنین گفت که آن سیاهی و چشمه ازین کنایات که شاه
بیان فرموده است بیرون ست بلکه اینجا در زیر قطب شمالی حجابیست ای ظلمات ست چنانکه از
لاحق پیداست هم روان آب حیوان ز آرام او ش ای در یکجا بودن ظلمات و انبوهی تاریکی هوا
آن چشمه جاری ست کذا افید پس تعبیر از رهان ظلمات بآرام گرفتن وی بمراعات تضاد روانی ست
ز حیوان خور این جهان الخ ای از مرگ که خورنده حیوانات دنیاست کذا افید ودر نسخه شارح ز حیوان
خوران بصیغه جمع ست کنایه از بلیات و حوادث روزگار از ذی روح وغیره ذی روح اما موافق
بسیاق نسخه اولی ست که خاصیت آن آب نجات از مرگ ناگهان ست نه این معنی از حوادث زمانه
چنانکه از جان بر دمی آن الخ تشویش پریشانی حیرت و تعجب و جستجوی طلب آن آب آرزو ست تا
ای زیر قطب شمالی کمار ز ما تا آن راه دشت اندکی ست الخ ای از اینجا تا آن ظلمات اندکی
راه دشت ست ومصراع ثانی بیان اوست ودر نسخه محمد رضا تا بدان بوم راه اندکی ست آن
تا بزمین ظلمات از آن راه که پیموده ای یعنی از آن راه دراز که از ملک چین طی کرده با این مرد
صبح ورای روشن چنانکه صبح از ظلمت شب پدید آید سپه را مراعات کرد ای بسپاه خود
داد کذا افید در کار رسید ای در آمدن لشکر دران ظلمات در پیش دید و بدانست که این راه دراز
و همه لشکر از قوی وضعیف نتوانند رفت هم جهانی روان بود لشکر گهش ش ای مجمع لشکر او
مانند جهان رونده بود اما از لشکرگاه لشکر عامه سپاه مراد ست که بیش از قیاس بود چنانکه
مقابله لشکر خاص می آید ای از هر دو قسم لشکر بسیار در بسیار بود کذا افید واین بیت با دو بیت
لاحق تمهید ست برای مقصد اصلی که از بسیاری لشکر اندیشه مند شد هم ز بازار لشکر دران کوچگاه
ش دران کوچگاه صفت راه است که فاعل هی ماند ست یعنی راهی که دران کوچگاه بود از
سبب بازار کثرت لشکر بازار قیامت مشابه بود و شیر مرغ کنایه از چیز محال و نایاب است
و همه نعمت در بازار لشکر ش مهیا و حاضر بود کذا افید خشک سار زمین خشک بی آب و بی سبزه

وعاول مجلس بوده اند گلگون بمعنی سرخ رنگ صفت مقدم می تازه است وتاب بمعنی گرمی ورنج نیس این تلف ست
برای بردن درد از سر پیداست که گلاب دافع درد سر ورنج مغز ست لهذا همچون گلاب گفته ولهو عبارت از فراغت
وانبساط بزم شراب و آن در بارگاه سکندر مرادست و نامحرمان بیگانگان و معاندان که حضور ایشان عیش را
منغض سازند هم سخن می شد از هر دری در نهفت ✽ش در نهفت صفت دست ای از هر باب و نوع گفتنی
پوشیده و نجیر معلوم بود چنانکه از مصراع ثانی می آید که افسانه و سخن هیچکس خالی از شگفت و عجب نبود ز روز ورای
زور و اسباب دولت درین شه ملک بسیارست و قوت تن هم ازانجا خیزد یعنی زور تن از آسایش و عشرت بهم رسد
کذا افیده هم یکی از سیاهان دری گر دیاد ✽ که گنج فریدون ازانجا گشاد ✽ش دری بمعنی یک قصه ای شخصی قصه
سیاهان کرد و نوعی از نفائس آنجا بیاد آورد چنانکه مصراع ثانی بیان آن درست و شارح دال دری را واو عطف
پنداشته ای ری بمعنی شهر معروف گفته و حال آنکه ذکر ری اینجا بیجاست چه گنج فریدون عبارت از گنجی ست که
او را از فتح دیار سیاهان و قتل ضحاک بدست آمده بود کذا افیده بعضی نسخ که مصراع ثانی بدین طور ست ع که
گنج از فریدون هم آنجا گشاد ✽ آنگاه راست آید که گنج فریدون در آنجا مدفون باشد هم گر مشکش چنین است و دیبا
چنین ✽ الخ ش ای مشک چین چنین ست یعنی خوشبوست و دیبای خوارزم چنین ای بس نازک و خوشنما
و قیصور بالفتح نام شهریست در ماوراء النهر چین نزدیک دریای اخضر که طول و عرض آن دریا بیشتر ست کذا فی المؤید
و قیل قیصور نام کوهیست در دریای هند والاول اصح همیشه ش ای هیزم سوختنی ملک هندوستان همگی چون عود
و خاک آن همه عنبر و خوشبوست همیدون ناگاه همچنین که از سواد آن سیاهی بر خاست سواد بمعنی مطلق
زمین و سیاهی بمعنی زمین سیاه و تاریک چنانکه از مقوله سکندر می آید که تعبیر آن سیاهی بصفی سیاه از
حروف مرقوم کرده است کذا افیده بلکه در بیت ثالث زمین سیاه گفته و آنچه شارح بمعنی نواحی دیگر و اگرد شهر
و یا خود شهر تفسیر کرده است خلاف ظاهرست چه این معنی بر ظلمات آب حیوان صادق نمی آید آری اگر سواد بمعنی
مطلق سیاهی گیریم راست آید ای از هر سیاهی و ظلمات که در عالم ست سیاهی و ظلمات آب حیوان بهترست هم
گنج گران عمر خود بر مسنج ✽ش ای بگرانی و بسیاری گنج دنیا گرانی و بسیاری عمر خود در برابر مدان و چنین
مپندار یعنی به بسیاری مال عمر آدمی بسیار نمی گردد بلکه عاقبت خاک خواری ست بر آن گنج و هم خاکسار
مگرو می ست بر سالار گنج و صاحب خزینه هم سر از چشمهٔ زندگانی بر آر ✽ش ای در طلب چشمهٔ زندگانی باش
و آب حیوان را دریاب تا عمرت دراز شود و با سر افگندگی ای به فکر تمام و حیرانی کمال چنین گفتند هم که چون در سیاهی بود
زندگی ✽ش ای در ظلمات آب زندگی بخش چگونه متصور شود چه هیچکس از پیران روزگار آن را نخورده است تا آن شخص را
راست آید بر آن آب خورد ای بران نوشیدنی که زندگی بخش ست کذا افیده پس آن سیاهی بتمام موصوف ست

و شکر کنایه از آب منی چنانکه در بیت لاحق ازان به قند عبارت کرده است انتهی کلامه و قند فاعل درافتاد دست و
بادام روغن بمعنی روغن بادام کنایه از سرانگشت اندام آن کنیزک ای در روغن بادام وی شکر آب سپید شاه درافتاد
که روغن او بدین قند شیرین و بامزه شد م دوتا هر دو چون لام الف خم زده * ش هر دو ای کنیزک و شاه
و خم زده با یکدیگر در پیوسته چنانکه لام با الف دوتا شده متصل باشد و در عامهٔ نسخ ع دو عاشق چو لام و
الف خم زده * ش درهم بمعنی مدغم که هر دو متجانس باد غام یکذات می شوند و لولوی ناسفته درمیانه
آن کنیزک لعل ای لعل برفاسته سکندر که مانند سینه بود آن لولو را بسفت و او را آسودگی داد و چشمهٔ زندگی
ذات کنیزک میشد خود را چشمهٔ آب حیات گفته است و آن مرحله اشارت تا بن نشستگاه که در ملک روس
فرح افزا بود و محمد رضا شارح اشارت بنجرگاه تهی و خلوت شاه نموده است م بیا ساقی آن جام رخشنده می
الخ ش اشارت بجام بیخودی و مستی ذوق تجلی ذات و نای و می کنایه از اسباب بیخودی که ترک اشتغال
دنیاست و می خوارگان بیخودان کامل و بمشاهدهٔ ذات حق شاغل و بیچارگان مشتاقان آن جام

شنیدن سکندر وصف آب حیات و رغبت نمودن باو

م چو بانگ خروس آمد از بارگاه * جرس در گلو بست هارون شاه * ش ای چون در آخر شبهای آن منزل
صبح طالع شد نقیب شاه جرس را جنبانید و به آوازه اش سپاه را بیدار گردانید و این ست مطابق ابیات لاحقه
که خلق برای عبادت حق برخاستند و شارح گفته که دعای شاه به آواز بلند گفت و در نسخه اش بجای بارگاه
پاسگاه است ای از نوبتگاه شاه و آنا بجای خروس که جرس نوشته مودی تکرار است لهذا مصراع ثانی را
بر دعای بلند حمل نموده است و در گلو بستن بنابر آن فرموده است که پاسبان زنگوله در کمرگاه خود بندد و
می جنبانند و از مرغان مثل گنجشک و چنیدول و غیره مراد است که در صبحگاهان در آواز آیند پرستش عبارت
حق تعالی و گذاردن نماز صبح نیایشگری مناجات بدرگاه قاضی الحاجات و با همان طاعت نماز م به نیکی
ز نیکان جهش یاد کرد * الخ ش ای بحمد و ثنای او تعالی که نیکی ده و احسان کننده است بر خلائق و شش
نمود و پرورش همان پرستش که در معنی پروردن روح ست چنانکه صاحب رشیدی بمعنی پرستش این بیت را
شاید گرفته و پیداست که آبادی عالم در صلاح و تقوای شاه است ای سکندر به ثنای حق تعالی از خداوندی دل
یاد کرد و روی طاعت بر خاک نهاد که این معنی موجب شادی و آبادی عالم بود کذا افید نیک عهدان پیغمبران و
صالحان گذشته که در عهد خویش نیکوکار بودند ای ایشان را بیاد آورده بارواح ایشان فاتحه و درود خواند
کذا افید و بعضی نسخ نیکنامان ست ای دران شادی شاهان گذشته را بیاد آورده مدح ایشان کرد و چه نیکنام

دوست خود چنگ دلاویز را بنواخت و بیان چنگ چنین قول دلکش در طلب خرمی وصال او لب خویش گفتار
خود بسرائیدم درآمد شه از مهر آن نوش ناز * هیلان چه کبک چون جره باز * ش آن نوش و ناز اشارت
بکنیزک که پر نوش و ناز بود و کذا جره کبک ازوی کنایت ست و جره بدین معنی آمده و لاجرم و زرق پس معنی اول
صفت کنیزست که دلاویز چنگ بود و ثانی صفت بازه کذا افید و زراق بالضم و التشدید معرب جره است ای از
محبت آن معشوقه در وی آویخت و آنچه در بعضی نسخ جره چنگ واقع ست مناسب جره باز نیست اگر چه بمعنی
درست آید که جره بمعنی سازی ست مشابه چنگ کذا فی الرشیدی و زهره چنگ بجای جره کبک که بعضی نسخ دیگر
ست تصحیف ناسخان ست تذرو بهاری کنایه از آن کنیزک و مهد زرین سینه او ترنج پستان وی کذا افید
ای آن معشوقه دهن غنج و ناز کردن درآمد و پستانش از سینه او ظاهر شد وبی پرده گشت و غنج اینجا بضم غین بمعنی
کرشمه باید خواند چنانکه در شرفنامه نوشته تا قافیه آن با ترنج درست آید و قیل بالفتح خرامیدن و سرین جنبانیدن
معشوقه و آنچه شارح زرین ترنج را صفت مهد رو داشته ای آن کنیزک از مهد آراسته با تکمهای زرین
بیرون آمد خلاف ظاهرست چه کنیزه درین خلوت پیش سکندر بر فراش بود نه در مهد زرین و طرفه آنکه بعضی نافهمان
از ترنج سرین محل مخصوص گرفته اندم شبی خلوتی ماهروئی چنان * الخ ش ماه ترشبهای تنگیر ای شب باشد
و خلوت باشد و ماهروی چنان باشد و عنان کشیدن باز ماندن از کار معلوم و متامل شدن و ران کار رو کار ا جگاه
ای وجود آن کنیزک در پیش سکندر شیر صفت مانند گورزن جوان بود حواصل مرغ معروف آبی که حوصله بزرگ
دارد اشارت بکنیز و عقاب اشارت بسکندر و کذا لک ماه و آفتاب می مزید مراد و فن می ملکیدم ز در مهر بر داشت
گنجینه را * ش کلمه را علامت اضافت درست بگنجینه که عبارت از وجود کنیزست ای او را بتصرف خود آورد
و تمتع گرفت و سیب و نار عبارت از لذتها چنانکه از روشنگوار می آید کذا افید و توانند که اشارت به زنخدان و
پستان و غیره اعضا باشدم عقیقی نیازرده بر مهر خویش * نگینی ز الماس ناگشته ریش * ش ای آن
معشوقه عقیقی بود که بر مهر بکارت خود آزار نداده بود یعنی مهر خود را نشکسته بود و مهر عقیق فارت آن عقیق و
الماس کنایت از آلت مردکه مانند سنبه گوشتین ست کذا افید و ایهام آنکه سکندر او را عقیق ناشکسته یافت
بر مهر خویش که آن کنیزک نامزد او بود خار بر چیده صفت گل ست و خار عبارت از شکست ای خار دست اندازی
پیرامون او نگشته بود و باغبان سکندرم ز تندیش خون خواست بیرون شدن * ش ای از تندی
و جوش آتش شهوت آب سپید بیرون شدن خواست و تعبیر بخون بملازمت ذکر آتش ست که از کباب
بر آتش نهاده خون می تراود و نیز باده معنی خون ست و در نسخه احمد رضایح بجای ز تندیش زجوش شده است
کنایه از الماس مذکور و شیرین زبان هم کنایه از دوست چه وسیله چشیدن و آلت لذت گرفتن همین الماس بود

فی را شکر پاره لفظ واحد دانسته چنانکه گفته است که نیشکر پاره صفت جگرخواره است ای چنانکه غمخواره که نیشکر پاره ام
واین توجیه اگرچه صحیح ست امّا خلاف ظاهر لفظ ست چه کلمهٔ نی در کتاب منفصل افتاده است از الفاظ شکر زخون
خوردنم ای من خون جگر خورده ام و در غم انداخته ام نه آنکه ایشان از غم خوردن و درد عشق من دل خون شده اند
چه این معنی خلاف ظاهر لفظ است اگرچه در مآل واحد ست بمعنی مقصود هم برابر شدم باشکر پاره ٭ الخ س ش برابر
بمعنی برابر و مقابل کننده چنانکه بعضی نسخ برابر واقع ست و شکر پاره بیای فارسی شکر بوده که قسمی از حلوای شیرین است
که او را شکر قلم تیز گویند این ست مختار محمد رضا و در نسخهٔ شارح بیاور ست بمعنی حاکم الضاف کننده و بار با بیای تازی
ای بسیار بار که باشکر بمرافعهٔ قضیه و دعوی شیرینی خود پیش حاکم منصف رفته ام رواج من از شکر بیشتر بظهور آمده است
انتهی کلامه و نسخهٔ اولی نظر به بیت سابق السابق اولی ست گش و دل خوشم گش بفتح کاف پارسی خوش و نسخهٔ
دیگر از این واضح ست که خوش و دلکشم دیده شد خوش اندر خوشم ای بسیار دلپسند و دلکش هستم در عالم خوب در
کمال احسن صورت و معنی تا بحدی که چون ساقی می شوم باده از دست من بس خوشگوار باشد و چون مطرب میشوم
از کلام خوش و سرود تازه مر سامعان را مست و محفوظ گردانم چنانکه گفت هم چو بر رود دستان کنم دست خوش
س ش رود تار چنگ وغیره سازها و دستان سرود خوش آواز دست خوش دست مال و استعمال نواختن و گفتن ای
با این هر دو ای سامعان را مست کنم هم برابرو هم دیده را دلخوشی ٭ چو در پیش شوم کنم دلکشی ٭ س ش برابرو هم
ای از دو ابروی دهم چنانکه از بیت سابق پیداست ای از نمودن دو ابروی خود مر ناظران را خوشدلی و شادی می بخشم
و چون مراد عاشقان گشتند دلکشی و دلربائی می کنم کذا افید واین معنی بطریق فرض ست چه او را کسی در بر کشیده است
وآنچه بعضی نسخ برابر و هم دیده شد هم در مقابله از دو مراد ست هم من و ناله و چنگ و نوشندگی ٭ ز من عاشقان
که شکیبندگی ٭ س ش واو درین بیت مفید مقارنت ست و نوشندگی بمعنی شرابخواری که آنهم مانند ناله سرود
مورث زیادتی دلکشی و ناز دلبران ست و شکیبندگی ای صبر از من ای عاشقان درین حال از من کی شکیب دارند
کذا افید و بعضی نسخ بجای نوشندگی نوشیدمی واقع ست و مصرع ثانی باین صورت ع ز من عاشقان کی
شکیبندگی ٭ پس شکیبند فعل ست و کی ثانی تاکید کی اوّل ست چو تو شهریاری ای پادشاه جوان شاد در
همچون تو و خرمی بمعنی خرمی کردن بکید بگیر چو من نیست الخ از سبب یافتن شهریار جوان بخت و شاد کام
بمعنی همنام و همتای من در کامرانی فاعل نیست هم چو بر زد لا ونیز چنگی بچنگ ٭ چنین قولی از قند عناب
رنگ ٭ س ش حلاونیز بمعنی دل ربا صفت مقدم چنگی ست که آن کنیزک باشد و قول بمعنی سرود و مفعول بر زد
و چنین قولی اشارت ست به تمام سرودی که درین داستان مذکور شد و قند عناب رنگ عبارت از لب سرخ
و نوشین گفتار کذا افید و تواند که چنگی بیای پارسی باشد و چنین قول مفعول فعل دیگر محذوف یعنی چون با چنگ

و مرا از خود منع مکن و در نسخهٔ شارح در پری در مبند ست ای چون در عشق پری چهرهٔ من و ابستهٔ پس مرا خود را
از و بند مکن و محروم مساز و ملال و احد هم شکن باد لیکن شکستن مباد ٭ ش شکن با هم یگر پیچیدن که نشان
اخلاص محبت ست و شکستن اعراض و ملال خاطر که او را شکسته دلی گویند و ایهام بمعنی مکر و حیله که علامت
نفاق ست پس این سنگ سخت الخ ای پس کن از سنگ سخت کردن دل خود را بر من نازک دل پس مصراع
ثانی تفسیر اول ست کذا افید ای دل خود را چنان سخت و تند مکن که بنازک دلان نیامیزی و حظی از من برنگیری
ترکی تندی و بی نیازی که ترک توام ای معشوقهٔ توام و پیداست که با معشوقان تندی کردن بجاست خاصه بر
کشندان فرمانبردار بدین آسمانی ای باین بلندی مرتبه و کمال حسن که در من پیداست زمین توام ای افگنده
و فدای توام م ز چینیم ولی در چین توام ٭ ش ای اگر چه از شهر و فا یا نم زیرا که چینیان را وفا نباشد چنانکه
از مقولات سکندر که بخاقان چین گذشته است واضح شده در چین توام ای دوستدار توام ای
یار و فادارم کذا افید و تواند که معنی چنین باشد که اگر چه از روی ترکی و تندی بدرگاه آن خانه زاد ملک چینم ولیکن
دور ساخته غم توام ای ببیش تو منقادم و خلاف رای تو روا ندارم و گل عبارت از ذات خود کرده است و گل
سایه پرورده آنکه قابل دست اندازی نباشد زیرا اگر گل چون در سایه پرورده شود بیک دست زدن پژمرده شود
و مصراع ثانی تعلیل ست بر سبیل تمثیل کذا افیدای چنانکه سایه بخورشید لائق نیست آنچنان سایه پرورده
پژمردگی از من دور ست و این معنی اشارتست باستعمال جنگ آوری که وصف کمال او بود هم چو من میوه در سایهٔ
خانه پس بند الخ ٭ ش خبرش محذوف ست ای همچو من گل سایه پرورده پر میوه که در سایهٔ خانه باشد خوش نیست
چنانکه از مصراع ثانی واضح ست کذا افید و این معنی بتقدیر فرض گفته است و اگر نه او سایه پرورده نیست چنانکه
بعضی نسخ بجای چو من کلمهٔ نیم شاهد این معنی ست و غیر محتاج بحذف خبر ریحان سپر غم و برگ گل خوشبوی این
کنایه اشارت بذات خود و باز غازت سکندر عقابان نخجیر ساز ای پرندگان شکاری عبارت از شختیهای بدان که
از درازی عمر زنان را وجود آید علائق میل مردان نمانند و ایهام بحوادث روزگار که مانع عشرت شوند و بیت
لاحق تمثیل ست ای خرمای تازه که بر درخت خود رسیده و پخته گردد چون او را آفت نگیری و در ضبط خود نیاری
همانجا ست و افسرده شود و بکاری نیاید و آنچه ببعضی نسخ بجای نشستی رسد بیستی رسد دیده شد خود ظاهر ست
جگر خواره بمعنی معشوق نازنین که جگر عاشق میخورد و بدر د و رنج اندازد چنانکه این معنی از بیت لاحق می آید که خوردن
خوردن صفت خود کرده است و نی شکر پاره ترکی ست کذا افید یعنی من از روی ناز و استغنای حسن کمالی
مجرد جگر خوارهٔ عاشقان نیستم بلکه از روی لذات بشمار شکر پاره ام سزاوار همچون تو جهانداری شارح گفته که
جگر خواره بمعنی رنج کش غمخواره است ای فقط غمخوارهٔ تو نیستم بلکه شکر پاره ام و لا یخفی رکاکته و عجب تر آنکه

نشین خودش راجع بشاه کما فی البیت اللاحق یعنی برین معنی استعداد آمده ام که فقط پردازی بایکار آورده شاه را
در کنار خود آرم چنانکه ساز چنگ برای نواختن در کنار من ست و دران کنار گیری گاهی بر چشم مستش بوسه دهم
و گاهی زلف خود را بدستش سپارم و شرط بمعنی رسم ست ای شاه را چنان دوست گیرم و جان را در وفای او
بازم که هرگز از رای و فرمان او سرتابی نخواهم کرد و قهر بمعنی مهربانی شاه و لطف تمام او که مورث کمال آسایش
من باشد بجدی که تا قیامت بخواب نوشین سرمست باشم هم گر آبی ست گو زندگانی دهد الخ ش اشارت
باب حیات و سایه عبارت از راحت عیش و عشرت و جا و بیت لاحق جواب ست ای لب آب زندگانی بخش
وصل من ست و سایه جوانی بخش ناز و نزاکت من باشد هم من اینجا سکندر کجا می رود ش یعنی من که مانند
آب حیاتم در پیش حاضرم سکندر در طلب آب حیات کجا می رود که این کار خطا ست و درین مقام اشکالی
ظاهر ست که قصه آب حیات و ظلمات هنوز سکندر از کسی نشنیده است و یاقوت بخضر علیه السلام هنوز نداده پس کنیزک
چگونه آگاه شد که سکندر این قصه در دل دارد و مولانا محمد رضا در جواب فرموده که طریق شاعران نادره گوی ست
که مضمون واحد را بعنوانات مختلفه ادا کنند پس حضرت خواجه رحمه مضمون این دو بیت را بآن طریق ادا فرموده است
و علم و جهل سکندر و کنیز را دران مدخلی نیست انتهی کلامه و هم ازین قبیل ست که ابراز کنیزک را که فی الواقع
اندک بود به بسط طویل بیان فرموده است و داد سخن را در داده و بلاحظه ملال سامع نکرده هم سر زلف من راه
بنمایدش ش ای اگر خواهد که از راه ظلمات رفته تا به آب حیات رسد سر زلف من ظلمات ست تا به آب حیات من که عبارت
از ذات پرلذات من ست چنانکه از بیت ثالث واضح ست هم اگر رنگ جوید ز یاقوت رنگ الخ ش ای اگر چنان
خواهد که از یاقوت رخشان رنگ و تابش آن نیک معلوم کند و بهمان تابش چشمه آب حیوان را بچنگ آورده از ان بنوشد
کنار او چند پس همان اشارت برنگ ست که عبارت از تابش یاقوت ست و قتیکه سکندر خضر را در ظلمات پیشوای
خود گردانیده بود و گوهری بدستش داده چنان فرمود که هر جا که این گوهر در دست تو تابد چنان پنداری که اینجا
چشمه آب حیات ست چنانکه این معنی از داستان لاحق هویدا است هم لب من که یاقوت رخشان درو ست
الخ ش جزای بیت سابق ست و یاقوت رخشان همان لب ست و تغایر اعتباری و ایهام بسر و در نگین و معنی
مصراع ثانی آنکه یعنی چشمه آب حیوان در تابش اوست چنانکه از بیت سابق می آید یعنی از تابش و
رونق لب من بسیار چشمه زندگانی که عبارت از لذات و حظوظ آن کنیزک ست خواهی یافت که دران نیز
هم برین آب حیوان مشو تشنه ش تفسیر گردن کشی ست ای صفت تشنگی لائق تا آب حیوان نیست
بلکه بیش و پیش ری خاک بودن بهتر تا زنده باشی شوی چون پری ای مانند پری آراسته ام در چادر پوشیدگی
در بسته یعنی عاشق مفتون و همزه برای خطاب ست در بر ویم مبند ای دروازه وصل را بند مساز

[illegible]

سیمین صنم خوانده‌ام ٭ الخ ٭ ش مغ و یر گبر تبخانه که پرستش آتش کنند و سیمین صنم بتی را گویند که از سیم ساخته باشند یعنی مرد آتش پرست مرا بت سیمین می خواند که آن بت نزد او بس دلپسند ست بلکه مرا از جهت آرایش جمال صنمخانه باغ ارم می داند و پیداست که صنمخانهٔ گبران در میان باغ تمام آراسته باشد و این بیت ذو قافیتین ست که از اول صنم و ارم ست و ثانی خوانده و داندم ز بستان دل نار شد ریخته ٭ ش ای دل انار از باغ خود بیدل شده و تماشای نارپستانم در آمده است کذا افید و انسب ست حاصل معنی شارح که چون نارپستانم انگیخته و از سینه بر آمده شد از انفعال وی انار باغ ریخته شد و باز بدان باغ دلبستگی نه نموده است و پستان و بستان از تجنیس خطی ست که نارنج نوروزی ست صفت نارپستان ست ای چنان نار تازه که تماشا بخش ناظران ست و تخصیص نوروز از ان ست که دران روز نارنج را برای تماشای شادی در بزم آرند و بخت یعنی نصیب چنانکه کرا روزی ست تفسیر اوست و در نسخهٔ محمد رضا شارح نسخهٔ ثانی بدین صورت ست ع
کرا بخت گوئی کجا روزی ست ٭ ش ای کدام کس را نصیب این گوی پستان من ست و کی چنین روزی نیکو بدست آیدم مبارک درختم که بر دوستم ٭ بر آور گلم گرچه در پوستم ٭ ش بر دوستم صفت درخت ست و بار صفت گل و کلمه بر بهر دو مصراع یعنی میوه عبارت از نارپستان وی و درخت و گل کنایه از بدن وی یعنی من آن درخت مبارکم که دوست دارنده و بر آرنده میوه ام و آن گل نازکم نه میوه آور باشد اگرچه هنوز در پوست غنچه ام و ناشگفته ام ای غنچهٔ میانهٔ من نگشوده است و این اشارت بدوشیزگی نمود کرده است کذا افید و این معنی اظهر ست بلفظ بیت و انسب بمقام تعریف ست از آنچه علی شیر برآور را صیغهٔ امر گفته و گلم مفعول آن و گل بر آوردن یعنی چیدن گل که درینجا عبارت از حظ و لذت گرفتن ست و مصراع اول را سه معنی بیان نموده است یکی آنکه مبارک درختم که محبوبم ای میوهٔ خوب هستم دوم آنکه بر دوستی دارم ای یار من دوستی و وفاست سوم آنکه بر دوستم مرکب ست از دو بر و استم یعنی هستم ای در بار میوه دارم که کنایه از پستان ست حاصل آنکه از من حظ برگیر که هنوز بکر نارپستانم تامل و آنچه شارح سوای این معنی سه جنین نوشته که پیش دوستم من و بیرون آر گل مرا ای خوبیهای من ظاهر کن اگرچه پوشیده ام از حسن ادای شاعر بعید ست کما لایخفی هم من و آب سرخ و سبز شاه ٭ جهان کو فروشد بآب سیاه ٭ ش ای سرخ شراب لعل و واو برای افادهٔ مقارنت ست و آب سیاه آب دریای شور که سیاه است کذا افید و در مؤید یعنی آب طوفان آورده و در رشیدی یعنی مرگ نوشته و المآل واحد و آب سرخ و آب سیاه از تضاد و فرو شدن که یعنی غرق شدن آید یعنی ما هر سه ملازم یکدیگر باشیم و جهان دیگر را و یار روزگار حاسد را بگو که غرق دریای سیاه شود و دستان نغمه پردازی و هم حیله سازی ملائم مصراع ثانی معنی اول است

له زیرا که تناسب و تناسق مصراعین درین معنی ست نه در معنی علی شیر خامه درخت را میوهٔ خوب گفتن بمحل مواطات خلاف ظاهر ست ۱۲ منه +

از راه افگنده سوی خود راه دهم و بر خود مبتلا سازم او را زنخ می نمایم و درین چاه اندازم که مدام دران اسیر بوده بطرفی میل نکند کذا افید و آیهام آنکه رهنمای من آنست که عاشقان را در چاه زنخدان می اندازم و چون راه نمودن من ازینست پس آواره کردن مرا ازین قیاس باید کرد که چه سخت خواهد بود و قیل معنی آنکه چون وصل را در عشق خود آواره ساخته سر بصحرا می دهم و دیوانه می سازم باز زنخدان خود با و نموده دران بند سازم که از درفتن برنخیزد و فیه ما فیه هم ز موی بعاشق دهم طوق و تاج * الخ مش ای نمودن یک موئی خود مر عاشقان را بادشاهی بخشم و سرفراز کنم و بدادن یک موی زلف خود از خوبان خلخ خراج می گیرم که همه محکوم من شوند و خلخ شهریست از ترکستان خوبان خیز و شارح گفته که طوق و تاج اشارت بشکن موی و تارک سر آن معشوقه می تواند بود ای نمودن شکن زلف گویا طوق بخشیدن ست و نمودن تارک سر بمنزله تاج دادن هم بسلطانی چین نهم مهر موم * الخ مش مهر موم موی را گویند که بر سر طبله و جز آن می آلایند و بران مهر زنند یعنی من باین حسن و جمال سلطان چینم که ممالک چین را زیر مهر خود می دارم و باین سلطانی ملک روم که دور از چین ست هم بتاراج من خواهد آمد کذا افید و ذکر موم بنا برانست که سلاطین مهر بر موم زدندی و آنچه شارح از موم کلام نرم و لطیف گرفته که آن موجب تسخیر ملک چین باشد خلاف ظاهر لفظ سلطانی ست هم جگر گوشه چینیانم بخال * چراغ دل رومیانم بفال * مش جگر گوشه که بمعنی فرزند آید اینجا بمعنی لازم ست ای عزیز الوجود و فال بمعنی شگون گرفتن بدیدن روی من یعنی چینیان که خال مرا ببینند مرا عزیز الوجود دارند و رومیان چون بدیدن روی نیکوی من شگون نیک می گیرند مرا روشنی دل خود انگارند کذا افید پس بای بخال و بفال برای سبب ست و آنچه شارح نوشته که چینیان خال مرا جگر گوشه دانند و رومیان روی مرا چراغ تصور کنند خلاف ظاهر کلام ست که جگر گوشه و چراغ دل ذات خود را می گوید نه خال و روی خود را اگر چه مآل هر دو معنی واحد ست هم طبر زد دهم چون شوم خواب خیز * طبر خون زنم چون کنم غمزه تیز * مش طبر زد شکر سپید که هر پاره آن چنان می نماید که گویا با تبر زدن گرد ساخته شد و طبر خون چوبیست سرخ بغایت سخت و گرانبار و اطلس که گوتوالان از ان چوب دستی سازند کذا فی المؤید یعنی چون مخمور چشم و غنوده شکل شوم راحت می دهم عشاق را و چون بغمزه تیز سیاست می کنم بر ایشان چوب دستی می زنم عهد رنج اندازم هم لعل را کارسازی کنند * الخ مش کارسازی سرخی بخشیدن بلعل کافی یعنی لب نازک من آنقدر سرخ ست که لعل را هم سرخی و رواج کاری بخشد و صورت خوب من آنقدر روشن ست که اگر خود خورشید بدان ببیند آشفته خیال من گردد و سر را سیمه عشق من شود پس خیال بمعنی صورت خوب ست که تطفیه آن در خیال متصور گردد نه در واقع و ایهام آنکه خیال جمال من خورشید را مسخره خود کند هم تیغ دیر

[illegible]

مرا یاد وگل را فراموش باد ❊ ش و محمد رضا نوشته که این بیت بمقطع نظر از استقامت معنی باین مقام مناسبت ندارد و عجب ست که در همه نسخ در نظر آمده انتهی و حقّا که راست فرموده است چه آن معشوقه این ابیات را در حسن و جمال خود گفته است نه در طلب وصال از سکندر خوش خصال پس مقام این بیت در آخر ست که در انجا گل و درخت ست و ناسخان بی مقام نوشته و نهایت توجیه در تصحیح معنی بیت آنکه می کنایه از وصل ست وگل عبارت از تن نازک معشوقه یعنی چنین لذت وصل که جان و دل من بمصاحبت بدن حاصل کند جان و دلم را فوش و گوارا باد بلکه جان و دلم را تا دم حیات فرا یاد باد و تنم را گو که فراموش باد چه بیاد داشتن لذت را کار دل ست نه کار تن خاکی که او فراموش کارست و ترا رسد که گل را کنایه از وقت خوش گیری چه شراب در موسم گل و بهار زیبا و خوشگوار باشد یعنی این شراب را که هنگام نیکو فر جام از دست شاه جهان بخورم بالفعل مرا نوش وگوارا باد و هم مرا تا آنکه زنده باشم از یاد نرود که بس نشاط بخش ست وگل را فراموش باد ای این وقت خوش گل را از یاد برود تا کسی باز نگوید که فلان را چنین عشرت میسر شده است هذا ما عندی و شارح از گل ذات سکندر خواسته معنی مصراع ثانی چنین نوشته که خوردن آن می مرا یاد باشد ای هوشیار باشم و مست نشوم و سکندر را از غایت مستی فراموش باشد تا کام دل از و برگیرم و یا آنکه این شراب که در خلوت با سکندر خورم لذت آن مرا تا دم زندگی از یاد نرود و سکندر را فراموش باد تا در بزم معاشران ذکر آن نکند و یا آنکه مصراع ثانی در معنی استفهام ست که آیا من در یاد گل باشم وگل از من فراموش کند ای مرا یاد نکند وگل اشارت بسکندر ست ای اینچنین نخواهد بود بلکه سکندر هم مرا فراموش نخواهد کرد انتهی والله اعلم بالصواب ❊ کز و آمد آن جادوییها پدید ❊ ش ای چشم فتانه من چنان جادو و افسونگر ست که این همه جادوییهای بابل یک جادوی اوست کذا افید و شهر بابل جادو خیز ست چنانکه ولایت چین مشک خیز ست و آن کنیزک خود را درین هر دو صفت فوقیت داده است که جادوی بابل از اثر چشم افسونگر من ست و نافه آهوی چین از اثر موی خوشبوی من بیا تا دل رفته الخ ای ببین که صد دل نظارگیان از هوش رفته باشد و این معنی اثر کشادن زلف ست و اثر کرشمه چشم مست آنکه بیک کرشمه صد بخود ساخته خویش را باز بخود می آرم کذا افید حاصل آنکه این هر دو صفت در من موجود ست که گاهی نظارگیان خود را بکشادن زلف مست جمال خود گردانم وگاهی دیوانگان خود را بکرشمه لطف بهوش باز آرم و توانند که صد از دست رفته عبارت از عشاق خوبان عالم باشد ای کسانی که از عشق دلبران دیگر دل از دست داده مدهوش شده اند چون کرشمه چشم مست مرا تماشا کنند از هوس عشقبازی آن دلبران باز آمده دیوانه حسن من شوند و محکوم فرمان من باشند وکرشمه فتحتین ناز چشم که بگوشه چشم نگریستن ست و قیل حرکت چشم و ابرو هم دلی را که سر سوی راه افگنم ❊ الخ ش ای چون خواهم که دلی را

سله فیه اشارة الی عدم ارتقائه بالمعنی الذی ذکره الشارح رحمه ۱۲ منه

ترکی روی من * الخ ش ای شب سیاه رنگ که هندوی من شده است مگر خوبی و معشوقی روی من دیده است
کذا افید پس ترکی بمعنی معشوقی ست و ایهام بغارتگری و شب با ملازمت سیاهی که هندو سپس خود گفته است
مجرد ادعای گستاخانه است ازو لهذا کلمهٔ مگر آورده هلالی بیای مصدری اشارت به تهی شدن قالب که گویا برای
آمدن من آن قالب خالی را خانهٔ خالی کرده است و این هم ادعا وست برای مبالغه در مدح بازیگری
و جلوه گری که بعد از کشادن زلف باشد و تخصیص دام افگندن بپاے کبک دری از آن کرده که معشوقی
و خوش رفتاری کبک ثابت ست بناگوش بالضم بن گوش یعنی عذار و رخسار گشاید نقاب ای معجر را
دور اندازد و من پیر آب عبارت از حسرت خوردن که سرخی گل لعل بسرخی عذار برابر نشود و هم آب بر معلق
درآرم کمند * ش آب معلق همان زنخ و کمند همان زلف و زنخ را آب معلق گفتن بنا بر تخفیف ست
پس این مصراع تخییل اول ست و تواند که آب معلق کنایه از آسمان باشد ای آسمان را اسیر کمند زلف
سازم هم سرین یا شکم مغز بادام را * ش علی شیر نوشته که سرین بالکسر یعنی سرست و محمد رضا رحمه نوشته
که سرین بالضم بمعنی معروف ست و تخصیص سرین از آنست که مغز بادام صورت سرین دارد و پس همان مغز را
شخص صاحب سرین تخییل کرده است یعنی از غیرت و لطافت اندام خود مغز بادام را ای شکم خود را در همین را
علامت اضافت ورق ست ای ورق گل سپید از کمال سپیدی و لطافت ساعد خویشتن در نوردم و
شرمنده سازم نوش لب نوشین و چون نرمهٔ گوش او مانند حلقه است قمر را حلقه در گوش وی گفته است
ای تدویر ماه مطیع حلقهٔ گوش من ست هم دهانم گرو بسته با مشتری * گرو برده کو دارد انگشتری * ش
گرو بستن شرط بستن که رسم قماربازان ست و از آن شرط بسبقت بردن مالی مقرر از یکدیگر می گیرند و گرو بردن
سبقت نمودن بر حریف و گو را جمع دهان پس دهان خود را از سبب تدویر و تنگی بشخص انگشتری دار
تشبیه کرده این تخییل آورده است که دهان من انگشتری دارست گویا این انگشتری را از مشتری در گرو
سبقت خود بدست آورده است پس انگشتری مشتری از خیال رسمی تقضای اوست که او را قاضی فلک گویند و
قضات را انگشتری لازم ست و انگشتری دهان کنایه از تدویر تنگ او که مشابه انگشتری ست چه شعرا
دهان خوبان را بانگشتری تشبیه می کنند کذا افید و شارح کلمهٔ کو بمعنی سرکه او خیال نموده چنین تقریر کرده است
که دهان تنگ من که با مشتری گرو بسته است گرو برده است از هر که انگشتری دارست ای از همه
تنگ دهانان گرو برده است نه فقط از مشتری صاحب انگشتری انتهی کلامه و این معنی خلاف ظاهر لفظ ست
چه کلمهٔ کو برای تعلیل گرو بردن دهان ست از مشتری و نیز این معنی بدون تقدیر کلمهٔ از بر سر کو راست نیاید و همچنان
تخصیص با مشتری برین معنی مستدرک می شود تامل نما انصف هم چنان می که با گل خرم نوش باد *

عبارت جان خسته او می کنم پس دل خسته ترکیب توصیفی ست و آنطور آنکه ترکیب اضافی باشد ای دل عاشق از نسیم
ای از طرف یک چشم که نگاه اوّل باشد و از آن سو ای از طرف چشم دیگر که نگاه ثانی ست و نسیم بمفعول کنم
و کنایه از دل خسته و جان او و هر دو شین عائد بصید مذکور متواند سش ای او را عاشق خود سازم که او زین معنی
البته تمام می شود و بر باد براندازم ای او را غرق دریای عشق سازم و پامال کنم که همیشه خراب حال بدرد عشق
می سوزد و در بحر غم غرق باشد چنانکه می گوید م فروزم بدرمان و سوزم بدرد * منم کاین کنم جز من این کس
نکرد * ش فروزم ای خورسند سازم دل آن خسته را بدرمان ای بوعدهٔ درمان دادن که از نگاه لطف من
معلوم می کند سوزم بدردهای بعد و فراق مبتلا سازم او را و کاین اشارت بدو صفت مستفاد که افروختن و
سوختن ست و پیداست که دو صفت مخالف یکدیگر و نکم کسی جمع شده باشد لهذا بخود خاص کرده است و بجفت
نسخ ترمیم بدیسان ست ای عاشقان را فریب می دهم بوعدهٔ وصال و آمال و احدست راهب زاهد ترسان که
او هرگز مائل بجنس زن نباشد پیش نور ای پیش آتش یعنی چنانکه آتش پرست در پیش آتش سجده می کند
راهب پیش من سجده آرد و زاهد یعنی مسلمان پرهیزگار از خاره سنگ ای شوخ طبع و سخت پرهیز بدو ه
از خون ما باشد در آرم برقص ای در عشق خود بیقرار سازم آن زاهد را هم کنم سیمکاری که سیمین تنم *
و سر قفل گنجینه را نشکنم * ش ای چون که من سیمین تن و خوبروی هستم در عالم سیمکاری می کنم ای
ناظران را بر خود مبتلا می سازم پس سیمکاری کنایه از ور غلانیدن ست چه صنعت سیمکاری موجب فریفتن
مردم ست و قفل کنایه از حلقهٔ میانه آن گنج که محل بکارت ست و گنجینه عبارت از تن وی کذا افید
حاصل آنکه اگرچه کارم همگی فریفتن مردم ست امّا عصمت و پاکدامنی را از دست نداده ام چنانکه میگوید
م در باغ ما را که شد ناپدید * بجز باغبان کس نداند کلید * ش باغ همان تن و در عبارت از آن حلقه
میانه او و باغبان سکندر که نگهبان و خداوند او ست نمانده ای نتوانند که کلیدی بدست کرده در بستهٔ باغ را
بگشاید رطبهای تر کنایه از حظوظ و لذات بسیار و خار خشک کنایه از آزار دادن بیگانگان است اگرچه رطوبات
من رطبهای لذت و حلاوت زیاده از حد ست لیکن استغنا و عصمت من باین حد ست که بجز خار خشک
و انبازی محرومی نصیب هیچکس نشده پس درین بیت خود را نخل بن قرار داده و در بیت لاحق تخییل
دیگر آورده که من با این جمال گل و عصمت بی نهایت مانند گلاب مر طالبان خود را بر خلاف خاصیت گلاب
دافع درد سر می دهم و می رنجانم م نمک خواه خود را جگر می دهم * ش ای طالب خود نمکی خود را که از من
نمک و لذت می خواهد چون که نمک با جگر از لوازم ست جگر می دهم ای او را بجگر خوردن خود در راه می دهم ای در
محنت و رنج اندازم که او از من حظی برنگیرد و دوام دوری از من در شده تتاب و درد می گدازد و هم بگوید شب

گویا که لب اوست پس بوسه را متاع سمرقندی خیال نموده است چه سمر بتحقیق حدیث شب گویند ای افسانه شب در
استعمال پارسیان یعنی مطلق گفتار آید چنانکه سعدی رحمه گفته ع یکی شاهدی در سمرقند داشت * تو گفتی بجای سمرقند
داشت * پس درین بیت کلمه سمر مصدر یعنی فاعل صفت قندست ای قند گویا چنانکه از مصراع اوّل واضح ست
کذا افید حاصل آنکه در لب من وصف بوسیدن تامل دریاب که این متاع خوب و مرغوب چگونه از شهر سمرقند
بر خاسته است ای از قند گویائی من پیدا شده پس بنای تجنیس سمرقندی بر مجانست لفظی ست که سمرقند اوّل
نام شهر معروفست و اینجا کنایه از لب نوشین که از آنهم سمرقندست ای قند گویاست و در نسخه شارح نظم بیت
بدین صورتست ع لب قند گویا شکرخندی ست * تو در بوسه من چون سمرقندی ست * پس قند گویا صفت
لب ست و شکرخندی یعنی مسخر خبر او یعنی لب خوشگوی مرا نسبت بقند گویا کردن و چنین گفتن که این لب
قند صفت سخنگوی و شیرین گفتار شکرخندی ست یعنی مسخره و استهزای لازم دارد چه لب من ازین وصف
بالاترست و ایهام آنکه لب شخص قند و نمی را تو چنان بر گوی که شکرخندی من ست ای مضحکه و محل استهزای
من ست و یا اثر شکرخنده من و تو در بوسه آن لب امتحان کن که چه سان قندست و یا سیب منسوب بسمرقند یعنی
بوسه لب من بس شیرین ست مانند قند و یا سیب شهر سمرقند و ازینجا معلوم شد که شهر سمرقند معروف قند خیز ست
و مردم آنجا در شیرینی گفتار افسانه و دنگار اند و ایهام آنکه در بوسه لبم امتحان کن که مانند سمرقند ست ای مانند
افسانه شیرین ست یعنی چنانکه افسانه لب من در سه و در گفتن عذوبت و حلاوت دارد آن چنان در بوسیدن
آن لب شیرینی و حلاوت ست انتهی حاصل کلام در بیت تقریر مصراع ثانی اضطراب ست لا ما اوّل کما لا یخفی هم
اگر کیمیا سنگ را زر کند * نسیم من از خاک عنبر کند * ش ای نسیم و لفت مشکین من خاک را عنبر و معطّر
سازد چنانکه اکسیر کیمیاگران سنگ را زر می سازد پس خاک عبارت از عرصه سرای اوست و ایهام
بکل سر شوی او و محمد رضا فرموده که نوعی از کیمیاست که چون آنرا بر نوعی از سنگ می اندازند آن سنگ
گداخته زر می شود کذا سمع و بیت لاحق ترقی ست ازین مضمون و کلمه را در هر دو مصراع علامت اضافت
اما مصراع اوّل حذف مضاف ست که لفظ خاصیت باشد چنانکه ازین تشبیه مفهوم می شود کذا افید
ای خاصیت سهیل که ادیم تاب صفت اوست چه تاثیر سهیل در رنگ ادیم و طائف ست که ادیم آنجا از طلوع
سهیل رنگ و بوی می گیرد یعنی خاصیت سهیل و تاثیر او با ادیم این که او را خوشبوی و مائل بسرخی می کند
جان ست که بوی زلف و جعد من با نسیم سحری نسبت می دارد پس چنانکه سهیل مر ادیم را خوشبوی می سازد
آنچنان نکهت ذات من مر نسیم را بوی خوش می بخشد ع بجنبشی دل فسته بریان کنم * بجنبشی دگر غارت
جان کنم * ش ای بیک نگاه تازه که عاشق دلخسته مجروح کنم او را کباب می سازم و به نگاه دیگر

که کنیزک درین ابیات اوصاف ذاتیهٔ خود بیان کرده است که تفاخر بدان سزاوار نه اوصاف عارضی که او را از نعمت بندگی
شاه حاصل شده و شاید که محمد رضا معنی ایهامی بیان نموده است و معنی قصدی بر ظهور گذاشته م جهان را بگیرم
بیک موی خویش * ش ای تمام عالم را بیک تار موی خود گرفتار سازم و مفتون گردانم کذا فی نسخهٔ محمد رضا
و آنچه شارح نگیرم بصیغهٔ نفی نوشته ای جهان را برابر یک موی خود ندانم و یا جهان را بمقابلهٔ یک تار موی خود
نمی خرم خلاف مضمون ابیات لاحقه است که غرض آن معشوقه مدح روی و گیسوی خودست باسیر کردن
اهل جهان و افگندن ماه از آسمان و یؤیده البیان الآخران ایضاً چو مه بر کشم ای چون از فرق سر برباه آوری
خود کشم خود را بهمان گیسوی عنبرین کمند بر ماه اندازم و بر همین کشم م چو تنگ شکر در عقیق آورم * ز پسته
شراب رحیق آورم * ش این بیت شرطست و مصراع ثانی تفسیر اول ست و بیت لاحق جزای آن
و تنگ شکر سخنان شیرین که هر جمله از آن مانند بار بستهٔ شکرست و عقیق لب سرخ وی و پسته دهان تنگ و
شراب رحیق همان سخن موزون و باریک مضمون که همچون شراب بی غش ست و راحت بخش م رحیقم
برقص آورد آب را * عقیقم مفرح دهد خواب را * ش رحیق ای شراب حقیقی بیغش که عبارت از سخن لطیف ست
برقص آورد ای بیقرار سازد آب را یعنی آب صاف بدان لطافت و صفائی که دارد بسماع سخن لطیف من مقیر از
شود و حسرت خورد و عقیق همان لب سرخ که شکرست مفرح دهد ای آسایش بخشد خواب را یعنی خواب
نوشین تابان آسایش بخشی خود آسودگی طلب ست از لب گویای من کذا افید و مفرح بضم میم و تشدید
رای مکسوره دوای معروف که مقوی دل ست و آسایش بخش تن پس عقیق بدان ملائم ست که در مفرح
یاقوت و عقیق را سائیده می آمیزند م ز مه طوق خواهی ببین غبغبم * ز قند ار نمک بایدت اینک لبم * ش ای
اشارت بروی خود نموده است ای اگر می خواهی که بر ماه واقعی طوق را تماشا کنی پس غبغبم ببین که طوق زیباست
بر ماه روی من و اگر از قند شیرین واقعی ترا نمک می باید یعنی قند را نمکین خواهی پس بلب من نظر کن که این قند
گویاست و کلام نمکین دارد و در نسخهٔ شارح بجای ز قند ار فندق واقع ست و فندق بکسر فا و ضم دال نام
میوه ایست سرخ خام و گرد و مغزدار مانند گنار شیرین مزه سرد مزاج که لب خوبان را بدان تشبیه کنند کذا فی المؤید
ای فندق نمکین این ست لب من و مآل هر دو نسخه اگرچه واحدست اما ملائم بیت لاحق کلمهٔ قندست که می گوید
م بدین قند گویا شکرخنده ای ست * در و جوز بین چون سمرقندی ست * ش این قند گویا اشارت
لب شیرین یا که گویاست ای کلام نمکین آوردن وصف اوست چنانکه از سابق واضح ست و شکرخنده
یای مصدری شیرین خندیدن ای در لب من هم شیرین گفتاری ست و هم خندهٔ نوشین و مزاج شیرین و مصراع
ثانی ترقیست که در و راجع بدان قند گویاست و بوس وصف بوسیدن و سمرقندی بیای نسبت ای منسوب بقند

واضح همان ست که گفته شد وکاویانی درفش علم که پرداخته وساخته کاوهٔ آهنگر بود وباستعانت آن بر تخت
مملکت ضحاک بنشست کما مر بیانه ومشک وعنبر زلف سیاه خوشبوی یعنی من هم افسری بلند بر سر دارم فیروزه تاج
ای صاحب تاج فیروزه چه کیکاوس تاج فیروزه بر سر داشت وتخت عاج زیر پای که این هر دو را دوست داشتے
کذا افید وپس تخت عاج کنایه از سینهٔ سپید ست نه از سرین وشرمگاه کما قیل دیوانه یعنی شخص ومجنون که مانند
دیو واقعے کم الفت باشد کذا افید آر زانکه مرکب کلمهٔ شرط ست یعنی اگر وآی شگفت کلمهٔ تعجب چه عالم گیرے
وتسخیر ممالک تمام عالم که کسے را میسر شده وآنرا که فتم الخ اشارت بسکندر ع قفا دست بر گردن مهر وماه
ش ای جهانگیری سکندر تا سمان رسیده است وهر دو شین به بیت لاحق راجع بسکندر وبیت ثالث
تفسیر این دو بیت ست که مصراع اوّل از هر دو شرط است وثانی جزا وحربه بالفتح دشنه وتیغ وغیره
همان ناز چشم ودر نسخهٔ شارح بجای غمزه چهره است ای دیدار من موجب قتل عشاق ست که از غلبهٔ
عشق من جان می سپارند وابهام برکنیتن خوننابه از چشم که بر چهرهٔ ایشان سیلاب خون روان شود م
زبانم شمشیر بازی کند ❊ ش ای زبان فصیح من شمشیر شاه را مفتون خود می سازد کذا افید اے
زبانم در گزارش سخن غالب آید بر شمشیر که در گذارش و روانگی ضرب المثل ست لخت گر بزرگان که بر دوش دارند
گر دگوش ای بالای گوش آویخته از فرق سر وطوق بر مرکب طوق اندازند که شاهان در گردن اسپ سواری
اندازند وحقها جمع حقهٔ واقعی که پر از لعل ودُر باشد وحقهٔ این معشوقه دهن ست ولعل لب ودُر دندان
ع گر او رنگ یاقوت از کانی است ❊ مرا لب چو یاقوت رمانی است ❊ ش او راجع بسکندر ورنگ بمعنے
رنگ یافته وآراسته شده ودر جملهٔ یاقوت از کانی است تعقید لفظے ست ای از یاقوت کانے ویاقوت
رمانی بضم را وتشدید میم منسوب برمان که دانهٔ انار سرخ را گویند پس یاقوت رمانے یعنے یاقوت
سرخ ست کذا افید یعنے اگر شاه آراسته ورنگ یافته از یاقوت کانی ست بایں معنے که او یاقوت کانی
او را بسیار حاصل ست لب من همچون یاقوت سرخ است که بدان تمام آراسته ام وآنچه در عامهٔ نسخ مصراع
اوّل چنین ست ع گر او دیورن که یاقوت او کانی ست ❊ خالی از تعقید ست دارند پاس ای چرخ وانجم
پاس دارنده وخادم من اند که تنزو ایشان عزیز جهانم علم تختبین رایت ونشان شاهے که بر سر دارند
وصد علم بر در عبارت از شهرت حسن صورت آن معشوقه که در ملک خوبے صد علم بر در مے دارد کذا افاده
علی شیر رحمه واین معنے نظر بلفظ بالاے سر که بمصراع اوّل ست احسن ست از آنچه محمد رضا نوشته
که پیداست که بدروازهٔ شاهان عالم بسیار رایات عالیه استاده باشند واین کنیزک چون اندرون
خانهٔ سکندر بود پس رایات سکندری گویا صد علم در وانه این کنیزک شد انتهی واین عارف پیداست

در پیش روی و این ترجمهٔ کلام عرب ست که چیز نزدیک را بین یدیه گویند ای تمام نزدیک شاه بود و درین مصراع
تجنیس تام ست ز لب بیان گوهر هست و درج گوهر دهان او و ابیات لاحقه بیان سرود اوست که از باز کردن دهان
می آید و لکت خسروی اگرچه بظاهر عبارت از دولت و کامرانی سکندر ست از همه وجوه عشرت و شادمانی آغاز بیت
لاحق مراد لاحق چنان می آید که دولت یعنی پیروزی شاه ست در جنگ روس کذا افید پس معنی آنکه امشب
جهان را حاصل آن از فیروزی سکندر شادان ست ای امشب او را تازگی از سر نو رسیده ست هم هنگام گل خوش
بود در روزگار ❊ الخ ش تمثیل بیت سابق و کذلک ست بیت لاحق پس گل و بهار درین بیت مثال فیروزی شاه است
بر ممالک روس که شاه روس دشمن قوی بود سکندر را و کذا خورشید بلند بر آمده در بیت لاحق مثال پیروزی
اوست هم زند روشن جهان بر زند موج نور ❊ ش نور فاعل موج زدن ست از روشن جهان ای به بلند شدن
خورشید تمام جهان منور گردد و روشنی آن در جهان موج زند و بعضی نسخ نور ولیش ست ای از روی خورشید
تمام جهان موج نور زند هم صبا چون درآید به دیباگری هم زمین رومی آرد و هوا شستری ❊ ش دیباگری
عبارت از سبزی زمین و صفای هوای عالم پوشیدن از رومی نام جامه ایست سبز ابریشمی که ملک روم بافند ش
وکذا شستری نام جامه ایست سپید ابریشمی منسوب بشستر که نام شهری ست کذا فی المؤید ای زمین لباس
سبز پوشد و هوا جامه صاف کند پس صبا مثال فیروزی شاه است و زمین و هوا مثال جهان خرم که از پیروزی
او تازگی یافته است و کله بکسر کاف تازی و تشدید لام شب خانه و خیمه بلند گل سرخ مثال فیروزی ست
و باغ مثال جهان و کله بند دای شگفته شود و پیداست که از بوی شگفتن یک گل دیگر غنچها شگفته شوند که
هر یک مانند چراغ باشد هم نزیبا بود آئینه زنگ ❊ ش آئینه کنایه از مواد و اسباب عشرت ست چنانکه
از بیت لاحق می آید و این تعبیر بنا بر آئینه واقعی ست که تمام آهنگران سکندر ساخته بود ای
سکندر را درین فیروزی باید که عشرت پیش گیرد و آئینه خود را روشن دارد یعنی اکنون مانند آئینه روشن رویم
مرا از زنگ باشم و بیت لاحق تمثیل ست که کیخسرو مثال سکندر ست و جم مثال پیروزی و جام گیتی
حاصل کننده جام عشرت و جام ثانی واقعی که در قافله سر کیخسرو بود یعنی فیروزی را اکنون بشادی
مشهور باید کرد و جام کیخسرو دیگر باده شود که جام کیخسروی بباده شاه اکنون منم هم رخ من ز خورشید زیبا بوست ❊
ش از نجا تا چند ابیات بیان لیاقت آغوش طرازی خود ست با سکندر و اظهار رغبت خود در صحبت وی
خورشید نام معشوقه جمشید بود و این تلازم بنا بر آنست که شاهان زن نالائقه را در آغوش نه کشند
ولیکن را در صحبت ننگ بینند کذا افید و در نسخه شارح والاتر ست ای بلند تر از دوی قدر و جاه و زرین کفش
موزه زرین را آورده اند که نسبت بدان کفش زرین هدیه ای که در تمثیل و شمع موزه از فریدون ست

وآب گل عبارت از طراوت روی سکندر چه روی شادان پر طراوت باشد وروی غمگین خشک کذا افیده ای برگل
رخسار خود چکیده گلاب ریخته بود هم آن ز دولتش الخ ای از غنیمت روس که بیشمار بود و بجهت نسخ که از دو دستش دیده شد
سهو ناسخ ست طلب کرد ای از سراپرده کنیزان اورا بایوان خود طلبید کذا افیده وحاصل معنی کرد سکندر
مورا و بمصرع ثانی برای ملازمت ومفارقت ست ای دران خرگاه نزد شاه سماع آور خرگهی ماند که کنیزک
باشد و دیگر سماع او ماند که چنگ می نواخت و محمد رضا گفته که فاعلش سماع و سماع آور خرگهی ست وبیایت
که چنانکه ذات کنیزک مستوره وپوشیدنی بود آوازه او هم اخفا کردنی ست حاصل آنکه با بدن کنیزک و آماده
سماع شدن او خرگاه سکندر از بیگانگان تهی گشت انتهی واز ابیات لاحقه او صفات کنیزک و تنبه ن
کشادگی میانه سرکه نشانه کردن پدید آید مرادی ای کنیزی بود مطلوب خاطر شاه که بعد آرزو خواسته بود
زیراکه لبش تمام نازک و تازه بود و نه بالبش شیرین تر ای بحسن صورت وجمال معنی داشت ولب بر زده نوعی
از شکر ست بغایت سپید باندازه تنگ ای هر دو تنگ بود بان اندازه که خوبان را می شاید و مصرع ثانی
نشر ست بر غیر ترتیب لف که او را مشوش خوانده ای چشم تنگ او چنان غمزه داشت که براه دل می زد ای دلهای
ناظران بروی فریفته بود و دهان او وانقدر خوش آوازی داشت که چنگ نواختی با آن خوش آوازی خود بروی
مفتون می شد کذا افیده وآن معنی انسب بلفظ زدن که متعلق هر دو ست از آنچه شارح گفته که راه چنگ می زد
ای سرود بر چنگ می گفت چه این معنی ایهامی ست نه قصدی چنانکه دانسته وطرفه آنکه چنگ بجیم تازی هم روا داشته
وراه چنگ زدن بمعنی عربده کردن ای اندوی عشوه وناز در گفتگوی خود عربده می کرد و غالب می شد با آنکه
سرود های می گفت که مخصوص بکارزار بود ع سرآغوش گیسوی عنبر فشان * رسن وار در عطف دامن کشان *
ش مصراع ثانی خبر سرآغوش ست که آن بمعنی کیسه درازست از جامه رنگین گیسو پوش واضافتش بگیسوی
عنبر فشان بمعنی زلف خوشبوی وسیاه لامیه است ای کیسه دراز که او برای او پوشیدن گیسو بود و تواند که
باضافت بیانیه باشد و بر تقدیر این بیت شعر بدرازی گیسوی اوست که این معنی از وصف خوبان ست
کذا افیده و در مؤید آورده که سرآغوش بواو پارسی سرپوش دختران نارسیده و آن پارچه جامه ایست که
زیر وی معنی دارند تا نگهداشت ریم و چرک باشد چنانکه ع سرآغوشی پر آموده بگوهر * بر سم چینیان افگنده
بر سر * و در رشیدی ست که آن کیسه درازست که بر یک سر وی کلاهچه وضع کنند و آن کلاه را
بجواهر و طلا مرصع کرده زنان بر سر نهند و دو گیسو را دران اندازند و دو گوش لنبه را و پرند بندش
گوی پیچ نامند انتهی کلامهما و عطف بالکسر کناره دامن که او را لنبه و آویزنده دامن فرود بر دامن دیگر از
مجلس ارای زیب بخش مجلس و بزم بود بجمال خویش و نوازنده چنگ بود دلبر و خود در چنگ شاه ای

ای خراب خواهی ساخت آن درمها و دران تلخی بمیری و در نسخهٔ محمد رضا هر دو کلمه باد وش و هی تغایر معنی که بیان
کردیم و شارح که باد وش برد الخ بکاف علت و بر دل بصیغهٔ غائب نوشته و معنی چنین کرده که بیهوده و سبب آمده
گذرد آن درم که بی عیش و عشرت مصروف کنی باین معنی که خود را در تحصیل مال و زیاده طلبی در رنج اندازی
چنانکه از سیاق و سباق واضح ست فدا کن درم الخ ای درم اندک صرف خوشدلی و شادی عیش کن زیرا که دل
خریدن ای خورسندی دل بدست آوردن بهیچ ای باندک درم ارزان ست و بس خوب کذا افید و آنچه در نسخهٔ شارح
بجای دل دُر بالضم ست خلاف مصراع اول ست اگرچه معنی صحیح ست که دُر کنایه ازان خوشدلی ست حاصل آنکه
بمال اندک که ترا حاصل باشد دل را خورسند دار و برای عیش عظیم زیاده طلبی و جمع اموال را موقوف کن چنانکه
می گویند هم زبهر درم تند و بدخو مباش ٭ تو باید که باشی درم گو مباش ٭ ش ای از برای جمع دراهم بسیار تند و
تلخ گذار مباش باید که تو جمع باشی و خرسند گذاری و درم زیاده از ضرورت باید که نباشد سخت گیر آنکه همیشه در
جمع اموال سختی کش باشد و سخت گیری بپای زائده و سخت ضرب بسختی جان دهنده چه تعلق دل با سباب دنیا
موجب دشواری مرگ ست که موت الاغنیاء حسرة آسان گذار آنکه بی تعلق جهان باشد هم شب فرخ و ساعت ارجمند
ش عبارت از عمر این جهان که بمناسبت مقام او را شب گفته و بهم الدنیا ساعة واقع ست و شادمانی آسان
گذاری که موجب سهولت طاعت باری تعالی ست جوهری خداوند جوهر و جوهر سنج فصیح که خواجه برج ست و یاقوت
اسکندری تتمهٔ آن و این تعبیر بملازمت جوهری ست آن شب اشارت بشب روشن که در صدر بند مذکور شد و دست
کنیزک صینی که بسماع سرود وش و بدیدار روی ماه وش او بر وی مفتون شده بود هم زلب جام را حلقه در گوش کرد ٭
ش تخییل مصراع اول ست زلب بیان حلقه یعنی بر یاد بوسیدن لب آن معشوقه لب خود را بر لب جام باده
نهاد و نوشید و محظوظ شد و لب نهادن او بلب جام گویا آرایش بخشیدن بود و آن جام که از لب خود حلقه در
گوش وی کرد و زینت داد کذا افید نه آنکه جام را فرمانبردار خود گردانید چنانکه شارح فهمیده است بلکه اشهر آنست
که نوش کرد بمعنی نوشین کرد باشد چنانکه از لفظ نوشین می خیزد تا بمصرع ثانی انسب گردد هم گهی لاله ریزد
گه ارغوان ٭ ش این مصراع صفت سرو جوان ست ای چنان سرو نوخاسته که کارش لاله ریختن و ارغوان
ریختن باشد و این طرفه کارست که از سرو لاله و ارغوان بریزد چه سرو را گل اصلی نیست بلکه بر وی دسته
گلها می بندند محمد رضا فرموده که لاله ریزی سکندر عبارت از دادن جام ست بدست ساقی که بشراب آلوده بود
و ارغوان ریزی او کنایه از بادهٔ ارغوانی خوردن انتهی و توان گفت که لاله ریزی عبارت از ریختن جرعه بر خاک باشد
و آنچه شارح کنایه از لب معشوقه نوشته خلاف ظاهرست چه معشوقش در نزدیک او نیامده بود چنانکه
از لاحق واضح ست و خط عنبرین عبارت از موی بناگوش سکندر که خط ریشش آورده بود و گل از رخسار وی

هذا حاصل الشرح و این معنی آنگاه راست آید که دوختن باج یعنی ادا کردن محصول کنایه از نهادن مال زیاده از
خرج باشد بخانهٔ درویشین و این خلاف ظاهر لفظ باج ست پس احسن نسخهٔ محمد رضا رحمه است که بجای دهان
ستان نوشته و بجای دوزند کلمهٔ برزنند آورده و ست و ده یک ستان عبارت از عاملان سلطان چو طریق
عاملان ست که آنچه از عشر و سه کار زیاده از حق شرعی الاطلاع عاملان می گیرند آن زیاده را برای
نهان داشتن بخانهٔ فقرا و گذارند که اگر بادشاه بر علم ایشان اطلاع یافته حکم تاراج کند آن مال نهاده بخانهٔ
درویش تاراج نرود انتهی کلامه دینار سنج ای صاحب مال و زر صفت مردست و این ست معنی بنیاد سنج
که بعضی نسخ ست و پیداست که ویرانه را هیچکس تاراج نکند و این بیت تمثیل دیگرست برای ایثار مال بدرویش
که وسیلهٔ بقای آن مال ست تاریخ یکروزه یعنی مدت یک روز بنا بر آن که روز رفته و آینده هیچ ست و
هیچ چنانکه پیشتر فرموده است کیقبادی کنایه از شادی بسیار در زمانهٔ حال و که او دستاند از دولت
که داده یعنی حق شادی ست هم تر سیم ز آنها که سود نیست ✤ که زین پیشه اندیشه خوشنود نیست ✤ پیش نصیحت
دیگرست در ترک شغل جهان برای زیادتی عیش و عشرت که شیوهٔ فضولان ست تر سیم ای دور باشیم از آن کارها که
برای زیادتی عیش اندیشید و شود پس این پیشه اشارتست بفکر زیادتی عیش و گرد این پیشه متعلق اندیشه ست
خوشنود یعنی پسند خاطر دانا و مثالش آنست که شخصی صد درم سرمایه دارد و چنان اندیشه کند که آنقدر مرا کافی
نیست کاری و کسبی در پیش گیرم تا مالم زیاده شود و بعیش عظیم گذرد آید کذا افید و بدانچه اشارت بسرمایه که
در دست آدمی باشد بکوشیم ای بدان سرمایه بشادی و عیش بکوشیم تا نفس بجوشی برآید بخلاف تلاش زیاده
طلبی که نفس آدمی بدان البته تنگ می شود کذا افید و آنچه شارح گفته که آنچه مقدور آدمی باشد از تلاش
ما یحتاج بقدر امکان و دسترس خود دران باید کوشید که در تلاش ما فوق طاقت بشری اشکال و دشوارست
اگرچه فی نفسه درست ست اما این معنی حاصل بیت لاحق ست چنانکه می گوید هم بچاره دل خویشتن خوش کنیم ✤
نجنبد اگر تن نعل آتش کنیم ✤ پیش چاره عبارت از سرمایه که سبب عیش ست ای باسباب حاصله بسهولت شادی
دل باید کرد اما نجنبد ان در خوشحالی اندیشه کنیم که در تحصیل اسباب آن عیش عظیم خود را بقیر رسانیم چه نعل در
آتش انداختن یعنی بقیر رسانیدن ست و بعضی نسخ نعل آتش عنوان رقاصیست ای تن را سوخته از رقص
در عیش کنیم و در نسخهٔ محمد رضا بنعل آتش زنیم بآن معنی که گفته شد و دو بیت لاحق تفسیر این بیت ست
نه زیرا که تلخی رسید دان دم یعنی دم تلخ برآوردن ست برای حصول اسباب عیش عظیم نه دوا دردم داد
بمعنی خورسند داشتن دم زندگی را که در آسان گذاری باشد هم بادوش بری گه بادوش دهی ✤ ش
ای بهای حصول اسباب زیاده از حاجت دم زندگانی را بباد دهی و تلخ داری آن دم را نصیب باد ش بری

له چوب باج در خرمن محصول سرکار دار گر [illegible] ۱۲ منه

علم که جای رحیل و انتقال مردم ست و توان گفت که کوچگاهی بیای عظمت باشد چنانکه ببعضے نسخ ست و رحیل بمعنی گریختنی
مفعول مطلق ست برای تاکید کافتیم در پای پیل ای لبیسر سیم و یا آنکه تا جنبه عمر در شفقت و رنج افتیم م
خوریم انچه از ما نگوری خورند * بریم انچه از ما بغارت برند * س ش نگوری صفت ماست ای انچه در غیبت ما نخورند
و ما نگور باشیم بریم اے تصرف خود آریم و بیت لاحق نصیحت دیگرست در ایثار مال برای توشهٔ آخرت
و این مایه اشارت ست بسرمایهٔ خود و به بالفتح نفع و این مفعول برده است اے اگر چنان خواہی کہ
از سرمایهٔ خود نفع بهتر بردارے چنانکه پیشینگان دیگر برده اند ای سخاوت می کردند و بهرهٔ آخروی
ازان گرفته اند و جزای شرط محذوف ست ای سخاوت کن برای فردا و بهرهٔ بهتر برگیر حاز تقریر شارح مفهوم
می شود که اگر به ده خواهی شرط ست و از این مایه بر جزای آن و مصراع ثانی بیان این مایه یعنی اگر می خواهی که ازان
مایه که اسلاف پیش از تو با خود برده اند برم پس از همان مایهٔ خود با خود ببر و حاصل آنکه ازان سرمایه و بضاعت
که پیش از تو دیگران با خود برده اند حاصل کرده با خود ببر و آن بضاعت اشارت با ایثار مال ست براه حق تعالی
چه ایثار و اعمال نیک توشهٔ باقی ست در عالم آخرت انتهی حاصل کلامه و بر عارف مخفی نماند که ملائم قافیه دگر
بر بالفتح بار ست نه بضم آن که صیغهٔ امر باشد از بردن پس توجیه احسن همان ست که بر را بالفتح بمعنے نفع خوانیم
و جزای محذوف باشد و یا جزای این شرط و شرط لاحق بدرویش ده باشد که در بیت ثالث ست چنانکه
محمد رضا نوشته است چو رهزن غارتگر که در پی دزدیدن مال مردم ست و باج خواه سلطان و نائب آن
انچه بینند براه الخ ای براه خود در پیش خود می بینند چنانکه رسم سارقان و ظالمان ست که انچه در دست مردم
مال می بینند همه غارت کنند و نخست ناظر بغارت مذکورست ای پیش از غارتگران راهزن و باج خواه
بدرویشان بده و ایثار ایشان کن تا از غارت ظالمان در امان باشی و مصراع ثانی تعلیل ست بر سبیل تخییل
شاعری که ایثار مال را بدرویش بمنزلهٔ امانت نهادن بدست او خیال کرده است ای مال خود بدرویش سپار
که رخنت خانهٔ درویش را کسے نه جسته است ای هیچکس بغارت آن درون نرفته چه ظالمان درویش را مفلس
دانند و طمع مال او نکنند هم بمعنی که ده یک ستان خراج * بدهلیز درویش برو نهد باج * س ش تخییل دیگر
در ایثار کردن بدرویش ده یک بالفتح عشر حاصل زرع که عامل سلطان از برزگران می گیرد و ده یک دهان بکسر دال
و آن ادا کنندگان عشر حاصل زراعت بنائب سلطان و دهلیز خانهٔ او که البته خانهٔ خود را پرده در پیش وار دو دهلیز
باج اے حاصل خود را بدرویش سپارند و این معنے اشارت ست بانکه چون خراج گزاران و باج دهان را
در سالے از مشیئت برزگیری انقروفی نفع سهم رسد عشر سلطان را ادا کرده مابقی حاصل خود را در خانهٔ اکابر فقرا
و صلحا را بامانت گذارند و مخفی دارند تا از طمع زیاده طلبی سلطان و از آسیب رهزنان در امان باشند

زیرا که روزی مقسوم بجهد و کوشش مرد زیاده نگردد کذا افاده محمد رضا و آنچه شارح نوشته که سالک عارف که از آثار
سعادت و نحوست ستارگان اطلاع یافته بود و می دانست که این همه آثار فنا پذیرست و بر یکحال نمی ماند و در مقید
شدن باین آثار ظاهری پریشانی خاطر و دوری از راه هدایت و معرفت ست درین دنیا با اهل آن که غولانند توافق
نکرده و پای در دامن عزلت کشید اگرچه فی الواقع صحیح و ملیح ست امّا با ابیات لاحقه که هوشمندان عالم را باید ترک
شغل دنیاست چندان ملائم نیست و علیک بالانصاف م جهان غم نیرزد بشادی گرای * الخ ش غم نیرزد
ای جهان سزاوار رنج کشیدن نیست بلکه برای شادی لائق ست که بدان رغبت کنی و بانچه میسّر شود قناعت کنی
حاصل آنکه جهان دنیا برای آن نیافریده اند که تو در وی غم خوری و رنج بیفائده کشی چنانکه مصراع ثانی تفسیر
اوست ببیداد و ظلم کردن بر خود که آدمی خود را بسختی و محنت اندازد و بحرص تحصیل مال عمر را ضائع سازد و درین
جای سختی ای درین جهان که سخت گیر خود را همیشه فرو می برد و برنج می اندازد و نگیریم سخت ای تعلق بسیار
نگیریم بلکه ازین غار عمیق رخت خود را برون آریم ای آزاد و بی تعلق باشیم که راحت ما درین شیوه است
هم می شادی آور بشادی نهیم * الخ ش شادی آور یعنی خورسندی بخش صفت می ست و بشادی نهیم
ای برای نشاط خاطر در پیش خود داریم پس می عبارت از اسباب عیش ست که بالفعل میسّر آید و معنی مصراع
ثانی آنکه از شراب که برای شادی در پیش خود نهاده و حاصل آورده باشیم بشادی دهانیم ای دیگران را هم
بشادی بنوشانیم و بهرهٔ عیش به محتاجان رسانیم کذا افید و آنچه شارح گفته که آن می نهاده را در شادی خود
صرف کنیم مودی هر دو یک معنی ست یک امشب اشارت بزمان حال که بملازمت سیاق صدر کلام آنرا
امشب گفته است یعنی برای فردا غم خوردن بیجاست که آمدن وی معلوم نیست پس زمان حال را بشادی
و تماشای بزم معاشران خوش داریم که کار فردا بفردا تعلق دارد م که پیش از اجل رفت نتوان بگور *
ش مجرد تمثیل ست برای مصراع اوّل که این قسم کلام را تعلیل تمثیلی گویند و طرب یعنی شادی زمانهٔ حال
و می همان اسباب عیش از زر و سیم و غیره اشیا و بازار یعنی رونق و هر پیشه کنایه از بهم رسانیدن اسباب شادی
یعنی اشیای شادی بخش را برای فردا نباید نهاد زیرا که بمجرد بهم رسیدن آنها شادی پیشه کردن لائق ست
و برای فردا نهادن بی رونقی آن اشیا باشد کذا افید بخود بر بستم و اشتن ای شادی امروز را بفردا انداختن
و این چنین همه عمر بغم گذاردن که بی سود ست چنانکه گفت م چه پیچیم در عالم هیچ هیچ * که هیچ ست از و سود
و سرمایه هیچ * ش چه پیچیم ای چرا متعلق باشیم بکار عالم دنیا که سراسر هیچ و قید خاطر ست و سود و سرمایه
تعمیم همه متاع عالم ست و هیچ هیچ یعنی نا چیز و هیچ ثانی تاکید اوّل کذا افید و حاصل آنکه سود و سرمایه
بمعنی منفعت باشد ای سودی که از تعلق عالم بدست آید همه هیچ ست گذریم ای بی تعلق باشیم ازین کوچگاه

بروشاید اندوده را شست پاک + ش بدل ست از آب آتش غیان حکایت پرخاک اشارت بهمان تن و آبرو را جع
یابن آب آتش رنگ کذا افید یعنی آن آب گوارنده می خواهم از ساقی و عده وصل که اندوده و آلودگی را از تن خاکی
بدان آب تواند شستن و بمعنی تنحیه اندوده است اما ملائم شستن تنحیه ترست

نشاط کردن سکندر با کنیزک چینی که خاقان چین بصورت تحفه بسکندر داده بود + م

شبی روشن از روز رخشنده تر + مهی ز آفتاب درفشنده تر + ش شب روشن شبی تا بناک بمهتاب درخشنده تر
خبر شب ست کذا افید ای از شبهای روزگار شبی بود که بتابش ماه از روز روشن درخشان تر بود و ماه دروی
از آفتاب درخشان و روشن تر بود + م ز سرسبزی گنبد تابناک + زمرد شده لوح طفلان خاک + ش
سرسبزی نضارت و رنگ کبودی که در روشنی ماه از آسمان نازل بود و بر خاک می افتاد تابناک ای ماه و دال
صفت گنبد و پیداست که سرسبزی کره خاک از تابش ماه است که سبزه زمین را تازگی می بخشد لهذا ماه را
متبانغ فلک گویند لوح طفلان خاک ای زراعتگاه و سبزه زار که سبزی آن پیدا بود پس طفلان خاک
بمعنی نباتات ست که در سبزه زارها رویند نه موالید ثلثه کانه که در زمین جای ماندن ایشان ست چنانکه شارح
نوشته زمرد شده ای تمام سبز شده بود آن سبزه زار چه کثرت تابش ماه موجب وفور سبزی نباتات ست
کذا افید + م ستاره بدان لوح زیبا ز سیم + نوشته بسی حرف از امید و بیم + ش ستاره همان ماه روشن لوح زیبا
همان زراعتگاه و سبزه زار ز سیم ای از تابش خود از امید و بیم بدان حرف ست یعنی امید اشارت بامید بار کردن
و بر آوردن زراعتهاست و بیم یعنی خوف عدم اثمار آنها چه مقرر ست که در روشنی ماهتاب زراعت خاک کاهی
بر خلاف عادت باراک نپذیرد کذا افید و شارح از لوح مذکور زمین گرفته که مورد تاثیرات سعد و نحس ست از جنس
ستاره که بعضی سعد اند و بعضی نحس اما ملائم وصف زیبا معنی اول ست که اشارت بسرسبزی زراعتهاست
بعضی نسخ که جو سیم صفت لوح دیده شد مخالف سابق ست هم دبیری کز این حرفها اشناخت + درین غار
با غول منزل شناخت + ش دبیر مطلق دانشمند از مردم هر که باشد نه سالک صاحب معرفت فقط چنانکه شارح
نوشته و از این حرفها اشارت بامید و بیم مذکور و پیداست که مردم هوشمند کاری را که دران بیم و امید باشد پیش نگیرد و
بلکه بکاری شاغل گردد که دران بیگی امید و دوری باشد و خوف نقصان راه دران هرگز راه نباشد و از این غار اشارت
بدنیا که غول رنج و روزی جا گیرست منزل شناخت ای با غول مذکور یکجا نشسته ای رنج نکشید و برای افزونی
روزی شاغل باندیشه کاشت زراعت نشد کذا افید پس از غول رنج جهان مراد ست چنانکه گفت
هم شغل جهان رنج بردن چه سود + ش ازین بیت انتقال ست بنصیحت اهل دنیا که برای زیادتی مال رنج خود
رنج نهاده اند یعنی برای افزونی روزی در شغل جهان که زراعت و غیره اشتغال ست رنج کشیدن هیچ سود نیست

ملازم قنقال شاه را این حکم کرد انجیان ناب یعنی آن شراب ناب را که مورث نشاط تمام بود بی حضور و آمدن نوشابه
تنها نخوریم و روست در بیت لاحق عبارت از امیری ست از امیران روس که قنقال پیش سکندر بود
کذا فیهم و شتاب کرد ای زود رفت و نوشابه را پیش سکندر آورد گویا ماه را پیش آفتاب رسانید و لعبتان
کنیزان نوشابه و دیگر زنان متعلقه او که با سیه برده بودند و زیب عبارت از متاعهای نفیسه که موجب
زینت بود ای همه زر و سیم و جواهر متاعهای قیمتی که از ملک بردع و خانه نوشابه بغارت برده بودند باز پیش
سکندر رسانیدند که زنهیم از مقصد شاه بود و بپوشید یعنی ای بجا جامهای پوشیدنی متعلق برآراست که فاعلش
سکندرست دیگر ره اشارت تا آن آرایش که سکندر هنگام رسولی خود در ملک بردع بوقت رخصت نوشابه
او را بگنج بسیار و خلعتهای فاخره نواخته بود هم دوال ملک را بدو داد دست + دوالی بران عقد بست +
ش دست یعنی استیلا و قدرت و دوال دوالی ذات او که بجای دست لفظی دوال و مناسبت عقد بستن
او را دوال گفته گویا ذات او رسنی ست که بران گره بسته شده بر آن اشارت به بست دادن وفادار ساختن
و عقد بست لازمی ست که فاعلش دوال دوالی ست ای دوال او بران استیلا که گره بسته شد محکم گشت
حاصل آنکه نوشابه را تحویل و تسلیم دوالی کرد و دوالی آن تحویل را قبول نموده استحکام کرد که همواره در نگهداشت
وی باشم کذا فیه و شارح این بیت را اشارت بعقد نکاح ایشان فهمیده است و حال آنکه ذکر مناکحت در بیت
لاحق ست گرمی فزایید هم چو پیرایه گوهری وار شان + قرار زناشوهری داد شان + ش پیرایه گوهر یعنی پیرایش
زیور گنج و مال و خلعت گوهرنگار زناشوهری مناکحت ای نوشابه را زن دوالی کرد و دوالی را شوهر وی قرار داد
آن نا ملک بردع و بلند برکشیدن همه ساختن آن رخنه گاه اشارت بجای آمدن غارتگران روس
اشارت بدوالی و نوشابه و سران سپاه عبارت از امیران و سرداران سپاه نوشابه و دوالی که همراه
ایشان بدان بردع و انجا رفتند هم نه پیچید زان پس سر از داد او + الخ ش ای شاه روس پس از
شده تا سکندر بروی از خراج گذاری شاه روس نه پیچید آن مرغزار همان نشستنگاه که مذکور شد و بید و خدنگ
عظمت ست بر سر و سهی ای بر بید و بر بید خدنگ هم باده خورد گشته می نمود ای شادی و خوشی می کرد
کنایه فارسی یعنی ... ست و رفتار با ناز کذا فی المؤید با آن دل خوشست ای بخوشدل شدن که او را از باده در رو
حاصل شده بود و دوم خوشتر مرکب یعنی شادی کذا فیه ای بدین خوشدلی و راحت کامله شادی می کرد و سپاس
حق تعالی می نمود و بیت الا بمقوله خواجه رحمه هم بیا ساقی آن آب آتش خیال + در افگن بدین کهربا گون
سفال + ش آب آتش خیال شراب سرخ رنگ که کنایه از بخود ست و آن سفال اشارت بتن خواجه رحمه
زیرچه وضعف کمال و عدم مشاهده تجلی خدای تعالی مانند کهربا زرد رنگ ست هم گوارنده آبی که زین تیره خاک +

ندارد بجز این یک هنر سیاست شاه که از هیبت او همه رئیسان پادشاه اند ای رئیس گروهی اند و سردار شهری که نه فهم
من تقریر محمد رضا رحمه هم چو شه با غنیمت شد از دست برد + ش ای سکندر صاحب غنیمت و گنج شد از فیروزی یافتن
بر ملک روس و غنیمت ثالث یعنی بهتر از آن رود و خروش الخ ای از شنیدن سرود تازه و از نشاط باده گوارنده برون
رنج ای رنج جنگ روسیان کشیده بودند یعنی سرداران لشکر خود را از زر دادن و مهربانی از نو خلعت بخشیدن
غنی کرد و سرفراز نمود باز در عطای سپاه عام فرمود که هم نماند از سپه سفت محمل کشی + که بر وی ز دیبا
نشد مفرشی + ش سفت بالکسر دوش که بتازی کتف خوانند و این مضاف ست به محمل کشیدن که بمعنی
ساربان ست و تخصیص ساربان برای افادهٔ اولویت دیگر سپاه است که سواران سپاه را بهتر ازین عطا فرموده
و مفرش بمعنی لباس بس دراز که مانند مفرش باشد ای هر ساربان کمترین را خلعتی از دیبا بخشید و بهادران را
بهتر از آن داد و محمد رضا رحمه سفت بمعنی عبد و بنده نوشته و از سپه صفت محمل کش گفته که بمعنی شتر ست
و مفرش بمعنی بند طویل و بزرگ که بر دو پهلوی چارپا محیط باشد انتهی کلامه یعنی بهر شتربان که از سپاه بود
از جامهای دیبا چندان داد که بر شتر وی مانند بند طویل شد و امثال و اعداد مر زبان بسته همان کهن پوستین
الخ و شاه را باز آورد و بند بگسسته با این معنی که از بند سکندر گریخته رفته بود و کوه گرد صفت وی که ماوای
او کوه بود و جنبانید سر ای تعجب کرد از هیکل قوی او و هم نپذیرفت یعنی که با گنج و ساز + الخ ش ای کهن پوستین
پیشکش سکندر را قبول نکرد و عدم قبول وی برین معنی دلالت کرد که ما جانوران وحشی را بگنجها و اسباب
دولت نیاز و حاجت نیست و با فکندن سر گوسپند این اشارت کرد که مرا برای شیر و گوشت گوسپندان
نمی باید پس از گوسپندان پروردنی در بیت لاحق گوسپندان شیردار مراد ست و از گوسپندان خوردنی
گوسپندان بی شیر که سکندر ازین هر دو قسم گلهٔ گوسپندان او را داد و کهن پوستین سپاس شاه بجا آورد و
آن همه را که از اندازه و شمار زیاده بودند در پیش خود کرده بماوای خویش یعنی بکوهی که نزدیک تاریکی بود
روان شد کذا افید آن مرغدار اشارت بآن نشستگاه که از طرف روس شاه را خوش افتاده و پسند آمده بود
گل از آب گلگون بر آورد خوی + ش ای رخسارهٔ سکندر از خوردن شراب سرخ عرق بر آورد ای تمام
محفوظ گشت آهن زنجیر آهنین که بر دست و پای قنطال بود و منسوج زر بمعنی بافته شده بزر کنایه از جامهٔ
زرکش که آن را زربفت گویند و مولائی غلامی و کین رفته بمعنی آن کینه که قنطال بسکندر کرده بود و با او
جنگی شده و کلمه بر و متعلق فراموش و بندیان عبارت از سرداران روس که بقنطال شاه در بند بودند
چنانکه این تخصیص از لفظ خلعت می خیزد و بیداد بند باضافت بیانی ست کذا افید و پیشتر خواجه
فرموده است که از سران روس صد هزار مرد اسیر و محبوس شده بود بفرمود کارند الخ ای روسیان

معانی آنکه این چرمهای سنجاب و سمور علیحده از پوستینهای مذکوره انبار بود که شاه فائده آن پوستینها را
دریافت ما این پوست پاره پاره انداخت که بهای چیست چنانکه از سوال لاحق می خیزد و هکذا ینبغی ان یفهم
کلام مولانا الملتفت الی تقریری لا بعد عن مرامه هم چو پیرایه را شاید از اصل دین + ش ای از اصل خود که چنین
پیراسته شده است بچه کار آید و کدام پیرایه و لباس ازینها ساخته شود هم یکی ز رویش پاسخی داد نغز + الخ
ش مصراع ثانی صلهٔ پاسخی است و این جمله معترضه اشارت باشیای مذکوره در سابق از گنجهای زر و سیم و
پوستینهای نغز و غیره اسباب دولت و عشرت کذا افیدای در ملک ما روسیان این چرمهای کهنه که پاره پوست
سنجاب و سمور است مانند زر و سیم در خرید و فروخت رواجی تمام دارند پس نقد روشن ای صاحب رواج
موجهای نزدیک ما این چرم است که از موی نرم یعنی از پوستین نرم گرامی تر است چو هر موئینه و پوستین نازک
که در ملک ما عید آمده است با این چرم بی موی خریده می شود هذا حاصل جواب بالابیات الثلثة شهر سکه ای
چسکه هر پادشاه وقت یعنی چنانکه سیم و زر هر بار بسبب عیار خود در عالم دست بدست به مردم می رود که بهای آن
خرید و فروخت دارند پس از مرور ایام بسبب تغیر و تبدل سکه شاه و متغیر گردد و عیار سابق وی باقی نماند
چنانکه احیست حال روزگار که همیشه باوضاع جدیده متغیر می شود آنچنان برای ما درین کشور چیز
موئینه سنجاب و سمور در خرید و فروخت درمی و دیناری نیست و طرفه آنکه هم تکه دو یکی موی زین موی کم +
ش از این موی یعنی ازین موئینه که پوست سر آن جانوران ست یکی موی ای بقدر یک موی کم نشود
از عیار این موئینه کذا افیدای با این چرم بی موی و کهنه گاهی کساد و بی رواجی راه نمی یابد از آن بهیبت
ای از سیاست شاه روس که موئینه مذکوره را در خرید و فروخت رواج تمام داده بود در روسیان منقاد این
حکم بودند چنانکه از ابیات لاحقه واضح ست کذا افید پس این گروه اشارت باهل روس ست و فرمان یعنی
حکم پادشاه خود در باب روائی آن موئینه چه که سکندر را ازین سیاست خیلی عظمت و حیرت رسید و
فرزانه راهنمود که اصل کار خانه پادشاهی سیاست شاه است که سیاست کمال دست شاه قوی می کند
سیاست نگر ای بسیاست شاه روس نظر کن که چه تعظیم پیدا کرده است ای آن سیاست چه بزرگ شده است
که چرم کهنه را بهتر از سیم و زر کرده است که گاهی کاسد نگردد هم به از نیست این را پسندیده ام + ش ای بهتر
از همه چیز این ملک نزد من همین سیاست ست و این سیاست را پسند کرده ام و آئین گوهر اشارت بهمان
سیاست شاه روس و درآ یعنی بهای و از کس اول مردم عوام خواسته و از کس ثانی رئیسان ملک
یعنی اگر بر سر روسیان این سیاست فعال شاه نبودی هیچ روسی از سند خوئی که عادت ایشان است
برای فرمانبرداری هیچ رئیس خود کمر نبستی و هیچکس از رئیسان این ملک هنرهای شاهانه و رسم سرداری

نفیس این پوستین برنگ لعل آبدارست وتاویده ونعل یعنی گوه نوزاد صفت اسپان هم وشق نیفهای شبستان
فروز + چو خال شب افتاده بر روی روز + ش وشق بفتح واو وشین جانورست در ترکستان مانند روباه
که از پوست وی پوستین سازند ورنگش سپید ست وخالهای سیاه دارد کذا فی المؤید ونیفه پوستین ای پس
وشق نیفها یعنی پوستینهای آن جانورست که رنگ خال او مانند افتادن پاره و خال شب ست بر روی
روز و محمد رضا فرموده که وشق نیفها یعنی پاره های پوست ست که از حوالی ناف آن جانور گرفته شود وآن تمام
نرم ست از همه پوستهای دیگر و شبستان فروز یعنی زیب خانه و معنی مصرع ثانی آنکه آنها ابلق بودند مانند
مرکب زمانه که شب و روز ست انتهی و درآن موئینه ای دران همه اقسام پوستین که مذکور شد هم بعبارت خود
هر یکی را شناخت + چو الخ ش خود متعلق هر یک ست ای هر یک از اشیای مذکوره را بمقدار او بشناخت ونیز دانست
که از هر نوع این متاع گرد آمده چه پیرایه و زیب توان ساخت که پوشش مردم باشد ای این همه بجا پوستین
می آید هم برآموده دید ز اندیشه دور + ز سرهای سنجاب و لفح و سمور + ش از سنجاب کلام ست و برآموده بمعنی
عظمت او بسیار گرد آمده و یکجا شده دیدچنانکه بعضی نسخ برآورده واقع ست وبرآمودن اگرچه معروف بمعنی
آراستن و پیراستن ست بمعنی پر کردن و پر شدن هم آید کذا فی المؤید و مصرع ثانی بیان آن برآموده است
که اندیشه شاه بکنه حقیقت آن نرسیده لهذا پرسید که این چرمهای کهنه بچه کار آید ز سرهای سنجاب ای از
پوست سر سنجاب چنانکه از لفح سموری خیزد و نیز از ابیات لاحقه واضح ست که این توده بلند آمده پیش شاه
همه پوست پاره ها از سرهای جانوران وحشی بودند و لفح بفتح لام همان لفچه که در جنگ زنگیان مذکور شد ای
پوست سر با گوشت خالی از استخوان کذا افید و بیت لاحق صفت سرهای سنجاب و سمورست یعنی معتمد رست
که روسیان این چرمها را که از سر سنجاب و سمور باز کرده گیرند در جای خوب در هوا در سر آویزند تا بوی
آن برود و همچنانکه هست خشک و پاکیزه شود و پس از کهنگی موی از ان ریخته گردد و بیت در بیت آینده
یعنی از بهر چیست ای شاه دران پوستهای سرهای سنجاب و سمور هر چند که اندیشه را بکار برد ندانست که
اینها بچه کار آیند کذا فهم من تصحیح محمد رضا رحمة الله تعالی علیه رحمة واسعة و شارح چون بغور معنی نرسیده
این ابیات را با ابیات سابقه که در بیان پوستینها بود یک مطلب پنداشته چرمها یعنی پوستینها گرفته است
معنی چنان نوشته که سکندر چون دران پوستینها که در ما قبل مذکور شده چنان نگریست که از پوست
سرهای سنجاب و از پوست کله سمور پرکاله دران پوستینها وصل کرده بودند و بدان پوستینهای آراسته
چنان مشاهده کرد که اندیشه او بکنه او نرفت پرسید که این پوست پاره چیست که وصل کرده اند انتهی
حاصل کلام و منشاء غلط وی لفظ برآموده است که آنرا بمعنی پیراسته و وصل نموده گمان برده است

لشکر روسیان فراهم آمده بود و سیران راست بود که پژوهش خود را بکار آرند و متوجه این شغل شوند ای کم و
بیش آنرا در شمار آرند و بعرض پادشاه رسانند که خیمه داری از دیدن آن گنجها راحت و انبساط حاصل شود گل اقسام
اجناس نفیسه و اشیای قیمتی در آن بار بود و اسب در گنجینه شاه بود که برداشته یکجا کردند هم زر کانی و نقره
زیبقی + پوشش از پنجا تفصیل آن گنجهاست و زر کانی زر خالص که اصلی بود نه عملی و نفت . و نقره زیبقی آن نقره را
گویند که از اکسیر زیبق ساخته باشد و گویند که نقره زیبقی خالص ست از نقره که کانی بر خلاف زر و نقره اع
تا فی صنعت آن نقره است کذا افید و شارح رحمه گفته که نقره صاف که از سیماب مرده پیدا آید شفاف و براق
باشد زبرجد گوهری ست معروف سبز رنگ و مینه مهره زمرد کذا افید و شارح نوشته که مینو یعنی مینا و شیشه
سبز ست و صاحب مؤید از پنج بیت معلوم کرده که آن گوهری ست نفیس سوای شیشه سبز لهذا محمد رضا
یعنی زمرد گفته و بهترین انواع زبرجد آنست که سبزتر و آبدار باشد و زود شکسته گردد و تاب آتش ندارد گویند
که قیمت قطعه آن که بمقدار یک درم باشد پنجاه دینار ست و نیم درم آن بدویست دیناری ارزد کذا قیل ورقهای زر
ای ورقها و قطعهای زر که آنرا دینار گویند کذا افید و اظهر آنکه درق بکسر دال مهمله و فتح را ، باشد یعنی سپر چنانکه
در مؤید مذکور ست تا ملائم باشد بدرقهای سفتی ای آنچه که از پوست نهنگ و گینخت سخت حاصل آمده بود
ای سپرها بزر آموده و درقهای سخت هم بیش از شمار بود هم زکتان مثقالی و خانه بافت + زده کوه برکوه چون کوه
خان + پوشش کتان نام جامه ایست که از گیاه معروف بافند که چون روشنی ماه بر وافتد پاره پاره شود آنرا و درین
زمانه جامه باریک ریشمی را هم کتان گویند و کتان مثقالی مرکب ست یعنی جامه کتان که بوزن سبک باشد تمام
آن بمقدار یک مثقال کذا فی المؤید و مثقال بالکسر وزن معروف که بیست قیراط را گویند و قیراط دو حبه و خمس حبه
کم باشد و حبه هشتم حصه باشد کذا اقاله العلماء خانه بافت ای بافته در خانه خود بتاکید و اهتمام تمام صفت کتان ست
و محمد رضا نوشته که کتان مثقالی یعنی کتان نفیس ست که بقدر اندازه معروفه آنجا مثلاً یک گز یا کم بیش
از آن بوزن یک مثقال باشد و المعنی الاوّل الطف من ذلک . و کوه برکوه یعنی بس بلند و بعضی نسخ کوه به
کوه است پس کوهه یعنی قلعه و بلندی هر چیزی ست ای قماش کتان مثقالی از کثرت فراهمی و بلند آمدن
برکوه و ات قیمه کوهه زده بود ای بس بلند بر آمده چنانکه کوه قاف بر جبال دیگر کوهه زده است و بلندتر ست
از همه سلاب تجنتین پوشش مردم جنگ تا دخته یعنی غیر مستعمل صفت سلبهاست ای بار پیده نبود که بارهی
دوخته باشند و تیغدار یعنی دراز خطی صفت قند زچنانکه تحقیق تیغدار سابقاً مرقوم شد کذا افید و آنچه در بعضی
نسخ آمده از دیدوخت یار دین نه ادخته خالی ست و سمور و قاقم و قند ز از انواع پوستین ست و منکه در بعضی نسخ واقع
که با یک کفش بر حاشیه بمنزل رسانند و سنجاب بالکسر که نوعی از پوستین ست مضاف ست به تو با ده لعل

کشته شدند چه ایشان فتنهٔ عالم و غارتگر بودند و کشتن فتنه ناگزیر ست قدر مایه ای اندک جماعتی از روسان گریزپای
شدند و جان بسلامت بردند م شتر بر شتر خانها گشت پر ﴿ ش شتر بر شتر حال ست از زر و سیم و قندز که نوعی
از پوستین سرخ ست و از لعل و در و غیره اجناس قیمتی کذا افیده و خانها گنج خانهای شاه و ببعضی نسخ بجای مصراع
اول چنین دیده شد ع ز سیم و ز زر و لعل و فیروزه در ﴿ و مصراع ثانی چنان ع شتر بار قنطارها گشت پر ﴿
ای آنقدر قنطارها که هر یک بار شتر بود همه از نقود و نگوره پر گشتند و قنطار پوست مدبوغ گاو که مخزن اجناس نفیسه
باشد و کارشناه مقصود سکندر که تاخت بر روسیان کرده بود و کلمهٔ تمام به بیت لاحق صفت انجه و آرامش و
رامش از تجنیس زائدست ای متوجه بآرام و آسودگی شد و باده و سرود پیش آوردم م بیا ساقی آن جام
گوهرفشان ﴿ به ترکیب من گوهری در فشان ﴿ ش گوهرفشان ای آراسته بگوهرها و ایهام به بخشیدن شراب در جام
و ترکیب تن خواجه و گوهر عبارت از می بیخودی که آرایندهٔ ذات عارف ست و جان خشک جان زنگ خورده از غفلت
چنانکه از مصراع ثانی می آید و تر بمعنی صاف و آبدار و روشن و شود ثانی بمعنی رود و گویند که چون گوهر کانی را
زنگ در گیرد و تیره گردد گوهر دیگر بدست کرده بروی بمالند تا صاف شده برنگ اصلی بر آید کذا افیده حاصل آنکه
مرا بادهٔ بیخودی ده تا کثافت بشری من بآن زائل گردد چنانکه تیغ زنگ خورده بصیقل روشن می شود

خلاصی یافتن نوشابه از دست قنطال روسی و باز آمدن وی و بمبارک رودع بفرمان سکندر

نشستن گهی بیای موصوله که مصراع ثانی صلهٔ اوست ای سکندر جای آرام و آسودگی از طرف روس چنان طلب کرد
که موجب تندرستی و آسایش باشد و ابیات لاحقه همه اوصاف نشستنگاه است که سکندر میخواست و لا ویز مرغوب خاطر
و زبان تیز بمعنی بالیده و پر زور و زلال بالضم آب شیرین و آسان بحلق رونده و گوارا انچه سازوار طبع باشد چنانکه
شراب صاف موافق طبع میخواره است و اما این تشبیه آنگاه راست آید که می در شریعت پیغمبر ما صلی الله علیه و سلم
حلال باشد و چون می حلال نیست آن آب زلال از آن فائق ترست که در همه شرائع حلال ست و این تشبیه را تشبیه
متضمن تفضیل گویند کذا افاده الشارح و محمد رضا رحمه از این می حلال شراب طهور خواسته ای تشبیه آن زلال بشراب
این شرط ست که آن می شراب بهشتی باشد نه دنیوی و پیداست که در شراب بهشتی خمار نیست و گوارا باشد چون آب زلال
که خالی از خلل ست تنگ سخت قریب که فرجه در میان نباشد رش بالکسر مختصر ارش یعنی از سر انگشتان تا آرنج
کذا فی الرشیدی برد راجع تا بنجای فرخ نشاط افزای م ز روس و زبیر طاس و دیگر گروه ﴿ ش صفت گنج پس
ز روس یعنی از گروه روس ست چنانکه از لفظ دیگر گروه می آید و کذا از بیرطاس و ببعضی نسخ خزران گروه است
و خزرانیان هم با روس بودند کما فی الصند و روان این بیت متعلق به بیت لاحق ست ای از غنیمتی که از همه اقسام

شاه کلید فتح گردانید بلیناس بعرض شاه رسانید که اکنون غلبه کن و دستی بزن که درین دست برد و جنگ استواری
و ظفر مراست و افگندن سر دشمن در پای پیل که عبارت از خرابی و هزیمت دشمن ست باعتبار ما یؤول ست که خرابی
او قریب بود کنایه افتد سوی روسی ای جانب قنطال روسی که در خابگاه خود بود چنانکه از بیت لاحق می آید
و شکست قنطال بنا بر پراگندگی سپاه اوست چنانکه از بیت ثالث واضح ست چه کلمهٔ شان راجع بلشکر روسیست
و شکستن خرد مفعول مطلق ست برای نوع ای روسیان را چنان شکست داد که همه خرد و ریزه ریزه شدند
و هر یک بطرفی دیگر هزیمت یافته نگونبخت و شاه و غلبه مر شاه جهان را مسلّم شد که سکندر باشد هم در آورد قنطال را
زیر بند * ش ای او را اسیر کرد تا از گشتن و جای فرصت نموده و بر دست و پای او زنجیر نهاد و چنانکه از دو مصراع ان
لاحق پیداست هم ز بس روسیان سر انداخته * نقم گشته از کیش پرداخته * ش مولانا محمد رضا رحمه نوشته
که از ترس و هیبت روسیان گشته که زیاده از شمار در خون و خاک افتاده بودند چوب نقم زرد رنگ می شد چه کیش و
امین نقم سرخ رنگی ست انتهی پس گشته بفتح کاف پارسی فعل ست بمعنی شدی که فاعلش نقم ست و کیش بمعنی
عادت و پرداخته بمعنی خالی ای چوب معروف از سرخی که امین اوست تهی شدی و از خوف هلاک خود رنگ زرد
پیدا آوردی که مبادا مرا نیز روسی انگاشته بکشند و خونم بریزند و این معنی لطیف ست از انچه شارح گفته که لشکر
سکندر در میدان جنگ چندان خونریزی و تیراندازی کردند که تمام میدان از تیر انداختن لشکر گشت نقم می نمود
پس نقم گشته بیای تنکیر و کسر کاف تازی بمعنی گشته از نقم ست و کیش اشارت به تیراندازی و پرداخته بمعنی
ساخته بود چه این معنی بمصراع اول که دران ذکر سرهای انداخته بتیغهاست چندان مربوط نیست کما لا یخفی علی
عارف اسالیب الکلام و معهذا از کیش را که بظاهر متعلق به پرداخته است بمعنی تهی شده و از مذهب اشارت به تیرانداز
کردن خالی از تکلف نیست و آنچه شارح نسخهٔ مشهوره چنین نوشته که ع نقم کشته از کیش پرداخته * و نقم
بکسر نون جمع نقمه بمعنی انتقام و نقم کشته را بمعنی کینه کشته گفته ای سکندر از کثرت قتل روسیان که علت تیغ
ساخت کینه کشتی را از کیش ایشان فارغ گردانید یعنی از روسیان هیچکس را نگذاشت که کینه کشتی و فساد
در عالم در دین ایشان باقی ماند تکلف بار دست که نقم کشتی در ظاهر بمعنی دوام رنج کشیدن ست نه بمعنی انتقام
کشیدن آری لفظ گیتی بمعنی روزگار که بجای کیشی در بعض نسخ یافته شد انسب بمقام ست که گیتی فاعل
پرداخته باشد و نقم بالفتح مفرد و بمعنی انتقام مفعول آن یعنی از بسیاری کشتن روسیان روزگار بحکم
او تعالی کینه کشتی را از کیش و مذهب ایشان فارغ ساخت چنانکه مؤید این معنی ست که سکندر پیش ازین
چنین فرموده بود ع کنم گیتی از کیش بیگانه پاک * الخ ز شیران پرخاش الخ ای از بهادران و سرداران
این دو قوم که درین جنگ تیغ زن بودند صد هزار گرفتار شدند که سکندر ایشان را در حبس نهاد و دیگران هم

صفت چتر ست و تشبیه بعباسیان بنا بر آنست که خلفای عباسیه از بردلیمنی جبّه می پوشیدند و مصراع ثانی خبر چتر سیاه
ست و سنگ بر طاس زدن یعنی شکستن جام و طاس برطاسیان عبارت از جماعت برطاسیان که تمام جنگ آور
بودند یعنی استقامت و پایداری چتر سیاه سکندر شاه مر فوج برطاسیان را شکست داده بود که بجنگ شاه نمی آمدند
و هراسان بودند کذا افید پس ذکر چتر اینجا بهر مراعات مقام استقامت شاه است که گویا شاه درین پایداری در زیر
آن چتر سیاه که بالای تخت بر پشت پیل بود آرمیده بود نه پریشان از گرمی میدان و اگر نه چتر واقعی بر فرق شاه در
سواری پیل باشد و حال آنکه سواری شاه درین حربگاه بر اسپ قبلی بود چنانکه محمد رضا رحمه پیشتر نوشته است و
لهذا ینبغی ان یفهم معنی کلام ملک الشعرا و آنچه شارح رحمه مصراع اوّل را حال گفته و فاعل زده سکندر اعتبار
کرده و طاس برطاسیان کنایه از جثه ایشان و یا سر ایشان نوشته است دور از صواب ست هم بنیروی بازوی
زخم رکاب * ش باز و اشارت بضرب تیغ باز و رتمام و زخم رکاب اشارت به برانگیختن ست بر جنگ چه در وقت
برانگیختن اسپ رکاب پای را به پهلوی او زنند و این معنی را بمهمیز گرینده و از ینجاست که رکاب افشاندن یعنی روان
کردن اسپ آمده چنانکه خواجه رحمه فرموده ع رکاب افشاند سوی قصر شیرین * و شارح رحمه زخم رکاب بمعنی
زخم انداختن بزور رکاب نوشته چه بوقت ضرب شمشیر پای در رکاب مستحکم کرده زخم بر دشمن زنند و از رشیدی نقل
کرده که رکابی بیای نسبت شمشیری ست که در پهلوی اسپ می بندند و آنرا زیر رکابی نیز گویند و ازین نقل
بمتابعت علی شیر رکاب را بمعنی شمشیر مائل بکثرت نیز روا داشته و معنی اوّل اگرچه در مآل راجع بمعنی
سابق ست امّا معنی ثانی که از رشیدی فهمیده و ناشی از قلت تدبر ست چه قیاس کلمه رکاب بر لفظ رکابی
مع الفارق ست غیر معقول و محمد رضا رحمه در رکاکت آن فرموده که چون خواجه بنیروی بازوی فرموده است
و زخم شمشیر ضمناً و زان مذکور شد پس باز ذکر زخم شمشیر تا بیای بی نکته نوعی از فضول می شود و اثبات فضول
در کلام صاحب فضل نوعی از فضولی ست و نیز در فرهنگ جهانگیری و نور الدین و رشیدی رکاب یعنی معروف
و پیاله دراز هست پهلو و اسپ سواری مذکور ست پس معلوم شد که رکاب بی یای نسبت یعنی شمشیر نیامده است
انتهی کلامه برآمدن اختر از کوه یعنی طالع شدن برج طالع از پس پرده زمین و ایهام به برآمدن رایت فتح
از کوه و لشکر بلند هم صطرلاب فرزانه در آفتاب * بطالع گرفتن چو مه در شتاب * ش ای صطرلاب بلیناس
که محاذی آفتاب بود در طالع تیز و مستی در گردش و شتاب آورده بود و چون ماه که از دیگر کواکب سیاره
سریع السیر ست تخصیص محاذات آفتاب در خود که بنا بر آنست که اصطرلاب فی الواقع بر ساعات آفتاب
مرکب و بر بسته است لهذا او را اصطرلاب گویند ای ترازوی آفتاب کذا افید هم چو طالع به پیروزی آمد پدید *
طالع ش ای چون پیروزی طالع سکندر و کشادن تیغ او در گردش اصطرلاب ظاهر شده تا آنکه روزگار شمشیر

و آسمان هر دو صفت معنی اگرچه یکی ست اما لطافت شعری در نسخه اولی ست چنانکه مذکور شد هم سنان ها در سنان کوکب افروخته ❊
سپرها در سپر کوکبه دوخته ❊ ش ای سنان یکطرف که در سنان دیگر به بلندی رسیده بود مثل ستاره های برآمده
می نمودند و سپرها در سپر ایشان مانند دو فوجی بود که بیکدیگر پیوسته بود کذا افید پس سنان بمعنی سر نیزه و پیکان
اوست و کوکبه بمعنی فوج لشکر ست و دوخته بمعنی بر بسته و فراهم آمده و در نسخه شارح که سنان در سپر نوشته
لطافت شعری نیست اگرچه در معنی درست ست که از طعنه سنان بر سر قبه سپر شرارها مانند ستاره های درخشیدند
در جماعت انبوه از هر دو لشکر حمله کرده سپر در سپر دوخته بودند هم برآورده از جوی خون لاله زار ❊ ش لاله زار کنایه
از سرهای مردم گشته چنانکه از مصراع اول می آید چه سرافشانی بمعنی سر انداختن ست و گردن گذار صفت تیغ ای
گذر کننده از گردن مردم کذا افید پس سرهای کشتگان مانند کشت زار لاله بود و خون میدان بمنزله جوی آب که بدان
سیراب شده و شارح غلط کرده که از لاله زار خون مردگان خواسته چه سوزن بمعنی معروف ست نه کنایه از نوک سنان
والا خلا مے للتشبیه و مقراضه مقبسے از پیکان تیر دو شاخه و مقراضے بیای مصدری بریدن و قطع کردن ست
یعنے سر نیزه صفت دوختن از سوزن آموخته بود و صنعت بریدن از مقراضه اندوخته که مانند سوزن
سینه ها را می دوخت و مانند مقراضه اعضا را پاره پاره می کرد و ذکر سوزن و مقراضه و دوختن و آموختن از لوازم
شعری ست هم ز هر قبضه خنجری در شتاب ❊ الخ ش ای هر خنجرے که از قبضه پنجه بهادران دو لشکر برای
کشتن مردم در شتاب و عجلت بود مانند اژدهائی بود که از غایت شوریدگی سر از خواب برآورد و بکشتن مردم
شتاب آرد پس قوله از هر قبضه صفت مقدم خنجر ست هم چو بازار حشر شد حربگاه ❊ ش ای چنانکه در عرصات
محشر هر طرف مردم خواهند بود و از هجوم خلائق راه بسته خواهد شد درین حربگاه هم راه از هر طرف تنگ بود
و از کثرت مردمان راه نمانده و ازینجا معلوم می شود که کارزار این روز بس سخت و دراز بود که یکبارگی هر دو لشکر
بیکدیگر آویخته شده و جنگ نوبتی را ترک داده اند لهذا اسامی بهادران این جنگ از بیان عراجه فرو افتاده است
هم سرخی سپیدی چو روی عروس ❊ ش ای هر دو لشکر باهم آمیخته و آویخته و در عرق سرخی و سپیدی مانند روی
عروس بودند یعنی گلگونه روی ایشان سرخ مائل بسپیدی باشد چنانکه اهل روم تمام سرخ وام اندو روسیان زرد فام
مائل بسپیدی باشند که هندش جوره نامند هم مبارز پیل و زان شیر می ماند شاه ❊ الخ ش اشارت ست به پیل پولاد پوش
و شیر خروشنده که در بیت سابق مذکور شد و میماند ای مشابهت سکندر بود بآن هر دو و در نو بکتاسام و مصراع
ثانی صفت شاه است یعنی دشمن ترقی ای بلکه از آن هر دو قوی تر بود که می کشت شیران دشمن را و پیلتنان روس را بند ساخته
بود کذا افید بتیغ دار سپاهی بهادر باز خورده ای رو برو شده و جنگ نمود به تیغے ای بیکبار زدن تیغ سرش را از
تن جدا کرد هم سیه پوش چرخش چو عباسیان ❊ زده سنگ بر طاس بر طاسیان ❊ ش سیه پوش بمعنی سیاه رنگ

گوپال بمعنی زدن گرزهای بزرگ و پنجه مضاف ست بپیل افگنان که عبارت از بهادران جنگ ست یعنی فلک
با وجود آنکه بی رحمی معروف ست از بیدار کردن گرزهای بهادران هر دو لشکر برگشتگان جنگ لباس ماتمی
پوشیده بود و افسوس می کرد نهیب بیای پارسی هیبت و غلبت و هم بمعنی قدرت آید کذا فی المؤید بالا ی رگ
بالفتح جوهر شمشیر که همچون پر مور تابان و درخشنده باشد پس تشبیه بدرخشندگی ست که جوهر تیغ مانند پر مور
نمایان باشد یعنی از ترس جوهر تابنده شمشیرهای علم شده عقابان در قتل را قوت پر مور از نمانده بود و
در میان هوای بلند محبوس شدند و ایهام آنکه از هیبت درخشیدن تیغها در بازوی بهادران زور
نمانده بود و آنچه شارح توجیه دیگر کرده که چون پرهای مور صفت بال عقابان ست یعنی بالهای عقابان
در هوای بلند از درخشیدن تیغها مانند پرهای مور از قوت و زور باز مانده بود و زور پر معلوم ست خلاف ظاهر
کلام ست م سر نیزه از طاسک سرنگون + به پرچم فرو ریخته طاس خون + ش طاسک سرنگون آن طاس
خرد ست که بر سر نیزه واژگون وصل کنند و پرچم بفتح با و جیم هر دو پارسی دم گاو کوهی که بالای نیزه
آویزند کذا فی المؤید و این بیت صفت نیزه است که از زدن سنان وی طاسک و پرچم او هر دو بخون آلوده
شده و از طاسک سرنگون بیان طاس خون ست و به پرچم متعلق فرو ریخته یعنی سر نیزه که از خلیدن خون
در تن مبارزان سر طاسک را و پرچم خود را بخون بیشمار آلوده کرده بود گویا چنان خونریزی کرده بود که طاس
پر خون را بر پرچم خود هم فرو ریخته بود کذا افید و آنچه شارح نوشته که خون کشتگان در میدان جنگ چنان
ارتفاع یافته بود که سر نیزه از طاسک سرنگون خود به پرچم خون همی ریخت خلاف مقصود بیت ست چه مقصود
اصلی کثرت زدن نیزه است چنانکه بیت سابق صفت ضرب تیغهاست نه کثرت خون کشتگان بمطلق
که با تیغ و تیر و نیزه و جز آن کشته شدند و طرفه آنکه از طاسک سرنگون سر آدمیان گرفته و به پرچم کنایه از
موی ایشان کرده ز خون چون عقیق صفت سم بادپایان ست و مصراع ثانی خبر آن ای سم اسپان
که آلوده بخون سرخ بود چنان غرق دریای خون شد که تا به نمد زین تمام تن ایشان در خون بود کذا افید
که شد بر هلاک صفت خشت آهنین ست ای آن گرز کشنده مبارزان بود و خشت آهن نوعی از سلاح ست
که مانند خشت راست سازند و آنرا گرز هم گویند م لحد بست بر کشتگان خشت خاک + ش خشت خاک فاعل
لحد بست ست و آن عبارت از توده خاک ست که از گرز بسیار مانند خشت سخت بر کشتگان بسته بود و این نسخه که
محمد رضا هم نوشته است احسن ست بملازمت خشت که در مصراع اول ست و در نسخه شارح که خون و خاک نوشته است
و معنی بیت چنین گفته که از بسیاری ضرب خشت آهنین چندان خون ارزان شد که خاک میدان گلابه گشت و
از آن خشت و خاک و خون لحد گور کشتگان توان بست چه گور مرده از خشت و آهک و گلابه آب و خاک متحقق می شود

له و نقشها [illegible] الیه است [illegible]

دل پاک را که ده ز اندیشه پاک ✦ش✦ آشوبناک بمعنی پریشان حال ست و این تخصیص برای خوف رفتن وقت ست چنانکه
مردم نمازگزاران از سبب خوف وقت نماز از خواب خود آشوبناک می خیزند و پاک اول بمعنی خالص از ریا و سمعه
و ثانی بمعنی خالی و اندیشه عبارت از فکر غیر حق تعالی چه فکر ما سوی الله مانع حضور نماز ست و خراب بساز ده
مناجات بدرگاه آن بی نیاز ما عتکه جای نمازگذاردن و نیایش زاری و مناجات لشکر آزمایش نموداری
برادای صلوة هر وقت شکر بسیار کرد که مر صاحب دین را این نعمت عظیم ست یاری ده حق تعالی که معین
بندگان ست در آن داوری ای در جنگ روس و یارگی بمعنی قوت و یاوری بمعنی امداد یعنی گاهی
چنان گفت که الهی مرا ظفر بر روسان قوت بخش و گاهی عرض کرد که قوت من درین باب بی امداد تو هیچکاره است
پس امداد باطن کن تا ظفر یابم کذا فی ید چو لختی تعلطید الخ ای ساعتی در سجده ماند و مناجات کرد و استمداد
خواست ای برای سوار شدن بر اسپ ختلی و دامن درع را نگه داشته و بران اسپ سوار شد چنانکه این معنی از
آخر ابیات می آید که خواهد گفت م فرود آمد از خنگ ختلی خرام ✦ الخ ش✦ و اگر سواری پیل مراد باشد چنانکه از بعضی
ابیات لاحقه گمان برده می شود پس شمشیر زنی شاه که در لاحق می آید راست نمی آمد و نیز آوردن زنگ زدن بر پشت
پیل بعد از سوار شدن نمی باشد کذا فی ید پس چاک زدن بر دامن زره بمعنی باز کردن دامن اوست که دامن زره
چاک دار باشد و بوقت سواری او را می گشایند م نهادند ش آدر زنگ بر پشت پیل ✦ الخ ش✦ چنانکه رسم شاهان ست
جنگ کردن شمشیر با که پیلی با تخت آراسته همراه ایشان باشد اگرچه بروی سوار نشوند و هر دو شین راجع بسکندر کذا فی ید
و که صفها کشیدن و علم کردن شمشیرها در پیش ویس شاه از رسم ست و باین تقریر دفع شد گمان بعضی که از این بیت
سواری پیل فهمیده اند م سالار گیتی فروز یعنی سکندر فاعل برآراست و کذا فاعل زد در بیت لاحق سکندر ست دریا لشکر
بمعنی پر وحشت صفت صحرا و جنگگاه و از موج لشکر بیان حصار ست و چون کوه صفت آن ای از لشکر قلبگاه
خود که موج زن بود در آن میدان حصاری بلند و محکم چون کوه بنیاد نهاد و در آن حصار ایمن شد و در پیرامون
آن حصار از بسیاری عساکر سلاحداران راه آمدن غبار نمانده بود کذا فهم من تقریر محمد رضا رحمه پس مانع در آمدن
غبار کثرت لشکر بود و گره پولاد کنایه از اسلحه است بلازمت بستن ست که بند پولاد سخت باشد و آنچه شارح رحمه
گفته که غبار را راه صعود به فلک نمانده بود خلاف ظاهر ست که از کثرت لگدکوب غبار البته ببالا می رود تا چرخ
سانهای با زیب تمام و ساز عطف تفسیری ست و بعضی نسخ باضافت ست ای بر سمی که لائق بود و عکس یعنی
لمعان نور و برق یعنی درخشیدن ترنگ بفتحتین و کاف فارسی آوازه کمان بعد از انداختن تیر که از جای شخ
زه می خیزد فشانش بفتح تحکیم و چهارم آواز تیرها که پس یکدیگر اندازند ز پولاد گرز بجای مصدری از
شدت و سختی زدن گرزگران که گردن شکن صفت اوست م ز بیدادگر پال پیل افگنان ✦ش✦ بیداد

فیروزی یافتن سکندر بر روسان و گرفتار شدن قنطال شاه

هم سیاه سحر چون علم برکشید ✤ جهان حرف شب را قلم درکشید ✤ ش سیاه سحر و حرف شب هر دو باضافت بیانی ست و در اندک اضافت لامیه باشد که سیاه سحر انوار خورشید و سپیدی صبح ست و حرف شب ستارگان که در هنگام صبح بی نور شدند هم دماغ زمین از تف آفتاب ✤ ببر سام سودا برآمد ز خواب ✤ ش تف بالفتح گرمی آتش و آفتاب و بمعنی روشنی هم آمده بر سام نام علتیست که خلل بدماغ از آن حادث شود و تیره سیاهی از و تشنه ماه مقررست که چون ماه در از دیاد نور برآید علتش زیاده تر گردد و به نقصان نور ناقص شود و سودا نام علتی دیگر که مایهٔ آن سیوست دماغ ست و از آن خیالات فاسده در دماغ پیدا آید و از خواب برآمدن بیدار شدن پس دماغ زمین عبارت از خاکیان ست از جنس ذی روح که مرزمین را المنزله دماغ تازه اند و برسام سودا باضافت ست یعنی پریشانی دماغ زمین مثل علت سودا که دماغ را می سوزد و بیدار است که آدمی دماغ سوخته تاب گرمی آفتاب نمی دارد و پریشان گردد که دماغ و دیان او خشک شده باشد معنی بیت آنکه خاکیان ذی ارواح که حیوانات اند از گرمی برآمدن آفتاب از سبب پریشانی سودا که ایشان را لاحق شده سر از خواب برآوردند و بیدار شدند[1] ایهام به پریشان شدن و رفتن تاریکی شب که او را سودا گویند هم می توانند زیرا که چون تاریکی شب بزوال آید مردم از خواب برخیزند کذا افاده محمد رضا رحمه و شارح دماغ زمین باضافت بیانی خیال کرده چنین نوشته است که چون آفتاب طالع شد و سایهٔ ارض که شب باشد در تحت زمین رفت گویا از سبب حرارت آفتاب دماغ زمین را علت سودا حادث شد که مورث بیخوابی زمین گشت و یا آنکه سودا بمعنی سیاهی شب ست که بحدوث ظلمت وی ایشان زمین را علت برسام پیدا شد که مورث بیخوابی دماغ زمین گشت و ذکر دماغ بنابر آنست که محل خواب دماغ حیوان ست و مقررست که علت برسام از گرمی پیدا آید انتهی بکلامه و معنی اول اصح ست بسیاق ابیات لاحقه و آنچه بعضی نسخ در میان برسام و سودا واو عطف دیده شد سهو کاتب ست هم بانگ خروس سحرگه غریو ✤ چو سامی از نور و صرعی ز دیو ✤ ش سامی صاحب برسام و صرعی صاحب صرع ای از غ سحرگه آنچنان فریاد برآورد که سامی از نور فریاد می کند و صرعی از رویت دیو غریو برآرد و صرع نام علتیست که کودکان را می ترسانند پس صرعی یعنی کودک مصروع ست که فارسیان این کودک را دیو کلوخ خوانند و دیو بمعنی معروف چه مردم عام چنان گویند که کودک مصروع ترسیده دیو باشد زیرا که چون دیو او را بنماید کودک در فریاد آید و می لرزد پس مخروط این مصروع از رویت دیوست چنانکه فریاد و پریشانی سامی از نور باشد ای سوفی که چون بیند مثل نور آفتاب و آتش و شمع و چراغ و جز آن که این همه او را مضرست کذا فیه پس فریاد برآوردن صرعی از دیو مبنی بر عرف عام ست و الاقی الواقع فریادش از غلبهٔ آن مرض باشد هم شب از خواب بیدار آشوبناک ✤

[1] له وانچه شارح نوشته که اهل زمین از نهایت شور روز جنگ از خواب بیدار شدند ایهام ابعد است فلا اعتبار به ۱۲ منه

دیگر یا بوداد و او را خرم گردانید و پیداست که این کار تعلق بسباقی واقعی دارد و آنجا ذکر بوسه در لاحق مذکور ست و درین
بیت مجرد ذکر می واقعی ست و یاقوت نوش ای تیز از باده سرخ صفت جام ست و ماه عبارت از کنیز ماهروی
و ماه فاعل ستد و دیگر افعال ست ای آن ماهروی اوّل بر لب جام بوسه داد چنانکه رسم ادب ست و بعده بر لب
خود نهاد و نوش کرد و باز آن جام را بوسیده بشاه سپرد که این معنے از راه اکرام ست ساغر کشان ای باده نوش
بوده ساغر بفتح غین معجمه محقق ست کمانے المؤید و المدار و درین بیت ذکر کشیدن زلف کنیز ست که این کار
دست باشد و در مصراع ثانے بیت لاحق ذکر بوسه است که تعلق به لب دارد فلا تخالف بینهما هم دران
رسم کائین آن دلکش ست * می تلخ با نقل شیرین خوش ست * ش دران رسم اشارت بشرابخواری
چنانکه از مصراع ثانے پیداست و کائین الخ صفت رسم ای طریقه شرابخواری با دوستان دلکش و مرغوب ست
و نقل شیرین که پس از خوردن می تلخ باشد اینجا کنایه است از بوسیدن لب معشوق و بدست گرفتن زلف
وی را و در بیت لاحق می تلخ را نوشین ازان گفته است که خوردن شراب را با نقل شیرین بود و هم نوشیدن
آن از راه شادی دل و رغبت خاطر بود و لهذا خواب آن شب را هم نوشین فرموده است در آویختند ای شاه
و کنیزک بر یک فرش خواب کردند و چون این معنے موهم و مشعر بر آن بود که شاه از آن ماه تمتع جماع گرفته
باشد لهذا بدفع آن فرموده هم میان آرزوگاه با دورباش * نکردند جز بوسه چیزے تراش * ش آرزوگاه
خرگاه سکندر که دران کام دل میسر بود و با دورباش صفت آن ای چنان خرگاه و آرزوگاه که با دورباش بود
ای نگهداری نموده شده چه شاه دران شب خرگاه خود را از مردم خالے کرده بود چنانکه از ما قبل واضح ست
کذا افیده و تراش بمعنے طمع و حاصل ای با وجود آنکه دران خرگاه خالی از مردم بیک جا خوابیده بودند سوای بوسه
چیزے دیگر از یکدیگر طمع نکردند و وجه چنان ست که تاراج روس را در نظر داشته بود تا بفراغ دل باین کام
رسد و آنچه شارح از دورباش شحنه و فساد مراد داشته و آن را دافع این مقصود ست خلاف ظاهر لفظ ست
اگرچه فی الواقع صحیح ست باید دانست که این همه احوال گوئی کنیزک پیش شاه دران یک شب بود که این بو
او را از قید روسان رهانید بزم شاه رسانیده بود و روز آینده روز جنگ رابع دو لشکر ست هم بیا ساقی
آن رنگ داده عبیر * که رنگش ز خون داده دهقان پیر * ش رنگ داده صفت مقدم عبیر ست و آن عبارت
از شراب مسطور بیخودی ست و خون بمعنے معروف ای رنگش مثل خون سرخ ست و ایهام بکشتن هم پیداست
که بیخودی کامل آنگاه دست می دهد که عارف خود را درین راه گشته در ریاضت مجاهده کشیده باشد و دهقان پیر
که بمعنے خمار ست کنایه از بیخودی بزرگ که پیش از خواجه این باده را تیار کرده است هم بده تا جوانی در آید بچنگ *
دهد رنگ و آبش مرا آب و رنگ * ش ای خواهش مرا همچون خود تازگی و رونق بخشد و قوت جوانی باز آرد

بس دلربا بود که بسماع آن سکندر آب از دل مشتاق مانند بیدلان و مفتونان برکشید چنانکه می فرماید م خوش آوازی
نالهٔ چنگ او + خبر دادش از روی گلرنگ او + ش خوش آوازی فاعل خبر داد است و شین مفعول آن و
راجع بسکندر و روی گلرنگ مخبر عنه کذا افید ای شاه را خوش آوازی کنیزک از طرف روی او این خبر
داد که بیت لاحق بیان خبر اوست و روی چنان اشارت بروی کنیزک صاحب جمال و نغز گوی چنین
اشارت بخوش سرائی وی و تای حرامت خطاب ست از خوش آوازی کنیزک بسوی سکندر و آرزوی چنین
اشارت بمقصد آن کنیز که طالب وصال بود از وی یعنی خوش سرائی آن کنیز بسکندر گویا بمعنی این خطاب
کرد که اینک چنین معشوق دلربا و نغمه سرای در پیش ست و از تو وصال می خواهد پس این آرزوی فرح او بر تو
حرام مباد ای از و دو تر کامش بر آر که این آرزوی وی در حقیقت مقصود تست کذا فهم من تقریره و این مسکین
بعرض ناظران می رساند که تقریر طویل از ان کرده ام که محمد رضا رحمه آرزوی چنین را اشارت بآرزوی کنیزک
نموده است و انظر آنست که آرزوی چنین اشارت بذات کنیزک باشد که مقصد شاه است چنانکه در بیت لاحق
از ان آرزو اشارت بذات اوست پس معنی آنکه اینچنین آرزوی مقصد خاطر که ترا بالفعل بی مانع میسر ست
بر تو حرام مباد ای از و دو تر از ان بهرهٔ عیش برگیر که در فرصت موانع در پیش ست و آنچه در حاشیهٔ نسخ مباد از روی
چنین بالعت زائده و روی بمعنی رخ دیده شد غلط و غیر مربوط ست فافهم نه آن نکته ای از مقصد کنیزک جاذ آن
آرزو اشارت بذات کنیزک که مراد دل شاه بود و آرزو خواه بمعنی طالب وصال او هم دگر ره توقف پسندیده داشت +
که تاراج بدخواه در دیده داشت + ش ای در وصال او توقف کرد و فرصت را پسندیده شمرد زیرا که تاراج
دشمن را در نظر خود داشته بود ای متوجه بتاراج کردن روسیان بود و فراغت ذوق و لذت گیری از ین
معشوقه چندان نداشت حاصل معنی آنکه توقف بدین عزم کرد که چون بر بدخواه ظفر یابم آنگاه بفراغت بال
از ین دلربا کام دل خواهم گرفت و آنچه شارح بمتابعت علی شیر رحمه توجیه دیگر آورده که توقف شاه از ین جهت
بود که بدخواه یعنی کهن پوستین این محبوبه را بتاراج برده بود و بروسان سپرده بود و دست بیگانه باو رسیده است
و شاه را فراموش نشده بود از راه ایهام ست نه معنی مقصد م ز ساقی طلب داوری دل نهاد + که راه توشه
بمنزل نهاد + ش از ساقی ساقی شاه مراد ست و می داوری بیا بی تقلیل اشارت بیکجام نوشیدن که در
لاحق مذکور ست و دل نهادن قناعت کردن و توشه همان معشوقه که خاقان در راه دراز بسکندر هدیه داده بود
و سکندر او را ذخیره نهاده و پیداست که آن توشه را که در راه حاصل شود در هنگام منزل کردن می خورند کذا افید
و آنچه شارح از ساقی همان کنیزک و می عبارت از خوردن شراب از دست وی و یا از بوسه گرفتن از لب وی
نوشته است بخلاف ظاهر ابیات لاحقه است که می فرماید که یک جام پر از باده بشکرانه آن پریزاده بخورد و بجام

سپید جام که پوست روی آن غنچه بکارت بوده است انتهی کلامه پس بوستان عبارت از عنفوان جوانی ست و مصراع
ثانی تفسیر اول ای گل شگفته من ملازم نرگس خوابناک بود که عبارت از پرده بکارت ست هم می لعل در جام ناخورده
بود * نسفته دری دست ناکرده بود * ش تخییل دیگر ست در مضمون سابق و می لعل کنایه از لذت و حظ گرفتن
بسته است و ناخورده خبر آن و جام جهان غنچه که آن نرگس نیم خفت گفته است ای لذت بکارت من تا حال ناخورده
مانده است و از انگشت لمس هیچکس نشده و ناسفته در جهان در یاکینه و نهفته که در وسط دو لب آن غنچه بود و
دست ناکرده بمعنی غیر مستعمل کذا افید پس مصراع ثانی تخییل ثالث ست که عقده دوشیزگی را در ناسفته گفته
است هم بامید آن کز پس صید شاه * سوی گل نشاط آرد از صیدگاه * ش این ظرف متعلق ناخورده و
ناکرده و شاه فاعل آرد و صید عبارت از شکار کردن آهوی بوسه از آن کنیزک و صیدگاه لب و دهان او که
جای بوسه گرفتن ست و گل اشارت بهمان گل ناشگفته که در بیت اول مذکور شد یعنی امیدوار این مقصد
بوده ام که شاه خداوند من پس از بوسه گرفتن از لب و دهانم سوی گل ناشگفته من نشاط آرد و رغبت کند و پیداست
که آغاز این گل چیدن و لذت جماع گرفتن از صید کردن آهوی لعل ست از صیدگاه دهان و لب معشوق کذا افید
و در بعضی نسخ قافیه بیت بمصراع اول صیدگاه است و در ثانی اقبال شاه والمآل واحد آری برین نسخه ایهام
بصیدگاه آهوان واقعه که در نواح چین سکندر در آن شکار کرده بود پس گل کنایه از رخ آن کنیزک باشد
هم گل سرخ چیند بهار سپید * گهی لاله بیند گهی مشک بید * ش شارح رحمه بظاهر کلام نظر کرده
از گل سرخ رخسار کنیزک گرفته است و این مفعول چیند ست و بهار سپید کنایه از ذات سکندر فاعل آن
و لاله کنایه از خنده تازه و لب سرخ و مشک بید کنایه از زلف و خال سیاه اما مولانا محمد رضا نظر بسیاق نموده
بصورت معنی رسیده است که گل سرخ عبارت از باطن آن غنچه است و بهار سپید به تقدیر عطف بعتره بیند
مصراع ثانی کنایه از ظاهر آن غنچه ای گاهی شاه از باطن غنچه لذت گیرد و گاهی ظاهر آنرا بتصرف خود
آرد و لاله عبارت از داغ سرخ که از نقبگیری بر تن نازک محبوبان پیدا گردد و مشک بید کنایه از داغ سیاه
که از سخت گیری پیدا آید انتهی کلامه دام لطفه ننامد فراغت بباغ ای گر شاه فرصت آمدن تماشای
باغ من و نظر کردن بجمال من که مانند شگفته باغ ست ندارد و اگر نه این مانع بودی شاه را پس اینچنین
بهار خرم لایق افتادن بر زمین و ضائع شدن نیست هم که ریزد بهار چنین را بخاک * ش فاعل ریزد باد خزان
و آن کنایه از سختی تن نازک ست که زن جوان را بدرازی عمر و پیری بوجود آید و سبزا و از میل شوهر و خواهش
نماند و ایام باطل آید سوی و آواز دلبر ظاهر آنست که عبارت از سرود کنیزک باشد که مشعر بطلب وصال
بود اما محمد رضا رحمه نظر بابیات لاحقه نموده چنین نوشته که دلبر صفت آواز ست ای آواز دلبر و سرود دوی

در خانه من جمال زائد الحد داری و زیبای رزم ای بهادر چالاک هستی در هر کارزاری که پیش من خواهد آمد و آنچه شارح
دیبای بزم بدال نوشته و دیبا و زیبا را تجنیس مطرف گفته خلاف ظاهر مطلب شاه است پرخاشگاه جنگگاه
و جانستان کشنده دشمنان و رامشگه بزم سرود گوی و حریف یعنی مقابل و همتای درین حرفه که مرد آهنگ
و رامشگری ست بی نظیر هستی و حریف در بیت دیگر هم بمعنی بزم و یار ست و رود بمعنی تار ساز نواختنی از چنگ و
جز آن هم کمان خدنگی به تیر خدنگ + ش کمان خدنگی بدل ست از چنگ مذکور و کنایه از آن چنگ که از چوب
خدنگ می سازند و تیر خدنگ مضراب و زخمه که بملازمت کمان او را تیر گفته چنانکه در مؤید آورده که انگشته ساز
چنگ را و آلت زدن و نواختن او را از چوب خدنگ گیرند و آنچه بعضی تیر خدنگ عبارت از انگشت کنیز
کرده خلاف ظاهر ست و طرفه آنکه بعضی از آن قد و قامت کنیز کنایه نموده است که مانند چوب خدنگ راست
و محکم بود و نوسی بمعنی تازه و لطیف بودن چنانکه در مصراع ثانی می آید و ایهام بزبان پاسبانی که آن را نوی
گویند از غیر پهلوی ای از نوع زبان پهلوی که شیرین و فصیح تر ست از جمله زبانهای پارس کما عرف فی الصدر
و ایهام آنکه آن سرود لائق پهلوانی و بهادری بود چه از در بمعنی لائق آمده است و تتمه الفهای بیت لاحق
برای ندا ست و کلمه خردمند خویش بمعنی دانا دوست ست ای دوست دارنده خردمندان و پسند کننده
دانشمندان کذا افید پس خسرویار را تفسیر خردمند خویشان ست ای یاری دهنده اهل خسرو و آنچه بعضی
نسخ خردمند خو یاد دیده شد تصحیف ناسخان ست سرزنش بمعنی لغوی ست ای زدن سر و بقتل رسیدن
ای همیشه زنده باشی و مقتول نشوی و ایهام بدوری ذات از گله و ملامت که بر سر بدخویان و ظالمان می رسد
و کلمه بادی بمعنی باشی در مصراع ثانی و باد در بیت لاحق هم ملحوظ ست و قبای تن همان تن آلوده گی
بدکاری که اخلاق ذمیمه است ای جان تو همیشه قرین آسوده گی باد و تن تو دور از بداندیشگی که خردمند را
زیان ست و نیک و بد تعمیم هر جاست و چنان باد بمعنی چنان بادی چنانکه از تا می خطاب می آید کذا افید
هم ساز آغاز کرد آنگهی راز خویش + ش آنگهی اشارت بتمام کردن دعای شاه و راز عبارت از آرزو و مقصد
و آن ساز اشارت بچنگ و زدن بمعنی سرائیدن یعنی پس از دعا شروع کرد در بیان آرزوی خویش
و بر ساز خود که چنگ را بدست داشت ای سرود برد و سوز سرائید هم که نوشین درختی در آمد بباغ + الخ
ش نوشین درخت ذات آن کنیزک و باغ کنایه از جوانی چنانکه از مصراع ثانی می آید برافروخت ای شادان
شد لا ست و پیدا ست که زمانه جوانی شادی بخش ست کذا افید و توان گفت که باغ کنایه از بزم شاه باشد هم
گل بر و در بوستان ناشگفت + همان نرگسی در چمن نیم خفت + ش از اینجا بیان دوشیزگی و بکارت خود می کند
چنانکه محمد رضا رحمه فرموده که گل ناشگفته عبارت از تمام غنچه پنهانی ست و نرگس نیم خفت دو برگ پیوسته و

چو سرخی روی علامت شادی و خوشحالی ست چنانکه زردی روی نشان غمگینی باشد و خیری نام گل زرد فام هم
چو غول شب آئین بد ساز کرد * زره بردن مردم آغاز کرد * ش مصراع ثانی تفسیر آئین بد ست ای چون شب
در آمد مانند غول بیابانی رسم بد آورد ای مردم را از راه برد و بجز ابانید پیداست که مردم در شب ره روی را از دست
می دهند و در خانه آرام گیرند کذا افید پس غول شب باضافت بیانیه است و تشبیه بنابر آنست که غول بیابانی
مردم را از راه می برد و بی راه بهلاک می رساند و این نیست حال شب تاریک که مردم را از رفتار باز دارد و در پردهٔ غفلت
و ظلمت می کشد و این بیت با چند بیت لاحق آغاز بیان رهائی خود ست که کهن پوستین ادعا از قید روسیان
ربوده بکمند رسانیده بود و رسن بسته حال ست از مراد فاعل کردند روسان ای من ضعیف را به تمام ظلم مانند
غول در بستند و دیدبان من شدند و ناخوش زبان تفسیر خارج آهنگ ست ای همه بد آوازه و سخت گوی
بودند ابر ظلمات رنگ عبارت از کهن پوستین که مانند پارهٔ ابر سیاه بود و در این تعبیر بلاغت بالیدن ست سنگسار
همان روسان و دیدبان که سنگدل و سزاوار سنگسار کردن بودند شب پاس ای نگهبان من بودند در آن شب
و کلّه بالفتح والتشدید سر حیوان آنجا بمعنی اصل کردن ست که برکنده شد بای موحده و کاف تازی صفت
کلّه سر ست بعضی نسخ پرگنده بمعنی پراگنده است تا هم رسانده ای مرا بدین مرتبه رسانید که پیش تخت شاه آورده ام
بشنج بیای موحده تازنده و شین معجمه و نون ساکن تازنگی و شمر خروئی کذا افید و قیل آرامگاه و در مؤید بر وزن
فرنگ بمعنی تاب روی گفته که حاصل آن تازگی روی ست اما آنچه علی شیر بسیج بمعنی قصد و یا بمعنی پانزده
نیمائی نوشته اشتباه است آنکه بمصراع اوّل گنیج بیاء ثنا تا بمعنی خرّم نبیذه باشد چنانکه در مؤید الفضلا
مرقوم ست دل کامیاب فاعل نماید این کام دل اشارت به نشستن پیش سکندر بوسیدای بوسه زد بر حلقه
نوشین او که دهان باشد و در مؤید بمعنی لب گفته و حلقهٔ ثانی بمعنی آویزهٔ گوش که در پاکیزه باشد ای
در گوش آن کنیز حلقه بگوش سخن خوب و شایسته گفت کذا افیه و ایهام بآهسته گفتن چنانکه حلقه در
و ند در گوش صاحب خود گویا سخن آهسته می گوید و بیت لاحق بیان سخن شاه و تازه صفت مقدم گلبرگ ست
و نادیده گرد صفت ثانی آن و مهر در مصراع ثانی بالکسر بمعنی مهربانی ست ای بر تو مهربانی خداست که از بند
روسیان سخت دل رهائی یافتی کذا افید پس بیکی در فزود بمعنی خوب روئی در پردهٔ ستر و عصمت
مستور ست و به مهر خدا صفت مقدم وی و آنچه شارح بمهر خدا بضم میم مهر حسن است و خط حق تعالی
ازمهر چه
نوشته و مهر و شنیدگی او اشارت گفته خلاف ظاهر ست چنانکه بیت لاحق مقصود بالذات از این سخن ای
هم بهمه قوام هست گشت عزم * الخ ش هم قوام مضاف الیه عزم ست ای چون بر تو این مهربانی
خدای تعالی دیده ام اکنون عزم من بهمه بانی کردن بر تو زیاده شده است زیرا که زیبائی بزم هستی ای

زیرا که سفالی که بدست من ست ناسفتنی ست ای احوالم در گفتن نمی آید که قصه بس درازست امّا اندکی از ان احوال بعرض
می رسانم و فرمان شاه را اطاعت می کنم و آنکه سفال ناسفتنی اشارت بدوشیزگی کنیزک کرده است ناشی از نافهمی کلام ست
من آن سفته گوشم الخ ای من آن کنیز حلقه بگوشم و ناسفتگان بمعنی ناسفته گوشان کنایه از کد بانوان ست کذا فی شرح
ای خاقان چین من کنیزک کمترینه را از کد بانوان خود بهتر و برگزیده می داشت پس میم بودم مفعول اوّل کرده بود
و گزیده بمعنی برگزیده مفعول ثانی آن و شارح از ناسفتگان کنیزان دوشیزگان گرفته و این معنی اگرچه صحیح ست
امّا مبالغه در معنی اوّل ست و تیر بالضم کنایه از هنرها در نهفت ای در دل و هم در سرشت و باطن از دوری شه
ای از دور انداختن تو مرا که در خانه دیگر کسی از ان سپردی مرا و یکبارگی فراموش کردی بنا ورد گاه اشارت بجنگ
روس و این ظرف و کلمه نخست متعلق نمودم ست و آن هنرهای چیست مفعول آن ای در روز اوّل با جبال
شاه در میدان جنگ آن هنرها و دلیریها کرده ام که خود مشاهده نمودی + م ز خشم خدا صورتی ساخته +
ش ای آن دشمن نهنگی بود جانگداز صورتی بود از قهر خدا بوجود آمده و عجب تر آنکه مرا مثل دیگران نکشته است
بلکه مرا بروسیان بیدادگر سپرده و چنان گفته که این گرفتار را مثل گنج در بسته بدارید و بند کنید و حال آنکه بهبود
من در کشته شدن بود تا بدست بیگانگان نبودمی چه گرفتاری زن بدست دشمن بدتر ست بپیل افگنی
اشارت با فگندن آن دشمن قوی ست پیل سکندر را بر خاک که خرطومش را محکم گرفته بود در بیت لاحق اشارت
باسیر شدن و بکمند شاه که همچون کرم پیله در ان معرکه پامال شده بود م ز بیرون ز پی تشنه در آوردگاه +
ش ای از ان ظفر بران دشمن که شاه را در ان جنگ میسر رسیده بود و سر از ظفر زیر وی بازوی شاه
بر فلک شد ای خرم شد بسماع این خبر که در لشکر روس آشکارا شد و دوام کنایه از کمند شاه و در بیت لاحق
اعاده این مضمون ست و در مصراع اوّل هر دو بیت در نسخه محمد رضا کلمه نبودمی ست بدین صورت که م نبودمی
پیچش نگشتم رها + که ناگشته دیدم هنوز اژدها + م نبودی دلم گشت فیروزمند + ش ای اوّل که آنرا
گشته و اسیر شده ندیده بودم نبودی و وجهی از پیچش اندرون و غصه دل خلاصی نیافته بودم ای تمام
غمگین بودم و پس ازان که آن دیو در بند شاه آمد باز نبودی دلم شاد شد ای اگرچه در غم بودم لیکن اندکی
شادی بمن روی داده بود که چنین دیو سهمناک در بند شاه آمده است پس نبودمی در بیت اوّل یای تنکیر ست
برای دلالت بر سلب کلّی و در بیت ثانی یای تقلیل برای افاده ایجاب جزئی فافهم و آنچه که در عامه نسخ مصرع
اوّل از بیت اوّل چنین ست که ع ولیکن ز پیچش نگشتم رها + سهو ناسخان ست چه این بیت جزای
بودمی ست نه استدراک از ان خصوصاً کلمه ز پیچش ای از بیم و خوف آن بلا که بجای پیچش که بمعنی غصه و تاب
دل ست در بعضی نسخ دیده شد تمام خلاف ظاهر ست کما لا یخفی علی العارف گل سرخ روی شاد روسان

موصول است و مصراع ثانی صلهٔ آن و بازار بمعنی بازار حسن و جمال و بیت لاحق مقولهٔ خواجه ح ای انچنین کنیزک
صاحب او غلام او باشد پس دلربا خواهد بود او را کذا افید پس برای خداوندان بیا . دلها فرض کرده است که مهر دل
مفتون او باشد نگار آن ترک چینی نگار ای بهار چینی زیبا صورت که آن کنیزک باشد و بر و راجع بسکندر یعنی سکندر
پس از دیدن آن عروس زیبا معلوم کرد که این هدیهٔ خاقان ست بر من و یادگار از وی بلکه سکندر را از بردن تا گفتن او
بجنگ روس و اسیر شدن او بدست آن دیو عجب کرده از باز آمدن وی بخانهٔ خود پس از گرفتاری او تمام حیران شد
که چگونه باز بمن رسیده است بدین داستان اشارت بقصهٔ احوال گوئی آن کنیزک که موجب تسکین خاطر شاه گردد
و صاحب نواز یعنی نوازنده و خرسندی بخشنده صاحب خود صفت پرستنده است هم زدولت دلت با
مدارا ترست ش ای دل تو بر ما بندگان مهربان ترست از دولت و بخت ما که او هم دمساز او امداد ماست و این
رهائی از دست دشمن صعب که قنطال روسی باشد نشان بخت بیداری من ست کذا فهم من تقریر محمد رضا و انسب آنکه
از دولت دولت شاه مراد باشد چنانکه از مصراع اول می آید هم رهائی بتو روز امید را الخ ش رهائی اینجا بمعنی
لازمی ست ای برآمدگی امیدها و روز امید روزی را گویند که درو امید محتاجان بامداد خلاصی رود امید که در تشنگی
باشد از امداد تست و فروغ خورشید روشن بذات والای تو پیداست که شاهان عادل همواره در کام روائی
محتاجان می کوشند و روشنی آفتاب در عالم بحقیقت از فیض وجود ایشان ست کذا افید حاصل آنکه رهائی رعایا
و مساکین از شدائد روزگار بتوجه وجیه تست و خرمی عالم از آفتاب معدلت و احسان تو باشد تا حدی آنکه سلطنت او را
از آباد باشد و تیغ زن آنکه بشجاعت خود پادشاه گرد جهان پهلوی ای پهلوان جهان و بهادر میدان هستی
چه پهلو بمعنی پهلوان هم آمده است کذا افید و توانگر مختص پهلوان باشد و این بیت تفسیر بیت سابق ست و ما
انجا بیان دعای شاه است و ابیات لاحقه در عرض احوال گوئی که آن کنیزک خود را خاک ضعیف قرار داده است
و ذات شاه را آب حیوان گفته ای من ضعیف و افسرده خاک را با شاه جهان که مانند آب حیوان زندگی بخش عالم است
حد خطاب نیست که با و هم سخن شوم کذا فهم من تقریر محمد رضا رحمه پس شارح رحمه که از آب حیوان کلام سکندر خواسته
بغور معنی نرسیده است و زهره اول بالفتح بمعنی طاقت و ثانی بالضم ستاره معروفه که در زبان آوری ضرب المثل ست
ای کدام کس را تاب این معنی ست که در پیش تو ناگه گرم برآرد ای اظهار نالش و آزار خود کند و زاری و خرابی احوال
خود را بعرض رساند چه اگرچه عرض کننده خود زهره زبان باشد هم از شرم تو بگداخت رسد و زهره و زهره تجنیس تام
هم سفالی که بار است نا سفتنی ست چه گوئی بگو بنده گفتنی ست ش سفال بالضم پیاله گلین [illegible] آوند گلین
[illegible] احوال خراب ست و ناسفتنی یعنی ناگفتنی چه سفال را هیچکس مانند گوهر قیمتی سفتن و سوراخ کردن
نمی خواهد که این کار بیهوده است کذا افید یعنی با من ضعیف چه می گوئی که احوال خود بگوی و دل ما را باز بجوی

مانند صید صحرائی ببست آن پیل پست بود هم دگر بار بیرون شد از بزمگاه + ش ای باره بگیر از بزمگاه سکندر باز بمقام
خویش رفت که در لشکر روس جای داشت و آن کار باز آمدن کمن پوستین و مصرع ثانی اضراب ست و مار عبارت
از آن جانور و مهره مار از آن عروس زیبا یعنی در مار ندید بلکه در مهره مار نگاه کرد یعنی سکندر اگرچه در باز آمدن آن جانور
تعجب مانده بود لیکن در زیان او که در نخیم و زشت صورت بود نگاه نکرد بلکه در منفعت وی دید که باز آوردن آن
عروس زیبا را از حبس روسیان باشد کذا قیل و محمد رضا رحمه از آن کار اشارت بمطلق آمدن کرده است یعنی سکندر
تعجب مانده در آمدن آن اما نه در باز آمدن کمن پوستین بلکه در آمدن آن عروس زیبا که از آن خبر نداشت انتهی کلامه حاصل آنکه
باعث تعجب شاه آوردن عروس زیبا بوده نه مجرد باز آمدن کمن پوستین سبب آن عروس که باز آمدن او پس از نو از روش
یافتن چندان موجب تعجب نیست و لا یخفی لطف هذا المعنی هم چو لعبت بسر در کشید آستین + ش ای آستین را بر روی
خود آورد و شرم و حیا کرد و پیداست که از جمله لعبتان واقعی یعنی آستین بسر در کشیده همی باشد کذا فهمید پس تشبیه
باینچنین لعبت ست نه بمطلق لعبت هم در آن ماه خرگاهی آورد دست + الخ ش ای در آن کنیزک که خرگاه نشین بود
پیش شاه و مصرع ثانی تفسیر اوست چه سلاح نقاب عبارت از آستین اوست که آستین او را بشکست و از رخ او دور کرد
لیکن پوست آوردن یعنی غلبه کرد و فرست نه بمعنی کشیدن در بغل و مناسب این تخییل لفظ ترک ست یعنی معشوق که ببعض نسخ
بجای ماه و غیره شد اما کلمه ماه هم ملائم ست که خرگاه ماه بمعنی دائره ملون و هاله است که گاهی پیرامون ماه محیط گردد کذا فی
المؤید هم چه دید آفتی دید زاندیشه دور + الخ ش آفتی دید جواب چه دید ست از اندیشه دور ای اینچنین حسن بکمال و
اندیشه هیچکس نیامده بود که آن ماه داشت و مصرع ثانی ترقیست ای مجرد آفت دلها نبود بلکه او از آفتاب روشن بود
راحت جانها را آنچه در عامه نسخ مصرع اول چنین ست ع چه دید آفتی را ز اندیشه دور + معنا سخنان سخت پری را
از آن فرموده که احضار پری در شب باشد که با افسون و چراغ او را حاضر سازند و [illegible] رخ از وی [illegible] الخ ش
بهشتی رخ معشوق خوبروی و دوزخ تافته لشکر روس و مالک کمن پوستین و رضوان سکندر ای مالک دوزخ خیابان
خواست که این حور بهشتی نزد خازن بهشت باشد کذا فهمیده و قیل مالک کنایه از خاقان و دوزخ از ممالک کشتان
و چین و لا یخفی بعده عن المقام عاریت خواسته ای گل شرح واقعی [illegible] و [illegible] گرفته بود
روحانیان فرشتگان یا زاهدان فرشته منش شور بازار ها جواب چه لب و شکر و قند کلام شیرین هم
سمن را تماشا در آغوش او + تماشاگه گل بناگوش او + ش گله را اضافت تماشا ست ای
تماشای گل سمن در آغوش وی نمودار بود و جای بناگوش وی گل سرخ نمودار می شد یعنی آغوش سپید او مثل
سمن بود و رخساره اش مانند گل سرخ نازک می نمود و نظرگاه عبارت از روی آن ماه یعنی روی او از کثرت خوبی
گویا یک صفحه ای نبود پس آراسته و خوش نما و نگارین یعنی بس زیبا صفت مقدم کنیزی ست که آن بیاسمی

پس مصراع ثانی تفسیر رنگ آمیز است متغرّش ای متغرّ سکندر و گرم بمعنی مست و ملفوظات آن هرگاه سکندر از نشاط
با دوست گشت و بر بزغالیان رحم آورد و دشمنی نمود که آن کهن پوستین بزمگاه من بیا بیداد ای او را پیش من آرید
و دشمنانش از او بزم حاضر آوردند و حالش این بود که همه تن وی از دست اندازی شاه شکسته بود
هم فرو پژمرده دران بزمگاه + ش ای پژمرده و ضعیف شده بود در رزمگاه سکندر که بر وی گذشته بود ای
تا بر شاه رسیده بود و این نسخه که مختار محمد رضا است احسن است از رزمی معنی از نسخه دیگر که دران بزمگاه دیده شد
هم شفیعی نکس جز زبان بستگی + ش ای شفیع او بجز بی‌زبانی بمجلس نبود و پیداست که رحمت نکوکاران
بر بی‌زبانان بیشتر باشد و این نسخه اظهر است از نسخه محمد رضا که ع شفیعی نه بیش از زبان بستگی + نوشته است
ای زیاده از خاموشی هیچ شفیع خود نداشت انتهی تن آزرده یعنی خسته شده و پژمرده گشته صفت مقدم
تن زورمند است هم بر آزادمردی زبان کس نکرد + ش مقوله خواجه رحمه است در بیان منفعت آزادمردی از جهت
بر ناتوانان که آن موجب فوائد بسیار است چنانکه این زندانی بسبب از رهائی یافتن آن کنیزک را از دست روسیان
غضبیده باز بسکندر رسانیده بود تا این مقصد اعلی بود شاه را یا آزرم ای شفقت و صلح صادق هم می‌جست
با گوهرش یار کرد + ش گوهر اول بمعنی ذات یار کرد ای بنوشانید و محفوظ گردانید آن تن شکسته را و گوهر ثانی
بمعنی اصل و صفت و پیداست که اصل و خوی هر کس از خوردن می بظهور آید حاصل آنکه او را می دادن معلوم کرد که اصل
او چگونه است نیک یا بد و شور بخت او را از جهت اسیر شدن فرموده است توسن دلی وحشت و نفرت که در
سرشت او بود و نوازنده سکندر و شیر آسیمه اگرچه بمعنی دیوانه باشد اینجا بمعنی بس شتاب و بی‌تاب و مراد است
چنانکه از مصراع ثانی می‌آید کذا افید و توانند که بمعنی مانند دیوانه باشد و الامثال و امید دران ای در زود رفتن و
غائب شدن آن کهن پوستین و نشان سخن بمعنی جواب پرسش خویش چنانکه بیت لاحق بیان آن پرسش است
نکالد ز ادگشت ای وقتی که از بند با خلاص شد و دران جستجو اشارت به پرسش سکندر و زان کار اشارت بر نقد
[illegible] پوستین ای ارکان دولت وقت پرسش شاه از غائب شدن او در گفتگوی خود افتادند که با غیبش
رفتن او چه باشد این شگفت بمعنی این دیوانه عبارت از آن جانور رفته که کار بر خلاف عقل کرده است و
موجب شگفت و تعجب شده کذا افید و آشکاره صفت تعمیم بر جواب است که بعضی آشکارا جواب گفت و بعضی نهفته
سخن گفت هم چه شب بازی آرد پرده برون + ش شب بازی آنکه او را چهره بازی نامند که صور بر خلاف [illegible]
[illegible] منظر ماند که امشب از پس پرده نیلگون چه چیز ظاهر خواهد شد و رفتن آن جانور چه ثمره دارد
هم که گاه زیبا عروسی بدست + ش ای بجائی که گرگاه آن همایون سوار که زیبا عروسی بود بدست او بود و
گرگاه [illegible] ست به عروس و زیبا صفت مقدم او [illegible] گونه [illegible] اشارت به عروس زیبا که گرگاه وی

او را بجای دیگر بفرستاد از روزگار رفته انگیزان باشعار اسیر گردانید و دل رومیان فاعل شکسته است ای دل
رومیان از اسیر بردن ساختن سکندر شاه مر آن دو را که دشمن سکندر بود و هم آدمی کش بود شکست یافت و
ملول شد پس از خیال زور دست اشارت بزور دست سکندر و بر آن دشمن متعلق زور دست و دشمن عبارت
از کهن پوستین که نسبت بسکندر دشمن و حریف جنگ بود و دشمن زنگی بمعنی رومی کش صفت آن دشمن ست
کذا افید و فاعل ساز کرد سکندر شاه و آب گلرنگ شراب سرخ و نبیذ بذال معجمه بر وزن لذیذ آبی و فقاعی
که از انگور و خرما کنند پس نبیذ گوارنده بمعنی شراب انگوری ست کذا افید ای بر یاد ظفر یابی بخود و
بر دشمن قوی شراب انگوری ای خورد و شادی شد هم چو شب قفل فیروزه بر در گنج همه ترازوی کافور بشد
مشک سنج بدوش قفل فیروزه کنایه از تاریکی شب کرد آفتاب بمعنی فیروزه کبود باشد و کافور عبارت از روشنی
روز پس ترازوی کافور سنج چنانکه از مشک سنج می آید عبارت از فلک ست که در روز حامل روشنی روز ست و مشک
عبارت از سیاهی ست که بعد از غیبت شفق بر آید کذا افید ای چون شب در آمد و روشنی غائب شد و فلک که
ترازوی کافور سنج و روشنی بود و سنجنده و وزن کننده مشک شد و آنچه شارح از گنج آفتاب گرفته و ترازوی
کافور بمعنی روز گفته ای روز روشن از آمدن شب تاریک شد اگرچه صحیح ست اما تقریر اول از زبان فصیح ست و
اگر بعضی از ترازوی کافور برج میزان خواسته و معنی چنین نوشته که کواکب برج میزان در آن تاریکی طالع
شدند و لا یخفی رکاکته و کلمه تمام اشارت بشراب روز روزه و بریده بمعنی مقام که عبارت از اصول سرود ست
و لعل سفته بالضم شراب سرخ و لعل ناسفته سرود کذا فی الرشیدی و ششمه و هذا البیت پس لعل اول بمعنی
سرخ ست و ثانی بمعنی مهره معروف و باده ناسفته بار چکانیدن او گویند و سرود را ناسفته بار بر بی عیبی آن
که می خوردی بر بار خوردن می ریخت رنج ای شادی شد و رنج کارزار را بشادمانی از خود دور کرد
ز سرگذشته دهنده راز بدوش ای سکندر دران شادی که از می خواری داشت از همه احوال گذشته
باز پرس کرد چنانکه از ابیات لاحقه واضح ست و آنچه محمد رشاد فرموده که دهنده باز بصیغه اسم فاعل فاعل در آمدست
از سرگذشته بیان افسانه است ای دانا مهی ناقل رازهای نهفته و واقف احوال سرگذشته باز بکسب نقل کردن
چنانکه از ابیات صحبت ست خلاف سیاق و سباق ست آن تیغ زن صفت مقدم مرد چابک ست و اشارت
آن همایون سوار که کنیزک خاقان چین بوده و جمع زن با مرد از ایهام و لطافت ست و نشین امر مفعول
مقدم ست و مرجع همایون سواران آن همنبرد فاعل فعل ست و اشارت بکهن پوستین که دشمن و حریف آن سوار
رومیان که آن کنیزک را در بند ایشان اسیر کرده بود و هم دگر رفت زنان رفته در بند الخ
ای اگر آن همایون سوار سر دو است بایکد اعدا را فراموش نکنیم و بر یاد او همیشه می خورده باشیم کذا افید

اشارت بکمین پوستین کرد که عالم بود گرامی تر از صد کلاه الخ ای یک موی از تن تو بر من عزیز تر است از صد
کلاه شاهانه و نمی خواهم که آن موی تو ضایع شود و اختر طالع و فال نیک کنایه از طلایه و فال که اکنون در دام
را از این جنگ ظاهر شده که بازتاب آن نومید کمین پوستین است چون جنگ خواهی کرد با اقبال بخت او لاجرم
آری و از بیت ثالث تا پنج بیت لاحق ارشاد است از بلیناس مر سکندر را که با چنین جانور سخت پوستین تیغ و تیر
کارگر نخواهد شد بروی کمند باید انداخت که چاره همین است و بس هم ندارد پی شست و اندام نرم چون صفت
ثانی آن پیکر سخت چرم است و بیت لاحق خبر آن یعنی این جانور اگرچه سخت چرم است در جنگ خود قدم سست ندارد
ای بر ست نمی خورد و اندامش چنان نرم نیست که سلاح بروی کار کند لیکن چون آن زرهین تن بگیتی و تنها ست
او را از جای خود توان برکند اگرچه آهن است و بیت ثالث تعلیم طریق از جای برکندن او است پس بلیناس
فرزانه هم بفال طالع مر شاه را بشارت داده است و هم اشاره و دانش در کشتن آن جانور سخت تن این اشارت
کشاده لهذا او را فرزانه زمانه گویند که دار و بی سخت جو الخ علت نشاید و کلمه با در صدرا علامت اضافت سپاس
ای سپاس خدای تعالی را بجود واجب دانست که این فیروزی با بشارت بلیناس از حق تعالی بود هم که او را
چنین ایمان داده بود * بدش * بیان آن خنگ ختلی ست و سبزه آخر یعنی چراگاه که مانند آخر پر علف باشد ختلی یعنی
دیگر ست از اسپان سوای عراقی و تاخی و جز آن کذا افیه و در پاشکوه که سکندر باشد فاعل در آمد است و مصراع ثانی
تمثیل آن که اقبال شاهنشه الخ علت نجنبید است و شین عنان الیه خیاک ای دست آلودن آن نهنگ و این
تاخت بسته شد که طالع شاه درین هنگام موجب بشارت بلیناس یار او بود و عقد و بند صفت کمند و چنبر روزگار
یعنی بلای گلوگیر که از زمانه در گردن کسی آید پس چون چنبر روزگار یعنی بخیاست و بیت لاحق بیان بخیاک
کمند انداختی شاه کذا افیه شتابنده شد ای سکندر بند کننده آن دیو زاد مر آن دیو را بکمند خویش سوی لشکرگاه
خود کشنده شد چنانکه بیت لاحق تفسیر او ست هم بغلطید آن شیر نخچیر سوز * الخ بش * ای چون سکندر دست
پای او را با لشکرگاه خود فرو بست آن دیو از پهلو به پهلو غلطیدن گرفت چنانکه از بیت لاحق می آید و آن نیست حال
او جز به وحشی که در چنگال یوز آید و نخچیر سوز یعنی مردم کش صفت آن شیر است چه شکار او درین زمان همین مردم بود
کذا افیه و در آن دستبرد ای در سخت بستن سکندر آن وحشی را که از خفتن و برخاستن بازماند و زبون شد
و از غو یعنی غریو شادیانه مراد است تبیره چنان شد الخ ای طبل و نقاره هم چنان شادیانه نوازنده شد * بدش
دیو رنگ ای مانند دیو صفت پیکر است هم نشاندش بر روز دیگر دشمنان * الخ بش * روز دشمنان بعرف فارسیان
یعنی روز سخت که آنرا روز سیاه گویند ای چنانکه روز دیگر دشمنان شاه مظلم و سیاه بود این دشمن قوی را تیره آن روز
نشاند و مصراع ثانی تفسیر است و زندان آهن منان یعنی زندانی که دیوار ان در روی ای اسیر باشند کذا افیه فاعل انگ

در میدان که مانند وطنگاه او بود زندان وی شد کذا افیده ای از جای خود جنبیدن نتوانست و بند شد م
بیفتاد چون کوه پیل بلند ٭ ش ٭ درین مقام بقرینهٔ سیاق کلامی محذوفست ای پیل سکندر بدست اندازی آن
دیو دست بر خاک افتاد و باز از وی خلاصی یافته شاه را در لشکرگاه او رسانید و شاه از هول آن بازی سهمناک
ترسناک شد ای از بر کندن آن جانور خرطوم پیلان را اندیشه ناک شد که سپاه او در هلاک افتند یعنی از هول این
کهن پوستین چنان بیدل خواهند شد که گویا از هول جان در تن سپاه نخواهد ماند کذا افیده پس هلاک سپاه
یعنی بیدل شدن ایشان ست نه آنکه بمجرد این مشاهده جان دهند و بمیرند م جهان خشمناک بفرزانه گفت ٭ الخ
ش ای حوادث خشم خوردن و ضربت یافتن از غلبهٔ آن جانور زورمند بود دولت یعنی بخت ای ازین حال معلوم
می شود که بخت من ازین روی خواهد خفت و ظفر دشمنان را باشد باز ازین ترقی نموده می فرماید م مرا نیست
دریافت ادبار بخت ٭ الخ ش ادبار بخت باضافت بمعنی پشت دادن بخت فاعل دریافت ست ای حالا ادبار بخت
مرا رسیده است که بجنگ روس درآمده ام و اگر ادبار بخت نبودی این کار سخت را که جنگ روسیان ست
بخصمی و باین سرزمین نیامدمی کذا افیده پس کلمهٔ نیز ناظر بادبار سابق ست که از غلبهٔ کهن پوستین معلوم
شده است و آسیا نام آنکه مرا همچون مبارزان دیگر که از دست کهن پوستین کشته شدند نیز ادبار بخت یافته است
که جنگ این دیو رفته ام ٭ اگر نه چرا با او جنگی شدمی که هیکلش را از وی امان نیست م سر نازنینان به پیچید
ز ناز ٭ ش ٭ ای بلای آسمانی سر صاحب دولتان را از ناز و نعمت می پیچید و در سختی انداخت در بیت لاحق شکایت
ست از چه باره تاخت کردن بر دشمنان چه تک و تاب یعنی تاخت بر دشمنان ست چنانکه عادت سکندر بود
ای شاهان را باید که همواره بر خصمان تاخت نکنند خاصه خصمی که سخت زور باشد و مصراع ثانی تمثیل آن چنانکه
گویند که در تمام سال شیر را دو سه بار باشد یعنی با شتنگی شکار کند نگر چند روز که درین چند روز از دو سه بستی آید
و تک و تاب پیش آرد و فساد ها کند کذا افاده محمد رضا رحمه و جا له السماع من الاوستاد و قواعد که تک شیر
عبارت از تاخت او باشد بر شیران دیگر که در بیشهٔ دیگر باشند و آن تاخت وقتی می کند که تمام مست زور
شده باشد و نخواهد که شیر دیگر هم شکار جانوران کند چنانکه شاه در وقت کمال غلبه بر شاه دیگر تاخت می آرد
واللّٰه اعلم مرا سه م بخواهم درین عمر پرداختن ٭ ش ٭ ای درین تاختن که مشابه من ست عمر خود را صرف خواهم کرد
و سودی بدست نیارم فرزانه بلیناس که در چاره سازی سکندر بود شکیبائی آور اتحاد تنقل مستعد باش و دل
از دست مگذار و تدبیر مشورت کردن با دانشمندان در هر کاری که پیش آید و تیغ عبارت از غلبهٔ جهانگیری
در سنگ خارا بود ای چاره کار بسته اگرچه در میان سنگ سخت پنهان باشد ای حصول آن چاره صورت نبندد
و مشکل باشد البته بتدبیر است و بیاری بخت و آمدن وقت آن چاره ظاهر گردد و کام دل بر آید م سخن گفته

کذا فی المؤیدی و بیان کوه پاره قاره رو خنگ اندست آن سوار کارگر نشدست و تیغ خم بیش از تن سخت وی
کند نکردست تا آنکه از جنگ دیو عاجز شد و بختش نگون گشت پس در تعبیر آن جانور بکوه و دریا اشارت ست بدان سختگی
تن و دست وی چنانکه او را در سابق و لاحق اژدها و نهنگ گفته است و محمد رضا گفته موده که قاره رو
نعت شبیش است و مصرع اول تشبیه ست برای ثانی و حربه عبارت از شمشیر آن همایون سوار و دریا عبارت
از کهن پوست یعنی وجه تعبیر باآنکه زخم بران وی ظاهر نشد چنانکه از زدن چیزی بر روی دریا
اثر ظاهر نگردد بلکه زده تر آب فراهم آید حاصل آنکه در آویزش او بسیار شمشیر بازد اما هیچ زخم نکرد که سخت تن بود
چنانکه شیشه بر کوه کارگر نشود و نهی کلامه هم ز شوریدگی را و بختش گرفت ؛ بدان آهن حقه بختش گرفت
بیش فاعل نبود و فعل کهن پوستین کذا افیدی از تمام شورش و غصه صدمه حریف که بر جز دریافت بخت
حریف را بر خود راه نداد که او بر وی ظفر نیافت و بدان شاخ که مانند آهن خمیده بود او را سخت در گرفت
و از زین اسب او را فرو افگند و خفرش از فرق دور افتاد و روی رنگین او از زیر مغفر مانند بهار نمایان بود یا
کرسیاه در چه از برگ گل و لاله نغز و تازه تر بود گلستان ای آویزان و فرو هشته صفت گیسوست که مانند
رسن گیسوی او را در گردن انداخته بخود در کشید و در دوم صفت هندوست و گنجینه کنایه از لشکر روم چنانکه
از مصرع ثانی واضح ست چه رومی و روس بمعنی لشکر روم و لشکر روس ست کذا افیدی چنانکه دزد هندو
از گنجینه واقعی جواهر می رباید آنچنان او را از روی ربوده بروس رسید و بدست ایشان داد و آن نوشته
اشارت بهمایون سوار و تریان رومی بهادران لشکر روم که مجاز ست ذکر آن دیو سپید ست رومیان را هم
دیوان گفته است کذا افیده و غو یعنی فریاد و افسوس و در بعضی نسخ زنگروان رست و واقع ست پس معنی
بعضی فریاد بهادران باشد که ببردن همایون سوار خوشدل شدند هم کز اول گرانمایه نخچیر یافت ؛ بیش علت مصرع
اول ست ای کهن پوستین مانند شیر دگرباره برای ربودن شکار و نگیرد بسوی میدان شتافت زیرا که در
نوبت اول شکار برگزیده یافته بود و تخصیص اول از آن ست که بیش ازین هیچ شکاری را بجز آن گرانمایه نخچیر
که همان کنیزک پیچیده باشد در لشکر روس نبرده بود کذا افید از آن طیرگی ای از آن بدفالی و تخصیص که از بردن
همایون سوار بهم رسیده بود بخشم آورند ای بشوراند آن پیل سیاه تن را و جرنگاه آن دیو خشمگین
رو دخیل که در هنگام مخالفت یهود بموسی علی نبینا و علیه السلام آبش سیاه و خون شده بود اژدها همان
کهن پوستین فاعل دیدست و کذا فاعل بدانست و ضمیر بختش هم راجع باوست ای کهن پوستین از هیبت
آن پیل مست چنان دانست که او البته بخرطوم خود مرا سخت گرفته از جای خواهد ربود لهذا خم طوس
با آن آهن به بخرطوم سخت درگرفت تا آنکه بروی تو هم آن پیل مست بروی زندان شد ای جای استادن آن پیل

ش هنرمند چابک رکاب صفت سوارست و کذا مصراع ثانی صفت سوم اوست و بیت لاحق خبر آن سوار و آتش کنایه
از کهن پوستین و انگشت بکسر کاف فارسی عبارت از تیغ آن سوار که در پیش آن آتش مانند زکال ابود و جیحاب بشمار
یعنی بی فکر و بی اندیشه کذا افید و معلوم است که آتش افروزان بانگشت زدن افسرده نگردد بلکه افروزان تر شود و درین
حال سلاح زدن بران دیو دانسته که مانند انگشت انداختن است بر آتش و آنچه بعضی انگشت زدن بضم کاف به معنی
عیب جستن و اعتراض کردن گفته‌اند ای آن سوار هنرمند کارزار جنبان تیز جنگ بود که بر تیز آهنگی آتش عیب گرفت
خلاف ظاهرست چه این مصراع بیان صفت حال اوست نه بیان صفت دانائی او و چون آن کهن پوستین دلیر چیره
درشت ازدهای جوید این سوار خوبروی را فرشته گشت که برای گشتن دو جولان کرده و تیر آموزان او گرد رانید هم نخستین
بر نیک کرد تدبیر کرد الخ ش ای کارزار آزمای که در دل اندیشید آن سیاه دل با زخم تیرها گردنها ازو دور را برده
بهلاک رساند و از پامال کردن وی در امان باشد و آنچه در حاشیه نسخ بهنیروی است سهو ناسخان است کذا افید
زننده و آن سوار همایون خشمناک بنا بر عدم بکارگر شدن تیرهای او بران شد خوب و سخت تن او بمعنی نسخ شرمناک است
و خشت پولاد دگر زچهار پهلو که در قدیم زمان جنگ کردندی و قیل تبیره کوچک که در میان آن حلقه از ریسمان بند کنند
و دسته با دوران حلقه کرده بجانب خصم اندازند و الماس رنگ ای روشن و مصقل صفت خشت است و دلاور
صفت مقدم نهنگ که همان پوستین بود و در بعضی نسخ بجای بر دلاور نهنگ خاره سنگ دیده شد و همیون
بالفتح شتر بزرگ است باشد یعنی اگر آن خشت را بر پهلوی آن شیر نر زدی از پهلوی دیگر بر آمدی کذا افید و از این
بیت معلوم شد که آن خشت نیزه خورد بود که بران دیو انداخت هم زسختی که تن را بهم بر فشرد الخ ش
سختی بمعنی بسیاری است ای از بس زور کردن آن دیو بر تن خود که اندام خود را شیلید و محکم کرد نیزه که انداخته
آن سوار بر تن او شکسته شد و آن شیر نر که همایون سوار باشد خشت دیگر انداخت بران دیو که سزاوار
کشتن بود و پس گشتنی بضم کاف تازی و یای لیاقت است و در نسخهٔ محمد رضا بجای آن شیر نر پولاد تر بمعنی
سخت تر صفت خشت دیگرست هم نشاید بخشت آب را باز بست الخ ش مقوله خواجه رحمه است بر سبیل
تمثیل چه خشت درین مصراع بمعنی معروف است و آب بمعنی دریای آب آن دیو آهن سرشت عبارت ازان
جانور که سخت تن بود و منید شد ای زخم پذیر نمی گردد از زدن تیرها و خشتها و نهنگ جهانسوز شمشیر تیز
پس این جنگ سوم است که تیغ بر کتف آن دیو ستمگر انداخت و او را بر خاک زد و فاعل دگر باره بر خاست در
بیت لاحق کهن پوستین است و همنبرد او عبارت از همایون سوار که حریف جنگ آن دیو بود که اکنون آن
دیو در روی او ریخت و آن سوار بروی قاروره و حربه زدن گرفت چنانکه فرمود هم ز قاروره بر کوه شد
کارگر الخ می کرد حربه در یا گذر الخ ش قاروره نام سلاحی است و هم شیشه و حربه بالفتح دشنه و قیل نیزه کوتاه

له؛ نسخهٔ نیزه آن سوار افروخته ۱۲

مربوط نیست چو کوه روان صفت مقدم خنگ ختلی ست یعنی اسپ ختلی که از هدیهٔ خاقان چین آمده بود زیر سواری
سکندر بود که مانند کوه روان می شود چون توسنان شموس ای روسیان و بطاسیان مانند کوه توسن سرکش آشفته
جنگ بودند تبیره بفتح تاء فوقانیه طبل و دمامه و تبیل دهل خرد که میان آن باریک باشد کذا فی المؤید هم ز فاریدن
کوس غار اشگاف ❊ پر افگند سیمرغ در کوه قاف ❊ ش علی شیر نوشته که پر افگندن عبارت از پریدن و
ناپیدا شدن ست ای از فاریدن و شوریدن کوسها که کوه شگاف صفت آنهاست سیمرغ در کوه قاف پریدن
و غائب شدن اختیار کرده بود و شارح پر افگندن بمعنی بال افشانی نوشته ای پر سیمرغ از مهابت آوازهٔ
کوسها فرو ریخته بود و از پریدن عاجز آمده انتهی کلا خطا و محمد رضا فرموده که از مهیبت آوازه کوس غار اشگاف
کوه قاف شگافته شد و سیمرغ که آشیان گزین قاف بود به پر افشانی در آمده بود و بیتا مانده می گوید چه در
مصراع اول کوس را بچار اشگاف وصف کرده است نه مرغ ای الیش انتهی [illegible] کلام حذف ایجاز ست و
علیه التعویل هم از فریاد خرمهره و گاودم ❊ [illegible] ❊ ش خرمهره مهره است بزرگ سپید که در
کلبهٔ درویشان و در جنگگاه می نوازند و در مؤید بمعنی نوعی از بوق که هنگام جنگ نوازند ش و گاودم نایی است که
شکل [illegible] است برای مغنیان و قلندران که بدان عربانه را می زنند و نیز بمعنی شور و غوغا آمده کذا فی اصطلاح
[illegible] یعنی که از آوازه رویینه خم و کوس و دهل و خران هم آورده است اینجا بمعنی [illegible] از دست یعنی از هیبت فریاد
خرمهره و گاودم که در شورش بودند خم روئین با وجود آنکه آوازه اش غار اشگاف بود خود بفغان در آمده بود و عاجز
شده کذا فی [illegible] این بیت بیان شدت و هیبت غوغای خرمهره و گاودم ست که رویینه خم را که غار اشگاف
بود هم [illegible] گروه بودند نامزد مردان داوری ای [illegible] و گفتگوی این بودند هم که دولت کرا می کند یاوری ❊ ش
ای ظفر کدام از طرفین را خواهد شد همان امر [illegible] روی اشارت بکس [illegible] که [illegible] رنگ صفت اوست [illegible]
بر [illegible] ظلمت چو [illegible] یعنی تند و زشت ست و خیم بمعنی [illegible] رنگ یعنی مانند و شکل آ
مانند [illegible] بود [illegible] مردم شکل مهیب دار [illegible] پایان [illegible] کرده شده و این کلمه مشهور
بضم سین و فتح باء فارسی ست و صاحب رشیدی همچنین گفته اما محقق [illegible] ست [illegible] هم
زره پوشی از ساقه قلب شاه ❊ الخ ش این زره پوش همان سوار [illegible] ست که چند ایام بر روسیان جنگیده بود
و ساقه فوج پسین و آخر لشکر [illegible] اما تقریبه قلبگاه شاه اینجا بمعنی [illegible] ست کذا فی [illegible] صفت
[illegible] و تشبیه [illegible] ست [illegible] یعنی تاریک [illegible] در بیت [illegible] ست هم شد [illegible]
[illegible] ❊ الخ ش ای سکندر [illegible] آمدن [illegible] که [illegible] یعنی [illegible]
[illegible] چند [illegible] هم [illegible] ❊ که [illegible] انگشت [illegible]

که در شاخ او بخته خواب می کنند و این اشارت بکثرت مردم گیرند و آن جانور که مثل دیو قوی بس زور دارد
م ز زنجیر و آهن کمندش کنند ❊ ش ای حلقه آهن با پنجه در گردنش اندازند و بند محکم سازند زنگار ای زنجیر
و بسته شدن خود آگاه شود م از آن آب و نانی فراهم کنند ❊ ش ای آن وحشی بسته را بر هر دروازه و بگذارند
می گردانند و از ان در ها آب و نان بسیار و سامان خورش خود حاصل کنند و فراهم آرند چنانکه از بیت لاحق می آید
چو گشایند و بعضی حاصل کنند و است و دانه عبارت از سامان خورش کذا افید پس دام شان با مضافت ست
ای از آن وحشی بسته که مانند دام بدست ایشان باشد سامان قوت خود بدست آرند چنانکه خرس بانان چنین
کنند و تعبیر آن وحشی بسته بدام بملازمت دانه است چنانکه در بیت لاحق بملازمت جنگ او را شنده میل گفته است
م نیارند کردن ز بندش رها ❊ ش ای بدان زنجیر دراز که در پای و گردن او باشد او را در معرکه جنگ می کشند و زنجیر
او را رها نکنند کذا افید پس شین مضاف الیه گردن ست و خواجه شرح این معنی را بانتوانستن ادا فرموده است تا اشارت
باشد که آن جانور بمجرد آمدن در معرکه جنگ تمام جوش آرد و بجنگ برخیزد تا آنکه گشادن زنجیر از و ممکن نباشد چنانکه
در بیت لاحق او را آتش گفته است و قوله تر جان بیان رنگ و بوی ست ای هیچکس را از حریفان آن جانور جان
در تن نماند ای همه از وحشت او مدهوش شوند در کار آن پای لغزانی در کار تخت روسیان که پیش آمده بود آن در انگشتان
اشارت باحوال کمین پوستینی مذکور م مصاحب خبر گفت کاندیشه نیست ❊ ش صاحب خبر جهان عرض کننده
که این احوال را بیان کرده است و مصراع ثانی تمثیل ست و تسلیم خبر جری و اندیشه بمعنی تعجب ست یعنی همه مردم جنگی
یکسان نیستند که بعضی دلیر و بعضی نادلیر باشند پس این خبر که گفتی چه باک ست که اگر از دیوان جنگ این وحشی
در جنگی مردم جان نماند کذا افید و شارح چنین تقریر کرده که همه جانوران این گروه یکسان نیستند و نخواهند بود
پس عجب نیست که این جانور عزدل باشد و یا اکنون او را عزدلی پیدا شود و من با تیغ خود و برو غالب آیم
و یا آنکه همه او جانوران یکسان نیستند پس وقتی دست دهد که من بروی سار هیچ آیم چنانکه این معنی از بیت لاحق
می آید قوله بکلاه بازی کند ای رقص کند یعنی سرش بر سر نیزه من در آید و گرفتار شود **مصاف هفتم**
سپیده سپیدی صبحگاه و باختر نام ولایت مشرق و خاور یعنی مغرب خاور خدیو پادشاه مغرب که سلطان
سکندر باشد چنانکه از بیت لاحق می آید و قوله مردان آهنج یعنی بخود در کشنده مردان بهادر صفت مقدم در دوست
چنانکه در شمشیری ست آهنج بالمد کشنده و امر بکشیدن یعنی سلطان سکندر در اندیشه جنگ آن دو مردم کشنده
با این آهن ... سیاه خود را ترتیب داد و در صف میمنه در میان بربریان را جای داد که ایشان مانند
یاجوج در دهای سد سکندری بسیار در بسیار بودند و گفته که چینیان در میسره با بنوه تمام بودند و هنجه شارح
آهنج یعنی آهنگ گفته ای سکندر در اندیشه شد ... زان مرد می اوزان جانوران دیو آهنگ بمصراع اول

مصاف هفتم

کرموده ست بانگ بزور بروزای روز روشن را خوکرد گویا بر ویتای زجر نموده است بتیاره بکسر بای تازی بلا و محنت و
فتنه و چیزیکه زور او دشمن دارند و صاحب رشیدی بیای پارسی نوشته یعنی بلای سخت که دلیرانه و بی اختیار بر کسی آید
از حادثه زمانه و بلای آسمانی با سلاح ان سلاحداران لشکر ازین بوم را باد اشارت بملک روس بلکه این جانور از ویرانه
جای نیست چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست بصورت چو مردم ای بیکر آدمی دارد و هم خداوند هوش ست پس کار از روی
مانند مردم ست اما از جنس مردم نیست و آن زمین اشارت بوطنگاه کمین پوستینی هم یکمین یا سخ علم برافراخت یعنی
ش ای برای عرض کردن جواب استاده شد و محمد رضا گفته که برای بزرگی دادن جواب خود برخاست و حرف
که پادشاهان بشنوند آن حرف صاحب قدر باشد تاریکی ظلمات که آب حیات در وست و راهی که بدان کوه می رود از
باریکی مثل تار موی ست و چنین ای مانند این جانور و ترکیب یعنی صورت و شکل افشرده کام سخت پای گیر در جنگ
هم بهرداوری کو فتند راست اند + الخ ش ای در هر نوع جنگ که آن بوقوع آید مثل جنگ شمشیر و جنگ نیزه و
جنگ تیر و گرز و جز آن راستند ای مقابل شوند و روگردانی نمی کنند پس این جانوران وحشی سوای مقابله کردن
بهرداوری مذهبی و کاری دیگر نیاموخته اند کذا افید هم نگر زنده داران زنده نیز اندکی + ش ای آن مرده نیم زنده
باشند نه تمام مرده و افسرده یعنی در مردن دیر کشند و زود نمیرند بلکه آن نیم زنده نیز اندکی ست ای عمر درازی دارند
هم بود هر یکی را قدر مایه بیش + الخ ش قدر مایه برگ و سامان زندگانی چه اسباب قوت ایشان شیر و گوشت
میشان ست و پشیم یعنی جانور پشم دار ست از میش و سنجاب و سمور و جز آن چنانکه از لاحق می آید و تعبیر به پشم
برای افاده عموم ست کذا افید ای رواج کار و بار ایشان بکثرت این جانوران ست و هیچ متاعی دیگر در قماش
ایشان نباشد چنانکه می گوید هم نداند گنجینه هیچکس + الخ ش ای گنجینه که مردم دارند ایشان ندارند بلکه گنجینه
عزیزترین نزد ایشان همین سمور سیاه است و بسکه آن نامی پرورند بخلقت سیاه ای آن سموری که در آفرینش و
سرشت خلقی سیاه باشد از جای دیگر سوای وطنگاه ایشان پیدا نمی شود و از وصف بخلقت سیاه چنان معلوم
می شود که ایشان سمور جعلی هم می سازند کذا افید شروان بالضم شاخ حیوانی و چون جانوران را بدو کرانه سر دو
شاخ باشد و چنین جانوران یک شاخ بر پیشانی دارند شبیه بکرگدن نموده است که او یک شاخ پیشانی بالای
بینی دارد و هم چو ایشان بصورت چو روسان زشت + ش ای همگی صورت روسان دارند و فرق بمجرد شاخ
پیشانی ست ایشان بصورت آدمی ست مگر آنکه زبان گفتار ندارند و در بعضی نسخ که بجای ایشان دیوان واقع ست
غلط ست کذا افید و رفتار دات در خلاف کذا فی المؤید و آن دیو بند اشارت بدرخت باشد که در ان فی چیند
و در شاخسار آن مانند شره های جزرگ آویخته منظر آیند و بخودی یعنی نا بخودی چنانکه از مصراع ثانی واضح ست
و سیام آنکه خواب ایشان گران و بس دراز ست روسی شبانان چو پایان ملک روس ... آویخته یعنی خواب بیدار

ش آهن عبارت از شاخ و سرون سخت اوست و سرخم یعنی خمیده سر مانند چوگان صفت آن شاخ ست
کذا افید پس سلاح آن جانور همین شاخ اوست نه سلاح دیگر از خارج مانند سلاح آدمیان چنانچه شارح گفته که آهن
سرخم نوع از سلاح حقیقت ست و تصویر آن در حاشیهٔ سکندرنامه بدین صورت یافته شده 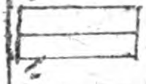
انتهی کلامه و میر علی شیر نوشته که صورت سلاح وی یکی آهنیست ـــ و دیگر صورتش آهنیست ـــ اما
بر عارف پیداست که صواب و انسب بمقام توجیه اول ست که سلاحش همان شاخ خمیده سر بود و الله اعلم
بالصواب اما تقریر علی شیر قریب ست به تقریر محمد رضا و بر تصویر شارح توان گفت که دو حلقهٔ آن جای دست انداختن
باشد و خم سرش جای کشیدن خصم کشیدمی یعنی ای بدان سلاح گرفته بسوی خود کشیدی و پامال ساختی
هم از هر سو بدان آهن مردکش + مردم کشته دست می کرد خوش + ش از هر سو بقرینهٔ ذکر مردم و مردم صفت موصوف
محذوف ست ای مردمان از هر طرف پیش آن جانور آمدندی و مردکش بفتح کاف تازی صفت آهن ست و مردم کشی
بضم کاف تازی و دست خوش یعنی زیردست و زبون کذا افید یعنی مردمانی را که در جنگ از هر سوی آن
کس پیوستن می بودند بکشیدن بسوی خود بدان آهن سرخمیده که شاخ او باشد زبون و مغلوب خود می کرد
و می کشت هم ز سختی که بد خلعت خام او + سفن بسته کیمخت اندام او + ش خلعت خام ای پوست او که
مانند چرم لی و باخلت سخت بود سفن بفتحتین پوست درشت ماهی کلان و نهنگ که بر قبضهٔ کمان و تیغ و کارد
می بندند کیمخت معروف یعنی پوست ترنجیده که دانه دار می باشد و اصل وضع بر استن کیمخت از کیومرث ست که در
صحرای ترکستان می گشت و از پوست گور خر کیمخت ساخت و دیگران از وی آموختند کذا فی المؤید و در مدار آورده
که سفن بمعنی سوهان ست که مانند دانهٔ کیمخت و دندانه دار ست یعنی از سبب سختی پوست وی اندام آن جانور که مانند چرم
کیمخت بود سفن بسته می نمود ای از سختی پوست خود شکل سفن را پیدا آورده بود ای مانند پوست نهنگ یا سوهان
دندانه دار می نمود هذا حاصل الشرحین و محمد رضا نوشته که سفن بسته یعنی درشت پیچیده شده است و خلعت خام
او را سفن تخییل کرده است و المآل واحد هم چنان هم درآمد چنان اژدها پاره + ش ای بجنگ رومیان درآمد آن جانور عجیب
که اوصاف او درین ابیات مذکور شده کشتی بضم کاف و فرشته کنایه از رومیان خوبصورت چنانکه از بیت ثالث می آید
یک شست زورای یحیور یکدست گر آتش میل و رغبت هم بکار مصاف اندرون تندرست + ش صفت جریده سواری ست
از تنها کار زار نمودی و اندرون معنی باب بکار و تندرست یعنی قوی همت و بیت لاحق خبر وے و مصراع ثانی آن تفسیر
اول و آتش نیز و معنی و پوزشت سیاه عبارت از آن جانور که او را نهنگ دمان گفته است کذا افید و بعضی نسخ
آتش تندرست و شیر جنگی هم از وی کنایه است هم ز نیش ای کر آن شیر بر تند جست + ش دل اول دل
لشکریان رومی و دل آن ثانی دل زندگان که در لشکر استاده بودند صاحب خرد سکندر دوام بود یعنی حیوان موذی

هراسان شدند که در دل ایشان پراگندگی آمدای خواستند که گریزپای شویم و به پراگندگی از بیست خوریم چنانکه ابر فراهم
شده از بیم تیغ آفتاب پراگنده می شود لیکن برای ناموس و غیرت خویش شکیب و استقامت اندک میداشتند
واز میدان نمی رفتند کذا افید پیش شکیبی بیای تحقیر و تقلیل ست و نیرنگ بازی و حیله ای صورت کارزار که فی الواقع خیال
بود و ای نمودنی بود بفریب مردانگی ظاهری بر پا داشتند **مصاف ششم** گوهر افتاب روشن دریای قیر کنایه از ظلمات
شب و چون این باری انگیختن که از دریای قیر گوهر بر آوردن ست کار هنرمندان ست چرخ را به پیرکار آزموده
کرد چنانکه در موید ست که دریای قیر جزیره ایست که گوهر پاکیزه و روشن از آنجا آرند بغوله گوشه ای از هر گوشه دود دشکل
نعره جنگ آوری برخاست عیوق بالفتح و تشدید یای ثنناة تحتانیه ستاره روشن ست سرخ رنگ در کناره راست
کهکشان که در پس ثریا می باشد بعده پیش آن می شود و تخصیص عیوق از جهت مقام ست که روسیان رنگ سرخ
دارند کذا افید و شارح نوشته گویند که چون عیوق بر آید آبهای دریا ها کاهند مگر رود نیل که بحال خود باشد و مقام
آن جانب شمال پروین ست چنانکه در میان هر دو مقدار نیزه بالا یا زیاده ازین فاصله باشد و زان قلب الخ متعلق
بیت لاحق ست و کهن پوستین تخصیص را گویند که پوستین کهنه پوشیده باشد و آنجا عبارت از جانوری ست که
یک شاخ برپیشانی دارد و پوست سخت وی مانند پوستین کهنه است چنانکه از تعریف این جانور در لاحق واضح
و تمثیل لباس او و پوستین سنجاب و سمور ست و به هر صورت این جانور که بکوهستان روس در ظلمات مسکن دارد
خرس و بوزینه صاحب هوش ست که به مردم آنجا بحیله پرورش الفت می گیرد و در کارزار ایشان امداد کنند بلکه از بیان
لاحق که آن مردشناسنده پیش سکندر ذکر احوال این جانوران کرده است چنان می آید که صورت آدمیان علک
دارند و بر سر دریای بر و بند والله اعلم بالصواب و مصراع ثانی تمثیل ست که لشکر روس مانند دریای ژرف بود و آن
جانور مانند نهنگ خونخواره و ثمین سوارش مضاف الیه شکوه ای هیبت او از هیبت پانصد سوار زیاده بود
که تمام سهمگین نمودی چنانکه در لاحق وصف والاوری او کرده است و درشتی بیای موصوله ای چنان سخت او
بود که پنجه خود را گرم کرده بنور آهن الماس را که در سختی ضرب المثل ست می افشرد و نرم بر مثال خمیر آوردی
هم درازو قوی هم بالاسه او **دوش** صفت سلسله است یعنی آن زنجیر که در پای او بسته بودند دراز و محکم بود
آن زنجیر بر بالای او بود که برداشته بر دوش نهاده بود کذا افید پس انچه شارح نوشته که آن سلسله بمقدار قامت
او و دراز و قوی بود کلام ظاهر ست و باز می فرماید آن زنجیر در پای او چنان پرشور بود که جهان را از شورش و آواز
آن پر شور و غوغا کرده بود و از هر طرف که جست برزدی و تاخت آوردی بمقدار یک تیرپرتاب در زمین مغاک
افتادی از زور جست وی و در نسخه محمد رضا بجای یک آماجگاه در آماجگاه است و هذا هو الصواب چه برین نسخه
آماجگاه بمعنی جنگگاه است ای جای زدن تیر باشد بمعنی تیرپرتاب **هم** سلاحش نه جز آهنین سر نجم ۰ دو گز

مصاف ششم

بیت لاحق تفسیر اوست چون جنبش اشارت ست بجنبانیدن و در خانه آن شیرون جهان سوار همایون دم برانداختن
فکر کردن و حمله آوردن با جامه پلید یعنی او را از حمله خود آگاه گردانید چه شیر دلان اوّل حریف خود را خبر کنند
انگاه بروی حمله کنند جیش ازین جامی زیاده از اندازه ضرورت جنگ آوری که نزد مبارزان معروف ست از پوشیدن
یک زره و خود و غیره لباس جنگ و مصارع ثانی لف و نشر مرتب ست که حمل اسپ و برگستوان از اسپ او
بهتر و تمام سخت بود و هفده تن از مردم جبه های قوی و محکم تر بود حاصل آنکه آن مرد و اسپ او قوی دل بودند
لذا افتند یعنی سوار همایون از کثرت سلاح و ساز این مرد معلوم کرد که این روسی جنگ آزموده نیست زیرا که
گرانی سلاح زیاده از حد حاجت مرد جنگی باز یان ست هم بجل برقعش برقع اندرکشید ه ش جل یا برقع ای
برقعهای جل کنایه از کثرت لباس آن روسی که بر بالای یکدیگر پوشیده بود برقع اندرکشیده ای در برقع کفن کشید
آن روسی را حاصل آنکه با وجود جل برقع و کثرت لباس بیک ضرب تیغ او را کفن پوشانید گویا آنکه همان جل برقع
کفن او شد که با آن لباس بسیار برخاک افتاده پامال شد و بعضی گویند که جل برقع نوعی از سلاح ست که آن را در
جنگ پوشند و آن را جل نامند جل تو نامندای با آن جامه جل تاه که در زیر اسلحه دیگر پوشیده بود کفن او ساخت
و نیست معنی نسخه مشهوره و در نسخه محمد رضا ترکیب این مصراع چنین ست ع اجل برقعش روی اندرکشید +
پس شین مضاف الیه روی ست و روی اندرکشید یعنی اجل آمدن برقع کفن را در روی او کشید و دفن کرد
همان رفت با او ولیخ ای روسی دیگر هم بر تیزی دیگر گشته شد کذا افتند چه جنگ سوار همایون درین روز باندازه ختن
زبا بود چنانکه از سابق و لاحق واضح ست پس شارح که از یک ضرب ضرب شمشیر گرفته مغز و معنی نرسیده است
از کردای جان او را از بدن جدا کرد به پهلو درآمد ای غلطید و بر خاک افتاد نشست بفتح شین معجمه گرفتن
بر زه کمان بجای نشینندگان ای در جای کنیزان حرم سکندر شاه که شاه خود این کنیزکان را در پرده
کنیزان خود جا داده بود کذا افتند پس نهان شدن این سوار هم بروز اوّل باین معنی خواهد بود که بحرم خانه
کنیزان شاه باز رفتی و کسی را معلوم نشدی هم به پوشیدگی کرد حرب آشکار هد ش ای کارزار همایون
سوار که جنگی دلاور و مردانه بود در روز آشکارا و ظاهر بود که هر کس از لشکر شاه مشاهده کردی لیکن هنگام
رجعت پنهان شدی از چشم مردم که بحرم خانه کنیزان رفتی همچنین را از روسیان یارسگی مصراع اوّل
شناه یعنی قوت و قدرت ست و در ثانی بای موحده یعنی اسپ سواری و کلمه دگر یعنی دیگر با دست
آنکه دگر بارسگی بای موحده یک کلمه است بمعنی دیگر بار چنانکه شارح جایز داشته چه قافیه درین صورت
صحیح نماند بارسگی افگندن یعنی بجولانگاه آن بزرده سوار در آمدن هم بجای رسیدند که هم تیغ + الخ ش
رسیدند روسیان چنانکه از جهت سابق می آید یعنی روسیان از بیم تیغ و تیر آن بزرده سوار چنان ان

حال ست از فاعل بیفتاد که در بیت سابق مذکور شد انتهی کلامه یعنی سوار الانی از دست آن شهسوار یعنی بر خاک
فتاد و مانند ماشوره جولاهه شد بحالی که میان آگنده و پر کرده شده بود از تیر او که کاری بود و چون تیرش بمیان
الانی رسیده است و نی میان تهی را کمر آدمی تشبیه می دهند چنانکه از بیت شیرین خسرو پیداست که خواجه رحمه
علیه فرموده است ع بسرین فربه میانش همچو غرو ٭ الخ چه غرو بروزن سرو یعنی نی تهی میان ست
خواجه رحمه اینجا را میان آگنده گفت و در نسخه شارح رحمه ع چو ماشوره هندوانی برنگ ٭ واقع ست ای
بر شکل ماشوره هندوانی شد و وجه تخصیص آنکه چرخه ریسمان منسوب بهندوستان ست و لا یخفی ضعفه ازین نسخه علی شیر
هم صحیح ست ع که ماشوره هند بازی برنگ ٭ نوشته است و معنی این بیت را القصه بازی بچگان بر بسته که در
هندوستان می بازند و آن بازی معروف ست که کودکان در ماشوره تهی میان سلائیه را می گذرانند و آن ماشوره را
بچیزی تکیه داده نصب کنند و سلائیه دیگر باشند آن بر آن چیز سخت می رسانند که بر آن تکیه داده باشند تا از که
آن ماشوره در جنبش و رقص آید و کودکان خوش شوند پس آن الانی از دست سوار همایون برنگ بازی
هند بخوردن تیر که سر بمیان شد همچون ماشوره سلائیه اندرونی هذا حاصل کلامه و بر نسخه اولی و نسخه شارح
قوانکه ذکر هندوانی بطریق تمثیل باشد والله اعلم هم سلاح آزمائی فرآموخته ٭ الخ ش سلاح آزمائی
بیای مصدری عبارت از استعمال آلات جنگبازی چنانکه محمد رضا نوشته که برای آزمودن شمشیر زنی زره آهنین را
بر ستونی خاک نمناک می پوشانند و بران ستون تیغ زنند و چون آن زره پاره پاره گردد باز دوخته و درست
ساخته بران پوشانند و باز بزدن تیغ پاره سازند و همچنین باز می پوشانند و پاره پاره سازند و معنی بیت آنکه
او در خانه خود بسیار تیغ آزمائی کرده بود و بسا درع را باز باز بر دوخته و پاره ساخته بود اما در جنگ دشمن
نرفته و کشاکش حریف ندیده و آنچه شارح رحمه نوشته که برای آزمودن سلاح بسیار پارهای زره پیوند کرده
و بیکدیگر دوخته بود و بر خود پوشیده تا سلاح حریفان بروی کارگر نشود خلاف ظاهر کلام ست چه این معنی
برای دفع سلائیه دیگران ست نه برای آموختن جنگ و سلاح زدن بر دیگران مگر آنکه تکلف کنیم باین وجه که
سلاح آزمائی بمعنی خوردن سلاح بر خود باشد اما این معنی از بیت که دلالت می کند بر جنگ آزمائی او بخلاف
بیت رابع لاحق ست کرع هنوز آزموده خطرهای جنگ ٭ و کذا فی الف این بیت ست آنچه علی شیر نوشته که بار او
درع دوختن یعنی پیوند کردن زره است ای بسیار درعها را در جنگ از زخم خویش پاره کرده بود و مردم حریفان او
بران زخمها پیوند مانده بودند یا آنکه ترکیب محمول بر قلب ست ای بسیار درع دوخته را پاره کرده بود انتهی کلامه
فعلیک بالانصاف فانه من خیر الاوصاف پذیرنده شد ای مستعد گشت بر جنگ سوار همایون لکن بانکسر خلاف
و بر گستوان اسب هم هنوز آزموده خطرهای جنگ ٭ ش ای خودت تیغ دشمن در جنگ نیافته بود چنانکه

چنانکه شارح گفته و از آخره باتنین فلک خواسته باین معنی که چون ماه در عقده ذنب تنین آید منخسف شود گرد هم
سوار از شبیخون دران تاختن ❊ ش ای سوار همایون از کشتن بهادران دشمن که دران تاختن می کرد بس کرد
و برآسود و برای خواب کردن در شب باز آمد باشکر خود و مهمان شد در ان شکر که مثل مهمان بود هیچکس اورا
نشناخت که کدام سوار بود که آن شیر دل بود شیر ای آن بهادر شکرشکن مگر شیر بیشه بود که از مردم نهان شد
نه از جنس آدمی چنانکه او را حق واضح ست قوی بازوی بیای مصدری بهادری بسیار و مستم خوشیم مضاف الیه
پشت نغز من مخفف نغز ین که شیر را بغرین وصف کنند و شارح بعین مهمله بمعنی بیشه شیر گفته و ترکیب
توصیفی را اضافی پنداشته **مصاف تجسم** این طاق فیروزه رنگ آسمان کبود که مانند کوه سنگ
سبز ست و یاقوت رخشان آفتاب و سنگ عبارت از کوه قاف یا تاریکی شب و دیگر سنگ یا یاقوت و فیروزه
از تلازم ست سیاه اژدها ئی بزیر حال ست از فاعل برآمد که سوار الانی باشد و سیاه اژدها اسپ مشکین و آنچه
شارح نوشته که این سوار الانی همان فرنجه است که از روس بود غلط ست که فرنجه در جنگ سابق السابق
از دست سروه رومی کشته شد و منشا غلط وی لفظ الانی ست مفتاد من صفت گرز ست که سوار الانی
بدست برداشت او را م ز رومی و ایرانی و خاوری ❊ ش ای چینی بیان بسی سر ست اندران داوری
ای اندران جنگ کردن سهمان روسی افگن بمعنی افگننده لشکر روس صفت مقدم سوار دیرست که عبارت
از همان سوار همایون ست که وی امروز بجنگ روس برآمده بود از تیره ای از تیره لشکر سکندر و صفت مبارزان
او و تیره و تیره از تجنیس تام ست پس آنچه بعضی نسخ بجای تیره شیر چند شیر دیده شد سهو ست هم کمان را
نهی برزد از چرم خام ❊ ش زه بیای موصوفه و از چرم خام صفت او و در بعضی نسخ که بزه برزد واقع ست
سهو ناسخ ست چه این نسخه بزه زدن کمان باشد و مقصد زه کردن بر کمان ست و معنی مصراع ثانی آنکه کمان را برکشید
و تمام چوبه تیر را تا به پیکان در کشش کمان آورد و کذا رشید و قبیل تمام بمعنی بزرگ ست ای تیری که ناوک آن بس دراز بود
اما در رشیدی تمام بزبان طوسی بادک و خرد نوشته ای تیری که خرد ناوک بود و یا آنکه تیر را بزور اندک کشید و در نسخه علی شیر
تام بنون ست و رسم ست که حکم اندازان نام خود بر تیرها می نویسند و الله اعلم هم چو باشوره هند با زیب و رنگ ❊ الخ
ش این نسخه مختار محمد رضاست و باشوره بمعنی نی تهی میانه که جولاهگان ریسمان را بران پیچیند و در میان ماکو
نهاده جامه را بافند و تبارشیر در نسخ بکسر میم گویند ای آلت بافتن جامه کذا فی الرشیدی و هند بالکسر ملک معروف
لیکن وجه تخصیص باشوره بهند بخاطر نمی رسد چه این حرفه حیاکت در همه دیار یکسان ست آری می تواند که بفتح
ها بمعنی هنجار و روش باشد ای مانند باشوره که متعارف عالمیان ست با زیب و رنگ متعلق آگنیدن ست ای
بکمال شفتگی و هنروری که آن تیر کار کاری بود و میان آگنیده بمد الف تقدیم نون بر یای مثناة تحتانیه

مصاف تجسم

سواری دگر + ش ای سواری دیگر از روسیان به پرخاش و جنگ آن همایون سوار بیرون آمد که از خرطوس شیر دل بر بود
و برخم دیگر که همایون سوار بود از دم سر افگنده شد و بهلاک رسید بلکه مثل خرطوس و آن شیر دل چند سرهای
روسیان را پراگنده بر خاک انداخت و خواجه رحمه الله می فرماید که زیاده از چهل روسی بهادر و قوی تن و کوه پشت از آن
شیر جنگی که همایون سوار بود هلاک گشته شد و شب رنگ اسپ سیاه که مرکب آن همایون سوار بود و این اسم در اصل نام
اسپ سیاوش ست م ز خون لعل کرد آهنش سنگ را + ش آهنش ای شمشیر همایون سوار و سنگ یعنی سخت تن عبارت
از بهادران روسی کذا افید ای تیغش از خونریزی تن بهادران را سرخ میکرد و شارح رحمه ضمیر آهنش را راجع تا ب کرده
ای نعل آهنین اسپ وی از خون مردگان و کشتگان سنگ واقعی را سرخ میکرد و ذکر نعل با سنگ از لطافت ست و العلم
الاتمام کما حرره الشارح رحمه الله یا از هر دری اسپ از هر سوی میدان یا از هر نوع بهادری نیش او ای تیر و نیزه آن همایون
سوار اما صحیح نسخه کمیش اوست ای از ذات او که مانند ترکش تیر را منشار آزار ها بود و کذا افید م یکی حملهٔ نیک را
سازداد به عنان را بچابک عنان باز داد + ش نیک یعنی درست و شائسته صفت حمله است سازداد ای
در اندیشه آورد که چنین حمله باید کرد و بر لشکر دشمن بزنم و چابک عنان عبارت از اسپ وی و عنان دادن رها کردن
ای اسپ چابک عنان خود را بسوی لشکر روسیان تک داد و دوانید و بران لشکر زد و کذا افید و شارح چون
بغور معنی بیت نرسیده چنین فرموده است که چابک عنان یعنی شتابنده است که در کار سرعت کند و درین مقام
صفت اسپ ست ای اسپ خود را در آن میدان باز در تنگ او درآرد این معنی بر نسخهٔ دیگر راست آید که عنان را
بچابک روی باز داده است اما نسخهٔ محمد رضا با آن معنی که گفته شد لفظاً و معنیً بس احسن و لطیف ست فافهم
آن که آهسته اشارت بهمان سوار همایون و مبارک جنگ که بآهستگی حمله کردی و با ستقامت و هنرمندی بر
دشمنان زدی لهذا در سابق حملهٔ او را نیک گفته و آن دست و تیغ هم اشارت بدست زدن و تیغ انداختن
اوست و آن خار با شارت بسواران روس که خار نیش بودند و شاک سیاهی تاریکی نشان ای آنکه شب نشان
در میدان بماند بر تیغ کوه با منافت بیانیه و کذا سر روز روشن و آن نسخه احسن ست از نسخهٔ شارح روز روشن
که کنایه از آفتاب کنند چه با خواب سر مناسبت که خواب از مستی و دماغ باشد چنانکه ملائم آفتاب که مؤنث سماعی ست
بر تیغ رو پوش ست و شب تیره مبتدا است و مصراع ثانی خبر آن و از ماهی آن ماهی مراد دست که در زیر زمین ست
و بیدایست که شب سایهٔ زمین ست که او را ظل الارض گویند و تیرگی شب مانند اژدهای سیاه از پس زمین سر
ببالا کشیده و شب روان که عیاران و دزدان و سالکان اند راه را تاریک ساخت و ماه را فرو برد چنانکه اژدها
مر حیوانات را فرو برد و حاصل آنکه آن شب ماه روشن نبود کذا افید تشبیه شب سیاه باژدها در صفت فرو برد
که آن شب ماه را فرو برده بود مانند اژدها که او هم فرو برنده است حیوانات را نه آنکه اژدها هم فرو برندهٔ ماه باشد

صلهٔ آن و بجوش متعلق آیدم دران داوریهای بیگانگی ❊ ش ای در دستهاز دن و رخمها بر یکدیگر انداختن که از راه بیگانگی
و دشمنی بود و از روی همان طرطوس و عود هندی همان ملکزاده هندی که بجلازمت گرد بر آوردن او را عود گفته چه چوب
عود را بر آتش نهند و بدو دوران جامه معطر سازند و نیز آن هندی سبزفام بود مانند چوب عود کذا قیل آبیر داخت ای
خالی ساخت وی کنایه از خون و جام از تن هندی ای چون خونش را از اندامش بیرون ریخت تن او را پامال
خود کردم ❊ زسر ترگ برداشت گفتا منم ❊ ش ای برای پاسخ نمودن خویش مرلشکر سکندر را خود آهنین از سر
دور کرد و گفت که صورت مهیب من بدین قسم ست که می‌بینید و شیر افگنی من از این گونه که هندی را بمیدان
اشکار گشته ام کذا افید و میر علی‌شیر گفته که رسم آن دیار بود که چون از ظفر یافتن بر دشمن شاد شدندی دستار
و طاقی که بر سر داشتندی فرو آورده ستایش خود می‌کردند مرانچه شارح رحمه گفته تواند که بعد از کشتن ملکزاده
هندی از تارک او ترگ برداشته رجز گفتن آغاز نموده باشد خلاف ظاهرست ❊ کفن به که پوشد بجای زره ❊
ش ای کسی که گره غصه برابرو زده بجنگ من آید او را بهترست که بجای زره کفن پوشد ای تهیهٔ مرگ خود ساخته
سوی من آید که هرگز امان نخواهد یافت ❊ شه از کشتن هندی از زخم روس ❊ الخ ش ای سکندر از سبب کشته
شدن ملکزاده هندی بزخم طرطوس روسی در غصه شد و مستعد تنقّل روئی گردید اما از راه دانشمندی زبانی درنگ آورد
تا خود را بی ضرورت در مهلکه نیندازد و کینه ور طرطوس که ملکزاده هندی را کشته لاف زبر پا آوردن لشکر شاه می‌زد
و کینه خواه انتقام گیرنده از ان دشمن قوی و گه کدامیه است و همزه شتابنده برای وحدت ست و همزه تابنده برای
عظمت ای یک بهادر شتابنده بجنگ طرطوس مرکب بالبیدان روان گرد که از اسلحه معقوله پولادی که زره و خود ست
لبس تابنده و درخشن بود کذا افید و در بعضی نسخ بجای همزه کلمهٔ را دیده شد پس برین تقدیر این بیت مؤخرست
از بیت همایون سواری الخ و شتابنده و مصرع ثانی صفت مرکب باشد اما از بیت ثالث چنان می‌آید
که این بیت صفت سوارست نه صفت اسپ او و هذا بیت همایون سواری در نسخهٔ محمد رضا رحمه که بصحت پیوسته مقدم
همایون سوار عبارت از کنیزک خاقان چین ست که بسکندر داده بود و تعریف جنگ آوری او زیاده از قدر گفت
اما سکندر را نه بین تشخیص خبر بود که این سوار کدام کس ست لهذا خواجه رحمه بطریق ایهام یاد کرده است و نامش نگفت
کم که پیدا رو جز نفس کام او ❊ ش بنفس ای باندازه و مقدار نفس بر آوردن کذا افید ای سر خود و ما ترک پولادی
پوشیده بود که دهان او بجز دم زدن و سخن گفتن ظاهر نبود چون برق بازی کنان ای شمشیر را همچون برق جهنده
میگردانید و شارح رحمه که چون برق را صفت شمشیر گفته است تقصیر ست در اداوای معنی مقصود و حیثیت بالقصد
صفت جا بکی هاست و کلمه بر ثانی زائده است و بدخواه عبارت از طرطوس مذکور که کلمهٔ بران روی ست
و در حیث هم با بدا شارت ست و گردن زن صفت تیغ آن و یا یک سوار ست و دشمن همان طرطوس ❊ از ان

و حاصل بیت آنکه شب در آمد و ماه و سیاهی ان نمودار شد و خواجه این معنی را تخییل شاعری ادا کرده است چنانکه در
طلوع خورشید هم تخییل دیگر آورده است و در نسخهٔ شایع در برآورد دست ای شب کحلی پرند را در برکشید و بپوشید
ای تیار یکی اراسته شد و سبز میل فلک نیلگون چه میل بالکسر یعنی گنبد سر تیز هم آمده است کذا فی الشرفنامه
و نیل عبارت از سیاهی شب و پیداست که فلک پس از رنگ سیاه که در شب دارد در صبحگاه سپید رنگ می شود و بیت
لاحق جزای شرط و شور یعنی جوش جنگ و شیران بهادران جنگی و گوران کنایه از دلیران نیم بیت خوردگان ای تمام
ان دشت را گورگاه و قبرستان گوران مرده ساختند و این بیت اجمال ست و ابیات لاحقه تفصیل آن جرس
درای کلان که مندش گم کشته نامند و درای جرس خرد بجوشید خون الخ ای خون مردم در بدن در جوش آمد
از نفس کرنا و نعره کردن وی و محمد مناح خون یعنی کشتن نوشته ای قتل بهادران از فریاد کرنا ظهور آمد
که عنقریب کشته شوند **مصاف چهارم** + م ز فریاد شیپور و تشنیع کوس + بدید آمد از سرخ گل
سندروس + ش شیپور بفتح شین و بای فارسی مضموم نای رومی که در حربگاه می نوازند تشنیع زشت گفتن و
بانگ زدن بدرشتی اینجا سخت آوازی کوس مرادست که از سر گرفتن آن می خیزد و سرخ گل عبارت از رخسار
بهادران و سندروس بفتح سین مهمله و واو مجهول صمغی ست زرد رنگ که روغن کمان ازان گرفته می بزند و آن
مشابه کهربا ست و قیل چوب بیست زرد فام که ازان روغن کمان کشند معنی آنکه از هیبت فریاد و نالهٔ روی
و سخت آوازی کوس هر دو لشکر چهارهٔ سرخ بهادران هر دو لشکر بمانند سندروس زرد رنگ شده بود و ایهام
به تبدیل خلقت اشیا که از سهم فریاد شیپور و هیبت شدت آوازه کوس گل سرخ واقعی سندروس شده بود
ای از سر غی خود برزدی آمده بود یکی ذره هستی نیافت ای از دست و وای ملک زخمی نخورده بود و هم دگر باره
هندی چو شیر سیاه + الخ ش هندی همان ملکزادهٔ هندی شاه زنگی که بروز اول جنگ کرده بود به بهادران
روس را کشته کذا فی فیه و لهذا او را چو شیر سیاه گفته که غالب ترین شیران ست و هندی هرچند که بر جودره
زخم انداختی بر کار زخم سره زنگی ای زخمش کارگر نشدی لیکن کار مضاف ست بزخم سروم سرجودره
بر سر زمین فگند + ش ای سرجودره را از سبب زخم فرق خود بر سر زمین اسپ خود افتاد و صدمه کاری یافت
ره ارنجام مرکب بست یعنی اسپ قوی که تا آخر رسانندهٔ راه باشد و دلیرانه می گشت ای ملکزادهٔ هندی در میدان
جالش می کرد و کسی از روسیان بجنگ او نیامد طرطوس بالفتح نام مبارزی ست از روسیان و نیز لغتی ست در
اسیقوس که آن نام زاهد ترسایان ست و قیل حکیم ترسایان کذا فی المؤید و از مصراع ثانی می آید که معنی این
اسم بهادر جنگ ست چنانکه خواهد گفت م بروسی زبان رستم روس خوانند + ش و شین بالکسر مضاف الیه
بسیچیدگی ست ای تمام قصد و عزم او در کشتن مردم است کذا فی فیه و یای سیلی موصوله است و مصراع ثانی

مصاف چهارم

گفته را اگر در صدر مصراع اول دوال بی یار باشد پس دوال بزبان انجاز بمعنی تیغ باشد و کمر بسته صفت تیغ باشد ای با تیغی که
بر کمر خود بسته و همچون شیر زهستی جنگ شده بود یک ضرب بدوال کمر خصم زد و دوریکاله ساخت گذرانیده شد ایذا
رسانیده شد و زخم رسانیده و در نسخه شارح گذارنده است که گذاردن بمعنی تیغ زدن هم آمده است کذا فی المؤید آن کوه
پولاد سنج اشارت بخصم لا کنی که خود آهنین و زره پولادی پوشیده بود م چو زخم دوال از دوالی چشید ✤ الخ ش
دوال بمعنی وحال کمر که برای تیغ بستن باشد ای چون از دوالی ملک زخم تیغ وی که بر دوال کمرش زده بود چشید
ای زخم شمشیر دوالی بدوال خود خورد دنبه سوی رخت برادر کشید و جان داد و بعضی دوال دوالی با ضافت خوانده
بود دوال بمعنی تیغ گفته آن کوه پولاد پشت اشارت بدوالی که قوی پشت بود چو آن کوه پس البرز کنایه از
بهادران روم که لشکر شکن صفت ایشان ست و در نسخه شارح بجای البرز گرد ست بمعنی پهلوان امّا نسخه
البرز بلفظ کوه و پشت انسب ست چو دره و در نسخ قدیمه بفتح جیم تازی ست کذا افید و در رشیدی بجیم فارسی
و واو مجهول آمده که نام آن مبارز رومی ست و هم بچه گاو دشتی انتهی و اینجا اگرچه نام آن رومی ست امّا بملازمت
شیر و آهو بره بمعنی بچه گاو ایهام ست و روم در این بیت بمعنی یک فرد از رومی ست تنه بالضم مختصر بود تنومند
قوی هیکل و توانا م یسی خون گردنکشان ریخته ✤ ش تفسیر مصراع اول ست کارآگهی هنرمندی که در صناعت
گشتی می دانستند گذارنده ای تیز ترو برنده صفت مقدم تیغ ست و کوه پولاد ای کوه پولاد پشت عبارت از دوالی
چنانکه سابق او را بدین صفت یاد کرده است و یا کوه پولاد بنا بر کثرت اسلحه پوشیدن و فاعل آمد تیغ جو در و ظفر
ای بر فرق دوالی و زخم از ناسی بمعنی زخمی در بیت ثالث هم دوالی مرادست م بدریای خون شد تن خسته غرق ✤
ش ای تن دوالی که از زخم فرق خسته شده بود غرق خون شد لهذا از شکستی اندام عنان نوروی گردد
بلشکرگاه خود باز آمد و عنان نوردی عنان باز گردانیدن و از جنگ باز آمدن کذا فی المؤید تا ز راه ای از مسافت
که از جنگ گاه تا بمقام استادن دوالی بود بمعنی فرزانه را بفرمود که شتاب او را در راه دریاب و تا آمدن او بجای
خویش فرصت مکن و زود تر بر زخم او نوشدارو بنه کذا افید و از این تقریر معلوم شد که دوالی ملک پیش از رسیدن
بمقام خویش که در لشکرگاه شاه بود از اسپ فرود آمده سر بسته بود و آنچه شارح را بمعنی طریقه و قاعده دانشمندی
گفته بغور معنی نرسیده است و نوشدارو معجونی ست بلغ از نباتهای مختلفه که آن تریاق و پازهر ست و علاج
درد ها ست و نواز ش کنایه از معالجه زخم م چو شب برسر آورد کحلی پرند ✤ سر مه در آمد بمشکین کمند ✤
ش کحلی پرند تاریکی شب که مانند چادر سیاه است بمعنی شب می آید و مشکین کمند پنهان تاریکی ست ای شب
سیاهی آورد و چون صندوان کمین کرد تا از آنکه سر ماه در کمند سیاه او و بند شد پس ماه گویا معشوقی ست که مدد و شب او را
بکمند سیاه اسیر کرده و سر مه که بمعنی راس قمر ست بمغالطه لفظی سرمه که ترجمه کحل ست بملازمت پرند از مستغنت ست

له نوشدارو تریاق و شراب و پازهر است از برهان و آنچه در کتب طب مسطور است نوشدارو معجونی ست شیرین مزه مفرح قلب و مقوی معده و دوائی ست که دفع جمیع آلام جسد را مقتضا کند ۱۲ غیاث ✤ ✤

ای پس گردن را بر خاک زده نابود کرد چنانکه انیست حال غلطی که برنج گشتند آنچنان گردنی بای غلطت اشارت
بجرم لاگنی که شرده باانگشت پس او نه مجرد پهلوان جنگ بود بلکه گردن زننده بهادران جنگی بوده است بسپچید
ای قصد جنگ او کرد چنانکه پیرایهٔ جنگ خواست تفسیر اوست و بعضی نسخ بپیچید ست ای در غصه شد و قصد
جنگ آن لاگنی راست و محکم کرد م تبارک برآورد رو آهنین * یکی ترگ سفته زپولاد چینی * ش مصراع ثانی
بیان رو آهنین ست چنانکه معنی آن پیشتر نوشته شد که رویی و آهن را خلط کرده از آن خود سر می سازند که بسیار
محکم باشد و نیز برای آن ترگ رخ مهیب نگارند و بر پیشانی نهند کذا افیده و تواند که رو آهنین صفت مقدم
ترگ ست و سفته بالضم بمعنی خوب و زیبا صفت ثانی ترگ که بکاف فارسی ست ای خودی مصقل و آراسته
که از پولاد چینی بود بر تارک سر نهاد و استعمال سفته بالضم بمعنی هر چیز تازه و خوب مرغوب شایع ست و در فرهنگ
میر جمال الدین بالکسر بمعنی شکستن محکم نوشته و این معنی بمقام انسب ست و ایهام بمعنی خود سوراخ دار که رخنه
چشم داشت برگستوان بفتح بای موحده و ضم کاف فارسی جل اسپ که آن را گجم نامند بزین اندر آمد ای
سوار شد و در نسخه شارح رحمه بکوهه در آمد ست و کوهه بمعنی بلندی پیش زین و پس زین که طرف پیش را پیش کوهه
نامند و طرف پس را پس کوهه گویند و در جهانگیری بمعنی نقش زین نوشته و آنچه بعضی نسخ بکوه اندر آمد دیده شد
عبارت از اسپ قوی هیکل ست و لبستان بفتح اول و کسر دوم دبیرستان که مکتب طفلان ست کذا فی
المؤید ای دوالی ملک سوی آن دشمن شاد دوان و بهیراس آمد و قیل دبستان مختصر ادب ستان ست و الاول اصح
م دل از جنگ شیران شکیبنده دید * ش ای دل آن بهادر لاگنی از جنگ کردن با بهادران سرور شد
و صیغه جمع آوردن برای تعظیم ست بناچار الخ ای مردن خود اختیار کرد یا آنکه این احتمال جان دادن بنا بر
ما یؤل الیه است م دوالک همی باخت مانند شیر * ش دوالک مصغر دوال ست و آن دوال ریسمی وشتی ست
که آن را بدست کرده قماری بازند و این کلام در محاوره بمعنی مکر کردن آمده چه دوال بازنده و دوالک باز بمعنی دغاباز
و محیل ست کذا فی المؤید یا بمعنی با شیر مانند که دوالی باشد برسم جنگسازی و دغا بازی کردن گرفت و معلوم ست
که دغا بازی با شیران سودی ندارد چون دوال ای مانند تسمه چرمین از غصه بر خود بپیچید بسی حرف و
بازی انداختند حرف اول بمعنی تیزی و چابکی ست و بازی بمعنی انواع جنگ آوری و ثانی معروف
و بازی بمعنی جنگ کردن چنانکه در سابق دوالک همی باخت فرموده است کذا افیده پس درین ابیات تخییل
قمار بازی آورده است لهذا دوالک و بازی و حرف آورده است بلکه دوال نیز بنا بر این تخییل بمعنی دوالی
که بدان قماری بازند بمعنی تسمه چنانکه گفته فافهم م دوال کمر بست چون شیر نر * زدش ضربتی بر
دوال کمر * ش ای پس آماده شد برای کشتن خصم و دوال کمر بمعنی بند شمشیر که بکمر باشد و علاقه شمشیر

ع فشیری کجا اگر وه باشر وه شود ** قوله خواجه برج ست که بآن شیری و بهادری که شروه را بود بادی سودی نکرد و غالب
نشد کذا افید و یا آنکه با شیری خود بآن شیر شرزه مقاومت نتوانست کرد و بذا اظهر و بیت لاحق تفسیر اینست
که فاعل گرون کشاد و گردن بنهاد اسیو بیست و ضربت زخم شروه را او راجع با بیسوی کذا افید ای او لا با شروه
که خصم قوی او بود گردن کشاد و مقابل شد و آخر بیک زخم خصم بر خاک افتاد و آنچه شارح رحمه نوشته که گردن کشاد
تواند که صفت خصم باشد ظاهر ست م خرم نام از کوه لاکن چو کوه ** ش در مؤید آورده که خرم بضم خای معجمه و رای
مهمله نام مبارزی ست از طرف روس و محمد رضا نوشته که خرم اگر چه بجای معجمه و رای مهمله معروف ست اما در دو نسخه
کهنه بجیم مفتوح و زای تازی دیده شد و الیه ذهب الشارح لاکن کوهی ست نزدیک روس کذا فی المؤید و مصراع
ثانی بیان ستمگاری اوست م بی ترگ رو آهنین بر سرش ** که بیکار می ریخت از بیکرش ** ش
رو آهنین صفت ترگ ست یعنی رنجی که از ادات ترگ و خود آهنین بر آرنده است کنند و آن رخ را در جنگ
بر پیشانی گذارند برای هیبت دادن کذا افید و شارح رحمه گفته که رو آهنین یعنی مرکب از روی و آهن چنانکه در
مؤید ست که روی بور و پارسی ترامه نوس با قلعی آمیخته است که هندش پهنکار نامند و علی شیر گفته که روی و آهن را
مخلوط سازند که بس محکم باشد و مصراع ثانی صفت ترگ ای از رخ و پیکر آن خود آهنین که مهیب نگاشته بود در
جنگ بیاوری آمد ای آن رخ را جنگی ساخته بودند کذا افید پس می ریخت لازمی ست یعنی ظاهر می شد و فاعله
بیکار و شین ثانی راجع بترگ رو آهنین مرقبای زنده اضافت بیانیه است و مصراع ثانی صفت زره و سیماب و
سیم آب از تجنیس مرکب ست و در بیت لاحق شین بنداوش راجع ست بشروه ارمنی که در بیت ثانی او را
شیر شرزه گفته است ای آن خرم لاکن به یک ضرب شمشیر این شروه بهادر را بر خاک انداخت و تا زمانی اندک
امان نداد و بدانکه رسم پهلوانان ست که هر که بجنگ دشمنی که در میدان باشد می آید نوبت زدن سلاح اول او را
باشد امذا شروه سبقت نه نموده و آن لاکنی را اول تیغ نزده است و تواند که این معنی از عجلت لاکنی باشد چنانکه
از ع زو نیابد اوش زمانی امان ** می آید والله اعلم بالصواب م بسم سمندش بمالید مغز ** ش شین بمعناف الیه
مغز ست و راجع بدشمن که عبارت از شروه است و در نسخه شارح رحمه بجای بمالید بشنابید ست و شلیمدن افشردن و در
تا پای آوردن چنانکه بعضی نسخ بسنبید ست و سنبیدن بالضم سفتن و سوراخ کردن و قیل زیر پای آوردن انتهی
کلام گردنان بالضم جمع گردن که بمعنی پهلوان ست و صاحب رشیدی بفتح کاف فارسی تحقیق نموده چون جمع لفظ
گردن یعنی عنق گردنها آید و یعنی پهلوان گردنان آید م زواز سر و مهری بیخ بر نشان ** ش خفیه سر و مهری
غصه و انتقام کینه و بیخ ترجمه بای بیخ ست و کلمه را بمصراع اول علامت اضافت نشان ست ای از کینه کشی
نشان بسی گردنان روی بیخ زدای محو ساخت و ناپدید گرد کذا افید در نسخه شارح رحمه ** چو بیخ نشان اوقع ست

با هم گویا مانند یک در دو بختی شد ای مثل آن دروازه که مشتمل بر دو تخت باشد و دران در دو بختی آویزش ایشان
سخت شد کذا افید پس این تخییل اشارتست بآنکه چون دو کس بیکبارگی از یک در دو بختی در آیند آویزش ایشان
بیکدیگر تمام تنگ و سخت باشد که ازان جای تنگ گذر نتوانند کرد و بیکدیگر آویخته بمانند و آنچه شارح گفته که دران
دروازه که از سهم خوردن دو تخت ایشان پیدا شده بود آویزش ایشان سخت شد یعنی از هر دو جانب بر یکدیگر
زور می رسید چنانکه احتمال آویزش تختها بر هر دو حریف چون مستولی شد لاجا بازین هر دو حریف کسیکه از طرف
دوم بود بی تخت ماند چنانکه از بیت لاحق می آید انتهی کلامه خلاف ظاهر لفظ ست بلکه تخلیط معنی دو بیت ست
و حال آنکه بیت لاحق مطلب دیگرست در بیان عاقبت آویزش آن هر دو حریف لا یخفی علی العارف و طرفه آنکه
کلمه درا در مصراع ثانی متحمه[له] جائز داشته است و حال آنکه آن مشار الیه کلمه آن ست که اشارت بما قبل ست
کما عرفته من تقریر محمد رضا و یطابقه تقریر علی شیر و آنچه علی شیر تقریر دیگر آورده که دری بیای تازی بزبان پهلوی
جنگ را گویند پس یعنی دو بختی دری آنست که درمیان آن دو حریف جنگ دو گرزی شد و بزور تمام در یکدیگر چسپید
که ایشان را بیکدیگر آویزش سخت شد و هیچ تا زمانی دراز در یکدیگر آویخته ماندند که هر دو در ممانعت گشتنی مهر ملک
بودند اگر چه فی نفسه صحیح ست اما خلاف ظاهر مصراع ثانی ست چه دران در اشارت بما قبل ست و این اشارت
آنگه راست آید که دری بیای وحدت یعنی یک در تنگ باشد تا آویزش سخت ازان متصور گردد فافهم و انصف
و ضمیر او در بیت لاحق هر دو راجع بالانی ست یعنی چون الانی بعد از آویزش تمام و جهد بالا کلام و دانست
و دریافت که بزور تخت من تخت از دست بخواه من فرو دفتاده است ای رومی بی تخت مانده بر آورد غلغلی الخ
هر شه شین جامه بحریف رومی ست ازان سرگشته ای ازان سرتخان کشیدن بهادر رومی کذا افید پس سرگشته
اینجا معنی لغوی ست نه معنی تکبر و افتخار تا در کلام خواجه استعداد لاک و تنکه را لازم نیاید شرزه بفتح شین معجمه و رای
ساکنه و زای مفتوحه بزبان رومی نام بهادر ارمنی ست و آزو صفت او کش کز شیران سبق برده است
چنان می آید که معنی این لفظ غالب ترین شیران ست و نیز موید این ست که در لاحق فرموده هم شیری کجا
کرد با شرزه سود چو ش واللّه اعلم کذا افید و در مصراع ثانی که او را نهنگ گفته هم موید این معنی ست چه نهنگ
شیر دریایی ست و شرزه چنان نهنگ بود که تیغ برافراخته بود و با آن سر نهنگان انداخته و شارح گفته که شرزه
جنسی از تیغ ست پس شرزه هم غالب ترین شیران بود و هم قوی تر نهنگان و هم افراخته تیغ تیز بران از تیغ رخشان
بیان درخش ست ای تیغ روشن او مانند برق سوزنده بود که بر سر الانی برافراخت پس دست زور عبارت
از عمل کردن تیغ ست و زدن آن بر سر الانی که این معنی در بیت لاحق آید چو آن بر جو راست چنانکه بمورد
از کتفگاه او می رویید فرنجه سیه خود را بکتف خویش وصل کرد گویا که او را پر از کتفگاه رویید ه است

له الاولی بان یکتب ... در نسخه ... از نسخ ۱۲ غیاث

از شیر گشنده و معنی قنطال که قاتل زرپوند است جهاندار عبارت از سکندر و آن کار اشارت بکشته شدن زرپوند پس
مصرع ثانی این بیت تفسیر مصراع اول است زعلت آن کذا افید و اظهر آنکه کاف صدر مصراع ثانی بیان آن کار
باشد چنانکه مناسب پارسیان است و کاف در بیت لاحق عبارت از تکفین و تدفین زرپوند و تخصیص تکفین او بسبب شتابی
پیش از فرو شدن کارزار و دشمن نابکار شرف او است **مصاف سوم** + م دگر روز کاین ترک
سلطان شکوه ⁂ بزد در بیای چینی کوه بر ⁂ و چو کوه + **ش** ترک سلطان شکوه آفتاب که سلطان فلک است و دریای
چین کنایه از مطلع آفتاب کوه موج که آنرا کوه آب گویند پس کوه بر زد بمعنی بلند شد است کذا افید و چو کوه صفت
کوه است کما ورد فی القرآن فی موج کالجبال و چون کوه بمعنی بلندی هر چیز و قله جبال آید ذکر کوه
بادی از تنزلگت است و علم بمعنی رایت کارزار و بی ستون کوهی است معروف که فرهاد بگفته پرویز شاه آن را
کنده بود و فرهاد در کندن آن بود که خبر موت شیرین شنید و خود را از بالای کوه افگند و جان داد و چون شیرین
خبر موت او شنید به بهانه دیدن آن کوه آمده خود را از آنجا افگند و بمرد و بعضی گویند که چون خسرو پرویز خبر مردن
شیرین شنید خود را از آنجا افگنده جان داد اما این روایت که خراسانیان کرده اند مخالف روایت خواجه
نظامی است که او فرموده شیرین بر تربت خسرو خود را کشته است و همین صحیح کذا فی المؤید م برآمد ز دریا نوعی
ابر ⁂ **ش** دریا کنایه از لشکر جانبین و ابر جماعه دلیران چنانکه از مصراع اول بیت لاحق می آید و بیشه همان
لشکر و شیر بهادر کذا افید پس در مصراع اول ابر گفته که از آن دریا می خیزد و در ثانی بیشه لازم است بیشه شیر بر
آورد و این تفنن کلام است و این معنی احسن است از آنچه شارح از ابر نقاره گرفته است فافهم یکی پیل پیکر
بهادر قوی هیکل بیرون خواست مردی از لشکر روسیان حریف خود را طلب کرد که بیرون آید بجنگ من تا از آنکه
از روسیان دلاوری بیرون رفت که خفتان از دیو پوشیده بود و خفتان بالفتح سلاحی معروف که هندش انگه
نامند دگر خواست ای آن رومی حریف دیگر از لشکر روس طلب نمود و حریفی از ایشان بیرون آمد و بکوپال
رومی بر خاک افتاد مغز کوب بی شکستن مغز حریفان بکوپال و فاعل نذافست همان رومی است و فرنجه
بکسرتین ولایتی است بر ساحل دریای مغرب کذا فی المؤید اما اینجا نام بهادر الانی است و خام عبارت از
کمندی که از پوست خام باشد کذا افید ای بسیار فنون جنگ آوری از شمشیر زدن و کمند انداختن
آموخته بود و همین اشارت بفرنجه و همان اشارت به بهادر رومی و لخت بفتح لام گرز گران ای هر دو یکدیگر را اندر
بلید یازار و بختند چنانکه گفت م دو لختی دری شد بهم لخت شان ⁂ دران در شد آویزش سخت شان ⁂
ش دو لختی بیای نسبت صفت دری است که بیای وحدت بمعنی یک در دروازه جنگ است و لخت شان
فاعل شد و آن در اشارت بدو لخت و آویزش سخت بمعنی تلاش بسیار و جهد تمام ای هر دو لخت و گرز ایشان

مصاف سوم

نحو وآن روسے را باز در میان میدان رسانید و مصلیب و صلیبی خط چهار گوشه و هم صلیبی کسے را گویند که بر دار کشیده باشد
و نیز بمعنی صورت صلیب باشد و خویش و بیگانه کنایه از عموم مردم و فاعل دیدند در بیت لاحق روسیان
و دیگر که تماشای آن گشته بودند و اژدهاے نبرد زریوند و صلب مردان مراد پشت مردان بهادر از پیش و پس
ای از سر آهنگ روسیان و از پس سر آهنگ لشکر ایشان از مقبضه کردن ستوه ای چون لشکر روسیان
از پی جنگ استادن عاجز شده و آنچه بعضی نسخ حرب کردن ست سهو ست چه پس از گشته شدن آن روسے
که صلیبی شد حرب و کارزار روسیان بند شده بود چنانکه از بیت سابق پیداست و گوپال بضم کاف
و واو پارسے نوعے از اسلحه سه گردن و تیز نام مبارزی ست از خویشان فقطال شاه کذا فی المؤید و اینجا
بمعنی ثانی ست پس این مصرع صفت آن روسی ست که چون یک پاره کوه بود و کوه در مصرع ثانی نسخ
کاف فارسے بمعنی پهلوان و مرد جنگی ست پس گو پایتن عبارت از زریوند ست م ز هر موی شمشیر انگیختند
ش ای از نهایت جهد بکارزار یکدیگر چنان می نمودند که گویا از هر موے ایشان شمشیری انگیخته شده و در
نسخه محمد رضا بر موی واقع ست و بمعنی فتح ... انجام کوشش الخ اے در آخر جهد جنگ و گرز بضم کاف
فارسے صفت زریوند ست و تیز نده عبارت از گوپال مذکور و گردن گراے بمعنی سرکش و بهادر صفت
روسیان و زآن کار اشارت برفتن سپاه به سر زریوند که از آن عاجز شدند م چو سروی که تیغش بود شاخ و برگ
ش ای فقطال همچنان سروی شد که همه شاخ و برگش تیغها باشد ای بسیار اسلحه پوشیده آراسته
و بر روی راجع بزریوند و سر بر کنایه از فقطال شاه که شیر جنگ بود زگرمی شده الخ حال ست از یکدیگر که مصرع اول
واقع ست م دو پرگاره چو پرگار مرکز نورد بپیکی ز جنبش یکی دیگر زد ش پرگاره بیای فارسے و فتح بدرای
کناره هر چیز چنانکه پرگاره کوه و پرگاره بمعنی و پرگاره آسیا و پرگاره دولاب و بمعنی دائره و حلقه هم آمده کذا فی الرشیدی
بمعنی پرگاره پرگار ست که پرگار را دو پای دو شاخ باشد یکی بر مرکز دائره قائم باشد و دیگری بر محیط آن میگردد
یعنی آن دو حریف یعنی زریوند و فقطال در میدان کارزار بر مثال دو پرگاره پرگار بودند چنانکه گاهے یک مبارز از
دو کس در پیرامون همسر و خویش برای زخم زدن می گشت و گاهے باز همان مبارز که در جولان بود چون نکت
مرکز قائم می ماند و حریف دیگر پیرامون او می گشت و زخم بروی می زد چنانکه این رسم جنگ پهلوانان بوده
در قدیم پس مرکز نورد بمعنی گردنده بر مرکز دائره صفت پرگار ست و دو پرگاره بجنبش ... زند و دگر د مطلق مراد
تا شامل باشد هر دو را چنانکه از بیت لاحق پیداست چه گرد بگرد مطلق گرداگرد یکدیگر ست و چون آتش
اے سوزان و گدازان صفت تیغ زخم ست و زآن شیر شرزه اشارت به زریوند که از دست فقطال شاه
بهلاک رسید و شرزه بالفتح شیر خشمناک و برهنه دندان کذا فی الرشیدی و قیل درنده است غالب

ودرازی خود نمائی و سربلندی کذا افید وآنچه شارح نوشته که چون در طعن نیزه وکشتن مبارزان بر همسران خود
سبقت گرفت در آن معرکه نیزه بازی را شعار خود ساخت و افتخار کردن گرفت انگاه راست آید که گویا یال را از دست
انداخته جنگ با نیزه کرده باشد که سنانش از پولاد هندی بود تا این معنی از سوق کلام بعید ست والله اعلم
م حریرتنش در خز آگنده بود * ش حریرتن بمعنی نازک تن و وجه تعبیر بحریر اشارت بنازکی بدن اوست چه این
شهسوار سالار گیلان ست و پیداست که تن پادشاهان نازک باشد و نیز بملازمت قزآگند ست که آن سلاح
پوشیدنی ست پر از حریر کذا افید و آن نازک بدن که سالار گیلان بود خود را مازندرانی از آن گفته است که
مولدش مازندران بود و همه اشیای مازندران سخت اند چنانکه در صدر گذشت و حربه چار پهلو نیزه خرد که سنانش
چار پهلو باشد و حربه بالفتح اگرچه در مؤید بمعنی دشنه گفته آما از نجا بمعنی نیزه خرد مراد ست چنانکه از لاحق می آید
م حمله و یا پیش برای عظمت ست با روس گفت ای بهمان روسی که در میدان بود بازی بود ای سهل و آسان
باشد هم ز صفرا گشتن و بر آمد سرش * ش صفرا از روی رنگ که دلیل ترس و هیبت خوردن ست یعنی از
ترس دشمن رنگ او زرد شده و سر او در گردش افتاد و در غرول شد کذا افید و ایهام آنکه از مشاهده قزآگند زرد که
خصم او پوشیده بود هیبت خورد و سرش را گردانی شد و آنچه شارح صفرا بمعنی گرمی غصه گفته ای از گرمی غصه
بر خصم آورد و سرش مختل شد خلاف سوق کلام ست چه آن روسی از این شهسوار مازندران تمام ترسیده بود
گرمی غصه او را جگه نه راست آید و توجیه دیگر گشتن بمعنی گردیدن و هزیمت یافتن و سر بمعنی خیال گفته است
یعنی از خشم خصم خیال او در روگردانی و هزیمت آمد اگرچه موافق مقام ست اما مخالف ظاهر لفظ ست هم شد اگر
در گشت ناورد او * نباشد چو مردے از مرد او * ش ضمیر او راجع بزریوند ست و گشت ناورد میدان جنگ
جای گردیدن مبارزان ست چو مردی اشارت بخود کرده ای همچون من مرد روسی که مردانه جنگ سستم در میدان
جنگ از هنبر دوان این مازندرانی هستم که از من غالب تری نماید و بعضے نسخ چنین ست ع نباشد بمیدان چو مرد و
در بعضی نسخه گشت بمعنی جولان ست و مرد او بمعنی سزاوار او یعنی در جولان جنگ او در میدان همچون او دیگر کسی
سزاوار او نیست و هزیمت مصدر بمعنی اسم فاعل ست ای گریخته هم برفت و سوار دلیر عبارت از زریوند و پشت
برگرده شیر عبارت از آن بهادر روسی کذا افید پس رها کرد بمعنی بدست انداخت و زد و ست و پشت برگرده بمعنی
هزیمت خورده صفت مقدم شیر ست که روسی مذکور باشد و را در گریزنده را علامت اضافت پشت ست
ای پشت آن گریزنده را بر درید و سنان حربه زریوند از سینه روسی مذکور بقدر چار انگشت برون رفت تا آنکه
صلیبی شد و آنچه علی شیر گفته که مقدار چهار انگشت نیزه زریوند از ناف روسی بیرون آمد خلاف ظاهر
لفظ ست باز جاے اشارت ست که آن حربه در سینه روسی چنان محکم شد که مرکب زریوند از تیز باز گردیدن

ای اگرچه توراتیان که مکوکب رومیان آمده بودند آن کوه کین اشارت بهبادر تا لنگاه سکندر که برین ایلاقی
ونگیه زخم گوپال دیگر زدو خونش بریخت تا بچند کس را از بهادران و گردنکشان ایلاق وغیره براندراخت ایشان
از دست شدند ای بمردند هم سرانجام کار آن سر انداختن ٭ غرورش داد و از سر افراختن ٭ **ش** ای هم
سرانجام و آخر کار جنگ آن بهادر روی سر اندازی دشمنان او را تمام غرور داد و این سبب که بر سرداران
دشمن هم سر افراخت و غالب شد کذا افیده پس آن سر انداختن که اشارت ست بکثرت خونریزی و سر اندازی
مطلق دشمنان فاعل غرور داد ست و از سر افراختن بیان سبب غروری که در میدان پس سر بلند گشت
هم ز پولاد درعان پولاد تیغ ٭ الخ **ش** پولاد اول موقوف ست و ثانی مضاف به تیغ و قوله ز پولاد درعان
یعنی از درع پوشان و بهادران روی بیان نسبی ست کذا افیده یعنی سبب دشمنان را که درع پولادی
پوشیده بودند از تیغ پولادی خود بکشت و سر بر افراخت و عاقبت الامر از آن غرور در میدان سپید ریغ
و بیار رنگ گشت که سزای غرورش این بود و این نسخه بمقام انسب ست از آنچه ببعضی نسخ اسی در ریغ
کلمه افسوس ست ای افسوس ست که اینچنین بهادر سزاوار قتل نبود و پیشین گمان بالف و نون ظرفیت
مثل بامدادان ای از وقت نماز پیشین تا وقت نماز دیگر هیچکس از دو شکر بمیدان نیامد و چون وقت نماز دیگر
رسید هم دگر باره خون در جگر جوش زد ٭ قدر را قضا بر بناگوش زد ٭ **ش** جوش کردن خون در جگر عبارت
از غضب و انتقام و غصه نافرجام ست و بر بناگوش زدن هوشیار کردن و تحریص بر کاری نمودن و قدر تعیین
حکم ازلی که معلق بوقت باشد و قضا حکمی را گویند که بوقوع آمده باشد یعنی قضای الهی را بوقوع آمدن
کارزار ثانی حکم ازلی معلق را آگاه گردانید که زود شو و بوقوع در آی که اینک بوقت تو رسیده ست کذا افیده
و در نسخه شارح قضا مقدم ست بر قدر و این آنکه خواست آید که معنی قدر و قضا بالعکس باشد چنانکه در گوید
آورده که قضا حکم ازلی ست در مرتبه اجمال و قدر حکم در مرتبه تفصیل یعنی حکم کلی ازلی را قضا گویند و حکم
جزئیات را قدر خوانند یعنی اندازه وقوع هر چیزی که در ازل شده انتهی کلامه پس معنی آنکه در زمانی که در
کارزار تاخیر افتاد قضا را قدر هوشیار ساخت که حکمیکه مقدر شده ست از تاخیر الظهور منع آرد و بر نفاذ
می رساند و نسخه اولی صحیح مطابق مشهور ست اگرچه مآل نسخه ثانیه با اولی متحد ست فافهم رخی چون تقم الخ
ای روی او سرخ بود و خشمش سیاه تمنبر در حریف جنگ همگشت بضم کاف تازی تفسیر همیکرد
سرخی ست نخون و درکشید ای غرق بخون کرد و مصرع ثانی تفسیر آن ای بسیار مردان روی را
بگشت تا آنکه رومیان از جنگ او باز ماندند گوپال گرز گران که خواجه آنرا در لاحق پولاد هندی گفت
و همگشت بفتح کاف فارسی چنانکه از بیت لاحق می آید و چوب بالای نیزه یعنی مانند قامت چوب نیزه

بهرکلیت ... ۱ از دو جا مطلوم ... جنگ ... بهادر ... تیغ ... ورآن ... در نسخه ... شارح ... ۱۳ ٭

که هنگام هیبت خوردن مرد جنگ‌آزما بیدل گردد و سلاح پولادی از بهادران کار نکند م زمین را ز شورش بر افتاد
بیخ ÷ فگند آسمان نعل و خورشید میخ ÷ ش اثبات بیخ برای زمین و نعل برای آسمان و میخ برای خورشید
تخییل شاعرانه است ای از شورش جنگ بیخ زمین سست شد و آسمان از نعل باز ماند و خورشید از فلک
فرود افتاد یعنی زمین و آسمان درهم و برهم شدند کذا افید پس بخورشید عطف ست بر آسمان و میخ عطف ست
بر نعل و آنکه بی واو عطف خوانده است سهو کرده آری می تواند که آسمان کنایه از خورشید باشد چنانکه علی شیر
گفته و میخ آن ستارگان که پیرامون خورشید اند نه زمین که آن دور از آسمان ست پس شارح غلط کرده که
زمین را میخ نعل فلک گفته و هم تواند که بیخ زمین عبارت از کوه باشد چه در زلزلهٔ قیامت کوه از زمین
بیرون زنند و گجبار گردد و خورشید و کواکب هم فرود افتند و فلک از گردش باز ماند و این شورش جنگ بر شان
زلزلهٔ قیامت بود و تخییل نعل و میخ در بارهٔ آسمان بنا بر آنست که فلک را سبز خنگ گفته اند و در وقت جنگ
از کثرت دویدن اسپان نعل و میخ آن سست شود ایلاق بالفتح شهری ست در حدود روس کذا فی المؤید و قیل
زمینی ست از ترکستان و مصراع ثانی بیان سرکشی ست که بهادر ایلاقی بود و آهن دل بمعنی سخت دل و
بهادری عطف بیان سختی ست کذا افید ای از سخت دلی مانند سنان بود و انسب بقافیه سنان همان نسخهٔ
شارح ست م بسختی چو آهن بدل چون جهان ÷ ش ای در سختی تن مانند آهن بود و در سنگدلی همچون
روزگار که بیرحم و سخت دل ست و همواره در پی ایذای عالمیان ست م پا پیل گرز کلان که مانند پای پیل ست
و قیل نام سلاحی ست از زنگبار که در دست آن ایلاقی بود و دیران سکندر را بدان سر کوفت و خواهد بیخ
آن ایلاقی را شیر گفته و بهادر قلبگاه سکندر را مانند شیر سیاه فرموده که این از وی در شجاعت فائق
بود و پس از تیرهٔ قلبگاه دائرهٔ فوج میانهٔ سکندر مراد ست چنانکه ببعضی نسخ قلب شاه است و اسپ تتاری
اسپی که از ولایت تاتار بود و بس بلند تن همچون پیل مست و بنسخهٔ شارح اسپ بخاری ست ای اسپی که
از شهر بخارا بود و بعضی از آن اسپ سیاه خواسته و مصراع ثانی صفت آن تند شیر و آهن روی
صفت ایلاقی ست که سخت دل و زشت روی بود و بهادر قلب شاه مانند آفتاب روشن چهره و غالب بر وی
م نم جام بر دست ای جام آشام نه جام ده چنانکه از مصراع ثانی فهم می آید کذا افید پس تشبیه بساقیان
مجرد در جام بدست داشتن ست و تواند که جام خون دهنده با ایلاقیان باشد آن پیل جنگ آزمای
اشارت بهادر که از قلبگاه سکندر بر آمده بود و پیل پیکر جان بهادر ایلاقی که بتن همچون پیل مست بود
آتابک آزموده بنود م سر افراز تر دیگری زان گروه ÷ ش ای سرکش دیگر از گروه ایلاقیان
که از ایلاقی اول سرفرازتر و گردنکش زیاده بود و شارح آورده که ببعضی نسخ سر افراز توران گروه واقع

که بخشاد بصیغهٔ اثبات ست و مضمون عبارت از حریف جنگ ست و خون بمعنی کشتن و قتل کردن و کلمهٔ آید تفسیر
بای ابن ست یعنی هر که مهیا و آمادهٔ خون من شده به قتل من بر خیزد ایزد تعالی بر وی نبخشاید زیرا که مستعد و آمادهٔ کشتن
من بمنزلهٔ بخشایش و هدیه است بر من کند او فتد پس آن قاتل خود را مضمون از آن گفته که مطلب آن ست که سپاهی رهجایت
که تشنهٔ خون حریفان ست و آمدن حریف بر وی بمنزلهٔ بخشایش و در اکثر نسخ بخشاد بصیغهٔ نفی ست و بجای
بخون زخون ای هر که بر من بخشایش آرد و از قتل من اجتناب کند او تعالی بر آن کس رحمت نکند چه مقصد
من در آمدن او ست برای قتل من ¤ برون رفت جوشن دری ترگذار + ش ای از قلب سکندر پیش او تند
بارگه شیر پر طاس بود یک رومی بهادر خداوند جوشن دوازنده مغفر آهنین بیرون آمد و بجنگش زمانی
جولان کرد پس از ساعتی از شمشیر برجاسی بر خاک افتاده و حسام بضم حای مهمله شمشیر برنده و تیغ هندی
در میدان مایا شل ست و چون شیر مست تمثیل ست در آشفتن ملکزادهٔ هندی نزد ست آزمای حال ست پ
بزور تمام حمله کردند و الماس برنده همان تیغ که بدست ملکزادهٔ هندی بود ¤ بگردن در آورد رومی سپر + ش
ای از لشکر روسیان یک شیر بهادر که شوریده سر و غضبناک بود و آمادهٔ جنگ ملکزاده شد همه سپر رومی ماگر نصب
بولایت روس بود بر گردن خود آورده چالش کنان بمیدان در آمد بجای که سگالنده و خواهندهٔ خون مخالف
بود که آن ملکزادهٔ هندی باشد ¤ ز هندی چنان هندی خورد بازه + الخ ش هندی اول ملکزادهٔ مذکور
و ثانی بمعنی تیغ و ببعضی نسخ ضربتی خورد بازست و نی نیاز بمعنی معطل ای سپر رومی که بر گردن او بود در افتاد
و معطل شد تا بر هم آزند چشم ای باندک زمانی که یکبار دیده بر هم زنند دیگری هم جان داد ¤ فروبست آنرو
روسیان را نفس + الخ ش را علامت اضافت نفس ست ای نفس روسیان از ملکزادهٔ هندی
بسته شد و پیکار موقوف شد ای سبب پیکار ملکزاده مجلس بر نیامد چنان دید ای سکندر آن ملکزاده را
چنان بهادر و جنگ آور دید

مصاف دوم

ساقی صبح خیز آفتاب و می عبارت از روشنی آن
که تا اول روز سرخ بر آید و از می بیان یاقوت ست ای از شعاع سرخ بر روی خاک یاقوت ریزی کرد ای
زمین را بیاراست ¤ بنوخیش دمان سخت تند و غضبناک و استعمالش مرکب آید چنانکه پیل دمان و آتش دمان
و مار دمان و نحو ذلک و کمان کشادن زه کردن و مستعد جنگ شدن و شیر افگنی افگندن بهادران در ای
جگرتاب ای فریاد جرس که جگر سوزنده بود مانند فریاد زنگوله گرگینه چرم صفت کوس ست و در نسخهٔ شارح
ز اشکال چرم ست بمعنی سخت پوست چه اشکال بالکسر بمعنی مشکل و سخت شدن ست و قبل از اشکال
ز شکال بمعنی دوال ست ای کوسی که دوال نوازش آن از چرم خام بود ¤ دل سنگ پولاد را
گر و زدم + ش سنگ بمعنی آهن صفت دل ست چنانکه در بعضی نسخ نه دل بلکه پولاد را او دفع ست و بیدای

مصاف دوم

اوست ای شگفت ای تعجب ست ازین معنی که گلوی هم او کام گیتی با فسحت و وسعت که دارند و گرفته شد
و در نسخهٔ شارح در کشیدست بمعنی کشیده شد و بیت لاحق بمنزلهٔ تفریع ست برین بیت هم یکی شیر پرطاس
روبه کلاه * الخ ش ای از لشکر روسیان یک بهادر پرطاسی در میدان جنگ برون آمد که کلاه سر از پوست
روباه داشت چه اهل پرطاس چرم و پوستین پوش باشند و نیز همین بهادر در خودستائی بچرم خام لاف می زنند
چنانکه می آید کذا افید و پرطاس بالضم نام شهریست در حدود روس و نیز جنسی از پوستین رنگین ست مثل قاقم
و سنجاب و نیز نام مردی ست مبارز روسی کذا فی المدار و با این معنی ایهام ست که نامش پرطاس بود و بلباس
پوستین و کلاه روباه دغاباز و حیله گر بود چنانکه در بیت لاحق او را کوه روان گفته و اسپ او را باد و نیز فرزان
هم که پرطاسیان را درین خام چرم * ز پرطاسی من شود پشت گرم * ش این خام چرم اشارت به تن
پرطاسیان که سست نغز اند و پشت گرم آن و پشت را گویند که تکیه بسیار دارد ای پرطاسیان در زندگی
خود به پرطاس بودن من تکیه دارند یعنی زندگی ایشان بذات من ست اگر من پرطاسی نبودمی پرطاسیانرا
زندگی نبودی کذا افید و نیست یای پرطاسی مصدری ست و آن اشارت به بهادری ست امّا مناسب بیت
سابق آنکه این خام چرم اشارت بکسوت چرمین باشد چه پوشش اهل پرطاس همگی از چرم خام و پوستین
باشد ای اهل پرطاس را درین کسوت چرم خام که دارند مردانگی من پشت گرم می شود و قوت و شجاعت
پیدا آید و علی شیر پشت گرم بمعنی رغبت و میل گفته ای درین چرم خام که پوشیده ام ز چالاکی می کنم
بمشاهدهٔ چالاکی من پرطاسیان را رغبت و میل در مبارزت و شجاعت می افزاید انتهی کلامه و المآل واحد
الا ان الظرف علی الاولین متعلق بالپرطاسین و علی الثالث متعلق بالمتکلم دنبه پرورده ام دنبه پروردن
آسودگی اختیار کردن و محمد رضا فرموده که این کنایه از فریب ست چنانکه دم دادن بمعنی فریب دادن آمده
ای چون روباه فریب نیاموخته ام هم نخامی درم پهلوی برّه گور * ش درم صیغهٔ متکلم ست از دریدن و برّه
بالفتح و تشدید رای مهمله شوخ و درشت و قوی ای بجائی که پهلوی گور خام و درشت باشد مانند شیران
بیدان بر درم و شکار کرده همچنان بخورم پس این مصراع بیان سختی زورست که بمصراع اوّل دعوی آن
کرده است چنانکه بیت لاحق هم بیان سخت زوری ست که جانوران وحشی را خون خورده از چرم خام آنها
لباس می کنم کذا افید هم بیاید یکی لشکر از چین و روم * ش این مصراع شرطست و جزای آن محذوف
که از مصراع ثانی مفهوم می گردد یعنی اگر بجنگ من یکی لشکر از چین و روم بیاید مرا از جوش و مردانگی فرو نخواهد نشاند
زیرا که رشک خصم پیش من بمنزلهٔ موم ست و من مانند آتش و پیداست که آتش از کثرت موم خاموش نشود
بلکه فروخته تر گردد هم ببخشاد یزدان بران رهنمون * که بخشایشش آرد مرا بر بخون * ش این نسخهٔ محمد رضاست

پس در زکشادن اینجا شگافتن ست و نیز از خاییدن خار در بن لرزه در اندام می افتد کذا افید ای آن خدنگ
نبرد میگان خود از تن کوه شگافتن کشاده بود و زمین را از ان لرزه در اندام افتاده بود و شارح بخار را بالضم
بمعنی غبار برده و مفعول کشاده پنداشته و سه تقریر آورده او شرح او باید دید و انصاف باید که دید و اظهر از نه
تقریری ست که گفته شد که فاعل کشاده خدنگ ست و شارح بزعم خود فاعل آن شمشیر گفته که این بیت
در نسخه اش موخرست از بیت نهنگان شمشیر والله اعلم بالصواب و نهنگان شمشیر با اضافت بیانی ست و
فرازنده بمعنی بلندی ای نهنگان شمشیرها که جوشن گداز صفت آنهاست برای زدن گرد نهادو افگندن سر ها گردن
خود را بلند کرده بودند ای بر سرهای مبارزان علم شده گردن بران بودند تگاور شده ای شموسان رام شده
در زیر سواران آمده بودند اگرچه پیش ازان تند و سرکش بودند پس شیران عبارت از بهادران ست و بعدا
که اسپ شموس در پیش شیر بیشه رام گردد و تندی از وی زائل شود دم نیز زدید با کمترین رومی + فلاطونی انجا
فلاطوسی + ش فلاطون نام حکیمی یونانی که انیس و جلیس سلطان سکندر بود و فلاطوس نام شهری ست و لایتی
و بر جد یای با آخر این دو کلمه اول مصدری ست و ثانی برای نسبت و نیز فلاطوسی نام دانگی ست کم ارز که یک درم […]
کذا فی المؤید پس فلاطونی فاعل نیز زدید ست و فلاطوسی مفعول آن چنانکه محمد رضا شارح فلاطونی را از مشاکل نقل کرده
بمعنی بهادری و پهلوانی نوشته است و فلاطوسی بمعنی چیزی اندک یعنی پهلوانی رومیان در پیش کمترین رومی بقدر
فلاطوسی نمی ارزید ای جنگ آوری رومیان را هیچ نمی شمرد انتهی کلامه پس این بیت مغروری و تیره دماغی رومیان ست
که رومیان را از لون خود می پنداشتند و شارح گفته که فلاطوسی بمعنی اندک بهادری ست پس فلاطوسی نام قومی ست
[…] منسوب بشهر فلاطوس ای رومی افلاطون جنگ که درین باب مهارت داشته بود پیش کمترین رومی باندک
پهلوانی نمی ارزید و هیچ رواج نداشت و مآل هر دو معنی واحدست مگر آنکه بمعنی ثانی فلاطونی بجای عظمت باشد
وانچه بعضی نسخ فلاطونی یا رواقع ست و شارح در بیان آن نوشته که مردانا دران روز هیچ فلاطوسی با […]
[…] با کمترین رومی قبول نمی کرد و هرا بر نمی دانست خلاف نسخ معتمده است و هم رکیک المعنی چه کلام […]
و بروجهی ست نه در برومی و فلاطوسی که آن قوم دیگرست + م ز هندی در آب آتش انداخته + ش ای از روی هم سرگرم
جنگ بود و میان تنه انگیخته که از تیغ هندی که در تیزی معروفست و آب در یا آتش انداخته بود + م گلوی تهاور گرفت
ای شگفت + بضیق النفس کام گیتی گرفت + ش در گرفت ای بند شد و ضیق النفس تنگی دم و نفس از روی که از قلت
دود می خیزد و مندیش را ج رو گ نامند و ای شگفت بکسرتین کلمه تعجب ست و کام گیتی همان هوا یعنی از کثرت برخاستن
گرد و غباری که از اغیوب عساکر در هوا برخاسته بود بادی نمی وزید تا آنکه گلوی شخص هوا از ان گرد گرفته شد
مانند کسی نفسی بر نیامدی پس گویا کام شخص جهان بعلت ضیق النفس بسته شد که آن علامت جان […]

باشد و آن کنایه از نعل اسپان باشد مخالف نسخ قدیمه است و کذا بجای سُنب بالضم سینه بالکسر و یای تحتانیه
و نون خوانده‌اند که زمین سینه صفت تازیان باشد یعنی بانگ اسپان که سینه آنها همچو زمین فراخ و محکم بود
خلاف مشهور ست چنانکه از نقل رشیدی واضح گشته تکدکوب بمعنی صدمه و آسیب مضاف ست بگرزه گرگرز کلان
مانند و بهفت جوش صفت آن ای چنان گرزه که در آتش هفت بار جوش یافته باشد و تمام پخته و سنگین شده
و اختیار گردون بنا بر پرزوری آن گاو ست چنانکه اختیار ماهی در بیت اول بجای تاکید عمق زمین ست کذا افید
هم پلارک بگاورسه نقره گون + ز نقره برآورده گاورس خون + ش پلارک آهن جوهردار و شمشیری که از آن آهن
سازند هم پلارک گویند کذا فی السروری چنانکه شمشیر پولادی را هم پولاد گویند و گاورسه گوهر تیغ کذا فی شرفنامه
و در مؤید ست گاورسه نقره گون یعنی گوهرهای تیغ که همچون نقره سپید ست و گاورس خون نقطهای سرخ
و سرشک خون انتهی کلامه و بدانکه گاورس در اصل بمعنی دانه ارزن ست که مانند پیش دیده نامند و نقره ثانی تن
بر میان مرد و سپاهیان یعنی تیغ جوهردار که نقره گون بود از تن مبارزان قطرات خون بر آورده بود کذا افید و علی شرح
از نقره ثانی صفحهای تیغ مراد داشته یعنی بر صفحه تیغ مصقول که قطرات خون از ضرب افتاده بود چنان
می نمود که گویا بر صفحه نقره و آهن گاورس پراگنده افتاده است اما صحیح و موافق لفظ بیت معنی اول ست
اگر می توان که نقره ثانی بمعنی استخوان پشت باشد چنانکه در بعضی فرهنگها آورده اند خدنگ سه پر تیرے که
سه عدد پر داشته باشد و مصراع ثانی تمثیل ای مانند مرغ دو پر که از مغز ای گذرد گوییا گرز آهنین
و مغاک زمین بپشت فاعل گشته و کوه مفعول آن بر سرموی بازی کنان ای سرنیزه موی شگافی می کرد
و چنان تیز بود که تار موی را با سانی می سفت شمارنده کنان آلوده کنان هم ز غریدن شیر و چرم گرگ + الخ
ش شیر کنایه از نقاره بلند آوازه و فتنه عبارت از خونریزی و پیداست که پوست نقاره چون از چرم
گرگ باشد آوازه بلند کند و از غریدن کوسها خیال جنگ ساختن در دل بهادران جوش می زند کذا افید
و ذکر شیر و گرگ از تلازم ست سنان سرنیزه و سنگ کنایه از تن بهادران و ضمیر به راجع بسنگ گور
تا ایهام بسنگ جواهر که از سنان تیر ماسفته شد خدنگی بهای خاره موصوف ست و همه سرخ گل بار او
صفت آن و مصراع ثانی جزوی ای خدنگی که بار او همه سرخ گل بود ای همه خون می گشاد گل خون که
قطرات باشد از نوک پیکان او تراونده بود کذا افید پس خدنگ را درخت خیال کرده برای او گل و بار
اثبات نموده است هم گشاده بخار از تن کوه درز + زمین را فتاده در اندام لرز + ش بخار را ای بهمان
نوک پیکان که خدنگ را بود و درز بفتح دال و زای معجمه در آخر معروف که شکاف جامه و جز آن باشد و جمعش
درزها آید کذا فی المؤید و پیداست که مردم با خاره واقعی درز می کشایند و نیز ته جامه را بدان و انما ینسل

از آن گفته که در میدان جنگ هیچکس را قصاص نکنند بلکه هیجا باجی کشند و هیم قصاص نخواهند و ذکر ساقه بر ظهور گناه
که از دیگر سپاه بود و برین قیاس کن عدم ذکر ساقه را از بیان لشکر روسیان که در لاحق ست هم به پیش اندر دو
پیل پولاد پوش به پیش اندر دلیران تنند غریوش * ش ای فوج غلامان خاص در پیش آن پیل پولاد پوش بر
که مرکب سکندر بود و در پس آن پیل دلیران رعد غریوش ای فوج کذا فی المؤید پس * پیش ظرف جنان ست
که به بیت سابق گفته اند روان ترجمه های به پیش ست و کلمه پیش به فک اضافت مضاف به پیل مذکور ست
باینه ایران و امید ای با امید شجاعت خود و با امید دلیری لشکر و کثرت ایشان و هم با امید آنکه خود و لشکر او
جنگ آزموده بودند کذا فی المؤید و تیل اسپید همان پیل که کید هند و بشاه داده بود هم فروزنده چون قبا گاه
محبوس * ش ای همه تابنده جوش و خروش داشتند مانند آتش محبوس که بس فروزان باشد پر طاس
بالضم و لان بالمد و ایسو بالکسر هر سه نام ولایت ست از روس کذا فی المؤید تسرا فراختن ای سر دشمنان
بلند افتن و ابهام یافتن سرهای خود در جنگ سکندر هم زمین آسمان وار بر خاسته * ش ای خاک
آن میدان از بس که لگد کوب لشکر روسی بالا رفته بود و یا خود زمین آنجا از بس بلندی صفتها آسمان وار
شده بود هم تغریدن کوس گردون شگاف * زمین را در افگنده پیچش بناف * ش گردون شگاف
صفت غریدن ست ای از هیبت غریدن کوس روسیان در ناف زمین پیچش افتاده بود چنانکه از شدت
آواز گاهی در ناف حیوانات گره می افتد هم درایهای روسی درآمد بجوش * ش درا بالکسر جرس بزرگ که
روسیان در جنگ می زنند و تشبیه آن به هندو در سیاهی آهن جرس و جوش نعره او ست ای چنانکه هندو بجای
از شدت مرض در خروش و فریاد می باشد درای روسی از شدت ضرب در جوش بود تا می ترکی آنکه هندو آن
هندو یا مرد کذا فی المؤید در آورده زور ای بهادران را دلیری زیاده شد و در نسخه محمد رضا در آورده شور ست
ای بازوی ترکان را بر دست اندازی و جنگ جوش داده بود و آلمان و ادم صهیل زمین سفته تا زبان *
ش صهیل مضاف ست تا زبان و زمین سفته صفت صهیل ست که در میان مضافین واقع ست و این چنین
کلام فارسیان شائع ست فلا حاجة الی ما قاله علی شیر رحمه من ان فی الکلام قلبا و صهیل بر وزن فعیل مصدر
بمعنی آواز اسب که بپارسی آنرا شیهه گویند و سنبه بضم سین مهمله و سکون نون و فتح بای موحده آلتیست
که بدان چیزها را سوراخ کنند و صاحب رشیدی درین بیت بمعنی سوراخ کننده نوشته یعنی بانگ تیز اسپان
شکافنده زمین بود و زمین آنجا را تا ماهی که زیر اوست زبان رسانیده بود ای تمام سوراخ و چاک
زده بود و هذه من باب المبالغة الخارجة عن الحد و آنچه شارح رحمه گفته که بعضی نسخ بجای صهیل سهیل
و سهیل بالفتح هم بمعنی بانگ اسپ آمده کذا فی المدار لیکن می تواند که اینجا بالضم سین بمعنی ستاره

از تاریکی سایهٔ کوه است و تیغ کوهی بپای تکلیف سرهای کوه و کوه تیغ خطوط شعاعیهٔ آفتاب که از کثرت کوهها از بالای
آنها نمودار می شد کذا افید پس یکی کوه و تیغ بمعنی کثرت انوار خورشید فاعل برون آمدست و حاصل هر دو بیت آنکه
آفتاب اگرچه در پس پردهٔ کوهسار نهفته بود لیکن انوار خورشید از بالای سر کوهها در هوا نمودار بودند بر مثال ظهور انوار آتش
در پیرامون میغ تیره که محیط آفتاب باشد و این تخیلات بملازمت جنگ و کثرت کوهستان ملک روس است که
آفتاب را در اوّل روز ساتر باشند والله اعلم و آنچه در مؤید الفضلا گفته که کوه تیغ بمعنی روشنائی بسیار است راجع
باین تقریر است که مذکور شد ای از بلندی کوهسار آن انوار خورشید بتوان یافت و امّا آنچه شارح سر افگنده
تیغ شدن آفتاب در بیت ثانی بمعنی انتشار اشعهٔ آفتاب بر سطح زمین نوشته است خلاف مقصد خواجه است
چه غرض خواجه برج در آن بیت نهفتن جرم آفتاب است در پس پردهٔ کوه نه انتشار آن بر سطح خاک چه این معنی
گاه راست آید که آفتاب از کوهستان بالا بر آید و محاذی سطح خاک شود آری اگر سر افگنده شدن بمعنی
بنده شدن و سر بریده گیریم چنانکه علی شیر گفته می توان ای تیغ روشنائی روز که از طشت آفتاب
کوهها پراگنده شد گویا شرمنده و سر بریده بلندی کوهها آنجا بود که چندان ظهور نداشت هم دو لشکر
گویم دو دریای خون جوش دو لشکر فاعل تافتند و افراختند است که در بیت لاحق است و قوله نگویم دو د
ریای خون ای دو دریای خونریزی چنانکه از لاحق بر آید جمله معترضه است و ریگ دریا باضافت ای در
کثرت خود از ریگ دریا افزون بودند کذا افید و تخصیص ریگ دریا بملازمت دریای خون است بعرض دو میدان
ای در فراخی گاه که مقدار دو میدان بود و تنگ جای بنابر کثرت هر دو لشکر است عارض رزمگاه بخشی لشکر
بسیار از میدان ترتیب موبد و شاه عبارت از سکندر هم زپولاد پوشان الماس تیغ + بخورشید روشن در آورد
تیغ جوش میغ کنایه از تارکی گرد و سلاح لشکر که خورشید را پوشید و فاعل آورد همان عارض است
مرضا گفته که زپولاد پوشان بیان میغ است ای عارض جنگگاه از بس بلند استاده کردن پولاد پوشان را
تیغ ایشان مانند الماس بحران و گذران بود آفتاب را پوشیده بود و این توجیه ابلغ است اگرچه اوّل اظهر است
این نهاوندش راجع بسکندر و این بیت صفت پولاد پوشان است از موکب هر گروه ای از فوج هر گروهی
از یانیان و انجاریان و چینیان وغیره طوائف لشکر شاه و فاعل بر آورد همان عارض و مانند کوه صفت حصار
ای از فوج لشکر تمام انبوه و بی فرجه تنگ استاده بودند و ایهام آنکه از افگندن دشمن بخوف بودند و قدرخان
ختائی است که معاصر سکندر بود کذا قیل و اظهر آنکه این نام شهزادهٔ چینی است چنانکه در سابق مرقوم شد
از نسخهٔ محمد رضا قدرخان فغفوریان باضافت است ای شهزادهٔ چینیان و جناح مقدمهٔ لشکر که صف
چین باشد و میسره و صنج بای خاره و تشدید رای دایره و حلقهٔ لشکر که یکجا صف زنند و بی قصاص

زیرا که اهل دولت ایران خود درایه‌شتگری سوده حول کرده نقش و رنگ‌کاری سازند اگرچه نفس صحیح ست امّا نسبت
بشراب معنوی خوردن صواب نیست

مصاف کردن سکندر با لشکر روس

م بیا ای جهاندیده دهقان پیر + سخنهای پرورده دلپذیر + ش شارح از دهقان پیر ناقل مجرب گرفته چنانکه مصطلح
قوم ست امّا موافق خطاب آوردن آنکه ذات خواجه باشد که با برگزارش روایت این داستان خود را دهقان پیر
فرموده و سخنها کنایه از ابیات این روایت چنانکه از وصف پرورده و دلپذیر مے آید وهم از بیت ثالث فی نیسز
که خود را جوهر فروش و ابیات واضح را جواهر گفته است کذا افید این سبز خنگ شموس اشارت بآسمان کبود
تیزگرد چنانکه بیت لاحق مفسر اوست و جهان هم عبارت از فلک ست کذا افید و در مؤید معنے زمانه گفته که مانند
سبز خنگ تیز رو سرکش ست پس جهان بمعنے رونده باشد و نیرنگ ساز معامله مکر و فریب بازے
م گذارنده شراف جوهر روش + سخن را بجوهر برآورد گوش + ش جوهر فروش بمعنے سخنور فروشنده آن سخن
تا در صفت کاشف شراف ست و سخن عبارت از این روایت و را علامت اضافت گوش ست اے گوش
سخن و جوهر عبارت از ابیات واضحه این روایت پس این روایت را عروس قرار داده برای او گوش از من
کرده است و ابیات روشن آنرا جواهر گوشوارهٔ آن عروس خیال نموده کذا افید ای بیان کننده این داستان
قصهٔ سکندر را با بیات واضحه فصیحه چنین آورده است م که رومے چو آشفتن روس دید + الخ ش رومے
لشکر روم آشفتن روس غارت کردن و جوشیدن ایشان که مستعد جنگ بودند و رومے عالم را در غارت
ایشان مانند طاوس پرکنده عاجز و نازیبا دید اهد ا دران شب پهلو بر بستر ننهادند و بیدار بودند گویا که در
طلب طالع سعید ستاره شمر بودند پس جهان عبارت از سپاه سکندر ست زمین فرش الخ سیفور لفظ
سیمین مهلهل جامه ابریشمی سیاه رنگ پس فرش سیفور ظلمت شب ست و تیغ صبح خط شعاعی آفتاب
و طشت کنایه از آفتاب کذا افید ای چون تاریکی شب بگذشت صبح طالع شد همچون شاه با شوکت تیغ و طشت
در پیش خود داشت که آن علامت سیاست باشد و باز فرمود و تخییل دیگر آورد که م بدان تیغ کز طشت بنمود
آب + بسر افگنده تیغ گشت آفتاب + ش بدان تیغ اے با وجود آنکه صبح با تیغ خط شعاعے که از طشت
آفتاب تاب و روشنے نموده بود و غالب آمده و سر افگنده مغلوب ساخته مضاف ست به تیغ که از آن تیغ
کوه و بلندی آن مراد است چنانکه از بیت لاحق مے آید و آفتاب فاعل گشت حاصل آنکه آفتاب بدان صبح
با وجود آن تیغ که بدست خود داشت سر افگنده و زبون تیغ کوه شد پس این بیت تخییل آن وقت
راست آید که آفتاب طالع شده در پس پردهٔ کوه بلند باشد و هنوز نمودار نگردیده باشد چنانکه از بیت
لاحق مے آید کذا افید م برون آمد از پردهٔ تیره میغ + زهر تیغ کوهے یکے کوه تیغ + ش تیره میغ کنایه

بمقام انسب باشد با چنین برگ و سازی با وجود چنین اسباب جنگ که مرا حاصل است هم پشتی کسی و امداد دیگری
نیاز و حاجت نیست ولیکن م در چاره بیچاره گر بسته نیست + الخ ش ای برای دفع دشمن و هزیمت او هزار
حیله نهانی باشد زیرا که کار جنگ وابسته تیغ زدن نیست ای دفع خصم همواره با تیغ نمی باشد بلکه گاهی بچاره و حیله
هم می باشد که السیف آخر الحیل گفته اند م سران سپه سر کشیده ندیش + الخ ش ای استعانت ترکان سکنه کوه
خزران تا مرزهای چین سر باز زده سر افگندگی چنین عرض کردند که ما غلامان شاه درین جنگ در پای تو خون
خود می ریزیم چنانکه پیشتر ازین سست کوشش نبوده ایم اکنون گرم تر جوششی عظیم درین جنگ بر آریم که زیاده از پیشتر
باشد پس کلمه زان در مصراع ثانی اشارت به پیشتر است م بکوشیم تا جو بود در جوال + ش جوال بضم جیم
تنگی که در آن قماش و غله و جز آن انداخته بر ستور بار کنند صاحب رشیدی درین بیت جوال کنایه از تن نموده است
و جو از زندگی ای تا آنکه زندگانی در تن ما باشد بکوشیم هم از راه مردانگی که پیشه ما ست و هم از برای مالی
که روسیان از انجا زور برج بغارت برده اند و ایهام آنکه تا خصم را مقدار جو در جوال باشد برای غارت کردن
انقدر از کوشیدن باز نمانیم م که فردا چه بر سازد از تیغ و جام + ش بیان اندیشه شاه است ای فردا روسیان
تیغ بازی کنند و ما نیز و تر جنگ سازند و یا تیغ را پس فرو انداخته فردا باده پیمایی کنند و پس ازان جنگ کنند که
باده خواری لشکر سست گردد کذا افید و آنچه شارح جام کنایه از صلح کرده است دور از صواب است که عزم
سکندر بجنگ ایشان مصمم بود م طلایه برون رفت و جاسوس خفت + ش طلایه فوجی که گرداگرد لشکر در شب
نگهبان باشد و از شبخون لشکر خصم با خبر و بیدار باشد و جاسوس نگهبان روز که از حال دشمن متفحص باشد و نگهبان
لشکر بجای طلایه و گنبد های پاس جایگه در ان پاس داشتن در کار باشد م بیا ساقی آن زیبق تافته +
شنگرف کاری عمل یافته + ش زیبق بکسر زای معجمه و فتح بای موحده سیماب که معدن آن کوه است و تافته بمعنی تاخته
ساخته صفت اوست چه سیماب را کشته و خاکستر ساخته می خورند و شنگرف کاری بمعنی آمیختن شنگرف پس تمام
مصراع ثانی بمعنی سوده و شنگرف در و مالیده صفت ثانیه زیبق است چه سیماب کشته را با شنگرف کهرل نمایند که
خوردن سیماب سوده و شنگرف حل نموده اشتهای خوردن طعام را بغایت پیدا کند و سرخی بدن را می افزاید
پس سیماب شنگرف آمیخته عبارت از باده بیخودی است که همچون شراب مروق سرخ رنگ و شنگرف
سوده و بس نشاط بخش است کذا افید م بده تا در ایوان بارش برم + چو شنگرف سوده بکارش برم + ش محمد رضا ۱۰۱۰
ایوان بار را ایوان خواجه جهه خواسته ای خلوت او که جای بار و حضور اوست و اظهر آنکه عبارت از دل خواجه باشد که جای
آمدن واردات الهی است و تشبیه شنگرف سوده بنا بر آنست که مجرد شنگرف را کشته و کهرل نموده هم می خورند که
قوت بخشد و سرخی بر بدن آرد بکارش برم ای بخورم و محفوظ شوم و آنچه شارح بکار بردن بمعنی نقش ساختن گفته

شکست داون انتهی کلامه و محمد رضا صانع نوشته که اهل ولایت ترکستان با روم و روس از قدیم متفق بجود و نمود سکندر
در عهد سلطنت خویش ایشان را رام خود کرده بود چنانکه درین کتاب مذکور شد و با روس همچنان کینه ور بوده اند
چنانکه از بیت لاحق پیداست انتهی لیکن ذکر دریای چین بر معنی اول ظاهرست و بر معنی ثانی بنا بر آنست که
طرف غربی ملک چین حد مقابله و محاذات طرف شرقی ترکستان ست و معنی بیت آنکه از سر حد ترکستان که
ولایت خزران ست تا سر حد چین که دریای چند ست اکثر سپاه من همه مردم ترکان اند هم اندر روم شان کینه از عهد دیرینه
با روس بیش ✤ ش شان مضاف الیه کینه است و عائد به ترکان ای با روسیان هم کینه اند آبله بر پای روس باید ریخت ای
پس با پیکان این ترکان که درین مرحله یعنی لشکرگاه سکندر شاه هستند کذا افید پس تعبیر هزیمت داون
ایشان را از تیر ترکان هزیمت باید داد و زبون توران کرد که دشمن یکدیگر اند و تقریر محمد رضا صانع آنکه پیکان چو خار ست
آبله بر خستن بملازمت پیکان ست که مثل خار سر تیز در پای آدمی آبله پیدا کند اشارت ست باین خزران و دریای
از وی ادب لیکن لفظ این مرحله مرجح تقریر شارح ست که ظاهرا ست در ترجیح تقریر شارح
چین بلکه در ابیات لاحقه که دران ذکر بیشه و استمداد از ترکستان ست صریح ست
و بیت لاحق با حکایت روباه تمثیل سابق ست ای زهر روسیان را به زهر ترکان باید بست و دفع باید نمود
چنانکه شاعری گفته است ع ز تریاک ست با هر زهر بهره ✤ بود هر زهر را پازهر زهره ✤ یعنی تریاک با هر زهر

حکایت بر سبیل تمثیل

کارگرست که پازهر یعنی تریاک البته خود زهرست و دفع هر زهری که باشد و ابیات لاحقه تفسیر این بیت ست و مجمع کین ای کینه روباه
روباه گیر صفت گرگ ست و روباه پیر فاعل رست و ابیات لاحقه تفسیر این بیت ست که بند از دهان سگان
مذکور و مصراع ثانی تفسیر اول ای نشان پای او را بر داشته روان شدند الخ ✤ که بند از دهان سگان
کرد باز ✤ ش ای سگان ده بسماع بانگ روباه در نباح و غوغا آمدند و آنچه شارح گفته که سگان بانگ
روباه را بانگ گرگان پنداشتند خلاف ظاهرست چه آن سگان خود تشنه خون روباه بودند چنانکه خواجه
فرموده است و منشاء این مغالطه بیتی از ملحقات ست که در نسخ قدیمه نیست و آن بیت چنین ست ع
سگان ده آواز بر داشتند ✤ که روباه را گرگ پنداشتند ✤ و روباه رست در بیت لاحق از باب عطف
جمله است بر جمله و در بعضی نسخ روبه رست دیده شد که صفت گرگان ست ای گرگان شکار کننده روبه
رسیدندم سگالنده کاردان وقت کار ✤ الخ ش بتنه تدبیر سکندرست با دو بیت لاحق و کاردان ای دانا
صفت سگالنده است که بمعنی تدبیر جنگ کننده است ای گاه به جنگ آورد وقت جنگ از دشمن خود بمقابل
ساختن دشمن او خلاصی یابد ای روسیان را چاره استخلاص از روسیان مقابل ساختن ترکان ست
که بر روسیان زنند و در میان این باشند و اگر سگالنده بمعنی حیله گر و حرب ساز گوئیم چنانکه در لاحق چاره گر گفته

حکایت بر سبیل تمثیل

ویل یعنی پهلوان مبالغه صفت او و انچه بعضی نسخ بجای نیال یل نیائیل بروزن سرائیل اورده شد غلط فاحش ست
دنبیل بالضم نام امیریست خراسانی وکذا رقوم امیریست از عراق و بر نبیال از ولایت ارمن که در کوهستان ترکستان است
برین اتفاق ای اتفاق جنگ کردن بروسیان که این دوازده بهادران در مشورت سکندر متفق بودند و شارح حم
نوشته که جبیال نام راجیست از راجایان هند که والی ارمن بود اما تحقیق آنست که ای هند نبیال برای موزن باشد
والله اعلم هم ز یونان واز فرنجه وز مصر و شام * ش این بیت بیان بهادران و جمعداران دیگریست که بیش از شمار
بودند و سکندر ایشان را از اندیشه جنگ روس آزاد کرد باین معنی که بدلگرمی و شفقت تمام ایشان را امیدها داد
که بدان شفقت بدل دادن مستعد جنگ شدند پس مصراع ثانی بدلگرمی امیدها الخ تفسیر اول ست و بیت لاحق
یعنی چنین گفت کاین ورنگه الخ بیان امیدهاء او شان ست ای این لشکر روسیان که بجنگ ما آمده اند بجنگ
شیران خوی نکرده اند ای اتفاق پیکار بهادران ندارند و سالوسی فریب دادن همان وزوی گر بحیله گری می باشد
بخلاف دزدی که علامت کاروان زدن ست و جبیت صفت سلاح زدی مسار پوشیدنی بی آلتان سینه سلاحان
چنانکه ایشان را بیت لاحق بیتر گفت ای سلاح جبیت و ساز درست ندارند و آلبرز نام کوهی ست شارح
برافرازان ای این گروه را که با قران ست در اندازم و گرد نعیم کاحت فارسی پهلوان صفت دارا شاه است
هم ز من جان همی جست و جان هم نبرد * ش ای جنان می خواست که جان من برد آخر از من در جنگ جان خود هم
نبرده است و نسخه شارح جامی جست ای جان من که روم ست کید اول یعنی مکر و سگالش و ثانی پادشاه هند
ای اما چگونه مطیع خود گردانیدم که دخترش هم گرفته ام فور همان شاه قنوج کافور خورده ای سرد شد و نام وی گشت
کنایه الکویه گره زدن بر ابرو ... یعنی زه کردن کمان را که بر دو گوشه آن باشد و کلمه را بمصراع ثانی علامت
اضافت نه است ای خاقان چین زه کمان خود را فرو گرفته است و مطیع فرمان شده و کید با کید و فور
با کافور و چین با ابرو از لطایف شعری ست و در بیت لاحق روسیان را سیل تخییل کرده و خود را کوه قرار
داده است و پیدا ست که سیلاب بسیار بسر کوه پای نداره و زود فرود افتد ای همچنین کوه بلند روسیان را
فرو اندازم کنند افتد هم ز کوه خزر تا بدریای چین * همه ترک بر ترک بینم زمین * ش خزر بفتحتین و زای
معجمه نام ولایت معروف که طول آنجا ... آنجا خزران هم گویند شارح نوشته که قومی از ترکان هم نواحی
خزران و سرحد ملک چین ساکن بودند و اطاعت سکندر بظاهر برای خاطر ایشان بنمودند با روسیان
بنای عداوت و کینه می داشتند پس سکندر با مدبران خود می فرماید که اگرچه این ترکان با روسیان
قرابت و اخلاص ندارند لیکن ایشان را با روسیان عداوت بسیار ست باید که با ایشان آشتی کنیم و در جنگ
روسیان شریک کنیم ایشان را تا فیما بین خود ها جنگ کنند و ما را فرصت و دست دهد که دشمن را بدشمن باید

ترقی ست انتهی ای نتوانند که از خشت گردی برآرند چه جای آنکه از خشت کلوخ برآرند ای ریزه ریزه سازند لیکن
هر دو یای برای وحدتست و نسخهٔ شارح نعمته کلوخی ست ای از کلوخ کوفته و نرم شده چه خسته یعنی آزرده است
و این نسخه ابلغ ست در رومی سیاه شاه روم تواند که ترقی نسخهٔ اول باین معنی باشد که نتوانند که از خشت بلکه از
کلوخی نرم گردی برآرند و سختی کش جنگ آور و سخت مغز پاره صفت روسیان ست و مغز بمعنی ای یا کینه ور
صفت فریب کشیدند سرای تماشای در آمدند و بلاهت و گزافی سر بر آوردند لبوتی و رنگ کنایت از زردرو و ایهام
بدولت که ملازمت تعبیر شکر سکندر بگلستان اسباب دولت ایشان را بوی و رنگ گفته است آمدای
دولت دشمنان فنطال که بدخواه دولت او نیند و قبیل بنجبان ستوی خنجر کشیم ای بجنگ روسیان در آئیم بانه دیش
اشارت بسکندر دارم و سر کشیم ای او را اسیر کنند سازیم و دشمن شاه عبارت از سیاه سکندر که دشمن شاه
فنطال اند نداریم آن تخت الخ ای پایدار نداریم تاج و تخت سکندر را و این مغز پالودگان اشارت بلشکر
سکندر که آسوده مغز و سرخ و سپید اندام اند چه سرخی و سپیدی بدن آدمی از پالودگی و تازگی مغز اوست
کذا افید و آنچه شارح معنی سر سیمگان و دیوانگان خالی مغز نوشته خطا ست دل گرم دیدای سپاه را
با خود یار و متفق دید از سر آن کوه در لشکرگاه خود فرود آمد و تدبیر جنگ پیش آورد و دل خود را از زنگار خلجان
بی اتفاقی سپاه تهی ساخت ای از تردد خاطر بیرون آمد و تیغ را صیقل نموده و زنگ زدوده و مهیای
جنگ نمود و این کنایه از استعداد جنگ است که بملازمت زنگار دل زنگ تیغ گفته است شاه لشکرشکن
سکندر و بزرگان لشکر پادشاهان و شهزادگان و امیران و جماعتداران که در لشکر سکندر بودند چنانکه
می گویند م قدرخان ز چین گورخان از ختن * بد رئیس از عراق و لید از یمن * ش قدرخان نام شهزاده نسبت
از خویشان خاقان چین نه خود خاقان چنانکه علی شیر گفته و گورخان نام والی ختن ست و عدادی
شهریست در عراق عجم که نام والی آن رئیس بود و ولید بر وزن فعیل نام پادشاه یمن و نیز نام مردی ست
هندی نام شهزاده دیگرست چنانکه خواهد گفت م ملکزاده بود هندی بنام * الخ ش و او هم پادشاه شهر رئی
و نواحی آن بود و قباد بضم قاف نام امیریست از خویشان کیخسرو که در شهر اصطخر والی بود و این نام در اول
نام پدر نوشیروان بود که شهر کازرون بنا کرده او ست و چهل سال در ملک ایران پادشاهی کرده کذا افید
م ز رویینه گیلی ز مازندران * نبال یل از کشور خاوران * ش ز رویینه بتقدیم مهمله بر معجمه و یای پارسی نام سالار
گیلان ست چنانکه خواهد گفت م که سالار گیلی در آمد بکل * ش و وطن اصلی او مازندران بوده است کذا افید
و شارح رح نوشته که گیلی منسوبست بگیل که نام طایفه ایست از ترکان و گلیم پوش آنجا انجام پیدا شده ای ست
کذا فی الله دار و نبال بفتح یای حطی تحتانیه و نون نام امیریست بهادر که از ولایت خاوران بود و این نام نیست

استیلا نگیرد و تاثیر نکند و چون شب رسد کارها کنند و زیا نها آرد و علاجش همین بحذر کردن باشد کذا فی الرشیدیه خوردن
تلخی کشیدن که موجب ضعف جگر باشد و عروسان اشارت بسپاه سکندر هم همه خز و دیبا بود سرخ و زرد +
ش ای همه ایشان نازک اندام اند مانند خز سرخ و دیبای زرد چه مردم روم سرخ رنگ اند و مردم چین زرد فام
کذا فی الرشیدیه چنین دستگاه اشارت بسپاه سکندر که پر زیب و دولت اند خداداده یعنی فتوحی که از غیب رسد
پیداست که رد فتوح نامبارک ست پس آمدن این فتوح بر ما مبارک ست چگونه رد آن کنیم که بر ایشان
نیم هم و ما هم شدی زین طلاعت بر آب + ش ای در بیداری که پس از دیدن چنین غنیمت در خواب باشد
البته حسرت بردمی که چرا به تصرف خود نیاوردم چه جای آنکه اکنون در بیداری دیده ام حاصل آنکه اکنون باید
در دستگاه سپاه سکندر دستبرد کنیم تا بر اقالیم ظفر یابیم چه فتح اقالیم دنیا و تسخیر ولایات عالم باستیاری
دولت و دستگاه می باشد چنانکه گفت هم جهان را بگیریم و شاهی کنیم + الخ ش صاحب کلاهی بیای
سروری جهان پادشاهی جهان و فاعل فرس راند قزل ارسلان ست کانیک زده ای اینک از دور ببینید که هم سپاه
سکندر جهان در جهان + ش ای بسیار در بسیار همه نازنینان و حوران اندای نازپرورده بی زور و هم بازلیب
دولت بسیار اند بر ایشان باید زد و این دستگاه باید ربود و ابیات لاحقه که بیان دستگاه این سپاه است
هم داخل اشارت انگشت قزل ارسلان ست که جماعت خاصگان خود را به طمع حصول این دولت بر جنگ ایشان
تحریص می کرد یعنی بجای نیزه و زره جنگ ایشان را همه لعل و دُر بدست و در جامهٔ تن و زین اسپان ایشان
همه زرین و مرصع بیاقوت ست و کفل پوش ایشان هم مرصع بجواهر ست و کفل پوش نوعی از جل ست
که از زر و زیها مرصع باشد و بر فرج[اه] اسپان ملوک و امرا باشد کذا فی المؤید و معنی ترکیبی آن پوشنده
کفل و سُرین اسپ هم قبا تا کف پای بگذاشته + ش ای ایشان زن وضع اند چه زنان نازنین دامن
شلوار را تا کف پای می گذارند و همه دامنی مرصع بجواهر مانند کلاه بر سر کنند کذا فی الرشیدیه و شعر بالفتح جامهٔ ابریشمی
باریک ای فراش مجلس ایشان همه دیباست و لباس ایشان هم جامهٔ ابریشم و حریر ست و بیت لاحق
متعلق ست ازین مضمون که همه معشوق وش و زن وضع اند سست پایان کم قوت و پیچیده دست ای درهم
مالیده و شکسته بی زور هم دهن را گشایند چون روزنی + ش ای برای آوردن دم و نفس که از بار سر
سوزن در سینهٔ ایشان تنگ آمده باشد دهان را مانند روزن فراخ وا کنند تا آن دم لب به بیرون آید یعنی
بس ان طاقت و کم قوت اند که تاب زخم سر سوزن هم ندارند و باز گفت که ایشان در جنگ و دشمنان منتظر وقت
نیک و فال تقویم و نجوم اند و بقدار رفت ماه تمام در حساب اندیشه می مانند ای بامداد روز سعید و فال تقویم
جنگ کنند بالقوت و دلیری خود هم ز خشتی کلوخی برآرند گرد + ش محمد رضا نوشته که کلوخ از خشت آوردن و در

له فرج کفل ۱۲ منه +

ای از هفت ولایت روس چنانکه گویند که ممالک محروسهٔ ملک روس مشتمل بر هفت ولایت ست که آنرا هفت روس نامند
کذا فی فیه و قیل مشتمل ست بر هفت قلعه که باین نام مشهور اند بر هفت کرده یعنی تمام آراسته شده صفت مقدم
عروس ست ای لشکر قنطال که از هفت روس فراهم آمده بود در زیب و آرایش مانند عروس بر هفت کرده بود
و در رشیدی ست که آرایش هفتگانه عبارت ست از حنا و وسمه و گلگونه و سپیده و آب و زرک و غالیه و سرمه و بر بعاض
بالضم و آلان بالمد و خزران بجا و زا معجمتین هر سه نام شهرهای روس ست چو دریای کوه ای مانند سیل دریای کر
آتشش همه سنگ باشد و موجش چون کوه باشد و آیسو بکسر همزه ولایتی ست اندر روس کذا فی فیه تا بخفچاق دشت
ای تا کناره دشت خفچاق ترا آهن کلاه ای خود سر که از آهن باشد و بتفسیرهای معتبر ست م سپر بسپر
حمله آورده روی * الخ ش ای حمله لشکر روس تنگ باهم دیگر گرد آمده بودند چنانکه مصرع ثانی تفسیر اوست
که جای یک تار موی در میان ایشان نبود آورده روی ای بیکدیگر روی آوردند ای دریکجا جمع شدند دلیل
یای مثناة تحتانیه پهلوان مبارز و شیر درنده که جمعش یلان آید کذا فی المؤید م ز هر یک یکی پیل آورده زیر
ش زیر پای پارسی فرود و بمعنی حرکت کسره و حجره هم آمده و در فرهنگی بمعنی بزرگ و بهتر آورده است کذا
فی المؤید و محمد رضا بمعنی آواز جرس و بانگ هزیمت نوشته ای از هر یک بهادر روس یک پیل مست هزیمت
خورده بود و شارح گفته که هر یک از آن بهادران بر یک پیل سوار بود اما برین معنی کلمه زیر مستدرک باشد
م که از بانگ او بر گردد جهان * ش ای نعرهٔ ایشان بانگ دلیری افزاے بود که بر هم مستعد جنگ شدی
عارض کسے که حساب لشکر با عرض رساند و شمار کند و در پیش بود ای در پیش قنطال حاضر بود نهصد هزار بمعنی
نه لک و شین مضاف الیه عدد و لشکر شاه لشکر سکندر که قنطال ایشان را عروس نازنین حکم نو در گفته است
حرکت نادیده رنج یعنی آسوده و نازپرورده صفت لشکر شاه است و بار ایشان را از جهت کثرت مال و دولت
کاروان گنج گفته و سر تیز تا کیمه و ناموسیان یعنی بهادران نام ننبات که جنگ آزموده باشند ستام
بالکسر ساخت زین که از زر و نقره باشد و قیل لگام ای چنان آسوده و نازپرورده اند که زین اسپان ایشان
ست و ستام ایشان از زرین و طبق ایشان بلورین و جام شراب ایشان از لعل بیجاده است و شرب بالضم
شراب خوردن و رامشگری آنکه هندش چاپے گویند و درین نسخه بقافیه چابکشگری انسب ست از انچه بمعنی
رامشگری ست و چابکشگری جولان زدن بمیدان جنگ مبارزان م شبانگه بهوی خوش انگیختن * سحر
بشرب در آمیختن * الخ ش ای بوی خوش انگیختن بر خاستن در طلب بوی خوش یعنی بوقت شام بوی خوش
می طلبند و بوقت سحر عیش صبوحی می کنند و پیداست که اهل دولت و عشرت در شام عود سوزند و بخور می کنند
تا مخالفت هوا از راحت نرساند و در حکمت آورده اند که بروز مخالفت هوای شهری همان هوا از سبب آفتی

راحت یافتن عالمیان و دفع ایذای روس از تمام جهان بر خود رنج نهاد که بشتاب روی راه روس برگرفت ✽ هم بهفته
منزلی چند راند ✽ بهر منزلی هفته چند ماند ✽ ش هفته اول یعنی هفت روز است و ثانی یعنی پاس شب که اکثر
آن هفت گهری باشد یعنی در هر یک منزل دو سه پاس مقام گرفته و آرام یافته باز روان می شد کذا افید و بدخواه لشکر
روس و تنگ یعنی نزدیک و شهر بران لشکر سکندر که تمام آماده جنگ روس شدند بدان مثال که آدمی از دیدن دشمن
پیش خود آماده جنگ او شود و غافل نباشد فراخی گهی میدانی وسیع که بر کناره آب جای نزول و مقام باشد و سکندر
دران میدان بوقت شب فرود آمده و سپاهش و از آنجا آسوده گشتند و مقام کردند ✽ هم چو انجم برآراست لشکرگهی ✽ الخ ش
ای سکندر روشن ساخت آن فراخی گاه را پس خلاصه اینکه سکندر و سپاه او را ستارگان خیال کرده است و لشکرگاه را آسمان
قرار داده و در گهی اشارت بدرگاه شاه و بعضی نسخ خرگهی دیده شد و در بیت لاحق لشکرگاه او را جهان گفته است
رایت ای از رایات مختلف الوان که بعضی سبز بود و بعضی سرخ و بعضی زرد و بعضی کبود الی غیر ذلک پس تمام
لشکرگاه را ازین رایات رنگارنگ بیک طاوس بوقلمون تخییل نموده است و کلمه را بمصراع ثانی علامت اضافت
است ای دروازه سراپرده شاهی را بسوی لشکر روس گردانید تا آنکه روسی ای شاه روس قنطال نام از آمدن سکندر
بجنگ وی خبر یافت که سپاه شاه بیش از قیاس است ✽ هم سپاهی که اندیشه رای کند ✽ چو برکه زند کوه از و خوی کند ✽
ش از اندیشه رای کند ای پای اندیشه و وهم را لنگ می سازد یعنی اندیشه آدمی قیاس گیرد تمام عرصه گاه لشکر
پادشاه را طی نتواند کرد که بجنگ کوه و خوی کند یعنی گداخته شود و مثل عرق روان گردد و در نسخه شارح چو کوه هم
واقع است و کوهه یعنی حمله ای چون بر کوه حمله کند از حمله وی کوه ریزه ریزه شود و کوه و کوهه از تجنیس زاید است
مردم گرای کشتن دشمنان و پیچنده یعنی خشمناک صفت مار است ✽ هم ز موی همانند صد چوبه تیر ✽ ش ای
غلامان چینی که در سپاه سکندر بودند چنان محکم انداز اند که در وقت قاعده کردن از کارزار دشمن از یک تار موی
صد چوبه تیر همانند یعنی آن تار موی را بکرت اول به تیری شگافته رخنه سازند و پس از آن از همون شگاف
صد چوبه تیری گذرانند ای خیلی تیرانداز اند که هرگز خطا نکنند کذا افید سکندر نه تند الخ ای این شاه در ذات خود
و این سپاه سکندر نیست بلکه اژدهای بزرگ است و در جهان بلای ستمگر و خونریزه و بیت لاحق صفت سپاه
است ✽ هم که آرند خون زمین را بجوش ✽ ش ای پیلان شاه زمین را از هیبت خود خون می سازند و مغز ش
برآرند و لشکرگاه او یک دشت فراخ است پر پیلان و پیلبانان که هر دو لشکرشکن و خونریز اند و قنطال بکسر
اول نام شاه روس که سکندر شاه او را بمیدان کارزار اسیر کمند ساخته بود و باز او را نواخته و ولایت روس را
بوی تفویض کرد و کذا فی شرفنامه و هیچ تفصیله انشاء الله تعالی که گردون بآن کار بود ای از آمدن سکندر
اطلاع داشت و دانست که آسمان بدین خیال بود که لشکر خصم را بر لشکر روس بیارد و روسیان را باز دارد از بهفت روس

می نماند در حدایقه معانی و مواهب فیض ربانی آمده نغمه پردازست و خیال اشعار من پری پیکری می کند ای مانند پری
در جلوه گری ست و ذات مرا بر سان خیال پری با نواع رنگینی مطرز و زیبا ساخته است و یا آنکه مراد بهم رسانیدن
آن معانی مانند خیال پری نامحسوس و کالعدم می کند چه مقررست که خیال پری نایاب و عدم ست م ازین کان
تاریک آهن منه + گهر بین که آرم بدین روشنی + ش کان تاریک تن خاکی که کثافت و ظلمت لازم اوست و آهن
صفت آن ای از معدن خیال تاریک که باریکی و تاریکی آن خیال نادر و مثل دیو مهلک بنظر می آید و گهر بمعنی دُر
عبارت از سخن خوب دلپسند چنانکه از بیت لاحق می آید کذا افید و شارح نوشته که خواجه قالب و طبع خود را باعتبار
مصاحبت نفس تا بمعنی صفت کرده است م هزار آفرین باد بر زیرکان + که روشن در آرند از تیرگان +
ش زیرکان شاعران پخته گوی در روشن در سخن نادر و تیرگان قالب خاکی محمد رضا رحمه فرموده که هزار آفرین
بنا بر دو طرفه کاری ست یکی دُر از کان بر آوردن چه معدن دُر ها دریاست نه کان و دیگر آنکه از تیره کان دُر روشن
بر آوردن چه گوهر از کان تیره هم تیره باید انتهی و در قول در استعمال فارسیان گوهر و دُر بیک معنی آید خواه کانی باشد
و خواه بحری پس درینجا طرفه کاری بر آوردن یک چیزست که از کان تیره دُر روشن می آرند شرح این داستان
ای قصه سکندر ساختن او بر روسیان مردانه ای روم بلیناس فرزانه که مولدش روم بود و ذکر ساختن آن طلسم
درین داستان استطرادی ست که بیشتر مذکور شده است م بفرمود تا سازد از سنگ موم + ش سنگ
همان سنگ سیاه که هیولای ترکیب آن طلسم شد و موم بمعنی صورت و پیکر چنانکه از بیت لاحق هویداست و وجه تعبیر
آن صورت بموم از صنعت تضادست بسنگ کذا افید و ایهام آنکه خفچاقیان سنگدل را نرم چون موم کرد چنانکه بعد
م بفیروزی آن نقش درخواسته + چو فیروزه نقشی شد آراسته + ش آن نقش درخواسته مبتدا موصوفست که بفیروزی
صفت مقدم اوست و مصراع ثانی خبر آن و فیروزی آن نقش درخواسته یعنی صورت آن طلسم که مطلوب شاه بود کنایه از
ظفر یافتن آن صورتست بر نقاب بستن زنان خفچاق و فیروزه نقشی بمعنی نقشی که از فیروزه باشد و بر نگین انگشتری
وصل کنند کذا افید یعنی آرایش آن صورت که در زنان آنجا تاثیر کرد همچون نقش فیروزه شد که در نگین آراسته باشد
و توان گفت که بای بفیروزی سببیه باشد ای بسبب مبارکی و خوبی خود آن صورت مطلوبه شاه مانند نقش فیروزه شد
و خوبی در بیت لاحق بمعنی حسن صورتست و ایهام بکمال حکمت بلیناس که نقشبند بود و نقش ترکان بمعنی حسن صورت
معشوقان عالم و ایهام بر زنان خفچاق کذا افید ای حسن صورت آن طلسم بسته بلیناس که همچون معشوق خوبرویی بود
بر حسن خوبان جهان چادر خجالت بربست ای در جمال صورت خود برابر آن طلسم نشدند و ایهام آنکه بر روی زنان
آنجا برقع پوشانید و پیکر عبارت از آن طلسم نگین ست و پیکر نما ای بمعنی سازنده پیکر عبارت از بلیناس و مستی
کردن جامی از جنبش پیکر یعنی روانه شدن ست از دشت خفچاق م بامید راحت همی برد رنج + ش ای بامید

بکر پوشیده روی را که عبارت از بیخودی تازه است من نظامی بزنی ده و در عقد نکاح من بیار تا آب پاک که خواهش
بیخودی ست از شراب پلید دست شوئی کنم و آن سزاوار که داده سزاوار صحبت آن بکر شوم زیرا که اکنون بمی بیخودی
تازه که مانند بکرست این چنین دست پاک می باید زد پس این بیت اول بیان استحقاق باده بیخودی ست که من
سزاوار آن می هستم و بیت ثانی طلب عطای آن باده که منوط بترک شغل اغیارست هذا ما عندی و لعل عند غیری
احسن منه و در عامه نسخ بپاک و پلید بواو عطف ست و آن عبارت از جمله ما سوی الله است ای همه افکار عالم را
ترک داده باین چنین بکر پاکیزه دست دراز کنم **لشکر کشیدن سکندر بجانب ملک روس**
و خبر یافتن قنطال شاه روس از آن + م دگر باره بلبل بباغ آمده است * بهر پی همی پیش
روشن چراغ آمده است * ش بلبل ذات خواجه رح و باغ کنایه از خوشگوئی نیز اگه در بیان جنگ و درون خیالات
غریبه و تشبیهات عجیبه و ایهامات نادره و لطائف پاکیزه در کارست که شاعر فکر آن می کند و دگر باره ناظرست بآن
خوشگوئی که در جنگهای سابقه از خواجه بظهور آمده است و مصراع ثانی اعاده مضمون اول ست به تجنیس علیحده
که خود را بی گاه گفته چنانکه از مصراع ثانی بیت لاحق پیداست که صیغه متکلم آورده است و روشن چراغ همان
خوشگوئی چنانکه از لفظ روشن که در بیت ثالث ست می آید که گوهر سخن را روشن گفته است پس خود را پیش
روشن چراغ از آن فرموده است که عوام مرثیه خوانان چراغی را در شب افروخته و غزلیت خوانده پری را حاضر سازند
کذا افید م خیالم بسی پیکری می کند * مرا چون خیال پری می کند * ش خیال اول بمعنی سخن غریب که او را
خیال شاعری گویند بمعنی صورت خیالیه که در ظهور نیاید و پری پیکر با یای مصدری بمعنی لبس رنگ روئی و تمام
خوش صورتی پس خیال پری در مصراع ثانی بمعنی صورت بی نمونه است یعنی دگر باره سخن من بس نیکوئی را
پیش آورده است و مرا از بس که از فکر خود همچون صورت بی نمونه می سازد و اینها در بیان جنگ روسیان خیالات
نادره برج خواهم کرد و پیداست که بس خوبی بگفتار سخن و کمال ادای آن لطائف و صنائع موجب گذاشتن بسیار
مشکل باشد که اوج خیده و علی شیر رح از بلبل خیالات بدیعه خواسته و باغ کنایت از دل خواجه رح چه دل خواجه رح جای
شگفتن گلهای نادره و خیالات بدیعه است و بمصراع ثانی آن خیالات را تشبیه به پری کرده است یعنی گاهی در چشم
دلم جلوه می کنند و گاهی از من پوشیده می شوند و مرا همچون خیال پری می سازند ای مرا بر خود و فریفته سازند تا آنکه
مرا هم مثل خیال پری می کنند که هر که مرا در بر آوردن آن خیالات غریبه می بیند خیال تصور کند که ذات خواجه بجز همین بیت
کرا این چنین بوقلمونی با اشعار خود کرده است انتهی کلامه و مطابق خواب خواجه معنی اول ست اگرچه معنی ثانی
در حاصل قریب اوست و تقریر شارح رح هم راجع بجا حاصل معنی علی شیرست که از بلبل و روشن چراغ دل خواجه
گرفته است و باغ کنایت از گلزار معانی رنگین و پری کنایه از خیالات لطیفه یعنی ملکه طبع من که هزار داستان

گوسپندان در حوالی آن طلسم ست و شارح بمتابعت علی شیر رح زیرها بیان عقابان خیالی گفته است چه سیاهی پرهای
تیر خلانیده را انجا منشا تخییل عقابان ست یعنی از کثرت پرهای تیر که عقاب افگن صفت آنهاست گویا پیرامون آن
طلسم عقابان جمع آمده اند انتهی کلامه و لا یخفی رکاکته لمنافته بالابیات اللاحقة و منشا سهو او لفظ زیرهاست
و حال آنکه مقصود اصلی ذکر تیرهای خلانیده است و ذکر زیرها طفیلی ست و دوتا بمعنی سر افگنده و پرستش کننده حال
از فاعل رسند چنانکه از بیت لاحق واضح ست و آن نقش یکتا اشارت تا آن طلسم بنظیر م نهد تیری از جعبه در کیش
او ش ای در زمینی که پیرامون طلسم ست و تعبیر کیش بملازمت جعبه است و نیز آن زمین کشل ترکش واقعی
سپوزشگاه تیرهاست کذا افید تا ننداند نگذارند ای حمله گوسپندان را از انجا ربوده می خورند م نگردد کسی گرد آن خاره
سنگ ش ای اکنون از بیم غارت و ربودن عقابان درنده هیچکس پیرامون آن طلسم نمی گردد که مبادا او وی را
مانند گوسپند ربوده شکار کنند م صنم بین که آن نقش پرواز کرد که گاهی گره بست وگه باز کرد ش صنم
همان طلسم ست که آن نقش پرواز کرد صفت آن یعنی چنان طلسم که بلیناس نقشبند بحکمت او را ساخته و آراسته
کرده است و مصراع ثانی صفت ثانیه است در بیان باعث دیدن و عبرت گرفتن یعنی آن طلسم را ببین صفت
ببین که گاهی گره بسته است ای عالم را بسنجر خود آورده که پیش او نندر نهادندی و گاهی آن گره را باز گشاده است
ای هیچکس را نزد خود آمدن نمی دید کذا افید این ست معنی مناسب ابیات سابقه و توان که گره بستن اشارت باشد
بپوشیدن روی زنان خنچاق و گره گشادن عبارت از حل مشکلات ایشان که پرستش آن می کردند و بر حسب
اعتقاد خود کامیاب می شدند و انچه علی شیر رح مصراع ثانی صفت نقش پرواز نوشته است یعنی بلیناس
چنان حکیم بود که از روی کمال حکمت بقیاس خود گاهی گره مشکلات را بر گشادی و گاهی آسان را مشکل کردی
خلاف ظاهر ست چه مقصود اصلی بیان حال طلسم ست نه بیان کمال بلیناس چنانکه صدر مصراع اول بر آن منادست
م بیا ساقی آن بکر پوشیده روی مغ دده گرش هست پروای شوی ش بکر پوشیده روی کنایه از شرابی که
هنوز از ان کسی نچشیده باشد کذا فی الرشیدی انجا کنایه از می بیخودی ست که تازه و پاکیزه باشد و تعبیر آن بی
به بکر بمناسبت مقام ست که ذکر بت سنگین بود مغ [illegible] ده ای [illegible] برقی دو تا از روی خطی بگیرم گرش هست پروای
شوی یعنی اگر آن بیخودی در طالب اهل و سزاوار خود باشد حاصل آنکه لایق این باده امروز منم بسبب آنکه [illegible] ده بدیگری
کسی در این معنی بنابر آن گفته ایم که [illegible] دال بر حصر ست و اظهر آنکه [illegible] ده که من هم که من از جمله شوهران و طالبان [illegible]
م کنم [illegible] وست شوی یا که از [illegible] بلکه این چنین [illegible] ست باید کشید ش [illegible] وست شوی مصدر ست و پیای [illegible]
[illegible] عظمت ست و پاک عبارت از شراب پاک که می بیخودی باشد و پلید شراب واقعی که حکم بول دارد و [illegible]
اعتباری جهان می بیخودی ست و انچنین بمعنی شسته و پاک نمود صفت مقدم وست ست کذا افید یعنی

که روی از خاره سنگ خاعل پوشیده ست بدین سختی ای بابین رشته که لازم سنگ سیاه است از نام و ننگ ای از سبب شرم خود
م زبیداو بیگانه و از شرم شوی **پوشش** ای از بدنظری مردان بیگانه و هم از شرم شوهر که زنان را می باید چنانکه در کتب آداب و
اخلاق آورده اند که زن را باید که شوهر خود را چشم ننگرد و بلکه چون شوهر در روی نگرد او را باید که بزمین نگرد و کذا افی
دو تواند که معنی چنان باشد که از شرم بدکاری که پیش شوهر ظاهر شود روی خود را پوشیده و کسی نه بیند هم و گر نسبتی که آسمانست
ان مولع **شش** کاسمانیست صفت و بیان نسبتی ست ای یکی وجه مناسبت نگدلی این قوم این ست که مذکور شده و دیگر
وجه مناسبت آسمانیست سخن این نسبت آسمانی را نگویم و بیان نکنم که این مناسبت رمزیست باریک که در گفتن نمی آید
ای کار خدائیست که کیفیتش بگفتار نیاید کذا افی پس آسمانی بمعنی کار خدائیست و تاثیر قدرت الهی که در ساختن طلسم
مرتب شده و علوم و خرد و بزرگ ست که حکمتهای او تعالی از مردم مخفی باشد و آنچه شارح گفته که دیگر نسبت تعلق
باسمان دارد و آن عبارت از تسخیر زهره است در میان آن طلسم و اهل خفچاق کلام ظاهری معنی ست کما لا یخفی
علی العارف بران روبندها ای بر روی زنان آنجا و روی بند نقاب ای بدستیاری آن طلسم روی پوشیدن آئین
خفچاق شده تاریخته ای درست بی شکست ریز صفت طلسم ست هم که باشد گیا بر لب آبگیر **شش** صفت آن
بیشه است که در پیرامون طلسم مذکور از چوبه تیرها خلانیده و در زمین مانند بیشه نیها بر آمده بود چنانکه بر لب غدیرهای بیشه
گیاها پیدا آمده و انبوه باشد و از این بیت تا آخر داستان مقوله خواجه رحمه است در بیان شرف و عزت آن طلسم از زمان
برانگیختن آن تا به زمانه خود مانکه چون از تماشای آن طلسم زنان خفچاق را روی پوشیدن عادت شد مردان
خفچاق برسم مریدان زیارت او گرفتند و پرستشگری آغاز کردند و هر کس بقدر دستگاه خود نذری پیشکش می کشید و
هر تیراندازی که در سواد وش راه یافتی چوبه تیری از جعبه خویش برکشیده پیرامون او در زمین در سپوزیدی تا آنکه از چوبه تیرها
سپوزیده در حوالی او یک بیشه شده و حیوانات خوردنی که مردم برسم نذر در پیش طلسم می گذاشتند عقابان از بالا فرود
آمده شکار کرده می خوردند تا آنکه سواد وش وطنگاه عقابان شد و نیز شبانی اگر گله خود را از انجا رمانیدی یک گوسپند بطریق
نذر پیش او می گذارد و عقابان آن گوسپندان را بشکار می خوردند تا آنکه اکنون از بیم عقابان آن بیشه هیچکس گرد آن
نمی گردد چنانکه این همه احوال از ابیات لاحقه پیداست کذا افی هم زپرهای تیر عقاب افگنش ۰ عقابان فرو هشته
پیرامنش **پوشش** تیر بمعنی چوبه تیرهای خلانیده در حوالی طلسم و عقاب افگن صفت تیرست که بالا زدست عقابان
اورا عقاب افگن گفته است قوله زپرهای متعلق فرود ست در بیان مفضل علیه یعنی عقابان واقعی که به شکار
حیوانات نذرها در پیرامون آن طلسم فرود آمده وطنگاه ساخته اند افزون و بسیار اند از پرهای چوبه تیرهای سپوزنده
ای اگرچه بیشه از پرهای چوبه تیرهای بسیار مانند بیشه گیاه است اما عقابان درنده از آن زیاده تر وطن کرده اند در
پیرامون طلسم کذا افی پس این بیت اجمال ست و ابیات لاحقه تفصیل آن که در بیان نهادن چوبها و گذاشتن

بنا کنند بند مش راو آنی گویند برقع جامه ایست که روپوش که بدان زنان خفچاق مانند ریش روی ناخوش بود هم جهاندو گر نیک فرمان
و هد بود زمانه هر که خواهد با و جان دهد بدو ش نیک صفت مقدم فرمان ست و آن کنایه از جان دادن خفچاق چنانکه از مصراع
ثانی می آید ای اگر شاه این فرمان نیک بدهد که در پیش او جان بدهیم پس هر کرا فرماید جان خود بود فدا سازد
که این مارا منظور ست نه بستن روی زنان و در نسخه شارح بجای باو روان واقع ست ای فی الحال و بیدریغ
بر فرمان شاه جان را فدا کنند و محمد رضا گفته که اگر نیک لفظ مرکب ست از اگر نی و کاف بیانیه و هر که مفعول
خود بدو جهاوای پیش جهاندار فاعل جان دهد هر که انتهی کلامه یعنی اگر شاه جهان ما را این فرمان می دهد که خواهش
ماست پس هر کرا خواهد و مرا با پیش او جان بدهد و لا یخفی دقته آن زبان آوری اشارت بجواب و دادن
پیران خفچاق زنان شد ای ساکت ماند دران داوری که جواب و سوال بود حقیقت شد او را ای تحقیق
راست شد شاه را که نصیحت دراشان اثر نکند و فرزانه بلیناس تو چاره ساز سکندر که در بی نقاب بستن
زنان بود زنجیر موی صاحب زلف تا بدار و مردم فریب چنانکه سابق مذکور شد چشم بیگانه را ای چشم سیاه ما
در تماشای ایشان همچون پروانه در تماشای شمع سوخته می شود و پوشیده روی بهای معذری نقاب بستن
و این مصراع بیان حزم خوبی ست فراست شناس بلیناس فرزانه و فرمان شاه یعنی اطاعت فرمان او
ناف دشت میانه آن که میدان فراخ ست و گذرگاه عالم چنانکه در لاحق جلوه گاه گفته و آن سرگذشت
اشارت بطلسم انگیزی که همچون سرگذشت و ماجرای عالم ست در روی او و در روی آن طلسم و ضمیر تو هم راجع
هر دو ست سر چه در خواهم ای هر چه از اسباب طلسم سازی باشد و نیک و بد همه اسباب این کار درست یعنی مهیا
بر نهاده هم نو آیین عروسی دران عرصه گاه + الخ ش ای در ناف دشت عروسی خوبروی از سنگ خاره
سیاه برانگیخت که چادر در روی او بحکمت و تعبیه از سنگ سپید بود و موی سرش هم بدان پوشیده شده در
آزرم او ای در شرم و داشتن آن طلسم از بیگانگان که چادر در خام بر روی داشت و مثل زن شرمگین می نمود
لهذا از شرم او گفته است ای از شرمگین بودن طلسم مذکور هر زن از بی پرده بودن خود شرم داشتی و در پیش
وی روی خود را می پوشید هم از آن روز خفچاق رخساره بست + الخ ش خفچاق ای زنان آن دشت و مصراع
ثانی بیان آن روز و صورتگر بلیناس و آن نقش صورت طلسم و سنگدل صفت مقدم قوم و کار کردن تاثیر کردن
و بیت لاحق علت چون کرد کار ندارند گوش ای فرمان ما را از دل و جان شنوند و بدین این طلسم از مد آگین خود
و بی سپیدگی خود خبردار شده اند هم بر گره سیم اند سنگین دل اند + الخ ش ای اگرچه از روی سینه سپید مانند سیم
خوب و خوش آینده اند از راه دل سنگ سخت و سیاه دل اند لهذا الجنس خود که این طلسم ست مایل و خویند اند
بر این سنگ ای بر طلسم سنگین رخت شان و جرد لعبتان خفچاق و بیت لاحق بیان علت این بیت ست

وجائز برقع بر روی نبود و در بین بی‌نقابی که روی به بیگانه می‌نمودند از برادر و شوهر هیچ باک و ترس نداشتندی هم سپاهی
عزب تشنه و تنگ تاب بود الخ ش عزب بفتح عین مهمله و زای معجمه مردی بی‌زن و زن بی‌مرد را هم عزب گویند ای سپاه
سکندر مجردان بی‌زن بودند و هم تشنه ای بس مشتاق جماع زن و هم تنگ تاب ای بی‌صبر که تاب و طاقت ایشان
در ملاعبهٔ آن لعبتان بی‌نقاب تنگ بود ای تاب صبر نداشتند کذا افید و شارح نوشته تواند که معنی چنان باشد ای
از بی‌زنی بسیار گرمی داشتند چه تنگ بمعنی بسیار نیز آمده است و کذا تاب بمعنی گرمی ای از مجردی بسیار شهوت ناک
بودند انتهی و مناسب مصراع ثانی معنی اوّل ست تاب جوانی زور و قوت شباب و دان داوری اشارت بجوش آمدن
نفس امّاره و تقاضی بود سخت کوش آمدند ای تمام بی‌صبر شدند در گرفتن لعبتان لیکن هم کس از بیم شه ترکتازی
نکرد بود ش ترکتازی دست اندازی چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست چه دست بازی بمعنی ملاعبه و انبساط ست
چنانکه در عاشقان باشد چو شه دید الخ ای زنان را بی‌نقاب دید چنانکه مذکور شد و آن راه بیابان سقلاب بود و دشت
خفچاق که رهگذر سکندر بود آن قاعده اشارت به بی‌نقابی لعبتان آن دشت که همچون آفتاب بی‌پرده بودند و
سپاه سکندر تشنهٔ ایشان بود چنانکه آدمی تشنه مشتاق آب باشد و محتاجی یعنی آرزومندی که از زور شهوت
جوانی بود با این کار و داوری بزرگان خفچاق را طلب نمود پس مصراع ثانی تفسیر اوّل ست و شاهانه یعنی طریق
نوازش پادشاهان مفعول مطلق ست برای بیان نوع نواختن و مصراع ثانی تفسیر آن و نهفت یعنی پرده
ستر روی از سنگ و آهن بود ای سخت عصمتناک بود و شوریده راه ای گمراه و بد مذهب یکایک تاکید و شبستان ست
و یا تاکید شبهای شاه آن داوری اشارت بستوری روی زنان که فرمان سکندر بود چنان اشارت به بی‌نقابی
ایشان و تسلیم به بیعت لاحق یعنی اطاعت مطلق ست چنانکه مصراع ثانی میثاق تفسیر اوست نه یعنی قبول
فرمان ستوری زنان ای هر میثاقی و فرمانی که شاه بر ما کند با طاعت آن بنده ایم و از آن میثاق سر نتابیم
و لیکن بستن روی زنان در میثاق شاه نیست و ما را نامنظور ست هم چو در روی بیگانه نادیده به الخ جنایت
بر روی بر دیده به الخ ش تفسیر چشم بربستن ست چنانکه بعضی نسخ بجای کجو که علیه و دیده شد ای رسم با چشم بستن
نادیدن روی زنان بیگانه است که عصمت مردوران ست و چون با وجود این معنی که نادیدن بر روی زن بیگانه
بهتر ست اگر سپاه تو بر روی زنان ما ببینند پس این گناه بر روی ایشان نیست بلکه بر دیدهٔ ناظران ست
بران نهه و مقر کن هم و گر شاه را باشد از ما درشت الخ ش ای اگر بی‌پردگی زنان ما شاه را درشت و
زشت ست چرا بر روی و پشت ایشان می‌بینید پس شین پادیش در ظاهر راجع بشاه است و در معنی راجع بسپاه
و انچه بعضی نسخ بجای باشد نماید و رقع ست سهو ناسخ ست و حجله یعنی خانه ای بخانه همچنین بمی روند و این مصراع
بیان این حصار ست و تعبیر حجله بملازمت حصار ست که دولتمندان در حصار و قلعهٔ خود خانه آراسته تخت و جامه

بپرداختن * و بدیده شد ای باخود مستعمل بودن در جنگ هم که جنبش درین کار چون آمد * الخ ش بیان
رای انداختن ست ای برای جنگ روسیان چگونه جنبش کند ای شتابی برخیزد و بر دشمن زند و یا به رفت
و بی کار کند و خیز بر ایشان از پیش آمد و یا از پس بر آمده غارت کند و غیر ذلک من اطوار المصلحة فی استعمالهم
کذا افیه و این عهد اشارت به بیان جنگ روسیان که بدو والی ملک بسته است بود بجاده رنگ آفتاب که فروزنده
آسمان ست و یا والی روز مانند مهره که بر یا سرخ رنگ بر آید و شبدیز اشارت بشب سیاه و تو تنگ کشادن
کناره کردن ای آفتاب گویا سوار شب بود که بوقت صبح تنگ خود را از وی کشاده فرود آمد و دور شد اسپ
طالع گشت خنگ ختلی همان اسپ که از خاقان تحفه یافته بود و مصرع ثانی صله وصفت آن خنگ هم ز جوشش
جیحون جنیبت جهاند * الخ ش ای بر کناره جیحون جوشنده روان شد و عزم طی کردن بیابان خوارزم کرد
آمد و کذا افیه نه آنکه از جیحون گذرده بصحرای خوارزم جنیبت جهانده باشد زیرا که این معنی مخالف بیت
ست و خوارزم شهری ست بر کناره جیحون و ولایت آنرا هم خوارزم گویند کذا فی المؤید سیاهی چو دریای
بسیار جوشنده مثل جیحون حساب بیابان ای اندیشه طی کردن بیابان خوارزم در دل داشت چنانکه حساب گیران
بانگشت شمار کنند و باز گفت که بیابان خوارزم را تمام طی کرده نزدیک شهر بابل رسید و از آنجا از دریای
جیحون عبور کرده عزم تاراج روس نمود هم قرارش نمی بود بر آب و خاک * ش ای بر خاک و ست راه و دوری
دیگر منزل و مقام نکرد تا آنکه در بیابان سقلاب رسید کذا افیه حاصل بر روسیان چنان شناخت که نه بیابان
او را خوش آمدی تا در آن شکار کند و نه آب خوش آمدی که تفرج کند و باده نوشد کذا افاده علی شیر رحمه و سقلاب
بفتح سین مهمله نام ولایتی ست از ترکستان کذا فی المؤید هم بیابان همه خیل خفچاق دید * ش ای در بیابان
سقلاب همه گروه خفچاقیان دید که در آن خیل ای در گروه مردم آنجا زنان سیمین ساق بی چادر سر برهنه
رو می بودند پس خفچاق بیابانی ست و اصلی معین برای ترکان که یک نفر آنجا را هم خفچاق گویند مانند جماعت
ایشان چو آتش ای سرخ رنگ چو آب ای تازه و خرم بد آنگاه این بیابان چو دشت خفچاق همان بیابان ست که در
نواحی شهر دربند که او را باب الابواب نامند پس بانگشادن دژ و قلعه سرتان عبد عاجی عابد غار نشین بیشتر
سکندر از ظلم خفچاق نالش کرده بودند و سکندر در راه کوه را بر خفچاق مسدود نموده بود پس اول دهلیز
سکندر برای دیدن قلعه سریری در نواحی دربند بود که دور از خفچاق بود و اکنون که راه بجنگ روس برداشت
در بیابان خفچاق گذر نموده است کذا ینبغی ان یفهم هذا المقام هم همه تنگ چشمان مردم فریب * الخ ش
تنگ چشمان ترجمه قاصرات الطرف ست که در وصف حوران بهشتی واقع ست ای همه لعبتان تنگ
جمال خود بکسی التفات نکردندی و مردم فریب بودند بلکه مفتون سازنده زاهدان ملک سیرت چه ایشان را نقاب

افروخته باشد و وجه تعبیر بشمع نه بچراغ اشارت بکثرت جمعیت و نیاست مراد آن دل دولتمند را و نخواهند بصیغه نفی ست
از خواندن و بصیغه اثبات اینجا غلط ست و مصراع ثانی علت نفی و کلمه پس بمعنی هرگز و معنی بیتین آنکه در تن او
دو پروانه شادی و غم جهان ست اما سوخته شمع کس نشوند یعنی دل جمعیت یافته از کثرت دولت و اسباب عشرت
این هر دو را مغلوب نسازد و خود را از تلون اینها باز نگیرد و تابعش دائم نبوده باشد زیرا که شادی و غم جهان حکمنامه
ما مردم را هرگز نخواهند ای اطاعت فرمان ما نکنند حاصل آنکه این هر دو از ما مردم غالب تر اند هرگاه که پرواز کنند و تلون
ما نخواهند ما را از جای بجای دیگر می گردانند و در تلون و تشویش می اندازند و بر حسب خواهش ما بر یک حال
قرار و ثبات ندارند تم کلامه و لا یخفی حسن نظامه ❁ م فروغ از چراغ دو این خانه را ❁ که سازد کباب این دو
پروانه را ❁ ش چراغ عبارت از سوز و شوق الهی و وجه تعبیر بچراغ با آنکه ملایم بسابق شمع بود اشارت بقلت
آن سوزست ای اگرچه نور شوق اندک باشد هم سوزنده این دو پروانه است و این خانه اشارت به تن چنانکه مذکور شد
و این دو پروانه همان شادی و غم جهان و مصراع ثانی صله یای چراغی ست و پیداست که چون سوز شوق جمال
حق تعالی از تن سالک شعله زند شادی و غم جهان را یکسر می سوزد و دل را از تلون احوال و تشویش بال باز دارد
پس این ابیات اگرچه در ظاهر پند سامعان ست اما در معنی تنبیه و تهدید ست برای شادی و غم دل سکندر چه از فتح ولایت
چین خورسندی یافته بود و باز از استماع خبر تاراج روس بر ابخاز و بردع حزن و تاراج غم شده است کذا افید پس
این معنی اگرچه بمعنی شارحان در مآل قریب ست که زمانه از سبب گردش و تلون احوال خود خراب کننده عالم ست
و علاج و دفع آن توجه الی الله و استغراق در مطالعه جمال اوست اما از جهت بیان لطیفه جمع کردن پروانه و شمع
و چراغ که پروانه اشارت بحقارت شادی و غم ست و شمع کنایه از عظمت اسباب دولت و چراغ عبارت از اندک
شوق الهی پس احسن ست از تقریر شارحان رحمهم الله تعالی و ایضاً اضافت پروانه که بعرف مضاف بسلطان
باشد مقتضی آنست که خواندن آن بمعنی اطاعت و انقیاد باشد نه بمعنی خواندن نامه محنت و ایذا رسانیدن
چنانکه شارحان نوشته لهذا مولانا محمد رضا شارح نخوانند را بصیغه اثبات غلط گفته است فافهم و انصف ❁ م
گزارش کن نقش این سبز باغ ❁ چنین برفروزد چراغ از چراغ ❁ ش گزارش کن بمعنی زیب دهنده و نقش
کننده عبارت از ذات خواجه رحمه نقش این سبز باغ کنایه از اوراق این داستان که مانند نقش و چون باغ
خرم ست بر فروزد ای در نظم می آرد مر بیان روشن خود را که مانند چراغ روشن ست از چراغ دیگر ای
از بیان دیگر که ادای این روایت از راوی هم روشن بود ❁ م ز هر گونه رای برافراختن ❁ ش تتمه مصراع
اول ست هر گونه رای ای هر فکری که از انواع جنگ باشد چنانکه از بیت لاحق واضح ست ای در آن شب
عزم جنگ ساختن با روس و از هر گونه رای جنگ نخفت و بیدار و متفکر ماند و بعضی نسخ ع ز هر گونه با خود

متن دو پروانه بینیم درین طرفگاه ٭ یکی رو سپید است و دیگر سیاه ٭ نگردند پروانهٔ شمع کس ٭ که پروانهٔ ما نخواهند و بس ٭
ش پروانه جانور معروف که خود را در شب بر شمع و چراغ میزند و سوخته می شود و نیز کسیکه متوسل ذخائر امور مردم باشد
و معنی ترکیبی آن خواهنست کذا فی الشرفنامه و نیز نامهٔ وزراء و خواقین و خوانین چنانکه فرمان سلطان را
پروانه گویند کذا فی المؤید و شارح رحمه بمتابعت علی شیر نوشته که دو پروانه عبارت از روز و شب است که
اوّل سپید است و ثانی سیاه و طرفگاه کنایه از دنیا بنا بر احاطهٔ جهات ستّه و پروانهٔ اوّل بمعنی طالب و جاذب
حسن شمع است و پروانهٔ ثانی بمعنی لازمی که سوختن است و یا بمعنی نامه و کاغذ فرمان یعنی روز و شب زمانه در
عالم چو دو پروانه روی سپید و سیاه هستند لیکن طالب شمع مجلس نگردند ای روشنی ذات و خرمی حال عالمیان
نمی خواهند بلکه ما مردم را پروانه وار سوختن میخواهند و یا آنکه پروانه[له] ایذا و محنت رسانیدن بجای خواهند حاصل آنکه
زمانه کسی دوست نمی شود بلکه خراب سازندهٔ عالم است پس مصلحت وقت آنست که نور چراغ ولایت و معرفت از
خانهٔ دل برافروزی تا این دو پروانهٔ زمانه ما بسوزی چه آن دو پروانه اگرچه بر شمع عوام نمی آیند بلکه ایذای ایشان نمیخواهند
لیکن چراغ نور دل و شمع خانهٔ جان سوزندهٔ آنهاست چه اولیا را دشمن زمانه تابع است و ایشان متبوع هذا
حاصل الابیات الثلثة و شارح رحمه بنسخه بخوانند از خواندن چنان تقریر کرده که دو پروانهٔ زمانه بجهت ایذا و محنت
رسانیدن بجای خوانند و بس ای همگی جز شمع ما که اهل فضل و دولت هستیم مسلّط اند و با دیگران کاری ندارند
یعنی همه در ایذای ما اهل فضل میکوشند پس خانهٔ کامید خود را بنور مطلق روشن گردان تا از مزاحمت این دو پروانه
در امان باشی چه زمانه بر اهل معرفت تسلط و استیلا ندارد انتهی کلامه امّا به عارف مخفی نماند که تخصیص ما در آخر
مصراع چهارم باهل فضل و دولت خلاف ظاهر است بلکه مطلق مردم مراد است چنانکه در مصراع ثالث شمع کس
بلفظ عام گفته است اکنون تحریر مولانا محمد رضا بشنو که از تقریر شارحان پس احسن است که دو پروانه بمعنی جانور
معروف کنایه از شادی و غم است اوّل سپید و ثانی سیاه و وجه تعبیر آن بدو پروانه اشارتست بحقارت آن
بر و بیش مر قرار او که یک نفس قراری ندارند و طرفگاه بمعنی دیدگاه چه طرف بمعنی چشم آمده است و دیدگاه
بمعنی جای نشستن چنانکه در رشیدی است و جای نشستن بمعنی خانه است و هم جای دیگر که نشستنگاه آدمی باشد
پس این طرفگاه اشارت به تن آدمی که خانهٔ روح است و روح حقیقت انسان است کما حقق فی محله و مطابق
این معنی است که در بیت لاحق ثالث کالبد انسان را باین خانه اشارت فرموده است و پروانهٔ اوّل در بیت ثانی بمعنی
قربان و سوخته است چه لازم پروانهٔ معروف همین قربان شدن است و پروانهٔ ثانی بمعنی حکم پادشاهان چنانکه
در رشیدی این بیت را بر این معنی شاهد آورده امّا انجا بمعنی حکمنامه است چنانکه از نقل مؤید الفضلا واضح شد و نیز
خواندن برنامه صادق آید نه بر هم زبانی و شمع عبارت از دلی است که بسرور و سرور جمعیت مال و اسباب عشرت

بخوانند

له اشارت الی اختلاف النسخ ... عفی عنه

له کر در بعضی نسخ ... ٭

هیچ خورده می ماند که برآوردن آن مشکل ست آنگاه راست آید که مقصد سکندر صرف جهد و کمال باشد و حال آنکه خام
کلام این بیت در بیان آسانی این کار ست بوقت مردان آری این معنی با بیات لاحقه مناسب تر ست والله اعلم
بسختی وری در حال اشکال کار بسته از چاره ناامید مباش که گردش چرخ کهن همه وقت بر یک حال نباشد گاهی
سختی آرد و گاهی آسان گذارد م بمدت شکوفه بهار از درخت + پس شکوفهای شگفته شود و بهار یعنی سبزی
آن موسم فاعل آن یعنی کار مشکل پس از مدت آسان گردد چنانکه شکوفه و غنچه از درخت نونشانده بعد از برگ
شدن آن برآید م درین ره چو برداشتم برگ و زاد + ش این راه اشارت بر راهی که بسوی ملک روس ست و برگ
و زاد و توشه این راه و مقصد آنکه وقتی که ازینجا روانه خواهم شد صبوری کنم ای باهستگی خواهم رفت که چاره گشاد
نیست چنانکه در تمثیل آن گفته م ز کوه گران تا بدریای ژرف + باهستگی کار گردد شگرف + ش ای در
رفتن کوه بلند و عبور دریای اعظم عجلت سود ندارد بلکه آهستگی باید پس کار عبارت ست از رفتن بران کوه و عبور
دریای ژرف و شگرف یعنی خوب ای آراسته و بهتر شود ملک عجم ملک ایران و اصطخر که سکندر عزم رفتن آن
داشته بود چنانکه سابق مذکور شد و چندی یعنی یکچند مدت اندک درین داستان اشارت بقصه تاراج روس
ای چون ازین خبر آگاه شدم بهتر آنست که تخت من که در اصطخر ست از من تهی باشد و بدان طرف نروم زیرا که
رخت وجود من و بار اسپ سواری من بجنبش و سفر ملک روس گراینده است و زین اسپ را تخت مقرر
کرده ام م نخسپم بنا سایم از هیچ راه + ش از هیچ راه متعلق بنا سایم ست از هیچ وجهی از وجوه آسایش چنانکه
خوردن پاکیزه و خفتن باسودگی و باده خواری در امشگری و غیره انواع آسایش ست راحت نخواهم گرفت
تا آنکه از دشمن کینه خواهم گرفت م لب خاک را اشک آلود کرد + زمین را بچهره زر اندود کرد + ش شکر عبارت
از لب شیرین و والی ملک که شیرین گفتار بود و زر کنایه از چهره او که بشنیدن خبر تاراج روس زرد شده بود
م که از خوردنش نیست کس را گزیر + ش ای چنان بیخودی و مستی ذوق تجلی ذات که همه کس را از اهل الله می باید
و یا آنکه عوام را همچنین باید که غفلت را گذاشته در طلب این باده کوشند که سعادت دارین وابسته خوردن این می ست
م ز باده جگر گوشه آفتاب + که هم آتش آمد بگوهر هم آب + ش ای مقصد من باده واقعی نیست بلکه آن می خواهم
که جگر گوشه و فرزند آفتابست و مصراع ثانی تفسیر جگر گوشه آفتابست ای آن باده سوزنده و تازگی بخش ست
بگوهر خاصیت خود یعنی سوزنده هستی موهوم ست یعنی بیخود سازنده و از پندار وجود و آب تازگی بخش آن کسان ست که
از مستی وهمی بیرون آمده اند و وجه جگر گوشه آفتاب آنکه هم سوزنده و گرمی رساننده است و هم تازگی بخش
مزروعات و میوه های دنیا که گاهی بسوزد و گاهی بنوازد و گذا ... خیده رحم الله علی مفیده و عفی عن مستفیده

رسیدن سکندر بدشت قبچاق و پیکر سنگین ساختن جهت روپوشی زنان آنجا

کردن و بر آتش نشاندن خراب ساختن یعنی تخت خود را از گرفتن کوهستان روس بزرگ و مفاخرت بر هم و دل آزار
کر سنگ دل اندر خراب کنم انتهی کلامه و مشهور نسخه اولی ست و از کوه در بیت لاحق کوه روس مراد ست که در غارش
جای اژدرها باشد هم اکسیر ها و گدازم و اژدرهائی و گیائی بیای تنگیست ای کوهستان روس را چنان خراب سازم
که در غار وی هیچ اژدرهائی و گیاهی یافته نشود و ذکر اژدها با غار کوه خود ظاهرست و اما ذکر گیاه بنابر آنست
که در غار کوه گیاهی می روید که بار دانه اش مقدار لوبیان باشد مایل بزردی و چوب مغز که بکار ادویه آید و نیز
پوست درخت غار را چون بشربت خورده شود و سنگ گرده را بشکند و برگ او در ادویه بکار برند کذا فی المؤید
هم گر این کمین نخواهم ز شیران روس * الخ ش این بیت در معنی سوگند ست و سگم من بمتدا و خبر ست
و تعبیر بهادران روس که فی الواقع سگانند بشیران بملازمت لفظ سگ ست کذا افید و در بعضی نسخ معتده
نخواهم من از شاه روس ست ای من درین صورت فرزند فیلقوس نیستم بلکه سگ باشم که بپرورش معلوم نباشد
هم گرگ و پرطاس را شکرم * ش ای شکار کنم و خورش نریزم گرگ و پرطاس دوم قوم ست از دو ولایت
حد روس و پرطاسی و روسی مصراع ثانی یعنی روبه پرطاسی و روبه روسی چنانکه از روبه ترم می آید کذا افید
ای از روبهای آنجا نامردترم و شارح گرگ و پرطاس بضم کاف بی واو عطف نوشته ای اگر ستمگار ولایت
پرطاس را ازین نسازم نامرد باشم باشد ایشان را اگر زنده مانم انتقام خواهم کشید از آن دشمنان
گرگی و پرطاسی و روسی و غیره همه برده ای اشیای غارتیده آن دشمنان وانچه شارح اشارت بنوشابه کرده
سهو ست چه ذکر آن در لاحق ست و ستاننده یعنی گیرنده مال از همه غارتگران روس و غیره هم چه وقت
آید از نی برآرم قند * الخ ش تمثیل مصراع اول ست چه نی کنایه از غارتگران ست که نوشابه بلا اسیر کرده اند
و قند کنایه از ذات نوشابه شیرین عیش یعنی در رهانیدن او از نها فرصت و غفلت نیست لیکن موقوف
بر وقت ست که الامور مرهونة باوقاتها وانچه شارح گفته که چنانکه بشبایدن نیشکر قند بیرون آید یا چنان
روسیان را در قید آرم و مال و منال ایشان بغارت برم مناسب مصراع اول نیست هم برون
آورمش چو موی از خمیر * الخ ش ای آن مال و دولت غارتیده از دست دشمنان بآسانی و سلامت
خواهم گرفت چه موی از خمیر بسلامت و بی شکست بیرون آید کذا افید وانچه شارح از موی نوشابه گرفته
مناسب مصراع اول نیست چه مقصد برآوردن مال و دولت غارتیده است که مانند سیم در کان کوه شده است
و برآوردن آن دشوار و سکندر آسان گفته است فافهم وانچه علی شیر تلمیح بر قصه خمیر تخمین کرده که خمر ان
یعنی چون خمیر سنگین را راست کنند در ته خمیر موی اندازند و سرشتن آغاز کنند چون آن موی بعد از
مدت از ته ببالا آید علامت نیک سرشتن خمیر باشد افیت معنی مؤید از خمیر برآوردن نه آنکه موی در خمیر آرد

چنانکه مذکور شد فرمان تراست ای هرچه بگوئی بگو و هراس بگذار چه حق بجانب تست و پیداست که ستم رسیده را اخ
شوخی و سخنگوئی منع نمیکنند بلکه اورا بر اظهار ستم دلیر سازند کذا فی بعضها مراد در دل ست انچه جان ترا است *
ش ای آن آزار و غم که در جان تو رسیده است همان غم در دل من راه یافته است که پریشان شده است ایهام
نکمیند گشتی ازان روس را شیار ز دل در جانب خویش و ذکر جان در جانب دوالی اشارت بکمی در زیادتی غم ست
ازین گفته اشارت بگفته دوالی ملک که بحضور شاه رسانیده بود بگذر ای نگوئی و بس کنی پس این بیت
اضراب ست از سابق که دوالی را رخصت گفتار داده بود تا دل شاه پریشان تر نگردد م ببینی که چون سر براه
آورم * چه سرها زچنبر بجاه آورم * ش ای چون براهی که روسیان ازان راه تاخته از سر براه آورم اسپ
لشکر ایشان بر سم کذا فی بعضها تا بر ج بمعنی روان شدن نوشته و ملایم افگندن سرها معنی اول ست چه سرها
ای بسیار سرهای روس ز چنبر ای از حلقه کمند خود بچاه افگنم و زبون کنم م از مردان و شیران بهادران روم نه
خواسته که دلهای ایشان را در میدان مهویش سازم و خونهای شان را از تیغ خود در جوش آرم م سگان در بیت ای حق
جان روسیان مطلق که شور افگنده اند ای ازین شورش و تاخت و تاراج باز آرم و بسزا رسانم و مصراع ثانی نفتیشی ای
ای گور افگنی پیش شیر آسان و بازی ست و گور خواندن آن سگان را بملازمت شیر ست م ز بر طاس ماتم فرازد سری
بجای * الخ ش بر طاس بحذف یای نسبت ست بقرینه روسی که منسوب ست بشهر روس ای نه بر طاسی را و
نه روسی را و بر طاس بالضم معرب برتاس ست که آن ولایتی ست در حدود ملک روس که دران بسی شهرها ست کذا فی بعضها
و قیل نام ولایتی ست از ترکستان کذا فی المؤید م اگر روس مصر ست نیلش کنم * الخ ش ای اگر خود شهر روس
مانند شهر مصر خوش هوا و فرح افزا ست یعنی سبب خرم و پر نعمت و ناز ست او را در زیر پای پیلان پایمال سازم و
تباه و گردانم چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست پس نیل ساختن عبارت از پر کردن ملک روس به پیلان سیاه است
و تعبیر پیل بنیل بملازمت مصر ست م سراسیمه معنی دیوانه و خراب حال ست از روس کذا فی بعضها و علی شیر گفته که اگر ولایت
روس همچون مصر بزرگ باشد پس آنرا غرق دریا کنم م این معنی اشارت ست بکار سکندر که بولایت کوهستان
دیوانگان را بدریا انداخته بود و معنی اول باهم روا داشته م سراسیمه بمعنی سراسر نوشته ای تمام ولایت ایشان را
محو دریا کنم ای در پای پیلان پایمال سازم انتهی کلامه م برافروزم از گوهرش زنگ را * در آتش نشانم همه سنگ را *
ش برافروزم بمعنی بسوزم چنانکه از مصراع ثانی می آید و زنگ مفعول اوست ای زنگ و رونق روسیان را از
گوهر و اصل ایشان بسوزم و خراب و تاراج خواهم کرد انشاء الله تعالی و سنگ عبارت از کوهستان روس که ملازم
ایشان ست و یا آنکه اهل روس را که همچون سنگ سخت اند خراب و بی آب خواهم کرد کذا فی بعضها و در نسخه علی شیر
چنین ست ع برافرازم از گوهرش زنگ را * بر آتش نشانم همه سنگ را * برافرازیدن بزرگی دادن و مفاخرت

اورا عرضہ‌سان گفتہ اندکہ انفید هم همہ شهر وکشور هم برزدند ✦ الخ ش ای همہ کشور بردع و همہ شهرهای آن ملک کہ در تصرف نوشابہ بود خراب کردہ اند و زیر ساختہ وده وده وده همان شهر وکشور ملک بردع کہ مشتمل بر دہات عظیم و خانہا بود و آتش زدن خراب ساختن هم ازین یاوہ گفتن برآسودمے ✦ ش ای در جنگ روسیان کشتہ شدمے واز عرض خرابی آن ملک کہ اکنون یاوہ گوئی ست برآسودمی و نگفتمی هم خدا بادیاری دہ وداد خواہ ✦ ش ای در صورت عدم انتقام شاہ البتہ از شومی این گناہ بقهر خدای تعالی جل شانہ گرفتار خواہند شد کہ یاری دہندہ وداد خواہ من حق تعالی ست و بیت لاحق و معنی استدراک ست از سابق ای دادخواہ من خدای تعالی شود لیکن در عدم انتقام از ایشان نقصان شاہ باشد کہ باین گستاخی کہ کردہ اند و گنج انجا زبردع بردہ اند درین چندین سال قصد تاراج روم وارمن وغیرہ ممالک شاہ پیش آرند و بدبینیان کہ بر ملک من شتافتہ اند بر ممالک شاہ هم بشتابند و تاراج کنند زیرا کہ ایشان خادمان خلق اندای دیوانہ مزاج نہادان اند و هم سفلگان زمانہ اند و پیداست کہ چون سفلہ نادان بیکبار در بی حرمتی کسان گستاخی کنند و بسزای آن نرسد از ان گستاخی دلیر گشتہ خرابیہا می کنند و مطلب دو ابیات ازین ابیات تا آخر گفتار او تحریص شاہ است با انتقام آن رهزنان هم بخون ان بر دلیر اند بر خون دلیر ✦ ش ای بر خونریزی و کشتن مردم بان دلیری می آیند کہ بر خوان طعام نمی شتابند کذا فی رشیدی و آسیام آنکہ بکشیدن خوان ضیافت ما دلیر اند و بجنگ بر خون مردم گستاخ و بیباک اند حاصل آنکہ دلیرے و چالاکے ایشان بر فساد ست نہ بر صلاح عالم لهذا گفت کہ ایشان را صورت آدمی ست نہ سیرت مردمی و بآن صورت شرف ندارند بر مثال خر ✦ بر دارندہ بار کو هرکہ بآن بار از صفت خر بیرون نیاید آن حریفان ای روسیان کہ حریف جنگ ما شدہ اند در راہ یافتن بر گنج حاصل کردن گنج و صاحب خزینہ شدن کہ موجب دلیری ست بر رنج رسانیدن دیگران و بعضے نسخ بجاے حریفان حرونان ست بر آرند بال اے بازو کشایند بہ بیداد کردن و بال آدمی از کتف تا سرناخنان ست و بال حیوان تا بسم و از پرندہ تا بپایان پر کذا فی الرشیدی هم خلل چون در ان مرز و بوم آوردند ✦ الخ ش اے چون در ملک انجاز و بردع و نواحے انها تاراج آوردند پس طمع در خراسان الخ بشورید شاهنشہ الخ اے سکندر پریشان دل شد از گفتار و عرض دوادے ملک کہ خانہ و ملک و زن و بچہ او بہ بیداد رسیدہ بود و از بهر نوشابہ نیز الخ ای از برای اسیر شدن نوشابہ هم پریشان شد بلکہ از تاراج ولایت نوشابہ هم پریشان شد زیرا کہ ولایتش بر شاہ مثل نوشابہ هم عزیز بود کہ پرنعمت بود و آرامگاہ آن نازنین پس معلول مصراع ثانی در کلام محذوف ست تا علت مطابق معلول گردد کذا افید و طیرہ بالفتح ای خشمناک حال ست و خشم ساز تفسیر آن ای اول از خشمناکے سر خود را فرو برد و متفکر شد بعد سر بر آورد و عنان فرمان بر دای ملک سپرد لیس فریاد خوان وداے ست کہ بشور خروش عرض می کرد

شهر قرداطاست برکنارهٔ دریای آنجا یعنی چون روسیان براه دربند آنطرف انجاز را هیا ختند پس براه قرداطا منتا فته
وازطرف دریا روان شده در انجا فراهم آمده اند انتهی و حال الکل واحد و انما الغرق فی اللفظ و آنچه شارح نوشته
که قرداطا در مؤید بمعنی جنگ آورده است پس معنی آنکه روسی برای کارزار از راه دریا عبور کرده انجا شتافته است
غلط کرده است و منشاء غلط آنکه لفظ جنگ را در مؤید بفتح جیم انگاشته است و حال آنکه بضم جیم بمعنی کشتی
بزرگ ست چنانکه محمد رضا رحمه بغور آن رسیده و بعد ازین هم خروجی نه بر وجه اندازه گردد بدان بقعه کین کهن
اندازه کرد * ش * خروج تاخت و غارت و آن بقعه اشارت بانجاز و شهر های دیگر که در جوار او بند محمد رضا رحمه
فرموده که ازین بیت معلوم می شود که درمیان روسیان و انجازیان در قدیم جنگ و جدال بوده است و لهذا
دربای جبال را بر روسیان بسته بود چنانکه در بیت سابق در بند آن ناحیه گفته آن بر و بوم ولایت انجاز و غیره
که پر مال و دولت بود و مصرع ثانی دعائیه است یعنی شوم قدم آن بدبخت روسی خرابی بسیار کرد از سوختن
شهرها و اسیر کردن مردم بسیار و بردن بسیار از مال و دولت انجا چنانکه گفت هم در انبار آگنده خوردی نماند هم
همه در خزینه نوردی نماند * ش * انبار آگنده انبار خانهٔ طعام و خزینه بمعنی بیت المال شاه که با نواع دولت
از نقد و جنس پر می باشد و خوردی بیای وحدت ای طعامی که یکبار خورده شود ای یک لقمه وار باشد و نورد بمعنی
آمده است ببساط و جامه و نافه و هیچ چیزی و همه چیزی پسندیده و هم اندوخته و جمع آورده کذا فی الرشیدی
پس محمد رضا بقرینه خزینه بمعنی کیسه کهنه نوشته که خالی از زر و گوهر باشد چه آن کیسه خالی بخود در نوردیده
و پیچیده و بیکار افتاده باشد و صاحب رشیدی گفته که درین بیت بمعنی در خور دو پسندیده و بساط هیچ نیز
مناسب ست اما بمعنی مال اندوخته مناسب تر ست انتهی والاول احسن کما لایخفی بصحن سرای بمعنی و
صحن خانه من پس خرابی رسیده است که آن خانه را خالی ساخته منهدم کرده اند هم در از درج بر بود و دیبا
ز تخت * ش * ای گنج ملک ما و رخت و اسباب همه برده است بلکه درج ما را از انواع جواهر و تخت ما را از
جامهٔ دیبا و غیره خالی کرده است پس تخت انجا بمعنی تختی ست که در آن جا جواهر را بسته نگهدارند و در نسخهٔ صحیح اعتبار
این بیت در بیان تاراج ملک بر نوع مذکور ست پس گنج بمعنی گنج ملک بر نوع باشد و کذا لک رخت و درج
و تخت انجا مراد ست و از دیبا آن جامهٔ ابریشم گرفته است که تخت شاهی را بدان می پوشند و الله اعلم مراد
قرابه الخ تمثیل تاراج بردن نوشابه است پس قرابه بکسر قاف و تشدید را که بمعنی شیشهٔ شراب است کنایه
از عیش و عشرت نوشابه است کذا افید و شارح نوشته که پرده ننگ و ناموس او بدریدند والاول انسب
باللفظ فافهم که دیبای بیای صفت چندین عروس ست نماند نه نگذاشتند ای از چندین کنیزان نوشابه که ایشان را
پیش وی استاده و بر پا دیده بودی یکی را در پیش او نگذاشته اند پس یکی نازنین یعنی یک عروس ست که کنیزان

و بحکم شاه هم متعلق بپیموده است و گرد آفاق بمعنی گرد اگرد اطراف عالم یعنی دوالی بحسب فرمان سکندر دوالی کمر بند
بسته مستعد راه پیمائی بود دوالی در رکاب سکندر در همه سفرها سیر آفاق کرده بود چنانکه این معنی از داستان
تسخیر انجاز بتفصیل مذکور شد که دوالی از جمله شاهان عالم در خدمت سکندر مقرب تر بود و همراه او
در هر سفر ◌ رساند به شاه گیتی سگال + ش این بیت خبر دوالی ست و گیتی سگال یعنی عالمگیر و سلطان
السلاطین صفت شاه است و در بعضی نسخ نیکی سگال ای عادل و محسن در روس جنس است یعنی روسیان
و مصراع ثانی بیان بیداد ایشان و دو مصرع انجاز همان ولایت انجاز که در تصرف دوالی بود و عروس عبارت از زن
دوالی که سوای نوشابه باشد چنانکه خواهد گفت ب بشوریده شاهنشه از گفت او + ز بیداد بر خانه و جفت او +
کذا افید و کسانیکه از عروس نوشابه مراد دارند بغلط رفته اند چه زن با شوهری نوشابه و دوالی بعد از فتح و جنگ بیان
صورت وقوع یافته چنانکه خواهی دانست ◌ کس آمد کز ان ملک آراسته + الخ ش ای دوالی بعرض
شاه رسانید که نزد من کسی ای قاصدی آمده چنین گفته است که از ان ملک آراسته که اشارت بانجاز و شهرهای
دیگر است که در جوار انجاز بوده اند بقدر خلال از همه اموال آنجا نمانده است بلکه همه بتاراج روس رفته پس از ان ملک
الخ صفت مقدم خواسته است کذا افید ◌ شبیخون ده روسی ز آلان و گرگ + شبیخون در آورد همچون تگرگ + ش
آلان بمد الف و هم بفتح الف و تشدید لام ولایتی ست در جبال فتق مشتمل بر بلاد واسعه که شاهان انجاز را گنداج نامند
بضم کاف و تحیل آلان بالمد ولایتی ست از ترکستان و گرگ بفتح کاف تازی و ثانی پارسی نام شهری ست بنا کرده
گرگین شاه کذا فی المؤید والمدار و شبیخون بمعنی تاختن ناگاه و بیا اجوه بر مثال ژاله بارنده علی شیر نوشته
که آلان و گرگ نام دو مقام ست از هفت روس که در ان ملک هفت شهر اند متصل یکدیگر که او را هفت روس
نامند ◌ بدربند آن ناحیه ره نیافت + بقرواطا سوی دریا شتافت + ش دربند شهری ست معروف قریب
شهر شروان چنانکه پیشتر گذشته که نزدیک آن شهر در زمان بود و هم بمعنی گذرگاه دریا که عوام آنرا بندر گویند
اما اینجا بمعنی سدی ست که بر راه درهای جبال محکم سازند و او را ثغر یعنی حد فاصل دو ولایت گویند و قرواطا
بالکسر کشتی بزرگ که آنرا جنگ بجیم تازی مضمومه نامند سوی دریا شتافت ای از طرف دریا تاخت آورد
کذا افید یعنی روس مذکور از درهای جبال آن طرف انجاز راه نیافته است پس لاجرم بر کشتیهای بزرگ
سوار شده از طرف بلاد انجاز تاخت آورده است و تاراج بالها کرده هذا هو مختار مولانا محمد رضا و نوا اند که دربند
بمعنی گذرگاه دریا باشد ای از بندر دریا که مردم آیندگان بطرف ناحیه انجاز از ان عبور می کردند روسی راه نیافته
که بران بندر فوج عظیم از لشکر من حافظ دشمنان بود لاجرم بقرواطا سوار شده از بندر دیگر تاخت
نموده است و در انجاز رسیده و میر علی شیر رح نوشته که چنانکه در ملک روس هفت روس ست آنچنان هفت

در شهر دیگران و آن ولایت زمد بیش داشت ای تسخیر ولایتهای عالم کرده بود و خانهٔ خویش ملک روم که بعزم
بازگشت بروم از چین بازگردیده آمده بود هم چو باد آورد یا بی بر باد پای ✤ ش ای چون باد صبا از جای خود
برخاسته و بر اسپ تیز سوار شده بصبحدم بجانب روم شد چه باد صبا در صبح روان می شود هم هوای وطن دل
آسان کند ✤ ش یعنی محبت روم را که در خاطر اوست آسان کند و بسر انجام رساند ای براه خراسان ایران
روان شده بروم برسد پس مصراع ثانی عطف ست بر اول و کنداو و مصراع بیت لاحق متعاطف اند هم جهان را
برافروزد از رنگ خویش ✤ ش رنگ سیرت و روش که عبارت از بخشش سکندرست و او رنگ تختی که در اصطخر
دار الملک او بود و جهان عبارت از ملک عجم و ایران و آن ملک به بیت لاحق اشارت بسواد اصطخر و نوش آفرین
حال ست از فاعل بگذرد ای بجای که حیات بخش و احسان کن باشد بگذرد چه نوش یعنی آب حیات ست و آفرین
اسم فاعل یعنی پیدا کننده و شارح رح صفت شهر اصطخر گفته و الوجه الاول هم نماید که ترتیبها نو کنند ✤ بسیج
زمین بوس خسرو کنند ✤ ش نماید ای بزرگان ولایت اصطخر را چنین اشارت کند که ترتیبها نو کنند ای مراسم
زمین بوس سکندر را بازتازه کنند چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست و پیداست که منصبداران هر روز بزمین شاهان
می افتند و بحسب مجازی این مشتی منصبها یابند پس نو کردن بنابر آن فرموده که زمین بوسیهای سکندر را از جهت
غائب بودن وی کهنه شده بود و بباز آمدن سکندر اکنون آنرا تازه کنند کذا افید و اظهر آنکه مقصود تازه کردن
ترتیبهای ولایت اصطخر باشد که بعرفت آن ترتیب را بندوبست شهر و آئین بندی می گویند چنانکه این طرح
شادی هنگام آمدن شاهان رسم ست و در عروسی روشنک هم مذکور شده و مصراع ثانی تخصیص بعد تعمیم
باشد هم کنند تازه نان پاره هر کسی ✤ ش ای سکندر وظیفه هر کسی را از امیران و زمینداران ملک اصطخر
تازه کند در آن وظیفه پس نوازش عالم کند و محمد رضا فرموده که هر کس عبارت از زمین بوسندگان ست
و نان پاره سیان منصب بلند چنانکه از لفظ نوازش می خیزد انتهی پس برین تقدیر کلمه در آن باره و مصراع ثانی
بای موحده تازی ست که باره یعنی منصب آمده است و شارح در آن باره اشارت بشهر و قلعه اصطخر نموده
و باره بیای تازی یعنی قلعه است و هذا حاصل ما ذکرناه اولا هم بخواهندگان ارمغانی دهد ✤ الخ ش ای
طالبان چیزها یکی دهد و آورده که بندگان ملک اصطخر باشند کذا افید و قوله آنکه خواهندگان مطلق باشند بگمان بجای
باشد و جهان ملک تمام ایران و درین مورد اشارت بخیالات مذکوره که سکندر بیک شب اندیشیده بود و مصراع
از تفیذ صحیح ست و تعلیل مصراع اول است شاهان عادل و نیکوکاران بجز عدل احسان و داد
و از خلاف اندیشه دیگر بدارند بلکه مدام درین اندیشه نیکو پیشه می باشند هم به نیروی شه گردن افراز بود ✤
ش این مصراع با بیت لاحق صفت دوالی ست و دوالی کمر بسته حال ست از فاعل بود که دوالی باشد

دران حال بسیار گریست و روی خود از وی روان کرد هم عنان تافته شاه گیتی نورد * ش ای از صواب چند
بازگردیده بر کنار جیحون رسید و جیحون بفتح جیم تازی رودی ست بزرگ میان خراسان و ماوراء النهر نزدیک بلخ
کذا فی فرهنگ جهانگیری آورده که میان جیحون و بلخ دوازده فرسنگ ست که جیحون از جانب مشرق بلخ ست دران عرصه
ای در عرصهٔ زمین که بر کنارهٔ جیحون بود میخ مرکز عبارت از ستون میانهٔ خیمه و بارگاه که استحکام و قیام آن بکشیدن
و محکم بستن طنابها باشد و تعبیر آن بمیخ مرکز بملازمت طناب ست که سر آن در میخ آهنین باشد نو بنهای
گوهر نگار خیمهای آراسته بانواع زینت که باشکر بود که ماوراء النهر ولایتی ست در ورای آب آموی چنانکه پیشتر
مذکور شد جهانی نگویم الخ ای نگویم که یک شهر فراخ دید بلکه جهانی عظیم دید پس نون نفی تعلق بما بعد دارد
مسی داد ای بسیار خرج کرده در آبادی شهرهای که ویران بودند بلکه شهرهای نو هم بنیاد نهاد و هم سمرقند را کاد
شاد از وست * الخ ش را علامت اضافت بنیاد ست بسوی سمرقند راز و راجع بسکندر و سمرقند شهری ست
در غایت شهرت در ملک ماوراء النهر که آب و هوا خوش دارد شنیده از ان گفته که در تاریخ ظهیری مرقوم ست
که نام آن شهر در اصل سمرکند بود و سمر نام پادشاهی ست که بانی آن بود و کند بزبان ترکان شهر و ده را گویند
کذا فی المؤید هم بشارت رسان برگشادند راه * ش و بشارت رسان مردم رسانندهٔ خبر شادی فتح شاه پس را
گشادن بمعنی رفتن ایشان ست ای مبشران این شادی برای رسانیدن این خبر راه شهرها برداشتند کذا فی
درایت و در بیت لاحق بمعنی علم شادی آن فتح ست چنانکه از مصراع ثانی واضح ست و فاعل برافراختند
ساختند مردم شهرهای خراسان و روم که از مبشران مذکور این بشارت یافته بودند کذا فی پای رنج پیشکشی
جهان را و هند و آن را پامزد گویند بیا کن شتاب ای زود تر شراب بیخودی بمن ده که آن دافع درد سر و
غفلت ست و پیداست که گلاب دافع درد سر باشد لهذا شراب را گلاب گفته است هم می کاب در روی
کار آورد * الخ ش آب رونق و آبروی ای می معنوی می خواهم که ثمرهٔ اش خلق احسن ست و مورث جوش
عشق حقیقی حق تعالی و مجد رضا از کار نوشیدن می گرفته ای نوشیدن آن موجب رونق من باشد
و شراب ظاهری مقصود من نیست که آن سبب خماری سر و خرابی ست **آگاهی یافتن سکندر**
از تاختت روس بر ملک بردع و بردن ایشان نوشابه را * هم جهان گرد را
در جهان تاختن * ش جهان گرد مسافر هوشیار و جهان تاختن جهانگردی و سفر در باز که این مقصود خاطر
جهانگرد ست و در بیت لاحق بیان جهانگردی ست و پوشیده گیها بمعنی احوال پوشیده عبارت از نادیده ها ست
چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست پس بهره برداشتن بمعنی دیدن ست شهریاری کامرانی و خوشحالی
آدمی در شهر و وطن خود ست نه در غیر آن تا آنکه در شهر خود با سفلگان محبوس بودن بهتر ست از یاد شاه گردن

نیز شد

رونق احوال حسنه

دراقی از شهد و شکرگوی بشکر پاره در سپیدی اندام اوست و تبغسیر بای بشهد ست ای بر شهد و شکر واقعی خالی بود
یعنی هر دو از شوق خود گشته بود کذا افید و آنچه شارح ری کلمه مر با الضم بای فارسی روا داشته چنین نوشته
که هر دو را بسیار ستمگاره بود و یا آنکه با وجود شهد و شکری که در ذات خود داشت بر ناظران خود بس ستمگاره
و شوخ بود خلاف سلیقه کتاب ست که بای را به کلمه برو در تفسیر می کنند طبورتین ای سپید سرخی و سبزی آهن
قاقمی پشت ای نرم تر از پوستین قاقم چه قاقم بالضم قاف ثانی جانوری ست باریک دم و نازک پشم کردم
او بانگشت خوبان می نماید پوستین او سپید و گرانمایه باشد کذا افید پس تشبیه بدم قاقم در باریکی ست
پوستین زنخ بیان گوی و ضمیر بو راجع بگوی زنخ ای زنخ او مانند گوی سیمین بود و غبغب او تخته او چون
طوق زرین و رسم سلاطین ست که گوی سیمین از عطریات در دست دارند و طوق زرین در گلو اندازند و طوق
بردن همچون گوی بردن بمعنی سبقت کردن ست یعنی آن بت نازنین عمر جوئی و دلربائی مردم باین
غبغب بطبیعت و گوی زنخ بر ماه و خورشید غالب آمده بود و پیداست که تدویر خورشید مانند گوی ست و
دراو اهل مانند طوق باشد هم جوی خوردی از لطف اندام وی * النح ش می یعنی شراب و ذکر آن بر سبیل
تمثیل ست تا شامل باشد همه نوشیدنیها را و لطف لطافت و تازگی زانسان گرانمایه ای چنین بت نازک اندام
و لطیف بدن گرانمایه عالم را پرورده است تنگ چشمی صفت خوبان که از استغنای حسن کسی را در چشم نیارند
و بهیچکس التفات نکنند نام او ای نام دهان آن نازنین هم * تعریف آن تحفه شد سربلند * ش ای
در پیش شاه استاده تعریف تحفه خود کرده و در وقت خطاب شاهان برخاسته عرض کنند کذا افید عزیز اول
یعنی گرامی و بهی همتا و ثانی بمعنی محبوب دلپسند هنگام کار وقت سواری آن بارگی و شکار کردن آن مرغ همخوار
یعنی خاو بحسن و هم مزه و لذت چه صاحب رشیدی خوار بمعنی نیکو صورت نوشته و در مدار الافاضل بمعنی لذت
و مزه نوشته همیار بمعنی مشارک و همتا مادر آورده بمعنی مادرزاده و اصلی صفت سه خصلت ست ای هر سه
خصلت او بینظیر اند و زیبنده گی و دلربائی و فریفته ساختن سه دیگر مرکب بمعنی سوم و بانگ رود نواختن تار
سازها از چنگ و رباب بدیر زار آوازه باریک کذا فی المؤید اینجا صفت آواز هاست یعنی باریک آهنگ که
بس خوش آینده باشد هم تن نازک و خار محکم بود * ش علت پذیرفته است بر سبیل تمثیل و مصراع ثانی بابیات
لاحقه بیان گفت محذوف ست ای بدان چنین گفت که اگر زن سیمتن و نازک اندام نباشد بلکه سخت و
آهنین ست لاف مردی از وی نشاید چنانکه ماهی سیمین تن با نهنگان دریا مقاومت نکند سپر ساختن ای سپر
مانند بکار نیاید و رسم دلاوران ست که سپر را آب تر ساخته بجنگ خیزند کذا افید پس آنچه بعضی نسخ بجای سپید سپر
بوده شد اگرچه فی نفسه صحیح ست اما بمقام ذکر مردانگی ملائم نیست حلقه در گوش گردا می در سلک کنیزان بگوش

جمال صورت مانند بهشتی بود که آراسته باشد و از جهت دلربائی فریب و فتنهٔ عالم بود اما نه فریبی بود که دل
نظارگی آن را نخواهد بلکه چنان فریب بود که بعید آرزو خواسته باشد کذا افید پس بهشتی و فریبی بنای یا ربست
که به صوفت مقدم لاحق کنند و فریب گفتن کنیزی را از باب مبالغه است نحو زید عدل مسلسل به شکن
مانند سلسلهٔ آهنین هم بر و غبغبی کاب از وی چکیده * بر آتش بر آب معلق کردید * ش غبغب پوست
آویخته از گلوگاه که موجب حسن خوبان ست بروای برخ آن کنیزک آب از روی چکیده ای غبغبش چکان بود
و نظارگی را چنان می نمود چنانکه از مصراع ثانی که تخییل اول ست پیداست چه آتش کنایه از رخ تابان اوست
آب معلق همان غبغب کذا افید پس چکیدن آب عبارت از ظهور طراوت و رونق غبغب ست هم رخش به بنفشه
گل انداخته * بنفشه نگهبان گل ساخته * ش بنفشه گیاهیست کبود و خمیده سر که سیاهی می زند و بوی
لطیفه دارد کنایه از زلف او که بر روی افتاده بود مانند بنفشه بر بالای گل سرخ و مصراع ثانی تفسیر ست
متضمن تعلیل و گل کنایه از رخساره که از پهلوی زلف نمایان بود ای روی آن معشوقه که زلف پرچین را
بر رخساره فرو افگنده بود و سپیدی و سرخی رخساره اش بر مثال دایره گل سرخ از آن می نمود گویا گل نسبت
که بر بنفشه کبود گل سرخ انداخته است زیرا که او بنفشه گل را نگهبان گل رخسارهٔ خود ساخته بود و پیداست
که بر نگهبانان گلها البته گل عطا می کنند محتاج بالای او مشتاق قامت او و مولی یعنی غلام ست
ای هم بلند بالا بود و هم شیرین گوی چنانکه از بیت ثالث پیداست و کذلک مشک خالص چاکر کمربسته
و مستعد خدمت زلف او بود زیرا که زلف او غلام کمربستهٔ آفتاب او بود پس آفتاب عبارت از رخ اوست
که زلف خادم نگهبان آن رخ بود چنانکه بیشتر فرموده است حاصل آنکه چون مشک ناب زلف مشکین او را
بدین پایه و بدیکه در پیش آفتاب روی دل آرای او کمر بسته است خود را غلام کمربستهٔ زلفش ساخت تا یکی از
غلامان او باشد و آنچه شارح نوشته که کمر بر آفتاب بستن عبارت از تاختن آوردن ست بر آفتاب روی یعنی
زلف او مستعد جنگ شده است که آفتاب روی او را در حلقهٔ کمند خود آورده بران مستولی گردیده اگرچه در
تعلیل چاکری مشک خالص در پیش زلفش مربوط می افتد که در پیش غالبان هر کس اطاعت می کند اما این معنی
بمصراع اول ملائم نیست چه کمربسته بمعنی نوکر کمربسته و خادم ست کما فی الرشیدی پس سلیقهٔ کلام متقاضی آنست
که کمربسته در مصراع ثانی هم بمعنی چاکر مستعد خدمت باشد و علیک بالانصاف هم سخنگوی شهد و شکرپاره *
به شهد و شکر بسته گفتارهٔ * ش سخنگوی صفت مقدم شهد و شکر ست و شکرپاره نوعی از نبات شیرین ست
که از شکر سپید مانند قلم تراشیده مهیا سازند قاز از شکر قلم نیز گویند ای آن کنیزک صاحب جمال و گفتار شیرین
یک صورت شهد بسته سخنگوی بود بلکه یک شکرپارهٔ سخنگوی مراد این است که شهد و شکر با گفتار شیرین باشد

نام او بود چنانکه از لاحق می آید و پارسیان او را شهباز گویند شوریده سر سراسیمه و غضبناک برای شکار کردن
مرغان و شوریده تر پریشان تر و تمام بیقرار در طبع خود و مقررست که شب فتنه و حادثه خواب آدمی پریشان
باشد کذا افید پس مصراع اول بیان بیتابی اوست برای شکار کردن و ثانی بیان شوخی طبع او و در لیل و
نهار چو دوران ای مانند زمانه و روزگار که همیشه از آمدن و رفتن نمی آرامد باز فرموده که رفتن او در پی مرغان
چون جنوب بود در تندی و تیزی و باز آمدن او سوی میر شکار همچون شمال بود در عجلت و اطاعت و جنوب
بالفتح باد دست چپ وقتی که رو بقبله باشد و شمال بالفتح باد دست راست م عقابین پولاد در چنگ او +
عقابان سیه جامه زاهنگ او + ش عقابین بالضم خارهای آهنین سر کج که مشابه چنگل عقاب ست
و آنرا قصابان دارند و پارهای گوشت را بدان آویزند کذا فی المؤید و محمد رضا گفته که بهادران از پشت
این خارها حلقهٔ انگشتانه سازند و در چهار انگشت بدارند و از طپانچه زدن بدان انگشتانه پوست روی
دشمنان مجروح کنند پس عقابین پولاد عبارت از ناخنهای آن مرغ ست و آهنگ بمعنی قصد کشتن و
بمعنی آواز نیز می تواند ای آوازش هولناک بود انتهی یعنی در چنگل وی خارهای آهنین از پولاد بود و
عقابان شکاری با وجود قوت کمال خویش از قصد و عزم وی در ماتم بودند چه ماتم زده لباس سیاه
می پوشد پس آن مرغ گویا بهادر عقابین دار بود که عقابان واقعی از وی خائف بودند چه جای مرغان دیگر
م عقابین چنگ عقاب افگنش + لبی خون گرو کرده در گردنش + ش عقابین فاعل گرو کرده است
و عقاب افگن صفت چنگ که شین ضمیر مضاف الیه اوست ای ناخنهای سر تیز چنگل او که بتازی او را
مخالب گویند بسیار خون مرغان را بر گردن او ثابت کرده بود م جگر خای سیمرغ در تاختن + شکارش همه
گرگدن ساختن + ش ای در تاخت خود جگر سیمرغ را می خاید ای می ترسانید او را و گرگدن پرنده معروف بزرگ
جثه که پیل را شکار می کند و او را گرگ بالفتح هم گویند و ایام شکار جانور معروف که هندش گینڈا نامند گستاخ چشم
شوخ چشم و تند مزاج که گویا خدای تعالی ذات او را از هیولی بیداد و خشم آفریده بود م طغان شاه مرغان و
طغرل بنام + بسلطانی اندر چو طغرل تمام + ش طغان بالضم نام پادشاهی ست جبار که او را طغان شاه
گفتندی ای در میان مرغان شکاری مانند پادشاه جبار بود و در پادشاهی همچون طغرل بود که بالضم نام
دیگر پادشاهی مشهورست ای نامش که طغرل بود مطابق معنی او بود که شاه آن مرغان بوده است و طغان و
طغرل هر دو لفظ ترکی ست م کنیزی سیه چشم پاکیزه روی + الخ ش ای تحفهٔ نادر سومی این کنیزک بود که سیاهی
چشمش تمام سیاه بود و در رشیدی ست که کنیز بمعنی دختر بکرست چنانکه امرد را غلام گویند و ظاهر آنکه
کنیز بمعنی جاریه خادمه باشد م بتی چون بهشتی برآراسته + الخ ش ای کنیزک از جهت خوبی سیرت و

آن مرغ سر رو را می ربایدو در هوا بر دو مهره شطرنج را که رخ نام اوست نیز بدان نمونه باشد انتهی کلامه و از ینجا بظاهر چنین
که فرسش را بمعنے ذات آن اسپ گفتن چنانکه محمد رضا نوشته نیز احسن ست تا دلالت کند بر کمال زور آن اسپ
که مانند آن مرغ برقت زور او ردن پیل را بیفگندے و آیا دو فرس و پیل و رخ افگندن از تلازم ست یعنی ایهام
بازے شطرنج ❀ چو وهم از همه سوے مطلق خرام ✤ ش وهم قوت واهمه که سلطان القوی ست و همیشه
در ادراک خیالات مطلق خرام ست و بهر سوی جولان زن یعنے آن اسپ در جولان خویش بهر طرف می رفت و از
پیش و پس و چپ و راست اسپان و پیلان را می انداخت و محمد رضا ح هر سوی بمعنے جهات سته گفته که رفتن
بچهار طرف مذکور بود ظاهر ست و اما رفتن بفوق بنابر سبکی و چالاکی و بجهت زور او بود و رفتن بتحت از جهت زور
قوت که در زمین مغاک افتادے و مطلق خرام باین معنے که محتاج راه نبود و بهر سوئی رفت راه باشد یا نباشد
انتهی کلامه ❀ سمندے نگویم سمند روشے ✤ سمند روشے نے سکندر کشے ✤ ش سمند اسپے که رنگ سپیدش
اندک زردی زند و اینجا بمعنے مطلق اسپ مرادست چه اسپ مذکور فی الواقع سبز خنگ بود و سمندر موشی ست
که در آتش پیدا شود و در آتش او را افسوز د بلکه بمجرد بیرون آمدن از آتش می میرد نسب او را از صفت سمندرے که
دال ست بر صفت تیز روی ترقے نموده سمند روش گفته ای اگر او را در آتش راندندے از سبکروی و چالاکی
سمند را از آتش بسلامت بر آمدی و باز از ین صفت هم ترقے کرده او را سکندر کش گفته ای از جمله اسپان
جهان در خور سوارے سکندر شاه بود چنانکه رخش رستم بار رستم بر کشیدی و اسپان دیگر بار او نتوانستندے کشیدن
انیست مرضی علی شیر و شارح رحمه و محمد رضا فرموده سمند روش اسپ بس گرم خیز چنانکه سمندر در میان آتش
تیز روان باشد و سکندر کش اسپ دلربای سکندر باین معنے که سکندر را با وجود آنکه هزاران اسپ برگزیده
از هر ولایت در طویله خود داشت بمجرد دیدن این اسپ دل از دست داد و او را برگزید انتهی اما بر عارف
اسالیب کلام بلغا مخفی نماند که این وصف ذاتی اوست که پیش از هدیه گذارے خاقان سکندر کش بود پس
احسن معنے اول ست یعنی در خور سواری خاقان نبود بلکه سزاوار رکوب سکندر جهانگیر بود یا آنکه بزور جولان
خود بخود کشنده همچون سکندر پر زور ست و سمند و سمندر از تجنیس زائد ست و در نسخه شارح سمند پیش بشین
نیز هست و بجاے روشے بهر دو مصراع فشی ست و فش بالفتح مرادف و ش ست و می تواند که موے گردن
سمندر را مانند موے گردن این اسپ سیاه باشد و آنچه شارح رحمه سکندر کش باین معنے نوشته که نام سکندر را
یعنے بسر آمدن در رفتار از خود بیرون کشیده و در ساخته بود و اسپ از لغزیدن و بسر آمدن پاک بود خلاف
ظاهر لفظ ست که از سمند روشے اضراب نموده سکندر کشے گفته است والله اعلم ❀ شکاری یکے مرغ
شوریده سر ✤ زخواب بسا فتنه شوریده تر ✤ ش اے دیگر در تحفهٔ سکندر این مرغ آورد که طغرل

وانچه ببعضی نسخ بجای بجز بجرخ دیده شد غلط ست چه چرغ بغین معجمه نام شکره است پس افگندن آن همچون
کلنگ راست نمی آید وانچه شارح در توجیه این نسخه نوشته که کلنگ افگن بی یای پارسی عبارت از جره باز ست
وبای بجرغ بمعنی مع ست و تیزتاز صفت کلنگ افگن ست یعنی با شاهین و شهباز چرغ و کلنگ افگن را هم تحفه
برد خلاف ظاهر ست و تکلف بارد ست برگستوان جل پیل گریا کهر نام دارد هم کنیزان که در سر دم آرند میل ۱۰
ش ای کنیزان خوبروی هم خیل خیل گذرانید در پیش با مهمان ای پیش سکندر و فاعل کشید خاقان هم
خرامنده خنگی زنش و دم سیاه + ش خنگ بکسر خای معجمه و نون زده سپید مطلق و اسپ خصوصا و چون سپیدی
آن مائل بسبزی باشد او را سبزه خنگ گویند و در میل سرخی سرخ خنگ نامند فنش بالضم موی زاسپ و موی
گردن آن و صاحب رشیدی بفتح افصح گفته باد در صبحگاه باد صبا که تیز وزان باشد ای آن اسپ سپید فام
بود موی گردن و دم وی سیاه بود و این قسم اسپ از نوادر ست و بیت لاحق صفت آن خنگ ست
که مانند تخت شاهی بود در بیره بر هوا که سواران آن از خرامیدن آن اسپ بی خبر و بی آگاهی بودندی
ادهمایان تیز تر ای بدریا شناور بود نه مانند دیگر اسپان که از دریا خوف دارند دیوزاد اسپ قوی هیکل و
مهیب که گویا زاده دیو ست و شارح نوشته که دیوی بسی را برده بود و از آن هر دو نتایجی بصورت اسپ
قوی هیکل و باد پیما بر آمده بود که او را دیوزاد می گفتند کذا فی المؤید والله اعلم و ببعضی نسخ بجای گفتندش کنیتش
بالضم بمعنی نام پوشیده و لقب ای کنیت آن اسپ دیوزاد بود انگیزش برجستن ای بوقت جست زدن
بلند مانند آسمان شدی و بوقت تگ زدن باد ست و کنیت صبا باد نهمیدی پس امروهیدان بمعنی
سزاوار میدان ست ای برابر او در دویدن نبود ناورد گاه همان میدان که جای جنگ ست هم فرس را
رخ افگنده در وقت شور + فگنده رخش پیل را وقت زور + ش فرس اسپ حیوانی و نیز نام
مهره شطرنج که تلازم رخ ست چه رخ هم اسم مهره دیگر ست و را در فرس را علامت اضافت رخ ست
بسوی فرس و رخ افگندن بیتاب ساختن یعنی وقتی که صهیل پر شور کشیدی از هیبت آن دیر اسپان
دیگر تاب و طاقت تگ زدن نماندی و چون توجه کرده در یک میدان زور کردی پیلان را بر افگندی و محمد رضا
رخش بمعنی ذات اسپ گفته و شارح رخ بجای رخش فرس آورده پس رخ افگندن فرس افگندن هر دو
بمعنی غالب شدن ست و وقت شور و وقت زور کلاهما بمعنی کارزار ای آن خنگ ختلی هنگام کارزار بر جنس
اسپ و بر نوع پیل غالب و مستولی بود انتهی کلامه و مختار محمد رضا نسخه رخش ست بمعنی مذکور اگر چه مآل هر دو
واحد ست بدانکه در مؤید آورده که رخ بالضم نام مرغی ست بس بزرگ تن که در جزیره دریا باشد و قوت
وی تا بحدیست که چون کرگدن بوقت شکار کردن پیل شاخ و سرون خود را در شکم پیل زده باشد

خود در هوا رقص کنند یعنی بازیگران کشمیر دران مجلس برای تماشای لشکر مانند گردباد در هوا رقص کنان بودند که گردش ایشان
در هوا مشابه دایرهٔ گردباد بود کذا افید و در مؤید آورده که معلق زنان طایفهٔ بازیگران ست که چرخ واژگونه کنند اے
سر را بر زمین و پای را بالا کرده چرخ می زنند و این مشابه بازی نوعی از کبوتران ست انتهی و ملایم تشبیه دیو باد
معنی اول ست کما لا یخفی ارغنون زن نوازنده ساز ارغنون که وضع کردهٔ افلاطون یونانی ست و رومیان
آنرا می نوازند که بردند هوش الخ اے از خوش نواختن ارغنون مردم با چینیان محظوظ کردند که بخود شدند
کمر بسته الخ کمر بسته مستعد تماشا شده و علم برآوردن نام آوری دادن ای سپاه رومیان و چینیان دران تماشا
از کثرت خود ملک روم و چین را علمدار کرده بودند و نام آوری داده ای همه عالم آنجا به تماشا از ین دو قسم بودند
کذا افید و ایهام آنکه هر دو لشکر را علم جامهٔ ملک خویش بر دوش بود و از یکدیگر ممتاز بودند جیپال چین خاقان
چین و شارح رح نوشته که بفتح جیم تازی و یای مجهول و موحدهٔ فارسی لقب پادشاه لاهور و چین هندوستان
که بدست سلطان محمود غزنوی گرفتار شده بود و محمد رضا گفته که اینجا نام خاقان ست و در جهانگیری ست
که نام یکی از رایان هند ست که همعصر سلطان محمود بود و مصراع ثانی تخییل اول ست ای خاقان از بس فراوان
گنج بسپاه سکندر گویا گنج قارون را از خاک برآورده و صرف آورده است درآمد بکار راے اول در کار روان
تحایف پیش سکندر گنج جواهر آورد و هم زراعهٔ جواهر آمود و درج گوهر نگار پیش نهاد و زراعه بالضم قسمی
نوعی از لباس جنگ که مانند پیراهن باشد و درع بالکسر زره پولادی دست مجلس که نشستگاه ملوکانه باشد
و مراد ازان مسند و بالش ست که در نرمی مثل آب بود و دیبای چینی یعنی جا در چینی خوشرنگ و بادی متعالی
دیبای چین ست کذا افید هم طبقهای کافور با بوی مشک * الخ ش ای طبقهای چینی که پر از کافور بود
و با بوی مشک یعنی معطر صفت کافور ست که بمصراع ثانی آنرا کافور تر گفته چنان فرموده است که عود خالص
و پیشکش خاقان ازان بیشتر بود ختلی خرام خوش رو و راهوار هم یکی کاروان حمله شاهین و باز * بچرز و کلنگ افگنی
تیز باز * ش کاروان کنایه از کثرت مرغان شکاریست که همه شاهینها و بازها بودند چرز بجیم فارسی بر وزن طرز
پرنده ایست آبی که گوشت وی در غایت لطافت و لذت ست و عرب آنرا شوات گویند و فارسیان او را سرخاب
و هندش چلوه نامند و او را ابحر غ و باز شکار می کنند گویند که بمجرد رسیدن چرغ و یا باز نزدیک وی چنان چنگال
بر روی اینها اندازد که مانع گرفتن شود و از شکار کردن اینها بر رود و آنرا چال نیز گویند کذا افید و کلنگ پرنده
دیگریست که هندش کونج گویند و مصراع ثانی صفت شاهین و باز ست بطریق لف و نشر غیر مرتب چرز شکار
شاهین و کلنگ ست و صید باز سرخاب کذا قیل و خلاصه آنکه این صفت مشترک ست میان شاهین و باز چنانکه
محمد رضا نوشته ای هر دو در شکار کردن چرز و کلنگ تیز تازنده بودند که از هوا این هر دو را مے افگندند

همه چیز و نعمت پاکیزه آنجا حاضر بود و جای اعتراض و طعنه بطریق ظرافت نبود که این طعام چند ان خوش نیست
م بهشتی صفت هر چه می خواستند ✤ بدان مائده خوان بیاراستند ✤ ش بهشتی صفت ای مانند مردم بهشتی خوان
بیاراستند ای خوان آراسته می یافتند و می خوردند ای همه انواع نعمت که مطلوب ایشان بود بران مائده در یافتند چنانکه
بهشتیان هر چه در بهشت آرزو خواهند نمود بلحاظ آرزو کردن بکام خود خواهند یافت تا آورده ها جو لاهها و خواهش
بسیار قرمزی بکسر قاف و میم جامه ایست سرخ رنگ از ابریشمی که هندش قرمچه خوانند پس قرمزی یعنی سرخ صفت
جامه است و لباسها قرمز فراش ابریشم سرخ استاد را مش آنکه در علم موسیقی عالم تر باشد و رامشگری مطرب غریب نواز
خوش آواز خنیا بالضم سرود و خنیاگر مطرب راننده و نواساز یعنی گوینده و قوال و شگرف بمعنی غریب نادر
سرود صفت خنیاگران م بقانون نوازان در آورده حرف ✤ الخ ش کلمه در تفسیر بای بقانون ست و قانون
نام سازی ست که گوشه که تعداد یان دارند حرف بر آوردن عیب کردن یعنی نشنیده آوازه آن خنیاگران
خوشنواتر بود از شنید قانون مذکور کذا افید و در نسخه شارح رح ع بقانون اوزان بر آورده حرف ست ✤
پس حرف بر آوردن بمعنی گفتن قول ست موافق قانون موسیقی ای آن سرایندگان شگرف بر قواعد
اوزان موسیقی قرا ده سرود می کردند بلکه بر نقصان این فن حرفگیری می کردند انتهی م بریشم نوازان
سغدی سرود ✤ بگردون بر آورده آوازه رود ✤ ش بریشم نوازان تار نوازندگان یعنی مطربان طنبور نواز
وغیره ساز که تار رود و تنها از ابریشم باشد و سغد بالضم نام شهری ست قریب سمرقند که آنرا بهشت دنیا گویند
و نیز نام مرغی بربط نواز کذا فی المؤید و سغدی سرود کسانی که سراینده سرود باشند که در زبان سغدی باشد
و رود بمعنی تار ابریشم ای نوازندگان تارهای سرود سغدی مر آوازه رود و تار بریشم را بلند بر آورده بودند و کذلک
سرایندگان سرود پهلوی که بزبان پاستانی و لغت آتش پرستان بود از پس نغمه سازی نوا را نو می داده بودند
ای آوازی را که بر اصول موسیقی باشد تازگی بخشیده بودند نخو ش یعنی بزبان پهلوی می گفتند پس راه
پهلوی یعنی سرودی ست که بزبان پهلوی بود و در جهانگیری آورده که در قدیم اصفهان و همدان و ری و
نهاوند را پهلوی گفتندی چه شهرهای معروفه آن دیار همین شهرها بود و دیگر همه روستا و دیهات بودند و زبان
این شهرها را پهلوی گویند و صاحب رشیدی که آنرا زبان پاستانی نوشته هم زبان این شهرهاست و
محمد رضا گفته که سرایندگان نوع سرود که بزبان پهلوی بود نوای خود را به نشاط آورده بودند پس نوا را شخص
خیال کرده است انتهی م همان پای کوبان کشمیر زاد ✤ معلق زنان رقص چون دیو باد ✤ ش پای کوب
در رقاص که هندش بازیگر نامند و معلق زنان رقص یعنی رقاصان در هوا چه پای کوبان را استعمالی باشد
ما جوش گردش در رقص بیالا جهند و پای را بسر سرین می چسپانند و از نند در دست و پای بهشیاری و امن بران

سله اسب از زود و ضله ها مطربان خوش نواز نغمه ساز ... غنیاگر دو سرود ... ضرب الرود ... نوازند که سرود باشند ۱۲

سغدی
سغد

وانچه بعضے نسخ لطف شاه است خود واضح است که لطف شاه یعنی ذات شاه مهربان است م سرش را بافسر کیانے
کند بس شش ای اسر خاقان را گویا زرشت است خود تاج خواهد بخشید با این سر بزرگی ای باین اکرامم که بر تخت خاقان
نشستن است تفسیر مصراع اول است و از م روای آبرو و مرتبه خاقان را که در صلح و خواهش او بود نگهداشت
یعنی شاه با لشکر خود سوار شده بشهر اندر رفتند زمین از گنج گشاده بند الخ اے سکندر دران هنگام بهر طرف بر مردم
چین گنج زر بخت و محمد رضا صالح گفته که این تخییل است از زیب و زینت لشکر سکندر یعنی سواران که تمام با زیب
زر بودند گویا گنجی است که از زمین بر آمده است آورده بالعقل مقارنت بسمعه شبا شب آوازه کثرت آمد و شد خلق که
آوازه شادی است آن لشکر بر فلک رسید و ایهام آنکه ملائکه فلک ناظر و تماشای آن شادی شدند م پی خضر بر
آب حیوان رسید بس شش تخییل مصراع اول است که گویا سکندر خضر بود و خوان مهمانی آب حیوان ای تشریف
سکندر در اجابت آن دعوت بس مبارک شد چو دریای آب ای جواهر دران تخت زرین بسیار مرکب بود و هم معانی
آنکه ورق ترنج دست بویه که مرکب از کافور و عنبر و عطریات بود و تشبیه برگ معانی فراخ به برگ انگور و رفوانی
ورزدی است و برگ ریزان شاخ مرکب یعنی با دختران است که برگ درختان را در چمن فراخ مشد دمی ریزد دگر از
م دران آرزوگاه فرخار وش بهنگر و آرزو با معامل نکیس بس شش آرزوگاه عبارت از دعوت خاقان چه از انواع
خوردنے دران موجود بود و فرخار نام شهر یست در زمین ترکستان منسوب بخوبرویان و نیز نام بتخانه ایست که در وی نگینی
و تصویر ضرب المثل است وش بکسر دال معمله و یای مجهول مانند و همتا یعنی فرخار وش صفت آرزوگاه است و وجه
تشبیه خوشرنگی اطعمه آن دعوت است و معامل بالضم کارکننده کنایه از مرد خورنده که خوردن کار او بود و نکیس
بالضم ابا آنکه مکاث است که در اصل مکاث بود بضم میم و ثای مثلثه یعنی تنگ طلبی کردن و چون ثای مثلثه در لغت
فارسی نیامده است بسین خوانند چنانکه بجای تفض تقفس می خوانند حاصل معنی آنکه دران دعوت پر نعمت
که در خوشرنگی و لذت اطعمه مانند شهر فرخار بود آرزوی خوشخوارگی با مهمانان خورنده آن اطعمه تنگ طلبی نکرده بود
که زود تر طعام خوب مزه پیش آرید چه تنگ طلبی وقتی باشد که مطلوب شخص موجود و حاضر نباشد و درین ضیافت
همه انواع خوردنی مهیا و حاضر بود کذا افاده محمد رضا لیکن آرزوی دل فاعل نکرد است و نکیس یعنی تنگ طلبی
مفعول آن و شارح از معامل یعنی عملدار و کاروار سر کار شاهان عملداران مجلس خواسته که سالار خوان و
ساقی باشد و نکیس را معنی وقت معامله و مبالغه در کار نوشته ای دران مجلس که مانند فرخار بود آرزوی خورندگان
با عملداران مائده مبالغه تقاضا نکرده بود زیرا که دراینجا همه نعمت بیدریغ مهیا بود و ما که الی المعنی الاول لکن
المبالغة فی المدح انما هی فی الاول فافهم و قیل نکیس مراد ظرافت کننده و زیرک نماینده و خرده بین
ای دران دعوت مرد زیرک از خورده بینے و سخن چینے خود هیچ آرزو ظرافت با عملداران مائده نکرده بود زیرا که

ش جهان کنایه از شهر چین که مانند جهان فراخ بود ای چنان خواست که سکندر را بشهر چین در آورده مهمانی او کند هم
باندازهٔ پایهٔ کار خویش + ش ای باندازهٔ پیشکش گذاردن که لائق شان او باشد پیش سکندر کشید پس اسباب
مهمانی دیگر ست و مال پیشکش دیگر و فرخنده بمعنی سعادت بخش صفت روز هم برآراست بزمی چو روشن بهشت +
که دندان شیران بود شیر هشت + ش بزمی بیای موصوله و مصراع ثانی صلهٔ آن و دندان شیران عبارت از بسیار
نادره کاری ست چنانکه در تعریف سواد بزع گفته بود که ع اگر شیر مرغت بباید درو ست + و کنایه از چیزهای
نادره کرده ای همه چیز نادر و غریب دران بزم مهیا بود و گویا که از دندان شیران شیر بر آمده است چنانکه این معنی از
تشبیه بهشت می آید چه در بهشت همه چیز خوردنی مهیاست و از دو بیت لاحق هم واضح ست کذا افاده محمد رضا و
شارح بتابعیت علی شیر دندان شیر بمعنی ستارگان نوشته چنانکه جای دیگر فرموده است ع بر آمد ستاره
چو دندان شیر + و شیر هشتن بمعنی حسرت خوردن ای آن مجلس چنان آراسته بود که کواکب با وجود نورانی
و هیبت محفل خویش بران انجمن بهشت آگین در حسرت بودند و آرزوی آن مجلس می کردند و تواند که شیر هشتن
عبارت از نور گذاشتن باشد ای آن مجلس از صفای آن مائده و طعامها و شمعهای کافوری چنان روشن بود که
کواکب از انفعال آن بی نور شدند و شعاع خود را بران بزم نثار می کردند انتهی کلامه و ملائم لاحق معنی
اول ست چه آرزو بمعنی چیزها در آرزو کرده است هم گذشت از خورشهای چینی سرشت + که رضوان ندید آنچنان
در بهشت + ش شارح رح از مؤید نقل کرده که گذشت بمعنی سوا و جز ست ای سوای خورشهای مائدهٔ چینی
بسیار تحفه حلواهای شیرین که با بادام و شربت نبات آگنده مغز بود هم پخته بودند و مصراع ثانی مبالغه است ای در حق
خوبی آن خورشها چنان توان گفت انتهی و این معنی موافق آن بیت ست که در تعریف کنیزان نوشابه گفته است
ع گذشت از پرستیدن کردگار + بجز خواب و خوردن ندارند کار + و محمد رضا رح گذشت را فعل گفته که فاعلش
حلواهای نغز ست در بیت لاحق وهذا البعید من حیث اللفظ وان کان قریبا من حیث المعنی المقصود فی المدح
و در نسخهٔ شارح رح میان بادام و شیرینیش واو عطف ست چنانکه معنی آن مذکور شد و در نسخهٔ محمد رضا بی واو ست
که شیرین صفت بادام ست و شین مضاف الیه مغز و راجع بحلواهای مغز آن حلوه با بادام شیرین پرشده بود
طرائف بطای مهمله جمع طریف ست بمعنی چیز پرقیمتی و نو یافته و رائیه گویند و تواند که بمعجمه بمعنی عجیب چیز باشد
دنیاپرست دولتمند صاحب نشستگاه هم چو شد خانهٔ گنج پرداخته + الخ ش ای گنجینهٔ زر در ساختن مهمانی
سکندر خالی و صرف شده بدانگونه که مذکور شد و مهمانی مهیا شد شهریاران دیار ای سرداران شهر و بزرگان دیار
چین و مشهور نسخهٔ خاصگان دیارست بآئین پیشین ای برسمی که پیشتر زمین بوس شاه کرده بودند و تخت
شاه در بیت لاحق بمعنی نشستگاه فاعل کند ست یعنی اگر بر تخت خاقان در شهر چین نشستگاه خود کنند الخ

آزاد کن ٭ ش مبلداری ای بمصالحت تمام و از خشم غم بر هم زدن کارخانه خواجه مراد دست م اگر دخل خاقان
چین بازقست ٭ بکن خرج گین روز بازارقست ٭ ش دخل خاقان بمعنی حاصل بسیار چنانکه خاقان را
بود در مهمانی سکندر بازقست ای در قماش و ملک قست یعنی همه آنچه در تصرف خود می داری آنرا خرج
محتاجان کن که این معنی رونق بازارقست و توشهٔ آخرت از این خرج بدست آر و در نسخهٔ محمد رضا رج بجای
گین کلمهٔ اوست ای بر وه خرج کن آن دخل را که همه روزه بازارقست ای حکم و اختیار تراست هر چونکه خواهی
بکن و از طعنهٔ کسان ملال آگین مباش و پیداست که حضرت خواجه رج بسیار صاحب دولت و سامان بوده
از خرج مساکین و وابستگان هیچ ملال نداشتی انتهی کلامه م بخور چیزی از مال و چیزی بده ٭ ز بهر کسان نیز
چیزی بنه ٭ ش متدارکست از سابق ای جملهٔ مال را یکبارگی خرج مکن بلکه خود هم بخور و بدیگران که عیال
من و مهمانان اند هم بده و کسان عبارت از دیگر آینده گان که بزیارت خواجه رج خواهند آمد و محمد رضا فرزندان
خواجه گرفته که هنوز نزاده اند و یا قابل خوردن نشده اند و علیک بالانصاف و برآنستی ای بسیار مدت در
جهان زنده باشی و حاجت بخرج افتد بیرانه سر مرکب وقت پیری و نیستی مفلسی و عدم وجود مال و منال و در و منند
بارکش فاقه دائم و آنهام بحسرت روز مرگ که بخیلان را پیش آید و رنج عبارت از محنت روز نیستی باندازه
بهمزهٔ موصوله است که مصراع ثانی صلهٔ اوست و براندازه بمعنی خرج که از خانه برانداخته شود کذا فی الموید
و براندازو باندازه تجنیس زائده است م چو رشته ز سوزن فزون تر کنی ٭ بسا چشم سوزن که در سر کنی ٭
ش این بیت تمثیل ست فزون تر ای فربه باشد از سوراخ سوزن و چشم سوزن سوراخ آن که بتازی
سم الخیاط گویند و در سر کردن بمعنی شکستن و ضائع کردن یعنی باین زیادتی که رشته از سر سوزن
فربه باشد بسا سوراخ سوزن را شکنی و نقصان مال کنی و قیل در سر کردن خواهش کردن چنانکه یکی را
بشکنی و دیگری را طلب کنی و از باب شکنی و دیگری یاری معنی بسیار سوزن را زیان خواهی کرد و الحاصل
واحد م سخن را گزارشگر نقشبند ٭ چنین نقش بر زد بچینی پرند ٭ ش را علامت اضافت گزارشگر
بسوی سخن و گزارشگر نقشبند عبارت از خواجه که سخن و قصه را نوشتن ادا می کند و چینی پرند کاغذ حریر
است گزارش کننده قصهٔ سکندر و خاقان را بر کاغذ این کتاب چنین نقش می زند که آوازه شه اح
چین سے اہل چین و را علامت اضافت و این ست بچین یعنی مصراع ثانی بیان آوازه شه ای شاه
و این اهل چین را از بخشش بیاراسته کرده است و آن داوری در بیت لاحق اشارت بمعاملهٔ سکندر
که دامن چین را بخشش قدر گنج زر برآموده است یا تی تر دانچه بر قدم رنجه فرمودن بمهمان دهند و
این مرادف پای رنج ست کذا فی الرشیدی و مصراع ثانی تفسیر اوست م جهان در شهم مرکب اندازه دش ٭

اکرام و انعام چنانکه ابر نیسان صدف را پر گوهر سازد و پوشید نیما جامهای خلعت پاکیزه که در بغداد و روم گرامی
و قیمتی بودند و دستگاه سامان دولت ای بر چینیان گنج بخشی کرد که خداوند دستگاه بسیار شدند و این بیت
ذو قافیتین ست چنانکه به بیت لاحق صنعت تجنیس ست که چین اول بمعنی ملک معروف ست و ثانی
بمعنی شکنج ابروای از نهادن خوان خسروی و چین که کنایه از اکرام و انعام سکندر ست گره و ملال را از پیشانی
چینیان بگشاد و خورسندی بخشید هم که خز وی نپوشید یا اطلسی + ش خز وی و اطلسی بیای تنکیر ست ای
هیچ کس از سپاه چین خز و اطلس نپوشیده اند از تشریف سکندر جوانمردی سخی هم با آن تنگ چشمان فراخ ابروی ها
ش ای بخشش و اکرام کرد و مردم چین را تنگ چشمان از آن گفته که در سرشت خود چشم سر ایشان تنگ ست
کند ار فتید هم چو ابروی شه بود پیوندشان + ش ای مانند ابروی پیوسته شاه پیوند و رابطه ایشان بشاه
مستحکم شده بود ای دوستدار سکندر شدند و از غایت دوستی بچشم و سر شاه سوگند می خوردند هم بیا ساقی
آزادکن گردنم + ش ای گردن مرا از بار غم فراق و فقدان تجلی ذاتی آزادکن و قطره که قدح از باده
بیخودی در دامن من ای در ذات من بریز صرف پالودگی شراب خالص که از پالودگی و صفا در وی شنی
یافته باشد و آلودگی کنایه از خودی و غفلت از یاد حق تعالی

مهمان داشتن خاقان سکندر را و در پیش کشیدن کنیزک با ظرافت بسیار و خنک جنگلی راهوال

هم مکن ترکی ای ترک چینی نگار + بیا ساعتی چین در ابرو میار + ش صاحب رشیدی در معنی بیت ترکی
بمعنی ظلم و تعدی غلبه نوشته است اما ملائم مقام معنی شوخی و تنگدلی ست و ترک چینی نگار بمعنی معشوقه
که صورتش مانند تصویر چین باشد ای بس زیبا صورت چینی چه ابرو میار ای شوخی بگذار و ملال آگین
مباش و در این خطاب بظاهر ابابل پرده خود کرده است که دخل و خرج خانه خواجه ابرج در دست او بود در ین
وقت شاید که از تفقد حال مساکین و مسافران دست باز کشیده باشد و خواجه ابرج ازین معنی آگاه شده
باوی این خطاب و عتاب فرموده است و تواند که خطاب بنفس خواجه باشد که گاهی بسبب استیلای محبت
الهی البته از تفقد محتاجان و وابستگان ملال میگیرد و محمد رضا رح نوشته که خواجه ابرج را کنیزی خوب چهره
و دانشور بود که دخل و خرج خانه اش همه در دست او بود یکی از متعلقان خواجه بجد مست و بی عرض کرد
که فلان کنیزک خرج بی صرفه می کند و همان ساعت این واقعه بگوش آن کنیزک رسید و دست از کار و با
باز کشیده بگوشه بنشست و کارخانه خواجه را برهم ساخت و چون خواجه ازین ماجرا آگاه شد بیافت آن
کنیزک را باستمالت و نصیحت چنین فرمود که ای ترک چینی نگار ترکی و شوخی مکن و یک ساعت پیش
من بیا و نصیحتی از من بشنو انتهی کلامه والله اعلم بالصواب هم دلم را بدل ار ای شاد کن + ز بند غم امروز آزاد

تحفه نماست وگذارند گیها یعنی نقشبند بها فاعل برانگیخته است و دو بر استاد نقاش زان آبگیر ای از حوض بلب
به تخته بلور انتهی کلامه م همان سبزه کو برلب جوش رست + الخ ش ای صورت آن سبزه که برلب حوض نمانی
واقعی می روید پس سبزی و تازگی راست کردند که تا ناظران را یقین گردد که این فی الواقع حوض آب ست تشنه
لب فراز ای بجای که بسیار تشنه و لب وا کرده بود و به بعضی نسخ تشنه لب فرازست که عبارت از مانی ست و خشک
حالی از آب و جامے بیای عمدای فی الحال و ضمیر او در بیت لاحق هر دو راجع بمانی ست و جام یعنی لغزش مند و
و خجالت بخشنده با این فریب صنعت کلک ست و مانی فریب حوض که او را لغزش و الزام داده بود و ضمیر
در و راجع بسبک نگاشته و کوزه اے جوش که بهای سنگ و بیت لاحق ملحق نگهداشتن سنگ مرده باکرهای
جوشنده و دور باش نیزه دو شاخه که پیش ملوک می دارند تا مردم از و مشاهده کرده راه را خالی سازند کذا فی المؤید
انجا کنایه از مانع ست یعنی آن سنگ مرده م زبس جادو بهای فرهنگ او + مه و بگرویدند و از رنگ او +
ش فرهنگ دانش کمال چه اگر مانی بی فرهنگ بودی تا جار از غفلت شکستن کوزه که در غایت تشنگی مانده بود
حوض چینیان را شکستی و مکافات نمودی و ضمیر در راجع بفرهنگ ست نه بذات مانی چنانکه متبادر بفهم ست
ای از بس نادره کاریهای دانش مانی نقاش بدانش و تمکین او و هم نقش کرده او میل کردند و حاصل آنکه
بکمال دانش و نقش نسبت او تصدیق آوردند که مانی در فرهنگ و ارژنگ نظیر نیست کذا افید و آنچه شارح
آورده که به پیغمبری او بمعجزه نقاشی او ایمان آوردند خلاف ظاهر ست چنانکه از بستن حوض آب در راه وی
بے آید که چنان منکر نبوت او بودند و الله اعلم بالصواب م درخشنده می بود رامش فروز + ش چهره وشی
و خوش آینده گے ... و درخشنده می میباشد که فشاره طرب افزای اسرو دست پای بیچ گردش پایے در
رفتار ای اگر مرا فلک لغزش داده بطرف دیگر روان نسازد به کشور خویش خواهم رفت پس این کلمه بمنزله
انشاء الله است که هنگام قصد بکارے گویند و قبیل یعنی پادشاهی ست عظیم که مرجع و مآب عالم باشد
و پیدا که کمال دانشورے خاقان و فروزنده شدن بزم شاه سالار چین به زمان یعنی خورسند شد ای
سکندر ست از صحبت خود بخاقان چین که بخدمت شاه می آید از لشکرگاه خود چنانکه از لاحق پیدا است
کذا افید و نزل پیشکش مهمانی + آهنگ خود از آن گفته که این نزل رسانے را در پیش سکندر خود تمام این
مقام ها همه پیشه خود ساخته بود بسبب دوستی بسکندر خود را بلند پایه ساخت مولی تر بسیار غلام چه لفظ مولی
مشترک ست درمیان مالک و مملوک و اینجا بمعنی غلام تابع ست و در و بیت لاحق مقوله خواجه ارج ست
پایه و بدلے شاه را بلند پایه کند نباید که برگیرد الخ اے خود را پیش شهریار کم شمارد و ناچیز انگارد و باوجود
بلندی مرتبه خود چگے پستی و فرمانبرداری کند که بهبود آن نواخته شاه درین باب ست و شرف به معنی

چینیه بود و ثانی صفحهٔ رومی فرقانهٔ بلیناس و دو بتخانه دو صفحه نگاشته و آن اشارت بیک یکی نمودن هر دو صفحه که مانند نقش
سربسته بود چنانکه در بیت لاحق ست چندان شناخت ای چندان فکر کرد که ازان نقش یک یکیری هر دو صفحه سر رشتهٔ کار
و حقیقت حال سربسته را معلوم ساخت و برای شناسائی شاه رومیان را بحجاب کردن درمیان دو دیوار حکم کرد الخ
پس دگر بمعنی دیگر بار ست نه صفت حجاب هم یکی تنگدل شد یکی روفراخ ✦ ش ای نگارستان چینی تنگدل شد به بیرنگ گشته
و نگارستان رومی همچنان نگارین و رنگین ماند گویا روگشاده است چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست و دو کاخ بنا بران گفته
که هر دو دیوار مانند کاخ طاق بلند بود و آئینهٔ چینی همان دیواری که چینی او را صقالت داده بود آغبار زنگ برای محجبه
ای از نمودن نقش و نگار باز ماند و تنگدل شده و ازان در بیت لاحق اشارتست به بی نگارشدن صفحهٔ چینیه بیک آن ای یکسان
نمودن دو صفحه است که بعد ساختن حجاب یکرنگ می نمودند هم بدالنست کان طاق افروخته ✦ بصیقل رقم دار داند و ختنه
ش ای شاه معلوم کرد که طاق چینیه که روشن ست از سبب صقالت نقش پذیرست از طاق رومی چنانکه در بیت لاحق
بیان و کشف راز این دو بیکیست از آغاز نشستن رومی و چینی در پرده و سرای بمعنی دیوار سرای و کان صفحه
اشارت به صفحهٔ رومی و ان فسوا اشارت به صفحهٔ چینیه و افروزش بمعنی صیقل گری ای نقش نگاشتهٔ رومی در صفحهٔ چینی نمایان
شده است و داوری در بیت دیگر بمعنی دعوی هنرمندی ست و بصر بمعنی بصارت و دانائی ای در دعوی نقش
کردن هر دو صاحب بصارت اند و هریک در فن خویش صاحب کمال ست و کاف که چینی بصیقل الخ عاطفه است
کذا افید و بعضی نسخ که مصراع ثانی چنین ست ع بصیقل چو چینیه کجا چیره است ✦ واضح ست ای صیقل گری
خاصهٔ چینیان ست و نقاشی خاصهٔ رومیان چنانکه برآتشها داین معنی خواجه برح حکایت مانی آورده است

حکایت مانی نقاش

مانی بیای تازی نام نقاشی ست از ملک روم که دعوی پیغمبری کرده بود و
نقاشی را بر دروغ معجزهٔ خود آورده در عهد بهرام شاه بن هرمز هم از دستش بقتل رسید رَی بالفتح نام شهری
معروف در خراسان زمین پس بای معبود نگری سببیه است ای بمعجزه ساختن صورتگری و نقاشی خود در ادعای
پیغمبری از خراسان بچین رفت تا چینیان بر او ایمان آرند و ایشان از آمدن او خبر یافتند و بر سر آن راه که مانی نقاش
ازان می آمد شیشه شتافتند ای پیش از آمدن وی بران راه شتافته حوضی در خشان ببستند و او را لزام داد بد
پس کلمهٔ شیشه ظرف شتافتن ست نه صفت راه هم درخشنده حوضی از بلور ناب ✦ چنان بسته اند چون حوض آب ✦
ش ای آن حوض چنان می نمود که گویا حوضی پر از آب ست و گزارش و نقش کردن کلک او ستاد و بالا
ان حوض چنان خطها کشید که همچون موجی از آب در ان انگیزد و حوض برانگیخت چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست
و محمد رضا در تحقیق این بیت فرموده که آن حوض را مجوف و پر آب بستند و پس از ان تختهٔ بلور ناب را برابر آب
حوض محکم کردند و بالاسے آن تختهٔ خطهاے امواج آب برانگیخته و پیداست که تختهٔ بلور مانند شیشهٔ عینک

حکایت مانی نقاش

دیوار محرابی و در دروازه نهفت چنانکه این صورت بر بالای یعنی مقابر دیده شده و در میان هر دو دو دیوار محرابی حاجب
نهند و چینی بر یک دیوار محرابی نقش کنند و رومی بر دیوار محرابی دیگر والله اعلم بالصواب و پیرایش گرفت
آرایش ست کنایه از نگارش نقش ست و آن کار در بیت دیگر هم اشارت بآن نگارش ست و گر دیدند بکار
فارسی شوند پرداخته فارغ و فارغ اند * ببینند که هر دو پیکر تمام * کدامین تر آید چو گردد تمام * ش فاعل
ببینند نظارگیان از سکندر و رفاهگان او که باعث امتحان اند چنانکه از بیت خامس می آید دو پیکر و نقش
ای کدام نقش ازین دو پیکر نگاشته ایشان نوآئین تر و زیبا نماست و محمد رضا از دو پیکر دو صفه طاق
محرابی گرفته است که کدام صفه آن طاق به نقش و نگار زیباترست چنانکه از بیت لاحق می آید هم نشستند
صورتگران در نهفت * دران صفه طاق چون طاق جفت * ش و در نهفت ای پنهان و در دو گوشه
و چون طاق یعنی محرابی و خمیده است صفت طاق ست و جفت اشارت به دو طاق نقاش رومی و چینی
کذا ایند ای هر یک در گوشه دیوار محرابی و دیگر جابی که در و نگارش نمود و در نسخه شارح دران جفته طاق ست
بجیم تازی مفتوح یعنی خمیده و دو تا شده کذا فی المؤید ای صورتگران دران بنای دو تا گشته که در کرسی
و خمیدگی مانند محراب بود پوشیده جفت نشستند ای دو بودند بمقابله یکدیگر نه قبیل هر دو صورتگر در عبارت
منجمی پنهان نشستند و هر دو در فن خود طاق و یکتا بودند لیکن دران طاق خمیده جفت شده نشستند
ای هر دو در مقابله یکدیگر و ذکر طاق و جفت از صنعت شعری ست و دو پیکر ای دو دیوار منقش آن طاق
هم یکی بود پیکر دو از رنگ را * تفاوت نه هم نقش و هم رنگ را * ش پیکر اینجا یعنی صورت ست و
از رنگ برای جماعت نزد ای فارسی صفحه کاند و تخته که نقاشان ببین صنعت نقاشی را بر آن ظاهر کنند
و آنرا نگارنامه هم گویند کذا فی الرشیدی و دو از رنگ عبارت از دو دیوار منقش و مصراع ثانی تفسیر و کلمه را
را یعنی در ای در نقش و رنگ هر دو یکسان بودند و آن کار اشارت بیک رنگی آن دو پیکر ست چنانکه بیت
لاحق تفسیر اوست که دو صورت نگار یعنی دو نقاش ست و دو از رنگ دو دیوار و دستکار یعنی نقش
نگاشته است و به بعضی نسخ مصراع ثانی چنین ست ع دو از رنگ را بر یکی سان نگار * ساز شان ای ساختگی
ایشان هم نزدیک بود دیده راز شان * ش ای سکندر آن دو دیوار منقوش را از یکدیگر باز نشناخت و فرق
اصلی در نیافت و راز و حال در بیت لاحق یعنی حقیقت و اصل کارست و کلمه آن اشارت به یکسان نمودن آن
دو پیکر ای در میان هر دو پیکر فرقی نبود مگر اینقدر فرق بود هم که این می پذیرفت و آن می نمود * ش آن
یکی بواسطه صقالت یافتن در خود قبول می کرد انعکاس دیگری را و آن دیگر خود را از جهت مصور بودن در
اول می نمود پرتو می انداخت بر مثال آئینه که از جهت صفائی خود قبول می کند عکس مرئی را و اول صفحه دیوار

شته بود نهای تمام لشکر را غریب ... گاشته و آن اشارت بیک یکدیگر نمودن هر دو صفحه که مانند نقش
سر فروش + الخ ش ... ان فکر کرد که از آن نقش یک یکدیگری هر دو صفحه سر رشته کار
با بزم مهمانی ک ... بیان را بحجاب کردن درمیان دو دیوار حکم کرد الخ
یه ابر ... ش ای نگارستان چینی تکیه بر رنگ شد
حق تفسیر اوست و دو کاخ بنا بر آن گفته
داده بود آنگار زنگ برای معجب
صفحه چینی بیکبار اول یعنی یکسان
+ بصیقل رقم دارد اندر جهت
چنانکه دو بیت لاحق
و کان صفحه
نمایان

ب از خامه یک شهر باب
... صنعت کشورست و مصراع ثانی تفسیر اول و بیتهای
خامه ای هر سر ولایت از هنرهای نادره که دام چیز بهره خاص ست که در غیر آن
و نیرنگ جادو و طلسم یعنی یک مرد از آن مجلس گفت که افسونگری و ساحری زمین خیز و خاصه
اگر انصاف کنید و دیگری گفت که چنین نیست بلکه جادوگری زمین خیز شهر بابل و سواد اوست مردم شور کبست
ساحران جهان که سحر از بابل آموزند و دیگری گفت که گاه اتفاق کار آگهان سرود خامه خراسان ست
و رود یعنی تار سازها از عراق آید و آن تار ابریشم ست که بر رباب و جز آن می بندند کذا فی المؤید هم نمودند هر یک
بگفتار خویش + نمودار از نقش پرکار خویش + بش نمودار نمونه چیزی که علامت و دلیل باشد بر آن چیز
و پرکار قلم دو شاخه که بآن نقش دائره کشند آنجا کنایه است از هنر خامه هر یک یعنی هر یکی از آن مجلس که از یک
کشوری بود نقشی و هنری از آن کشور بیان کرد و هر یک بدعوی هنر خویش نمونه آورد و نزاع برخاست تا آنکه
رومیان نقاشی را بروم خاص کردند و چینیان بچین پس درین مقدمه نزاع افتاد و حاجت بامتحان شد
... کلام درین مقام بقرینه ابیات لاحقه محذوف ست سرانجام کار ای در آخر نزاع رومی و چینی
طاقی چو ابروی طاق الخ ای یک عمارت مخنی بنا کنند که سقفش خمیده باشد مانند طاق ابروی آدمی
پس در ابروی طاق قلب اضافت ست و شارح برج که طاق ثانی بمعنی یگانه صفت طاق اول نوشته
خلاف ظاهر ست هم میان دو ابروی طاق بلند + بش ای در میان دو دیوار مقوس آن بنای خمیده حجابی
برآرند تا رومی و چینی بیکدیگر نه بینند و رومی در یک گوشه آن بنای بلند نشسته بر دیوار خود دستکاری و نقاشی
کنند و چینی در گوشه دیگر بر دیوار دیگر نگاری و نقشی برآرد تا معلوم گردد که کدام ازین دو کس در پیشه و هنر
نقاشی فائق ست و محمد رضا گفته که در یک کوشک محرابی بنا کنند چنانکه دو دیوار محرابی آن کوشک بر طولی
برپا باشد و دو دیوار دیگر محرابی بقدر دروازه باشد و بر سر آن چار دیوار گنبدی مطول سازند که در میان هر دو

چنانکه در مصرع ثانی این بیت می گوید ص دل از کار دشمن شده ... یه اول ورز آبنور یعنی از نبور عسل که هم زیب وخوش

فشا تعیین کردن مقدمهٔ لشکر که هندش مر جایل بندی گوش ... ان ای ہچنیان به درگاه تو زینهار

صبح که معنے اعلے صبوح ست ضد غبوق که شراب شام ... معنے حکم ص از من جنبش

با تاج یاقوت جفت ع ش یاقوت ناسفته ... که بسیار و گجهر با تو

بی خط دانست وگرنه خط شعاعی لازم آفتا ... ای تا

بشته خط شعاعی را در وی انداخت ...

بهات آفتاب که هنگام طلوع ...

عقد انتظام خود آورده و تاج ... ب جای اروز مصراع اول

بلو لوی تا بدار ا اول ... سیاست کذا فی المؤید و علی شمشیر کنایه از آن و تحقیق مسیر

ند شعاع آن ... در دیده معترشه لشکرگاه سکندر و قرار اند که ذات شاه مراد باشد و فراز یعنی پیش

هر کاره نوشت ... سید ع الخ ش ترا با لفتح والتشدید زینت ساز اسب ای یک اسب که زینت تمام

راه ... سته بود و زیر ان خاقان کشیده ع هم پهلو بجا ای به پهلوی یکدیگر برابر شدن پهلوانے زور مندی که عبارت از

مندگی وعزت ست خا ندانها ای خاندانهای دو لشکر که مستعد جنگ بودند چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست خوے

نوخ ریختند ای آن عرق که از گرمی سواری بر روی هر دو لشکر بر آمده بود ریختند و بآرام تمام بیکجا نشستند نزلی بسا بے

موصوله و بیت لاحق صلهٔ آن ای پیشکش ومهمانی بسیار فرستادم همه بود رود روی و جام شان ع ش همه بود

ای نزدیک یکدیگر چنانکه از مصراع ثانی مے آید رود رود یعنی سرود و جام و آرام موقوف باید خواند که شان هر دو جا

مفعول بود ست کذا فی ع ص بآزادی خود هر آزاده ع ش ای هر دو شاه آزاده بی صحبت یکدیگر از خود بآزاد و بے

بودند ای از خود بیزار و ناخوش بودند ای در تنهائی خوشدلی نمی شدند کذا فی و این معنے لفظ مصراع اول انسب

از آنچه شارح نوشته که هر دو با لشکر بودند از خود چه آزادی یعنے بیزاری نیز آمده کما فی المؤید خون افسرده خونی که

بوقت پیری افسرده شود و بس بجوش آوردن یعنی تازه کردن آن خون ست چه خون بهنگام جوانی گرم باشد

مناظره کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی پیش سکندر شاه

روز خرم یوم سعید و ایهام بروزی که آنرا خرم گویند و ملوک عجم دران روز شادی و جشن کردندی سلاطین بالکسر خانها

کذا فی المؤید و قیل مفرش و صدر مجلس که تنگ قریب و متصل با دیگر باشد و مصراع اول صفت صفها ست

و در بیت لاحق صفها با جهان گفته بنا بر کثرت حریفان بزم سکندر و خاقان بهمواری اند روی این جهان گرد

حکایت مانی نقاش

چینی موجود ثانی صفحهٔ رومی فرقانه بلیناس و دو تجانه دو صفحه نگاشته و آن اشارت بیک یکی نمودن هر دو صفحه که مانند نقش
سربسته بود چنانکه در بیت لاحق ست چندان شناخت ای چندان فکر کرد که از ان نقش یک یکی هر دو صفحه سر رشتهٔ کار
و حقیقت حال سربسته را معلوم ساخت و برای شناسائی شاه رومیان را بحجاب کردن درمیان دو دیوار حکم کرد الخ
پس دگر بمعنے دیگر یا بست نه صفت حجابی هم تکی تنگدل شد یکی روی فراخ + ش ای نگارستان چینی تنگدل شد بسبب رنگ شد
و نگارستان رومی همچنان نگارین و رنگین ماند گویا رو گشاده است چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست و دو کاخ بنا بر آن گفته
که هر دو دیوار مانند کاخ طاق بلند بود و آئینهٔ چینی همان دیواری که چینی او را صقالت داده بود آخشار زنگ برای محجبه
ای از نمودن نقش و نگار باز ماند و تنگدل شد و از ان در بیت لاحق اشارتست به بی نگار شدن صفحهٔ چینی یکی آن اول یعنی یکسان
نمودن دو صفحه است که بعد ساختن حجاب یکرنگ می نمودند هم بدانست کان طاق افروخته + بصیقل رقم دار دارند ده چه
ش ای شاه معلوم کرد که طاق چینی که روشن ست از سبب صقالت نقش پذیر ست از طاق رومی چنانکه دو بیت لاحق
بیان و کشف راز این دو یکی ست از آغاز نشستن رومی و چینی در پرده و سرای یعنی دیوار سرای و کان صفحه
اشارت به صفحهٔ رومی و افسوس اشارت به صفحهٔ چینی و افروزش بمعنے صیقل گری ای نقش نگاشته رومی در صفحهٔ چینی نمایان
شده است و داوری در بیت دیگر بمعنے دعوی هنرمندی ست و تعبیر بمعنے بعبارت و دانائی ای در دعوی نقش
کردن هر دو صاحب بعبارت اند و هر یک در فن خویش صاحب کمال ست و کاف که چینی بصیقل الخ عاطفه است
کذا افید و در بعضے نسخ که مصراع ثانی چنین ست ع بصیقل چو چینی کجا چیره است + و این صح ست ای صیقل گری
خاصهٔ چینیان ست و نقاشی خاصهٔ رومیان چنانکه بر آتشها دارین معنے خواجه رح حکایت مانی آورده است
حکایت مانی نقاش مانی بیای تازی نام نقاشی ست از ملک روم که دعوی پیغمبری کرده بود و
نقاشی را بر ثبوت معجزهٔ خود آورده در عهد بهرام شاه بن هرمز و هم از دستش بقتل رسید ارتنگ بالفتح نام شهری ست
معروف در خراسان زمین کسبها ای مصور تنگری بسبب ست ای معجزه ساختن صورتگری و نقاشی خود در ادعای
پیغمبری از خراسان بچین رفت تا چینیان به ایمان آرند و ایشان از آمدن او خبر یافتند و بر سر آن راه که مانی نقاش
از ان می آمد بشیشه شتافتند ای پیش از آمدن وی بران راه شتافته حوضے درخشان بستند و او را از نام دادند
پس کلمهٔ شیشه ظرف شتافتن ست نه صفت راه هم درخشنده حوضی ز بلور ناب + بدیسان او بستند چون حوض آب + ش
ای آن حوض چنان می نمود که گویا حوضے پر از آب ست و گذارش و نقش کردن کلک او ستاد و بالا
آن حوض چنان خطها کشید که همچون موجی از آب در ان آنگیز دو حوض بر انگیخت چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست
و محمد رضا در تحقیق این بیت فرموده که آن حوض را مجوف و پر آب بستند و پس از ان تخته بلور ناب برابر آب
حوض محکم کردند و بالاے آن تخته خطهاے امواج آب بر انگیخته و پیداست که تخته بلور مانند شیشهٔ عینک

دیوار محرابی و در دروازه نهفت چنانکه این صورت بر بالای یعنی مقابر دیده شد و در میان هر دو دیوار محرابی محاب
نهند و یعنی بر یک دیوار محراب دانقش کنند و روی بر دیوار محرابی دیگر والله اعلم بالصواب و پیرایش کردن
آرایش است کنایه از نگارش نقش است و آن کار در بیت دیگر هم اشارت بان نگارش است و گر دیدند بکان
فارسی شوند پرداخته فارغ و خالی ص ٭ ببینند که هر دو پیکر تمام ٭ نو آئین تر آید چو گردد تمام ٭ ش خامل
ببینند نظارگیان از سکندر و فا همگان او که باعث امتحان اند چنانکه از بیت خامس می آید دو پیکر دو نقش
ای کدام نقش ازین دو پیکر نگاشته ایشان نو آئین تر و زیبا نماست و محمد رضا از دو پیکر دو صفه طاق
محرابی گرفته است کدام صفه آن طاق به نقش و نگار زیباتر است چنانکه از بیت لاحق می آید ص نشستند
صورتگران در نهفت ٭ دران صفه طاق چون طاق جفت ٭ ش در نهفت ای پنهان در دو گوشه
و چون طاق یعنی محرابی و خمیده است صفت طاق است و جفت اشارت به دو طاق نقاش رومی و چینی
کذا فیه ای هر یک در گوشه دیوار محرابی و دیگر جای کرد و نگارش نمود و در نسخه شارح دران جفته طاق است
بجیم تازی مفتوح یعنی خمیده و دو تا شده کذا فی المؤید ای صورتگران دران بنای دو تا گشته که در کرسی
و خمیدگی مانند محراب بود پوشیده جفت نشستند ای دو بودند بمقابله یکدیگر و قبل هر دو صورتگر در عمارت
نجمی پنهان نشستند و هر دو در فن خود طاق و یکتا بودند لیکن دران طاق خمیده جفت شده نشستند
ای هر دو در مقابله یکدیگر و ذکر طاق و جفت از صنعت شعری است و دو پیکر ای دو دیوار منقش آن طاق
ص یکی بود پیکر دو ما ارژنگ را ٭ تفاوت نه هم نقش و هم رنگ را ٭ ش پیکر اینجا بمعنی صورت است و
ارژنگ برای ... فارسی صفحه کاغذ تخته که نقاشان مبین صنعت نقاشی را بران ظاهر کنند
و آنرا نگارنامه هم گویند کذا فی الرشیدی و دو ارژنگ عبارت از دو دیوار منقش و مصراع ثانی تفسیر و کلمه
را بمعنی در ای در نقش و رنگ هر دو یکسان بودند و آن کار اشارت بیک رنگی آن دو پیکر است چنانکه بیت
لاحق تفسیر اوست که دو صورت نگار یعنی دو نقاش است و دو ارژنگ و دو دیوار دو دستکار بمعنی نقش
نگاشته است و بعضی نسخ مصراع ثانی چنین است ع دو ارژنگ را بر یکسان نگار ٭ ساز شان ای جنگی
ایشان ص ز بس بود در دیده راز شان ٭ ش ای سکندر آن دو دیوار منقوش را از یکدیگر باز نشناخت و فرق
اصلی در نیافت و راز و حال در بیت لاحق یعنی حقیقت و اصل کار است و کلمه آن اشارت به یکسان نمودن آن
دو پیکر ای در میان هر دو پیکر فرقی نبود مگر اینقدر فرق بود ص که این می پذیرفت و آن می نمود ٭ ش آن
یکی بواسطه صقالت یافتن در خود قبول می کرد انعکاس دیگری را و آن دیگر خود را از جهت مصور بودن دو
الوان می نمود پرتو می انداخت بر مثال آئینه که از جهت صفائی خود قبول می کند عکس مرئی را و الوان صفحه دیوار

ملال را برداشته بودند ای تمام رشک را فرسنده بخشیده کذا افید و اظهر آنکه آراسته و برخاسته لازمی باشد هم
رسیده طلب موج گوهر فروش + الخ ش موج عبارت از گفتار اهل مجلس چنانکه از لاحق واضح ست و گوهر فروش
مرد سخنگوی یعنی زوران بزم معانی که بر سرود و شراب خورم بود مردان سخنگوی یعنی سخن پاکیزه و گفتار خوش
در آمده بودند و بیت لاحق تفسیر این معنی ست کارکار آگهان ای هنروپیشه هنرمندان عالم و زیرکترین اے
ماهر کامل در هنر کیست در جهان و در نسخه محمد رضا ع زیرکتران کیستند در جهان + یعنی دال کیستند را نباید خواند
چنانکه قاعده دو متجانس ست که اول را از تلفظ ے اندازند انتهی کلامه هم زمین خیز هر کشور از دهر هست الخ ش
زمین خیز چیزی نادر و عجیب که خاصه یک شهر باشد و در شهر دیگر پیدا نگردد و آنرا گل شهر خیز گویند و از دهر یعنی
از جهان صفت کشور ست و مصراع ثانی تفسیر اول و پیشها جمع پیشه است ای هنر نادر و بهره یعنی نصیبه
خاصه ای در هر ولایت از هنرهای نادره که کدام چیز بهره خاص ست که در غیر آن ولایت یافته نشود کذا افید
و نیرنگ جادو و طلسم یعنی یک مرد از ان مجلس گفت که افسونگری و ساحری زمین خیز و خاصه هندوستان ست
اگر انصاف کنید و دیگری گفت که چنین نیست بلکه جادوگری زمین خیز شهر بابل و سواد اوست مردم شور بخت
ساحران جهان که سحر از بابل آموزند و دیگری گفت که گاه اتفاق کار آگهان سرود خاصه خراسان ست
و رود یعنی تار سازها از عراق آید و آن تار ابریشم ست که بر رباب و جز آن می بندند کذا فی المؤید هم نمودند هر یک
بگفتار خویش + نموداری از نقش پرکار خویش + ش نمودار نمونه چیزے که علامت و دلیل باشد بر آن چیز
و پرکار قلم دو شاخه که تا بان نقش دائره کشند اینجا کنایه است از هنر خاصه هر یک یعنی هر یکے از ان مجلس که از یک
کشوری بود نقشی و هنری از ان کشور بیان کرد و هر یک بدعوی هنر خویش نمونه آورد و نزاع برخاست تا آنکه
رومیان نقاشی را بروم خاص کردند و چینیان بچین پس درین مقدمه نزاع افتاد و حاجت بامتحان شد
کذا افید و انعقاد کلام درین مقام بقرینه ابیات لاحقه محذوف ست سرانجام کار ای در آخر نزاع رومی و چینی
طاقی چو ابروے طاق الخ ای یک عمارت منحنی بنا کنند که سقفش خمیده باشد مانند طاق ابروے آدمے
پس در ابروی طاق قلب اضافت ست و شارح برح که طاق ثانی یعنی یگانه صفت طاق اول نوشته
خلاف ظاهر ست هم میانِ دو ابروی طاق بلند + ش ای درمیان دو دیوار مقوس آن بنای خمیده حجابی
باز فتار رومی و چینی بیکدیگر نه بینند و رومی در یک گوشه آن بنای بلند نشسته بر دیوار خود دستکاری و نقاشی
کنند و چینی در گوشه دیگر بر دیوار دیگر نگاری و نقشی برآرد تا معلوم گردد که کدام ازین دو کس در پیشه و هنر
نقاشی فائق ست و محمد رضا گفته که در یک کوشک محرابی بنا کنند چنانکه دو دیوار محرابی آن کوشک بر طول
بر پا باشد و دو دیوار دیگر محرابی بقدر دروازه باشد و بر سر آن چار دیوار گنبدی مطول ساز کنند و از هر دو

که ترکش را زیب و زنبوره لازم ست و مصراع ثانی تمثیل و دیگرست و در معنی تفسیر اول و زنبور بمعنی زنبور عسل که هم زیب و نیش
عسل دارد و هم نیش زهردار و دو زنبوره و زنبور را تجنیس زائدست و زنهار بمعنی امان ای مهتران بدرگاه تو زنهاری ام و فرمان
اول بمعنی و شفقت نامه است چنانکه در یک نسخه صحیحه همان دیده شده و فرمان ثانی بمعنی حکم م از ین جنبش آن بود مقصود و
من که خوشبو کنی مجمر از عود من ش این جنبش اشارة به پیش آمدن با لشکر بسیار و مجمر بالفتح منقل عود سوز گفته
از دل سکندر و عود اهلیت و ادب یعنی مجمر دل خود را از عود من خوشبو محفوظ سازی ای تا معلوم گشتی از محبت و اخلاص
من که با چندین سپاه مقاومت با تو روا نداشته ام چرخ انجم گرست که محل ثوابت ست روز کور مغلوب و خجالت زده
ای از بی دست زوری مغلوب و خجل نیستم چو شنده در یا اشارت بلشکر سکندر رسته ها بالکسر بنده فرمانبر و در رای آسمان و
زمین در زیر حکم تست می رسانند بگو رفاعل ستیزندگی ست و بعضی نسخ بجای روز بمصراع اول بخت ست و مصراع
ثانی چنین ع ستیزنده را سر بود بر درخت ش و درخت دار سیاست کذا فی المؤید و علی شیر کنایه از آویختن سر نموده
که مجرمان را گشته سر ایشان بدرخت آویزند معرشه لشکرگاه سکندر و قرار اندکه ذات شاه مراد باشد و فراز بمعنی پیش
م ستام زرکی مرکبش در کشید الخ ش ستام بالفتح والتشدید زینت ساز اسپ ای یک اسپ که بزینت تمام
آراسته بود در زیر ران خاقان کشید و هم پهلویی ای بهلوی یکدیگر برابر شدن پهلوانی زورمندی که عبارت از
بزرگی و عزت ست خانه نهاد ای خانه نهادی دو لشکر که مستعد جنگ بودند چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست خوی
نرخ ریختند ای آن عرق که از گرم سواری بروی هر دو لشکر برآمده بود ریختند و بآرام تمام یکجا نشستند نزلی بیاری
موصوله و بیت لاحق صله آن ای پیشکش و مهمانی بسیار فرستاد م ز میوه و رود و می و جام شان ش همیوه و
ای نزدیک یکدیگر چنانکه از مصراع ثانی مے آید و رود بمعنی سرود و جام و آرام موقوف باید خواند که شان بهر دو
مفعول بودست کذا فی فیه م بآزادی خود هر آزاده ش ای هر دو شاه آزاده بی صحبت یکدیگر از خود بآزاده
بودند ای از خود بیزار و ناخوش بودند ای در تنهائی خوشدل نمی شدند کذا فیه و این معنی نظر بمصراع اول انسب
از انچه شارح نوشته که هر دو با لشکر بودند از خود چه آزادی بمعنی بیزاری نیز آمده کما فی المؤید خون افسرده خون
بوقت پیری افسرده شود پس بجوش آوردن بمعنی تازه کردن آن خون ست چه خون بهنگام جوانی گرم باشد

مناظره کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی پیش سکندر شاه

روز خرم یوم سعید و ایام بروزی که آنرا خرم گویند و ملوک عجم در ان روز شادی و جشن کردندی سماطین بالکسر خوان خا
کذا فی المؤید و قیل مفرش و صدر مجلس که تنگ قریب و متصل با دیگر باشد و مصراع اول صفت صفهاست
و در بیت لاحق صفها با جهان گفته بنا بر کثرت حریفان بزم سکندر و خاقان بهمواری از روی این جهان گرد

مات کند و بروی غالب آید پس رخ که نام مهره شطرنج ست عبارت ازان اسپ ست و کلمه را بمعنی برای بر پیل دشمن افگند
اسپ را چه خاقان پیل سوار بود چنانکه سابق مذکور شد پس پیل نیز بمعنیین ست و ترکان مردم چین و غیره که همراه
ایشان بودند و نیز اکثر اهل چین مردم ترک اند که از ترکستان آمده در چین وطن کرده اند کذا قیل و ترک بمعنی
ابیج ترک و چینی و فتنه بمعنی فساد باطن و چین ابرو ملال خاطر و کینه و آزردن دیگران و عهد و فا بمعنی پیمان
وفاداری و پیداست که چینیان در بیوفائی و نقض پیمان ضرب المثل اند و ازینجاست که بازرگانان در
چین کمتر روند کذا سمع هم همه تنگ چشمی پسندیده اند + فراخی بچشم کسان دیده اند + ش تنگ چشمی
ممسکی و رذالی و دیوانگی کذا فی المؤید و اینجا بمعنی بیحیائی ست و ایهام به تنگی چشم ایشان که میل چشم اند
و فراخی شرم بمعنی حیا و شرم که نشان افعال جمیله است بچشم کسان دیده اند ای بچشم دیگران گذاشته اند
و گرنه ای اگر نه چنین ست که من گفته ام آنچنان آشتی که درمیان من و تو در هنگام رسوائی من مستحکم شد
هم درستی فراوان ده قول اندکی + ش ای دریک قول و پیمان من بسیار درستی و وفاست و بعضی نسخ قریب
اندکی دیده شد قبا دوخته الخ ای خاقان ترک چین را اگر وفا بودی تمام ملک عالم را در تحت تصرف خود آوردی
چنانکه امروز حال سکندر وفادار پس چین قبا بمعنی دامن قباست و چینی بیای نسبت نوشتن غلط ست
هم بدینگونه اکنون بر آری غریو + ش ای آوازه شور و فساد و محمد رضا گفته که از دیو دیوی مراد ست که
در قید سلیمان آمده بود و در آن زمان غریوی از ملازمان سلیمان گرفتار بیماری شد که لا دوا بود آن دیو از
میان زندان بعرض سلیمان رسانید که اگر چند گاه مرا از بند خلاص فرمایید علاجش بکنم حضرت سلیمان او را
بیان بسته چند روزه خلاص کرده دیو بدکوهر خلاص یافته یعنی ورزید و چند شهر را برهم زد و چند دیگر را باتشش
بسوخت کذا سمع هم بجنبد ز یاجوج پولادخای + الخ ش خاطب سکندر ست ای من مانند سد سکندری از
لشکر تو که پولادخای ست از جای خود نخواهم جنبید ای لشکر تو مرا از جای نخواهد برد چنانکه سد مذکور از خاییدن
یاجوج و ماجوج نمی جنبد سر آید زمان الخ ای مدت عمرش باخر رسد و گمان بمعنی هوس و زور بازو که بگمان خود در پی
شکار رود و خود شکار شاهین گردد پس خاقان را تذرو خیال کرده است و خود را شاهین و بیت لاحق تمثیل
دیگر ست در هلاک شدن خاقان بسبب جولان کردن بر سکندر چون باز و دراج بگشته شدن خود خطی بکنجشک
ای هیچ ملخ رو چون بر سیمرغ بر آید و جوان قوی پرواز گردد و هوس او در هوا آید و خوراک گنجشک شود کذا فی
بر آری ز بس با من سرکشی کنی و گناه بمعنی عذر این گناه که پس از آشتی بجنگ برخاستی هم مرا زیب و
نبوده کمیش هست + الخ ش زیب بمعنی آرایش عبارت از عفو و بخشش و زنبوره نوعی از پیکان سر تیز
کذا فی الرشیدی و اینجا کنایه از غضب و تهمت پس سکندر ذات خود را کمیش و ترکش قرار داده است

چنانکه در مصرع ثانی این بیت می گوید م دل از کار دشمن شده بیهراس + ز آرامی لشکر بپرداخت پاس + ش ای ازانجا
که لشکر را تعیین کردن مقدمه لشکر که هندوش مرجال هندی گویند کذا افید و صبوح انجا بمعنی مطلق شراب ست نه مقید بوقت
صبح که بمعنی اصلی صبوح ست ضد غبوق که شراب شام را گویند م چو یاقوت ناسفته را چرخ سفت + جهان گشت
با تاج یاقوت جفت + ش یاقوت ناسفته آفتاب که پیش از صبح خط شعاعی نداشته بود ای اهل عالم او را
بی خط دانسته وگرنه خط شعاعی لازم آفتابست بهر جا که باشد چرخ سفت ای فلک بعد از طلوع آفتاب
رشته خط شعاعی را در وی انداخت چه خط ها شعاعیه آفتاب برای نظارگیان بعد از طلوع باشند و تاج یاقوت
همان آفتاب که هنگام طلوع سرخ باشد کذا افید و شارح رح گفته که چرخ گردون آفتاب را طالع ساخت و در
عقد انتظام خود آورد و تاج یاقوت شعاع آفتاب که بر عالم تافت و المآل واحد لکن المعنی الاول احسن چه یاقوت
ولد بوی نامید را اول در رشته سفته در تاج می نهند پس انظر آنکه یاقوت ثانی هم اشارت بذات آفتاب باشد
نه شعاع آن دیدبان کسی که بر بالای بلندی نشیند و در اطراف نظر داشته از لشکر بیگانه خبر کند و محمد رضا بمعنی
هرکاره نوشته که باشکر دشمن برود و خبر از ان باز آرد و بوق کرنای بزرگ که هندش بهیر نامند از ره و راه ای خاک
راه را پراگنده کرد و بعضی نسخ دارد براه هم زبند بیکجای چندان بنه + ش ای انقدر لشکر بسیار یکجا
جمع شده ز بند و بیت لاحق صفت لشکر خاقان این شنیده بجنگ آمدن خاقان پس از اظهار صلح که
تمام شد بود و عذر بود پیلوار اسپ سواری که مانند کوه پاره باشد م با بر باز چینیان چین زدند + ش ای
بجنگ چینیان ابروی خود را تنگ و پر چین کردند م سر آهنگ تا ساقه از تیر و تیغ + بر آورد کوهی ز دریا چو
میغ + ش سرآهنگ پیشرو لشکر که عمل بر دست او باشد کذا فی المؤید اینجا بالقرینه ساقه که صف پسین را گویند
بمعنی صف پیشین لشکر است و از تیر و تیغ بیان کوهیست و فاعل بر آورد هر یک از سرآهنگ و ساقه است
هر دو صف مانند کوه بلند برانگیخته بود ز دریا چو میغ ای مانند ابری که از دریا برخیزد و در هوا بلند گردد پس
صفهای لشکر را دریا تخییل کرده است و تیر و تیغ و دیگر اسلحه را بهیئت مجموعیه که مانند کوه بلند بود ابری گفته
که بالا بر آید کذا افید و در نسخه شارح رح چو دریا بمیغ ست ای مانند موج دریا که بوزیدن باد و باریدن ابر از دریا
برخیزد و بالا بر آید از کار او ای از کار سکندر که بجنگ می آید بآواز گفت ای خاقان از قلب لشکر
برون آمده بآواز بلند گفت که سکندر کدام است تا برون آید و با من جنگ کند چنانکه از بیت لاحق واضح
و بگوید مطابست با لشکر سکندر و چینی بمعنی خاقان چین قزاگند جامه ابریشمی که زیر زره پوشند
و او اگر همین نیز گویند ای سکندر آماده جنگ خاقان شد م برون راند پیل افکن خویش را +
بیخ افگنده پیل بداندیش را + ش پیل افگن اسپ قوی هیکل رخ افگندن متوجه شدن بخصم تا او را

ای اهل عالم او را سفیده دانسته نسخه

گشتن و مخالفت کردن ست کذا افید و آنچه ببعضے نسخ بجای خون خود ست ازین لطافت عاری ست و بیت لاحق
بیان میثاق هر دو شاه است که مصراع ثانی آن بیان این عهد ست م نگر کز روش باز ماند سپهر ش ای
تا قیامت که گردش نیکی میان شان نگردد و آن فرو بسته اشارت بخاقان اسیر و بنجیر و رستگاری بمعنی خلاصے چنانکه
گفت م ز بند زرش پایه برتر نهند ش ای از زنجیر زرین خلاص کرده بعزت نشانند و تاج گوهرین بر سرش
آراسته کنند و قیصر بالفتح نام لقب شاه روم ست هر که باشد و جمع آن قیاصره در آمد بچین ای بلشکرگاه چین که از آنجا
برسوی آمده بود نه در شهر چین که این معنے مخالف بیت سابق ست و دو بیت ساقی نامه که ببعضے نسخ دیده شد
از ملحقات ست **قصهٔ لشکر کشیدن خاقان در جنگ سکندر** م چو سلطان
شب چتر بر سر گرفت ش الخ ش سلطان شب همان شب و چتر ظل مخروطی شب و سواد بمعنے اطراف و
نواحی ست و رنگ عنبر سیاهی و گنج زر روشنی کواکب که دران ظلمت بر خاک افتاد و مهد زمین باضافت بیانی
حامل گاو راند ست بر گنج را اندای گنج روشنی کواکب را شد نثار کرد گویا که بر روی گاو رانده است و آن کنایه از
انتشار روشنے ست بر روی خاک کذا افید پس اثبات گاو برای زمین تخییل شاعر و فرض محض ست که زمین
بذات خود گاو شد بر آن گنج نگروید و آنرا پامال کرده پراگنده ساخت چنانکه مدافعه آنکه گاو حامل زمین آن
گنج را پراگنده ساخت چنانکه شارح نوشته است چه آن گاو در زیر زمین ست پس راندن آن بر انوار ستارگان
صورت نه بندد و گاو راندن بنا بر آن گفته که روشنے ستارگان در آغاز شب چندان ظاهر نباشد
که بعد از غیبت شفق باشد و چون نور ستارگان را گنج زر گفته است در ظهور آن نور گاو راندن آورد وجه
فراهمی زر و سیم را چون از معدنهاے زیر زمین بیکدیگر مخلوط شوند بیرون آورده و بیکجا نهاده
بران گاوان و گوسپندان را بگردانند تا از هم جدا شوند و علی هذا اینجا تطویل بلاطائل کرده م ز جرعه
زمین کرد یاقوت ریز ش الخ ش جرعه بیان یاقوت ست و یاقوت ریز بمعنے پر از یاقوت ای بجرعه
ریختن زمین سرخ شد کذا افید و ببعضے نسخ چنین آمده ع زمی کرد یاقوت را جرعه ریز ش پس
کنایه است از لب سکندر است از باده خوار لب خود جرعه ریز کرد م خسک ریخته بر گذرگاه خواب را ش الخ
ش حال ست از فاعل نشست که سکندر باشد و خسک بفتحتین خارهاے آهنین که در پای اسپ قلعه ریزند
و هم در راه دشمن نهان کنند تا آیندگان را به نیش آن نمایند سازند و کلمه را علامت اضافت گذرگاه ست
بخواب ای سکندر دران شب باده خوار بود بجاے که بر گذر خواب که دشمن هوشیاری ست خسک ریخته بود
ای خواب را بجز راه نداده چه بر خسک رفتن دشوار است و تنگ تاب را ای تاختنے را که بر دشمن باشد فراموش
کرده بود چه دشمن او همراه خاقان بود و او دوست مخلص شده باز رفته بود پس تاختن را هرگز بخاطر آورد

له قید باز زمین گاو نه برای اثبات ۱۲

آب آموی که بجنبش و حصهٔ توج بن فریدون آمده است و ایران باین طرف آب آموی که دار الملک ملوک کبار عجم
بوده است و ایران نام ولایت خراسان و عراق و فارس و کرمان و اهواز و طبرستان ست کذا فی المؤید و از نجا این
معلوم می شود که ممالک ولایت چین در اصل از توابع توران بوده است که سکندر چنان جواب گفته که قصد من
در آمدن بملک چین نیست تمام توران زمین ست والله اعلم بالصواب هم بر اندیش راسر در آرم بخاک + الخ
ش ای مخالفی را که در توران زمین و اقصای چین باشد بقتل رسانم و کیش بیگانه را که کفر و ضلالت انجاست
پاک بشویم و همه اهل دیار این سرزمین را باسلام و دین ابراهیم راه نمایم کذا افید و اقصا بمعنے نهایت نسبت بطرف
شمالی چین ست که سرحد آن متصل بتوران ست فافهم بهر کشوری ای در ولایتے که از توابع توران باشد و شبیخون
تاراج و قتل و تسلیم گردن نهادن و فروتنے کردن و سربلندی همین بلندی مرتبه و مصراع ثانی تفسیر آن
ای بلکه تراتاج مرصع از خود خواهم داد این کارها اشارت بتاراج و تاج ربائی و کشورستانی و تخت گیری
ای برای گرفتن اینها با تو سخن نخواهم کرد یعنے این اسباب سلطنت از تو نخواهم گرفت و غل آنچه بخانه در آید از حاصل
کشت و باغ که آنرا عشره نیز گویند و را و در اعلامت اضافت بیش ست ای پیش من دگر عشرها ای از غلهای
دیگر سالها که پس از هفت سال باشد فرهنگ را ساز داد الخ ای خاقان دانش و ادب نحو در انتهیا کرد و بهو سپاری
تمام جواب پسندیده گفت خداوند تاج سکندر بعمر چنین ای بعمر طویل که پایدار نیست یادداشت الم دهم
ای عمری دراز که عوض مال و عشره هفت سال باشد بمن دهنا حالان عمر از عهدهٔ این امر بدر آیم چنانکه مصراع ثانی
تفسیر اوست چه خط عمر تا بهفت سال یعنے پایدار عمر ست باین مدت گرم شد مغز او ای بمهر و شفقت شد
چه گرمی دل بمعنے مهربانی آمده است ای سکندر بر خاقان شفقت آورد و ایهام بخوف خدای تعالی که جواب خاقان
در وی موثر شد با شرواس در پیشکش تو که نزد من آمدی ببند بپای تازی کفایت و سالار ترکان خاقان که سپاه
وی ترک و چالاک بود و سالار و مر سکندر هم بنوک مژه خاک درگاه رفت + الخ ش ای چشم خود برای تعظیم شاه
بر خاک مالید زیرا که دستش در زنجیر بسته بود پس بجای دست چشم بر خاک نهاده عرض کرد که پادشاه اگرچه از گفتار
و عهد خود برنمی گردد لیکن هم مرا چنین زنهاری نخست + ش ای مرا در امان دادن بشرط کشیدن دخل
یکساله خط وثیقت در کار ست کذا افید و بیت لاحق علت آن هم سهم بر بنگیز دار نه جای خویش + ش مستهم
مغرور بنگیز دوست ای پس از این عهد و میثاق سکندر مرا از ملک خود که چین ست بر بنگیز دای مرا ازینجا نیفگند
و آواره نسازد و لطافت ایهام آنکه در شطرنج باختن بتجرید دادن حریف مهرهٔ شاه از جای خود بر انگیخته می شود
پس سکندر چنان نکند تعوذ بالله و نگهبان دار من نگاه یعنے نگاه خواهم داشت هم دهم خط خون تیز من شاه را بدن الخ
ش ای من خاقان نیز خط مچلکه بر خون خود می دهم که بجنگ و قتال شاه گاهی بر نخیزم پس خون بمعنے

زاری و زاطی عجز ست که لازم غریبان و مسافران ست و گناهی و عذرخواهی برای عظمت که کلمهٔ بزرگ تفسیر اوست م که
رحمت کنند خامه بی گناه ✤ ش این مصرع با بیت لاحق بیان کلمهٔ ازان ست و رحمت کنایه از اسیر نا کردن
چنانکه از بیت ثانی پیداست و بیت ثالث عادهٔ عذرخواهی مذکورست که عدل و انصاف شاه را رخصت فرمای
این آمدن قرار داده چنین گفت م که شاه جهان داد گر ✤ الخ ش گره برگشادای ملال از دل شاه دور گردد
م چو بخت از گرفتاری آزاد باش ✤ ش چو بخت را کسی بند بنسازد که آن داد الهی ست و ببعضی نسخ ع ز بند
گرفتاری آزاد باش ✤ ای از غم اسیر شدن م چو گستاخی آمد بباید نمود ✤ ش ای چون فی تکلیفی را پیش ما
آوردی حساب و خیال دل خود را اظهار کن م که بی غم رضای تو و راه تو ✤ ش ای تا معلوم کنم که رضای تو در چه کارست
و راه رضای تو چیست که بران راه بروم و در بحث کنم کذا فی و ببعضی نسخ در راه تو دیده شد و آغاز عبارت از سبب
آمدن سکندر بملک چین و انجام عبارت از غرض که بران مترتب شود چنانکه از لاحق پیداست که آن کام و جهان …
کنایه از غرض شاه است و داوری خصومت و غرض جنگی م اگر تخت چین خواهی و تاج نغز ✤ الخ ش ازین بیت
معلوم می شود که ولایت فوران اگرچه از ممالک هندوستان ست لیکن در تصرف خاقان چین بود که پادشاه آن خراج گذار
او باشد چنانکه فیلقوس از ملک روم خراج گذار شاه ایران بوده است کذا فی و اظهر آنکه فوران اینجا مختصر فغفورست
لقب پادشاهان چین ست کما مر و از بیت لاحق هم چنین می آید که آنهای من گفته است محابا بالفتح مهم نگه داشتن
ننگ و ناموس ای ناموس مرا بجا دارد و محابه بضم بمعنی جنگ و خصومت گفته و لا حاجة الیه م بپذیر بنده مهر نامت
شوم ✤ ش مهر بالضم و اضافت … نام مجازی ست ای بنام تو نامزد شوم و از جملهٔ غلامان تو باشم چنانکه پیشتر گفته که
هر بادی یک بنده … که منم در ملک شاه زبانی ندارد م بچین بر قبا بسته گیر مباش ✤ ش کلمهٔ بر …
چین ست و قبا بسته گیر بمعنی قبای چین بسته ای کمینه کش بر چین و چین شانه شکن و پیچ که در دامن قبا میباشد
پس مصرع ثانی ترقی ست از اول ای بر بحکایت بی گناه قبای کمین بر بندی که شاه عادل هستی م ز جعد
غلامان کشور بها ✤ الخ ش جعد موی … زلف تا بدارای از جعد بر شکن غلامان خود که کشور بها صفت هر یک
ایشان ست یک ملک چین را بمن بنده رها کن و عطا فرما یعنی ملک چین پیش تو بمنزله یک شکن جعد غلامان نیست
بناء این بیت را بهمچون من غلام مسلم داری تا جعد من هم چین دارد و بر شکن باشد پس ملک چین را یک شکن جعد
خیال کرده است کذا فی و ببعضی نسخ بجعد غلامان ست ای بمقابله چین و شکن جعد غلامان خود این چین و
شکن را بمن بسپار تا همچون ایشان باشم چنانکه در بیت لاحق ملک چین را بشکن پیشانی که هنگام ملال خاطر
پیدا آید نسبت کرده است ای همچون تو پادشاه والا جاه را مقید شدن بملک چین شایان نیست که
این معنی مشابه شکن سوی ماه بس تباه است آرم بجای سوال ترا جواب و هم … قوران نام ولایتی …

از بیت لاحق را بعی آید یعنی کدام دلیری ترا بخاطر رسیده است که باعتماد آن خود را ظاهر کردی و در پرده رسوا
نماندی و از شمشیر من نترسیدی که شاید او مرا بقتل رساند چنانکه می گوید که م چو بی همتی دیدی از شاه روم + الخ
که خاک افگنی در ترازوی من + ش ای خواری ورای زور بازوی مرا و هیچ نمی شماری پس ترازو عبارت از همان
بازوست و خاک در ترازو افگندن معنی ندانستن وقار و قدر کسی که زورمند باشد م که بی زینهاری ندیدم ز شاه
ش ای در بارگاه تو بی هراس از آن آمده ام و خود را ظاهر کردم که از شاه بجز زینهاری و امان چیزی دیگر ندیده ام
و پیداست که خود آیندگان را خداوندان اقبال نزنند و نکشند چنانکه در بیت لاحق ست ناگرفته ای اسیر
ناکرده که خود بخود در آید در آی مرا علامت اضافت سرست بسیم ای سر من و از در دروازه خانه بدخواه مراد دست
بقرینه ذکر بدخواه در مصراع ثانی م سیه شیر چندان بود کینه ساز + که از دور دندان نماید گراز + ش شیر
سیاه نوعی از شیرست تند و زیان چندان بود ای تا آن زمان باشد فقط کذا فی المؤید دندان نماید ای خشم خود
ظاهر کند و بترساند کذا فی الرشیدی و گراز بضم کاف فارسی خوک نر یعنی شیر سیاه تا آن زمان کینه ساز و مستعد
کشتن گراز باشد که گراز دندان خود را برای خائیدن و دریدن آماده شده بخشم تمام از دور بنماید بخلاف آنکه چون
دندان ظاهر کنان و زاری کنان گردن در زیر آرد که شیر سیاه درین وقت که زاری او را ببیند خون و قتل را از گردن
او دور کند و او را نکشد پس قول او ز گردن کند یعنی از گردن دور کند کما فی المؤید و دندان کنان بضم کاف و قیل
بفتح کاف بمعنی زاری کنان ست چنانکه درین معنی از بن دندان گویند و محمد رضا در توجیه ز گردن چنین نوشته
که چون از دندان نمودن خوک در پیش شیر سیاه کشتن او بر گردن او لازم شده بود شیر آن کشتن را بسبب
زاری گردن وی از گردن وی دور سازد و عفو نماید و این معنی شاید که خاصه شیر سیاه باشد و الله اعلم رنجور یعنی
رنجه خاطر بسبب خود نمائی من م جوانمردی شیر از دو رنیست + الخ ش جوانمردی شیر ای عفوی که منسوب
بشیر سیاه است از شاه دور نیست ای مانند شیر از من درگذرد و بقتل نرساند و شمشیر اول تیغ شاه و تیز دندان
یعنی دندان نمای که برکشیده باشد م وگر کان جنایت نکردم نخست + الخ ش جنایت بالکسر گناه و مصراع
ثانی صفت آن جنایت که عبارت ست از تاختن خاقان و لشکر کشیدن پیش سکندر شاه چنانکه از بیت
لاحق می آید گرفتاری اسیر کردن و بقتل رساندن ای وجه دیگر درین آمدن آنست که من نخست بر تو تاخته ام
که از سبب این گناه بر من گرفتاری درست و لازم شود بلکه تو آوردی تاختن بسوی من و فی الواقع کین
ساختن مرا با تو کفر و نالائق ست لهذا خصومت را گذاشته ام و کینه از راه خاطر خود دور کرده نزد شاه
آمده ام م وگر نیز کردم گناهی بزرگ + الخ ش ای اگر بالفرض از من گناه بزرگ بوقوع آمده است
پس غریبی و زاری من در پیش تو برای عفو آن گناه عذرخواه بزرگ ست پس غریبی بیای مصدری یعنی

حاصل آنکه چه جای ظاهر گفتن ست که مرا در بارگاه عام بگزارش پیغام می فرمائی و حال آنکه اگر گفتن در خلوت تو نهفته و
پوشیده باشد هم سخنی نخواهم گفت م شکوهید در خلوت آراستن * ش ای در مجلس خواستن رسول بوجهی که
دیگر کس در خلوت نباشد سکندر از وی ترسید که مبادا بر من آزاری از وی برسد پای بند زنجیر زرین و سر و بند
رسول اندکو هم همان ساعدش را بزرین کمر * کشیدند در زیر زنجیر زر * ش ای هر دو ساعد او را بکمر بند زرین بر بسته
در زیر زنجیر زرین کشیدند که در پای او بود تا آنکه مجال جنبش و برخاستن در وی نماند مگر زبانش که بر ان هیچ بند
ننهادند تا پیغام بگذارد سراپرده از خلق الخ ای از پس آنکه رسول را بند نهادند سرای سکندر را خالی ساختند
و فاعل پرداختند خاصگان او و باین معنی که خاصگان اول مردم دیگر را بدر ساختند و بعده خود هم برون رفتند و سکندر
در جای خود که در ان مجلس نشسته بود خالی ماند با آن رسول بجائی که یک تیغ پولادی در پیش او بود پوشیده راز
صفت مردست ای رسولی که مانند راز پوشیده بود باین معنی که کسی او را نشناخته بود گره سخن بگشاد و گفتن
گرفت م جهان از تو سرسبزی آموخته * ش ای از تو تازگی یافته باد پس ذات سکندر را باغبان قرار
داده که آموزگار و آراینده باغ عالم ست و بعضی نسخ اندوخته است و نگین فلک همان فلک ای نام تو فلک پایه
و عالی مقدار باد چه هرگاه نگین فلک نقش نام او را بر خود کشد نامش بلند گردد و نیایشش بالکسر دعا و زاری کردن
نیایش نیاید بکار ای پس از آنکه مرا شناسی این چنین مرا بر خاک نیندازی که در زنجیر مقیدم بلکه از بند
مرا خلاص کرده بعزت و تعظیم بنشانی کذا افید و مقصد ابیات لاحقه آنکه شاه مرا نشناخته است که من راز
پوشیده ام ای خاقانم در لباس رسولی پوشیده و پیش از آنکه مرا اسیر سازی خود اسیر شده پیش آمده ام
و اینک در خدمت شاه زمین بوسی می کنم م پسندیده خشم و بازار او * ش کار و بازار هر دو عبارت از ظاهر
کردن خاقان حال خود را یعنی سکندر را از جهت دلیری کردن او و اظهار خویش نمود او را اینک خشم دکه چرا این
گستاخی کرده است و از هیبت شاه ترسیده چنانکه از ابیات لاحقه پیداست لهذا سکندر انکار گفتارش کرده
بروی بانگ زد که بروی ز بیاد پشت بر من پیداست یعنی پیش ... امن بر نیک و بد ... ست ای میدانم
که این شاه دست و این قاصد چنانکه از تمثیل لاحق می آید کذا افید حاصل آنکه ترا شناخته ام که بر تو بند نهاده ام
و بعضی نسخ بجای ز بیاد ... ست ... آن از لطافت یکسان ست پس کسی که این فرق کند
بس زیرک باشد و ذکر جگر در مقابله نافه مشک بنا بر آنست که نافه خام را در جگر آهو آمیخته و خشک نموده
بجای مشک می فروشند که رنگ جگر و نافه یکسان ست آزرم و آب ای ترا سزای این گستاخی نمی رسانم
زیرا که من شرم و آبروی پوشیدگان را نگاه می دارم ای ایشان را ظاهر و رسوا نگردانم چنانکه از مصرع ثانی
می آید کذا افید م چه گستاخ روئی بران داشتت * الخ ش گستاخ روئی دلیری کردن در پیش شاهان چنانکه

باز گند + پس آنگاه تدبیر بر سر کند + ش بافرای شاه باشکوه و عظمت بی مرای بسیار صفت تدبیرست چرا که
بفتح میم در فرهنگها بمعنی بی شمار و بی حساب یافته شد و تدبیر بی مر عبارت از مهیا ساختن تحائف بسیار که بدرگاه
سکندر فرستاده شود و این معنی بعض نسخ بمعنی مکنار و قرین دیده شد غلط است **آمدن خاقان چین خود**
برسالت پیش سکندر + م سحرگه که زورق کش آفتاب + ز ساحل درافگند زورق بآب +
ش زورق کشتی خورد و اضافت زورق کش بآفتاب بیانی ست بتجاوز اعتباری و زورق ثانی ذات آفتاب
و آب کنایه از میانه آسمان کذا افیدای بوقت سحرگاه که آفتاب زورق خود را در آب افگنده ای طلوع کرده بفضای
فلک رسید خاقان سپهدار چین رسولی را بر خود مقرر ساخت و بلشکرگاه شاه عالم شتافت و شارح
از زورق کش آفتاب آن فرشته گرفته که بر آفتاب موکل است برای کشیدن وی و ساحل افق مشرق و آب
آسمان آب نمای م بدانگونه نکان راز را کس نیافت + الخ ش ای راز خاقان که در لباس رسولی پوشیده بود
ای خاقان را کسی نشناخت که این خاقان است بگفتن درست ای چابک گفتار است بجای رسولان ای از را
پیرایه رسولان نشاند نماز بالفتح پرستش و سلام شاهی کذا فی الرشیدی سخنهای فرموده ای گفته خاقان
و سخنگو صفت مقدم و درست که عبارت از آن رسول است م زبانی شد و دیده بر هم نزد + الخ ش ای آن
رسول زبانی بخود شده و مدهوش ماند چنانکه از بیت لاحق پیداست دیده بر هم نزد ای حیران و خاموش ماند چنانکه
می گویند م ز پرگاران حلقه مدهوش ماند + دران حلقه چون نقطه خاموش ماند + ش ای ماند مرکز به پرکار در آن
دائره سالمت ماند و از آن حلقه اشارت بدائره مجلس شاه و بپرکار آن حلقه اشارت بحلقه سپاه خادمگان که دور
صف زده پیش سکندر استاده بودند و ماه عبارت از خاقان و تیغ صورت رسولی او و گوهر زبانی بیای مصدری
ای سخن مانند گوهر گفتن و تشبیه او بتیغ بنا بر آنست که تیغ هم گوهر زبان است ای مشعل زبانی ست که در آن
گوهر باشد کذا افید همه مرز و بوم ای تمام زمین این ملک از شهر چین تا دیگر شهرها که در اقصای چین و اند
چنانکه از لاحق می آید برومند بمعنی بهره مند از شاهی تو باین معنی که همه زیر حکم تو باد چنانکه این معنی هم از لاحق پیداست
کر می گویند م ز چین تا اگر جمله اقصای چین + الخ ش ز چین بپایان کشور زمین است و گر بمعنی دیگر شهرها و بعضی نسخ
ع ز شهر ختن تا باقصای چین + الخ و جهان بقرینه مقام عبارت از تمام چین است و کذا سریر جهان بمعنی تختگاه
ملک چین و ایوان بملک تمام روی زمین که او را جهان نام است م کز آن در هراس است گفتار من + ش ای
زبان گفتار من در ظاهر گردن آن سخنان می ترسد و نمی تواند که برملا بگوید بلکه اظهار آن تعلق بخلوت دارد و هر
ضمیر او در بیت لاحق راجع بسکندر م اگر یکتن آنجا بود در نهفت + الخ ش ای خاقان چین بآن رسول را
چنین فرموده است که اگر یک نفر سوای سکندر در خلوت نهفته و پوشیده باشد پیغام من در آنجا نگه داری

ای کبودی ای خالی از ماتم صفت جامه است چه کبودی جامه علامت ماتم است ای مپندار که از گنبد لاجورد جامهٔ پاکیزه
کبودی همواره بمراد خواهد رسید حاصل آنکه از آسمان همیشه سرور و کامرانی نمی رسد بلکه گاهی ماتم هم او را می آید
هم نوائی که آن خارج آهنگی است ✤ خلل در بریشم نه در چنگی ست ✤ ش خارج آهنگی صفت نوا و آواز است منسوب
بخارج آهنگ که آن نام سرودیست که مخالف مقام باشد و بر اصول سرود درست نیاید و نواختن ساز از پردهٔ سرود بیرون
افتد و بریشم تار چنگ و رباب و غیره سازها و چنگی مرد چنگ نواز ای مطرب محمد رضا فرموده که خواجه آسمان را چنگ تصور
کرده است و تاثیرات نازله او را تار آن چنگ خیال نموده و آدمیان را که محرک آن تاثیرات اند چنگی مقرر نموده است چه تاثیرات
فلکی وابستهٔ افعال آدمی است که اگر نیکی کند از فلک در بارهٔ او نیکی نازل گردد و اگر بدی کند بدی پیش آید پس نوای
خارج آهنگی کنایه از بدی تاثیر است یعنی آن بدی که از تاثیر آسمان است خلل و عیب آن در تار فلک نیست بلکه این عیب
در چنگ نواز است که نوازش وی تار فلک را این بدی برخاسته است حاصل نصیحت و زیرا آنکه نزول ماتم و بدی از بیت
سابق پیداست که از بدحرکتی تو خواهد شد پس با سکندر بدحرکتی مکن تا ماتمی نشوی انتهی کلامه و میر علی شیر نوائی را
مربوط بما بعد کرده است که نسخه اش چنین است ع نوائی جهان خارج آهنگی است ✤ الخ و از بریشم جهانیان گرفته و
از چنگی حق تعالی چه چنگ در تصرف چنگی باشد و چنگ بر وفق نواختن او نغمه آرد و این است حال آدمیان بدست
قدرت او تعالی یعنی نوای جهان که خارج آهنگی است و موافق مراد جهانیان نیست معلوم می شود که این خلل از جهانیان است
نه از حق تعالی کما ورد ما اصابک من سیئة فمن نفسک و شارح از چنگی بهمان جهان خواسته که بمصراع
اول است ای این نقصان و عدم موافقت روزگار بمدعای آدمیان در طبع جهانیان است نه در ذات جهان
و حاصل هر دو تقریر یکی است و آن این است که از بداندیشگی آدمی را دشواری پیش آید هم درین پرده گر سازگاری کنم ✤
هم آهنگ را به که یاری کنم ✤ ش پرده مقام سرود و کنایه از دنیا و سازگاری موافقت سرود بمقام آن که
نوای مطرب خارج آهنگ نباشد و هم آهنگ آوازه و نشیدی را گویند که موافق اصول نغمه باشد نه خارج آهنگ
و مخالف اصول و یاری کردن هم آهنگ عبارت از برآوردن آن نشید است حاصل آنکه اگر می خواهی که در دنیا
گذران بسلامت کنی پس نوای هم آهنگ را یاری کن و نوای خارج آهنگ مزن ای کاری را که نیک باشد پیش آر
و از بدکاری دور باش کذا افاده محمد رضا شارح و این معنی به لفظ این بیت و بیت سابق اوفق و احسن است از آنچه
شارح رح آورده که در پردهٔ فلک در همه کارهای خود با اوضاع فلک موافقت داری پس با همسر خود که سکندر است
یاری و موافقت کن که این هم از جملهٔ سازگاری است فافهم وانصف و کوشش در بیت لاحق یعنی تلاش جنگ
و عهد کارزار سکندر است که آن جنگ را با داوری تعبیر نموده است ای پند ناصح او را کارگر شد و از خیال جنگ
باز آمده چارهٔ کار خود در صلح یافت پرستشگری رفتن بخدمت سکندر که با او ملازمت کند هم تماشای آن شاه

و بهر جا و غصه مست یعنی جنگ کردن با چنین ولایت ستان که سکندر ست و خدا آزمائی جنگ کردن بخدای تعالی
که معاون سکندر ست و مقابله کردن بخدای غالب از هر کس روا نیست ح آفتاب و البرز کنایه از ان ولایت ستان
که بس بلند همت و قوی دست ست و دولت گرایان بکاف پارسی و زای منقوطه کسانی که بخداوند اقبال الٰهی
بجنگ برخیزند م نه اقبال را شاید انداختن + که آنکس علت گزند آوردن سپهرست ش ای سلب اقبال از مقبلان
مقدور هیچکس نیست و هم دشمنی و جنگ با مقبلان نتوان ساختن پس ناچار در مخالفت ایشان گزند یافتن نیست
از سپهر که معاون مقبلان ست کذا افید و تواند که اقبال خود مراد باشد چنانکه از بیت لاحق مے آید میا و بزای
جنگ بکس و ای نیکبخت خطاب بخاقان و سخت بمعنی مشکل و دشوار م چو مقبل کمر بست پیش از گفتش + طپانچه
نشاید زدن بر درفش ش ای چون خداوند اقبال الٰهی مستعد بجنگ تو شود تو گفتش خود پیش آر و بکار از مست
و خدمت او روان شو یعنی باوی صلح کن و پیش بیا که سلامت تو درین باب ست کذا افید و ایهام آنکه
تو پیش از برخاستن مقبل بنود تر رفته کفش او را راست کرده در پیش او بنه تا آنکه کفش در پای خود آورده
از جنگ او بگریزی چنانکه علی شیر نوشته چه این معنی از نصیحت آن وزیر دور ست و مصراع ثانی تمثیل ست
درفش بفتح دال و سکون فا آلت آهنین ست تیز که کفشدوزان بدان چرم را سوراخ کنند و از ان سوراخ
سوزن گذرانیده کفش میدوزند و آنچه بمعنی برق آمده لفظ درخش ست بخای معجمه نه درفش و سنگ بر
آبگینه زدن ترک صلح کردن و نخست بمعنی آغاز کار ای پیش از آنکه شیشه شکند سنگ بروی مزن
که باز درست شدن آن آبگینه شکسته مشکل ست که البته نشان شکستگی در وی خواهد ماند چنانکه در تمثیل
دیگر می گوید م گلی گر کنی بر ستون سرای + گل افتد نشان نیک ماند بجای ش گل بضم کاف پارسی
و کنی بفتح کاف تازی از کندن چه مقرر ست که بر ستون و شمشیر وغیره چوبهای سرای برای زینت و زیب
نقش گل و سرو و چنار و نار وان و جز آن می کنند یعنی اگر صورت گل و سرو بر ستون خانه نقش کنی
آن نقش بعد از مدت برود و لیکن نشانش باقی ماند پس ستون مثل صلح ست و نقش گل مثال شکست
آن چه ستون بآن نقش ضعیف گردد کذا افید و تواند که گل بالکسر یعنی گلابه باشد م درستی نبود زخمها را
زخون + ولی زخمگه موی نارد برون ش و در بعضی نسخ درستی بشین معجمه است ای از چکیدن خون
البته زخم باز درست و سخت می شود اما اثر زخم باقی ماند که موی از زخم گاه باز نروید پس زخم مثال شکست ست
و زخمگاه که در اصل با موی باشد مثل صلح م بآزرم باید درین انجمن ش ای با صلح در زمین چین باید و چند
روز در انجا بوده باز برود چنانکه سابق گفته م که بیگانه اینجا نماند دراز + الخ بجنبید در ان روز نفرین رسید الخ
ش یعنی مردم چین که عبارت از خاقان و سپاه اوست و نفرین کلمه بدحالی و خرابی و تفرقه و پریشانی

ط پیوندے است گرفته ۱۲

سخت را قصد کنم و چگونه این اندوه را مغلوب ساخته از خود دور کنم کذا افید و شارح نوشته که داوری بمعنی پادشاهیست
و تسبیح بمعنی ساختن کارای پادشاهی خود را چگونه نگهدارم و ترتیب داوری آنرا چگونه کنم انتهی و برین معنی
ظاهر آنکه چون شرطیه باشد و مصراع ثانی جزای آن م چه مهره برآریم از مهر و کین * الخ س ش از مهر و
کین بیان مهره و چین شکنج ابروست پس با بین چین اشارت بهمان اندوه است یا ابروی چین است در
ملک چین که تمام ملک چین را یک شخص قرار داده است و برای آن ابرو اثبات نموده چنان گفته که
برای دفع شکنج ملال که بر ابروی شخص چین برآمده است کدام مهره از مهر و کین برآریم و پیداست که
چین و چیج را به مهره صاف کنند کذا افید و شارح که بعکس این معنی تقریر کرده است ای با بین ملک چین
بر ابروی آن شکنج و دشواری آمده است خلاف ظاهر است که خسرو وی ست تباری ست کذا افید م
وگر بستیزم مدارا کنم * الخ س ش ای اگر بجنگ مخالف که سکندر است و تاج کیخسروی بر تارک اوست
صلح را اختیار کنم زبونی خود را بخلق آشکارا کرده باشم و در بعضی نسخ در ستیزش ست ای اگر در حالی
ستیزه کردن مخالف مدارا و فرصت کنم و بجنگ برخیزم زبونی کنم الخ م که تندی شود کار فرمای تو *
ش بیان خوف و اندیشه است ای وزیر کاردان بخاقان چین گفت که من از تندی ای تو اندیشه ناکم
مبادا که آن تندی بر تو استیلا یابد و ترا بجنگ مخالف فرمان دهد چنانکه بیت لاحق بیان تندی را ای ست
از کار دور نالائق و ناشدنی ای می ترسم که مغلوب شدن خود پیش لشکر سکندر ترا ناشدنی نماید ای
چنان پنداری که من با این گنج و لشکر چگونه زبون او خواهم شد م مبادا که آید چنین تر در سند * س ش که بهر جا
رفت کند ولایت می گیرد پس با وی دوستی کن که چاره سلامت همین است م نشاید درین کار ماندن شگفت *
ش ای در ولایت گیری سکندر که در هر جاست تعجب نشاید بود و مپندار که این معنی ناشدنی ست که از
برتری که دست ولایت بگیرد پس کلمه شگفت اگرچه بمعنی عجب است اینجا بمعنی سهل لغو است چنانکه لفظ عجب نیز بمعنی
لغو آمده است کذا افید و با این معنی اشارت ست به بیت لاحق که گفت م چه پنداشتی کار بازی ست این * الخ
ش چه سهل و لغو پنداشتی این ولایت گیری سکندر را که در هر جاهی ست بلکه این ولایت گیری او نکته و حکمت
کارسازی ست ای از کارسازی و امداد [illegible] ای تعالی ست چنانکه این معنی از بیت لاحق پیداست حاصل آنکه
ولایت گیری سکندر را که در هر جایگه بظهور آمده است چه می پنداری که بازی و لغو ست بلکه چنان پندار
و یقین کن که این ولایت ستانی او در هر جا بحکمت کارسازی خداست ای اثر کارسازی اوست کذا افید
و شارح گفته که این پند و گفتار مرا چه پنداشتی که کار بازی ست بلکه این [illegible] نصیحت آمیز من برای
کارسازی تست و معنی اول بسیاق و سباق اصوب ست کما لا یخفی بدین گونه اشارت تو ولایت گیری

که زمینش پیل نخبرست خران امن می فرستد و بنباری میش آید و چون بر شیر بر یان خود که اسپ تند من ست سواری
می کنم و قصد بر هم زدن فلک میش ارم طاق آسمان را بر پشت شیر زنم ای آسمان را بر هم زنم لیکن طاق
خرپشته اشارت باسمان بلند بام ست و شیر برج اسد کذا افید شارحان بکسر زای فارسی بمعنی خشم گین از شیر و پیل
و طاق خرپشته بنای را گویند که بچون خرپشته میانش بلند باشد و اطرافش پست مانند خیمه و غیر آن و علی الشیر
گفته که شیر بمعنی حقیقی و پشت شیر زمین ست ای من چنان زور مندم که شیر خشمگین را زبون می سازم
باز تیتی نمود و هی می گوید که زبون کردن شیر چه باشد بلکه اگر بخشم در آیم آسمان را بر زمین می زنم و شارح بمعنی
قدح کرده که پشت شیر بمعنی زمین در فرهنگی نیافته ام بلکه خرپشته کنایه از غبار زمین ست که در گردش می شابه
خرپشته است یعنی شیر خشمگین را در زیر سواری آرم و بر پشت وی زین می نهم انتهی کلامه و موافق بیت سابق
صواب معنی اوّل ست بشاهی خراج آوری ای با وجود آنکه شاه نامور هستم با تو در طلب جنگ و خصومت ستم
این شیر کنایه از اشارت بآمدن سکندر در ملک چین و بیت لاحق جزای اش شرط ای من خاقان بدرگاه تو سر نهم
بلکه جمله شاهان ولایت چین هم بدرگاه تو سر نهند و نیاز آرند و بهر آرزوی که از من داری بعذر باری
فرمان پذیرم و همچنین فرمان پذیری را بر خود منت دانم هذا حاصل البیتین ص درین داوری هیچ پیغاره نیست
ش این داوری این معامله که فرمان پذیری من ست پیغاره سرزنش و طعنه نخجیر گور اینی سکندر در شکار
کردن و غارت نمودن خاقان شکیبا نشد و تحمل کرد و لفظ گور عبارت از مست شیر زور ست و بیت لاحق بر
کلام ست در بیان سگالش کردن خاقان با وزیر کاردان ص بروزی که از روزها افتاب بد الخ ش در بروز
مصراع تعقید ست که کاف رابط در معنی داخل ست بر افتاب و یعنی مضاف الیه جلوه است ای در روزی از روزها
که آفتاب عالمتاب جلوه نمی و سعادت کننده بود ای بسعادت بخشی بر آب و خاک طلوع یافته بود و در نسخه
شارح بجای جلوه گر جلوه تر ست ای بس روشن و سعادت بخش بود و سگالش گری اندیشه سازی که تزئیر
تدبیر ست جهاندیده ای دانای بزرگ دانش صفت دستور ست و پر نور یعنی روشن صفت رای او ص حساب
که خاقان بر انداخته بد الخ ش ای هر اندیشه کاری که خاقان بخاطر آورده بفرمان آن وزیر به انجام رسانیده
آن اندیشه مشاغل شدی کذا افید پس فاعل ساخته هم خاقان ست و او راجع بوزیر و تواند که معنی چنین باشد
که آن وزیر بفرمان خاقان سر انجام آن اندیشه در ساختی ص وزان کاردان کارگر راحت بد الخ ش
ای در دفع اندوهی که از آمدن سکندر بر دل خاقان استیلا یافته بود چنانکه پیشتر گفته که سپهدار چین صبح و
شام از دیدن انین بنود و مصراع ثانی صفت کاردان این داوری جان اندوه غالب که او را صبح گفته
به آن غم بزرگ بود و مانند چرخ بر خاقان محیط شد و گوش پیچ مالش گوش ای چگونه دفع این داوری

دنورد مختصر نا ورد ست یعنی رفتار و جولان و انجا بمعنی ترتیب جهان مراد ست چنانکه در لاحق لفظ عادت گفته و مصراع
ثانی بیان و صفت نورد جهان ست و گرما و سرما موقوف ست یعنی چون جهان گاه گاهی از ترتیب خود میگردد
و از آن حال متغیر می شود و ترتیب او آنست که در موسم گرما و تابستان گرم ست و در موسم سرما و زمستان سرد
م دران گرم و سردی سلامت مجوی ÷ که گرداند از عادت خویش روی ÷ ش جزای شرط ست و گرم و سردی
بیای موصوله عبارت از موسم گرم و سرد ست و کلمهٔ آن در صدر بیت هم موصوله است برای ایضاح معنی یا و چنانکه
سلیقهٔ فارسیان ست که بعد از کلمهٔ آن یای موصوله نیز زیاده کنند و مصراع ثانی بیان کلمهٔ آن و صلهٔ یای مذکور است
و سلامت یعنی سلامتی و آسودگی اهل جهان پس روی گردانیدن جهان از عادت خویش اشارتست تا آنکه در موسم
تابستان سرد شود و در موسم زمستان گرم حاصل آنکه چون روزگار از عادت اصلی خود برگردد یعنی در موسم گرما سرد
شود و در موسم سرما گرم بر آید دران گردیدن مرض و وبا برخیزد و مردم بهلاکت رسند پس چنانکه گردیدن جهان از
عادت خود موجب خرابی جهان ست اینچنان گردیدن شاه عادل از عدل خود که عادت اوست موجب خرابی
اوست هذا حاصل بافاده محمد رضا شارح و اظهر آنست که سردی بیای مصدری باشد تا تکرار موصوله لازم نیاید ای
دران گرمی و سردی که برخلاف عادت جهان باشد سلامت جهان مجوی چه گرمی و سردی مخالف عادت موجب
خرابی عالم ست و میر علی شیر گفته که در تبدل هوای عالم برخلاف عادت اصلی هم رنج و بلا برخیزد و هم قحط و غلا ر
عادت گردد و الله اعلم م چنان بیک هر فصلی از فصل سال ÷ الخ ش ای از فصول چارگانه سال پس هر فصل
دران بمنزلهٔ نوع ست و فصل مطلق بمنزلهٔ جنس آن م ربیع از ربیعی نماید سرشت ÷ الخ ش بیان مصراع
ثانی سابق ست و سرشت یعنی تاثیر و ربیع فصل بهارست که هوای آن معتدل باشد و تموز نام تیر ماه است که
آن مدت ماندن آفتاب ست در برج سرطان و این ماه اول ست از فصل خریف و بقرینهٔ تموز عبارت از تمام فصل
صیف ست که سه ماه باشد همچون فصل ربیع م بر آنچه او بگردد ز تدبیر کار ÷ بگردد برو گردش روزگار ÷
ش ای هر چیزیکه از تدبیر کار خود از عادت خود برگردد و بطور دیگر بر آید لاجرم گردش روزگار هم بر وی
برگردد و آن چیز را خراب سازد و اگر بگردد بهر دو جا بنون نفی باشد چنانکه بعضی نسخ دیده شد هم درست و بیان
سابق خواهد بود م سکندر با انصاف نام آورست ÷ ش ای سکندر بسبب انصاف و عدل سرداری عالم
یافته است و بر هر کس سر آمد شده و اگر از انصاف خود عدول نموده ای موجب بما جنگ آرد و زور آوری نماند
بجاست زیرا که در جنگ آوری و زور آوری هر یک از طرفین زور سکندر دارد چنانکه گفت م میندار کز بانیا م
نبرد ÷ الخ ش بیک جنبش بیک حمله و بعضی نسخ که جنبش ست ای بوقت برخاستن جنگ باز در تعریف
خود گفته که هنگامی که بر پشت پیل سوار شوم و تاراج هندوستان بر خیزم از ترس و هیبت من شاه هندوستان

کز رای تیز ٭ الخ ش ای خردمند را سزاوار نیست که از فکر بیهوده با خداوند قوت سلطنت ستیزه و جنگ کند ای
مرا الوغ نیست که با تو بجنگ برخیزم هم بکار آید عالمی چون خرد ٭ الخ ش ای مانند عقل کامل بکار آمده و نافع
عالم هستی ای چنانکه خرد ناگزیر عالمیان ست آنچنان تو نیز از راه عدل و احسان ناگزیر جهان هستی پس کل آراه
هستی کارساز مضاف ست بعالمی که بنای خطاب ست و مصراع ثانی تفسیر اول و از نیک و بد تعمیم هر کار ست ای
کارساز و بدنگار هستی در کار ایشان خواه نیک باشد که بدان امری کنی و خواه بد باشد که از ان منع فرمایی
بدانکه گفته که چون کلمه که آخرش های مختفیه باشد مضاف می گردد به کلمه دیگر آن ها را بهمزه بدل کنند و بکسره
خوانند و گاه باشد که ما قبل ها را کسره داده ها را بحال اختفا گذارند و در تلفظ نیارند چنانکه درین بیت های را
نوشته بحال اختفا گذاشتند و دال ما قبل او با کسره اضافت خوانند انتهی کلامه والقول لغک الاضافة
احسن منه هم کسی کو کسی را نیاید بکار ٭ شمارنده زو برنگیرد شمار ٭ ش عادت مقدمه مطویه که از مصراع ثانی
مفهوم شد ای چه تو ناگزیر عالمی لهذا از تو بنده باقی هستی و هر کس تماشا گو ست زیرا که هر کسی که بکار عالم نمی آید شمارکنند
قائمان جهان او را در شمار نیارد که از قائمان جهان ست ای او نا او را موجود نه شمارد هم هر چیز را اصل باید درست بدان الخ
ش این بیت اگرچه در ظاهر تائید بیت سابق ست اما در معنی تمهید مقصد لاحق ست ای اصل پادشاهی
عدل ست که بنای عالم بر وست چنانکه از بیت سوم پیداست و مصراع ثانی با دو بیت لاحق تمثیل آن و بنا ست
آنکه بنیادش محکم نباشد و چون نقره را بحیلت گری رنگ زر دهند و بلور را برنگ دیگر عقیق سازند و لیسند نگردد
و خوب نباشد چنانکه از مصراع ثانی که خبر مبتدا ست می آید چه پختن میوه بخانه ناخوش ست و بیت ثانی تفسیر ناخوشی
رسانیدن میوه بزور و حیله حاصل آنکه پادشاهی جهان در اصل همان ست که بعدل و احسان باشد نه آنکه بزور
لشکر اقالیم از دیگران گرفته شود چنانکه می گوید هم ستمگار کان را مکن یاوری ٭ الخ ش ای فوج لشکر خود را
در کشور بیگانه تاخت آور و یاری مکن و رخصت مده که روزی ازین یاوری ترا بازخواست پیش آید که چرا
یاوری ستمگاران کردی و بیگناهان را آزار رسانیدی پس غرض ازین ابیات تا بیت خامس آنکه لشکر خود را
از تاراج ملک من باز دار و این معنی جواب ست قول سکندر را که در نامه او بود ع هر آنچه آمد به چین
دیده اند ٭ الخ و این بیت بیان جزای آخرت و بیت لاحق بیان جزای این عالم پس در ستم کردن و تاراج
ملک بیگانه دو مکافات ست یکی عذاب آخرت دوم خرابی این جهان که بسبب ظلم سلطنت ظالم بزوال آید
عجب زیرک بود خاقان که باین جواب با صواب سکندر را از تاراج ملک خویش باز داشته است هم چو گو
دو جهان گاه گاه از نور و ٭ نگر بای گرم و سرد بای سرد ٭ ش این بیت با لاحق تمثیل خرابی آوردن
ملک ... ست در باره خود و از سبب بد کردن کار خویش که شاه عادل بسبب ستمگاری سلطنت خود را بباد می دهد

وعزت و حرمت طعام که در همه ادیان مکرم ست چه بنای زندگانی مردم بر ویست محمد رضا رح فرموده که عجب ست از خواجه ح
که این حمله را در کشور کشائی سکندر رومی هیچ جا اندرین کتاب ذکر نفرموده است پس جواب خاقان را بدین صورت گفتن
چگونه راست می آید آری می تواند که خاقان در عذر بیرون آمدن خود از شهر چین بمقابله لشکر سکندر بدروغ آنچنین گفته باشد
چنانکه رسم عذرآوران ست که صورت ناصواب را بجای صواب بربسته عذر را از حرف ملامت باز رهانند و پیداست که خاقان را و اگر
برای جنگ سکندر برآمده بود نه برای باز داشتن بازرگانان او چنانکه از صدر قصه معلوم شده است پس سکندر از سر بزرگی
خود ازین دروغ گوئی رنجشی نفرموده است و جواب این عذر نداده والله اعلم انتهی کلامه و ذخیره توشه که عبارت از انواع
طعام ست هم من از بهر آن آمدم پیش باز چه گردانم از شهر خود این نیاز شرح تتمه عذر خاقان ست ای آمدن من
پیش تو برای رفع این نیاز ست و نیاز عبارت از ذخیره پردازی که بازرگانان تو همگی طعام چین را خریده چنان
می خواهند که بجای دیگر برده بسوزند تا تو بر من غالب شوی و چین از من بگیری و بیت لاحق علت ست بطریق لف و نشر
ای پس از نیاکه من پیش تو آمده ام و بازرگانان ترا باز داشته ام بدین حیله افسون که ذخیره پردازی ست توشه
چین را خالی نتوانی کرد و من بسامان بوده با تو جنگ آرم و محمد رضا رح بجای کاین پیش کالا اگرچه نوشته است و
معنی بیتین چنین گفته که در چین بیان توشه است ای اگرچه اکنون به ذخیره پردازی که شیوه تست چین را تو نتوانسته خود
نتوانسته کرد ای از سبب جنگ آوری من ملک چین بدست تو نمی آید که من بسامانم و لیک اشتیه الخ انتهی و
کلید این اشارت به پرخاش و جنگ وزان اشارت بآشتی و صلح هم مکن گشته چینیان را خراب چه که از خجند تا نیم روز گشته
در آب بود شرح گشته یعنی زراعت عبارت از مال و دولت ست که چینیان این برگ و سامان را بسعی فراهم آورده اند
و کلمه را در مصراع ثانی علامت اضافت کشتی ست بسوی تای خطاب و تای پارسته در گفته زائده است ای کشته
و زراعت تو روزی بحملات آب سیلاب شود و معنی بر چینیان غارت روا مدار که از آن مکافات غارت خود خوری که رسید
و کسانی که کشته را بپای تازی یعنی سفینه می خوانند غلط کرده اند چه سفینه را از افتادن آب خرابی نیست چه او همواره
در آب روان باشد کذا افاده محمد رضا رح پس آنچه شارح رح بعد از اختیار معنی زراعت از کشته بپای تازی تقریر
کرده که کشتی را بپای تازی افصح گفته و معنی چنین نوشته که سفینه وجود تو در آب حوادث غرق خواهد شد
اگرچه فی نفسه صحیح ست اما نظر به مصرع اول که در آن لفظ کشته است تمام قبیح ست فافهم آری یا سه کشته را
بپای تازی گفتن افصح از تازده گفتن ست تا معنی چنین باشد که بسبب این تعدی که بر چینیان کنی مقصد تو
مقاصد تو فوت شود و هم قوی دل مشو گرچه دولت قوی ست بود شرح تتمه بیت سابق ست ای از تاراج دیگران
بنه براس مباش بلکه از روز ماندگی خود ملاحظه کن اگرچه پادشاهی تو قوی ست زیرا که حکم خدای تعالی جل شانه
غالب تر ست از حکم شاه کامران تا اینجا جواب خاقان سخن آمیز بود اکنون به تواضع گوید که هم فرومند ست

بهانه و معذرت و پوزش شهریار عذر آوردن پیش سکندر که خطاب تو بدوست آفرینش عبارت از جهان کلید یعنی کشور گشا
چنانکه از ابیات لاحقه پیداست ای جهان کلید کشور گشائی را از دست هر شاه جهان باز گرفته بدست تو سپرده
است که سلطان السلاطین شدی نه دریا بدریا ای از کناره دریای شور که بسوی مغرب ست تا بکناره دریای
شور که طرف مشرق ست نشست و مقام کردی و هم اقلیم عالم را بیکبار و کاندار بدست آوردی چنانکه این معنی از
لاحق می آید و آنچه شارح گفته که از دریای فرنگ تا بدریای چین بدست آوردی تقصیر ست فلا تکن من القاصرین
و پست و بلند اضافت بیانی ست و مراد از زمین دو طرف عالم و بالا و زیر تعمیم جهان ست که بعضی از اماکن آن
بلند ست و بعضی پست و در رشیدی ست که اهل هند سمت ایران و خراسان را ملک بالا گویند نه یکبار ای
در جنگ شاهان اطراف و گرفتن ممالک ایشان کاشوبها در ره است ای از یکبار شاهان باز نشین که اژدهای اجل
در راه تست ای تو می آید یعنی آخر ترا مرگ ست و فسانه کنایت از جنگ شاهان زمانه که بس دراز ست و
حیات ابدی در کار و شب عبارت از عمر اندک که بجنگ همه شاهان عالم وفا نخواهد کرد و صفت گوش بنده گوش با
کرده و را حلقه بگوش نیز گویند هم یکی دیگرست من بر بندی بگوش الخ مش ای من هم یک بنده حلقه بگوش تو ام
بجنگ من بر مخیز که آزردن بندگان بیگناه کار خداوندان نیست تا بخاک گور خاک گور در خاک ای در گور
و بیت لاحق تمثیل انیست و دگر یعنی دیگر بار هم منصور تو در صحن این سنگ لاخ الخ مش ای پدید آمدن
و قدم رنجه فرمودن تو در فضای این کوهستان چین دیار مرا که ولایت چین ست پر نعمت کرده است و این معنی
اشارت ست بیاران سکندر که با خود داشت و هر کس را از آن بهره وافر می داد و محمد رضا شارح فرموده که
پیداست که از نزول پادشاهی که خداپرست و عدل گستر باشد همگی آب روانه می فزاید و دولت آنجا ترقی گراید
و در نسخه شارح بجای صحن صلب ست که در اصل بمعنی استخوان پشت آید و اینجا بمعنی جای سخت مراد ست چه
کوه و سنگ لاخ محل سختی ست بین نعمتی الخ ای از آمدن تو به ملک من شکر ایزد و تسبیح ای تسبیح و
عزم شکر حق تعالی اشارت بشکر ایزد هم شنیدم ز چندین خداوند راز الخ مش این بیت جواب ست
پرسیدن سکندر را از سبب بیرون آمدن خاقان بمسافت یک دو منزل نزدیک سکندر چنانکه در نامه او مرقوم
ست چه داری تو ای ترک چین در دماغ الخ چندین خداوند راز عبارت از کسانی ست که واقف و راز دان
بودند از عالمگیری سکندر و لشکر فرستادن به یاری دشمنان و آن مرز بوم الخ ای در ملکی و ولایتی که لشکر
خود را تاراج آن می فرستد بازرگانی سوداگری هم طعامی که پیش آید از گرم و سرد الخ مق بیان
خورد ست ای از هر قسم طعام که در آن ولایت می یابند همه خریده دیگر رفته می سوزند و یا در جاهای
گرم و سرد کنایه از تمام انواع خوردنیها ست و تعبیر بگرم و سرد بملازمت لفظ طعام ست و تفخیم نعمت

مذکور شد خبر یافت ای باخبار جاسوس ازین متنبه شد که در مرز بوم او که ولایت چین ست چنان اژدهای که جاسوس
گفته از ره هم آمده است در آن کار حیران الخ ای در خبر گیری از آمدن سکندر و نامه خوانی او تمام حیران شده بود
میثاق شاه نامهٔ سکندر که دران وعده و وعید نوشته بود گویا از طرف سکندر میثاق و عهد استوار بود
برای خاقان میساز کنایه از اسباب نوشتن همچون دوات و مقراض و جز آن در فراز ای در پیش خود نهد و
جواب نامه بنویسد و پایهٔ سخن را دران جواب نگهدارد ای سخن شایسته نویسد که سزاوار شان سکندر باشد پس
مصراع ثانی بیت لاحق تفسیر سزاوار شاه است و را علامت اضافت پایهٔ سخن دست چابک دبیر یا فصاحت
حاصل پراگنده ست ای سیاهی حروف را کاغذ صاف پراگنده ساخت و بنوشت و ایراد نافه و مشک و حریر از لازم
ست که نافه را از ناف آهو برآورده در حریر نگهدارند در مغز مردم ای در مغز خوشبو شده مردم چنانکه از مقام پیداست
که سکندر و لشکرش تمام خوشبو شده مغز بودند کذا افید هم حفاظی که امیدواری دهد + الخ متن حفاظ بالفتح و التخفیف
عار و حمیت و نگهداشت [illegible] کذافی المؤید ای منشی در نامهٔ او سخنان تحمل و تواضع نویسد و هم در وی عتاب ناصحانه
و سرزنش دوستانه باشد تا امیدواری صلح بخشد و در نسخهٔ محمد رضا بجای حفاظ خطائی واقع ست و فسون
و فریب عبارت از سخنان والا و یرز و سنگ کنایه از جوش جنگ زبان بندهای سخنهای سخت بند کننده زبانهای
دراز که چون پیکان تیز [illegible] باشد و ایهام تعویذ زبان بندی دشمن که معروف ست و ستیز عبارت از همان
عتاب ناصحانه کذا افید طراز سر نامه بود از نخست الخ طراز اینجا بمعنی آراستگی مراد ست بنامی که و نامها الخ
ابتدای نامه بنام خدای تعالی بود چنانکه از لاحق پیداست و نامها جمع نامه است اشارت بحدیث کل امر ذی بال
لم یبدأ باسم الله فهو ابتر و آنچه بادعای متنقی گفته که زیب و زینت نامه بنام او تعالی بود که همه اسمای موجودات باقتدار
وی از عدم بوجود آمده اند خلاف ظاهر ست خداوندی یاری بی شریک و مدد و معاون یار همه اعانت کننده
همه ما سوی الله بجوید زنده ای تا [illegible] بذات خود که او تعالی حی و قیوم ست و ناتوان نواز تفسیر توانا کن ست
علم برکش الخ ای بلندی بخش ملائکه که از نور اند و ایهام بستارگان و آفتاب هم قلم در کش دیو تاریک چهر الخ
متن ای غول [illegible] سازنده شیاطین و ایهام به محو کردن نور شب که مجونا آیة اللیل دلیل اوست روشن بخش الخ
ای روان ساز آسمان ست که مانند پرگار گردش دارد و برجا گذارنده زمین که همچون نقطهٔ دائره در احاطهٔ آسمان ست
هرجا خواهد رسید ای هر چه موجود شدنی ست در پیش این موجودات حامل [illegible] گویا و خاموش الخ بیان کسی ست و اسرار
عبارت از حکمتها که در موجودات نهاده است هم خداوندی مطلق او راست پس + متن ای مالکیت بی اضافت
که زوال نی وجود بندگان خداوند مطلق ست برخلاف خداوندی دیگران که مضاف ست به بندگان چنانکه کسی را
غلامی نباشد او را خداوند نگویند چنانکه مرد را پدر آنگاه گویند که پسرش برآمد پوزش بهای فارسی و واو مجهول

طالب اشعار که برای شنیدن سخن همنشین خواجه رح گردد چنانکه از مصراع ثانی که علت آید ست واضح ست که خود را
کان گوهر گفته از دور درست ای از راه دور چه درست به معنی راه نشسته آمده کذا افید هم تماشای گنج نظامی کنند
الخ ش علت مذکورست و گنج نظامی اشعار او بزم سخن همان سخن شادکامی بکاف تازی عشرت و بیت لاحق
جزای شرط خواجهٔ خانه خداوند خانه که عبارت از خواجه رح ست ای آیندگان بدره دور و طالبان سخن من بگو
که نظامی در خانه نیست و اگر در خانه هست آیندگان حاجت ندارد ده بیت دیگر اعراض ست از کلام سابق
که مشتمل بود بر منع طالبان سخن ای گفتار من که منع حضور مسافران ست از من خطا ست زیرا که دوستی
کردن با مسافران و منع کردن طالبان امر غریب و نادرست ای بیجا و نالائق که کسی مرتکب این کار نگردد
و آبی بزن ای بر راه تا که هم آیندگان بر در خانهٔ من آبپاشی کن و راه آمدن ایشان را آراسته ساز هم چو مه
خیمه در خرابی بزن ✤ الخ ش خیمه همزه خیمه و یای خرابی برای عظمت ست و خراب بمعنی ویرانه و صحرا و خیمه در
صحرا زدن آشکارا شدن در فیض دهی چنانکه ماه در شب نور بخش ست و مانع هیچکس نیست حاصل آنکه
منع و بند را در خانهٔ من مدار و هیچکس را از دیدن من مانع مباش چنانکه گفت هم رها کن که آیند جویندگان
ببینند در شاه گوشه گان ✤ ش اسی درخانهٔ من بیایند طالبان دیدار من که من اکنون در عصر خود
سلطان الشعرا ام و بیت لاحق علت رخ در نقاب آورم ای بپوشم و این عالم پوشیده خواهد شد و گیله
بکاف پارسی که نام مقامی ست ویران افتاده کنایه از دنیاست چنانکه مشهورست که چون گیله خراب شد
مردم محل دیگر آباد کردند و آنرا گیلان خواندند پس گیلان کنایه از عالم برزخ ست و در نسخهٔ محمد رضا بجای گیله
گنجه واقع ست پس گیلان عبارت از پوشیدگی ست ای از گنجه پوشیده خواهم شد چه مردم ساکن گنجه
چون بگیلان رود از گنجه پوشیده گردد هم نگه نقشی از کلک صورتگری ✤ نگارنده بینند در دفتری
ش استثناست از سابق ای خریداران سخن را بهر دیدن من نیایند مگر آنکه نقشی را ببینند که از من در بر
کتاب من نگارنده باشد ای اکنون بطلب دیدار من بیایند و بجز حروف نوشتهٔ من نبینند لیکن
صورتگر عبارت از خود کرده است و سخن در بیت لاحق عبارت از گذارش قصهٔ خاقان که در پیش داشتم وادهم
کلامی بیاد قلم خواجه و گنج آراسته هم قصهٔ خاقان ست که سخنان ساوی مانند جواهر گفته است و آن خراسته
همان گنج آراسته و محمد رضا رح از جواهر بوسه روایت این قصه گرفته که آن داستان دراز ست و ملک
افراسیاب توران ست که افراسیاب در زمان خویش پادشاه توران و ترکستان زمین بود و شهر چین هم زیر
تصرف او بود که درین هنگام بتصرف خاقان آمده لهذا در اوراث ملک افراسیاب گفته کذا افید سرداد چین
بر آورده ای از شهر چین برآمده بمسافت دو منزل کم و بیش نزدیک منزل سکندر مقام نمود چنانکه بیشتر

هراسان شد چرا که خود زیرک طبع بود و هم شناسندهٔ زیرکان عالم **م** دو پیکر خیالی بر وی بست راه * **ش** الخ دو پیکر
صفت مقدم خیال ست ای خیالی که دو صورت داشت مشتمل بر اختیار صلح و جنگ چنانکه از مصراع ثانی مے آید
بر و راجع بخاقان ست و فاعل بست خیال یعنی خاقان درین امر متردد و فکرمند شد و بیت لاحق مقولهٔ خواجه
ست بطریق نصیحت و فی التحقیق المرجح ست بر تردد خاقان ای او را بایستے که متردد نشدے چه تردد و
فکر البته خاطر مرد را بیتاب سازد و تن مرد را در خواب غم انداز د و محمد رضا خیال را ابتدا گفته که بر و بست راه
خبر اوست و فاعل بست خاقان و بر و راجع بخیال و مصراع ثانی بیان آن خیال دو پیکر ست یعنی خاقان
این خیال دو پیکر را بخود راه نداد ای دو اندیشگے را بگذاشت و در دل چنان عزم کرد که برسم رسولی نزد سکندر
بروم هذا حاصل کلامه و این معنے که دور از فهم ست از بیت لاحق گرفته که مقولهٔ خواجه است بسبیل تعلیل چه
دو رنگے را بمعنی دو اندیشگے نوشته و اندیشه یعنے فکر چاره کار و تاب آوردای پریشانی مے دهد چنانکه مصراع
ثانی تفسیر اوست چه از دو اندیشگے خواب بر متردد استیلا یابد و بر عارف مخفی نماند که اگر خاقان ترک خیال
دو پیکر کرده باشد پس مشورت او با رای زنان که در داستان لاحق مے آید چگونه راست می آید مگر آنکه گفته آید
که این مشورت امر ظاهری باشد نه کار ضرورے والله اعلم **م** بیا ساقی آن بادهٔ چون گلاب * الخ **ش**
اے بادهٔ بیخودی که چون گلاب خوشبوی ست و خواب غفلت از یاد حق تعالی آب جگرها ای تازگی و سیرابی
دلهای عارفان بدوست و دفع دردسرهای ایشان از و

اندیشه نمودن خاقان چین در جواب نامهٔ سکندر

م رقیبا مناخیز و در پیش کن * تو شو نیز اندیشهٔ خویش کن *
ش الف رقیبا برای نداست و الف منا از اشاره است برای تحسین و این نوع در کلام متقدمین شایع ست
و متاخرین از ان احتراز کنند کذا استفاده الشارح من المؤید و ظاهر آنکه امر بالعکس باشد چه مرکب
الف فی بمنزله یک کلمه است بلکه اصح حذف الف اول ست چنانکه شارح خود از نسخهٔ استاذ خود شیخ
جامد حق شارح چنین آورده که بدست خاص او رقیب منا مرقوم ست و همچنین اکتبه محمد رضا شارح نسخه در قیب
پاسبان و اینجا یعنے خادم آستان نشین ست که از آیندگان به خداوند خانه خبر رساند یعنی ای خادم رقیب
من از آستان خانهٔ من برخیز و در خانه مرا پیش کن و بر آیندگان بند کن و تو نیز در را بسته از ینجا
برو و اندیشهٔ کار خود کن اے از ینجا برخاسته بکار خود مشغول باش و خبر هیچکسے از آیندگان من نرسان
م ز تشویش خاطر جدا کن مرا * باندیشهٔ خود رها کن مرا * **ش** تشویش خاطر پریشانی که از
گفتگوے آیندگان بخاطر من رسد اندیشهٔ خود اے سخن سازے و شعر پردازے و ابهام مشغل باطن
بخدای تعالی و گفتگو با خود از قبیل اشعار کنایه است که آن گفتگوی معنوی باشد و خرید ار عبارت از

استخوان خورنده خوردن نان به تیغ دندان آسان ست پس این بیت تمثیل دیگرست در آسان بودن قتل سپاه خاقان
پیش سکندر قتّال جهان و چون تیغ صفت دندان ست و آنچه بعضے چون ثانی را بمعنے چگونه و لفظ دندان را موقوف
خوانده و تیغ نان بمعنے کناره نان گفته در ظاهر غیر مربوط ست مگر آنکه اشارت باشد بصلح ای مرد سختی کش و جنگ
آزموده را صلح کردن با دشمن زبون شایان نیست و محمد رضا شارح این بیت را علّت مقدمۀ محذوفه گفته که از بیت
سابق می خیزد یعنے دهان خود را درنده گفتن که مانند نهنگ ماهیان را فرو بردن صفت دهان خود کرده ام از راه مبالغه
نیست زیرا که سگان که استخوان می خورند نان را نیز بدندان می خورند و پیداست که در نان خوردے سگان
بدندان نیز مبالغه نیست انتهی حاصل کلامه و لا یخفے حسن نظامه و ما ذکرناه قریب من مرامه م شوی مهربان
مهربانی کنم + ش ای چون بمن صلح کنی من هم صلح کنم و گوهر در بیت لاحق کنایه از صلح و نهنگ کنایه از
جنگ ای اژدر یای ذات من این هر دو بجنگ تو آید هر چه خواهے بگیر و پیشه یا من بیا بهر دو صورت مستعدم ننگ الک
گنج کنایه از صلح ست و اژدها از جنگ چنانکه در بیت لاحق چنین فرموده است که م من آن گنج و آن اژدها
پیکرم + الخ ش اے من آن گنج پا زهر دارم که پازهر در ساغرم موجود ست و آن اژدها پیکر زهر دارم
که زهر هم مرا حاصل ست و وجه تعبیر شخص پازهر دار گنج بمناسبت لفظ اژدها ست کذا افید و پازهر مخفف
پادزهرست و پاد و زهر مرکب ست بمعنی پاس دارندۀ زهر و دافع آن م خبر ده بمن تا چه آرد بها + ش تا چه ای
تا چه چیز از آن گنج و اژدها که عبارت از صلح و جنگ ست بهای آرد و خرید کرده مے شود یعنی این گنج و
اژدها پیش تو آورده ام بگو که ازین دو چیز چه مے خری ای گنج خواهے خرید از من و یا اژدها کذا افید
و در بعضے نسخ بجای آرد دوار دست و تال هر دو واحدست پرند بافته ابریشمی کنایه است از خلعت ملوکانه
که صلح کننده را بدان سرفراز کنند منودم ظاهر کردم و این هر دو قول اشارت ست بانچه مذکور شد و در لاحق
هم بیان او ست پای خاکے کنے ای بپای خود پیش من آئے چو خورشید ای روشنے بخشش تو آباد سازی
فسازی در نگ ای در انداز صلح و جنگ توقف و درنگ نکنی سیلاب تیز لشکر سکندر و سیلاب برید صفت او
هم زباندان یکے مرد مردم شناس + الخ ش زباندان فصیح اللسان و دلیر گوی چنانکه از مصراع ثانی می آید
که آن مرد فصیح و دلیر مردم شناس در خطاب و جواب بی هراس باشد و معنی ترکیبے آن دانندۀ زبان هر دیار
مردم شناس ای مقدار مردم شناس یعنی شناسندۀ قدر مردم و دانندۀ اندازۀ هر کس پس آن مرد حکیم دانا
و فصیح زبان بود چنانکه در رشیدی مصراع اول چنین آورده ع زباندان یکی مرد مردم شناس + الخ ای
حکیم صاحب لسان و فراعدان عنوان شاه هیبت و دبدبه سکندر که در آغاز نامه مرقوم بود و آفتاب بلندی
قدر که خاقان داشت ای از هیبت و دبدبه و سطوت سکندر از بلندی قدر فرو افتادن خواست و تمام

بجای مبادا اگر ویرا پس چنین ست مباد آزرم بر کسے آبے خورم پس مباد الخ جمله دعائیه است ای آبرویم مباد
اگر بران دشمن تاخت نیارم و توقف کنم و یا بروی شفقت آزرم و شیران به بیت لاحق همان دلیران
که شیروار مانند و کذا دریا بمصراع ثانی بیت ثالث یعنی دریای ژرف ست تا مصراع ثانی موافق اوّل
باشد مصرع دگر کوه باشد بجوش نشانمش ✤ بزنگار آهن فرو شانمش ✤ ش عطف ست بر بیت سابق
ای اگر هم نبرد من کوه باشد بجوش نشانمش ای او را بشورانم و پریشان کنم زنگار آهن همان آهن اسلحهٔ جنگ
و پیداست که زنگار خورنده و پامال سازندهٔ آهن ست پس اسلحهٔ سکندر مانند زنگار ست که کوه را مانند
آهن فرو مے فشاند و پامال می کند کذا افیده و در نسخهٔ شارح بجاے فرو شانمش بپوشانمش ست ای
بظلمت سلاح آهنین کوه را پنهان سازم و تواند که زنگار آهن بقطع اضافت باشد ای آهن کوه را که عبارت
از سنگ اوست بزنگار گذارش آهن خویش پوشیده بسازم انتهی کلامه و نسخهٔ اوّل اصح و انسب ست
بکلمهٔ زنگار که کارش پامال کردن ست مصرع بهم پنجه پیل را بشکنم ✤ الخ ش ای اگر هم نبرد من پیل ژنده باشد
پنجهٔ او را و هم بر هم می شکنم زیرا که من پیلتن بل پیل افگنم و در عامهٔ نسخ بهم پنجگے یافته شد که به معنے
مقابله است و زن افگنے بمعنے بامرتبه پس سکندر خود را شیر درنده گفته است و چینیان را شیر گوزن در
دشت گوزن قرار داده ای سپاه چین پیش من چنین ست مصرع چو شاهین و بحری در آید بکار ✤ الخ ش ای
در شکار کردن مرغان پس خود را شاهین و بحری گفته است و سپاه چین را مرغان زبون ای چون من بجنگ
برخاستم مرغابی شما لاجرم در دشت نمی گنجند بلکه از انجا بدریا افتند و قوت ماهیان شوند چنانکه پس خورده
شاهین و بحری از کثرت شکار مرغان بدریا افتند کذا افیده و آنچه هم آنکه شما از خوف من میدان را گذاشته
بدریا غرق شوید چنانکه مرغان از خوف شاهین و بحری در آب افتند و طعمهٔ ماهیان شوند و بیت لاحق
متفق ازین مضمون ست ای بلکه شما پیش من ماهیانید بدست و پایچه ماهی را دست و پا نیست در را
علامت اضافت اژدها ست ای اژدهای من که خود ذات سکندر باشد و کلمه در اینجا بمعنے در حق ست چنانکه
گویند که فلان در زبان مانند طوطی ست ای زبان طوطی دارد و فلان در هنر یگانهٔ آفاق ست ای اژدهای منم
بی همتاست پس تشبیه سکندر به نهنگ در حق دهان ست ای ذات من که اژدهای بر است دهانی همچون نهنگ بحر
دارد وای شما را چون نهنگ خواهم خورد کذا افیده و آین معنی انسب ست بسیاق که سکندر خود را شیر درنده
و شاهین گفته است بخلاف آنکه شارح از اژدها شمشیر سکندر خواسته نه ذات او و هم سگان نیز جوانان استخوان
می خورند ✤ بدبندان چون تیغ نان می خورند ✤ ش کلمه نیز ناظر بتشبیه درنده و نهنگ ست ای چنانکه
خوردن سر سرین گوزنان پیش شیران و فرو بردن ماهیان آبیش نهنگان کار سهل ست آنچنان پیش سگان

ای سبلاک رسے و توانکه بجوری یا پارسی باشد ای باین قصه ما را خوش کردی که بیکبار نزد من گلزار است از ان
باک ندارم عذر خواه معذرت کننده و در نسخهٔ محمد رضا عذرساز است و قافیهٔ آن بکلمهٔ باز است و باز آمدن یعنی استقبال
کردن ای پیش اقبال من باستقبال آمدی عذر کُن یعنی عذر خود را بیان کن تا معلوم کنم که خاقان استقبال
کننده است نه بجنگ آمده تا بداغم شمار الخ ای شمار و خیال ترا معلوم کنم سنگ بفتح سین و تشدید لام نیل
و سبدی که در ان بار سنند کنایه از دماغ خاقانی چنانکه از سابق می آید و مار کنایه از جنگ و مهره مار صلح چه مهره
مار دافع زهر مار است هم ز تقصیر من در خروش آمدند الخ س ش ای سپاه من از صبوری و توقف من در
جنگ تو بجوش آمده اند و بر من غصه ناک و از فرصت من در تاراج ملک تو در خروش اند اے بر من از دحام
آورده اند که چرا اینجا مقام ورزیده ای آهوی چین سیاه چین که فربه و آسوده با بال اند برید ندای دلیران من
اکنون بجنگ چینیان دلیر و سرگرم شده اند و مرا به تنگ آورده و تکد اکلمه کنند در بیت الحق یعنے کنند
و شغب شور انگیختن ای اینک به تیر و منقار پیکان سپاه من از شورش و جوش پر از غیرت ترکش خود از ریزه
ریزه می کنند ای هر دو قریب پرواز شده اند هم سنان چشم در راه این دشمنی ست + گر آنجا منی گر ز ما صدمنی ست +
س ش سنان یعنی چوبه نیزه مبتداست و چشم در راه یعنی منتظر مضاف ست باین دشمنی که عبارت از جنگ طرفین ست
و منی القرینه گر ز صد منی یعنے گرز یک منی ست ای اگر نزد تو گرز یک من آهن ست بدست ما گرز صد من آهن
کذا افید و ایهام آنکه اگر در دماغ تو منی و نخوت و رعونت ست بدست ما گرز صد من ست که آن نخوت را خواهد شکست
غلامان ترکم الخ اے غلامان بهادر من و شست و جاه تیر که بانگشت گرفته آید و شست گرفتن تیر اندازی
کردن هم اگر شسته و شست میران بود + هم آماج این شست گیران بود + س ش شست میران نام پهلوانیست
که افراسیاب برای یاری کردن و اعانت پیران ابن ولید او را فرستاده بود کذا فی المؤید و شاید که او در اصل
پادشاه و خداوند شست آمرا بوده باشد کما قیل آماج این شست گیران بود یعنے هدف تیر اندازان من خواهد شد
و نتواند که با ایشان مقاومت کند اگر چه در بهادری ضرب المثل روزگار است هم چو بر دوده دُود من بر گذشت +
اگر نقش چین بود شد دود دشت + س ش دُوده بالضم دودمان و خاندان و همزه داش برای تنکیر ای اگر غبار
و گرد لشکر من و ایهام به غبار خاطر که از غصه باشد و نقش چین ای محکم و آراسته دود دشت ای خراب و
بے اثر و بے نشان کذا افید ای چون بکدام خاندان سلاطین جهان غبار و گرد لشکر بر من گذشته است
ای لشکر من تاراج وی تاخته است پس آن خاندان شاهے مانند دود دشت بے اثر و بی نشان شده است
اگر چه مانند نقش چین آراسته و بس آباد بود پیوند آزرم دوستے و صلح و آب خوردن توقف کردن قیل شفقت
نمودن ای چون بر کسے بد شمنے برخیزم توقف روا ندارم و بیتا بانه بروے مے زنم و در نسخهٔ محمد رضا ج

چه پیداست که سرود گفتن پیش مستان موجب هلاک سر خود ست که مستان برخاسته سر سرود گوینده را تهی از مغز
سازند و شارح که یاد مستان بمعنی صحبت ایشان نوشته از مستان دور باید بود که وارستگی از تکلف ایشان و خدمت ایشان دشوار
مناسب سیاق نیست کما لا یخفی بجای فورای در باب او که آن فرومایه را بدست خود کشته ام ❊ بسر چون آوردم
از تاج و تخت ❊ الخ ش ای چگونه دیگر پادشاهان را از پادشاهی بگردن و لب افگنده ام گر آید ای بجنگ من
در آید و بمیدان اول بزیادتی هم بمعنے اکنون ست و ثانی بمعنے همچنین اے مثل پادشاهان مذکور بیگانه و مخالف
و بدخواه که بجنگ من برخاسته است و آن خانه اشارت به مرز و بوم او که موطن او بود و نیکخواهے نموده ای بدو پیوسته
من آمده است ❊ چو دادم کسے را بجو زنهار ❊ الخ ش زینهار و زنهار کلاهما بمعنے عهد و پیمان و گاهے
بمعنے امان آید پس در مصراع اول بمعنی امان ست و در ثانی بمعنے پیمان و در بجو حذف مضاف ست ای به پیمان
خود چنانکه از مصراع ثانی می آید بر آن گفته ای بر پیمان امان و زنهار خوار پیمان شکن کذا فی الرشیدی
یعنی چون کسی را از رئیسان ملک به پیمان خود امان داده ام بر آن گفته ای بر پیمان امان خود پیمان شکن
و غدار نگشته ام چنانکه بیت لاحق تفسیر این معنی ست و چون پیمان تعلق بزبان دارد و در اره [illegible] گفته
اگر چه رهنما و حقیقت دل باشد ❊ به یغما و چین زان نیارم شکست ❊ الخ ش ای در یغما و چین که نام دو شهر
حسن خیز ست از جهت گرفتن غلامان یغمای و چینی شکست نیارم ای غرض من در تاراج این دو شهر بدست آوردن آن
غلامان خوبروی نیست زیرا که مرا خود بسی الخ و در بعضے نسخ که بجای شکست نشست دیده شد سهو ست در
و در پای غلامان چینی و یغمائی چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست ❊ بزیر آمدن از آسمان بر زمین ❊ الخ ش
یعنی از آسمان بر زمین افتادن نسبی بهتر ست از آمدن بملک چین از ایران زمین چه این راه بس دراز ست و
در آن سختیها است از سنگ فرسائی و بادیه پیمائی وغیره چنانکه درین کتاب مذکور شد حاصل آنکه اگر غرض من از
آمدن این دیار و در بدست آوردن غلامان مذکور و یا جمیع اسباب دولت بودی اینقدر سختی راه نکشیدمی چه مرا
در ایران ازین همه مقاصد بهتر و بسیار موجود ست بلکه غرض من اطاعت تست و باز سپردن این ملک بتو چنانکه سلیقه
من ست کذا افید ❊ چه داری بمعنی در دل چه خیال داری ❊ و آباد مرز لشکر سکندر ❊ و چراغ شاه چین گشائی چراغ
ای در پیش من بمقابله می آئی و از من نمی ترسے ❊ [illegible] بهادران سکندر ای ترا بایستے که بمن نزل و گنج
می فرستادی و بمصالحه پیش من می آمدی و حال آنکه بخلاف آن کینه ور شدی که در راه من مانند سد سکندر
سیاه کشیدی بگو کز این صورت برای چیست بخوری با آتش بر انداختی بر تفسیر باهی بآتش ست و بخور بفتح
بای ابجد بمعنی آنچه بدان بوی کنند در آتش اندازند تا دود آن بوی خوش دهد مانند عود و لوبان و جز آن و یای
بخوری برای خطاب ست و انداختی بمعنے لازمی ست کذا افید ای تو مثل بخور هستے که بر آتش افتادے

له ورود بعض نسخ گرانباروان ۱۲

ناسند پس خاقان اینجا یعنی پادشاه وصف خاقان ست که آباد اسکندر پرست جمله دعائیه است ❊ چنان داند
آن خسرو جود او بخش ❊ ش ای خاقان را باید که چنان داند که در ملک چین برای جنگ و تاراج نیامده ایم بلکه بر رسم
مهمان پیش خاقان آمده ایم و در نسخهٔ شارح بجای خاقان جیپال ست و آن لقب پادشاه لاهور بود در آن زمان
که اینجا بطریق استعاره بر خاقان اطلاق یافته با آن دل ای با آن خواهش و مقصود دل که خاقان از راه دوستی
من مهمان را خدمت و مهمانی کند ❊ سیه تا سپیدی گرفتم به تیغ ❊ الخ ش سیاه ملک حبش سپیدی ملک
ایران و خواهندگان طالبان ریاست ملک و بنا یعنی ممالک و اقالیم را تمام تا باین سر حد چین تیغ گرفته ام
و بجایست طالبان سپرده ام اکنون امیدوار گرفتن ملک چین آمده ام چنانکه از بیت لاحق واضح ست ❊
تیا تنگه آفتاب بلند ❊ ش پایتنگه آفتاب جای فرو آمدن آن که مغرب ست و جلوه گاه آن جای برآمدن
آن که مشرق ست رسانده ام کمند الخ ای عزم گرفتن ملک مشرق کرده ام و پایتنگه از آن گفته که کمند را از
پایتنگه بلندی می رسانیدم ❊ بهندوستان کاشتم مشک بید ❊ الخ ش ای ملک هندوستان را گرفته از ان
آرایش داده ام و چیزی که ملائم حال اوست چه مشک بید که نوعی از هفده اقسام بید سیاه چوب و خوشبوست
مناسب هندوستان ست که اهل آن سیاه فام اند اکنون عزم آورده ام که ملک چین را در تصرف آورده از انعام
و احسان ترنجی بختم که موافق حال او باشد چه یاسمن مناسب اهل چین ست که ایشان سپید فام اند
و بید مشک سیه قاقان هند را که مخالف من شدند بر خاک انداختم که مانند کاشتن مشک بید شد اکنون
عزم رنگ کردن چینیان دارم تا مانند کشت زار یاسمین گردد تیغ گیر آن بهادران و نسخهٔ محمد رضا دوران ست
ای تیغ صاحب دوران و مجاهره سازنده دشمنان آین تند شیر سکندر و گوران سیاه چین که پیش او زبون
بودند ❊ بگردان ز پی شیوهٔ بوستان ❊ مده پیل را یاد هندوستان ❊ ش مولد پیلان زمین هندوستان ست
که از آنجا گرفته به دیار دیگر می برند و از عادت پیل ست که چون در غیر مولد باشد و پیش او ذکر هندوستان کنند
از شوق وطن اصلی پریشان شده مست و بیهوش کند و در اضطراب آمده خرابی بیش گیرد و مردم را هلاک سازد
حاصل آنکه سکندر بخاقان می گوید که اقدام بر جنگ چین که تند شیر ام بمصالحت بازگردان و بجنگ کردن
من پیل را یاد هندوستان مده که درین صورت بس خرابی در چین خواهم کرد و پس این بوستان اشارت
بچین ست که مملکت او همچون بوستان خرم و آبادست و محمد رضا از آن نخجیر گوران گرفته که کنایه از جنگ سکندر ست
سپاه چین و پیل مثال سکندر و هندوستان مثال جنگ کردن او با چینیان ای مرا جنگ سپاه خود
یاد مده که جنگ کردن پیش من مانند بوستان ست بلکه وطن من ست و بیابانه در آن خواهم ... امد
... فراهم نشست ... بیت لاحق تمثیل و دیگر که هندوستان مثالی سکندر و لشکر اوست و سرود مثال جنگ

و شما خطابست با میران خود راه دور که از لشکرگاه سکندر تا بشهر چین بود و شین آرامش مضاف الیه ابروی
تنگ ست و تنگ بنا بر ملالی گفته که از آمدن سکندر بسرحد چین او را حاصل شده بود و ایهام به پیوستگی ابروی چینیان
چین اول شکنج ابرو و ثانی شهر معروف ای در ابروی تنگ و ملال آگین خاقان چین چندان ملال بنفزایم که کوه ملک
چین کری چه در محض ست بر ملاک وی گر یکند چه جای مردم چین هم سپیده دمان که سپهر کبود ✤ رسانید خورشید تا شه
درود ✤ ش سپیده دمان بالف و نون ظرفیت همچون بامدادان یعنی وقت صبح که سپیده صبح برآمده باشد ظرف
رسانیدست و خورشید فاعل رسانیدای چون خورشید طلوع کرد و طلوع او گویا درود و سلام رسانیدن بود از فلک
کبود بشاه که گردش فلکی مساعد کام او بود و قیل سپیده دمان فاعل ست و خورشید شه باضافت ذات شاه
چو دمیدن صبح مژده طلوع آفتابست هم زبر عطارد بلنش را بخواندند ✤ که بر مشتری زهره داند فشاند ✤ ش عطارد
یعنی عالی طبع و انشاپردازی صفت دبیرست و مشتری کنایه از کاغذ سپید و زهره از کلام واضح و عبارت روشن و
یا از سخنان سحرآمیز و فریب انگیز چه زهره مشترک ست درمیان ستاره و مطربه ساحره اما بمقابله مشتری صواب یعنی
اول ست و فاعل درخواست سکندر و آراسته صفت نامه‌ای آن نامه رنگین عبارت باشد و روشن تر از ماه
چهاردهم و ذکر مشتری و زهره و ماه درین ابیات بملازمت ذکر خورشید ست در صدر و آنچه میر علی شیر در بیان این کلام
نوشته است خلاف ظاهر کلام ست بلکه در تقریر ابیات سابقه هم براه تکلف رفته چنانکه بر ناظران شرح وی هویداست
در گزارش ای در ادا کردن مضمون نامه ز آفرین برگرفت ای اول حمد و ثنای او تعالی نوشت چنانکه از الاحق پیداست
که بی یاد او الخ و عائیه است ای خلق عالم همواره دریاد او تعالی باد امید و آرام ای امیدواری من از دست نیس
دارا همچون بالا یعنی بلندی بالف مصدری باید خواند تا بگذر قافیه کام درست افتد و با کشش شکنج که بی الف دیده شد
قافیه را انشاید و آب و آتش عبارت از همه جا با که گاهی در عالم شدت پیش آید همچون غرق آب و سوختن آتش بخشایش
رحمت بر بندگان هم جهان را نبود از بنه هیچ ساز ✤ الخ ش جهان عبارت از مجموع عالم و جمله اجزای آن از زمین و
آسمان و جز آن که این همه رخت و کالای عالم ست و آیین طراز اشارت به بنه مذکور که آرایش عالم از وست کذا فی فیه
و تواند که بنه بمعنی آغاز باشد و ساز و طراز یعنی زینت جهان که با شیاء از وست گزیده مر دیده بقربان او ست ای
زبان بر در او ست آفرین خوان ثناگوی و ثنا گر نعمت سرنامه همان حمد و ثنای خدای تعالی که در اول نامه بود و های پرداخته
و انداخته زائد ست سخن عبارت از تحریر قلم چه سخن قلم همین تحریرست و زبان یعنی گفته شده یعنی چون قلم آن دبیر
از تمام حمد و ثنای او تعالی فارغ شد تحریر خود را بر گفته سکندر انداخت و بران اکتفا کرده پیغام شاه را نوشتن
گرفت کذا فیه و تواند که کلمهٔ شد از پرداخته و انداخته محذوف باشد و در شرفنامه است که خاقان لقب
پادشاه سمرقند ست هر که باشد و تحقیق آنست که از شاهان چین و ترکستان هر که فرو دم رتبه باشد او را خاقان

ای اسب را تیز می گرداند بر گردش و جولان کردن چنانکه گفت ه ببین و پیش چنبر جهاند چو مار * چپ و راست
آتش زند چون شرار * ش ای سکندر در حلقهٔ کارزار مانند مار جوشنده اسب را در جولان می آرد ای اسب را
مانند حلقهٔ دایره در پیش و پس می گرداند و بی قرار ساخته از چپ و راست آن آتش انگیز همچون شرارهٔ آتش گر
بالا گرفته باشد یعنی اسپش از تندی خود خونریزیها می کند پس این کلام در ظاهر صفت سکندر است و در
معنی صفت اسب او که در میدان جنگ بس جرّان باشد و در نسخهٔ محمد رضا بجای جرم شیر خشم شیر است ای
سکندر از سبب خشم و تندی خود که همچون خشم شیر است اسب خونی کند ای اسپ کشی میکند یعنی مانند شیر خشمناک
اسپان خصم را می دوید و می اندازد و از پیش و پس سالاران جنگ که از قلب دشمن باشند خنجر می جهاند ای اسب
خود را گرد می گرداند و از چپ و راست خود آتش می بندد ای مردم درونی و بیرونی دایرهٔ اسپ را می شوند و حاصل آنکه
دران جولان به تیغ دو دستی مردم محصور و غیر محصور را می کشد انتهی از آن افسر نشان داشتند ای صاحب تاج بودند
لشکر کشان امیران صاحب فوجها و تیغ زن سپاهی بهادر و جنگ آور ه نه چه لشکر آرای و لشکر شکن *
ش ای سکندر خود پادشاه لشکر است و هم تیغ زن تنها بر خلاف دیگر پادشاهان که تیغ زنی صفت ایشان نیست
خونخوار خونریزی که قتّال جهان باشد ه فراخ افگند بارگه را بساط * الخ ش بیان عدالت سکندر است
ای همه کس را در بارگاه خود جای می دهد و هیچ کس را که طالب مقصدی باشد از خود نراند و با این توجه تام بکافهٔ انام
که موجب نشاط او باشد و دران حال که خنده ای با سیاست باشد تعظیم شان و عظمت شاهی و بیت لاحق
بیان نوازش است ای هنگام نوازش در عطا خزینهٔ گوهر بخشد نه خزینهٔ زر و مصرع ثانی ترقی ست ای
بآنکه طویله اشتر پر بار گوهر می دهد کذا افید و ایهام آنکه بجای اشتر دادن به مستحق آن طویله اسپان می بخشد
ه مرادی که دارد دلش در شمار * الخ ش بیان کامرانی و قبولیت دعای اوست بگم روزگار با نزگ مدت
زان بیخبر ای از هوشیاری سکندر که همه اوصافش نکو بود شکوهیدای ترسید و در دل هیبت گرفت از
شکوه خداوندی شاه که او را همه افراد عظمت خدا داده بود و قصد رفتن او نزدیک سکندر گرم شد و اندیشهٔ
جنگ را از خاطر خود راه نداد بلکه از همنشینان خود بهانهٔ صلح او طلب کرد که بکدام حیله بشاه جهان صلح کنم
و فاعل برداشتند مردمانی که از لشکر ترکان را دیده باز بسکندر این قصه گفتند که ترکان چین و بهادران
این زمین برای جنگ تو برخاسته نزدیک آماده اند ه اگر با من او هم نبرد می کند * نه مردی که آزادمردی
کند * ش ای اگر خاقان بقصد جنگ نزدیک من می آید پس آمدن او نه مردی و دلیری ست که از
نادانی اوست پس آزادمردی اینجا بمعنی ساده دلی ست که نادان را ساده لوح گویند کذا افید و شارح
بمعنی سخاوت گفته است گویا بخود آمدن بر من احسان می کند چنانکه بیت لاحق علت بر وی معنی ست

مصراع اول بیت لاحق تفسیر اینمعنی ست هم شکیبا بود چون رسد وقت جنگ + آنچ ش ای بهنگام جنگ دشمن
اندیشه و تامل کند و کشتنی را از ناگشتنی امتیاز نموده و جنگ آید چه در تحصیل جنگ دشمن بیگناهان یا گناهگاران هم
کشته شوند کذا افید و ایهام آنکه بهنگام جنگ اندیشه گار باشد آید هم جهان ایمن از دانش و داد او + ش ای اهل عالم
بیخوف اند از هلاکت و تنگی عیش از سبب دانش و عدل او و از سبب ایمنیت خلایق ست نژاد بر نژاد ای پشت بر پشت
یعنی آبا و اجدادش همه پادشاهان اند و در میدان جنگ سپهداران ست و در وقت شراب نوشی با هوش تمام هم
چو خندد خیال غریب آیدش + چو طیبت کند بوی طیب آیدش + ش طیب بالکسر بوی خوش و پاکی و طیبت
بالکسر انبساط و مزاح و در مصراع اول تعقید ست ای چون خیال عجیب بخاطرش میرسد می خندد و بوقت مزاح بوی
بالی از دو بر آید نه همچون یاوگان و بوالفضولان که بی خیال غریب می خندند و در طیبت گندگیها کنند کذا افید
و ایهام آنکه چون می خندد و مسرور می شود دهن و تبسمش مانند خیال غریب بنظر آید و چون بوی خوش در مشامش رسد
انشراح طبع می پذیرد و هم آن راسته ای از صدق طویت همگی راست می گوید سیاست الخ ای سیاست و قهر او خاص ست
بوقت انتقام و بی کینه وری بر کسی قهر نکند و چون بر زبونی و مقهوری ظفر یابد ببخشاید ای القهر او را زودتر نکشد
موج طوفان زند الخ ای سخن از لب او با هیبت بر آید نه آنکه بسیار گوید کذا افید بنا هر پناه می گیرد بخدای تعالی
علی الدوام هم بفتنه بد مرد از پناه + ش ای گرفتار بدی و رنج نشود هم چو در زین گشته سرو آزاد را + بر اسپی که
پیل افگند باد را + ش ای چون سوار سازد سرو قامت خود را بر اسپ قوی هیکل که صفت او در سرعت این ست
که پیل می افگند بر اسپ باد صرصر ای باد را از رفتار بازمی دارد چه بر مهره اسپ شاطر شطرنج چون پیل حریف در آید
آن مهره از رفتار بماند کذا افید برین معنی باد را مفعول پیل افگند ست و در رشیدی پیل افگندن مرکب بمعنی طرح
دادن و عاجز کردن گفته پس پیل مضاف ست بباد و المآل ما حدا ای در سرعت بر باد غالب آید هم آورد او گر بود
رود نیل + کم از قطره باشد بر رود نیل + ش خبای چراست هم آورد او ای همجنگ سکندر که مقابل او شود چنانکه
در رشیدی ست که چون دو کس بهم جنگ کنند هر کدام را هم آورد دیگر گویند و برین معنی پیش مضاف ست برود نیل و معلوم ست
که از قطره در مقابله دریا چه مبارزت آید و در نسخه شارح بر آن رود نیل ای در محاذی آن رود نیل که کنایه از سکندر ست
کم از قطره باشد انتهی کلامه اما احسن ای ای شاعر در صورت اول ست که رود نیل همچون قطره بر معنی خود باشد تا
اشارت کند بآن مثال مشهور که در تقابل ضعیف با قوی قطره و دریا گویند هم مبادا که اسپش حرونی کند + که از
جرم شیر اسپ خونی کند + ش حرونی سرکشی و تیز تازی در میدان جنگ و جرم شیر یعنی تازیانه کذا فی المؤید
و اسپ خونی ... ملک ساختن اسپ را و سوار را یعنی این معنی بوقوع نیاید که اسپ سکندر پیشه سرکشی
از سر بگیرد و در میدان تواند زیرا که سکندر هنگام سواری خود از زدن تازیانه بمقام هلاک می رساند اسپ خود را

این دو شعر ست انتهی و کمان چاچی بدان منسوب ست و چاچ را شاش هم گویند و بعضی نسخ بجای خرخیز خزران
و دیده شد فلا اشکال چنین چو عقد سیاه الخ ای سلک لشکر از سپاه شاهان اطراف آراسته شد و همه لشکرها
جمع گشت کوه رونده اسپ قوی هیکل در آورد یعنی بران سوار شد چو پولاد کوهی الخ ای بجمع کردن لشکر بسیار
مانند کوه عظیم و متین که از پولاد باشد از خانهٔ خود روان شد ای لشکر او همگی پولاد پوش بود هم که با او چه شب بازی
آرد بکار + ش گشت علت ترسیدن خاقان واو راجع بدو و فاعل آرد سکندر شب بازی اگرچه بمعنی بازی ست
که شعبده بازان در شب می بازند اما در استعمال پارسیان گاهی بمعنی مطلق بازی هم آید چنانکه شبخون در
اصل بمعنی گشتن در شب ست و گاهی بمعنی مطلق گشتن می آید هم نهان رفت و جاسوس را باز جست +
ش اے شبے از جای خود برخاسته یک جاسوس را مقرر کرد و به نسخهٔ محمد رضا نهان جست واقع ست
و نهان جست یعنی جوینده را از صفت مقدم جاسوس ست و باز جست بدست آورد و واو راجع بسکندر و
مرد نهان پژوه مرد تفحص کننده حال مخفی عبارت از آن جاسوس و هش بکسر دال مرادف هش ست و قیل را
زیرکی و دوربینی و دو هش بخشش و عطا و مردمی اخلاق جمیله سروش بضم و واو پارسے فرشته مطلق و قیل
نام فرشتهٔ الهام که او را هاتف غیب نامند هم بخلوت سخنگو بمجلس خموش + ش ای دانای صاحب تمکین
و قار ست چنانکه از مصراع اول بیت لاحق می آید و سنگ و سکونت همان بار و تمکین و ایهام سنجیدگی سخن
که بی تامل هرگز سخن نگوید هم ز مردانگی زهیش نه ترد + ش ای ندیده ام کسی را که بر سکندر غالب آمده باشد
و هم ندیده ام بهادری را که از بیم و ترس تیغ سکندر نمرده باشد جعبه بفتح جیم ترکش و آرش بالمد و فتح رای مهمله
نام سپهدار طیمورث شاه بن منوچهر که حدود ولایت آمل و مرو از تیر انداختن او مقرر شد که از کوه ماوند تیر
انداخت و بر ساحل جیحون افتاد و بیان این معنی در مقام جنگ دارا شاه نوشته ام محمد رضا گفته که تیر
آرش از سنگ خارا در گذشت ای سنگ از نوک تیر سکندر خراشیده می گردد و شارح ریح گفته که آن تیر
مجوف بود و میان او را از زیبق پر ساخته تا بمعونت حرارت آفتاب دورتر رسیدی والله اعلم چون درخش + ش
ای مانند صاعقه برق آتش زن و سوزنده گردد نقد سخن همان سخن و مضمون خاطر عیار گویائی و کامل گفتن
گمان نباشد درست ای آن سخن دروغ باشد پذیرفته عهد کرده و پیمان بسته هم بهر جا بنگه رونق انگیز
کار + الخ ش ای بهر جا آرایش بخش ست و معمور ساز آنجا و شکار بقرینهٔ شبستان بمعنی شکارگاه و بجز
در شبستان الخ استثناست از آرایش بخشی و معمور سازی سکندر رای کارخانهٔ خاص خود را مانند دیگر
شاهان آرایش ندهد بلکه زیب و زینت خانه را ضایع شمارد ای در خانه چندان صرف مالی نکند و شکارگاه را
معمور نسازد ای از کثرت صید کردن که شیوهٔ اوست هیچ جانور شکاری را در شکارگاه زنده نگذارد چنانکه

ز ملک او را قنوج و فوران گویند پس فوریان و در بیت لاحق بمعنی قنوجیان ست و فغفوریان یعنی چینیان اول
بمعنی ساکنان فوران و ثانی بمعنی فرزندان فغفور و در رشیدی ست که فغفور نام پادشاه چین ست و در اصل فغبور
بود یعنی پسر بت زیراکه پدر و مادرش برای تولد فرزند بر خود نذر بت کرده بودند که بوسیله آن این پسر یافتند پس
بالضم و قیل بالفتح بمعنی بت ست و فور مرادف پور ست بمعنی فرزند و ولد انتهی کلامه و محمد رضا آورده که فغفور
نام شهر چین ست چه فغ بالضم بمعنی جوان خوبصورت ست و شهر چین که از جوانان نیکوروی پر ست آنرا فغفور
خوانند و بر سبیل حذف مضاف پادشاه چین را هم فغفور گویند چنانکه غور در اصل نام شهری ست و پادشاه آنرا
غور گویند انتهی و لا یخفی انه قیاس فی اللغة اللغة لا تثبت بالرای دریای شرف ذات سکندر که جوشش وسیلا
داشت و قیل سیاه او و آن داوری اشارت از جابجا آمدن سکندر و جنبش سپاه او بشهر چین و دارای ترس آ
خداوند هیبت و شکوه که سکندر باشد و مصرع ثانی مقوله خواجه ربح ست تسلیم ترسیدن خاقان از سکندر
هم هر زبان خطی از خون نوشت ٭ که در مرز ما خاک با خون سرشت ٭ مرزبان پادشاه نگهبان ولایت
شهریار هم گویند و خط از خون نوشتن اعانت طلبیدن چه مقرر ست که چون کسی را واقعه سخت و مهمی صعب
پیش آید بسوی کسی دیگر که از و کمک و امداد خواهد خطی بخون نوشته می فرستد و ایهام آنکه در آن خطا اسمدای
از پریشانی احوال و حدوث نوائب درج نمود چنانکه از مصرع ثانی پیداست که چنان نوشت که در زمین ش
ملک ما خونریزی نزدیک رسیده است و آنچه محمد رضا از هر مرزبان زمینداران و امیران جاگیردار نواحی شهر
چین گرفته خلاف ظاهر ابیات لاحقه است ٭ ز شاه ختا تا بشاه ختن ٭ ختا بالفتح شهری ست
در ولایت ترکستان و ختن بالضم نام شهری دیگر ست از ترکستان زمین که هر دو مشک خیز اند و منسوب بخوبان
کما فی المؤید انجمن مجلس و زیران خود و جماعه لشکر ختا و ختن ٭ سیاهان سنجاب و فرغانه را ٭ دگر مرزبانان
فرزانه را ٭ سیاهان شهر معروف اما از سیاهان اینجا بعضی زمینداران ملک سیاهان مراد ست نه تمام
ملک سیاهان زیراکه سیاهان پیش ازین در تصرف سکندر بود چگونه امداد از آن متصور شود و در بعضی نسخ صحیح
سیاهان سنجاب واقع ست و سنجاب بکسر سین مهمله نام ولایتی ست کما فی المؤید و فرغانه بوزن مرغانه نام
ولایتی دیگر ست از ملک ماوراء النهر و خز خیز بفتح فا و زا معجمتین با یای فارسی نام ولایتی ست از ترکستان
چین که مشک خیز ست و از انجا مردان چابک و زیبا بر آیند کذا فی زفان گویان و کاشغر نام شهری ست بترکستان
ترکستان نزدیک ختن کذا فی المؤید و محمد رضا نوشته که خرخیز نام شهری ست از ملک ختا که قریب شهر
... ست و کاشغر نام شهر چاچ ست که آنرا کاشغر و کاشغر هم گویند اما ازین بیت چنان می آید که کاشغر
دیگر ست سوای شهر چاچ و توان گفت که تاشکند و کاشغر نام دو شهر باشد و چاچ نام ولایتی که مشتمل

و قیل اسبجیدن بمعنی کشیدن آیدای شاه عالم گیش که برفتار خود عالم را بجود می گشته و امثال و اعداد آن فاک زمین بیابان
چین که دران شکار نو کرده است و آبخور موضعی را گویند که در انجا آب و دانه خورند و یکچند مقام گیرند کذا فی الرشیدی
مستشهد بیت تمن ای مدت یک ماه دران صیدگاه مقام گرفت تا لشکر آسوده و اسپان پرورده شوند چنانکه
گفت ط پایه زدند الخ آخر با لمد و ضم الخاء پایگاه اسپان پس آخر انگیختند تفسیر پای زدند است و سبزه خوران
اسپان و پیلان و شتران و جز آن و کلمه بر بمعنی بای بسبزه است و خبر شد بخاقان اذان گفته که آن بیابان دورتر
از شهر چین بود متصل بصحرای چینا که مشیدی نوشته ایم و خاقان لقب پادشاه چین ست نعل پولاد پوشان
بحذف مضاف ای نعل اسپان پولاد پوشان که تمام تن سپاه شاه با پولاد پوشیده بود چنانکه سیل کنایه است
از لشکر سکندر که چون سیل عظیم بود کذا فی فیض نخجیر می گذارد الخ ای بسر دو را تاراج خواهد برد و بیت لاحق تفسیر
اوست کوه و دشت ای کوه و دشت ملک چین و طوفان پیشینه طوفان نوح عم تا کرگش زمین را ثریا کند الخ
بلاک نهنگان دریا کند بیت ش تا که گفتیش آب بسته مانند پاره بلور که او را ثریا زیر گویند کنایه از سلاحهای
سپاه مانند تیغ و تبر و نیزه و ثریا کند ای تیر او زمین را مانند پروین پراگنده و شور انداز می کند بلکه نهنگان دریا را
هم بهلاک می رساند کذا قیل و محمد رضا شارح نظر به بیت سابق کرده از تگرگ معنی لازمی آن خواسته ای یکبارگی
ریختن آن سیل و از زمین و دریا زمین چین و دریای آن گرفته ای یکبارگی حمله و ریختن سپاه سکندر زمین
چین را انه چین کند یعنی بر گوشه گاو فلک می انداز و چه ثریا گویان برج ثور ست و دریای چین را از آب نوشتی
سپاه و اسپان و فیلان و جز آن می خوشاند تا آنکه ازین سبب زیست نهنگان دریا برهم شود و بهلاک رسند
چه زندگانی نهنگان در آب ست پس این بیت بیان فوقیت و گذشتگی از طوفان پیشینه است و پیداست
که طوفان نوح عم زمین را از بن برکنده بود و دریا ها را خشک نساخته انتهی کلامه هم سپاه اژدهائی که در هیچ بوم بر
نیامد چنو شد شیری ز روم بیت ش درین بیت سکندر را او لا سپاه اژدها گفت و ثانیا شیر شیر و محمد رضا فرموده
که سکندر را شیر و تمام سپاه پولاد پوش او را یک اژدها خیال کرده است و چنو مخفف چون او یعنی سکندر
خود شیر غرنده است و سپاهش اژدهائی ست سیاه که در هیچ ولایت نیامده که او را خراب نکرده باشد چنانکه
می گویند هم حبش داغ بر روی فرمان اوست بیت الخ ش داغ بر روی یعنی غلام منقاد و ایهام بداغ واقعی
که سکندر بر پیشانی قوم حبش از جمله زنگیان نهاده بود چنانکه از مقام خود مذکور شد و سیاه پوشیده بمعنی
ماتم کردن و ایهام سیاه رنگی زنگیان کرفشان بدحالی ست یعنی سکندر آن غالب ست که قوم حبشیان را
مطیع فرمان خود نموده است و ماتم زنگیان از بانگ مهیب و جوش و خروش اوست و آنچه محمد رضا
هر دو را راجع بسپاه سکندر کرده خلاف ظاهر سیاق و سباق ست شاهان هند ای کید هندو فور هندو

باقی باشد والله اعلم بمرامه و این بیت تتمهٔ شرط است و بیت لاحق جزای آن یکبارگی ای لشکر شاه نیز یکبارگی از بارگی
فرود آمدند پس فاعل آوردای شهنشاه و لشکر اوست و مرغ کنایه از هر فردی از افراد لشکر که از جهت آرام و عدم
جنبش از جای خود از آن بمرغ تعبیر کرده است چه مرغ در شب بجائیکه خواب کند از انجا جنبش نموده بجای دیگر نرود
کذا افید و آنچه شارح برح روز مرغ مرکب بمعنی آفتاب از مؤید نقل کرده چنین گفته است که سکندر در تمام شب آسایش
خواب تا برآمدن آفتاب از جای خود نجنبید خلاف ظاهر است که یای تنکیر در کلمهٔ مرغی از آن آبی است م چو خاتون یغما
ز غلخال زر ✲ ز خرگاه خلخ برآورد سر ✲ ش یغما بالفتح نام شهریست از ترکستان زمین منسوب بخوبرویان و خاتون یغما
آفتاب که از کثرت روشنی و خوبی مانند خاتونان شهر خوبرویان ای عالم دنیا غلخال دار است و غلخال زر کنایه از دوره
آفتاب که مانند غلخال زنان مدور است و شارح کنایت از خطوط شعاعی او کرده است و خلخ بفتح اول و تشدید ثانی
مضموم بروزن فرخ نام شهری دیگر است از ولایت ترکستان حسن خیز و خوبی انگیز و خرگاه خلخ کنایه از آسمان که عشرتگاه
خوبان خلخ است یعنی جلوه گاه ستارگان که پیش از طلوع آفتاب ستارگان در آسمان جلوه گر می باشند ای چون خاتون
از جانب مشرق آسمان غلخال زرین در پا کشیده سر برآورده و طالع شد کذا افید و علی شیر رح از خاتون یغما صبح
گرفته و از غلخال زر آفتاب و از خرگاه خلخ پردهٔ شب چه اهل یغما سبز و سرخ رنگ اند چون رنگ صبح و شهر خلخ
مشک خیز است و شب را مشک مناسبت و جزای چو آنکه م جهانی چو هندو بد و دانگی ✲ چو یغما و خلخ شد از روشنی ✲
ش و بد و دانگی افسون خوانی که پیشهٔ ساحران است کذا فی المؤید چو هندو بد و دانگی صفت جهان است و مصرع
ثانی جزای آن ای جهان که مانند شخص هندو در شب ساحری می کرد ای در طلب آفتاب بجوزنان بود چنانکه گذشت
اکنون وقت صبح و قریب آمدن روز از روشنی آفتاب همچون شهر یغما و خلخ شد ای روشن و خرم گشت و اندوه
شب از وی دور شد چه اهل این هر دو شهر از کمال عشرت و جمال صورت خرم طبع و سرخ رنگ اند و از این بیت
واضح شد که عروس جهان در بیت اول باضافت بیانیه است و هم فاعل شده بجوزنان ع چو یغما و خلخ و در افتاد و
ش ✲ این نسخهٔ محمد رضا است که بی تکلف صورت صحت ندارد چنانکه خود نوشته که یغما درین مصرع بمعنی تاراج و
غارت است و خلخ اگرچه بتحقیق فرهنگهای فارسی بمعنی شهر معروف است لیکن ازین مصرع چنین مفهوم می شود
همچون لفظ یغما بمعنی تاراج نیز آمده است پس معنی آنکه بخروش کوس شاه که بوقت صبح زدند چنانکه رسم شاهان است
شور و شوش و غوغای تاراج و غارت کردن جوش و شورش پیدا شد انتهی و نسخهٔ مشهوره یغما و خلخ است
ای از زدن کوس شاهی درین دو شهر هم جوش و شورش افتاد اگرچه از انجا دور بودند و تخصیص یغما و خلخ بجهت
مناسبت سابق است و مقصد اصلی علو جوش کوس است در تمام عالم م شه عالم آهنج الخ آهنج مرادف آهنگ که بمعنی قصد آید
پس عالم آهنج صفت شاه است که ای شاهی که قصد سیر عالم دنیا داشت چنانکه گیتی نورد تفسیر اوست

که تیرزور باشند کمین ساخته یعنی بغارت جانوران صحرائی درآمده صفت کمان شاه ص نقاشی کوکب تیر خدنگ ؛ الخ
ش نقاشی خالانیدن وزدن بانگشت وست که برای ملازمت لفظی رنگ نقاشی گفته چه نقاشی با رنگ باشد
اما رنگ اینجا بمعنی بز کوهی ست کذا افید ای بزدن نوک تیر خدنگ در اجساد بزهای کوهی صحرای چین را ازان خالی کرده این
همه را همچون آهوان وگوزنان همه شکار کرد و ایهام آنکه رنگ وزیب آن صحرا را که بجانوران بود بنوک خدنگ بر زدوده
ص چو ترک حصاری زکار اوفتاد ؛ عروس جهان در حصار اوفتاد ؛ ش ترک بالضم بقرینه عروس بمعنی معشوق شوخ
کنایه از آفتابست کما فی المؤید و حصار اشارت باسمان و کار آفتاب بقرینه سودا که در بیت لاحق بمعنی محبت مراد است
عبارت از جلوه گری اوست در روز و مصرع ثانی تمثیل اوست که عروس جهان همان آفتابست و حصار پرده
اختفای او ای چون آفتاب از کار خود که در روز جلوه گر بود معطل شده در پرده خفا رفت کذا افید و صاحب رشیدی
درین بیت عروس جهان را باضافت بیانیه نوشته ای اهل جهان در حصار شب مقید شدند چنانکه در لاحق جهانی
بدود انگنی گفته ص ز سودای آن شب چو هندو زنی ؛ الخ ش ز سودای آن ای از محبت و عشق آن ترک و
عروس که آفتاب جلوه گر بود و شب فاعل شده و هندو زن زن ساحره منسوب بهند که سحر بزنان هندی بس
مشهور است و برزن بالفتح بابی محله کوچه کوچه شهر و محله آن و جوزنان بمعنی سحرکنان چه رسم آن ساحره جوز دادن است
در کوچهها تا غائب باز آید پس جو اینجا عبارت از پرکالهای سیاهی آن شب است چه دانه جو در ملک هند سیاه می باشد
و پیداست که سیاهی شب هر کوچه و محله را محیط باشد گویا باین احاطه جو زن می شود معنی بیت آنکه شب پس از
غروب آفتاب از سبب محبتی و عشقی که بآن ترک شوخ و عروس جهان می داشت مانند زن ساحره برای
باز آوردن آن ترک و عروس گرد اگرد هر کوچه و محله عالم جوزنان شد که شاید آن ترک و عروس از کوهی
بر آید و باز جلوه کند کذا افید و شارح نیز این تقریر کرده اما از جو کواکب گرفته است و از عروس جهان
اهل جهان خواسته ای چون آفتاب گم شد اهل عالم در حصار شب مقید گشت پس شب لاجرم از محبت آن
گم گشته همچون هندو زنی در کوچه آسمان از کواکب جو گرفته جوزنی را شعار خود ساخت و بدین سحرکاری
خواهان طلوع آفتاب شد انتهی کلامه و بر عارف مخفی نیست که برین تقریر اظهر آنست که فاعل شده عروس
جهان باشد که اهل جهان از سبب پریشانی ظلمت و گرفتاری بحصار شب طالب طلوع آفتاب بودند چه شب
سیاه که مرادش غائب بودن آفتابست که تا بماه و کواکب مزین گردد (هو التوجیه عندی کما اشرنا الیه فی
آخر الشرح البیت السابق) یعنی جهان از سبب پریشانی آن شب که تاریکی او برای باز آمدن آفتاب جوزنان
و سحرکنان شده و جو جهان پرکاله سیاهی شب که بدست جهان بود آری می تواند که عروس جهان بمعنی زن
باشد که طالب آفتابست چنانکه در مؤید بمعنی روز آورده و جوز و زن کنایه از اندک روشنی که بعد از غروب آفتاب

باقی باشد والله اعلم بمرامه و این بیت تتمهٔ شرط است و بیت لاحق جزای آن یکبارگی ای لشکر شاه نیز یکبارگی از بارگی
فرود آمد بندنیس فاعل آورد رای شهنشاه و لشکر اوست و مرغ کنایه از هر فردی از افراد لشکر که از جهت آرام و عدم
جنبش از جای خود از آن بمرغ تعبیر کرده است چه مرغ در شب بجائیکه خواب کند از انجا جنبش نموده بجای دیگر نرود
کذا افید و آنچه شارح برح روز مرغ مرکب یعنی آفتاب از مؤید نقل کرده چنین گفته است که سکندر در تمام شب آسایش
خواب تا برآمدن آفتاب از جای خود نجنبید خلاف ظاهرست که یای تنکیر در کلمهٔ مرغی از آن آبی است ع چو خاتون یغما
ز خلخال زر * ز خرگاه خلخ برآورد سر * ش یغما بالفتح نام شهریست از ترکستان زمین منسوب بخوبرویان و خاتون یغما
آفتاب که از کثرت روشنی و خوبی مانند خاتونان شهر خوبرویان ای عالم دنیا خلخال دارست و خلخال زر کنایه از دوره
آفتاب که مانند خلخال زنان مدورست و شارح کنایت از خطوط شعاعی او کرده است و خلخ بفتح اول و تشدید ثانی
مضموم بروزن فرخ نام شهری دیگرست از ولایت ترکستان حسن خیز و خوبی انگیز و خرگاه خلخ کنایه از آسمان که عشرتگاه
خوبان خلخ است یعنی جلوه گاه ستارگان که پیش از طلوع آفتاب ستارگان در آسمان جلوه گری باشند ای چون آفتاب
از جانب مشرق آسمان خلخال زرین در پا کشیده سر برآورده و طالع شد کذا افید و علی شیر برح از خاتون یغما صبح
گرفته و از خلخال زر آفتاب و از خرگاه خلخ پردهٔ شب چه اهل یغما سبز و سرخ رنگ اند چون رنگ صبح و شبهه خلخ
مشک خیزست و شب را مشک مناسبت و جزای چو آنکه هم جهانی چو هندو بدو دو افگنی * چو یغما و خلخ شد از روشنی *
ش دو دو افگنی افسون خوانی که پیشهٔ ساحران است کذا فی المؤید چو هندو بدو دو افگنی صفت جهان است و مصرع
ثانی جزای آن ای جهان که مانند شخص هندو در شب ساحری می کردای در طلب آفتاب بخوزنان بود چنانکه گذشت
اکنون وقت صبح و قریب آمدن روز از روشنی آفتاب همچون شهر یغما و خلخ شد ای روشن و خرم گشت و اندوه
شب از وی دور شد چه اهل این هر دو شهر از کمال عشرت و جمال صورت خرم طبع و سرخ رنگ اند و از ین بیت
واضح شد که عروس جهان در بیت اول باضافت بیانیه است و هم فاعل شده بخوزن ع چو یغما و خلخ در افتاد
جوش * این نسخهٔ محمد رضاست که بی تکلف صورت صحت ندارد چنانکه خود نوشته که یغما درین مصراع بمعنی تاراج و
غارت است و خلخ اگرچه بتحقیق فرهنگهای فارسیه بمعنی شهر معروف است لیکن ازین مصراع چنین مفهوم می شود
که همچون لفظ یغما بمعنی تاراج نیز آمده است پس معنی آنکه بخروش کوس شاه که بوقت صبح زدند چنانکه رسم شاهان است
مانند شورش و غوغای تاراج و غارت کردن جوششی و شورشی پیدا شد انتهی و نسخهٔ مشهوره بیغمای خلخ است
ای از زدن کوس شاهی درین دو شهر هم جوش و شورش افتاد اگرچه از انجا دور بودند و تخصیص یغما و خلخ بجلا از بیت
بیت سابق است و مقصد اصلی علو جوش کوس است در تمام عالم ع شه عالم آهنج آهنج مرادف آهنگ که بمعنی قصد آید
پس عالم آهنج صفت شاه است که ای شاهی که قصد سیر عالم دنیا داشت چنانکه گیتی نورد تفسیر اوست

که تیر زور باشند کمین ساخته یعنی بغارت جانوران صحرائی در آمده صفت کمان شاه هم * نقاشی نوک تیر خدنگ * بالنخ
س ش نقاشی خلانیدن و زدن با نگشت دست که برای ملازمت لفظی رنگ نقاشی گفته چه نقاشی با رنگ باشد
و آثار رنگ اینجا بمعنی مرکوهی ست کذا افیده ای بدون نوک تیر خدنگ در اجساد بزهای کوهی صحرای چین را از آن خالی کرده این
همه را همچون آهوان و گوزنان هم شکار کرده و ایهام آنکه رنگ و زیب آن صحرا را که بجانوران بود بنوک خدنگ بر زدود م
چو ترک حصاری ز کار او فتاد * عروس جهان در حصار او فتاد * ش ترک بالضم بقرینه عروس یعنی معشوق شوخ
کنایه از آفتابست کما فی المؤید و حصار اشارت با سمان و کار آفتاب بقرینه سودا که در بیت لاحق بمعنی محبت مراد است
عبارت از جلوه گری اوست در روز و مصرع ثانی تمثیل اوست که عروس جهان همان آفتابست و حصار پرده
اختفای اوای چون آفتاب از کار خود که در روز جلوه گر بود معطل شده در پرده خفا رفت کذا افیده و صاحب شیدی
درین بیت عروس جهان را باضافت بیانیه نوشته ای اهل جهان در حصار شب مقید شدند چنانکه در لاحق جهانی
بد بود انگشتی گفته هم زسودای آن شب چه هندو زنی * جهانی بس ش زسودای آن ای از محبت و عشق آن ترک و
عروس که آفتاب جلوه گر بود و شب فاعل شده و هندو زن زن ساحره منسوب بهند که سحر بزبان هندی بس
مشهور است و بر زدن بفتح بای موحده کوچه شهر و محله آن و جو زنان بمعنی سحر گنان چه رسم آن ساحره جو زدن است
در کوچها تا غائب باز آید پس جو اینجا عبارت از پرکالهای سیاهی آن شب است چه دانه جو و بلک هند سیاه می باشد
و پیداست که سیاهی شب هر کوچه و محله را محیط باشد گویا باین احاطه جو زن می شود معنی بیت آنکه شب پس از
غروب آفتاب از سبب محبتی و عشقی که با آن ترک شوخ و عروس جهان می داشت مانند زن ساحره برای
باز آوردن آن ترک و عروس گرد اگرد هر کوچه و محله عالم جو زنان شد که شاید آن ترک و عروس از کوچها
بدر آید و باز جلوه کند کذا افیده و شارح نیز این تقریر کرده اما از جو کواکب گرفته است و از عروس جهان
اهل جهان خواسته ای چون آفتاب گم شد اهل عالم در حصار شب مقید گشت پس شب لاجرم از محبت آن
گم گشته همچون هندو زنی در کوچه آسمان از کواکب جو گرفته جو زنی را شعار خود ساخت و بدین سحر کاری
خواهان طلوع آفتاب شد انتهی کلامه و بر عارف مخفی نیست که برین تقریر اظهر آنست که فاعل شده عروس
جهان باشد که اهل جهان از سبب پریشانی ظلمت و گرفتاری حصار شب طالب طلوع آفتاب بودند و شب
سیاه که مراد ش غائب بودن آفتاب ست که تا بماه و کواکب جو زن گردد (هو التوجیه عندی کما اشرنا الیه فی
آخر الشرح البیت السابق) یعنی جهان از سبب پریشانی آن شب که تاریکی او برای باز آمدن آفتاب جو زنان
و سحر گنان شده و جو جهان پرکاله سیاهی شب که بدست جهان بود آری می تواند که عروس جهان بمعنی زر و
باشد که طالب آفتابست چنانکه در مؤید بمعنی زر آورده و جو زر کنایه از اندک روشنی که بعد از غروب آفتاب

معطر شد و بعضی گفته که تریاک از کف این گوزن خیزد و صحیح آنست که تریاک از آب چشم اوست لهذا خواجه رح قوله چشم کرده است آری آری می تواند که تریاک آب چشم وی باشد تریاک اکبر و لعاب دهن وی تریاک اصغر باشد کما اشار الیه علی شیر رح والله اعلم وانچه شارح بمتابعت علی شیر آهو و گوزن را بر جا برگذاشته آهوان و گوزنان این صیدگاه گرفته است و واقع از سکندر در آن عبارت از شکار کردن او نموده است که بتقدیر الهی چنین مقدر بود که این آهو را سکندر شکار خواهد کرد و نصیب او باشد وافتادن نافش از نافه کشی باین معنی که ناف آن آهوان از بار نافه که از وی مملو بود بیرون افتاده بود و سکندر او را شکار کرد و روی بر خاک داشتن گوزن بمعنی افتادن او بر خاک است ای مردن او از دست سکندر که اهل جهان در چشمه او امید تریاک داشت که بهنگام افتادن از چشمش آب بر آید که همان تریاک باشد فساد و فی ظاهر بیت سابق است که معنی شدن این صیدگاه از گذران شاه است نه از شکار کردن وی درین صیدگاه چه بیان شکار کردن او در ابیات لاحقه است و توجیه دیگر که حاصلش ایمن شدن و سلامت ماندن آهوان و گوزنان این صیدگاه است بحکم سکندر که بجیب اینها را شکار نکنند تا ناف آهوان از نافه کشی مملو شود و در چشم گوزنان امید تریاک باشد هم رکیک است فافهم شر شکاری بجای نسبت که در هنگام شکار در زیر ران بدارند و آنرا اشر بر ملازمت شیر غریده گفته است م بپرداخت از گور و آهو زمین بلوح ش ای زمین بیابان چین را بشکار کردن آهوان و گوران خالی کرد چه رسم بود در بیابان شکار افگنی بود و قدم شارحان ازین بیت لغزیده است که دو بیت سابق را برخلاف مرضی خواجه تفسیر نموده اند م حریر زمین از سم ستور شده گور چشم از سبب چشم گور ش حریر زمین همان زمین که با سبزه خورد ماند و با سبزه منقش بود و از سم ستور صفت آن و گور چشم بکاف فارسی صنفیست از حریریست که دران چشمهای گور پراگنده می نگارند ای از کثرت شکار گوران دران بیابان که بعد از کشتن چشمهای آنها بر زمین افتاده بود آن زمین در زیر پای ستوران لشکر مانند حریر گور چشم می نمود و ایهام آنکه نشانهای سم ستوران بر آن زمین مثل چشم گوران بود م بمقراضه تیر پهلو شگاف ز بس ناف آهو افگنده نافه زناف ش بیان شکار آهوان ست چنانکه سابق بیان صید گوران ست و لاحق بیان صید گوزنان مقراضه بکسر میم نوعی از پیکان تیر که دو شاخه باشد و قوله زناف بیان نافه است که بملازمت آهو نافش را بنافه تعبیر کرده است و ناف افگندن بر زمین افتادن و از تنگ باز ماندن کذا افیدای بر سیدن دو شاخه تیر شاه که پهلو شگاف صفت اوست بسیار آهوان بر خاک افتادند و در شکار آمدند و آنچه علی شیر رح در کلام تعقید و قلب نوشته ای پیکان دو شاخه تیر محکم انداز ان از ناف یعنی آهوان نافه می افگندند ای نافه را از وی می بریدند خلاف ظاهر ست از دو وجه فافهم و در نسخه شارح رح با نافه ناف ست ای چنان ناف که بنافه مملو بود م ادیم گوزنان شد از تاب بس ز پیکان زر گشته چون کان زر ش ادیم گوزنان پوست ایشان و تاب بس بمعنی تمام تن تاکید ادیم ست پیکان زر ای پیکانی که بزر ملمع بود و چون کان زر اشارت ست بکثرت بارش تیر بر تن گوزنان

دیگر است مانند زره و جز آن کذا افید و در نسخهٔ علی شیر خار خفتان نی باست و خار مختصر خاره ای خفتان را که همچون سنگ خار
سخت محکم بود بجز دو پوشیدند هوای خس ای بی خس که باگرد و برخاسته در هوا باشد م وگر بود خار انگبین دار بود +
ش ای خار دران راه نبود و اگر بود پس آن خار البته انگبین دار بود چه انگبین خوب که از خار خورد پیدا می گردد تمام
شیرین باشد کذا قیل و در مؤید است که شیره از خار شتر برآید آن مانند شهد شیرین باشد و خار شتر آنکه بزبان
هندش جوانسه و جوانسه نامند انتهی و محمد رضا کنایه از گیاه سبز نیز نموده که شیرین بود برای آهوان چنانکه گفت
م ز شیرین گیاهای کوه و دره + ش ای از خوردن گیاهای شیرین شکر یافته بود ای شیرین و لذیذ شده بود
و شیر آهو بره فاعل شکر یافته است ای شیری که آهو بچگان از پستان مادران خود می مکیدند از سبب خوردن
آن گیاه شیرین مزه بس شیرین گردیده بود و آن صیدگاه اشارت بسواد شهر چین که چینیان همان صید می کردند
و آهوان را شکار می ساختند لهذا نافهٔ مشک دران هیچ نبود بلکه بوی خوش این صیدگاه تا آمدن سپاه سکندر مجهول
انجا میدکه از دشت تبت زمین پیش ازین بارهای نافهٔ آهوان و تریاک گوزنان با خود داشتند و آن صیدگاه
چین را ایدان معطر ساختند کذا افید م بر آهو که با داغ او زاده بود + ز نافه کشی نافش افتاده بود + ش این بیت
متعلق معنبر شدن صیدگاه چین هست پس آهو اینجا کنایه است از چارپایه نافه کش که بر پشت او بود همچون آهو
واقعی نافه دار و خوشبوی شده بود لهذا با داغ او زاده گفته ای در کار سکندر داغ خصوصیت و خدمت داشت
و در زیر بار نافه روان بود و نافش افتاده بود ای از بار نافه عاجز آمده بود زیرا که از کشیدن بار گران ناف از شکم
بیرون می افتد چنانکه در مخزن الاسرار در ثنای حق تعالی فرموده است ع تا کرمت راه جهان برگرفت +
پشت زمین بار گران برگرفت + گر نه ز پشت کرمت زاده بود + ناف زمین از شکم افتاده بود + ای چون
زمین از پشت کرم و مدد احسان تو آباد و قوی شده است لهذا از بار کرم تو نافش از شکم بیرون نیفتاده و آن بار
گران را برداشته و اگر چنین نبودی نافش از بار کرم تو بیرون افتادی م گوزنی که روی بر خاک داشت +
بچشمش جهان چشم تریاک داشت + ش گوزن کنایه از چارپایهٔ تریاک کش است که از جهت برداشتن بار تریاک
او را گوزن گفته که روی بر خاک داشت ای خاک بوس سکندر بود یعنی در اطاعت و خدمت او نامزد بود بچشمش
جهان الخ ای از زور بار تریاک که بر پشت وی بود از چشمش آب برآمدی و جهان را از و امید تریاک بودی چه مقرر است
که چون گوزن یعنی گاو کوهی مار خواره ماری را بخورد و از زور گرانی مار خورده آب از چشمش برآید و بر رخساره
او خشک شود و آن تریاک اکبر باشد کذا افید حاصل آنکه معنبر شدن صیدگاه بجوانب شهر چین بگذر کردن
سکندر بدین جهت بود که بار نافهٔ مشک و تریاق خوشبوی که از دشت تبت برداشته بود درین صیدگاه
بر پشت [illegible] با نوران خاصهٔ درگاه سکندر همراه او بود که صیدگاه چین بسبب آن بارهای نافه و تریاک مذکور

آهوان کلمهٔ ارمنگاشته ای نشان پای آهو که از کنارهٔ چشمه بر زمین تر نمودار شده بود چنان می نمود که گویا بر جامهٔ ابریشمی
نافهای مشک ریخته شد اما این تخییل نظر به بیت لاحق تکرار می کشد پس اصوب معنی اول ست تا در پای آهوان یک تخییل
باشد و در سم گوران تخییل دیگر مخالف اقوال چنانکه تفنن شاعرانیست مصرع سم گور بر سبزه نادیده جای * چو بر سبز دیبا
خط مشکسای * ش بر سبز صفت مقدم جا ست ای جای را که بر سبزه بود نادیده بود ای سم گوران بالای سبزه
جا کرده بود و چنان می نمود که بر دیبای سبز خطی سیاه بر آمده است یعنی سبزه گسترده را دیبای سبز خیال نموده است و از خم
تازه کنایه از و در سم گور بر دی رسیده بود خط سیاه است چه زخم تازه بر سبزه البته سیاه رنگ می باشد و سم گور سر تیز ست
و سبزه را برید بر زمین فرود آید لهذا نقش پای گور را خط سیاه گفته کذا فی المؤید باز می گوید که آن چراگاه آهوان و گوران
سواری بود شادی انگیز که در ان سیاهی ملال انگیز نبوده اگر فرضاً در ان چراگاه سیاهی بود چیزی پشت ماهی نبود
و پشت ماهی نام گلیست سبز رنگ و سیاه روی که در و نقش قدری سیاه باشد و در سبزه زار می خیزد کذا فی المؤید یعنی
در ان سواد بجز سیاهی آن گل دیگر سیاهی نبود و پیداست که گل سیاه رنگ در سبزه زار هم فرحت افزای باشد
نه ملال انگیز و شارح پشت ماهی بمعنی شب گفته که با ستارگان مشابه پشت ماهی باشد ای اگر فی الجمله در انجا
سیاهی بود بجز سیاهی شب نبود که پس از غروب بشب افتادی و الاول انسب بالمقام مهی که بمعنی خوبی است
سواد خوب و شایسته بود و تواند که یای نسبت باشد منسوب به مه که بمعنی خوبی نیز آمده است و امثال و احد
و سوادای هندوستان محنت و رنج که در قوران بود از معنی لغت خاک و آب آن و مرحله منزل که بعرف مقام گویند
و چه فرو نشست ای چنان خوش سواد بود که سرشت بهشت داشت مصرع دگر هفته روزی پسندیده چیست * ش
الخ ای در هفته دیگر طالع روزگار سعید شد که اذان فتح ملک چین بدست آید بفرمود تا کوس الخ ای پیش از طلوع
آفتاب چنین فرمود چنانکه از بیت ثالث می آید که سکندر خود بعد از طلوع روانه شد پس از کوس مذکور
کوس پیش خانه مراد ست که مردم پیشخانه بفرمودن آن شاه بنواختند و بسوی شهر چین تاختند حاصل آنکه
پیش از طلوع پیشخانه را بسوی چین روان ساخت و مردم پیشخانه کوس نواختند و دهل زن پیشخانه هم
بر دهل خود خشمناک شد و سخت نواختن گرفت و از آب و خاک آن چراگاه فریاد بر آورد و چون آیینهٔ چینی که
آفتاب ست پدید آمد سکندر خود بشهر چین لشکر کشید ای خود سوار شد با سیاه خاصگان تازیان اسپان
تیزرو و تیز جوش صفت سواران ست که از نشست می آید و محمد رضا صفت تازیان گفته ای چنان اسپان
تند و سخت جوش بودند بر ین تقدیر فاعل نشستند سیاه است که در سابق مذکور ست و امثال و احدهم
به خاره خفتان و پولاد پوش * ش خاره بهای مختفیه نوعی از بافتهٔ ابریشمی که مانند صوف گوسپند ان
موج دار باشد پس خاره خفتان یعنی خفتانی ست که از بافته خاره بود و پولاد عبارت از سلاح پوشیده

له واین لغت چون لغت تاج خروس ست که آن نام گلیست سرخ که در سبزه زار مانند تاج خروس ست کذا فی المؤید ۱۲

نافهای افتاده بدشت معلوم گردد که آهوان این دشت مشکین و نافه دارانند چنان فرمود که آهوان را هیچکس شکار
نکنند تا متاع نافها ازینجا ضایع نگردد که در شکار کردن آهوان نافه خراب گردد زیرا که نافه خون خشک ست که خود بخود
از ناف آهو بیرون افتد و چون آهو را شکار کنند و نافه از نافش بر کشند از سبب خامی و تری خود بوی خوش نمیدهد
چه بویش بعد از کمال خشکی باشد کذا افید و پیداست که حصول نافهٔ مشک بهتر ست از گوشت آهوان شکار کرده
اند و شکاریان آهوان قربان نداد بلکه منع فرمود تا این دشت همیشه پر نافها بوده باشد و آنچه بعضی نسخ بفرمود
بصیغهٔ اثبات دیده شد سهو ناسخ ست ؎ چو بختی بیابان چین در نوشت ✦ ش آنچ ای بعض آن بیابان که
متصل بچین بود و بعض بیابان به تبت زمین و آبادی عبارت از دهیات معموره و چراگاه آنها که مضاف به پرگنات
شهر چین بود دید چو مینای سبز بود و آن چراگاه همچون شیشهٔ الوان که مشابه یاقوت و زمرد و فیروزه می سازند
و بغایت خوش آمده باشد و مینا بمعنی مطلق شیشه و بمعنی فیروزه هم مستعمل ست از خرمی ای از سبب خرمی
ساختن تماشائیان خود با بهشت برابری شد و یا آنکه به بهشت فخر کنان بود بهر یکجایی ای در مسافت هر پنج
قدم و اندک فاصله دران چراگاه چشمهٔ روان بود و این نسخه اصح و احسن ست از آنچه بعضی نسخ بهر سبزه گاهی
واقع ست فافهم فراخ بمعنی بسیار صفت سبزه است ؎ روان آب در سبزهٔ آب خورد ✦ چو سیماب در پیکر
لاجورد ✦ ش از آب آبی مراد ست که از بارش باران در سبزه روان بود چنانکه از لفظ روان در مصرع بیت و از
لفظ قطره در لاحق می آید و سبزهٔ آب خورد ترکیب توصیفی ست یعنی سبزه زار چراگاه و خوراک جاریایان
چه آب خورد بمعنی قسمت و نصیب آید پس تمام سبزه را یک پیکر لاجوردی که سبزهٔ کبود باشد خیال کرده است
و آبی را که در میان آن سبزه روان بود سیماب قرار داده کذا افید لیکن آبخور صفت سبزه است یعنی چراگاه جانوران
و قیل بمعنی سبزهٔ سیراب تر که بمراد خویش آب خورده باشد و امثال و احد نو رسته ای تازه صفت گیاه و از قطره
قطرهٔ باران مراد ست و اگر نه از آب دریا و رود بار قطرهٔ آب بر نمی خیزد کذا افید و تواند که آب رود بار مراد باشد
که در سبزه و گیاه روان بود و قطره پر بمعنی آب بسیار پراگنده مثل باران ؎ پی آهوان چشمه انگیخته ✦
چو بر نیفها نافها ریخته ✦ ش پی آهوان بمعنی گوی که بر زمین نمناک از گوفت پای آهوان می افتد
چه پای آهوان از تر زمین فرو آید و از سر تیزی خود دران گوگ سازد و چشمه انگیخته خبر پی ست ای آن
گوگ از باریدن باران و یا از سیل رود بار آب گرفته بود و مثل آبگیر خورد گردیده و مصراع ثانی تمثیل چه سطح زمین
در از که از سیرابی رودهای آنجا تر و نمناک بود به پوستینهای گسترده تشبیه نموده است و گوگهای پای
آهوان را نافها خیال کرده کذا افید لیکن نیفه اینجا بمعنی پوستین سنجاب ست که نشان خالهای کبود بر سطح
وی مانند نافهای نماید و شارح بمتابعت علی شیر نیفه بمعنی جامهٔ ابریشمی نوشته و بجای الف و نون جمع دال

وراکه بر سکندر فتح یابد محمد رضا فرموده که ازین مصرع و از لفظ بر اندیش در بیت لاحق چنان می آید که فور را البته خیال
جنگ سکندر نبوده و سر بمقاومت او کشیده نبود که سرش از تیغ سکندر بتاراج رفت چنانکه گفت که چون سکندر بجنگ او
آمد سرش مدام افتادای اسپ بهادران سکندر را شد و چون پیش سکندر آوردند اول چنان فرمود که همه ملک و
مال او را بتاراج دهند آنگاه خود برخاسته تیغ بر سرش انداخت و در آن میدان از تن جدا ساخت و ولایت فوران را
بکسی دیگر داده زود و از آنجا روان شد که زمین فوران با اسپان شاه موافقت نکرد و هوای آنجا مخالف شد انتهی
حاصل کلام فی شرح هذه الابیات ستهٔ آرامگاه ستهٔ ولایت که آرامگاه اهل خود ست و چون ولایت فوران جزو
هندوستان ست آب و خاک آن موافق اسپان نشد م بچین گر به زنیسان نماید دلیل ✤ ش ای اراوی از منا
چنین گفته است که من گفته ام و محمد رضا فرموده که زنیسان اشارت با سپ و پیل ست و فاعل نماید گر به است
و دلیل مفعول آن ای گربه در چین مانند اسپ در هندوستان و پیل در فارس دلیل تلف شدن خود می نماید
چو بتباهی حال او دلیل مردن او باشد آن آب و خاک ای ملک فوران م ز هندوستان شد به تبت زمین ✤
ش الخ ای از فوران که جزو هندوستان ست روان شد تبت بکسر تای مثناة فوقانیه و بای موحده مشدده
مفتوحه نام ولایتی ست مشک خیز و مشک تبتی بهترین مشکها ست و از اقصای چین صحرای مراد ست که
میان آبادی تبت و آبادی چین واقع ست چنانکه از بیت عاشر می آید که خواهد گفت م چو بگذشت بیابان چین
در نوشت ✤ ش پس بعضی آن بیابان متعلق بملک تبت ست و بعضی بچین لهذا در لاحق بیابان چین
فرموده است کذا افید م چو بر اوج تبت رسید افسرش ✤ ش الخ اوج تبت آن طرف تبت که از طرف
هندوستان بلند ست و ازین بیت تا بیابان چین تفصیل اجمال بیت سابق ست م بجائیکه بر خود بباید گریست ✤
ش انجا در ویرانه دشت بی آب و هم بنا بر سختی راه که ویرانه خالی از مردم بود چنانکه خواهد گفت م ز آبادی آمد
در ویرانه دشت ✤ ش زعفران گونه ای زرد رنگ و خنده آر در صفت خاک و زمین تبت ست که از جهت خنده
آوردن مثل بهشت بود بی مرادی خواهش چه مراد اسم مفعول ست بمعنی خواهش کرده شده م بدشواری جا
راه بخشک و تر ✤ ش ای راهی و گذری که به تر و بحر بود و پس خشک بمعنی زمین بی آب ست و تر بمعنی رودگاه
ظاهر ست که عبور بر رودگاه و گذر بر زمین سخت بدشواری می باشد م ره از خون جنبندگان خشک دید ✤
ش ای راه و دشت تبت که مذکور شد و جنبندگان و وحوش صحرا اما مراد از خواجه آهوان ست چنانکه از بیت
لاحق واضح ست ای پیش از ان هیچکس آهوان را شکار نکرده بود تا راه آنجا از خون آنها تر بودی لهذا
سکندر آن راه را از خون خشک دید و همه دشت را از نافها پر یافت که از آهوان مشکین بر آمده بر زمین
افتاده بودند م چو دید آهوی دشت را نافه دار ✤ نفرمود کاهو کند کس شکار ✤ ش ای چون از دیدن

ورشاعر هم باميدواری وکاميابی رسيده که بيافتن صلهٔ اشعار مستعد که تمام اين شرفنامه شده است وقيل نوازنده ساز فردوسی است
که قصهٔ خاقان چين را مفصل او گفته است ولا يخفی رکاکته لان بيانه قد مضی بتمامه ولا تعلق له اصلاً بزمان الحال ومحمد رضا
نوشته که ساز بمعنی ساختن ومهربانی کردن ست پس نوازنده ساز بمعنی يار مهربان ست چنانکه از لفظ ياری در بيت لاحق می آيد
وآن يار نوازنده ومهربانی کننده تواند که عبارت از حضرت خضر باشد چنانکه از لفظ سعادت وکلمه ياری آيد چه خضر يکبار
پيش ازين در وقت آغاز تاليف شرفنامه بخلوتخانهٔ خواجه رح آمده اورا تعليم فرموده بود پس برين معنی بنواخت ساز
عبارتست از مهربانی کردن حضرت خضر وقدم رنجه فرمودن او بخانهٔ خواجه رح چنانکه از لفظ رسيد به بيت ثانی می آيد
چه اين بيت تفسير بيت اول ست وگزارش سخن بمعنی خبر ادا نمودن اين نامه وياری بيای وحدت واگر از يار خضر
مراد باشد برای عظمت باشد وسخنگو حال ست از فاعل رسيده ثانی وامیدواری عظمت خواجه رح که آرزومند باز آمدن
خضر بود انتهی کلامه حاصل معنی آنکه سعادت بخت باز بجا روی نموده است باين معنی که يار مهربان ساز مهربانی را نواخته است آمده
ومرا گرم ساخته وادای سخن اين نامه بامداد آن يار هم رسيده است چه او از راه مهربانی بمن امیدوار ومنتظر ديدار باز
است بجا ليکه سخن گوينده وتعليم فرماست مرا هم گزارش گنان تيز کن مغز را ÷ گزارش ده اين نامهٔ نغز را ÷ ش
بيان سخنگو يار مذکور ست بر تقرير محمد رضا رح ای مرا گفته که در گزارش اين نامه مغز تيز دار وتاليف اين کتاب را
تمام کن وناقص مگذار وبر تقرير شارح رح بيان گفت محذوف ست که از بنواخت ساز مفهوم شد ای ممدوح يا در من
شده چنين گفت که اين نامه را تا آخر گزارش ده وتواند که اين بيت خطاب بذات خود باشد بطريق تفريع بر ما قبل
وحاصل ابيات آنکه سعادت وقت باز بمن آمده است يعنی نوازنده ساز من که عبارت از توفيق الهی ست ساز
استعداد مرا بنواخته وگزارش سخن دادای قصه را از مددی رسيده وسخنگو که منم باميدواری اتمام اين نامه
رسيده پس ای فلان در ادای قصه مغز تيز دار وتمام کن اين نامه را والله اعلم بمرامه وربط کلامه هم نبرده جهاندار
فرخ نبرد ÷ خبرده که با فور فوران چه کرد ÷ ش تتمهٔ سابق ست بر هر سه تقرير نبرده بمعنی جنگ آور وبهادر و
اولا در صفت مقدم جهاندار ست وفرخ نبرد صفت دوم او ای چنان بهادر که البته کارزار او بدوام مبارک
وآثار ست خبرده ای سامعان را خبر کن که با شاه قنوج چه کرد هم گزارنده حرف اين حسب حال ÷ زپرده چنين
می نمايد خيال ÷ ش گزارنده خواجه رح ای حسب حال اين قصهٔ فور فوران می نمايد خيال ای از پرده خفا
برآورده عالميان را چنين صورت قصه می نمايد پس اين قصه را يک تصوير تخييل کرده است که از پرده برون آيد
نگارگيد عبارت از محکوم ساختن او که بقبول تحائف بروی منت نهاد وپس از آن در شراب وشکار روی آورد
هم ز فيروزيش کرد يکبار دور ÷ ش شين که ضمير منصوب ست راجع ست بفور فيروزی فتحمندی فور بر سکندر سا
ای فور را از فيروزی يافتن بر خود يکبارگی دور کرد ای بر روان کردن لشکر تا تاراج ملک وی چندين نوبت فرستاد

تاکید هم نبشت این چنین نامه از هر دری * فرستاد پیکی بهر کشوری * ش انچنین ای مثل آن نامه که به نامه ب
اسکندر نوشته بود از هر دری ای از هر نوع مضمون که در نامه اول بود نامهای دیگر نوشت و بدست پیکان بهر کشور
فرستاد و قاصدان به نایبان اقالیم این مژده فیروزی شاه رسانیدند عروس گرانمایه دختر کید هند و که بس خوبروی
بود و کارآن عبارت از سامان روان کردن او بدیار یونان استواران خویش ای بهادران و معتمدان خود استوار
بمعنی تاکید نگهداری عروس که تا آن استوار کاران کردهم به پایین آن مهد پیرایه سنج * ش پایین ای در پس و
همراه مهد آن عروس که پیرایه سنج بود ای مهد وی با نوع آرایش تمام آراسته بود چند اشتر بار گنج روان کرد نمونش
ای نشان و طلسم آن گنج را حواله کرد با نگهبانان گنج که رهنما بود مشوی گنج مدفون بدستور دانا ای مشوی ارسطو
که در یونان و روم بخدمت روشنک نایب شاه و دانش پناه و عدالت دستگاه بود نیس مصراع ثانی صفت ارسطو است
و وثیقت بمعنی مطلق نامه مچلکه نک و بدای تمام رو بداد هندوستان و نیکخواهی امیران با صفا که همراه او بودند
فارغ دلی آسوده شدن دل او که در گرفتن هندوستان تردد و قلق آن داشته بود فوریان ای فتوحیان جهان
اول عبارت از هندوستان و ثانی معروف دست برد اول مرکب بمعنی قدرت و غلبه است و ثانی دو لفظ است
که دست بمعنی نصرت و فیروزی است یعنی بر او دو دهش در هندوستان بی فشرد و بسیار گنج بخشید و باین قدرت
و دستگاه که برداد و دهش یافت از تمام عالم سبقت برد و فیروزی یافت هم ره و رسم شاهی جهان تازه کرد *
که هندوستان را بآوازه کرد * ش یعنی از کثرت بخشش معمور ساخت و اورامی نوش شراب خوشگوار کیخسرو
که جام او را دیده بود و وی را جم پسکندر هم بیا ساقی آن آب چون ارغوان * که پیر فرتوت گردد جوان * ش
چون ارغوان ای سرخ و کند امصراع ثانی صفت آن آب که کنایه از می بیخودی ست هم بمن ده که تا زو جوانی کنم *
گل از بهار ارغوانی کنم * ش جوانی کنم ای می خواری و نشاط جوانی کنم گل زرد رخساره زرد از پیری و لاغری
ارغوانی کنم سرخ رنگ و قوی گردانم

تاراج کردن سکندر ملک فوریان را و رسیدن بنواحی ملک چین و خبر یافتن خاقان چین از وی

+ هم سعادت بیاروی نمود باز * نوازنده ساز
بنواخت ساز * ش شارح بمتابعت علی شیر نوشته که ساز انجا بقرینه نوازنده بمعنی ساز نواختنی ست از بربط و
رباب و چغانه و جز آن و نوازنده ساز عبارت از ممدوح که آرایش دهنده ساز سلطنت است یعنی سعادت روزگار و تهیه
اسباب معاش ما را در کار شده بود که اکنون آن سعادت باز بجا آمده است باین معنی که نوازنده ساز سلطنت ساز
جمله شعر را نواختن گرفت یعنی جمله اشعار بیاد داده از سر نو تکلیف شعر نموده است فلهذا هم سخن را گذارش یاری رسید *
سخنگو باو امیدواری رسید * ش یاری و امیدواری بیای مصدری و کلمه را علامت اضافت گذارش و سخنگو
حضرت خواجه رح یعنی ادا کردن سخن و بیان قصه سکندر تا آخر حال او اکنون بیاری و اعانت شاه زمانه رسیده است

بیشتر از قیاس آلودم زپیوند آن ماه پیکر عروس + ش پیوند نسبت کردن و زن گرفتن و قوله زپیوند متعلق بآسوده
که در بیت الاحق ست و ماه پیکر صفت مقدم عروس تحت نغز محجوب پاکیزه مغز اول یعنی خلاصه پالوده مغز نوعی
از پالوده است که از شکر سپید و مغز بادام و پسته و چلغوزه و نارجیل و جز آن سازند ای آن تحت نغز خلاصه
و برگزیده خوبان بود مانند آن پالوده که از مغزیات باشد هم خوانگشت بصحن پالوده را آلنده + ز پالوده انگشتش آلوده
ماند + ش انگشت ای نر انگشت بی استخوان و صحن یعنی خوان بزرگ ست که در و جو دان دختر را صحن پالوده گفته
ز پالوده ای اندر وی به صحن پالوده که محل خاص باشد نر انگشت شاه آلوده ماند ای غرق پالوده شد ناشگفته و گر
و ناشگفته گل کنایه از عقده بکارت و ہمان آلت شاه که ہمچون بلبل شادان اورا گشادم گل از غنچه خندید در شگفته
شد + سخن چین که در پرده چون گفته شد + ش گل ہمان عقده و غنچه نر انگشت بی استخوان از جهان کام یافت
ای بر ملک ہندوستان فیروزی یافت و از کید شاه آنجا تحائف گرفت و دران سپید ہندوستان از دولت خود
آسوده شد هم فرستاد ز آموزگاران کسی + با صطرخ کرد استواری بسی + ش آموزگاران نوکران خاص که
واقف کار خانه شادی و پیام آموز باشند استواری یعنی تاکید کذا افید یعنی از جمله ملازمان خود یکی را سوی اصطرخ
فرستاد و او را تاکید بسیار کرد که زود تر با صطرخ پای تخت سکندر ببرد و وثیقه شاه بنایب آنجا برساند و به عامه
فسخ در میان اصطرخ بکرد و او عطف ست و استواران بصیغه جمع ست ای یکی را با صطرخ فرستاد و ہمراه او
سواران بهادر روان چنانکه رسم رسولان ست مرز مشکین سواد ملک ہندوستان یعنی مرادی که از فتح ملک ہند
داشت بنوشت که کار آن چنان شد الخ ای ہمه کار من در ہندوستان آنچنان سر انجام یافت که مراد دل دوستان
باشد با دوست در ساختم ای با کید ہندو که بدوستی پیش آمده است مصالحت کردم قنوج ہمان ولایت فوران
که لقب شاه او فور ست کز آنجا ای از سواد قنوج تو ای نایب من خطاب بنایب اصطرخ و مصرع ثانی صفت
مرز بوم ای در تمام ممالک ایران نایب من تو ای از دریای چین الخ هم جهان را به پیروزی آوازه ده + ش الخ
ای در ملک ایران که مانند جهان بیکران ست از فتحمندی ما بر ملک ہندوستان منادی کن و خبر برسان
از ما که کامیاب شدیم که از ملک ما الخ ای این ہمه اقسام مردم که در ملک من یعنی ایران سکونت دارند هم دل
هر یکی را ز ما شاد کن + ش ای هر یکی را از سپاہیان و شہریان و جوانان و پیران نوازه ای از مال و عطای ما شاد کن
ای در وجه شکرانه این فیروزی که بر ہندوستان یافتم هر یکی را مالی بده و خرم کن و از هر یک دعای حسن عاقبت
و خیر ما طلب کن پس داد و دش مثل ما و هنش یعنی عطا و صله است و در نسخه محمد رضا ریخ و دش ست بفتح دال
و شین معقوط و ہو ن نده یعنی زر و سیم و دیگر اشیائی که اہل پارس در ایام عید و جشن بطریق نثار و صدقه
فقرا و محتاجان دهند انتهی کلامه پس کلمه داد بر تقدیر یعنی عدل و یا بمعنی دادن و بخشش ست برای

وعلی شیر نوشته که حسن دو نوع ست یکی آنکه اول اندک نماید و پس ازان بسیار برآید دیگر بعکس این پس حسن آن دختر اول اندک
اندک نمای و تا بسیار و زیاد افزون بود مثل خوانندگی در گندم بسیارم همی ترک رخسار هندی سرشت ❊ ز هندوستان داده شه را بهشت ❊
ش ترک رخسار بها در شکل که سرشت از هند داشت و بهشت ذات خود و این عجب ست که بهشت از هندوستان باشدم ز هندو
کی ترک خطائی بنام ❊ بدزدید دل چو هندو تمام ❊ ش این بیت اخر ابیت از هندی سرشت گفتن ای و صفتش هندو نبود بلکه او
معشوق نامدار بحسن بود منسوب بشهر خطا که خوبان خیز ست و دزدیدن دل ای ربودن دل نظارگی و هندو بمعنی دزد دم ز رومی رخ
و زلف هندوی او ❊ شه رومیان گشت هندوی او ❊ ش رومی بمعنی لازمی ای سرخ صفت رخ ست و هندو اول بمعنی
لازمی مردم هند ای سیاه صفت زلف و ثانی بمعنی غلام و فریفته و در نسخه شارح بجای زلف هندوی او هندوی گوئیا مد و اقع ست
بمعنی خال سیاه ای گوی خالش که هندو بود و درآست در بیت لاحق بمعنی تحقیق و ایهام برآسته قامت و مصراع ثانی تفسیر
چون نیشکر ای لطیف و خوشنما و سنبه بلیح و شیرین و تازه و تر بوده م نگاری بدین خوبی بود و انکشته ❊ بگوهر هم آبی و هم آتشی ❊
ش بدین خوبی که مذکور شد بود انکشته دلربائی که گوهر بمعنی اصل و سرشت ای در سرشت خود هم آبی بود ای نرم و خوشخوی و هم
آتشی بود ای تند و شوخ و این صفت کمال شاهدان ست و هم ملائم مصراع اول و نگار مفعول دید ست در بیت لاحق و محمد رضا
فرموده که بگوهر ای در ذات خود هم آبی بود ای در دریائی بسبب صفای اندام و هم آتشی بود ای لعل و فیروزه از جهت سرخی
بدان در زر برنگ سبز که عرق آنرا سبزه تر گلگون گویند انتهی و در پیش باز آمدش عطف ست بر دید ای چون سکندر نگاری
بدان خوبی و دلربائی دید و در پیش او باز آمد ای امتنان خوبی او کرد و مصراع ثانی جزای چو و ظرف تا بنین اسحاق متعلق
بر دو بیت لاحق و خود مطلق و ظ از عروسی نقش و نگار عروسی با ضافت بیانیه ای بدین و رسم اسحاق پیغمبر ع که مبارک
قداد بود و بیشتم خرد رفته از ان دین یافته است آن دختر را عروس بخوانیه خود که دانند پس ازان راه طبع را بر و به نسبت
ای بدو میل آوردم ❊ به نزلی سپهدار هندوستان ❊ بساطی برآراست چون بوستان ❊ ش ای برای هدیه فرستادن
کید شاه هندوستان بساطی انداخت که آن نزل را بران عرض کردند و بعضی نسخ برگ ست و تال واحد و تخت در بیت لاحق
بمعنی ظرفی ست که دران متاع نفیس را نگهدارند چنانکه صندوق جامه و جز آن و بلیگینه جامه ابریشمی برنگ پلنگ و رخت
عبارت از اسباب خرگاه مثل ستون و طناب و خراش کنالا فیدا ای دران نزل جواهر بخروارها بود و مه دیبای فاخره به تختها و
صندوقها و هم خرگاه زیبا از بلنگینه بود که اسباب آن همه زرین بود و بعضی نسخ بجای تخت بمصراع اول بلخت دیده شد
و در مصراع ثانی تخت و مرصع ست ای دیبا القیطار بود و تخت آراسته بزر و جواهر بیاقوت و لعل متعلق تاج مرصع و پولاد نعل
صفت سمندان م از و هر یکی در جواهر غریق ❊ ش ای هر یک از جام زمردی و خوان عقیقی غرق بود در جواهر بسیار
ای تمام مرصع بودند حلقه بگوش ای در و نه در گوش ایشان بود زربفت جامه معروف در بیت لاحق بیان کثرت
اشیای مذکوره است از تاجهای مرصع و اسپان تازی و جامها و خوانها و غلامان چینی و کنیزان رومی . یعنی همه

از زمرهٔ غلامان او بود که در پیش وی برپا خاسته بودندی ای هر دو غلام او بودند و دهانش تنگ بود و سرش گرد ای
مدور و برابر از چار سوی و تشبیه رخش بگل سرخ بر سر شاخ تازه ازین جهت است که او سرخ رنگ سبز آمیز بود
چنانکه فوائد گفت کذا افید نوش تر شیرین تر و نازک آغوش یعنی لطیف بدن گره بر گره ای بس محکم بود چین
زلفش چو دام ای چین زلف او ذاتی بود نه عارضی زیرا که چین عارضی از خود ساخته محکم نباشد و چینیان اینجا
بقرینهٔ مقام معشوقان چین یعنی دیگر معشوقان زائد الجمال غلام حلقهٔ زلف او بودند م چو آهو بچین مشک
پرورده بود ✤ قرنفل بهندوستان خورده بود ✤ ش میر علی شیر فرموده که بعضی ازین بیت که مشک پرورده
گفته چنین گمان برده که آن دختر سیاه چرده و سبز رنگ بود اما نه چنانست چه از ابیات آخر معلوم شود که گندم گون
بود پس این بیت صفت بدن اوست که بانواع مشمومات پرورده شده انتهی و محمد رضا بقرینهٔ سیاق و سباق
که پیش و پس مدح زلف است چنان گفته که این دو بیت در صفت زلف اوست و لفظ چین اینجا با هر دو معنی است
ای شهر معروف و حلقهٔ زلف پس چون نسبتش با آهوئی بمعنی شهر باشد و چون بزلف ملاحظه نمائی حلقه و مشک پرورده
بمعنی معطر است و قرنفل بذات بوی خوش مثل مشک و عنبر و غالیه و غیر آن و وجه تعبیر ذات خوشبوی بقرنفل کمال ق
و دوام خوشبوئی قرنفل است که پس از خوردن از دهن می آید معنی بیت آنکه زلف آن دختر در چین ای در میان
حلقهای خود مشک پرورده و معطر بود مانند آهو که در نواحی شهر چین عطرناک می باشد و ذات خوشبوئی که عطر بود
از هندوستان یافته بود چه آن صاحب زلف خود معشوق هندوستانی بود و تشبیه زلفش بابر در فروهشتن است
ای فرود آمدن زلفش بر رخسار مانند ابر بود بر آفتاب م از آن مشک تر آب گل ریخته ✤ مه از سنبله سنبل آویخته ✤
ش از آن مشک تر اشارت بزلف وی که مشک تازه بود و آب گل ریخته یعنی آبدار و مطیب صفت اوست و ایهام
بخجالت دادن بوی زلفش گل بنفشه را و سنبله برج معروف و سنبل کنایه از زلف سنبل آویخته ای در حلقهٔ سنبل آویخته
یعنی از عشق آن زلف آبدار و خوشبوناک ماه واقعی سنبلهٔ آسمانی را گذاشته در سنبل زلف وی که در آبداری از سنبله
فائق بود در آویخته بود و اسیر زلفش شده و ایهام آنکه رخساره اش مثل ماه بود که از میان سنبل زلف وی نمایان بود
و شارح این معنی ایهامی را معنی قصدی گفته و بمطلب اصلی نرسیده م بران گونه گندمی رنگ او ✤ چو مشک سیه خال
جو سنگ او ✤ ش گندمی رنگ یعنی سپید رنگ سیاه صفت گونه است کذا افید و جو سنگ یعنی بمقدار دانهٔ جو صفت
خال یعنی خال که بمقدار جو بود بران رنگ گندمی اندک سیاه مثل مشک تمام سیاه بود که خوش می نمود م نموده جو از گندم
مشکسای ✤ نه چون جو فروشان گندم نمای ✤ ش فاعل نموده دختر و جو خال مفعول او و مشکسای صفت گندم
ای رنگ سیاه که گونهٔ گندمی او بسبزی و ملاحت مائل بود و مصرع ثانی بر دغا هست نه بمعنی اصطلاحی که در خطبهٔ کتاب
مرقوم شد حاصل آنکه حسن صورت او احسن من الشمس بود نه مانند معشوقان دغاباز که جمال ایشان عارضی باشد

دربیعی دختر یعنی دختر پریزاد و مهد فلک یمان فلک ای از علو مرتبه مهد آن دختر که از چوب خوشبو بود و فلک همین ساے
او بود و بیست قدر ص ز دادن گرو با چنین گنجها * جهان شد بر آن ریگی رنجها * ش ای بر جی دخت دارا آن که با چنین
گنجها که مذکور شد و جهان عبارت از مردمان بسیار و چهار پایان بی شمار که گنجینه کشش بودند بر آن ریگی ای بر رسانیدن
هر یک از انواع گنج بدرگاه سکندر چنانکه از دادن شدن می آید تا آنکه هر نوع از آن رنج بسیار حاصل شده بود
لکن طعن ص جهان داوری بین که چون پیش برد * ش این مصراع مقوله خواجه ربع ست جهان داوری حکومت
سرداری جهان و پیش بردن بسر انجام رسانیدن و فاعلش سکندر ست یعنی ای مخاطب ببین حکومت سکندر را
که چگونه بی تصدیع کارهای خود را بهم رسانید کذا افید و انسب بمصراع اول آنکه فاعل پیش برد هم بلیناس باشد ای
این گنج بردن پیش سکندر بحقیقت گویا سلطنت و داوری جهان بردن بود در پیش وی چه این گنج فائق بود
از گنجینه روم که سکندر بدان داور جهان بود چنانکه این معنی از لاحق پیداست که بدیدن این گنجها گنجینه روم را
یاد نکرده بود ص چنان آرزوی خدا داده را * ش ای بی تلاش و رنج بهم رسیده بود گو گفت ای چنان بود که آن
بی رنجی ظاهر گردیده بود بلکه از آن زیاده ص چو در آب جام جهانتاب دید * ش الخ ای آب نوشیدنی را در آن افگند و
در بیابانی امتحان کرد و بیک شربت یمان آب که یکباره در جام نوشیدند آورده اند که چون در آن جام طلسمی تعبیه بود
اول نوبت که پر می کردند هر چند که مهمانان و حریفان بزم از آن مست می شدند شراب از وی کم نشدی و چون حاجت
بشراب نماندی جام بر زمین نگون کردندی تا خالی شدی کذا افاده علی شیر رح والله اعلم بالصواب و سخن در بیت
لاحق یعنی گفتگوی امتحان و فاعل خبر یافت سکندر ای فیلسوف همه راز فلک را پیش شاه بیان کرد و سکندر معلوم
کرد همه را بلکه رازها را که در زمان قدیم در فلک بودند هم بگفت و سکندر یقین کرد ص ز تن برد جماری از دل هوس *
ش ای جماری از تن بیماران دور کرد و هوس دوا طلبی و مهیا داشتن مردم ادویه را از دل عالمیان هم دور کرد و یا
آنکه هوس امتحان را از دل سکندر برد و محمد رضا فرموده که بیماری عبارت از تردد و فلجان ست که سکندر را پیش از امتحان
در حذاقت آن طبیب بود ای چون طبیب در سخن آمد فلجان و شک حذاقت خود را از درون سکندر بیرون کرد و هوس
امتحان را در دلش نگذاشت ص گنج نهان دختر کید هند و چینی بمعنی معشوق چین که بس خوش رنگ و صافی اندام باشد
ص از آن خوبتر دید کاندازه گیر * صفتهای او را نگنجد دلپذیر * ش اندازه گیر دانای شناسنده کاشیا دلپذیر و دلنشین حرف
ای صفتهای آن دختر بس خوب و زیاده بود از آنکه دانا و عارف اشیای صفات او را دلنشین خود کردی یعنی
او محاسنش بهتر و خوب بود چنانکه می گوید ص نگو بد رخ خوشبوی را دید * ش الخ ای خوب بشمار و بی عیب بود و تقصیر آن
ناقی ترق ست ای سلیکه او را یک بهار دید که باد خزانی آن گل را از رخش رو پری ست او را نیازرده بود و بر این قیاس کن بیت
لاحق را که بمصراع اول او را پری سایه جوی [illegible] آراسته گفته است و از آن ترقی نموده چنین گفت که پری جا [illegible]

وکذا برآمدن فیلسوف‌ها از زادان فلک و موجود شدن طبیب شفابخش علی الدوام محال است انتهی کلامه و توان گفت که وجه
تخصیص آن باشد که شاهان هندوستان بچنین ذلت که از جزیه گذار مرباریه بدست همیشه محکوم و مخذول باشند
در این انجمن ای بانجمن خود که سلاطین ایران و غیره حاضر اند و برین عهد من شاهد و محمد رضا اشارت است بجمع آمدن
سکندر و کید هند و در یک ملک هندوستان نموده است اگرچه بکید بگر بملازمت نکرده اند و دو بیت لاحق
بیان پای عهدی است و از سپاه لشکر غنیم مراد است که سوای سپاه سکندر باشد ای تا زمان حیات من هیچ
دیگر بر ملک او تاخت نخواهد آورد فرستاده بلیناس و بیت لاحق جزاء چون و افسون کنایه از سخن یک
تسخیر رنید از افسانه نقل کتب حکایات و جادو بیا تسخیر پای بلیناس بر کید هند و جادو در بیت لاحق
تسخیر کننده صفت کید و افسون است که معنی سخن نادر و فریبنده است ستنده‌ی او ای غلام بلیناس
و کید و کید از تجنیس تام است م شنیدم که جادوی هند وسی است ـ نخوانده‌ام که جادوی هند کسی است
ش مقوله خواجه صریح است در حق بلیناس و بند اول صفت جادو است و ثانی مضاف الیه آن ای مردم
هندوستانی که دیگری را بسحر خود مسخر سازد در جهان بسیار است و آنکه کسی دیگر مسخر سازنده هندوستانی
باشد در هیچ کتاب نخوانده‌ام و در اول شنیدم گفتن و در ثانی خواندم آوردن محض تفنن است و آنچه شارح
از جادوی هند و سکندر گرفته خلاف ظاهر سیاق است بر جای خویش ای سخن شایسته گفت م ره آورد آورد
آورد و پیش ـ ش ره آورد تحفه و آورده صفت آن آورد پیش ای پیش کید نهاد چنانکه بعضی نسخ چنین است
ع ره آورد پذیرفته نهاد پیش ـ و دل بجا آمدن بخوف شدن که از سطوت سکندر ترسناک بود و پیشش
اطاعت و قبول کردن تحفه و قبل سلام کرده چه در قبولیت تحائف سلام می کنند فرستاده کاردان بلیناس
امان خواست ای در دادن دختر خود فرصت یک هفته طلبید که در سر انجامی جهاز وی یک هفته سعی نمود
بلیناس را از خود نشاندم بسیچید از کار پرداخته ـ ش از کار پرداخته مرکب فاعل بسیچید است ای کید بند
که از کار جهاز دختر خود بعد از هفته فارغ شده بود بسیچید ای قصد روان ساختن دختر کرد کذا افاده محمد رضا
و بسیچیده بصیغه اسم فاعل که بعضی نسخه دیده شد عبارت از کید هند وست بذیرفتهای چهار چیز
بسکندر داده کرده بود م ز گنج زر و زیور و لعل و در ـ ش بیان وصف گنجینه است که مصراع ثانی است
پولاد هندی شمشیرهای پولادی و یا خود پولاد و افعی نا ساخته که همچون عود و عنبر از هندوستان می‌خیزد و تشبیه یک
در بیت لاحق در بلندی تن است چنانکه از مصراع ثانی می‌خیزد ای آن چهل پیل بس بلند بالا بودند و بیت پیل سیاه
دیگر بود که از هیبت ایشان روی دشمن سیاه شدی مشک پخته ای خشک شده در ناف آهوان و بعضی
گفته بجای پخته تبت دیده شد و آن نام ولایتی است مشک خیر خالی از صنعت تضاد نیست و مشک ختن مختصر ختن

فرستاد انتهی کلامه امّا این سلیقه چون در نامهای دیگر از سکندر سطر نیست ظاهر معنی اول ست م نگویال با پیل رزم
آورم + س ش گویال بکاف فارسی و صاحب رشیدی در فصل کاف تازی آورده عمود آهنین سخت و پیل کنایه از کننده و
کر موطن او همچون پیل هندوستان ست و یا کنایه از ملک هندوستان سیاهی خنجر چنانکه از لاحق می آید چه گیتی عبارت
از ملک هندست که سکندر عزم گرفتن آن داشت و کذا کوه بمعنی کوهستان هندست م تمامم دران بوم
گردن کشی + س ش ای هیچ سر و از ملک هندوستان را نگذارم و پایمال سازم م کنم انگلم برسر ژنده پیل +
زخون تیغ رومین برآرم ز نیل + س ش پیل همان هندوستان و از خون بیان تیغ رومین ست و رومین نام
چوبی ست که از جنبش جامه را نعل کنند هندش شنجیٹھہ گویند و پیل همان پیل مذکور بنابر سیاهی چهرهٔ مردم هند که از تاثیر
زحل ست ای چون بر سر ژنده پیل هندوستان کمند افگنم و بسوی خود کشیده بران زخم زنم چنان باشد که گویا بسبب
روان شدن خون سرخ از وی تیغ رومین را از خم نیل سیاه برآورده باشم و این از نوادر ست که رنگ سرخ از نیل سیاه
پیدا آید چنانکه حضرت عیسی از خم نیل جامهٔ مردم را هر رنگی که میخواستند برآوردی کذا افاده علی شیر رح و آنچه شارح توجیه
دیگر آورده که از نیل دریای مصر خواسته است و معنی چنان نوشته که چندان خونریزی کنم که از دریای نیل رود رنگ برخیزد
اگرچه فی نفسه صحیح ست امّا خالی ست از ندرت مذکوره و لطیفهٔ تلمیح م همان آب را خاک بر سر کنم + س ش الخ ای تمام
زمین هند را بخونریزی تر سازم و آب دریا و رودهای هندوستان را خاک بر سر کنم ای تمام زمین او را پراگنده بر سر آتش بنیاد م
حاصل آنکه تمام مردم او را بکشم و آن ملک را زیر و زبر سازم که خاکش بخون تر شود و آبش خاک بر سر خداوند بودم ای خداوند
و حاکم بودم بر تو و اکنون بصلح خوبی تو چاکر شدم ای راضی بدان صلح چنانکه گفت م دلم را ز زنهار زه برزدی +
بجادو زبانی گره بر زدی + س ش زنهار عهد و پیمان چنانکه از بیت لاحق پیداست زه برزدن بکسر بای منقوطه بند کردن و
شیراز و بستن کذا فی الرشیدی و کذا گره زدن جادو زبانی شیرین زبانی که مانند جادو موثر شود چنانکه از سابق می آید
یعنی با این عهد و پیمان کردن دل مرا از خوبیی که داشتم باز آوردی و شیرین زبانی مسخر خود کردی پس گویا چنین شد
که با این زنهار خواهی دختر دلم را از پریشانی شیرازه بستی که از خوبیش سابق رمیده است و شیرین زبانی که مانند
سوست برزبان سن گره زدی ای زبان بندی سن نمودی که در حق تو بجز نیک گفتن نتوانم م چنان کن که این عهد
نیکو نمای + در ابنای ما دیر ماند بجای + س ش این عهد نیکو نمای یعنی پیمان پسندیده اشارت ست به نسبت کردن
سکندر که دختر خود را با و بزنی می دهد در ابنای ما تا مخ ای این نسبت دختر دادن در اولاد تو با اولاد من هم دائم باشد
چنانکه بدستور سابق درین زمان راجهای هندوستان دختران خود را بپادشاهان چغته می دهند محمد رضا نوشته که
تخصیص کردن عهد دائم با همین یک چیز از جمله چهار چیز که کید هند وداد وی کرده است از جهت عدم وجود سه چیز
دیگرست که همجامه و پیاله شدن جامی از یاقوت که خاصیت آن چنان باشد که آب او نوشیدن کم نشود و متعذر ست

برانگیخته با دل گرم او ٭ بیت: گرم مخلص و دوستدار صفت دل است باین معنی که مخالف سکندر نشد یعنی منشی سکندر برای
قسطلی دل دوستدار کید هند و بسیار شرطها بر عیان صلح او برانگیخته و نوشته بود ٭ مثالی از کافور عنبر سرشت ٭ ب
یت: تخییل آن و تشبیه دهد نامه است و مثال یعنی نقعه بر خورش و کافور کاغذ و عنبر سیاهی است آن و تشبیه گویا
تصویری بود که از کافور و عنبر سرشته شد زان مرز بوم ای زمینی که سکندر شاه را در آن خرگاه بود و لشکرگاه هند
بارگاه کید پادشاه که مجمع لشکر و سپاه هندوستان بود و زان تحکّتا و اشارت بآمدن بلیناس از جانب
سکندر بجانب کید چراغ نور یافت ای صالت و بی کینه یافت چنانکه مصرع ثانی تفسیر اوست و هند و بت یعنی
مرد هندوستانی که کید دیگر پیشه اوست پرستش نموده الخ ای بلیناس پرستش کید هند و کرد چنانکه پادشاه را
پرستش می کنند چه او صاحب عظمت بود که گرشنابر تیغ بر میان داشت و کلاه شاهی بر سر و فاعل بپرسید هم
بلیناس است که نامه سکندر و گنج سربسته پیش کید برده است بلکه دبیر و لبید در بیت لاحق هم عبارت از دوست
چنانکه از بیت آخر می آید که فرموده است هم فرستاده چون نامه بر کید خواند ٭ بیت: الخ که ازا فیه ادا تا اظهر آنکه دبیر دلیر
عبارت از منشی کید است چه نامه خواندن مناسب حال منشیان است پس اسناد خواندن نامه بفرستاده که بلیناس است
مجاز است باعتبار امر کردن او منشی کید را بخواندن نامه والله اعلم بلفظی که ز و الخ ای به عبارت سخت مضمون
چنانکه در ابیات آن نامه می آید بدانکه در عامه نسخ در اینجا دو بیت ساقی نامه مرقوم است و در نسخه مولانا و شارحان
نیافته ام چنانکه در آغاز نامه سکندر بجانب دارا شاه نیافته شد دارنده مهر و ماه حق تعالی که نگهدارنده آسمان و
ستارگان است و مصرع ثانی صفت او یعنی بسوی ادراک کنه ذات وی اندیشه کسی را راه نیست چه مرتبه ذات
او از جهت حیث هویت از آن بلندتر است که متعلق علم و دانش و کشف و شهود شود هم خداوند فرمان
فرمانبران ٭ بیت: الخ فرمانبران بندگان وحی فرشته جبرئیل که حامل وحی الهی است و اضافت پیغمبران
برای تخصیص است که جبرئیل ع بسوی پیغمبران آید نه بدیگران یعنی او تعالی صاحب حکم و فرمان است و خداوند هم
بندگان و فرستنده وحی به پیغمبران ع هم نه فرمان او زیر چرخ کبود ٭ زنا باد بر نیکنامان درود ٭ بیت: زیر چرخ
کبود صفت مقدم نیکنامان است اشارت به کید هند و جمع آوردن برای تعظیم است چنانکه از خود بجا عبارت
کرده است ای از موسن بر حسب فرمان او تعالی که باکرام نیکنامان امر فرموده است بر همچو نیکنام درود و سلام
باد و در نسخه محمد رضا بجای زنا باد بسیب داد و واقع است پس ز فرمان یعنی از فرمانبران چنانکه از سابق می آید
صفت نیکنامان است و زیر چرخ صفت ثانی ایشان و تخصیص زیر چرخ برای احتراز ملائکه است و اخراج
فرشتگان از جمله فرمانبران چه ملائکه مانند آدمیان زیر چرخ خاص نیستند و نیکنامان بمعنی پیغمبران یعنی
سکندر بعد او ثنای حق تعالی بر نیکنامان ای پیغمبران که زیر چرخ اند ای از افراد انسان اند بسبب درود و صلوة

و به بعضی نسخ برتر از انجم اندر الاخفی ثاقبة نوش جام ای جام نوشیدن و شراب یعنی آب نوشیدنی از هر قسم که باشد
ستائی گشای ای راز دان فلک و نجوم شناس چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست بجشک بکسر بای موحده تازی و جیم
فارسی بکسر طبیب و حکیم کنداقی الرشیدی و مشهور بفتحتین است نالندگان مریضان سخت هم برین گفته شه را
شوم حق شناس ٭ اگر شه پذیرد پذیرم سپاس ٭ ش را علامت اضافت حق است بسوی شاه ای اینکه شناختن
حق شاه می شوم و حق شاه قدر و مرتبه او که شناختن آن بر من واجب است پذیرم سپاس ای قبول کردن شاه را
بر خود منت شناسم و شکر کنم و به بعضی نسخ بجای شوم کنم است ای شاه را بدین تحفه شناسنده حق نعمت می کنم که
این تحفه نادرست پیوند خویش اشارت بدادن دختر که کید هند و بدین وصله خسر شاه می شود ای خسر شدن گرامی قدر
خواهی شد آن پاک مغز قاصد سکندر که دانا بود درین کار ای تحفه دادن چار چیز های انغز عدم قبولیت تحفه و یا بیم
و ترس جان بدین شرط جانی انگیخته الخ حال است از فاعل فرستاد بدین شرطهای بوفای عهد که در ما قبل
مذکور شد تا آن قاصد پیمان ببست و سخن چرب و شیرین گفت فرستادگان رسولان سکندر که با پیر هند و تابنده
آن باغ درگاه شهریار و چون نوبهار تشبیه در خورم آمدن ایشان است سرآید و شاه حلقه لشکر او خیمه بر ماه
آسمان بلند تبارک برفت ای سجده کرد و سلام شاهی نمود هم چو پیشینه پیغامها گفته شد ٭ سخن راند زاهنگ
پذیرفته شد ٭ ش الخ ای پیر هندی اول پیغامهای پیشینه ادا کرد آن عبارت از اظهار صلح است و فدا
کردن گنج و جان و سپردن تخت و کلاه و اظهار غلامی و نازبرداری و هم اظهار یاگریزی که سکندر در پی کینه او شود
پس از آن سخن راند از تحائف که قبول کرده شد هم که کس را نبود انچنان دستگاه ٭ ش ای در زمان قدیم
انچنین اشیای نفیسه هیچکس را از شاهان میسر نبوده است پس به صفت پیر نگور شاه را آرزوی دیدن آن
چار چیز شد چنانکه می گوید هم بعزمی که آن تحفه آرد بچنگ ٭ ش الخ ای سکندر بدیدن آن تحفه تمام راغب شد
و از سبب ستایش قاصد در آوردن آن یکدم فرصت نکرد و نرم گوی دانا و صاحب تقدار صفت قاصد است که سکندر با او
پیمان بست و صلح کرد و گنج بسیار سربسته بدست بلیناس روان کرد هم یکی نامه کالماس را موم کرد ٭ ش الخ ای
آن نامه هیبت ناک بود چنانکه بیشتری فرماید هم که از هیبت افتاد گردن بزیر ٭ ش الخ کذا افید هند و معنی غلام
ای امان نامه نوشتن ملک هندوستان را منقاد خود ساخت که تاب برتابی نیاورند و فاعل نبشت منشی سکندر که از
سوق کلام می آید بستد و با سکندر نعره شیر کید هند و که صاحب شکوه و عظمت بود چنانکه در سلاحوخ گفته که او صاحب کمر
و صاحب کلاه بود چنانکه بچنگ سکندر نعره زنده و جوش کننده بود کذا افید و توانکه غریدن او نسبت بدیگران باشد
که او پادشاه هندوستان بود غالب تر فرخندگی القاب شاهانه نوشتن که موجب فرختن مکتوب الیه باشد
چنانکه از مصراع ثانی می آید و منشیان را انچنین القاب فی بکار آید هم به شرط بر عهد آزرم او ٭

بازگونه و کاز چکوس ست ای اگر غرض شاه اینست که من کید هندو را بدست خود بکشم و سر و پای او را تاراج داده ریزه ریزه کنم
پس من راه گریزی گیرم و ازین خواری خلاصی یابم پس فرق میان حاصل این بیت و حاصل بیت سابق این ست که در
سابق محض مرگ خواستن سکندر ست که کید هندو زنده نماند و درین بیت بدست خود کشتن اوست که سرش را ببرد
و تنش را ریزه ریزه سازد و وجه قبول کردن کید خود بخود مردن را و گریختن از قتل سکندر که بدست خود او را بکشد
اینست که خود بخود مردن کید هندو چندان شنعت و ذلت ندارد که آدمی ذی شأن از دست دیگری بقتل در آید
و ریزه ریزه گردد کذا افید هم زپیه خارش از پیش گیرم رحیل * نیندازم این دتبه در پای پیل * ش جزای شرط است
دبه بالفتح خام پوست که هندش گپته نامند و نیز پوستی که بکاه پر کرده پیش پیل اندازند و کشتن مردم بدان او را
بیاموزند پس این دبه اشارت بتن خود می کند و پیل عبارت از سکندر پیل زور چه طریق سلاطین ست که دشمن را
گرفته در پای پیل خود می اندازند تا او را پامال کند و وجه نسبت دبه بپای پیل همان ست که کشتن و پامال
کردن مردم از دست پیل با آموختن اوست که دبه پیش او اندازند و تواند که دبه در پای پیل انداختن بمعنی مطلق
هلاک خود خواستن باشد چنانکه علی شیر نوشته اما معنی اول احسن ست که مشعر بخواری کید ست چنانکه
تقریر آن شنیدی باطل بمعنی زایل و خون بمعنی کشتن هم و گر رای آرد که کم گیر دم * نیایم که در دشکم گیر دم *
ش ای اگر غرض شاه خفت من ست که بدرگاه او پیاده آیم و زمین بوس کنم نیایم ای نخواهم آمد بدین خفت که
شاه می خواهد و کاف که در دشکم آنرا علت نیایم ست و پیداست که از کمال خفت و خواری مر صاحب شان را
درد شکم می گیرد و همیشه افتد کذا افید و این نسخه اصح ست از نسخهٔ شارح که از مؤید الفضلا نقل کرده بیایم بصیغهٔ
اثبات و بجای که چه نوشته است و کم گرفتن را بمعنی ترک دادن و ناشده انگاشتن و ناسپید نا کردن گفت
ای اگر شاه مرا اسپید نکند و بسلام کردن ابا کند مرا درین آمدن چه درد شکم می گیرد ای بدین شرط خواهم آمد و این
بطریق روزمره است که چنین می گویند کذا فی المؤید انتهی کلامه و وجه عدم صحت این معنی بر عارف مخفی نیست
که کید هندو از خوف قتل خود آمدن خود بدرگاه سکندر شاه بوجهی قبول نکرده است چنانکه از ما سیاقی واضح ست
که می گوید هم گر آرد سپه پای من لنگ نیست * و گر شو گریزم جهان تنگ نیست * ش ای اگر برای کشتن و پایمال
کردن من سپاه آرد گریخته بروم و بسوی دیگر که جهان تنگ نیست هم که نارد لب غدر و غارتگری * و زین در بکش
مهد داوری * ش بیان عهد درست که سکندر از ان برنگردد و غدر نکند یعنی بمجرد بیوفائی در عهد خود ازین درد کے
ازین نوع غدر و کشتن من بکسو نهد ای دور کند داوری خود را که زور و زیادتی لب نشاند و بدخواهی من نکند
فی نجیم اندای مثل این چار چیز پنجم در جهان نیست نو بادگی بیای مصدری تازگی و پاکیزگی و نغز بمعنی خلاصه
و هفت انجم هفت اقلیم جهان که متعلق هفت ستاره اند ای این چار به نغز و خلاصهٔ اقالیم سبعه است

گذرش بکسر فا و یای فارسی یعنی تاخت و تاراج ست ای مقصد من آمدن اینجا تحصیل خزائن زر نیست چراکه زر خیز زمین
مغرب ست نه مشرق و هندوستان پس برین قصد مرا بایستی که بدیار مغرب رفتمی گوهر تا یه ای از جواهر قیمتی بسیار مایه ور
روم مرا حاصل ست آفتاب کنایه از حسن و جمال خوبان ای برای گرفتن غلامان و کنیزان خوبرو هم نیامده ام
که ایشان در ملک خوارزم بس روشن تر اند مانند آفتاب بلکه هم بهند آمده ام تیغ هندی بدست * کباب تر هم باید
از پیل بست * ش هندی ای تیز و جوهردار که از پولاد هندی باشد صفت تیغ ست و کباب تر کنایه از حاصل و
خراج ملک هندوستان چنانکه از بیت لاحق می آید و مجاز مست پیل مست آنرا کباب گفته و پیل مست کنایه از ملک
هند که بسبب سیاه رنگی مردم آنجا چنین تعبیر کرده و توصیف مست بنا بر بهادری ایشان ست چه زمین هند
سیاهی خیز ست کذا افید و توان گفت که این تعبیر بنا بر آن باشد که زمین هند پیل خیز ست لهذا کید هند در تحائف خود
چهل پیل ژنده بلند قامت و دیگر بسته پیل سپید بسکندر داده است چنانکه مذکور خواهد شد عبره بفتح عین مهمله
حاصل گشت و باغ و هندی تر یعنی تیز تر ای پولاد من از پولاد تو تیز تر ست چون ادام صید ای سخن در سخن دیگر
آورد چنانکه طریقه فصیحان ست که مطلب را بلطیفه و تمثیل ادا کنند بلکه مجاز ست و صنائع ذکر کنند
گداوان تیرای گند ازنده تر و باجوش تمام ع از درشتکاری بد پرهیز و بد * ای از آتش غضب سکندر خلاص
خود دور دور شدن دید که با او جنگ نکند بلکه بگریزد و یا صلح کند چنانکه از ابیات لاحقه واضح ست و در بیت
لاحقه علت پرهیز کردن ست و آن واردی اشارت آمدن سکندر که کید هند در خواب دیده و از عظمت لشکر
او ترسیده بود هم برای آمدنش روی زد و تافتن * ز فرمان سوی فتنه نشتافتن * ش ای کید هند او را
مصلحت یا گریز شدن از سکندر بخاطر آمده و نه از فرمان و حکم او سوی فتنه و جنگ برخاستن رای زد چنانکه
بیت لاحق تفسیر او ست و ضمیر رو و شین در آن راجع بسکندر و فاعل آویزد و گریزد کید ست هم ندانست کو را
درین تاب تیز * ش آلخ کو راجع بسکندر و کلمه را علامت اضافت ستیز ست بسوی او ای کید در تاخت و عفو
سکندر هیچ چاره ندانست که ستیز و آزار او را چگونه از خود باز دارد پس ناچار در پیش قاصد عجز خود را اظهار حاجت
و صلح خواست و سکندر را بس ثنا گفت و چون جهانداری تعلق بکمال هوشیاری دارد و پادشاهی عالم را بر سکندر هوشیار تر
حصر کرده دعای شاه گفته چنین خواست که آنرا هم را سوی آلخ ای صلح کردن سکندر با من ازین تر در خاطرش باد
و شین سازدش عائد بگنج و شین بهند ازمش راجع بافسر ای آن خزینه و تاج من همه فدای سکندر ست از من بگیرد و
باز رود و اگر قصد جان من دارد و بگرفتن جان هم راضیم بدندان گرفته آلخ ای اگر شاه مرا زنده نخواهد سر هم جدا ساخت
می آرد که من جان خود را بطوع و رغبت از تن خود برآورده در خدمتش خواهم فرستاد و درین معنی کمال اطاعت ست
و لاآبی بای مصدری بندگی هم و گر باز گونه بود داوری * که تند پیل دارد و کمین آوری * ش مصراع ثانی بیان داوری

می افرازد و فوج انوار خود را در عالم اعلان می سازد و تیغ زنان سکندر سر بر سپهر افراخت ای سوار شد و لشکر را از غزنین
جانب هندوستان روان کرد و راه هندوستان را از فرخی و تازگی چون بوستان شد در آید چو صبح ای یا نفید ابر
غرنده و غضبان در ملک کید هند تاخت آورد ع نکرد آنچه آید ز دیوانگان + ای در تاراج هندوستان تعجیل نکرد
چه بی موجب تاراج ملک کردن و در غضب آمدن بر دیگری کار دیوانگان ست و کار عاقلان و تجربه دیده در بیت لاحق معنی
بی ره آمده و فی تحفه سفت قاصد ست نه بمعنی یک فرد چه اگر تنها یک فرد بودی پس در لاحق لفظ فرستادگان راست
نیاید که فرموده است ع فرستادگان بازگشتند شاد + آنچه هم سر نرگس آنگه بر آمد ز خواب + که ریزد بر او ابر بارنده آب +
ش ای جوش تیغ مرا آنگاه دانی و معلوم گشته آمد او وقتی که بر سرت ریخته شود چنانکه نرگس آنگاه بیدار گردد
که آب باران بروی بریزد و پیداست که گلبن نرگس پس از بارش سر از زمین بر آرد و پس نرگس مثال کید هند و دست
و خواب مثال غفلت او از تیغ سکندر و ابر بارنده مثال سکندر ست و آب مثال تیغ او و در بیت لاحق تمثیل دیگر است
و گرم شدن اشارت بغضب آمدن پس گل مثال کید ست و باغ مثال دانستن او و تیغ سکندر را و خورشید
مثال سکندر غضبناک و پیداست که وجود گلها در باغ بوقت گرم شدن آفتاب ست نه هنگام سردی آن
در خزان هم بجای نخسپد عقاب دلیر + که آبی توان هشتن او را بزیر + ش بیان علو جوش خود ست
که در بیت سابق مذکور شد و آب در زیر هشتن فریب دادن کذا فی الرشیدی مستشهد همین بیت چه عقاب
آشیانه خود بر فراز بلندی سازد و از آب تمام خطر دارد و پس عقاب مثال جوش سکندر ست نه مثال ذات
سکندر چنانکه شارح نوشته و از اینجا لغزیده است پای میر علی شیر که آب در زیر ریختن بمعنی رنجانیدن و او را
از جای شورانیدن نوشته چه این معنی مناسب ذات سکندر ست نه ملائم حال جوش غضب او و کلام سکندر
در رو است ماحصل آنکه چون من بر تو جوش خواهم آورد و پس جوش من بجه تو خواهد رسید که با هیچ عذر و
فریب و حیله تو فرو نخواهد نشست مانند عقاب که آشیانه خود بجایی نکند که کسی در آنجا رفته زیر او آب بریزد و او را
فریب دهد کذا افید هم گر اینجا سر موی بگسیخته است + باین جا سر از موی آویخته است + ش آنجا اشارت
بکید و باین جا اشارت بجانب سکندر و گسیخته شدن سر موی بر خاستن موی بر تن از جوش و غضب و نخوت
و غرور و تکبر و سر از موی آویختن نزدیک شدن سر کسی با فتادن یعنی اگر نزدیک تو بقدر یک موی
غرور و نخوت هست نزدیک من سر تو نزدیک افتادن ست ای در پیش جوش من چنان پندار که سر تو
بخاک افتاده باشد و ایهام به بریدن سرهای دشمنان و آویختن آنها بموی است ست تیغ و در بمعنی ... بلند
که جا پناه باشد غار آغار به معنی چاک چاک و پیداست که در هندوستان بس کوههای بلند ست فرهنگ
پای افتادن بمعنی تاخت مفعول او ست صاحب رشیدی برین لغت این بیت را شاهد آورده است

خورشید از ریزه ریزه شدن با انتشار نور او ست خلاف ظاهر ست و بیت لاحق تمثیل دیگر ست یعنی سوداگران را سود و نفع
ز نیش خواری راه پر خوف ست از دزدان چه راه چون از هم خونخوارگان ایمن شود نفائس قیمتی همه و بار بسیار بر همه
بازرگان را در خریدن متاعها نفع نباشد حاصل آنکه هیچ نعمت و آسودگی بی مشقت و رنجکندگی میسر نشود
چنانکه زر گرفتن از گنج خانه بی تشویش اژدها نباشد نصیب در دنیا با نیکوکاری رنج باید کشید تا نعم ابدی آخرت
بدست آید هم همان چرب گو مرد شیرین گذار + چنین چربی انگیخت از مغز کار + ش شیرین گذار خوش ادا
کننده قصه شاهان چربی انگیخت ای چربی پیدا کرده است از مغز کار خود ای از شیرین گذاری خود مغز روایت
این داستان را نیکو بیان نموده است و مرد چرب گو عبارت از راوی این قصه دریای تلخ بحر عظیم که آبش تلخ ست
و سکندر بر کناره آن رفته بود در نواحی خراسان تمنای هندوستان ای تمنای منقاد ساختن سردار هندوستان
که کید هند بود چنانکه مصراع اول می آید چه بر آستان آمدن بسیار سرها عبارت از منقاد شدن دیگر شاهان
پیش سکندر که همه سلامی او شدند و بعضی نسخ که بجای آستان آسمان دیده شد سهو ناسخ ست و دولت
در بیت لاحق یعنی سلطنت ایران و خراسان ست چنانکه از لاحق واضح ست ای سلطنت این ملک محکوم من ست
و زیر دست من نه یعنی بخت چنانکه بعضی نوشته چه بخت حاکم باشد نه محکوم لگام دادن متوجه شدن و حمله کردن
کذا فی الرشیدی هم از در کینه و کید یکسو نهم + ش الخ ای اگر کید هند و پادشاه هندوستان با من کینه و جنگ آرد
یا با کدام مکر و فریب کند کینه و مکر او را او در خواهم ساخت و بهر صورت که پیش آید او را فرمانبردار خواهم کرد هم و گر با من
او در سر آرد ستیز + ش الخ ای اگر خیال جنگ کند با من مراد و در مصراع ثانی برای مقارنت ست ای گردن او
از تیغ من باشد که او را بکشم و معنی بیت لاحق آنکه از ضرب لشکر خود او را به خاک انداخته از پهلو بپهلو گردانم تا از جا بر
... گردد فور بالضم نام پادشاه قنوج که سکندر او را در میدان کارزار کشته بود و فوران نام ولایت قنوج
ست کذا فی المؤید پس راه دور عبارت از اقصای هندوستان ست که نهایت ملک هندوستان ست
آنکه صاحب مدار الافاضل برین بیت نوشته که فوران جمع فور ست که لقب پادشاه قنوج باشد ع فور و فوران مثل
خسرو و خسروان ست غلط ست ناشی از عدم تفحص کتب لغت و قآن خاقان نام پادشاه ملک چین ست
و به عربی آنرا صین گویند و آنچه مؤید ست که چین دو ملک ست یکی در مغرب و دوم در نهایت مشرق که آن را
چین ماچین نامند انتهی و هذا هو المراد و چنانکه گراتم سیاه وای مائل گردانم و روان سازم و چاچ بهر دو جیم فارسی نام
شهری ست از ولایت چین و کمان چاچ بدان منسوب ست و طراز بالکسر شهری دیگر ست در هندوستان که
... ین شهر سمرقند سلام ست و ... انجاست کذا فی المدار پس از زمین درین بیت عبارت از تمام
هندوستان ست نه زمین یک شهر ع روان کرد موکب چو رخشنده مهر + ای چنانکه خورشید سر آسمان

ای چون وجود ایشان بهباد شده به مردند محافظت از بیفایده شد و کلمه بر تفسیر باد بزم بیا ساقی آن زر بگداخته
که گوگرد سرخ ست ازو ساخته ❊ ش زر بگداخته ای زر حل کرده شده که نام شراب ارغوانی ست اینجا کنایه از می
بیخودی ست که صفت آن اینست که گوگرد سرخ یعنی کبریت احمر که اکسیر زرست از وی بوجود آمده است باین
که کبریت احمر از بیخودی و مستی اهل الله رونق یافته است چه رونق عالم و دنیا و همه انواع نعمت بوجود مسعود اهل الله
و عالی شیر نوشته که شراب را نیز اکسیر گویند بدین وجه که مس وجود مشارب را البته چون زر خالص آراسته می کند
ای شراب واقعی گویا از می بیخودی ساخته شد ای بر تو این می البته بران افتاده است که این اثر دارد م
بمن ده که تا زو دوائی کنم ❊ مس خویش را کیمیائی کنم ❊ ش دوائی و کیمیائی بیای عظمت ای بر مس
خویش آن زر بگداخته را بنید از قسم مس من زر خالص گردد و قیل اکول مصدری ست ای دوا اندازی کنم
تا فی برای نسبت ای مس خود را نسبی کنم که کیمیا دران بکار برده باشد ای زر گردیده باشد والمآل واحد

رفتن سکندر بملک هندوستان و فیروزی یافتن بر کید هندی

م فرس خوش ترک را که صحرا خوش ست ❊ عنان برکش بارگی دلکش ست ❊ ش فرس تن خاکی که مرکب روح ست
در کسب کمالات علمی و عملی و خوشترک راندن اشارت به تیز راندن او جهی که مدت مانده نشده و صحرا کنایه از زندگانی
و ایام به صحرای اعمال صالحه که در نظر سالک راه آن بس خوش ست و خوش بودن صحرای زندگانی از جهت
سامان اندوزی آخرت ست که در زندگانی توشه آخرت توان ساخت ای تن صحیح و سالم خود را در ورزش
کارهای نیک در آر و ازین خوش راندن و بکار نیک در آمدن عنانش را باز مگیر و معطل مگذار زیرا که بار
تن تو دلکش یعنی قابل خوش راندن ست و ضعیف نیست و پیداست که بوجود اسپ خوش رو صحرا
خوش میدان اول فارس تخوشترک رانی می کشد و بیت لاحق علت خوشترک راندن و جای زشت و دنیا
محل ارتکاب معاصی ست یعنی از دنیا بسوی بهشت به نکونامی باید رفت که حصول بهشت و نکوئی کردن
و دل سنهادن بر دنیا جای مانفی نیاختن ازانجا که قارون دانسته بود که من بدنیا دیر خواهم ماند پس
تعالی که صدقه نکرده بود نداد که شما بواد در وقت حاجات خود در مانده شوم و عاقبتش بد شد پس
به دل سنهادن ست بر دنیا م ره رستگاری در افگندگی ست ❊ که خورشید جمع از پراگندگی ست ❊ ش
رستگاری خلاصی از عذاب اخروی افگندگی بمعنی کشیدن در نکوکاری و تواضع و نفع رسانی و مصراع ثانی
تمثیل آن چه پراگندگی خورشید عبارت از انتشار نور اوست که عالم را روشن ساخته و جمع بودن او کنایه
تا کاستن وی پس بابن سر افگندگی که نور او بر خاک افتد از کاستن خلاص یافته است و آنچه محمد رضا نوشته
که اگر خورشید از انتشار نور نبودی مثل ستارگان ریزه ریزه شدی و بجا بیا تو صل یافتی پس رستگاری

[right margin note, partly legible:] ... تا ... نور ... جای ... ۱۲

ش آتشخانهای آن آتشخانه که در بلخ بود و گشتسب بالضم کاف فارسی و فتح شین معجمه و سکون سین مهمله و بای موحده در
آخر ضبط کرده‌اند پس آذر گشتسب یعنی آتش جهنده است که عبارتست از برق چه آذر بالمد بمعنی آتش است و گشسب
بمعنی جهنده و وجه تسمیه اش باین نام آنکه آتش همیشه در آن جهنده و شعله زننده بودی کذا افیده و شارح نوشته که بانی
آن گشتاسب شاه است پدر اسفندیار یعنی بیت آنکه موبد متولی آن آتشکده چنان مالدار بود که بر اسپ خود نعل زرین
می‌زد که با دولت بسیار بود هم چو خسرو بران گنجدان دست یافت ❊ مغان را ز جام مغان مست یافت ❊ ش
گنجدان همان آتشخانه که زیر گنج بود مغان آتش پرستان جام مغان ای جام باده مغان که بیکدیگری می‌خوردند و
ایهام با آتش پرستی که همچون جام باده صورت عیش ایشان بود هم بهشتی صنمخانه‌ای جو برکرد ❊ ز روز نج پرستنده را
دور کرد ❊ ش بهشتی صفت مقدم صنمخانه است و در نسخه محمد رضا بی یاء است با خفا فت بیانیه و حور بچگان
پری پیکران روز و رنج عبارت از آتش سوزنده و پرستنده آتش پرستان هم به پرداخت آن گنج دیرینه را ❊
ز زر و داد مرهم بسی سینه را ❊ ش ای گنج آن خانه برداشت و زر جمع بگنج سینه ای خسته سینه که بی نوا و
تهیدست باشند چنانکه از انعام هم می‌آید ای عطا جان نواز زان گنج زر بخشید و خرم گردانید هم بگرد خراسان برآمد تمام ❊
بهر شهر آورد تخت مقام ❊ ش ای در شهری که پیرامون شهر خراسان بود تا آنکه هم بمغز خراسان در افگند جوش ❊
خراسانیان را بمالید گوش ❊ ش مغز خراسان اصل شهر خراسان که بس عظیم است و جوش افگندن تهدید کردن ❊
مرزم خراسان که عنان دشمن مذکور را به پیکار سکندری کشیدند هم بهر ناحیت گرد موکب روان ❊ که یار یگرش بود بخت
جهان ❊ خراسان و کرمان و غزنین و غور ❊ به پیمود هر یک به پشم ستور ❊ ش تفسیر بیت سابق که این شهرها
در حوالی شهر خراسان است و همه را فرستادن افواج لشکر با خراب و پامال ساخت هم بهر شهر کامد بشادی فراز ❊
ز شهر گردید بر شاه باز ❊ ش ای بهر شهری که از شهرهای مذکوره و هم شهرهای دیگر آمد و فراز بمعنی نزدیک تفسیر باز است
جهان گشتنش گرچه با رنج بود ❊ همه راه او گنج بر گنج بود ❊ ش مشقت سفر هم بهر منزلی کو گرسنه فرار ❊ گران
سنگ بودی ز گنجینه بار ❊ ش ای بار گنجینه او گران سنگ بودی نهاد هم زمین را بگنجی با بنا بشستی ❊ گذشتی
در خاک بگذاشتی ❊ ش انباشتن پر کردن ای هر جا که گنج خود در خاک نگهداشتی و خواجه بتقریب این مقام
و علت می‌گوید هم زری کادمی را کند بیمناک ❊ چه در صلب آتش چه در ناف خاک ❊ ش بیمناک از جهت
محافظت زر و سیم و غیره در صلب آتش ای سوخته بمیان آن در ناف خاک ای نگهداشته در خاک ذکر صلب
و ناف از تلازم است یعنی زر سوخته و در خاک نهاده برابر اند که سود ... ضایع باشد ... بحال
آتش پرستان و حال سکندر شاه و مثل آن هم خلائق که زر در زمین می‌نهند ... قفل ... آهنین می‌نهند ❊
برآمد و خاک شانزاد بود ❊ بند بندش قفل آهن چه سود ❊ ش ... خاک شان وجود خلائق

گر آن و روایت تا زمان حضرت خواجه صبح بر پا بوده اند تا کنون والله اعلم بکید نگر چه رنگ دارند انتهی آنا و بیت سابق
واضح ست که آن خصوصیت تا قیامت قائم خواهد بود والعلم عند الله هم چو زد لشکر کبک پا بر تذرو * ز ملک تتار
شد شهی مرو * ش بتذروای برلشکر تذروان کنایه از دارا بستان ست و هواخواهان سکندر را به لشکر
کبکان ازان عبارت کرده که ایشان غالب بودند بر خصمان خود چه از سکندر قوی بخت پشتی قوی یافته بودند
و پیداست که کبک تیز رو غالب ست بر تذرو که کند رو است و مرو بالفتح نام شهری دیگر ست و در اینجا باید دانست که تقریر
اوستاد امجد مکرم مولانا محمد اکرم تا اینجا تمام شده که این مجید ان در ایضاح ایجاز بی بجز امکان کوشیده است
و بیشتر ازین بدست مسکین تحریر خلعت رشید او میان محمد رضاست پس هر چه از تحریرش پسند خاطر افتاد
خواهم نوشت و حل متن را ازینجا فرو می گذارم تا کتابم از قدر دراز نگردد و بالله التوفیق انه خیر رفیق هم بگشت آتش
هیربد خانه را * وز آتش پراگنده پروانه را * ش هیربد خانه آتشکده که خانه او ست ای آتشخانها شهر مرو را
خراب ساخت و از آتش خالی کرد و پیر پروانه عبارت از آتش پرست هم به بلخ آمد و آتش زند و زهشت * بطوفان
شمشیر چون آب گشت * ش زردهشت بضم با همان زرتشت واضع این دین باطل که زردشت و دا
هر دو بمعنی دشمن ست ای دشمن زند و زند زنده تارک دنیا به طوفان شمشیر بجزم شمشیرهای لشکر که بر خداوندان
آتشکده بلخ برزده سرهای ایشان را برباد دادند و چون آب تشبیه در کشتن آتش ست و تواند که صفت
شمشیر باشد ای تیغ گذرنده چون آب که او در هر چیزی نفوذ می کند هم بهاری دل افروز در بلخ بود * که
تازه گل را دهن تلخ بود * ش بهار نام بتخانه ایست در ترکستان و صاحب رشیدی بمعنی آتشخانه مطلق
آورده و مولانا فرموده که بار بمعنی آتش آمده پس بهار بمعنی مصاحب بمعنی آتشکده ست ای جائی که با آتش
باشد که از روی ارزو لفروزی و خوشرنگی آن آتشکده دهن گل نوبهاری تلخ بود ای حسرت می خورد و شیفته
می شد هم پری پیکر آنجا در و چون نگار * صنمخانهای چو خرم بهار * ش نگار بمعنی تصویر خوشنما و صنوبر
ای خانهای نگارین و پر زیب که در حوالی آن آتشکده بنا کرده بودند و در آنها بتها نهاده و بهار بمعنی موسم
شگفتن گلها که در اخیه و ازینجا معلوم شد که در بلخ آتش پرستان بت پرستی هم می کردند و تواند که آن
خانها را بنابر آرایش تمام صنمخانها گفته باشد چه بت پرستان با صنام خود پس زینت کنند پس اگر
خانها برای شب گذرانیدن خادمان آن آتشکده خواهد بود والله اعلم ببرام عبادة الکرام هم درو بیش
ز اندازه دینار و گنج * نهاده بهر گوشه بی دست رنج * ش ای جای با شفقت موبدان وی و دولتمندان نهاده
بود و رواج یافتن آن آتشکده و محمد رضا گفته که رنج دستبرد یعنی گنج و دینارها نبود ای از صرف و خرج فارغ
و آتشخانه افتاده بود و بی قاعده در آنجا نهاده هم زده موبد ش نعل زرین بر اسب * شد و نام آن خانه آذر گشنسپ

ماله تا اینجا قلم مولوی محمد اکرم تمام شد و بعد ازین تحریر محمد رضا است ۱۲

که بیان دشمن را گشته بود و دارای آل داصد م زشرای گنجش چو پیرام کرد ٭ ببهلو زبانش هری نام کرد ٭ ش شرا بروزن غرا
ساخت اسپان که از زر باشد اینجا بقرینه اضافت گنج بمعنی فرو ریختن زرست کذا فی الرشیدی و در مؤتشهد هذا البیت و هری
بالکسر نام شهریست که دو بنا کرده سکندر که آنرا شاید بالکسر الهاء و تشدید الراء و نیز هرات بالکسر و تخفیف گویند کذا فی الرشید اکنون آنرا
هرات نامند و بپهلوی نام ولایتی است از ملک بالا که زبان پهلوی منسوب بدانست کذا فی المؤید م بگنجینه چون آن بنا
برکشید ٭ بشهر فشاپور آنرا کشید ٭ و در نسخه مولانا ع چو گنجینه آن بنا برکشید ٭ ش پس گنجینه آن بنا بمعنی همان
بنای هرات ست و برکشید بمعنی بلند کرد م دو بهره جهان را در آن شهر یافت ٭ هوا خواه خود را یکی بهره یافت ٭ ش
دو بهره دو حصه و دو گروه و بهر بمعنی بهره م دگر بهره زو طبل دارا زدند ٭ دوم رو تپش آشکارا زدند ٭ ش زنوای از
شهر فشاپور طبل دولت دارای طبل دوستی دارا شاه چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست پس طبل زدن بمعنی آشکارا کردن دوستی
اوست ز طبل دوستی برای او نواختن چه دارا مرده بود کذا فی رشید م ز دارا ملک رایتی داشتند ٭ بفلک زیر آن رایت
انگاشتند ٭ ش ای از رایت دارا یک رایت بدست ایشان مانده بود که آن رایت را از فلک عالی تر میدانستند و فتح
خود را از آن پنداشتند م چنان رایتی را بناموس شاه ٭ برانگیختندی بناموسگاه ٭ ش بناموس شاه ای برای اظهار
ناموس دارا شاه و ناموسگاه جای ظاهر کردن ناموس او که جنگگاه و غیر آن باشد م سکندر بسی پای درکین فشرد ٭
زکس مهر دارا فشایست برد ٭ ش ای محبت دارا از دل ایشان نتوانست زدود اگرچه در کینه کشی از دارا پرستان
پای افشرد ای برایشان غضب آورد م همان چاره دید بر داوری ٭ که یاران خود را کند یاوری ٭ ش در آن داوری
ای در زدودن مهر دارا از دوستان او یاران خود که از آن دو فرقه یک فرقه هوا خواه سکندر بودند و یاوری کردن یاران
خود را عبارت از دادن رایت خود است که بدست ایشان و همچنانکه گفت م ز فوتیکه خود بفرسنگ و راسی ٭
کند رایت دیگر آنجا بپای ٭ ش آنجا ای در شهر فشاپور م وزان رایت آن بود مقصود شاه ٭ که رایت زرایت
بود کینه خواه ٭ ش ای اهل رایت سکندر از اهل رایت دارا کینه کشند و همیشه جنگی باشند چنانکه می فرماید م چو دارا
کان شهر دارا پرست ٭ بجهد سکندر نیاید بدست ٭ ش آن شهر دارا پرست فشاپور که مشتمل بود بر دارا پرستان
نیامد بدست ای ایشان مطیع سکندر نشدند و لفظ سکندر را اینجا از باب وضع مظهر بجای مضمر ست تا دلالت کند بر آنکه
سکندر ظفر یاب هر جا اگرچه در اینجا جهد بسیار کرد ظفر نیافت که مقصود از آن خصومت آن دو فرقه تا قیامت رفته بود
لهذا اسکندر پس از صرف جهد تمام م خصومتگهی ساخت تا نفخ صور ٭ که از سازگاری شد آن شهر دور ٭ ش
ای شهر فشاپور را جای خصومت دائم ساخت که از هیچ از سازگاری یکدیگر بحسب مشیت ایزدی دور شدند چنانکه
خواجه رح از خود می فرماید م خصومتگران گشته در خاک پست ٭ هنوز آن خصومت در آن خاک هست ٭ ش خصومتگران
عبارت از کسانیکه اول این خصومت آغاز کرده بودند مولانا ناشر نموده که از اینجا ای از کلمه هنوز چنان می آید

ای پشتی که بر سر بود ای شکست پشت به مد باکذا فی فیه و تواند که پشت کنی از آتش کده باشد و زردشت بنام معنی دشمن
زردشت آمد و نیا نام موضع دین آتش پرستی هم زنگیان بیرون شد و آمد بر پی + با فگندن دشمن افگنده پی + ش
جزای چو با فگندن دشمن طرف افگنده پی ست ای برای کشتن دشمن در ری قدم نهاد و ری نام شهری معروف که
مسکن آن دشمن بود هم بر آتش پرستان سیاست نمود + بر آورد زان دوده یکبار دود + ش ای بر آتش پرستان
که در نواحی شهر ری بودند آن دوده ای قبیله آتش پرستان دود بر آوردن بلاک ساختن هم چو دشمن خبر یافت
که آمد پلنگ + بسوراخ در شد چو روباه لنگ + ش پلنگ سکندر قوی دست بسوراخ در شد ای بگریخت
چنانکه از بیت لاحق می آید هم بآوارگی در خراسان گریخت + از آن قائم ری تقائم بریخت + ش از آن
قائم ری از دشمن باشنده ری که خیال مقاومت سکندر داشت و بریخت لازمی ست و تقائم بیای زائده فاعل
آن و تواند که معنی مع باشد ای از آن دشمن با وجود آنکه قائم و مستحکم بود بسر خروی او که نشان استقامت ست بریخت
ای استقامتش نماند که بگریخت کذا فی فیه و در مدار الافاضل ست قائم بریخت و تقائم بریخت ای جنگ ناکرده عاجز آمد
شست شهر بیت متن پس از قائم ری سکندر مراد ست که در ری اقامت کرد ای آن دشمن از وی جنگ ناکرده عاجز شد
و در بیت خوردها نیز همچنین چون یکی از شاطران شطرنج از حریف عاجز آید مهره از دست ریخته برخیزد و بگوید که بازی قائم ست
و این کلمه علامت عجز ست هم چو دانست خسرو که در خیم او + گریزان شد از قرو دیهیم او + ش در خیم بکسر دال و زای
فارسی بمعنی دشمن و معنی ترکیبی آن بد و زشت طبیعت ست چه دژ بمعنی بد آمده و خیم بالکسر عادت فر بالفتح و تشدید الرای
شکوه و عظمت و دیهیم چتر شاهی و قیل تخت و تاج ملوک و هم کلاه مرصع بجواهر هم گرا از گریزنده راهی گرفت + شب پیخون برده
راه بر وی گرفت + ش گرا علامت اضافت نیست بسوی گرا از که بضم کاف فارسی بمعنی خوک نر ست و مقرر ست
که خوک گریخته راهی گرفته و باثر پای او رفته می کشند ای تعاقب او کرد و تاخت آورده باه گریختن را بند ساخت هم چنان
تیز رفته شد که دریافتش + نه بس سر از ملک بر تافتش + ش ای از ملک خود که ایران و خراسان بود سرش را بر تافت
و بر انداخت هم چو بدخواه را در گل آگنده کرد + پراگندگان را پراگنده کرد + ش در گل آگنده کرد ای بکشت و دفن
کرد او را پراگندگان پریشان روزگاران و آن باشان بی خانمان که با آن دشمن جمع آمده بودند پراگنده کرد ای بعضی را
بکشت و بعضی را از ملک خود بدر ساخت کذا فی فیه هم بجائی که بدخواه را گشته بود + بنزدیک صحرا یکی پشته بود +
ش ای در آنجا پشته زمین بلند بر آمده بود که یکطرف آن تا بکنار شهر خراسان بود و طرف دیگر او نزدیک کنار
صحرا کذا فی فیه هم بشکرانه دولت تندرست + بر آن پشته بنیادی افگند چست + ش بنیادی بنای عظمت ای
شهری عظیم برای شکرانه دولت تندرست و قوی شدن پادشاهی خود که بقتل آن دشمن بهم رسید بنا می شهر انداخت
چه دشمن بدسگال پادشاهی پادشاه را زحمت باشد کذا فی فیه و تواند که دولت تندرست عبارت از بخت قوی باشد

وایعضی ست لیسیاته ان علاو نامند و وجه تشبیه ماه نو به گل شش روزه همین شش روزه بودن ماه است پیداست که
مدت بقای گل بر سر شاخ همین پنج روز یا شش روزی باشد و نیز صورت گل بر خلخال زنان نقش می کنند لهذا در مصرع
ثانی بخلخال نو مژده و خلخال یک هفته باضافت بیانیه همان یک هفته و وجه تشبیه هفته بخلخال دوران و گردش ایام
هفته در عالم است چنانکه خلخال مدور است حاصل معنی آنکه چون ماه نو دران سفر که شش روزه بود به هفته رسیدی
تاریخ ماه هفتم گردید سکندر از نواحی شهر خلخال بیرون آمد و روانه بگیلان شد کذا افید و در نسخه شارح در میان یک روزه
ماه نو واو عطف است پس گرو شدن گل شش روزه و ماه نو تا هفته در خلخال اشارتست بلشکری ایشان که تا هفته
هر دو مائل بلشکری باشند پس این لشکری را خلخال تصور کرده و بعد از گذشتن یک هفته از حلقه لشکری بیرون آیند که ماه نو
کامل شود و گل تمام شگفته شود یعنی سکندر همچون گل شش روزه و ماه نو در شهر خلخال اقامت کرد چنانکه گل شش روزه
و ماه نو در خلخال خود که حلقه لشکری ایشان است اقامت می کنند و پس از گذشتن هفته از شهر خلخال کوچ کرد انتهی کلامه
و این معنی اگرچه صحیح است اما ربط این بیت بلاحق و حسن معنی فائق در تقریر اول است کما لا یخفی علی العارف
باسالیب الکلام و لطائف ادا المرام و میر علی شیر این بیت را اشارت باجتماع ماه و آفتاب نموده که بتاریخ
بست و هفتم ماه می باشد یعنی چون ماه که بتاریخ بست و هفتم مانند گل شش روزه بود از حلقه اجتماع آفتاب
سر بر آورد ای وقت محاق بگذشت سکندر در شهر گیلان درآمد که شاهان بوقت محاق در شهری نمی آیند و این معنی
باآنکه بخلخال یک هفته ملائم نیست و هم توصیف ماه نو مستدرک می شود با بیت لاحق که دران ذکر امروزست
چندان ربط ندارد و علیک بالانصاف فانه من خیر الاوصاف م زیر کار آن حلقه برگرد سر + که خوانندش امروز
خلخال زر + ش حاصل برگرد سر سکندر است و مصراع ثانی بیان آن حلقه که شهر خلخال زر را سزاوار است سزاوار و
و مناسبت خلخال پای زنان حلقه گفته است و خلخال زر نام شهریست میان قزوین و گیلان و از تخصیص امروز
چنان می آید که در قدیم آن شهر را نام دیگر بود که اکنون در زمان خواجه رح او را خلخال زر گویند کذا افید حاصل بیتین آنکه
سکندر بتاریخ هفتم از نواحی شهر خلخال زر که دران صیدگاه او بود سر برآورده و کوچ نموده در شهر گیلان درآمد
چنانکه می گوید م بگیلان درآمد بکردار ابر + بدانسان که در بیشه آید هژبر + ش مصراع ثانی تفسیریست بدانسان
ای بی ترس و باک چه پیداست که سحاب در برآمدن خود از هیچکس نترسد چنانکه هژبر در بیشه از چیزی باک ندارد
و تواند که مصراع اول اشارت بجوش سکندر باشد که با اهل گیلان کرده بود زیرا که دران زمان اهل آن همه
مغان بودند م بر آتشکده کامد آنجا بدست + چو چرخ سر گردنش بر آتش پرست + ش آنجا ای در حدود
شهر گیلان لا زال سکانها مسلمون فی الامن و الامان م چو بشکست بر هیربد پشت را + برانداخت آیین
زرتشت را + ش هیربد بیای فارسی و ضم بای موحده خادم آتشکده و حاکم گبران بر هیربد صفت مقدم پشت

بانگ تُروه ÷ برآورده باد شتبانان سرود ÷ ش چکاوک مرغ معروف خوش آواز که از گنجشک قدری بزرگ ست
هندش نیز ... که هندش چکاوه و چلوی گویند ونیز نام نوائی ست اینجا بدو معنی اول ست و ثانیا
ایهام به تلازمت کلمه نوا که فاعل برآورده است بادشتبانان پیش صحرانشینان هم گره برکمرگاه زده ساق جو ÷
رسیده به دهقان دُرود درو ÷ ش گره برکمرگاه زدن سخت شدن که هنگام پختگی جو و گندم باشد. درود درو
بشارت بدین فاعل رسیده های هنگام درودن باد هقان سلام داده بود که اینک جو و گندم را درو کن هم شکم
کرده آهوی صحرا ابزنگ ÷ برو تیز ترکرده دندان گرگ ÷ ش ای آهو فربه شده بود و گرگ آرزومند خوردن وی
هم نی گور چون زهره گاو شست ÷ گوزن از بیابان ره کوه جست ÷ ش یعنی قدم گوران از بس فربهی چون
تلخه گاو شست شده بود و گوزنان از خوف گداز چربی خود که گداخته بودند و سایه گاه خواسته و پیداست که
گوزن از بس فربهی و چربی تاب آفتاب نیارد و سایه می طلبید و زهره گاو از زهره دیگر با نوران صحیحست کذا
افید و در کشف اللغات آورده که زهره گاو نام مهره ایست زرد که در میان تلخه گاو می باشد هندش گاو زهره چن
ما مند که زر و در یخته شود هم ز نوزادگان آهوان سره ÷ جهان در جهان یکبیک آهو بره ÷ ش بیان کثرت
آهوان و غزالان ست نوزادگان یعنی نوآیندگان صفت مقدم آهوان سره آهوان ای ماده آهوان سره
و پاکیزه و بی عیب که بچگان نو آورده بودند و آهو بره غزاله یعنی هریک غزال که از آهوان پاکیزه زاده بود عالم
در عالم شده بود بنا بر کثرت ماده آهوان کذا افید و شارح بمتابعت علی شیر جهان اول بمعنی روزگار گفته
و ثانی بمعنی جهانیدن و بازی کنانیدن چنانکه بعضی نسخ جهاننده جهان واقع ست و مقرر ست که آهو برگان
چو از شیر مادران مست شوند بایکدیگر می جهند یعنی غزالان بی عیب و پاکیزه که از مستی شیر آهوان سره
آن صحرا بر زمین جهیدند گویا دایه ایشان جهان بود که ایشان را بازی می کنانید و بر زمین می جهانید
و ایهام آنکه روزگار می جهانید و می برد یکبیک آهو بره را در پیش گرگان و شکار کردن ایشان انتهی بر این معنی
ز نوزادگان بیان یکبیک آهو بره است ولا یخفی استدراکه فالاحسن هو المعنی الاول هم جهاندار با صید و
بار بر وجام ÷ همیکرد منزل به منزل خرام ÷ ش با صید الخ حال ست از فاعل همیکرد ای سکندر منزل
بمنزل می رفت بجائی که صید افگن بود و نغمه شنو و باده نوش هم چو گل پنج یک روزه ماه نو ÷ به خلخال
یک هفته در شد گرو ÷ ش چو شرطیه است که جزای بیت لاحق ست و گل بحذف کسره توصیفی موصوف صفت
و پنج و یک روزه یعنی شش روزه صفت آن و مجموع موصوف با صفت مضاف ست بماه نو باضافت
بیانیه پس ماه نو را بگل شش روزه تشبیه داده و گل پنج و یک روزه گفته است و ظاهر عبارت شش روزه بود
لیکن از و عدول نموده پنج و یک روزه فرموده است تا در کلام جمع آوردن کلمات اعداد و زیاده شود

ازاستماع گلبانگ مرغ ... گویا جامهٔ شعر گل را تا ناف ازهم دریده پس ناف عبارت از گره گل است
که مدتنگ شکفتن اوست و این تخییل بنا بر شگفتن گل است از وزیدن باد صبا در هنگام صباح کذا افاده مولانا محمد سعید
و شارح بمتابعت میر علی شیر نوشته که اضافت شقه به زربفت بیانیه است چه شقهٔ زربفت استعارهٔ بات است
که بلبل را گویند و چون شگفتن گل بباد صبا منسوب است ذات گل را جامه صبا تخییل نموده و چون مستان عشق
بر نوای حزین گریبان از خود چاک زنند شگفتگی گل را چنان خیال کرده که گویا از رقص صبا بر سماع گلبانگ
بلبل جامهٔ گل که در مجاز لباس صبا بود تا ناف دریده شما ای صبا در رقص خود جامهٔ خود را که گل است دریده بود
انتهی کلامه و تقریر اول مطابق لفظ بیت است و معنی ثانی از تکلف راست نیاید فافهم و انصف هم خرامنده
بر رخش بیجاده نعل * چو گل لعل در زیر گلنار لعل * ش فاعل خرامنده گل لعل است رخش اینجا بمعنی مطلق اسب است
که بیجاده نعل صفت اوست و رخش بیجاده نعل عبارت از ذات گل لعل که از جهت تندی و سرخی خود گویا اسپیست
که نعل او از گوهر بیجاده است کذا افیده حاصل آنکه گل سرخ که در زیر گلنار سرخ از باد وزان در حرکت بود
بنا بر اعتباری گویا سواری است سرخ لباس که بر اسپ بیجاده نعل خرامنده است و شارح از رخش بیجاده نعل
شاخ گل سرخ گرفته که در هنگام نورستگی سرخ فام بر آید و پیداست که گلها بوقت بهار بسر شاخسار
بعضی فوق باشند و بعضی تحت یعنی گل لعل بر اسپ بیجاده نعل که تنهٔ او باشد سوار شده در زیر فضای گل
انار از جهت تحریک باد صبا خرامنده می نمود پس این بیت بیان رنگینی گلبنی است از گلاب که در زیر درخت انار
بود چنانکه بیت لاحق بیان لطافت خوبی توت است هم دو نوباوه هم توت و هم برگ توت * ز حلوا و ابریشم آورده
شود * ش نوباوه هر چیز نو آمده عموما و میوهٔ نو رسیده خصوصا توت ای میوهٔ توت که بغایت شیرین است
و نیز از وی حلوا سازند که عرب آنرا فرصاد گویند و فاعل آورده شود و نوباوه است و مطلع ثانی لف و نشر
مرتب است ای از میوهٔ توت حلوا پیدا شده بود که بس شیرین بود و از برگ توت ابریشم حاصل گشته که کرم پیله
را می خورانیدند و از لعاب آن مادهٔ ابریشم لطیف بر آمدی و آنچه علی شیر نوشته که شود آوردن بمعنی راجح
شدن و فائق آمدن است ای میوهٔ توت در شیرینی از حلوا فائق بوده و برگ آن در نرمی از ابریشم راجح خلاف
ظاهر است اگرچه مبالغه در آن بیشتر است هم زمین چون زر و آب چون لاجورد * چو دیبای نیم ازرق و نیم زرد *
ش ای زمین از سبب نباتات چون زر رنگ زرد داشت و نیز رنگ خاک در اصل زرد است چنانکه در کتب
نجوم مرقوم است و آب سیلاب بر سطح خاک چون لاجورد بود از جهت عکس ازرقی آسمان کبود و دیبای
نیم زرد و نیم ازرق از روی سطح آن گفته که نیمش ازرق باشد و نیمهٔ دیگر زرد پس زمین زرد را به مع آب
لاجوردی با این دیبا تشبیه داده است کذا افیده ای هر دو رنگ بر سطح خاک ظاهر بود هم نوای چکاوک ببالا

نشاید زدن کنده بر پای خویش ✤ ش طالع فاعل آوردست و کنده بر پا زدن مقید شدن ای چون طالع کسی جنبان
خواهد که او جهان گرد باشد پس او خود را بر جای نمی تواند گرفت چه هر کس محکوم طالع خود ست پس بنا برین مقدمه
م شدن رفت زان کوه چکیده شهریار ✤ سواحل سواحل دریا کنار ✤ ش آن کوه چکیده منزلی که در دشت نزدیک قلعه سریر
کرده بود دریا ای دریای شرف چنانکه در خاتمه داستان سابق فرموده است م ازان کوه پایه در آمد بدشت ✤
بسوی شرف دریا زمین در نوشت ✤ ش یعنی ازان منزل کوچ نموده منزل بمنزل برکنارهٔ دریای شرف بسوی
خراسان روان شد م سیاهش زمه بر کرانست برون ✤ ستونی بر آورد بر بی ستون ✤ ش زمهای از فلک ماه و بی ستون
کنایه از علم شاهی که بدست سیاه بود و فاعل بر آورد سیاه و بی ستون آسمان پس مصرع ثانی تفسیر اول ست م بصیدافگنی
می نوشتند راه ✤ که هم صید خوش بود و هم صیدگاه ✤ ش ای صحرای آنجا بس سبزه زار و خرم بود و هم صیدان آسوده
و فربه بسیار این صیدافگنی دیگر ست که برکنارهٔ دریا کردند بخلاف نخچیر که گفته سابق که آن در دشت نزدیک قلعه سریر بود م
ز بارگران خوشه خم گشته بود ✤ تگ و تاب نخچیر کم گشته بود ✤ ش بیان مصرع ثانی بیت سابق ست و تاب رنج دویدن
ای دران هنگام خوشهای هر نبات بپختگی رسیده بود و شکارها از خوردن آنها فربه و سیر شده و از سبب سیری تگ و تاب بازمانده
چه تگ صید در حالت گرسنگی می باشد و در سیری چندان نبود م ز بس رود خیزان لب رودبار ✤ نشانده ز رخسار گیتی غبار ✤
ش لب رودبار یعنی لب جوی بزرگ فاعل نشانده است و رود خیزان بمعنی سیل ریزنده صفت مقدم او یعنی لب رودبار
آنجا از بسکه سیل را از درون خود برون میریخت از رخسارهٔ عالم گرد و نشانده بود ای از تری آن زمین گرد و غبار خاست
چنانکه در خاتمه داستان سابق فرموده است ع ازان کوه پایه در آمد بدشت ✤ الخ م ز برق آمده ابر نیسان بجوش ✤
بر آورده تندر به تندی خروش ✤ ش ای برق در ابر بهار جوش می زد و رعد به تندی می خروشید چه تندر بضم تا بمعنی
رعد ست م رگ رستنی در زمین گشته سخت ✤ برقص آمده برگهای درخت ✤ ش رگ رستنی بیخ گیاه و جز آن
برقص آمده ای باد آن زمان نرم می وزیده و برگهای درختان ازان می رقصیدند چه در وزیدن باد تند برگ می افتد
و رقص بر درخت نمی کند کذا افید م ز گلبانگ شتابه زندباف ✤ دریده صبا شعر گل تا بناف ✤ ش گلبانگ
آواز خوش به ترنم و هم بانگی که قلندران وقت ذکر یکبارگی می کشند کذا فی المؤید و شتابه بهر دو بای
موحده تازی که اولی مشدده است نام قمری ست و زندباف بفتح زای تازی بلبل عاشق گل که او را زندواف و
زندواف و زندخوان نیز گویند کذا افید و از رشیدی معلوم میشود که زندباف بزای پارسی ست که زند نام کتاب مغان ست
و بلبل را بجهت مناسبت بخوشخوانی اهل زند زندباف و زندخوان نامند انتهی کلامه و شعر بالفتح جامهٔ ابریشمی باریک
و نازک پس باد صبا را شخص صاحب وجد تخییل فرموده و گل شگفته را شخص دیگر خیال نموده که جامه شعر پوشیده بود
و پیدا است که در وجد و رقص صاحب حالت دست او بر گریبان دیگران می افتد و معنی بیت آنکه باد صبا

نسخ چنین است ع همی هر چه را اندرین در نوزاد + خود ظاهر است م بجز صرصر باد پایان شاه + کس این گرد را بر ندارد
ز راه + ش صرصر باد تند و زان و اضافتش بباد پایان بیانی ست و تواند که کنایه از تند از تاخت اسپان شاه
و گرد گفتن آن باغی را تحقیر اوست پیش لشکر شاه و در اکثر نسخ جای بیت گذشته که ع چو باز از نشیمن گشاید
دوال + است اینجاست هذا انسب ولکنه فی نسخة مولانا مقدم بکمار قمناه م چو اندر سخن پیک چستی نمود + پیام سخن را
درستی نمود + ش ای پیغام شاهزاده ملک را درست بیان کرد و در نسخهٔ مولانا نامه بست ای چون پیغام تمام یادگیرانه
عرض ساخت آنگاه برای درست و راست کردن سخن خویش نامهٔ آن ناکس را در پیش گذرانید چنانکه می فرماید م
به نیک و بد از رازهای نهفت + همان بود در نامه کارنده گفت + ش به نیک و بد یعنی تمام احوال رازهای نهفت
ای رازهای احوال ملک ایران که قبل از آمدن آن قاصد بر سکندر پوشیده بود آرنده قاصد ای آرندهٔ نامه م شه شیر دل
خسرو پیلتن + در آن داوری گفت با خویشتن + ش در آن داوری ای در عرضگاه قاصد م مرا تخت کیخسرو
اینجا بزیر + به تخت من اینجا دگر کس دلیر + ش ای غالب و استیلا کننده است م بدان داستان ماند این تاج
و تخت + که از هندوی هندوی بر گرفت + ش ماند ای مشابه است این تاج و تخت پادشاهی ایران زمین
هندوی بر دو بیای وحدت ای یک دزد از دزد دیگر رخت بدزدد چنانکه علی شیر حکایت این معنی آورده است یعنی
من این پادشاهی را از دارا دزدیده بودم و او از دست من دیگری می دزدد م صواب آنچنان شد که آرم شتاب + که
آزرم دشمن بود ناصواب + ش شتاب تاخت بر دشمن آزرم صلح کردن با دشمن که نشان زبونی ست م بگو موکب
شاه بود آسمان + که ناسوده بر جای خود یک زمان + ش مقولهٔ خواجه ست در گردیدن سکندر باطراف عالم موکب
فوج لشکر ناسوده ای نیاسوده و همیشه در گردش بود مانند آسمان م جهان کاروان شاه سالار بود + در آن کاروان مال
بسیار بود + ش تخییل دیگر ست تا تتمه بیت و جهان کاروان مبتدا و خبر ست و کذلک شاه سالار و در آن کاروان ای بکاروان
جهان ای عالم مثل کاروان بود و سکندر پیشرو آن الخ م ز هر گوشه بار او می فتاد + جهان کار در کار او می فتاد + ش
ضمیر او راجع به کاروان جهان و کار جهان افتادن بار اهی یکبار افتاده را هنوز بر نمیداشتند که بار دیگر می افتاد ای یک
مهم با سر انجام نرسانیده بودی که مهم دیگر او را پیش آمدی کذا افیده و تواند که هر دو ضمیر عاید بسکندر باشد م
در آن کار بار او بود و بس + بناهنده را گشت فریاد رس + ش آن کار ها افتادن بار های کاروان جهان و یار
بیانی مشتماه یعنی مددگار و بردارنده و بای اضافت ست او که راجع به کاروان مذکور ست و فاعل بود و گشت سکندر
ای مددگار آن قافله در افتادن بار ها سکندر بود که هر بناهنده را فریاد رسی کردی یعنی هر کس بار افتاده از آل
کاروان که طالب برداشتن بار خود بودی سکندر بار او برداشتی و مدد کردی کذا افیده و تواند که بار موقوف که با ش
او راجع بسکندر و الحال واحد باز خواجه در غنه گردیدن سکندر میفرماید م چو طالع جهان گردے آمد به پیش +

پیداست که بر کینه شاه گرم و مستعد شده است خرد و کوچک مبین اگر دانای باریک‌بین هستی زیرا که هم ز خردان بسی فتنه
آمد بزرگ ✤ که در پای پیکان تو بود کعب گرگ ✤ ش تعلیل تمثیل مصراع اول ست و پای را موقوف باید خواند و پیکان
مفرد ست یعنی پیکان تیر و کعب گرگ از مرکبات ست یعنی خار مغیلان که مثل نوک استخوان شتالنگ گرگ سخت تیز باشد
یعنی خار مغیلان با آن خردی و کوچکی چون بپای آدمی در خلد مثل پیکان تیر آزار رساند کذا افید و شارح بمتابعت محکی
پیکان را مع پیک پنداشته کعب گرگ را بحقیقت حمل نموده است که چون قاصدان استخوان شتالنگ گرگ را
که مخصوص بولایت فرنگ باشد بر پای بندند از راه رفتن در مانده نشوند کذا فی الدار و بر عارف مخفی نیست که برین معنی
مثال مطابق ممثل نگردد چه این معنی مثال منفعت بزرگ ست از چیزهای خرد نه مثال فتنه بزرگ از آن آری معنی
دیگر علی شیر آورده مطابق مقصد ست اگر مطابق واقع باشد و آن اینست که در پیکان تیر اندک ریزه کعب گرگ را
وصل می کنند و آن تیر هر که اندک زخم کند در حال جان دهد که کعب گرگ از زهر هلاهل بدتر ست پس این مثال
فتنه بزرگ ست که از خردان می خیزد و کلمه خرد در اصل بی واو ست و متاخران بواو نویسند تا ملتبس نشود بخرد
که بمعنی عقل ست کذا فی الرشیدی هم گر این فتنه ماند چنین دیرباز ✤ کند دست بر شغل شاهی دراز ✤ ش
دیرباز دیر حرکت و مدت دراز چه باز بمعنی حرکت آید چنانکه گویند شب دیرباز کذا فی الرشیدی چنین فتنه ای
آن مبدا و منشا و بآن سامان که مذکور شد شاهی ای سلطنت ملک ایران و غیر آن از آنچه سکندر را در تصرف ست
هم شه ار ماه او در نیارد بمیغ ✤ سر تخت خواهد گرفتن بتیغ ✤ ش ای اگر ذات او را که مانند ماه بر آمده است
در میغ نیارد ای پنهان نسازد و بتاراج ندهد تخت سکندر را که اصطلاح ست و یا تختیکه سکندر با خود دارد
کما مرت الاشارة الیه خواهد گرفت هم چو باز از نشیمن گشاید دوال ✤ شکسته شود کبک را پر و بال ✤ ش
تمثیل ست که باز مثال سکندر و کبک مثال آن باغی ست ای باز چون از جای خود دوال پای را گشاده در
پرواز آید از سبب هیبت او کبک پرواز نکند و بند شود هم مرا لشکری نیست چندان بزور ✤ کزان چشم بد را
توان کرد کور ✤ ش بزور ای قوی همت صفت لشکر و چشم بد کنایه از تاختت دشمن مذکور هم سران سپه در ولایت
کم اند ✤ بدرگاه شاهنشه عالم اند ✤ ش سران سپه بهادران و امیران در ولایت ای در ملک ایران و شاهنشاه
عالم سکندر پس مصراع ثانی علت اول ست هم همی هر چه زور آورد روز زاد ✤ قوی دست گردد که دستش مباد ✤
ش همی بجا همچنین هر چه زور آورد ای هر چند که بر ملک ایران غلبه میکند قوی دست میشود که دستش مباد جمله دعائیه است
و در نسخه مولانا روز بمعنی نهاد ست و همی زائده و روز بیان هر چه پس هر چه روز بمعنی هر روز ست و آورد بمعنی
می گذارد و دوست ثانی بمعنی قوت یعنی هر روز که از عمر درین تاختت می گذارد قوی دست می شود ای هر روز نو
او ترقی ست خدای تعالی خواهد که این قوت و غلبه او را نباشد انتهی کلامه و لا یخفی حسن نظامه و آنچه بعضی

بیل مزارعان قیاس می کنند کذا افید و بعضی که بیلکیش را بفتم کاف بمعنی کشنده بیل ست دانند و بیجای بیلی در مصراع ثانی
کر بیای عظمت ست پیله بمعنی کرم ابریشم خوانند و معنی چنان کنند که آن بیلان و دهقانان که عبارت از حاکم رتبی ست
و هیشه دهقانی کرده و آلات بزرگری را می شناسد مرد بها و بیل کش را که عبارت بسکندرست همچون کرم پیله
قیاس می کنند و بر لشکریش نظر کرده او را ضعیف می پندارد و خلاف سیاق کلام ست که این دو بیت در صفت سپه
آن باغیست **م** برآورده گردن چو آهرمنی + فگنده به هر شهر در شیونی + **ش** چو آهرمنی ای مانند دیو کش بسیار
شیونی یا تم ترنگ و کلمه در تفسیر یای بهر شهرست ای در سر شهر این ملک ماتم افگنده است یا زار رسانیدن **م** سرو تاجی
از دعوی انگیخته + بناموس رنگی برآمیخته + **ش** انگیخته بلند ساخته و یا پیدا کرده بناموس ای برای حاصل کردن
ناموس و شوکت رنگی برآمیخته ای سامان لشکر بسیار کرده چنانکه از ابیات لاحقه ظاهرست کذا افید و نیز لفظ رنگ بمعنی
حاصل مستعمل ست و برآمیخته بملازمت لفظ رنگ ست که بمعنی لون آید **م** پراگنده چندرا جمع کرد + که از آب دریا
برآرند گرد + **ش** پراگنده ای بی خانمان و آوباش و مصراع ثانی صفت آن ای لشکرش بسی خارتگر اندکه دریای
واقعی را هم خراب می سازند **م** زپیروزی خود دلاور شده است + همانا که تنها دلاور شده است + **ش** یا بی همداوری زاده است
ای از فتح خود که بر دین ملک وارد دلاور و گستاخ شده است بلکه به یقین پسین او تنها و بجای خود پادشاه ملک گشته و کسی را در نظر
نیارد **م** خراسانیانش عنان می کشند + به پیکار شه در میان می کشند + **ش** عنان میکشند ای در جنگ کردن تند عنان
او را می کشند و تحریص می کنند چنانکه مصراع ثانی تفسیر اوست و کلمه در بمعنی یا بی سکارست ای در میان پیکار شاه او را
می آرند ای برزدن شاه دلیری می کنند او را کذا افید **م** زر و سیم آن بنده در سر شود + که با خواجه خود برابر شود + **ش**
تهدیدست از نایب اصطلاح بطریق جمله معترضه بر خراسانیان که بیش ازین بنده و منقاد سکندر نگویند در سر شود ای همه
اسباب آن بنده نافرمان خراب شود یعنی خراسانیان که او را بر پیکار شاه دل میدهند خود خراب خواهند شد **م** ز حد
نشاپور تا خاک بلخ + کنندش بصفرای ما کام تلخ + **ش** نشاپور بکسر نون شهریست مشهور در خراسان و فاعل
کنند مردم نواحی نشاپور و بلخ و صفرا اینجا بمعنی غصه است و کام تلخ بمعنی گرم و مستعد ای مردم خراسان از حد نشاپور
تا خاک بلخ او را بر غصه و کینه ما اهل اصطرخ گرم می سازند ای همه او را بر جنگ ما تحریص می کنند و ذکر کام تلخ بملازمت
صفرا که نام علتیست از تلازم شعری ست **م** بسر خیلی فتنه بر بسته موی + شوی تاجگاه تو آورد روی + **ش**
سرخیلی بمعنی سرداری مضافست به فتنه که بمعنی فساد است بر بسته موی ای آماده شده است و ایهام بکمر بستن که شرط
استعدادست تاجگاه تو ای سر تو که جای تاج ست ای بسر گرفتن تو متوجه شده است چه در گشتن با غلامان گستن
شاه است کذا افید و تواند که تاجگاه کنایه از تختگاه باشد چه تاج و تخت ملازم یکدیگر اند **م** چنین فتنه را که شد
گرم کین + اگر خرده بینی بخردی مبین + **ش** ای چنین سروار فتنه و مبتدا فساد را چنانکه از بیت سابق

داشته بود چنانکه از بیت لاحق واضح ست نیابت کن یعنی نایب ای تا آنکه شاه برجا گوست این ملک نایب خود را که نژاده
ملک باشد به گماشته و مقرر کرده است م چنان داشتم ملک را بیش و پس + که آزاری نامد از کس بکس + ش آزار ستی
نشستن عهدی و پای تنگیر م بشرطی که در عهد شه داشتم + پذیرفتها را نگه داشتم + ش عهد پیمان بستن به سکندر
پذیرفتها اشیای قبول نموده از شهرها و قلعها و غیره امور آن ملک بشرطی متعلق نگهداشتم م بحمد الله از هیچ بالا و پست +
نیامد در آن ملک موی شکست + ش موی بقدر یک موی م ولیکن چو گردنده آمد سپهر + بگردد جهان از سر کین و
مهر + ش مصراع ثانی تفصیل اول ست چه جهان یعنی روزگارست که تعلق بگردش آسمانی وارد از سر کین و مهر
ای از سر کینه برگشته به مهر و لطف آید و از سر مهر برگردیده بکین آید ای گاهی کین آرد و گاهی مهر کند م زمانه
به نیک و بد آبستن ست + ستاره گهی دوست گه دشمن ست + ش تفسیر بیت سابق و نیک و بد خوبی حال
بدحالی و بالعکس م نگشته درختی برآمد ز نی + کند دعوی از تخم کاوس و کی + ش نگشته بکسر کاف تازی
بمعنی بی تخم ریخته صفت درخت کنایه از کسی که نسب او معلوم نباشد و درین تعبیر اشارت ست که این مدعی
از تخم کیکاوس و کیقباد نیست م زنی بالفتح نام شهری ست از خراسان م گزاینده عفریتی آشوبناک + شتابنده
چون اژدها بر هلاک + ش گزاینده ایذا رساننده و رنجاننده مردم صفت عفریت که بالکسر نام دیو پرتبیر ست
کذا افاده علی شیر و نیز آدمی سرکش و موذی بر هلاک متعلق شتابنده آن بر خونریزی مردم ساعی ست م
شبانان که آهو پرستی کنند + ز تیرش همه چوب دستی کنند + ش شبانان بضم چوپانان که گوسفندان چرانند
آهو پرستی کنند ای شبانی آهوان کنند و ازینجا معلوم می شود که دران ملک مردم آهوان را مثل گوسپندان
در تصرف خودی داشتند و می چرانیدند ز تیرش ای از نی تیر آن باغی چوب دستی چوبی که کتک دار باشد ای چوب
تیرش را که در صحرا می یابند به درخت بزنند و بدان شاخ و برگ را بریزند تا آهوان و گوسپندان بچرند کذا افید
و تواند که آهوان کنایت از گوسفندان خوبصورت باشد و چوب دستی چوبی که شبانان وقت چرانیدن دواب
در دست دارند م این بیت در صفت درازی و سطبری چوبه تیر اوست و در مؤید آهو پرستی بمعنی شکار آهو گفته
ای شبانان که در صحرا شکار آهو می کنند از چوبه تیرش چوب دستی نموده آهوان را می زنند م همان بیلزن مرد
آلت شناس + کند بیلک کیش را به بیلی قیاس + ش همان اینجا بمعنی تحقیق ست بیل بیای موحده تازی و
یای مثناة فارسی آلت کشاورزی که مزارعان زمین را بدان بکاوند و سر آن آهنین باشد بیلزن بمعنی کشاورز و باغبان
صفت مقدم مردست و آلت شناس صفت مؤخر او ای بیل شناس چه آلت بقرینه مقام بمعنی بیل ست و یا شناسنده
همه آلات زرگری که بیل از جمله آنست و بیلک بکسر بای موحده و یای فارسی نوعیست از پیکان تیر که سر آن آهنین و
دراز باشد یعنی هر کشاورز که آلات برزگری را نیکو می شناسد پیکان تیرش را از سبب درازی و سطبری به تخته

وایهام بروز قیامت که بر خونخواره سخت باشد هم ازین آتشین خانهٔ سخت جوش + کسی جان برد کو بود سخت کوش +
ش یعنی ازین آتشین خانه آسمان و یا دنیا که جای سختی کشیدن ست و در کلام حذف مضاف ست ای از سختی آسمان و دنیا
چنانکه از بیت لاحق واضح ست و سخت جوش بسیار جوشنده و سختی رساننده صفت خانه است یعنی از سختی این خانهٔ آتشین
آنکس جان بسلامت برد که سخت کوش بود ای سختی کش و سهل خوار باشد و عادت بخونخوارگی ندارد و هرچه میسر شود بخورد
کذا افید و ایهام آنکه سلامتی از مهالک دنیا کسی راست که در ریاضت نفس سخت کوش باشد و به مرادش نرساند هم
ز سختی بسختی توان رخت برد + بگوگرد و نفط آتش کس نمرد + ش حاصل بیت سابق ست ای از سختی آسمان و دنیا
بسبب کشیدن و سهل خوردن بسلامت توان رست زانکه سهل خواره گاهی عاجز نشود و مصراع ثانی علت آنچه گوگرد و نفط مرده
نرم آلات اند مر آتش را در بنیاد وی گیرد و آتش سخت وقت است که هر چیز را میسوزد و پس آنکس را که خواهد که آتش او فرو نشیند
واقعی را خاموش سازد چنان باید که چیزی سخت را بر آتش زند همچون خاک و سنگ تا بمیرد زیرا که اگر چیزی نرم را مثل گوگرد
بروی زنند خاموش نگردد بلکه زیاده تر شود و مقصد آنکه خواهش و آتش جوع را به سهل خواری و سخت کشی توان نشاند نه بنرم
و چرب خوارگی که آتش نفس بدان افزون خواهد شد کذا افید و شارح از گوگرد و نفط آرزوهای نفس گرفته که چون نفس ما
بر تقاضا مند ست قدرت یابد آتش نفسانی در اشتعال آید چه گوگرد و نفط مادهٔ آتش ست هم گذارندهٔ تختهٔ سالخورده +
چنین در گشته نقش زان لاجورد + ش تختهٔ سالخورده یعنی تختهٔ کهنه حکایات گذشته کذا فی الرشیدی مستشهد ببیت متن
پس گذارنده یعنی ناقل نقش ست که خواجه ربیع باشد در گشته نقش ای نقل نقش میکند زان لاجورد ای ورقشیکه مرقوم
آن تخته بود حاصل آنکه خواجه ربیع این روایت را از آن دفتر نقل میکند که نقش آن از لاجورد و سیاهی بود کذا افید و ایهام
بجدول لاجورد که بر صفحه کتابهای کشند هم که چون خسرو از تخت کیخسروی + سوی لشکر آمد بجای روی + ش ای چون سکندر
در زیارت تخت کیخسروی باز آمده بلشکر خود بر عودی در رسید و شب آسایش خواب کرده از آنجا راه دشت بر داشت
چنانکه بیشتر فرموده است هم نشسته یکی روز بالای تخت + باندیشهٔ کوچ می بست رخت + ش بالای تخت
ای بر تخت خود هم شتابنده پیکی در آمد چو باد + بآیین پیکان زمین بوسه داد + بشاه جهان راز پوشیده گفت + خبر داد
از آشکار و نهفت + ش ای تمام راز پوشیده را که در دل خود داشت عرض کرد و گفت هم که بر آستان تو ای
بارگاه + ز تخت صطخر آمدم نزد شاه + ش بارگاه ای بارگاه و سکندر شاه صطخر بالفتح شهریست از ایران زمین
تختگاه دارا شاه هم نژاده ملک نایب شهریار + سخن را چنین می نماید عیار + ش نژاده ملک نام نایب ست در آن
شهر که سکندر او را مقرر کرده بود و را علامت اضافت عیار سخن ای نایب شاه عیار سخن و پیغام صادق را چنین بعرض میرساند
هم که تا شاه بر حل و عقدی که داشت + نیابت کن خویش را بگماشت + ش بر حل و عقده متعلق گماشت ست
حل بالفتح گشادن و عقد بستن و مجموع آن عبارت از حکومت ست و فاعل داشت شاه ای حکومتی که شاه در ملک

از لوازمه و مصالحه طعام یعنی ای دل تا چند این بازی را برانگیزی که برای هر نوع طعام خود لوازمه و مصالحه بجویی و در
خوشخوارگی سرگرم و ساعی باشی کذا افید و تواند که معنی چنان باشد ای دل تا چند چنین بازی کار روزگار بر انگیختن و
بهر نوع آرایش خود خواستن چه رنگ انگیختن بهر دو دوست از اشعار زنان ست و یا آنکه برنگ هر مردم برآمدن و خود را
زر چه هوس دادن کذا افاده علی شیر رح هم درخت هوا رسته شد برورت + به پیچان سرش تا نه پیچد سرت +
ش هوا و هوس خوشخوارگی به پیچان سرش ای سر این درخت را بشکن و بلند شدن مده ای هوا و هوس را از
خود دور کن تا نه پیچد سرت ای تا ترا دردسر نبخشد چه در آرزو نکیانی طعام لذیذ دردسر بردن و عاجز شدن ست
کذا افید و تواند که هوای مراد آرایش مراو باشد هم می ناب ناخورده مستی مکن + و گر می خوری بت پرستی مکن +
ش ناخورده حال ست از مخاطب بکن و می ناب بقرینه صفت ناب عبارت از نعمت لذیذه و پاکیزه مرغوب ست
که بلا زحمت و مصالحه پسند طبع باشد مستی مکن ای فرمایش طعام لذیذ مکن زیرا که آرزوی لذتها از خوردن
لذات می خیزد یعنی بجای آن نعمت لذیذه و پاکیزه نخورده باشی آرزوی لذات مکن تا نخوردن لذات بمبتلا نشوی
و بروز نکیانی در دردسر نکشی و گر می خوری ای می خواهی که اطعمه لذیذه بخورم بت پرستی مکن ای کفران نعمت
حاصله بلذیذه زیاده بران بهتر طلبی مکن و بدان نعمت حاصله قانع باش اگرچه سهل و کم لذت باشد پیداست
که چون آدمی را نعمتهای پاکیزه بیابی میسر شود آنرا سهل پنداشته بهتر از آن طلبند و سهل پنداشتن نعمت را
کفران نعمت ست لهذا خواجه رح اولا از طلب نعمت لذیذه منع فرموده است و ثانیا از کفران نعمت سهله
که حاصل باشد زجر نموده کذا افید و در نسخه شارح ردیف این بیت کلمه کنی ست ای چون تو بی استعداد
حصول مشتهیات نفسانی مستی می کنی ای از تو معاصی صادر می گردد پس اگر برامانی و آمال نفس قادر شوی
از اطوار تو چنین متحقق می شود که بت پرستی و کفر را شعار خود خواهی ساخت انتهی کلامه برین معنی می خوری بفتح
میم یعنی شراب خواری ست و کلمه اگر بی واو حرف شرط ست متفرع بر مصراع اول و حاصل بیت لاحق
هم همین ست و نسخه صحیحه اول ست که معنی آن مذکور شد هم چو بی زعفران گشته خنده ناک + مخور زعفران
تا نگردی هلاک + ش زعفران را خاصیت ست که هر که در کشت زار وی بگذرد و بی اختیار خنده زند
و زعفران اینجا عبارت از نعمت لذیذه است که مر خورنده را خرم گرداند و خنده ناکی سهل پندارنده نعمت
حاصله چه خنده کردن بر چیزی ناچیز پنداشتن اوست یعنی چون بی خوردن نعمت لذیذه نعمت حاصله را
سهل می پنداری پس طالب نعمت لذیذه مباش و آن را مخور تا هلاک نشوی ای از سبب کفران نعمت
خدای تعالی از نعمت حاصله محروم نشوی چه کفران نعمت موجب زوال آن نعمت ست کذا افید هم
چو شاهان مکن خوی خوشخوارگی + هراسان شو از روز بیچارگی + ش ای از روز نکیانی نعمت خوش

له [illegible]

مرصّع غسار + همه زین وتهرای گوهر نگار + ش غسار بالکسر واغساره گلوبند اسپ که عوام آن را نخته گویند تهرامی بوزن غراره
ساخت اسپ چون لگام وسینه بند وغیره سازها وگوهرنگار صفت زین وتهرا م عدد اشتر قوی پشت وبالیده ران +
عرق کرده وزیر بار گران + ش بالیده ران صاف ران وفربه یعنی بشیم چه پشیم علامت لاغری ست وکذا عرق کرده
یعنی فربه است چه اشتر لاغر از زیر بار عرق نیاید کذا افید م زسربسته‌ها تنگه در بار بود + جواهر من زر بخروار بود +
ش سربسته‌ها جوالها وتنگها که آن بر شتران بار کرده داداری در بار شتران جواهر بسیار وزر بی‌شما بود م قباهای
ازیبی هر کسی + قبا باولیهای زرکش بسی + ش ازیبی هر کسی برای کسانی که همراه سر بری آمده بودند باولی
بیای تازی وواو مفتوح نام شهری که در انجا جامهٔ ابریشمی خوب می بافند پس قبا باولیها بتقدیر اضافت ست
ای قباهای باولی کذا افید ودر رشیدی آورده که باول وبابل بضم سوم همچون کابل وکابل نام شهری ست
قدیم در سواد عراق نزدیک کوفه که پای تخت نمرود مردود وسایر ملوک جبابره بود والحال خراب شده انتهی
وچون در کلام عرب فاعل بضم عین نیامده بکسر بابر باید خواند زرکش جامهٔ زردوزی کذا فی القینه م ز بس تحفه و
خلعت خواسته + سریر سریری شد آراسته + ش سریر که بمعنی تخت باشد انجا عبارت از سلطنت ست
ودر جواین تعبیر مجانست لفظی سریری ست ای از بسیاری تحائف وخلعتها ومال دیگر که از سکندر یافت پادشاهی
سر بری آراسته وپیراسته شد م بدان دستگه دست شه بوسه داد + بنو جامهٔ خویشتن گشت شاد +
در بعضی نسخ رفت شاد دست دست شه ای دست سکندر را بوسه داد برای انعام واکرام یافتن آن تحفه وخلعت و
خواسته ومقرر ست که مردم دانا دست بخشیده را بعد از گرفتن انعام بوسه دهند کذا افید م شهنشه بزو کوس و
لشکر براند + سر رایت خود بگردون رساند + ش ای از انجا کوچ کرد ورایت شاهی بر سر خود بلند کرد م از ان
کوه پایه در آمد بدشت + سوی ژرف دریا زمین در نوشت + ش آن کوه پایه قلعهٔ سر بری وتختگاه کیخسرو که
بر سر کوهسار بود ژرف دریا دریای شور که محاذی آنجا بود م دران دشت یک هفته نخچیر کرد + پس از هفته کوچ
تدبیر کرد + ش نخچیر شکار جانوران کوچ تدبیر کرد ای کوچ را ابتدا کشید که پیشتر برود م بیا ساقی آن جام زرین بیار +
که ماند از فریدون وجم یادگار + ش فریدون وجم کنایه از اهل الله که پیشترین شراب شوق الهی خورده برای
دیگران باقی گذاشته اند م می ناب ده عاشق ناب را + ببستی توان برد این خواب را + ش ای این خواب غفلت را
بمستی وبیخودی توان دور کردن ودر نسخهٔ مولانا بجای برد کرد دست یعنی دور کرد یا یافت ای خواب دوری
از وصل را بمستی توان یافت

رفتن سکندر در خراسان وازانجا بری سواری نمودن

م دلا چند ازین بازی انگیختن + بهر دست رنگی بر انگیختن + ش مصراع ثانی تفسیر ازین بازی انگیختن ست
وبهر دست هر نوع طعام پاکیزه چنانکه از مقابلهٔ خوشخوارگی می آید که در بیت پنجم از لواحق مذکورست ورنگ عبارت

که مانند شیشهٔ شراب سرخ رنگ بود بر خاک زد ای تمام ناچیز شد تا آنکه هم برآراست این برکه و لاجورد * سفال زمین را بریحان
زرد * ش این برکه لاجورد اشارت باسمان کبود که مانند حوض سبز ست و سفال زمین همان زمین که بملازمت ریحان
او را سفال گفته چه ریحان را برای تماشا در سفال می کارند و بهر جا بر داشته می برند آثار ریحان اینجا بقرینهٔ صفت و معنی گل
زرد ست کنایه از شعاع آفتاب که با اول گرد و زرد رنگ برآید کذا افید و آنچه شارح بمتابعت علی شیر شیشهٔ باده بر خاک
زدن بمعنی انتشار سرخی طلیعهٔ آفتاب بر سطح زمین نوشته خلاف ظاهر مصرع اول ست فافهم هم بفرمود تا بزمی
آراستن * بمی و مجلس و نقل و خواستن * ش خرای چه که دو صد بیت سابق ست و مجلس بمعنی یاران همنشین ست
کذا افید ای سکندر فرمود که بزمی خوش بیارائید و می و نقل مهیا سازید و یاران همنشست مجلس را بخوانید پس کلمهٔ و
در خواستن متعلق به بیت ست هم سریر ملک را سوی بزم خواند * به نیکوترین جایگاهش نشاند * می لعل بگرفت
باده بدست * چنین تا شد نداز می و زرد دست * ش و در نسخهٔ مولانا بجای و زر دو آن زر دست ای در ان روز
با سریر شراب خواری کرده هر دو خوش دست و محظوظ شدند هم بخشش در آمد کف مرزبان * در گنج بگشاد و بر
میزبان * ش مرزبان سکندر و میزبان سریر که مهمانداری سکندر کرده بود چه میز بکسر میم و یای فارسی بمعنی
مهمان ست پس میزبان آنکه مهمانداری کند هم عنی کردش از داون طوق و تاج * ش تاج زر داد و هم تخت عاج *
مکلل بگوهر قبا و پرند * چو پروین بگوهر گشته ارجمند * ش مکلل مرصع ای آن قبا و جادر از سبب آمودگی بجواهر
همچو پروین ارجمند و بیش بها بود هم ز فیروزه جامی ترنجی تمامی * که یک نیمهٔ نارنج را بود جای * ش ترنجی جای
عظمت ترنجی تمامی ای زیبا صورت و هم مذکور و مصرع ثانی بیان مقدار و قدرهٔ جام ست ای نیمهٔ نارنج در وی نخیید
چه جام فیروزه خرد باشد و تخصیص نارنج بملازمت ترنج ست که این هر دو نام میوه است هم یکی نصفی از لعل
مذهوب زر * به از نار دانه چو گلنار تر * ش جام اول از فیروزه بود و دوم نصفی بالکسر و یای تازی نام جام دیگرست
که از لعل بود و بزر آراسته و در حق طراوت از نار دانه فائق و بهتر بود و در سرخی همچون گلنار تازه و آنرا نصفی از ان
گفته که نیمهٔ نارنج را در وجای بود چنانکه در بیت سابق فرموده کذا افید و به نسخهٔ علی شیر چو گلنار تر واقع ست
ای ذوره آن مقدار یک انار بود هم ز لعل و شهر دیگی تخت نرد * بساطی ز یاقوت و زر سرخ و زرد *
ش تخت نرد یعنی تختهٔ نرد باختن و بساط عبارت از بساط نهادن مهرهای نرد که از یاقوت و زر بودند و آن
بساط بدان مهرها سرخ و زرد شده بود پس زرد بتقدیم رای معجمه بر مهمله بمعنی ذهب ست و نافهمان این کلمه را از نرد
خوانند و معطوف بر لول و زر یاقوت دانند و لا یخفی رکاکته هم ز بلور تابنده خوانی فراخ * چو نسرین تر بر سر
سبز شاخ * ش خوان خوانچه طعام نهادن چو نسرین تر ای بسیار آبدار بود و بر سر شاخ از ان گفته که ابداری
و تازگی گلها وقتی باشد که بر سر شاخهای خود باشند و پس از بریدن از سر شاخ پژمرده شوند هم نگاور ده اسپی

چون در مشرق گاه طلوع آفتاب شعاع آن سرخ و زرد رنگ شده زرد باشد بود

بالای کوه همه جا از برف انباشته شد چه اگر محض برف در غار باریده بودی مقیمان دژ سریر ازان خبر نیافتندی و در استخلاص
سکندر نرفتندی و حال آنکه مقیمان را از باریدن آن برف خبر بود که در استخلاص شاه کوشیدند چنانکه می آمد
کذا افید من مفیده المرید من رحمة الله المجید و در نسخهٔ شارح دره تا گریوه است ای راه باریک میانهٔ کوه تا بالای
سرش تمام برف بود م سکندر رهدان برف سرگشته ماند * چو برف از مژه قطرهای فشاند * ش ای بیگریست
که چرا اینجا آمدم م مقیمان آن دژ خبر یافتند * بسوی رخنهٔ غار بشتافتند * ش آن دژ قلعهٔ سریر و رخنه راه
تنگ م بجیب و تگ در راه بر گرفتند * به نیرنگها راه را رفتند * ش نیرنگها حیلهای سخت م بچارهگری
شاه زان کنج غار * برون آمد و رفت بر کوهسار * ش ای بر کوهی که قلعهٔ سریر بالای آن بود ای بدان قلعه باز آمد
چنانکه از بیت لاحق اللاحق مفهوم می شود م چو این سبز طاوس جلوه نمای * سپید استخوانی ربود از همای *
ش طاوس عبارت از آسمان که در شب چون طاوس سبز زنگار رنگ می شود و سپید استخوان روشنائی روز و همای
آفتاب و این طرفه کاریست که طاوس از دست همای استخوان برباید و مولانا از همای هم آسمان گرفته که در سعود یکرنگ
باشد و از استخوان آفتاب گرفته ای آسمان بآمدن شب آفتاب را فرو برد م همایون کن تاجگاه سریر *
فرو آمد از تختگاه سریر * ش تاجگاه سریر یعنی سر تخت کیخسرو که سکندر را ورا نشستن خود همایون کرده است و
سربنای همان قلعه و در نسخهٔ مولانا بجای تختگاه هم تاجگاه است ای چون مرغ شب بال گشاد سکندر فرود آمد از
سر آن قلعه و آنچه ببعضی نسخ در میان تاج و گاه واو عطف دیده شد سهو ناسخ ست م بسوی نوبتی گاه خود باز گشت *
بلند اخترش بازو مساز گشت * ش نوبتی گاه خیمهٔ خاص که مقام نوبت یا سایبان ست و مصرع ثانی اشارتست
بخلاصی سکندر از رنج برف مذکور و مولانا از بلند اختر بمعنی لازمی آن آسایش گرفته چنانکه می گوید م بر آسود
زان تفتن و تاختن * هراس و دران رنج ره یافتن * ش تفتن بالفتح مرادف تاختن که بمعنی گرم شدن آمده است
و زان تفتن و تافتن اشارتست بگرم شتافتن سکندر بسوی قلعهٔ سریر و از انجا بتماشای غار برآمدن و مصرع ثانی
عطف ست بر اول ای برآسود از هراس که بر در غار لاحق او شده بود و از رنج راه رفتن بسوی درون غار که پیاده
رفته بود کذا افید و آنچه ببعضی نسخ بجای درک بفتح دال و رای مهمله است دزک بکسر دال و زای فارسی دیده شد غلط است
م تنی کان همه مالش و تاب یافت * بمالشگه آسایش خواب یافت * ش تاب رنج و مالش بمعنی ماندگی و تماشگی
در کس بمعنی مالیدن اعضا و خدمتگار که او را جایی کننده گویند و بعضی نسخ بمالشگه است ای بر بستر خواب م فرو خفت
و آسایش آمد پدید * شد آسوده تا صبح صادق دمید * ش آسایش آمد پدید ای بمالیدن اعضا آرام یافت
و القرینه مصرع ثانی ایهام ست بآمدن شب که وقت خفتن و آسودن ست م چو صبح دوم سر بر افلاک زد * شفق
شیشهٔ باده بر خاک زد * ش ای چون صبح صادق بالا بر آمد و تمام روشنی گشت و شفق صبح شیشهٔ ذات خود را

ش آتش تابناک + که چون دید بد روشنی زان مغاک + ش آتش تابناک + که چون میدید روشنی زان آتش تابناک + نشان جست زان آتش تابناک هم نشان جست زان چاه رفت هم بلیناس در دوران چاه رفت
تابناک همان تابش شوخ چون میدید روشنی ای جلوه می تابد آن آتش از آن چاه هم پراگنده فی آتش گرد بود + چو دید
اندرو کان گوگرد بود + ش پراگنده فی یعنی آن آتش پراگنده و مشتعل نبود بلکه آتش آن چاه از ماده آن گوگرد
جمع نشده بود که از و تابش شوخ برخاستی و چون به عمیق نظر کرد دریافت که درین چاه کان گوگرد ست کذا افید و در بعضی
نسخ پراگندگی آتش آمده و دیده شد ای آن تابش پراگنده از آتش مجتمع بود هم خبر داد تا بر کشندش ز چاه + برآمد
دعا کرد بر جان شاه + که باید نمودن بزودی شتاب + ازین چه که آتش برآمد نه آب + ش ازین چه متعلق شتاب
نمودن آتش برآمد ای این تابش مرا معلوم شد که از آب ست یعنی از گوگرد هر دو وجه تعبیر گوگرد با آب عدم سوزش
اوست چه گوگرد بذات خود سوزنده نیست کذا افید و در بعضی نسخ چنین ست ع کزین چاه آتش برآمد نه آب
ای ازینجا زود باید برخاست که درین چاه آتش سوزنده است نه آب که لازم چاه باشد هم درو کان گوگرد
افروخته است + ز گوگر دگوگرد آن سوخته است + ش هر دو ضمیر آن واو به مصراع ثانی راجع بکان ست
و در راجع بچاه ای درین چاه کان گوگرد ست بس افروخته که از گوگرد آن کان کناره آن کان سوخته می نماید
ای بس افروخته است که تابش آن بیرون می افتد هم خبر داشت آن کان درین غار خفت + بگوگرد آن کیمیا را
نهفت + ش خبر داشت ای چنان پنداشت و معلوم کرد و فاعله سکندر یا بلیناس و کلمه آن به مصراع
اول اشارت به کیخسرو و به مصراع ثانی که مضاف الیه گوگرد ست اشارت به کان ست و کیمیا عبارت از ذات
کیخسرو ای معلوم کرد که کیخسرو خفته درین غار ذات خود را در گوگرد این کان نهفته است کذا افید و به بعضی
نسخ به مصراع ثانی زان به کلمه ازست ای ازین سبب که کیخسرو شاه از کان گوگرد خبر داشت کیمیای وجود
خود را در گوگرد نهفته است چه کیمیا واکسیر از گوگرد می خیزد و بهر دو نسخه این بیت از لطیفه گوئی ست هم درود
شهنشه بران غار خواند + برون آمد و عطر آتش فشاند + ش درود دعای مغفرت و عطر واقعی چه بر قبور اکابر
عطر افشانند و آتش عبارت از کان گوگرد ای عطر بران کان افشانده برون آمد و دعای مغفرت بر کافران
اگر چه مقبول نیست اما سکندر از راه مهربانی دعا کرد هم چو بیرون ز غار آمد و راه جست + نشد هیچ هنجار بر وی
درست + ش بیرون ای به نهایت آنجا که از و ابتدای آمدن بغار بود و خواجه ره در بیان وجه بند شدن راه
می گوید هم شنیدم که ابری ز دریای ژرف + برآمد با وج فرو ریخت برف + ش ای ژاله بارید نه برف واقعی
چه موسم بهار که در آغاز داستان سابق فرموده است باریدن برف واقعی صورت نه بندد و نیز باده برف شدت
سرماست نه بهاری کذا افید هم از آن برف سر در جهان داشته + ز در تا گریوه شد انباشته + ش سر در
شد یعنی عالم را فرا گرفته صفت برف ست ای آن ژاله در تمام عالم باریده بود ز در ای از در غار تا گریوه ای بلند

راز ٭ کند کار جویندگان را دراز ٭ ش علت بازگشتن ست و سبب جستن یعنی طلب سبب نمودن فاعل کند و آن یعنی پوشیده
و بیرونگیهای راز یعنی چیزهای بس پوشیده و مخفی از مردم و جویندگان طالبان سبب پوشیده بودن آن چیزهای پوشیده
یعنی کسیکه در پی جستن و دریافتن پوشیدگی اشیای پوشیده می شود آن سبب جستن وی مر کار او را بروی دراز کند ای
بس تشکلها پیش آرد بلکه گاهی بهلاک رساند م ازین غار باید عنان تافتن ٭ بغار اژدها را توان یافتن ٭ ش
ای چنان پندار که گویا درین غار اژدهاست م سکندر ز گفتار او روی تافت ٭ پیاده سوی غار خسرو شتافت ٭
ش روی تافت ای گفته او را نشنید م دو آن رهبر از پیش و فرزانه پس ٭ غلامی دو با او دگر هیچکس ٭ ش
ای دیگر هیچکس نبود و آن رهبر همان رقیب که مانع از درون رفتن بود از پیش و پس ای پیش و پس سکندر م بتدریج
از آن رهگذرهای سخت ٭ در آن بلنیر غار اندر آورد رخت ٭ ش ای سکندر به درون غار در آمد م چو گنجینه غار آمد بدست ٭
هراسنده شد مرد آزنده دیر پرست ٭ ش گنجینه غار درونه غار که در آن رسیده بود مرد آزنده دیر پرست سکندر م شگافی
کهن دید در ناف سنگ ٭ رهی سوی آن رخنه تاریک و تنگ ٭ ش شگافی و رهی بیای فارسی زائده که بموصوف
مقدم لاحق سازند و هر دو مفعول دیدست یعنی در آن غار شگافی دیگر دید که مانند کاریزه طویل در وسط آن کوه بود پس
ازینجا معلوم شد که غار اول تا بمیانه کوه که ناف سنگ از آن عبارتست تمام می شد و از آنجا شگاف غار دیگر آغاز
می گردید که سکندر آن شگاف را بدید و راه آن رخنه تاریک و تنگ بود کذا افید م بسختی در آن غار شد شهریار ٭ کسانی
که بودند از یار غار ٭ ش ای غار ثانی و یار غار کسیکه در غار ثانی خفته بود م چو پخته شد آن آتش آمد پدید ٭
از آن شد سوخته هر که آنجا رسید ٭ ش کاف بیان کلمه آن و آتش کنایه از تابش و روشنی شوخ و سوخته یعنی هراسنده
از سوختن نه آنکه فی الواقع سوخته شدی کذا افید م بفرزانه گفت این شرار از کجاست ٭ درین غار تنگ این بخار
از کجاست ٭ ش این شرار و این بخار همان تابش سخت که گفته شد و وجه این تعبیر ملازمت آتش ست که در بیت
سابق مذکور شد و اگرنه در آن غار نه آتش بود و نه شرار و نه بخار کذا افید و این توجیه وجیه از لاحق گرفته که آن آتش را
گوگردین گرفته و هم بلیناس از آنجا بسلامت باز آمده و سوخته نشده م نگه کرد فرزانه در غار تنگ ٭ که آتش چه می تابد
از خاره سنگ ٭ ش آتش ای شعاع آتش چه می تابد از چه سبب می تابد م فروزنده چاهی در و دید ژرف ٭
که می تافت از آن چاه نوری شگرف ٭ ش ای در غار ثانی چاه افروخته بود که فروغش بر بام این غار می تافت کذا افید
پس بلیناس در آن چاه نگه کرد و دریافت که درین چاه نور شگرف نیست ای تابش شوخ از آن پیدا است م از آن روشنائی
کس آگه نبود ٭ که جوینده را سوی آن ره نبود ٭ ش ای درون آن چاه از خوف آتش کسی نرفته بود م بر آن روشنی
روی باز جست ٭ برو راه روشن نمی شد درست ٭ ش ای بآن روشنی بازبار نگریست اما بروی راه روشن
نیافت و معلوم نکرد که این روشنی از چیست م رسن بر میان بست مرد دلیر ٭ فرو شد بآن چاه رخشنده زیر ٭ ش

کردن تخت آراسته جنبش نموده او را بر خاک انداز دم شنیدم که آن جنبش دیرپای + هنوز اندران تخت مانده بجای
ش آن جنبش ای بانداختن تخت مذکور مرد شنیده را دیرپای صفت جنبش ست بقیام آن طلسم م چو بشنید
کیخسرو وی تازه کرد + چو کیخسرو آهنگ دروازه کرد + ش رسم کیخسروی تخت نشینی و جام گیری چنانکه مذکور شد و دروازه
ای دروازهٔ قلعه سریر یعنی بعد از آنکه همچو کیخسرو بران تخت نشست و باده از جام خورد قصد برون آمدن از قلعه کرد
چنانکه کیخسرو از انجا قصد غار کرده و دران مدفون شده پس بدین عزم م برون آمد از دیدن تخت و جام + بسوی
غار کیخسرو آورد کام + ش چه آن غار بیرون از قلعه در کوه بود م نگهبان وز رنج بسیار برد + که تا شاه را
سوی آن غار برد + ش نگهبان وز ای رقیبی از رقیبان قلعه که همراه سکندر و رهنمای آن غار بود و در رنج
بودن از سبب عدم راه رویست از ریزه های سنگ خاره چنانکه در لاحق مشروح ست کذا افیدم م چو شد
به نزدیک آن غار تنگ + در آمد پی بادپایان بسنگ + ش ای اسپان از سختی راه از رفتن باز ماندند چه از
یا در آمدن بمعنی افتادن ست م که آن ره روش بود برداشته + بنجار انجا را برانباشته + ش علت پای بسنگ
آمدن اسپانست روش بشین مصدری آمد و رفت مردم که کسی بدانجا رفتی برداشته مرفوع و ممتنع بنجار انجا را ای
بسنگ خارها و تنگ را برای افاده کثرت ست برانباشته بمعنی لازمی و فاعلش راه هست ای تمام راه آن غار پر از
سنگ خارها پر و مسدود بود کذا افیدم و در نسخهٔ شارح بنجار انجارش بشین واقع ست ای بسنگ سخت و به خار و
خاشاک آن راه را پر کرده بودند تا کسی بدان راه نبرد م نمایندهٔ غار با شاه گفت + که کیخسرو اینک درین غار خفت +
رهی دارد از صاعقه سوخته + ز پیچش کمر در کمر دوخته + ش صاعقه برق درخشان اینجا عبارت از آتش شوخ
و تمام روشن ست که از درون غار بیرون نمایان را مثل برق نمود و پیچش بشین ضمیر که راجع بغارست کمر بر کمر دوخته
ای راه آن پیچ در پیچ واقع شده است پس فاعل دوخته که بمعنی لازمی ست راه است که در صدر مصراع اول است
یعنی از سبب خم و پیچ آن غار راهش پر پیچ افتاده است ای غار در غارست چنانکه از لاحق معلوم میشود م بغارت
گنج غار چنین + در اندیشش لختی ز کار چنین + ش گنج غار درونهٔ آن چنانکه خواهد گفت ع چو گنجینهٔ غار آمد پدید
الخ و وجه تعبیر مذکور آنکه غار تمام نهان بود همچو گنج مدفون و بغارت بردن در تصرف خود آوردن ای اندرون غار و
دریافت درونهٔ آن میشود بلکه اندک اندیشه کن از چنین کار سخت که درون غار رفتن میخواهی م بجنگ و بدندان
ش از رفته گیر + چو کیخسرو انجا فرو خفته گیر + ش از رفته بضم راء و چو کیخسرو عبارت از ذات کیخسرو که کلمه چو
اینجا برای افادهٔ تعظیم ست ای از دیدن درونهٔ این غار پس آگی و خیال فرمش و تصور کن که گویا بدندان
دست خود این راه را رفته ام ای بجهت تمام درون غار رسیده ام و کیخسرو خفته را بچشم دیده ام کذا افیدم
ام آنکه اگر درون رفتی همچو کیخسرو خود را در انجا خفته و مرده گیر که آتشگاه است م سنبه

هر فرقه تا بخط نامزد او بوده باشد والله اعلم و اگر بخصوصیت بارگاه کیخسرو توان گفت باکی ندارد و اگر گوئی که دیگر کسان
پادشاه و الاجاه چگونه همجام باشند که باده از جام او بخورند گوئیم شاید که جامهای ایشان جدا باشد آنا شراب را
ازین پیمانه پیموده در جامهای ایشان بریختندی انتهی کلامه و این وجه عقلی ست و کیفیت اصلی معلوم نیست
هم تماشای آن خط بی ساختند ٭ حسابی نهان بود نشناختند ٭ ش در اکثر نسخ نشناختند بصیغه
نفی ست چنانکه علی شیر نوشته که احکام و اسرار آن خطوط معلوم کردن نتوانستند و در نسخه مولانا بصیغه اثبات
آمده و آنرا از بیت لاحق ظاهر آدریافت اعداد ست نه ادراک اسرار آن خطوط هم شهنشاه و فرزانه اوستاد ٭
عددهای خط را گزیدند یاد ٭ ش چنانکه عدد خطوط مرقومه یک صد و بست می شود چه وقتی که از بالا نگاه
می کردند هشت عدد در هشت بود و هشت در هشت شصت و چهار می شود و اگر از تحت می دیدند هشت
در هفت بود و نه هشت در هفت پنجاه و شش میگردد پس جمله یک صد و بست در شمار آید کذا فیه پس خطوط
در ظاهر هفت بود و اعداد او نهایت بسیار که بگردانیدن جام معلوم شدی والله اعلم بالصواب هم سرانجام چون
شاه زان مرزبوم ٭ گراینده شد سوی اقلیم روم ٭ ش سرانجام در آخر سیر آنجا که از تماشا فارغ شد
گراینده مائل و راغب که همواره حب وطن او را دامن کشان بود هم سطرلاب دوری که فرزانه ساخت ٭ بآیین
آن جام شاهانه ساخت ٭ ش دوری بیای نسبت یعنی مدور صفت سطرلاب ست و آن آلتیست برای
حکما و منجمان که بآن ارتفاع آفتاب و موازنه ساعات و اسرار فلکی معلوم گردد و معنی آن ترازوی آفتاب ست
چه سطر و صطر بزبان یونانی ترازو ست و لاب بزبان رومی آفتاب و واضع آن بلیناس ست که بفرمان
سکندر از جام کیخسروی استخراج نموده بود کذا فی المدار و در کشف ست که واضعش بر قول اصح ارسطو ست
لهذا شارح بنا بر شهرت این قول از فرزانه درین بیت ارسطو گرفته و در بیت لاحق بلیناس خواسته و لا
یخفی علی العارف انه خلاف ظاهر الکلام معنی هر دو بیت آنکه چون سکندر در آخر سیر قلعه سریری و دیدن
غار کیخسرو عازم وطن خویش شد بلیناس فرزانه را فرموده که بر ترتیب حساب اعداد آن جام کیخسروی
اسطرلاب مدوری بساخت و مطابق آن خطوط پرداخت تا برای دریافت حساب فلک بکار آید هم چو شاه
جهان ره بدان جام یافت ٭ در آن تختگه لختی آرام یافت ٭ ش سر کلام ست در بیان مطلب دیگر هم بفرزانه
گفتا که بر تخت شاه ٭ نخواهد بنشست که سازد کس آرامگاه ٭ ش فرزانه همان بلیناس و شاه کیخسرو هم طلسمی بر آن
تخت فرزانه بست ٭ که هر گو بران تخت سازد نشست ٭ ش مصراع ثانی صله یای طلسمی ست ای بخواهد
که بران تخت نشیند هم اگر پیش گیر و زمانی درنگ ٭ براندازدش تخت یاقوت رنگ ٭ ش پیش بهای
فارسی چه اگر ببای تازی خوانده شود حاجت بتفصیل علیحده است پس معنی آنکه از تاثیر طلسم ندگو بماندگی درنگ

ونمایش او را مرگ بیاد می آید هم سریری که جز آسمانی بود ✤ بزندان کن زندگانی بود ✤ ش علت مصراع ثانی بیت سابق
وجز بمعنی جدا آسمانی بالا دونده که کنایه از خداوند مرده است که روح او ببالا رفته باشد و بزندان کن بمعنی اسیر کننده
مضاف ست بزندگانی یعنی تختی که بی خداوند بالا رونده خود بر زمین افتاده باشد اسیر سازد حیات ناظران ست و ایشان
مرگ بر ایشان ای از دیدن چنین تخت زندگانی تلخ گردد و یاد مرگ در جوش آید و پیداست که در هنگام یاد مرگ آرام نمانند
کند و آنچه شارح بمتابعت علی شیر نوشته که تختی که ورای تخت آسمانی و مقام اعلی علیین ست و آن عبارت از
دنیاست اسیر کننده زندگانی ست که الدنیا سجن المؤمنین و جنة الکافرین ملائم سیاق نیست چه کلام در خرابی
تخت بی شاه است و نه در مذمت دنیا پیش مرد آگاه و آنچه بعضی نسخ بزندان کنش بزیادتی شین ضمیر و بار ردیف
این بیت کلمه بود واقع شد همه از تصرف ناسخان ست پس حاجت نیست که در بیان معنی این دو نسخه چیزی
گفته آید چنانکه شارح نوشته اذ لا یخفی رکاکته علی الناظر فیه بنظر الانصاف هم بلیناس فرزانه را پیش خواند ✤
بنزدیک جام جهان بین نشاند ✤ نظر خواست از وی در آئین جام ✤ که تا راز او باز گوید تمام ✤ ش ای سکندر
بلیناس را گفت که در طریق ساختن این جام نظر و فکر کن و راز پوشیده او را بیان کن که چگونه احوال عالم از و معلوم
می شود هم چو دانا نظر کرد در جام ژرف ✤ رقمهای او خواند حرفا بحرف ✤ ش ژرف بمعنی عمیق صفت نظر ست
کند ار نیده و تواند که صفت جام باشد حرفا بحرف ای تمام هم بران جام زانجا که پیوند بود ✤ مسلسل کشیده خطی چند
بود ✤ ش پیوند اوران گفته که آن جام از چند فیروزه پیوند و ترکیب داشت مسلسل درهم پیچیده مانند زنجیر یعنی
چند بود ای هفت چنانکه صاحب رشیدی آورده است و هر خطی را نام خاص ست چنانکه خطی که بر لب جام بود
خط جور نام ست و فرود این خط در پیوندگاه جام خط بغداد و خط بصره و خط ازرق و خط راشکه و خط کاسه گر ست
بترتیب زیر و زبر و خط تحتانی از همه فرودینه انتهی و در نسخه مولانا بجای بران جام سر انجام ست ای در آخر رقم
خوانی بلیناس فرموده که وجوه تسمیهٔ این خطوط از کتابی بنظر نیامده مگر آنکه از خود گفته شود که وجه تسمیهٔ خط جور
آنکه هر کسی را که باده تا بخط جور جام پر کرده داده ندی مست گذران شدی و مدهوش ماندی گویا بداد ان انقدر بر وی
جور کرده و خط بغداد برای اهل بغداد که تا باین خط پر کرده داده ندی و همچنین خط بصره و خط ازرق آنکه اهل زنگ را
یا بران خط داده ندی لهذا آن را خط سیاه نیز گویند و تا خط راشکه برای مطربان بود و همچنین خط کاسه گر که با اهل
این پیشه تا داده ندی و خط فرودینه که در سطح جام بود برای دیگر چاکران بود و وجه دادن باده برای بغدادیان و غیر
ایشان تا بخطوط خاصه چنانکه مذکور شد اختلاف طبیعت ست که طبیعت هر ملک و شهر مخالف طبیعت
شهر دیگر ست مثلاً اگر بغدادیان را تا بخط جور داده ندی ایشان مست گذران شدندی و اگر ایشان را
تا بخط بصره داده ندی ایشان مست و مخوش نگشتندی و قس علیه البصریین و غیرهم که مست و خوش شدن

از کارهای ایشان سرانجام دهی و دران سعی کنی بایدکه دران کار ملاحظهٔ دنیا و آخرت هم نمائی نه محض ملاحظهٔ دنیا فقط که این کام
نفس ست مثلاً گر ره لایت ستانی که از کار سکندر ست بهتر آنست که محض نام آوری دنیوی نباید طلبید که بی سود ست
کذا افیده و آورده اند که راه عبارت از عبرت گرفتن باشد که این جام و آئینه بکسی دائم و باقی نمانده است اما ملائم بیت لاحق
معنی اول ست و آنچه علی شیر گفته که کیخسرو و سکندر به مشاهدهٔ جام و آئینه بر احوال آیندهٔ دنیا اطلاع می یافتند و
تو چنان هستی که امور دنیا و آخرت را در آئینه و جام می بینی خلاف ظاهر ست چه مقصود خواجه رح ازین بیت ترسانیدن
ممدوح ست از حب دنیا و مهیا ساختن توشهٔ آخرت نه مدح و تعریف ممدوح بدین دلیل که بعد ازین چنانکه می فرماید
م بهر شغل کامروز رای آوری ✣ بده آورد فردا بجای آوری ✣ ش ای بهر کار که امروز در دنیا متوجه شوی توشهٔ
آخرت را دران کار آماده کنی و محض در طلب آرزوی نفس نباشی م تو آن تاج بخشی که زان تاجدار ✣ سر سروران
شدی یادگار ✣ ش تاج بخش پادشاه بزرگ و آن تاجدار اشارت به پدر ممدوح یعنی تو آن پادشاهی که
از پدر خود شاهی را یافته و بر سر پادشاهان پیش یادگار شدی ای سلطان ابن سلطان هستی پس اینجا مدح
ممدوح می کند و بشادی اوراراه می نماید و شارح که از تاجدار کیخسرو خواسته غلط ست م تو شادی کن ار شاد کاران
شدند ✣ تو با تاجی ار تاجداران شدند ✣ ش ای بر فوت پادشاهان که آبای تو بودند متألم و متاسف مباش
که تو اکنون صاحب تاج هستی غم نباید خورد که هر کس را ازینجا رفتنی ست م درین باغ رنگین چو تیز تذرو ✣ نه گل در
جهان مانده خواهد نه سرو ✣ ش باغ رنگین عیش و عشرت دنیا تیز تذرو ای آن ری که از پیش ای او جدا شود و از
تیزی خود در هوا آید یعنی باد او را از باغ بیرون انداز دای مانند پر جدا شدهٔ تذرو هیچکس در جهان نخواهد ماند اگر چه
مانند گل خندان باشد یا مانند سرو سربلند و نازان پس این علت غم نخوردن ست کذا افیده و بعضی در نسخ چو کبک و
تذرو دیده شده ای چنانکه کبک و تذرو را همیشه در باغ دوام نباشد و نسخهٔ متن واضح ست م اگر شد سهی سرو
شاه اخستان ✣ تو سرسبز بادی درین گلستان ✣ ش سهی سرو صفت مقدم شاه اخستان ست که پدر نصرة الدین بود
و خواجه را باکرام داشتی م گیاه و داشت از نعمتم بهره مند ✣ رسانداز نعیم بچرخ بلند ✣ ش او را جع با خستان م
تو زان برتر و بهتر م داشتی ✣ در باغ مرا بسته نگذاشتی ✣ ش باغ نعمت را دادن من م فلک تا بود نقشبند زمی ✣
ببند او بر تو در خرمی ✣ ش نقشبند زمین آرایش بخش آن به نباتات و جز آن چه سرسبزی خاک از تاثیر افلاک ست
ببند او بسته مباد م مرا از کریمان صاحب زمان ✣ تو ای مانده باقی که باقی بمان ✣ ش ای از جمله شاهان وقت
که آبای تو بوده اند برای اکرام من تو باقی مانده که باقی بمانی جملهٔ دعائیه است م چه چه گفتم و در چه برداختم ✣
کجا بود ادهم کجا تاختم ✣ ش ای توجه اسپ گفتار من از قصهٔ سکندر بود من بمدح شاه خود تاخته ام
پس اکنون بدان قصه باز آمدم که م سکندر چو آن تخت و آن جام دید ✣ سر چرخ را زیر فرمان دید ✣ ش زیرا که از

وحشمت پادشاهی چنانکه از مصراع ثانی پیداست چه کوکبه اینجا بمعنی حشمت شاهی ست و وجه برج گفتن به ملازمت
کوکب ست م جهانداریت هست و فرماندهی * بانجام گر بر جهان دل نهی * ش بانجام ای تا مرگ خود جزای مقدم ست
شرط را یعنی اگر بر جهان دنیا دل نهی پادشاهی تو تا مرگ خواهد بود و پس از مرگ عاجزی و پریشانی خواهی کشید چه دل بر
جهان نهادن عبارت از جمعیت مال و گرد آوردن فر و زیب و بسیاری عیش و عشرت ست و آنهمه موجب وبال آخرت باشد
کذا افیده موافق آنست که در یک نسخه بدانجای از بر جهان الخ دیده شده و آنچه شارح بآن جام نوشته و با را قسمیه گفته
یعنی سوگند ست ترا بآن جام جهان نمای اگر دل بر جهان نهی و بمال آن فریفته شوی خلاف ظاهر لفظ ست اگرچه بمعنی
صحیح ست م جهان گرچه بر سکهٔ نام تست * زمین گرچه فرخ ترا رام تست * ش ای اگرچه ببودن تو عالم خرم ست
م منه دل برین دلفریبان دهر * که با مهربانان نسازد سپهر * ش مهر محبت و رغبت و دلفریبان همان جهان و زمین
که فریبندهٔ اهل دولت اند و مهربانان بمعنی دل بمهر نهادگان بر دولت جهان چنانکه از مصراع اول می آید و این چنین
حذف ایجاز در کلام خواجه بسیار ست و ناساختن سپهر با این معنی ست که هرکه کامرانی سر نهد بعافیت از فلک ناکامی
بعوض چه همواره همه کام را بر آوردن محال ست کذا افیده و اگر مهربانان بمعنی دوستان باشند هم روا ست چنانکه گفت م
جهان بین که با مهربانان خویش * ز نامهربانی چه آورد پیش * ش مهربانان همان دل بمهر نهادگان و یا دوستان
جهان ز نامهربانی ای از بی وفائی بیان چه ست چنانکه می گوید م به تختی که نیرنگ سازی نمود * بآن تختگیران
چه بازی نمود * ش فاعل نمود جهان ست و کذا فاعل کرد در بیت لاحق به تختی ای بدادن تخت آراسته و کذا
بجامی در بیت لاحق بمعنی بدادن جام عیش ست و تخصیص تخت و جام بذکر محض بمناسبت مقام ست که در
سابق بیان این دو چیز ست از جملهٔ اسباب دولت شاهی نیرنگ سازی نمود ای بسبب آرایش بخشید چنانکه
نیرنگ سازان اعجوبه کاری کنند و تختگیران طالبان تخت مثلا تخت پادشاهی را یکی می خواهد که زیر من باشد
و در این آرزو و بقدر استطاعت خود سعی نماید و بدست آرد و دیگری غالب تر از وی برخیزد که او را هلاک سازد
و هکذا دیگری برخیزد و این را هم چنانه ساند و تا به نهایت عالم در این بیت ذکر تخت کرده است و با نند که جام
پرداخت و گفت م بجامی که یک دست را شاد کرد * بآن جام داران چه بیداد کرد * ش دست عبارت
از صاحب دولت که جام عیشش در دست وارد شاد کرد یعنی مستی و خرمی بخشید و جام داران جام طلبان که در پی
یکدیگر آیند بر مثال تخت که مذکور شد م چو کیخسرو و هفت کشور توئی * ولایت ستان سکندر توئی * ش
ای در سلطنت عالم قائم مقام ایشان یعنی کیخسرو که جام کیخسرو و آئینهٔ سکندر بدست تو رسیده پس م در آئینه و جام
آن هر دو شاه * چنان بین که بینی بآن هر دو راه * ش در آئینه الخ ظرف چنان بین ست و راه مفعول بینی
و آئینه و جام کنایه از رسم و راه سکندر و کیخسرو که در سلطنت خویش آن را در پیش داشتند یعنی چون کاری را

ش ازین پیشتر ای پیش از مرگ که سبب عدم جام بشکستن ست هم چو در جام کیخسرو آبی نماند * بجام آبگینه چه باید
فشاند * ش آبی نماند ای از مردن خداوند آب و رونق شد و از جام ثانی جام شرابخواری مراد ست نه جام کیخسرو
و آبگینه شراب که مانند شیشه صاف ست یعنی هرگاه جام جهان نمای کیخسروی بی رونق شده است پس ندجام خود شراب
نباید انداخت بلکه باید شکست که این هم روزی مرگ مانی آب خواهد شد کذا افید و مطابق این معنی است انچه صاحب فرهنگ
در مصراع ثانی چنین نوشته ع زجام آبگینه چه باید فشاند * چه آبگینه را یعنی شراب گفته ای چون جام کیخسرو پایدار
نمانده است از جام دیگر شراب طرب چه باید ریخت انتهی کلامه و در بعضی نسخ بجای فشاندن نشاندن بنون ست پس
آبگینه یعنی صراحی ست ای صراحی را در جام دیگر نگون نباید کرد و انچه در نسخه علی شیر و شارح باید نشاند بصیغه اثبات
واقع ست و معنی آن چنین نوشته اند که چون در جام کیخسرو رونق و فیض نماند ای خالی از شراب شد پس این جام را
باید شکست و برای شکستن آن بروی آبگینه باید نشاند چه مقرر ست که چون خواهند که جوهری را که پیاله بلورین و جز آن
باشد بشکنند شیشه را گرم نموده بران نهند تا زود بشکند مخالف سیاق کلام ست چه مقصود شکستن دیگر جام بهانه است
ترک عشرت و برآوردن دل و مها که زندگانی بکسب وفا نکند نه شکستن جام کیخسرو که در شکستن آن هیچ سود نیست پس
برین نسخه هم نباید بصیغه نفی باید خواند تا موافق سیاق افتد چنانکه به تحریر آمده هم بیا ساقی آن جام کیخسروی *
که نور بش دهد دیده را نوی * ش جام کیخسروی جام آلهی و خدائی که آن جام بخودی ست و خواه بمناسبت مقام آنرا
کیخسروی گفته و مصراع ثانی بیان آن جام ای چنین جام که نور شراب آن دیده عارفان را تازگی می بخشد و از غفلت
وا رهاند هم لبالب کن از باده خوشگوار * بنه پیش کیخسرو روزگار * ش ای پیش پادشاه زمانه که حضرت خواجه رح
ست چه او از جهت سامان ظاهر و باطن پادشاه وقت ست و مولانا مثل شارح فرموده که کیخسرو روزگار عبارت از
ممدوح خواجه است که شاه زمانه او ست پس جام کیخسروی کنایه از محبت آلهی ست که حب دنیا دران دفع کرده و وجه
سپردن جام آلهی به ممدوح آنست که در لاحق حضرت خواجه او را نصیحت می کند و پیداست که نصیحت شنونده را تا آنکه حالتی
و رقتی در دل نباشد نصیحت در وی نگیرد انتهی و وجه عدول از دواب خواجه رح که در آخر داستانها باده برای خود می خواهد
آنکه ابیات لاحقه درین مکان تقریبی ست نه قصد

چند ابیات در موعظت ممدوح بتقریب آن نصیحت که سکندر بخود کرده

هم شها شهریارا جهان داورا * فلک پایگه مشتری پیکرا *
ش هر چهار الف برای ندا ست و خطاب به ممدوح که نصرة الدین باشد او را از جهت سعادتمندی ذاتی
مشتری پیکر گفته چه مشتری سعد اکبر ست پایگه مرتبه و حشمت هم کجا جام کیخسرو و رخت او * سکندر که شد بر سر تخت
او * ش رخت ای ذات کیخسرو و در ایهام با سباب دولت او سکندر را ای کجا شد سکندر هم چو آن کوکب از برج
خود شد روان * تو ای کوکبه دار آن خسروان * ش آن کوکب اشارت ست بکیخسرو و سکندر و برج کنایه از کوکبه

ش از شاخ بستان بیان طوق و تاج ست چه مرغ را در شاخ برگی در گردن مانند طوق گردد و برگ دیگر بر سر مانند تاج باشد
ابریشمی بپای بست و بپای مهدای دوام ابریشم و عاج ای قفس عاج که هر دو آراسته باشد هنگام خلاصی خود مرغ را از پا دمی رود
چرا که او را بندی بود پس گران و در نسخهٔ علی شیر ابریشمیش شبین ضمیر ست و هو واضح م از انیم در رستن تاج و ترگ + که فارغ
ولیم از شبخون مرگ + ش ای در یاد مرگ پیش آمدنی نیستیم تاج کنایت از عیش و عشرت فاخره و ترگ یعنی خود آهنی
کنایه از جنگ کردن بیکدیگر م بهار چمن شاخ از ان برکشید + که شمشیر باد خزان راند ید + ش تمثیل بیت سابق ست با
بیت و بهار چمن گلباغ که مثل آدمی خوشحال ست شاخ برکشیدای بالیده شد و رنگ و بوی گرفت و شمشیر مثال جهانگیری
مرگ ست که کسی را نمیگذارد و باد خزان مثال مرگ م کفل گرد کردند گوران دشت + مگر شیر زان گورگه رخت بست + ش
کفل با کسر میان و دو سرین گرد کردند ای فربه شدند پس گوران مثال آدمیان و دشت مثال دنیا و کنداک گورگاه یعنی
جای چریدن گوران ست و شیر مثال مرگ م گوزنان ببازی برآشفته اند + هژبران هامل مگر خفته اند + ش گوزنان
مثال آدمیان برآشفته اند ای ببازی کردن بیکدیگر جوش آورده اند هژبران مثال افراد مرگ که باعتبار تعلق بافراد
آدمیان مفهوم میشود پس مرگ مطلق امر کلیست و مرگ یک فرد آدمی جزوی ست همچنین جزئیات دیگر که بافراد دیگر تعلق
میگیرند م همان نافه آهوان مشک بست + مگر چنگ و دندان یوزان شکست + ش ای آهوان فربه ست شده اند
چه ظاهر ست که نافه آهو بوقت مستی آن مشکین گردد نه پیش از ان و آهوان مثال آدمیان و یوزان مثال جزئیات مرگ
چنانکه مذکور شد کذا افید م بدین غافلی میگذاریم روز + که در مازنند آتش رخت سوز + ش بدین غافلی ای بغفلت
از مرگ که پیش آمدنی ست و کاف صدر مصراع ثانی مفاجاتیه است و فاعل زنند قضا و قدر ای ناگاه بما مرگ آید پشیمان
سازد م چه سازیم تختی چنین خیر خیر + که بروی شود دیگری جایگیر + ش چه سازیم ای برای چه سازیم و مهیا کنیم این تخت
بیهوده را خیر خیر بکسر هر دو خای معجمه و یای تازی هرزه و بیهوده کذا فی شرفنامه و قیل تاریک و تیره چنین خیر خیر صفت تخت
و مصراع ثانی بیان بیهودگی آن ای ساختن و پرداختن تختی بیهوده که بروی دیگر کس جا کند و بخداوند خویش دائم نماند
هرزه و بیهوده کار ست م کنیم از پی دیگران جای گرم + که ما را ز جای چنین باد شرم + ش ای چرا ساختن تخت جای
دیگران تیار کنیم که آرامگاه ایشان گردد و مصراع ثانی دعائیه ست ز جای چنین بحذف مضاف ای از ساختن جای گرم
برای دیگران م چه شود ار همچنین تخت کردن بپای + که تخته است ما را نه تخت ست جای + ش همچنین اشارت بتختیکه دیگری
بروی نشیند و تخته را جای خود گفتن بنا بر عاقبت ست م نه تخت زر ست آنکه او جای ماست + که آهن یکی کنده
بر پای ماست + ش کلمه این اشارت بتخت خود ست نه تخت کیخسرو و کنده آهن الخ ای قید سخت ست زیرا که بعد
اول تخت زر گفته پس کنده از آهن واقعی چگونه راست آید کذا افید یعنی این تخت زر موجب شادی نیست بلکه از سبب
حسرت گذاشتن موجب عذاب سخت ست م چو بر تخت جاوید نتوان نشست + ازین بیشتر تخت باید شکست +

… بجام جهان بین گشادند دست … ست هم چو در جام کیخسرو آبی نماند + بجام آبگینه چه باید
… ام را + زباده برافروخ … ز جام ثانی جام شرابخواری مرادست نه جام کیخسرو
… بود و آن گلم … بی رونق شده است پس نه جام خود شراب
… باد کیخ … و مطابق این معنی است آنچه صاحب …
… گفته ای چون جام کیخسرو پایدار
… نشاندن بنون ست پس
… ابد نشاند بصیغه اثبات
… ای عظیم جام کرد هم … پس این جام را
… عدی یک سلک جواهر که بر بازوی سکندر بسته بود برافشا … ین و خزان
د بعد از خوردن باده چیزی بقدر دستگاه خود در جام انداخته و یاد دوست خود کرده بساقی میدهد و در جو … مهات
ز باده داده حال ستادگی بخورد و برای تعظیم نعده بنشست و جام را پیش خود نهاد تا به بنبید کذا افید هم دران تخت بی تاجو
نگ نیست + بران جام بی باده تختی گریست + ش بی تاجور صفت تخت و بی باده صفت جام هم که از بی شرابی گراز
بی شهی + مثل زد بران جام و تخت تهی + ش گر مختصر گاه مثل زد وای بیان کرد دران حال و تهی صفت جام و تخت
هم کی تاجور تخت زرین مباد + چو بی بیست جام جهان بین مباد + ش بیان مثل هم بی روشنائی بود جام را +
بلندی از نشه تخت بیرام را + چو نشه رفت گو تخت بشکن تمام + چو می ریخت گو هر زمین افت جام + ش افت بالضم
همزه و سکون فا مختصر افتد کذا فی المؤید پس بقرینه افت لفظ بشکن بمعنی لازمیست ای تخت را باید که شکست خورد
کذا افید و بعضی نسخ بجای افت ریز دست پس ریز هم بمعنی لازمیست ای بریزد و توانند که گوامر باشد بما از مان تخت جام
شکن و ریز صیغه امر حاضر هم شهی را بدین تخت باشد نیاز + که بر تخت مینو نخسید بناز + ش علت شکست خوردن
افتادن ست و مصراع ثانی صله شهی ای با این تخت آراسته آن شاه را حاجت باشد که او مرده است و آسایش بهشت
یافته باشد کذا افید یعنی تخت دنیا برای زندگان ست نه برای مردگان و آنچه شارح گفته که به تخت دنیاوی آن شاه را حاجت نیست
حال سریر بهشتی نیست و نعیم جنت او را نصیب نباشد خلاف ظاهر سیاق ست کما لا یخفی و یدل علی بطلانه البیت الملاحق
مقام کسی کو به مینو کشد رخت را + بزندان شمارد چنین تخت را + ش ای شاه مرده این تخت را بقیاس زندان شمارد
ست و راحت بهشت فائق ست از راحت عالم دنیا و این کلام که مشعر بخوشی مقام اخروی برای پادشاه مرده است
سکندر در باره کیخسرو و کافر باعتقاد رقیبان تخت اوست که دین خود برحق دانند تا رنجه نشوند هم بسا مرغ را که همین
کنند + قفس عاج و دام از بریشم کنند + ش تمثیل سابق ست ازچمن گم کنند ای از باغ گرفته در خانه بند سازند
بریشم اینجا بفتح شین ست که لغتی ست دران هم چو از شاخ بستان کنند طوق و تاج + نه از بریشمی یاد باشد نه عاج +

ای چنان زنگ کو گردست بر آئینهٔ جان و دل و آنچه به بعضی نسخ [illegible] کز ار سر بری که پادشاه بزرگ بود هم

و ار منع ست هم بدان دیده و دل را هراسان کنم + بجز در همه کار [illegible] شاهان که سکندر باشند ز[illegible]

بدان دیده ای به تخت و جام نظر عبرت کرده و دل را هراسان [illegible] بیرون + ش ز[illegible]

چه آدمی تا زنگه وابسته کار تن باشد و در حاصل کردن [illegible] نت راه +

صائب گفته ع گذشتم از مطلب تمام شد [illegible] سکند فر[illegible]

در ترک مطالب نفسانی و اختیار توجه تام [illegible]

گشت فرمان پذیر + ش صاحب [illegible]

او بود هم فرستاد پنهان بدو [illegible] سابق ست دولت پرست ای [illegible]

که اسباب ضیافت بسیار [illegible] بر این چنین تاج و جام بهاست بسیار تخت و جام عالم بدست آرد ای

ش ای اطاعت [illegible] شاه چندین دیار + ش شاه موقوف ست و چندین دیار فاعل بدیده ای

بسا دند با شاه و فیروز [illegible] کیخسروی تاختی + سر از تخت گردون بر افراختی + ش ای خواهی بر افراخت و کار تو

جای داشتند [illegible] گردون افلاک بلند هم دگر نغز گویی زبان برگشاد + که تا چند کیخسرو و کیقباد + ش ای بجا فرمان گفت

هم نگنجد [illegible] که کیخسرو و کیقباد را یاد خواهند کرد که کیخسرو و کیقباد این عهد همین شاه سکندر ست چنانکه می گوید هم جو زین تخت

نیز از که [illegible] تا چند کیخسرو و کیقباد [illegible] ساخته است کیقبادی و کیخسروی نیز

بازوی شه شد قوی + کند کیقبادی و کیخسروی + ش ای چون این تخت را از آن خود ساخته است کیقبادی و کیخسروی

خواهد کرد نام کیقباد و کیخسرو گذشته از یاد عالم خواهد رفت کذا افیده هم همه فال خسرو دران پیش تخت + به پیروز بختی بر آورد رخت

بتخت + ش همه ای همه رقیبان فاعل بر آورد و دران پیش تخت صفت همه و فال خسرو مفعول او ست پیروز بختی

فتحمندی و بخت بمعنی فتحمندی معطوف ست بر پیروز بختی کذا افیده ای بنشین سکندر بران تخت همه رقیبان تخت فال سکندر را

به پیروزی بر آوردند چنانکه مذکور شد که هر یک او را شاه فیروز بخت گفت و بعضی نسخ چنین دیده شده همان فال کیخسرو

از جام و تخت + به پیروز بختی بر آورد رخت + پس رخت بر آوردن بمعنی ظاهر شدن ای از جام و تخت که بسکندر متعلق

همان فال کیخسرو مرده به پیروزی سکندر بر آمد و همچو او شد و نسخه مولانا صحیح ست که بیان حاصل ابیات سابقه است هم

شه آن تخت را چون بخود ساز داد + به کیخسرو مرده جان باز داد + ش بخود ای بسواری خود بران تخت ساز داد

کرد و مصراع ثانی تخییل اول ای گویا این شاه کیخسرو ست که باز زندگی یافت هم بران تخت بنشست یکدم نه دیر +

و از تخت آمد بزیر + ش خرای چون ای بوسید آن تخت را برای تعظیم آن هم زگوهر بران تخت گنجی فشاند +

گنجور خانه دران خیره ماند + ش زگوهر بیان گنجیست که مصراع ثانی صلهٔ او ست گنجور خانه ای خازن تخت گنجی

دران ای در نثار کردن گنج گوهر حیران شد هم بفرمود تا کرسی زر نهند + همان جام فرخ بر آن بر نهند + چو کرسی نهاد

راز * کنند کار جویندگان را دراز * ش علت بازگشتن ست و تجستن بمعنی طلب سبب نمودن فاعل کند و راز بمعنی پوشیده و بردگیهای راز بمعنی چیزهای بس پوشیده و مخفی از مردم و جویندگان طالبان سبب پوشیده بودن آن چیزهای پوشیده یعنی کسیکه در پی جستن و دریافتن پوشیدگی اشیای پوشیده می شود آن سبب جستن وی مر کار او را بر وی دراز کند ای بس مشکلها پیش آرد بلکه گاهی بهلاک رساند م ازین غار باید عنان تافتن * بغار اژدها را توان یافتن * ش ای چنان مپندار که گویا درین غار اژدهاست م سکندر ز گفتار او روی تافت * پیاده سوی غار خسرو شتافت * ش روی تافت ای نگفته او را نشنید م دوان رهبر از پیش و فرزانه پس * غلامی دو با او دگر هیچکس * ش ای دیگر هیچکس نبود و را هبر همان رقیب که مانع از درون رفتن بود از پیش و پس ای پیش و پس سکندر م بتدریج ازان رهگذرهای سخت * به بلنیز غار اندر آورد رخت * ش ای سکندر بدرون غار در آمد م چو گنجینهٔ غار آمد بدست * هراسنده شد مرد انده پرست * ش گنجینهٔ غار درونهٔ غار که دران رسیده بود مرد اندیه پرست سکندر م شگافی کهن دید در ناف سنگ * رهی سوی آن رخنه تاریک و تنگ * ش شگافی در رهی بیای فارسی زائده که بموصوف مقدم لاحق سازند و رهرو مشغول و دیدست یعنی دران غار شگافی دیگر دید که مانند کاریز طویل در وسط آن کوه بود پس ازینجا معلوم شد که غار اول تا بمیانهٔ کوه که ناف سنگ ازان عبارت ست تمام می شد و ازانجا شگاف غار دیگر آغاز می گردید که سکندر آن شگاف را بدید و راه آن رخنه تاریک و تنگ بود کذا افید م بسختی دران غار شد شهریار * کسانی نگه یابد از یار غار * ش ای غار ثانی و یار غار کیخسرو که در غار ثانی خفته بود م چو لختی شد آن آتش آمد پدید * که شد سوخته هرکه آنجا رسید * ش کاف بیان کلمهٔ آن و آتش کنایه از تابش و روشنی شوخ و سوخته بمعنی هراسنده از سوختن نه آنکه فی الواقع سوخته شدی کذا افید م بفرزانه گفت این شرار از کجاست * درین غار تنگ این بخار از کجاست * ش این شرار و این بخار همان تابش سخت که گفته شد و وجه این تعبیر ملازمت آتش ست که در بیت سابق مذکور شد و اگر نه دران غار نه آتش بود و نه شرار و نه بخار کذا افید و این توجیه وجیه از لاحق گرفته که آن آتش را کنگره گرفته و تیم بلیناس ازانجا بسلامت باز آمده و سوخته نشده م نگه کرد فرزانه در غار تنگ * که آتش چه می تابد از خاره سنگ * ش آتش ای شعاع آتش چه می تابد از چه سبب می تابد م فروزنده چاهی درو دید ژرف * که می تافت ازان چاه نوری شگرف * ش ای در غار ثانی چاه افروخته بود که فروغش بربام این غار می تافت کذا افید و بلیناس دران چاه نگه کرد و دریافت که درین چاه نور شگرف نیست ای تابش شوخ ازان پیداست م ازان ره جفا دید کاگه نبود * که جوینده را سوی آن ره نبود * ش ای در درون آن چاه از خوف آتش کسی نرفته بود م بران روشنی بازجست * بر وراه روشن نمی شد درست * ش ای بآن روشنی بازبار نگریست اما بروی راه روشن نیافت و معلوم نکرد که این روشنی از چیست م رسن بر میان بست مرد دلیر * فرو شد بآن چاه رخشنده زیر * ش

گردون تخت آراسته جنبش نموده او را بر خاک انداز دم شنیدم که آن جنبش دیرپای * هنوز اندران تخت مانده بجای
ش آن جنبش ای بر انداختن تخت مذکور مرد شنیده را دیرپای صفت جنبش ست بقیام آن طلسم م چو بسته
کیخسروی تازه کرد * چو کیخسرو آهنگ دروازه کرد * ش رسم کیخسروی و تخت نشینی و جام گیری چنانکه مذکور شد و دروا
ای دروازه قلعه سر یعنی بعد از آنکه همچو کیخسرو بران تخت نشست و باده از جام خورد قصد برون آمدن از قلعه کرد
چنانکه کیخسرو از انجا قصد غار کرده و دران مدفون شده پس بدین عزم م برون آمد از دیدن تخت و جام * سوی
غار کیخسرو آورد کام * ش چه آن غار بیرون از قلعه در کوه بود م نگهبان و ز رنج بسیار برد * که تا شاه را
سوی آن غار برد * ش نگهبان و ز ای رقیبی از رقیبان قلعه که همراه سکندر و رهنمای آن غار بود و رنج
برون از سبب عدم راه روییست از ریزه های سنگ خاره چنانکه در لاحق مشروح ست کذا افیدم چو شد
به نزدیک آن غار تنگ * در آمد پای و پایان بسنگ * ش ای اسپان از سختی راه از رفتن باز ماندند چه از
پا در آمدن بمعنی افتادن ست م که آن ره روش بود بر داشته * بخارا بخارا برانباشته * ش علت پای سنگ
آمدن اسپانست روش بشین مصدری آمد و رفت مردم که کسی بدانجا رفتی بر داشته مرفوع و ممتنع بخارا بخارا ای
بسنگ خارها و تنکرار برای افاده کثرت ست برانباشته بمعنی لازمی و فاعلش راه ست ای تمام راه آن غار پر
سنگ خارها پر و مسدود بود کذا افیدم و در نسخه شارح بخارا بخارا ش بشین واقع ست ای بسنگ سخت و به خار و
خاشاک آن راه را پر کرده بودند تا کسی بدان راه نبرد م نماینده غار با شاه گفت * که کیخسرو اینک درین غار خفت *
رهی دارد از صاعقه سوخته * ز پیچش کمر در کمر دوخته * ش صاعقه برق درخشان اینجا عبارت از آتش شود
و تمام روشن ست که اندرون غار بر رونیان را مثل برق نموده پیچش بشین ضمیر که راجع بغار ست کمر بر کمر دوخته
ای راه آن پیچ در پیچ واقع شده است پس فاعل دوخته که بمعنی لازمی ست راه است که در صدر مصراع اول ست
یعنی از سبب خم و پیچ آن غار را هش پر پیچ افتاده است ای غار در غارست چنانکه از لاحق معلوم میشود م بغارت
گنج غار چنین * در اندیشش لختی ز کار چنین * ش گنج غار درونه آن چنانکه خواهد گفت ع چو گنجینه غار آمد پدید
الخ و وجه تعبیر مذکور آنکه غار تمام نهان بود همچو گنج مدفون و بغارت بردن در تصرف خود آوردن ای اندرون غار
و در یافت درونه آن مشو بلکه اندک اندیشه کن از چنین کار سخت که درون غار رفتن میخواهی م بجنگ
هش از رفته گیر * چو کیخسرو انجا فرو خفته گیر * ش رفته بضم را و چو کیخسرو عبارت از ذات کیخسرو و کلمه چو
اینجا برای افاده تعظیم ست ای از دیدن درونه این غار پس آی و چنان فرض و تصور کن که گویا بدندان
دست خود این راه را رفته ام ای بجنبت تمام درون غار رسیده ام و کیخسرو خفته را بچشم دیده ام کذا افید
ام و آنکه اگر درون رفتی همچو کیخسرو خود را در انجا خفته و مرده گیر که آتشگاه است م سنب

هر فرقه تا بخط نامزد او بوده باشد والله اعلم و اگر بخصوصیت بارگاه کیخسرو توان گفت باکی ندارد و اگر گوئی که دیگر کسان
پادشاه و الا جاه چگونه هم جام باشند که باده از جام او بخورند گوییم شاید که جامهای ایشان جدا باشد اما شراب را
باین پیمانه پیموده در جامهای ایشان بریختندی انتهی کلامه و این وجوه عقلی ست و کیفیت اصلی معلوم نیست
هم تماشای آن خطها بسی ساختند ❊ حسابی نهان بود نشناختند ❊ ش در اکثر نسخ نشناختند بصیغه
نفی ست چنانکه علی شیر نوشته که احکام و اسرار آن خطوط معلوم کردن نتوانستند و در نسخهٔ مولانا بصیغهٔ اثبات
آمده و اما از بیت لاحق ظاهر اگر دریافت اعداد ست نه ادراک اسرار آن خطوط ❊ هم شهنشاه و فرزانه اوستاد ❊
عددهای خط را گرفتند یاد ❊ ش چنانکه عدد خطوط مرقومه یک صد و بیست می شود چه وقتی که از بالا نگاه
می کردند هشت عدد در هشت بود و هشت در هشت شصت و چهار می شود و اگر از تحت می دیدند هشت
در هفت بود و هشت در هفت پنجاه و شش میگردد پس جمله یک صد و بیست در شمار آید کذا افید پس خطوط
در ظاهر هفت بود و اعداد آنها بسیار که بگردانیدن جام معلوم شدی والله اعلم بالصواب ❊ سرانجام چون
شاه زادان مرز و بوم ❊ گراینده شد سوی اقلیم روم ❊ ش سرانجام در آخر سیر آنجا که از تماشا فارغ شد
گراینده مائل و راغب که همواره حب وطن او را دامن کشان بود ❊ سطرلاب دوری که فرزانه ساخت ❊ بآیین
آن جام شاهانه ساخت ❊ ش دوری بیای نسبت یعنی مدور صفت سطرلاب ست و آن آلتیست برای
حکما و منجمان که بآن ارتفاع آفتاب و موازنهٔ ساعات و اسرار فلکی معلوم گردد و معنی آن ترازوی آفتاب ست
چه سطر و صطر بزبان یونانی ترازو ست و لاب بزبان رومی آفتاب و واضع آن بلیناس ست که به فرمان
سکندر از جام کیخسروی استخراج نموده بود کذا فی المدار و در کشف ست که واضعش بر قول اصح ارسطو ست
لهذا شارح بنا بر شهرت این قول از فرزانه درین بیت ارسطو گرفته و در بیت لاحق بلیناس خواسته و لا
یخفی علی العارف انه خلاف ظاهر الکلام معنی هر دو بیت آنکه چون سکندر در آخر سیر قلعه سریری و دیدن
غار کیخسرو عازم وطن خویش شد بلیناس فرزانه را فرموده که بر ترتیب حساب اعداد آن جام کیخسروی
اسطرلاب مدور بر ساخت و مطابق آن خطوط پرداخت تا برای دریافت حساب فلک بکار آید ❊ چو شاه
جهان ره بدان جام یافت ❊ در آن تختگه لختی آرام یافت ❊ ش تتمهٔ کلام ست در بیان مطلب دیگر ❊ بفرزانه
گفتا که بر تخت شاه ❊ نخواهد که سازد کسی آرامگاه ❊ ش فرزانه همان بلیناس و شاه کیخسرو ❊ طلسمی بر این
تخت فرزانه بست ❊ که هر کو بر آن تخت سازد نشست ❊ ش مصراع ثانی صله یای طلسمی ست ای بخواهد
کو بر آن تخت نشیند ❊ اگر پیش گیرد زمانی درنگ ❊ بر اندازدش تخت یاقوت رنگ ❊ ش پیش بیای
فارسی چه اگر بیای تازی خوانده شود حاجت بتفصیل علیه افتد پس معنی آنکه از تاثیر طلسم نه که باندک درنگ

ویدانش اورا مرگ بیاد می آمد هم سریری که جز آسمانی بود * بزندان کن زندگانی بود * ش علّت مصراع ثانی بیت سابقست
وجز بمعنی جدا آسمانی بالا رونده که کنایه از خداوند مرده است که روح او ببالا رفته باشد و بزندان کن بمعنی اسیر کننده
مضافست بزندگانی یعنی تختی که بی خداوند بالا رونده خود بر زمین افتاده باشد اسیر سازنده حیاتی ناظران ست و اینکه دیدن
مرگ برایشان ای از دیدن چنین تخت زندگانی تلخ گردد و یاد مرگ در جوش آید و پیداست که در هنگام یاد مرگ آرام نماند
کذا افید و آنچه شارح بمتابعت علی شیر نوشته که تختی که ورای تخت آسمانی و مقام اعلی علیین ست و آن عبارت از
دنیاست اسیر کننده زندگانی ست که الدنیا سجن المؤمنین وجنة الکافرین ملائم سیاق نیست چه کلام در خرابی
تخت بی شاه است و نه در مذمت دنیا پیش مرد آگاه و آنچه بعضی نسخ بزندان کنش بزیادتی شین ضمیر بار ردیف
این بیت کلمه بود واقع شده همه از تصرف ناسخان ست پس حاجت نیست که در بیان معنی این دو نسخه چیزی
گفته آید چنانکه شارح نوشته اذ لا یخفی رکاکته علی الناظر فیه بنظر الانصاف هم بلیناس فرزانه را پیش خواند *
بنزدیک جام جهان بین نشاند * نظر خواست از وی در آئین جام * که تا راز او باز گوید تمام * ش ای سکندر
بلیناس را گفت که در طریق ساختن این جام نظر و فکر کن و راز پوشیده او را بیان کن که چگونه احوال عالم ازو معلوم
می شود هم چو دانا نظر کرد در جام ژرف * رقمهای او خواند حرفا بحرف * ش ژرف بمعنی عمیق صفت نظرست
کذا افید و توانند که صفت جام باشد حرفا بحرف ای تمام هم بران جام زانجا که پیوند بود * مسلسل کشیده خطی چند
بود * ش پیوند اوران گفته که آن جام از چند فیروزه پیوند و ترکیب داشت مسلسل در هم پیچیده مانند زنجیر
چند بود ای هفت چنانکه صاحب رشیدی آورده است و هر خطی را نام خاص ست چنانکه خطی را که بر لب جام بود
خط جور نام ست و فرو و این خط در پیوندگاه جام خط بغداد و خط بصره و خط ازرق و خط رامشگر و خط کاسه گرست
بترتیب زیر و زبر و خط تحتانی از همه فرودینه انتهی و در نسخه مولانا بجای بر آن جام سر انجام ست ای در آخر قسم
خوانی بلیناس فرموده که وجوه تسمیه این خطوط از کتابی بنظر نیامده مگر آنکه از خود گفته شود که وجه تسمیه خط جور
آنکه هر کسی را که باده تا بخط جور جام پر کرده داده اندی مست گذران شدی و مدهوش ماندی گویا بدادن اینقدر بر وی
جور کرده اند و خط بغداد برای اهل بغداد که تا باین خط پر کرده داده اندی و همچنین خط بصره و خط ازرق آنکه اهل زنگ را
تا بدان خط داده اندی لهذا آن را خط سیاه نیز گویند و تا خط رامشگر برای مطربان بود و همچنین خط کاسه گر که با اهل
این پیشه داده اندی و خط فرودینه که در سطح جام بود برای دیگر چاکران بود و وجه دادن باده برای بغدادیان و جز
ایشان تا بخطوط خاصه چنانکه مذکور شد اختلاف طبیعت ست که طبیعت هر ملک و شهر مخالف طبیعت
شهر دیگرست مثلا اگر بغدادیان را تا بخط جور داده اندی ایشان مست گذران شدندی و اگر ایشان را
تا بخط بصره داده اندی ایشان مست و مدهوش نگشتندی و قس علیه البصریین و غیرهم که مست و خوش شدن

از کارهای ایشان سرانجام دهی و دران سعی کنی باید که دران کار ملاحظهٔ دنیا و آخرت هم نمائی نه محض ملاحظهٔ دنیا فقط که این کام
نفس ست مثلاً اگر ولایت ستانی که از کار سکندر ست بهتر آنست که محض نام آوری دنیوی نباید طلبید که بی سود ست
کذا افید و توانند که راه عبارت از عبرت گرفتن باشد که این جام و آئینه بکسی دائم و باقی نمانده است اما علامهم بیت لاحق
معنی اول ست و آنچه علی شیر گفته که کیخسرو و سکندر به مشاهدهٔ جام و آئینه بر احوال آیندهٔ دنیا اطلاع می یافتند و
تو چنان هستی که امور دنیا و آخرت را در آئینه و جام می بینی خلاف ظاهر ست چه مقصود خواجه رح ازین بیت رسانیدن
ممدوح ست از حب دنیا و مهیا ساختن توشهٔ آخرت نه مدح و تعریف ممدوح بدبینداری او چنانکه می فرماید
م هر شغل کامروز رای آوری * ره آورد فردا بجای آوری * ش ای بهر کار که امروز در دنیا متوجه شوی توشهٔ
آخرت را دران کار آماده کنی و محض در طلب آرزوی نفس نباشی م تو آن تاج بخشی که آن تاجدار * سر سروران را
شدی یادگار * ش تاج بخش پادشاه بزرگ و آن تاجدار اشارت به پدر ممدوح یعنی تو آن پادشاهی که
از پدر خود شاهی را یافته و بر سر پادشاهان پیش یادگار شدی ای سلطان ابن سلطان هستی پس اینجا مدح
ممدوح می کند و شادی او را اراده می نماید و شارح که از تاجدار کیخسرو خواسته غلط ست م تو شادی مکن از شاه کاران
شدند * تو با تاجی از تاجداران شدند * ش ای بر فوت پادشاهان که آبای تو بودند متالم و متاسف مباش
که تو اکنون صاحب تاج هستی غم نباید خورد که هر کس را ازینجا رفتنی ست م درین باغ رنگین چو تیز تذرو * نه گل در
جهان مانده خواهد نه سرو * ش باغ رنگین عیش و عشرت دنیا تیز تذرو ای تیزی که از پرهای او جدا شود و از
تیزی خود در هوا آید و باد او را از باغ بیرون اندازد و ای مانند پر جدا شدهٔ تذرو همچنین در جهان نخواهد ماند اگر چه
مانند گل خندان باشد و یا مانند سرو سربلند و نازان پس این علت غم نخوردن ست کذا افید و بعضی بنسخ چو کبک و
تذرو دیده شده ای چنانکه کبک و تذرو را همیشه در باغ دوام نباشد و نسخهٔ متن واضح ست م اگر شد سهی سرو
شاه اخستان * تو سرسبز بادی درین گلستان * ش سهی سرو صفت مقدم شاه اخستان ست که پدر نصرة الدین بود
و خواجه را باکرام داشتی م گر او داشت از نعمتم بهره مند * رسانم از نظمم بچرخ بلند * ش او راجع باخستان م
موزون برتر و بهتر م داشتی * در باغ ما بسته بگذاشتی * ش باغ نعمت را دادن بمن م فلک تا بود نقشبند زمی *
سپیند او بر تو در خورمی * ش نقشبند زمین آرایش بخش آن به نباتات و جز آن چه سرسبزی خاک از تاثیر افلاک ست
سپیند او بسته قبا دم م مرا از کریمان صاحب زمان * تو ای مانده باقی که باقی بمان * ش ای از جملهٔ شاهان وقت
من که آبای تو بوده اند برای اکرام من تو باقی مانده که باقی بمان … دعائیه است م چه چیزی گفتم و در چه پرداختم *
کجا بود ادهم کجا تاختم * ش ای توجه سبب گفتار من قصهٔ سکندر بود و من … مدح شاه خود تاخته ام
پس اکنون بدان قصه باز آمدم که م سکندر چو آن تخت و آن جام دید * … ش زیرا که از

و حشمت پادشاهی چنانکه از مصرع ثانی پیداست چه کوکبه اینجا بمعنی حشمت شاهی ست و وجه برج گفتن به ملازمت
کوکب ست م جهانداریت هست و فرماندهی * بانجام گه بر جهان دل نهی * ش بانجام ای تا بمرگ خود جزای مقدم ست
شرط را یعنی اگر بر جهان دنیا دل نهی پادشاهی تو تا بمرگ خواهد بود و پس از مرگ عاجزی و پریشانی خواهی کشید چه دل بر
جهان نهادن عبارت از جمعیت مال و گرد آوردن فر و زیب و بسیاری عیش و عشرت ست و آن همه موجب وبال آخرت باشد
کذا افید و موافق آنست که در یک نسخه بدانجای از بر جهان الخ دیده شده و آنچه شارح بآن جام نوشته و باو را قسمیه گفته
یعنی سوگند ست ترا بآن جام جهان نمای اگر دل بر جهان نهی و بمال آن فریفته شوی خلاف ظاهر لفظ ست اگرچه بمعنی
صحیح ست م جهان گرچه بر سکه نام تست * زمین گرچه فرخ تا بر بام تست * ش ای اگرچه به بودن تو عالم خرم ست
م منه دل برین دلفریبان دهر * که با مهربانان نسازد سپهر * ش مهر محبت و رغبت و دلفریبان همان جهان و زمین
که فریبنده اهل دولت اند و مهربانان یعنی دل به مهر نهادگان بر دولت جهان چنانکه از مصرع اول می آید و این چنین
حذف ایجاز در کلام خواجه بسیار ست و ناساختن سپهر باین معنی ست که هر که کامرانی سر نهد بعافیت از فلک ناکامی
به وی رسد چه همواره همه کام بر آوردن محال ست کذا افید و اگر مهربانان یعنی دوستان باشد هم رواست چنانکه گفت م
جهان بین که با مهربانان خویش * زنامهربانی چه آورد پیش * ش مهربانان همان دل بمهر نهادگان و یا دوستان
جهان زنامهربانی ای از بی وفائی بیان چه هست چنانکه می گوید م به تختی که نیرنگ سازی نمود * بآن تختگیران
چه بازی نمود * ش فاعل نمود جهان ست و کذا فاعل کرد در بیت لاحق به تختی ای بدادن تخت آراسته و کذا
بجامی در بیت لاحق بمعنی بدادن جام عیش ست و تخصیص تخت و جام بذکر محض بمناسبت مقام ست که در
سابق بیان این دو چیز ست از جمله اسباب دولت شاهی نیرنگ سازی نمود ای بس آرایش بخشید چنانکه
نیرنگ سازان اعجوبه کاری کنند و تختگیران طالبان تخت مثلا تخت پادشاهی را یکی می خواهد که زیر من باشد
و درین آرزو بقدر استطاعت خود سعی نماید و بدست آرد و دیگری غالب تر از وی برخیزد که او را هلاک سازد
و هکذا دیگری برخیزد و این را هم چه افسانه دو تا به نهایت عالم درین بیت ذکر تخت کرده است بازبند که جام
بپرداخت و گفت م بجامی که یک مست را شاد کرد * بآن جام داران چه بیداد کرد * ش مست عبارت
از صاحب دولت که جام عیش در دست دارد شاد کرد مستی و خرمی بخشید و جام داران جام طلبان که در پی
یکدیگر آیند بمثال تخت که مذکور شد م چو کیخسرو هفت کشور توئی * ولایت ستان سکندر توئی * ش
ای در سلطنت عالم تو قائم مقام ایشان هستی که جام کیخسرو و آئینه سکندر بدست تو رسیده پس م در آئینه و جام
آن هر دو شاه * چنان بین که بینی بآن هر دو راه * ش در آئینه الخ ظرف چنان بین ست و راه مفعول بینی
و آئینه و جام کنایه از رسم و راه سکندر و کیخسرو که در سلطنت خویش آن را در پیش داشتند یعنی چون کاری را

ش ازین پیشتر ای پیش از مرگ که سبب عدم جاوید نشستن ست هم چو در جام کیخسرو آبی نماند * بجام آبگینه چه باید
فشاند * ش آبی نماند ای از مردن خداوند فی آب و رونق شد و از جام ثانی جام شرابخواری مراد ست نه جام کیخسرو
و آبگینه شراب که مانند شیشه صاف ست یعنی هرگاه جام جهان نمای کیخسروی بی رونق شده است پس نه جام خود شراب
نباید انداخت بلکه باید شکست که این هم روزی بمرگ مانی آب خواهد شد کذا افید و مطابق این معنی ست آنچه صاحب رشیدی
در مصراع ثانی چنین نوشته ع زجام آبگینه چه باید فشاند * چه آبگینه را یعنی شراب گفته ای چون جام کیخسرو پایدار
نمانده است از جام دیگر شراب طرب چه باید ریخت انتهی کلامه و در بعضی نسخ بجای فشاندن نشاندن بنون ست پس
آبگینه یعنی صراحی ست ای صراحی را در جام دیگر نگون نباید کرد و آنچه در نسخهٔ علی شیر و شارح باید نشاند بصیغهٔ اثبات
واقع ست و معنی آن چنین نوشته اند که چون در جام کیخسرو رونق و فیض نماند ای خالی از شراب شد پس این جام را
باید شکست و برای شکستن آن بروی آبگینه باید نشاند چه مقرر ست که چون خواهند که جوهری را که پیالهٔ بلورین و جز آن
باشد بشکنند شیشه را گرم نموده بران نهند تا زود بشکند مخالف سیاق کلام ست چه مقصود شکستن دیگر جامهاست
بمرگ عشرت و برآوردن دل و مهما که زندگانی بکسی وفا نکند نه شکستن جام کیخسرو که در شکستن آن هیچ سود نیست پس
برین نسخه هم نباید بصیغهٔ نفی باید خواند تا موافق سیاق افتد چنانکه بتحریر آمده هم بیا ساقی آن جام کیخسروی *
که نورش دهد دیده را نوری * ش جام کیخسروی جام آلهی و خدائی که آن جام بیخودی ست و خواه بمناسبت مقام آنرا
کیخسروی گفته و مصراع ثانی بیان آن جام ای چنین جام که نور شرابش دیدهٔ عارفان را تازگی می بخشد و از غفلت
وا رهاند هم لبالب کن از بادهٔ خوشگوار * بنه پیش کیخسرو روزگار * ش ای پیش پادشاه زمانه که حضرت خواجه برح
ست چه او از جهت سامان ظاهر و باطن پادشاه وقت ست و مولانا مثل شارح فرموده که کیخسرو روزگار عبارت از
ممدوح خواجه است که شاه زمانه او ست پس جام کیخسروی کنایه از محبت آلهی ست که حب دنیا بدان دفع کرده و وجه
سپردن جام آلهی به ممدوح آنست که در لاحق حضرت خواجه او را نصیحت می کند و پیداست که نصیحت شنونده را تا آنکه حالتی
و رقتی در دل نباشد نصیحت در وی نگیرد انتهی و وجه عدول از آداب خواجه برح که در آخر داستانها باده برای خود می خواهد
آنکه ابیات لاحقه درین مکان تقریبی ست نه قصدی **چند ابیات در موعظت ممدوح بتقریب**
آن نصیحت که سکندر بخود کرده هم شها شهریارا جهان داورا * فلک پایگه مشتری پیکرا *
ش ها چهار الف برای ندا ست و خطاب بممدوح که نصرة الدین باشد و او را از جهت سعادتمندی ذاتی
مشتری پیکر گفته چه مشتری سعید اکبر ست پایگه مرتبه و حشمت هم کجا جام کیخسرو و رخت او * سکندر که شد بهر تخت
او * ش رخت ای ذات کیخسرو و درو ایهام با سباب و دولت او و سکندر را ای کجا شد سکندر هم چو آن کوکب از برج
نور شد روان * تو ئی کوکبه دار آن خسروان * ش آن کوکب اشارت ست بکیخسرو و سکندر و برج کنایه از کوکبه

ش از شاخ بستان بیان طوق و تاج ست چه مرغ را در شاخ برگی در گردن مانند طوق گردد و برگ دیگر بر سر مانند تاج باشد
ابریشمی بپای نسبت و بپای جهدای و دام ابریشم و عاج ای قفس عاج که هر دو آراسته باشد هنگام خلاصی خود مرغ را از یاد می رود
چرا که او را بندی بود بس گران و در نسخه علی شیر ابریشمش شبین ضمیرست و مورد ضمیر هم از انجم در فرستن تاج و ترگ ÷ که فارغ
و لیم از شب خون مرگ ÷ ش ای دریا دم مرگ پیش آمدنی نیستیم تاج کنایت از عیش و عشرت فاخره و ترگ بمعنی خود آهنی
کنایه از جنگ کردن یکبارگی هم بهار چمن شاخ ازان برکشید ÷ که شمشیر باد خزان راند ÷ ش تشبیل مبیت سابق ست
بیت و بهار چمن گلباغ که مثل آدمی خوشحال ست شاخ برکشیدای بالیده شد و رنگ و بوی گرفت و شمشیر مثال جهانگیری
مرگ ست که کسی را نمیگذارد و باد خزان مثال مرگ هم کفل گرد کردند گوران دشت ÷ مگر شیر زان گور کم رخت بست ÷ ش
کفل با لکسر میان دو سرین گرد کردن ای فربه شدند پس گوران مثال آدمیان و دشت مثال دنیا و کند لنگ گورگاه
جایی چریدن گوران ست و شیر مثال مرگ هم گوزنان ببازی برآشفته اند ÷ هزبران مگر خفته اند ÷ ش گوزنان
مثال آدمیان برآشفته اند ای ببازی کردن یکبارگی جوش آورده اند هزبران مثال افراد مرگ که باعتبار تعلق با فراد
آدمیان مفهوم میشود و پس مرگ مطلق امر کلیست و مرگ یک فرد آدمی جزوی ست و همچنین جزئیات دیگر که با فراد دیگر تعلق
میگیرند هم همان نافه آهوان مشک بست ÷ مگر چنگ و دندان یوزان شکست ÷ ش ای آهوان فربه ست شده
چه ظاهرست که نافه آهو بوقت مستی آن مشکین گردد نه پیش ازان و آهوان مثال آدمیان و یوزان مثال جزئیات مرگ
چنانکه مذکور شد کذا افید هم بدین غافلی میگذاریم روز ÷ که در ما زنند آتش رخت سوز ÷ ش بدین غافلی ای به غفلت
از مرگ که پیش آمدنی ست و کاف صدر مصراع ثانی مفاجاتیه است و فاعل زنند قضا و قدر ای ناگاه بما مرگ آید و پشیمان
سازد هم چه سازیم تختی چنین خیر خیر ÷ که بر وی شود دیگری جایگیر ÷ ش چه سازیم ای برای چه سازیم و مهیا کنیم این تخت
بیهوده را خیر خیر بکسر هر دو فای معجمه و یای تازی هرزه و بیهوده کذا فی شرفنامه و قیل تاریک و تیره چنین خیر خیر صفت تخت
و مصراع ثانی بیان بیهودگی آن ای ساختن و پرداختن تخت بیهوده که بر وی دیگر کس جا کند و بخداوند خویش دایم نماند
هرزه و بیهوده کارست هم کنیم از پی دیگران جای گرم ÷ که ما را ز جائی چنین باد شرم ÷ ش ای چرا بساختن تخت جای
دیگران تیار کنیم که آرامگاه ایشان گردد و مصرع ثانی دعائیه است ز جای چنین بحذف مضاف ای از ساختن جای گرم
برای دیگران هم چه شوده همچنین تخت کردن بپای ÷ که تخته است ما را نه تخت جای ÷ ش همچنین اشارت تختیکه دیگری
بر وی نشیند و تخته را جای خود گفتن بنابر عاقبت ست هم نه تخت زرست آنکه او جای ماست ÷ که آهن یکی کنده
بر پای ماست ÷ ش کلمه این اشارت بتخت خود ست نه بتخت کیخسرو و کنده آهن الخ ای قید سخت ست زیرا که
اول تخت زر گفته پس کنده از آهن و این چگونه راست آید کذا افید یعنی این تخت زر موجب شادی نیست بلکه از سبب
حسرت گذاشتن موجب عذاب سخت ست هم چو بر تخت جاوید نتوان نشست ÷ ازین بیش بر تخت باید شکست ÷

خسرو نشست ✤ بجام جهان بین گشادند دست ✤ ش ای برای آوردن جام دست دراز کردند و پیش شاه آوردند هم
چو ساقی چنان دید پیغام را ✤ زباده برافروخت آن جام را ✤ ش چنان دید ای از باده پر کرده پیش سکندر آورد نه خالی
ازان که پیغام سرسری چنین بود و این کلمه بنا بر آن آورده که سکندر ذات جام را خواسته بود تا ببیند نه باده را کذا افید هم
بر خسرو آورد با رامی و نوش ✤ که بر یاد کیخسرو این می بنوش ✤ ش با رامی و نوش ای با آداب که دستور ساقی ست هم
بخور کاختر فرخت یار باد ✤ بدین جام دستت سزاوار باد ✤ ش کاختر فرخت الخ جمله دعائیه است ای بخت و طالع مبارک
یار تو باد و همیشه جام پر باده بر دست تو باد ای کامران باشی هم چو شه جام را دید بر پای خاست ✤ بخورد آن یکی جام و دیگر
نخواست ✤ ش بر پای خاست ای تعظیم جام کرد هم بران جام عقدی ز بازوی خویش ✤ برافشاند و بنشست و بنهاد
پیش ✤ ش عقدی یک سلک جواهر که بر بازوی سکندر بسته بود برافشاند ای بساقی داد چه رسم مهمان میخواره است
که بعد از خوردن باده چیزی بقدر دستگاه خود در جام انداخته و یا در دست خود کرده بساقی میدهد و در قول بنشست اشارت ست
که باده را در حال ایستادگی بخورد برای تعظیم بعده بنشست و جام را پیش خود نهاد تا به بیند کذا افید هم دران تخت بی تاجور
نگریست ✤ بران جام بی باده نختی گریست ✤ ش بی تاجور صفت تخت و بی باده صفت جام هم گه از بی شرابی گه از
بی شهی ✤ مثل زد بران جام و تخت تهی ✤ ش گه مختصر گاه مثل زد ای بیان کرد دران حال و تهی صفت جام و تخت
هم کزین تاجور تخت زرین مباد ✤ چو می نیست جام جهان بین مباد ✤ ش بیان مثل هم بمی روشنائی بود جام را ✤
بلندی ز شه تخت بدرام را ✤ چو شه رفت گو تخت بشکن تمام ✤ چو می ریخت گو هر زمین افت جام ✤ ش افت بالضم
همزه و سکون فا مختصر افتد کذا فی المؤید پس بقرینه افت لفظ بشکن بمعنی لازمیست ای تخت را باید که شکست خورد
کذا افید و بعضی نسخ بجای افت ریز دست پس ریز هم بمعنی لازمیست ای بریزد و تواند که گو امر باشد یعنی از همان تخت جام
و بشکن و ریز صیغه امر حاضر هم شهی را بدین تخت باشد نیاز ✤ که بر تخت مینو بخسپد بناز ✤ ش علت شکست خوردن
و افتادن ست و مصراع ثانی صله شهی ای با این تخت آراسته آن شاه را حاجت باشد که او نمرده است و آسایش بهشت
نیافته باشد کذا افید یعنی تخت دنیا برای زندگان ست نه برای مردگان و آنچه شارح گفته که به تخت دنیاوی آن شاه را حاجت نیست
که طالب سریر بهشتی نیست و نعیم جنت او را نصیب نباشد خلاف ظاهر سیاق ست کما لا یخفی و یدل علی بطلانه البیت اللاحق
ایضا هم کسی کو بمینو کشد رخت را ✤ بزندان شمارد چنین تخت را ✤ ش ای شاه مرده این تخت را بقیاس زندان شمارد
زینت و راحت بهشت فائق ست از راحت عالم دنیا و این کلام که مشعر بخوشی مقام اخروی برای پادشاه مرده است
از سکندر در باره کیخسرو و کافر باعتقاد رقیبان تخت اوست که دین خود برحق دانند تا آنچه نشنوند هم بسا مرغ را کز چمین
کم کنند ✤ قفس عاج و دام از بریشم کنند ✤ ش تمثیل سابق ست از چمین کم کنند ای از باغ گرفته در خانه بند سازند
ابریشم انجا بضم شین ست که لغتی ست دران هم چو از شاخ بستان کنند طوق و تاج ✤ نه ابریشمی یاد باشد نه عاج ✤

می آید هم چنان بود فرمان ز فرمان گزار + که بر تخت بنشیند آن تاجدار + ش فرمان گزار اسم سریری که پادشاه بزرگ بود هم سریر
تاجداران برآمد به تخت + چو سیمرغ بر شاخ زرین درخت + ش سر بمعنی رئیس ای شاه شاهان که سکندر باشد زرین درخت
همان تخت آراسته پر زر و گوهر هم نگهبان آن تخت زرین ستون + ز کان سخن ریخت گوهر برون + ش زرین ستون
زرین پایه و کان سخن دهان و گوهر سخن هم که پیروزی شاه بر تخت شاه + نماید به پیروزی بخت راه + ش پیروزی شاه
برآمدن سکندر که بر بالای تخت کیخسرو آمده است نماید به پیروزی بخت راه ای می نماید که بخت سکندر فتحمند است که باین شرف
رسید پس این دلیل است بر فیروزی او هم همان گوهرین جام یاقوت سنج + کلید است بر قفل بسیار گنج + ش کلید گشاینده
دولت و فتح و یاقوت سنج آمیخته به یاقوت و ایهام بشراب که دران جام بودی و این بیت عطف است بر سابق هم باین تخت و
این جام و دولت پرست + بسا جام و تختی که آری بدست + ش تفسیر دو بیت سابق ست دولت پرست ای پرورده دولت و
زیب تمام صفت هر دو ست ای موصوف این تخت و جام که بهترین تختها و جامهاست بسیار تخت و جام عالم بدست آری
هم رقیبی دگر گفت کای شهریار + ندیده چو تو شاه چندین دیار + ش شاه موقوف ست و چندین دیار فاعل ندیده ای
شاه عالم بی نظیری هم چو بر تخت کیخسرو پی تاختی + سر از تخت گردون برافراختی + ش ای خواهی برافراخت و کار تو
بالا گیرد و تخت گردون فلک بلند هم دگر نغز گویی زبان برگشاد + که تا چند کیخسرو و کیقباد + ش ای بجا فراز گفت
که تا چند کیخسرو و کیقباد را یاد خواهند کرد که کیخسرو و کیقباد این عهد همین شاه سکندر است چنانکه می گوید هم چو زین تخت
بازوی شه شد قوی + کنند کیقبادی و کیخسروی + ش ای چون این تخت را از آن خود ساخته است کیقبادی و کیخسروی
خواهند کرد و نام کیقباد و کیخسرو گذشته از یاد عالم خواهد رفت کذا افید هم همه فال خسرو دران پیش تخت + به پیروزبختی برآورد
بخت + ش همه ای همه رقیبان فاعل برآورد و دران پیش تخت صفت همه و فال خسرو مفعول اوست پیروز بخت
فتحمند و بخت بمعنی فتحمندی عطف است بر پیروزبختی کذا افید ای نشستن سکندر بران تخت همه رقیبان تخت فال سکندر
به پیروزی برآوردند چنانکه مذکور شد که هر یک او را شاه فیروزبخت گفت و بعضی نسخ چنین دیده شده همان فال کیخسرو
از جام و تخت + به پیروزبختی برآورد رخت + پس رخت برآوردن بمعنی ظاهر شدن ای از جام و تخت که سکندر
همان فال کیخسرو مرده به پیروزی سکندر برآمد و همچو او شد و این نسخه مولانا اصح ست که بیان حاصل ابیات سابقه است هم
شه آن تخت را چون بخود ساز داد + به کیخسرو مرده جان باز داد + ش بخود ای بسواری خود بران تخت ساز و جان باز داد
کرد و مصراع ثانی تخییل اول ای گویا این شاه کیخسرو ست که باز زندگی یافت هم بران تخت بنشست یکدم نه دیر
و از تخت آمد بزیر + ش خرامی چون ای چو بسیار آن تخت را برای تعظیم آن هم ز گوهر بران تخت گنجی فشاند +
گنجور خانه دران خیره ماند + ش ز گوهر بران گنج بخشیت که مصراع ثانی صله اوست گنجور خانه ای خازن تخت کیخسرو
دران ای در نثار کردن گنج گوهر حیران شد هم نفرمود تا کرسی زر نهند + همان جام فرخ برابر نهند + چو گرستی نهاد

که آید برون از خلاص ❊ ش صفت ندیمان ست و خلاص بالکسر پاک بودن و صاف کردن ای مخلص و صاف دل بودند
ای معتمد علیه کذا افید و شارح خلاص بمعنی نوبت گفته که زر و نقره دران گداز ند و المآل واحد ❊ شوی تخت خانه زمین
در نوشت ❊ ببالا شدن ز آسمان درگذشت ❊ ش تخت خانه همان قلعه ببالا شدن ای بالا برآمدن بران قلعه
که از آسمان بلند شد چه آن قلعه بس بلند بود پس این معنی از مبالغهٔ شاعر ست ❊ برآمد بدانسان که ناشود هیچ ❊
بران چرخ پیچان ابعد چرخ پیچ ❊ ش ناشود هیچ ای نرود رفت و آرام نگرفت آن چرخ پیچان همان قلعه که
از جهت بسیار بلندی مانند آسمان بود و از سبب پیچش راه پیچان بود که کثرت دیوارها داشت و هر دیواری
پس دیواری دیگر بود و چرخ پیچ گردش کردن بشقت کذا افید و هر دو ظرف متعلق برآمد ❊ فرشی بود با آسمان هم نورد ❊
نبرده کسی نام او در نبرد ❊ ش مولانا فرموده که این بیت اخبار است نیاید زیرا که هم نورد بمعنی برابر ست و در بیت
سابق این قلعه را بلندتر از آسمان گفته است و این بیت مخالف اوست پس مقام این بیت در صفت آن شهر
است که در حوالی شهر در بند جایگاه فرزندان بود انتهی و الامر فیه سهل لان المقصود هو المبالغة فی علو الحصار سوای
اکبر عنه بالسماء و ارادا علی منه ❊ عروسان و شربت آمیختند ❊ دران شربت از لب شکر ریختند ❊ ش ای آن
شربت را بس شیرین ساختند چه لب عروس شیرین تر از شکر ست و عروسان در عبارت از زنانی ست که از خدمت
ملک سرپری بر کران بودند و بدولت خود سرگران مثل مادرش و خواهرش چنانکه از بیت آینده که ع فرو ماند حیران
دران فر و زیب ❊ الخ می آید چه اگر فی الواقع غیر ایشان بودندی سیمای دولت نفرمودی و پیداست که سیمای
دولت مر اهل دولت را باشد پس مادر سرپری و خواهرش از سبب پادشاهی فرزند و برادر خود صاحب دولت و
فر و زیب بودند کذا افاده مولانا قدس سره اما می تواند که کنیزان سرپری مثل کنیزان نوشابه عروسان صاحب دولت
باشند و این نسبت بمقام که شربت آوردن مناسب شان کنیزان ست ❊ نهادند شاهانه خوان خورش ❊ همان خوردنیها
که بد در خورش ❊ ش ای لایق سکندر بودند نشین خورش ضمیر ست نشین مصدری ❊ پرستندگان سرای چو ماه ❊
صف کشیدند برگرد شاه ❊ ش سرای بیای نسبت آنکه همواره در خانه و سرای باشد و هیچگاه بیرون نیاید ❊ فرو ماند
حیران دران فر و زیب ❊ که سیمای دولت بود دلفریب ❊ ش ای سکندر حیران شد از دیدن آن فر و زیب که عروسان را
در سیمای دولت پیشانی صاحب بخت و طالع ❊ چو شه زان خورش خورد و شربت چشید ❊ سوی تخت کیخسرو سر کشید ❊
ش یعنی بدان متوجه شد چه او اندرون قلعه جهت استراحت در جای دیگر نشسته بود ❊ سر افگنده و برکشیده کلاه ❊
نهاده ببالین آن تختگاه ❊ ش برکشیده کلاه از سر دور کرده چنانکه از سر افگنده می آید و بالین بمعنی سرای بر سر جای که
نهاده بود و در آمد کذا افید و می تواند که برکشیده بر یک طرف نهاده باشد ❊ ز دیوار در گفتی آمد خروش ❊ که کیخسرو خفته
بهوش ❊ ش ای کیخسرو مرده باز زنده شد یعنی سکندر درین حال گویا کیخسرو ست که باز زندگی یافته بر تخت خود

اعنی چنان زنگ که گرد است بر آئینهٔ جان و دل و آنچه به بعضی نسخ چنین است ع نزدایم بدان جام زآئینه گرد +
در منع است م بدان دیده و دل را هراسان کنم + بجود در همه کار آسان کنم + ش این بیت حاصل هر چهار بیت سابق است
بدان دیده اعنی به تخت و جام نظر عبرت کرده دل را هراسان کنم و همه کار تن پرستی بر خود آسان کنم اعنی بگذارم
چه آدمی تا آنکه وابستهٔ کار تن باشد در حاصل کردن آن کار اشکالی دارد و چون آنرا بگذارد آسان گردد چنانکه
صائب گفته ع گذشتم از سر مطلب تمام شد مطلب + کذا افید و علی شیر اینجا بتقریب بسط طویل آورده است
در ترک مطالب نفسانی و اشیا و توجه تمام بمطالعهٔ جمال گنجانیده م سر بری ز گفتار صاحب سریر + بدان داستان
گشت فرمان پذیر + ش صاحب سریر سکندر شاه بدان داستان یعنی بدین سکندر تخت و جام و غاره را که مرضی
او بود م فرستاد و پنهان بدار زد و از خویش + که پیش آور و برگ زا آنده پیش + ش اعنی کسی را به قلعه دار خود فرستاد
که اسباب ضیافت بسیار پیش سکندر مهیا کرده بیارد م کمر بند و چرب دستی کند + بعد مهمان پرستی کند +
ش اعنی اطاعت سکندر کرده شیرین کاری نماید و مصراع ثانی تفسیرست م اشارت کند تا رقیبان تخت +
بسازند با شاه فیروز بخت + ش حاصل اشارت کند همان قلعه دار رقیبان تخت نگهبانان که پیرامون تخت کیخسرو
جای داشتند و هیچکس را بر آن تخت نگذاشتند بسازند یعنی اطاعت کنند و بالای تخت جای دهند سکندر را چنانکه گفت
م نگهبانیه و تخت بار بش دهند + چو خواهی می خوشگوارش دهند + ش گنجینه تخت اعنی تخت که مانند گنجینه محفوظ بود و
نیز از کثرت جواهر و زر و غیره آرایش که به تخت آلوده بود مانند گنجینه بود چنانکه خواهد گفت ع نگهبان آن تخت زرین
ستون + آلخ و لهذا بر آن تخت نگهبانان گماشته بودند و خواهد بقرینه می خوشگوار یعنی می خواهد کذا افید خوشگوار
شیرین و مستساغ نوشیدن و هضم و باد تفسیر این بیت می گوید م فشانند بر تخت کیخسروش + فشانند بر سر نثار نوش +
ش نثار نوای نثار شایسته که زر و گوهر باشد م بدان جام فیروزه از بزم کی + بفیروزی آرند نزدیک وی +
ش جام فیروزه اعنی جام سبز که رنگش سبز بود و توان که آن جام از گوهر فیروزه بزرگ ساخته و پرداخته باشند
بفیروزی آرند اعنی بکبارگی آرند اعنی بوقت و اون جام بگو بنگه مقدار کباب و تره از این جام که از آن می خورد و م
بهر چه خوش آید بدندان او + شناسنده گردن ز فرمان او + ش اعنی هر چه پسند خوردن او افتد حاضر آرند
م چو با استواران ایدر بود رخت راز + ببشه گفت کاهنگ رفتن مساز + ش استواران استواری و محافظت
کنندگان قلعه سریر م من اینجا نشینم به فرمان شاه + چو شه اندر آید کنم عزم راه + ش اینجا بیرون قلعه اعنی
چون تو تماشای جام و تخت و غار کرده با شادی آن گاه من اندرون قلعه خواهم رفت م شهنشه پذیرا شد آن
همخانگی + پذیره شد فرزانه را + ش پذیره قبول کننده و اینجا بمعنی اقبال کننده است آن خانه چنان قلعه همخانگی
اعنی بجای همخانه بودن و فرزانه بلیناس که دانای استوار کار بود م سپه چند را از ندیمان خاص + چو از ...

و کیخسرو ناموس خود را از جام بحصول آورده است پس آئینه عبارت از دوست سعی است چنانکه به بیت سابق صریح است
کذا افاده هم چو زنند شاهان بپای تخت * ترا باد جاوید دیهیم و تخت * ش ای پادشاهی تو جاوید باد هم ز تخت تو آفاق را
باد نور * مباد از سرت سایهٔ تاج دور * چه مقصود بد شاه آفاق را * که نو کرد نقش این کهن طاق را * ش این
محل کیخسرو و هم اشارت بملک علیه السلام سر ری چنانکه می گوید هم بی بارگی سوی این مرز راند * برو بوم بار ابگیر دون
رساند * ش ای آباد گردانید و افتخار بخشید هم جهان خسرو ش گفت کای نامدار * ز کیخسرو آن تخت را یادگار *
ش آن تخت ای تخت کیخسرو را یادگار او هستی و مولانا شرح کیخسرو ان جمیع شاهان بزرگ مرتبه نوشته و ر المعنی برای
ای تخت کیخسرو از ذات تو شاهان بزرگ را یاد می کنند زیرا که تو همچون ایشان بادشاه بزرگ هستی هم چو شد تخت من
تخت کاوس کی * همان خورده ام از جام جمشید می * ش کی عبارت از کیقباد و جز آن و کلمهٔ همان برای تاکید است و
این کلام از سکندر بنا بر قول الیه است ای گویا بر تخت شاهان بزرگ نشسته ام و می از جام جمشید خورده ام چه وضع جام
از جمشید است کذا افاده پس جام اینجا بمعنی شراب است نه جام جهان نمای که خاص کیخسرو بود تا در کلام خواجه مناقضه نباشد
کذا افاده و علی شیر ح هم با این جام و این تخت آراسته * دمی وارم از جای برخاسته * ش ای بدیدن این جام جهان نمای و این
تخت پس زیباد دل بتغیر اندارم و این بیت جزای شرط است هم و گر نیز بینم که چون خفت شاه * بدان غار چون ساخت آرامگاه
ش در آن غار ای در غاریکه از آتش اشتعال وارد و مقصد من از بین آمدن یکی آنکه تخت و جام کیخسرو را تماشا کنم و دیگر آنکه
کیفیت خفتن او را در چنین غار معلوم کنم هم شو و هنده و راز کیخسروم * تو اینجا نشین تا من آنجا روم * ش راز همان
پوشیده شدن خسرو در آن غار است نشین و آنجا اشارت به بیرون قلعه هم بگیریم بران تخت بیدام او * زنم بوسه بر لب جام
او * ش بدام اکسیر ای خاریست آراسته بوسه بهمزه وحدت ای یک بوسهٔ تعظیم هم به بینم که آن تخت خسرو پناه * چه رازی
کند با من از مرگ شاه * ش ای چه راز پوشیده بمن گو یاد مرگ شاه خود که کیخسرو بود و مولانا فرموده که کیخسرو اینجا بمعنی
مطلق شاه است ای چنین تخت که هر پادشاه بزرگ که بران نشیند از آفات دنیا در پناه آید انتهی و تواند که معنی چنان باشد
که آن تخت در پناه کیخسرو بود هم و زان جام بی تا جور شنوم * که رودی کزین جانور تر شوم * ش جانور تر آدمی تر
و عالم تر ای تیز حی انا مر از آن جام معلوم کرده موصوف بصفات انسان کامل شوم و جان من در دانش افزایش یابد
کذا افاده و علی شیر و در نسخهٔ مولانا بر شوم بیای موحده است یعنی بلند شوم ای از این جام بلندی و نصیحتی شنوم تا از این
جانور که تن سکندر بصاحب جان است تو دید شوم ای تن پرستی بگذارم انتهی کلامه هم شده آئینهٔ جان من زنگ خورده
زدایم بدان زنگ آئینه کرده * ش زنگ خورده تاریک و پر غفلت و از آن اشارت به نصیحت جام چنانکه بعضی نسخ
بدان موقع است و آئینه همان جام دیگر و معنی زنگ مفعول زدایم ای به نصیحت جام جهان نمای آئینه زنگ خورده
خود را صیقل کنم پس زنگ به معنی زنگ خورده صفت مقدم آئینه است و مولانا گر در صفت زنگ گفته

ش استاد کاران درگه کارکنان سکندر که همه دانا بودند مثل دیوان و داروغه و تحویلدار و غیره سپرده ای ناشمرده سپرد
چنانکه از مصراع ثانی می آید پس مصراع ثانی ناشمرده سپردنست کذا افید ای ناشمرده از آن سپرد که شمار آن در قیاس نمی آید
و توانند که صفت پیشکش سپرده باشد هم درآمد بدرگاه شاه جهان * دو تا کرده قامت چو کارآگهان * جهاندار برخاست
نامیش کرد * بشرط نشاندن گرامیش کرد * ش ای برای تعظیم ملکزاده برپای ایستاده شد و باین برخاستن او را نامی و گرامی
ساخت و بشرط نشاندن اشارت بنشاندن اوست بالاتر از همه ارکان دولت هم چه داد و ش از دولت درود و تمام * بپرسید
از قصه تخت و جام * ش از دولت ای از دولت خود درود و تعظیم و تکریم مذکور هم که جام جهان بین و تخت کیان *
چگونه است بی فر فرخ پیان * ش چگونه است ای از عزت اصلی و خواری و بی رونقی حال چه صورتست فرخ پیان
جمع فرخ پی است و فر بمعنی شوکت مضافست بدان ای بی وجود شاهان قدیم که صاحب فر و شوکت بودند هم سریر
ملک پاسخی داد باز * که ای ختم شاهان گردن فراز * ش پاسخی داد باز ای اینچنین گفت که تخت و جام بی خداوند
خویش خوار و خاکسار است و حضرت خواجه رحمه بیان این پاسخ را بر ظهور گذاشته چه پیداست که مملکت و اسباب
دولت بی مالک خوار و بی رونق باشد و برای این رفع پای عهد تا آخر پاسخ لاحق نموده است و نیز این معنی از مقوله
سکندر می آید که خواهد گفت هم که بی تاجور تخت زرین مباد * چو جمی نیست جام جهان بین مباد * ش الخ
و کاف صدر مصراع ثانی بیان گفت محذوفست نه بیان پاسخ و از اینجا تا شش بیت عنوان گفتار این بیت تکرار است و
تمهید استفسار ملکزاده است از سبب آمدن سکندر باین قلعه چنانکه خواهد گفت ع چه مقصود بد شاه آفاق را *
الخ کذا افید هم کیومرث از خیل تو چاکری * فریدون ز ملک تو فرمانبری * ش چاکری بیای وحدت ای یک چاکر
و یک فرمانبر دارد هم ستاره کمان ترا تیر باد * کمندت سپهر جهانگیر باد * ش ستاره عبارت از شهاب آسمانی که مناسب
تیر است و آن علامت اضافت تیر بسوی کمان یعنی تیر کمان تو شهاب باد ای همواره صائب بر هدف باد چه شهاب آسمانی
بی خطا بشیاطین میرسد و کمند تو مانند فلک جهانگیر باد ای تمام عالم در کمند فرمان تو باشد کذا افید و درین معنی نظر بکلام
بیت اصوبست از آنچه علی شیر نوشته که تاثیر ستاره فلک است که بهر جا که روی آرد بی تاثیر باز نگردد ای حکم او خطا نشود
پس تیر ترا حکم آن ستاره باد که بی اثر جراحت باز نیاید ای از و نگردد و نیز تیر بمعنی عطارد است که او را دبیر فلک نامند
و برج قوس خانه اصلی اوست یعنی تیر کمان ترا تاثیر تیر فلک باد که هرگز خطا نگردد و انتهی کلامه هم کلیدیکه کیخسرو
از جام دید * در آئینه دست قست آن کلید * ش یعنی گشاد کارها و آئینه دست باضافت بیانیه است
تا سهل از دست و ذکر جام ایهام باشد یا آئینه سکندری یعنی هر کاری که دست می زنی و سعی می کنی آن کار را در
دست خود می بینی ای از و حاصل می کنی هم خرا این نیست فرقی که ناموس و نام * ز آئینه بینی و خسرو ز جام *
ش ای میان تو و کیخسرو هیچ فرق نیست مگر آنکه نام و ناموس تو از دست گشاینده کارها ترا حاصل است

سکندر و مصراع ثانی با دو بیت لاحق بیان آگاهی از فرهنگ ست فیروز بود ای بس ظفریاب بر ممالک دنیا و جهان شاه همان
سکندر هم زنجم کیان هیچکس نگذشت * همه باستان را قوی کرد پشت * ش باستان بدوستی آیندگان و صلح کنندگان
هم سر انبار ساند تا رک بتاج * و بسی دخلها داد و ستد خراج * ش سران زینه اران چنانکه از لفظ خراج می آید و کلمهٔ را
علامت اضافت تارک ست بسران و دخل خرج و محصول ولایت هم زشادی دو منزل برابر دویده * بفرسنگها فرش دیبا
کشید * ش برابر ای روبرو که عبارت از استقبال ست و بعضی نسخ فراگرد واقع ست و فرش دیبا فراش گستردی که در
استقبال شاهان اندازند و مولانا دیبای بستنی قماشها نوشته که بر قماش می بندند چنانکه از لاحق می آید اما معنی اول بفرسنگها
اسبق ست هم ز نزلیکه بود پیش بران و ستر بس * بود بجدیکه حدش ندانست کس * ش نزلی متعلق فرش دیباست
یعنی آن پیشکشها از نزل و پیشکش بود کذا افیده و نوازنه که متعلق بر وانست مقدر باشد هم بهر مو بیکان چو گل تازه بود * گرانمایه
بیش از اندازه بود * ش یعنی با هر پوستین نادر و بسیار اشیای دیگر گران قیمت هم زیاده از اندازه بود و بعضی نسخ زهر مو نیه
پس گرانمایه صفت مو نیه باشد ای از هر قسم پوستین تازه متاع گرانمایه بیش و بسیار بود هم سموری سیه روبه سرخ تیغ *
همان قاقم و قندز از بیدریغ * ش سموری بیای زائده و یا جابجا احد سیه صفت مقدم روباه است و تیغ بمعنی لازمی که برا گسست
و قاقم و قندز بالضم هر دو از نوع پوستین ست بیدریغ بسیار کذا افیده ای در ان پیشکش پوستین روباه سیاه که براقت سرخ
داشت و هم پوستینها از قاقم و قندز بسیار بود و علی شیر نوشته که سمور سیه نوعی از پوستین سیاه است که نفیس ترین
پوستینهاست و سمور و قاقم و قندز و سنجاب و امثال آن همه نام موشان و روبهان ست که اکنون نام پوستین آنها
شده و تیغ بالمعنی موی گفته ای پوستین جانور سمور و روباه دیگر که سرخ موی داشت و هم قاقم و قندز بسیار آورد
انتهی کلامه و شارح سرخ تیغ بمعنی سرخ پشت نوشته است و هم در بیان معنی قندز آورده که قندز بالضم جانوریست سیاه
در زمین ترکستان کوتاه تا زسگ که از ان پوستین سازند ما کثر آنها از ظلمات آرند کذا فی المؤید هم وشق نیفهائی چو
برگ بهار * بنفشه برو ریخته صد هزار * ش وشق بالفتحتین پوستینی ست از ترکستان که سپیدی میزنند و خالهای
سیاه دارد و نیفه بالکسر معنی لقچه پس وشق با نیفها معنی لقچهای وشق ست که بآنها همچون بنفشه خالهای کبود بود یعنی
آن پوستینها در اصل چون برگ بهار سبز بودند و خالهای آنها کبود کذا افیده و علی شیر وشق نیفه بمعنی نوعی از جامهٔ زیبا
نوشته و الله اعلم بالصواب و آنچه بعضی گفته پارهای سیاه از پوستین دیگر پیرامون آنها وصل کرده بودند که آن پارها را
بنفشه خیال کرده است غلط ست هم محلا مان گردن برافراخته * یکایک همه رزم را ساخته * ش ای همه آماده جنگ و
بسیار بودند جنگ آور هم وشاقان موکب ره روز و خیز * به میدار تازه بر فتار تیز * ش وشاقان بالضم خدمتگاران
چالاک و خدمتگذاری که پیاده می رفتند هم چو نزلی چنین خوب و آراسته * روان کرد با آن بسی خواسته * ش اے
چنین پیشکش با خود بود و داشت و مال دیگر نیز از حد بسیار برد هم با شاه دکاران در گه شیر و * که عاجز شده زانکس که آنرا شمرد *

نادیده و بس گرم بود و چالاک دران هم چو آن شب صفتهای آن قر شنید . + بدر دیدنش رغبت آمد پدید + مگر کز کهن جام کیخسروی ش
و هم مجلس مملکت را نوی + ش ای رغبتش باین آرزو بود که مگر از جام کیخسروی نوش کند و پادشاهی خود را تازگی بخشید
ای دستور شاهی ازان بیاموزد هم بیا ساقی از می دلی تازه کن + درین ره صبوری باندازه کن + ش این راه اشارت
بتازه کردن دل خواجه را از می بیخودی ای درین باب فرصت اندک کن و می را بیش آر زیرا که هم چراغ دلم یافت بی روغنی ش
بمی ده چراغ مرا روشنی + ش بی روغنی تاریکی که لازم بی روغنی چراغ ست ای چراغ دلم را بمی روشنی بخش که دلم
از غفلت تاریک شده است **رفتن سکندر بقلعه سریر بزیارت کیخسرو** + هم چو روز سپید از
شب زاغ رنگ + برآمد چو کافور از اقصای زنگ + ش زاغ رنگ سیاه و کافور صمغ درختیست که منبت آن نواحی
اقصای زنگبارست و در جزائر و سواحل دریا هم بخیزد پس مصرع ثانی تمثیل ست که کافور اشارت بروز ست و زنگ ظلمت
شب ای آخر شب تاریک که شاه و لشکرش دران آسوده و قصه ابر شنیده بودند روز روشن برآمد هم فروزنده روزی
چو فردوس پاک + برآورده سر گنج قارون ز خاک + ش این مصرع تخییل اول ست ای آن روز مانند روضه بهشت بس
روشن و خرم و فرح افزای بود چنانکه از برآمدن گنج قارون فرحت می خیزد کذا افید و آنچه شارح از گنج قارون آفتاب
گرفته خلاف ظاهرست هم هوا صافی از دود و گیتی ز گرد + فلک روی خود شسته چون لاجورد + ش ای موسم بهار بود
چنانکه از بیت لاحق می آید و پیداست که در موسم سرما دود و گرد در هوا بند میماند و در بهار هم منتفی گردد یعنی هوا از دود و گیتی
از گرد و برخاسته صاف بود هم بعزلت کمر بسته باد خزان + نسیم بهاری بهر سو وزان + ش بعزلت کمربسته ای از جهان
گوشه گرفته بود و بعضی نسخ بجای وزان بزان ست یعنی جهنده هم همه کوه و گلشن همه دشت و باغ + جهان چشم روشن بزرین
چراغ + ش ای گل سرخ و زرد چه زرد را گاهی سرخ گویند و گاهی زرد کذا افید و ایهام بافتاب هم زمانه بکردار باغ بهشت ش
زمین از گل و سبزه مینو سرشت + ش ای بهشت آئین از سبب بسیاری گلها و سبزه زار حاصل آنکه موسم دران وقت
معتدل بود نه گرم و نه سرد و زمین هم از سبزه و گل همچون صحن بهشت بود هم بفیروزرائی شه نیکبخت + بتخت رونده درآمد
ز تخت + ش فیروز صفت مقدم رای ست و تخت رونده اسب خوش رفتار هم سر تاج برزد بسقف سپهر + برافراخت
رایت برافروخت چهر + ش و بعضی نسخ سفت یعنی دوش ست هم زمین خسته کرد از خرام ستور + گران کوه را در سر افگند
شور + ش زمین خسته زمینی که شیار کرده باشند و یا از آمد و شد مردم پراگنده و تمام نرم شده باشد چنانکه باندک
حرکت از وی غبار خیزد هم گران کوه قاف هم سپه راند ازانجا بتخت سریر + که تا بیند آن تخت را تخت گیر + ش سریر
همان قلعه سرفراز که دران جام و تخت کیخسرو بود کذا فی الرشیدی مستشهد بهمین بیت تخت گیر سکندر که تختهای شاهان را
می گرفت هم سریری خبر یافت کان تاجدار + برین تختگه کرده خواهد قرار + ش سریری ملکزاده مذکور که خداوند قلعه
سریر بود و آن تختگه همان قلعه که جای تخت بود هم ز فرهنگ فرمانده آگاه بود + که فیروز و فرخ جهان شاه بود + ش فرمانده

همه کوه و گلشن همه دشت و باغ

همان تاریکیست و تمامی ستارگان و طاق نیلوفری آسمان کنا افاده مولانا قدس سره یعنی چون منزل آخرین که قریب البرز بود
زلف شب سمن کواکب را العلاقه عنبری خود که عبارت از تاریکی اوست بر طاق نیلوفری ریخت ای بظلمت شب کواکب سفلی
فلک ناپدید شدند هم شب هلشاد از رنج ره شوودگی + رسیدند تختی تا شوودگی + ش خبای چو ثانی و چون مولانا بیت
سابق السابق را همه تکمیل شب گفته است این بیت را جزای هر دو جو نوشته الا انه لا حاجة الی ذلک کما فی نگرنا و اولاهم
چند راز رقیبان راه + ز هر شب افسانه بنشاند شاه + ش رقیبان راه شناسندگان راه البرز شب افسانه ای
افسانه شب که عبارت از احوال بر سیدن آن کوه است پنهان گفت هم از ایشان خبرهای آن کوه و دشت + بپرسید و آگه
شد از سرگذشت + ش ای همه اخبار کوه البرز بشنید و آگاه شد هم پس آنگاه از هر شیب و فراز + بگوش ملک و سنگهای
راز + ش از هر شیب و فراز همه احوال کوه و دشت که راه رفتن در آن دشوار بود و کمر و تفصیل با بگوش نشست هم نمود و ند
که اینجا حصاریست خوب + که در وی نگردد باد جنوب + ش ای بر کوه البرز یک حصار پس خوش هواست که باد جنوبی
در اینجا نرسد و باد جنوب ضد باد شمال که تندی می وزد هم یکی سنگ مینا و مینو سرشت + ز زیبائی و خورمی چون بهشت +
ش یکی سنگ مینا ای تمام آن قلعه از یک نوع سنگ سبز است و هیچ درز ندارد کذا افید و مصراع ثانی معنی مینو سرشت
بهشت بودن میگوید معنی بهشت ست هم سریر سرفراز شده نام او + درو تخت کیخسرو و جام او + ش ای نام آن حصار
سریر سرفراز ست بنا بر بودن سریر کیخسرو دران و گاهی آنرا سریر فقط هم گویند و ضمیر ثانی راجع بکیخسرو هم چو کیخسرو از ملک
پرداخت رخت + نهاد اندران جایگه جام و تخت + ش رخت و جود کیخسرو و آن جایگه همان قلعه و نهاد معنی گذاشت
همان گورخانه ز غاری گزید + کز آتش دران خانه خوان خرید + ش عطف ست بر حصاریست خوب و مصراع ثانی
صفت گورخانه ای قبر کیخسرو هم در انجاست که بغار کوه او را نهاده اند و دران غار آتش فروزان ست هم هم از تخمه او دران
پیشگاه + ملکزاده هست بر جا بشاه + ش از تخمه او ای از نسل کیخسرو و آن پیشگاه ای پیشگاه آن قلعه که جای تخت ست
بدلشاه ای بر تمام مردم و تخت شاه کامران ست هم پرستش کنند جای آن شاه را + نگهدار آن جام و آن گاه را +
ش پرستش خدمت آرایش و نگهبانی جای آن شاه ای قلعه کیخسرو هم جهان مرزبان شاه گیتی نورد + برافروخت
چنین داستان گوش کرد + ش جهان مرزبان پادشاه جهان ای سکندر گیتی نورد سفر ساز برافروخت خرم شد و شتقه
دیدن و سیر آن قلعه گردیدم هم کجا بستدی قسرخ آهنین فرّی + چه بر زور مندی چه از عاجزی + ش هر قلعه پای برای نگیرست
یعنی هر کجا و هر حصار هم اگر آشکار آبدی گر نهان + بدان فر شدی تاجدار جهان + ش فاعل آشکار انبودی و شست
شدی تاجدار جهان ای سکندر درون آن دژ برفتی و پس این ابیات بیان حالت اوست هم بدین دران دژ فرود آمدی +
ز شاهان برازوی فرود آمدی + ش تفسیر بهای به ز قربان ست و گروه و احسان و تحیت و سلام و مولانا فرموده که سازند و
از خدا مغفرت خواستی هم بهنا دیده و میدان هوسناک بود + بهر جا که شد جست و چالاک بود + ش ای براه و میدان

سکندر و پیش همه رخنهای کوه یک سد طویل برآورده بود که همین یک سد تمام رخنها را بند ساخته است چنانکه روایت
کرده اند که بالای تختهٔ خاره سنگ نخست ته ارزیز داده بودند و بالای تختهٔ ارزیز ته پولاد نهادند و بالای این ته پولاد ته دیگر
از ارزیز وضع کردند زیرا که ارزیز گداخته گدازندهٔ پولاد است و بعده بالای هر سه تختهٔ مذکوره ته سنگ دیگر گذاشتند
از هر دو طرف انبار هیزم نمودند چون این سد بسر حد غایت رسید هر دو جانب آتش دادند تا ارزیز و پولاد بیکدیگر بگداخت
و ته سنگ بالا به ته سنگ زیرین در پیوست و سنگی چون کوه شد انتهی کلامه و آن سد حال یاجوج و ماجوج که سلطان سکندر
در طرف مشرق از آهن و سنگ و روی و مس برآورده است و ایشان را در پس کوه بند ساخته هم ز غارتگر ایشان احکام کار *
که بر کوه و مانند بستن حصار * ش احکام کار یعنی محکم کاری او ستاد هم فرستاد خلقی بس انبوه را * گذرگاه بر بستن
آن کوه را * ش بس انبوه یعنی بسیار صفت خلق و کلمه را در مصرع ثانی بمعنی برای یعنی برای به بستن گذرگاه آن کوه
که خفچاق از آنجا می آمدند هم چو ز آبادی رخنه پرداختند * بعزم شدن رایت افراختند * ش آبادی عمارتگری و بستن سد
و آبادی رخنه بنا بر رعایت وزن ست هم شد از زخمهٔ کاسه و زخم کوس * خدنگ اندران بیشها آبنوس * ش آن بیشها
که در اثنای راه بر بودند زخمه آلت نواختن طبل و امثال آن اما اینجا بمعنی زدن ست کاسه و کاس طبلیکه در جنگ گاه و
کوچگاه نوازند و خدنگ درختیست سپید و آبنوس چوب سیاه معروف یعنی از کثرت نواختن طبل و نقاره که بشکوه ت
می نواختند از سهم آن خدنگ بیشها سیاه شد حاصل آنکه این همه چوبهای خدنگ برنگ آبنوس می نمود و مولانا
آبنوس را فاعل گفته و خدنگ را مفعول یعنی از هیبت و شکوه نواختن طبل و کوس آبنوس در ان بیشها خدنگ شده یعنی
ای زرد رنگ گشته چه خدنگ زرد رنگ ست اما شارح نوشته که آبنوس در خراسان و ولایت نایابست پس معنی اول
اصح ست والله اعلم بالصواب هم ملک بارگی سوی صحرا کشید * عنان را بره داده منزل کشید * ش ای قطع
منازل آن راه استعجال نموده چنانکه میگوید هم چو سیارهٔ چرخ شب بر زراند * به هر برج کامد سعادت رساند * ش
ای مانند سیارهٔ سعد چرخ که مهتاب و مشتری است بهر منزل که سکندر آمد از آباد ساخت و سعادت بخشید و مولانا کلمه
چو را شرط و سیاره بمعنی لغوی گفته چنان تقریر نموده است که سیارهٔ چرخ نسبت که شب سایهٔ زمین ست که بر آسمان
رسیده و بران سیر کند و شب را نیز همان شب تنها را اعتباری و از هر برج برج آسمان مراد است ای چون شب به آسمان
رسید همه برج آسمانی را روشن و نورانی ساخت چه بروج بآمدن شب جلوه کنند و روشن شوند پس روشنی بروج
گویا از سعادت بخشی شب ست و ظاهر معنی اول ست تا مدح سکندر باشد در آبادی آن راه هم چو زلف شب از حلقهٔ
عنبری * سمن ریخت بر طاق نیلوفری * ش تخییل دیگر ست در آمدن شب و زلف شب تاریکی آن پس درین
بیت شب را عروس تخییل کرده است و رسم عروسان ست که در روز گل سمن را در حلقهٔ زلف می پیوندند و در گوشها
آویخته بشوهر عرض کنند و چون شب آید آن سمن را از حلقهٔ زلف بیرون آورده در طاق نهند پس حلقهٔ عنبرین

هم چو ما نیز زین پرده آگاه شدیم ٭ به ره آمدیم ارچه از راه شدیم ٭ ش این پرده تاثیر همت درویشان که از ما مخفی بود براه آمدیم
ای معتقد آن تاثیر شدیم اگرچه پیش ازین منکر بودیم هم فرستاد شه تا بدژ تاختند ٭ از آن رهزنان دژ به پرداختند ٭ ش
ای لشکر را بدژ فرستاد تا رهزنان را بیرون کردند هم دگر روز بستد چو شاه آن حصار ٭ ره دژ گشادند بر شهریار ٭ همه خلق آن دژ
رعیت شدند ٭ اگرچه ازین پیش مخالف بدند ٭ ز روز یور و تحفهای دگر ٭ بخدمت کشیدند شه را بسر ٭ چو از کار ایشان
بپرداخت شاه ٭ همه لشکر خویش بنواخت شاه ٭ بجای دژ اقطاعها دادشان ٭ بسوی داده خود فرستادشان ٭
ش شان ای دژبانان کذا افید ای سرداران قلعه را می نواخت و جاگیرها داده هر یک را بجاگیری معین فرستاد چه یکی
از ایشان بجبر افتادن دو برج خود بخدمت شاه بشارت آورده بود و چاکران ایشان را قتل فرمود هم دران
سنگ بسته دژ اوج سای ٭ عمارتگری کرد بسیار جای ٭ ش اوج سای بس بلند بسیار جای ای سوای دو برج
که ریخته بودند هم خرابیش را یکسر آباد کرد ٭ دژ ظلم را خانه آباد کرد ٭ ش خرابی عبارت از دو برج ریخته و نیز شکست و
ریخت آن دژ که بود تمام درست کرد کذا فی و واظهر آنکه خرابی عبارت از ویرانه نواحی او دست چنانکه از مصرع ثانی می آید هم
نواحی نشینان آن کوهسار ٭ تظلم نمودند هنگام بار ٭ ش ازینجا سر کلام است تظلم فریاد کردن از ظلم هنگام بار وقت
عدالت و بار دادن رعایا و بعضی نسخ بجای بار کار است پس کار عبارت از تعمیر دژ است و یا همان عدالت شاه هم
کز ایشان خفچاق وحشی سرشت ٭ درین مرز تخمی نیایم کشت ٭ ش خفچاق بجای معجمه و فا و جیم فارسی نام بیابانی
وحشی است برای ترکان که ایشان را خفچاقیان گویند و یک نفر را خفچاق نامند و خفچاق بباء فارسی بجای
فا نیز آمده هم که هرگه کز آنسو شتاب آورند ٭ خرابی درین کشت و آب آورند ٭ ش از آنسوی از دشت خفچاق
خرابی عبارت از خوردن سبزه کشت زار و نوشیدن آب آن کوهسار هم ازین روی ما را زیانها رسد ٭ زیان تنگی
آفت بجانها رسد ٭ ش ازین روی یعنی از سبب خراب شدن کشت و آب زیان تنگی قحط و آفت جان مردن است از گرسنگی
هم گر آرد ملک هیچ بخشایشی ٭ رساند باین کشور آسایشی ٭ ش هیچ بخشایشی اندک توجه در دفع فساد اهل خفچاق
هم درین جایگه رخنهایی که هست ٭ عمارت کند تا شود سنگ بست ٭ ش جایگاه ای راه آمدن خفچاقیان که از دره ها
کوه بیرون آمدندی و بنواحی آنجا رسیده خرابیها کردندی پس رخنها معنی دره ها و راههای کوه است و بعضی نسخ بارگاه واقع است
بهمان معنی که جای آمدن ایشان بود و فاعل شود همان جایگاه هم مگر زآفت آن بیابانیان ٭ براحت رسد کار خزرانیان ٭
ش آن بیابانیان خفچاقیان و خزران نام ولایتی معروف پیوسته بولایت ترکستان که این ولایت را از خفچاقیان ایذا
رسیده و ازینجا معلوم شد که آن تظلم کنان غیر خزرانیان بوده اند کذا افید چنانکه میفرماید هم بفرمود شه تا گذرگاه کوه ٭
ببندند خزرانیان هم گروه ٭ ش ایجا جمع شده دره کوه را ببندند محکم بند کنند هم ز پولاد و ارزیز و از خاره سنگ ٭
برآرند سدی در آن تنگ تنگ ٭ ش صفت راه است و یا صفت سد و مولانا فرموده که از اینجا معلوم میشود که

کامشب به نیروی شاه + خرابی درآمد بدین قلعه‌گاه + ش ای بدین قلعه و لفظ گاه زائده است همچون جایگاه هم
دو برج قوی زین دژ سنگ بست + ز برج فلک دور درهم شکست + ش سنگ بست یعنی قوی و محکم صفت دو برج است
دور بالفتح که بمعنی گردش آسمان است اینجا بمعنی زمانه فاعل شکست ست یعنی زمانه بسبب استعانت از برج فلکی دو
برج محکم را ازین قلعه سنگ بست درهم شکسته است کذا افید و توانند که در کلام قلب باشد ای از گردش برج فلک و بر
هر تقدیر ذکر برج باذکر فلک به مناسبت دو برج قوی ست حاصل آنکه گردش فلکی در حق این قلعه بد خواسته است و
قضای بد او را برانداخته چنانکه گفت هم ز خشم خدا منجنیقی رسید + دو دژ افتاد و ناگاه درهم درید + ش ای دو برج
آن نه تمام قلعه چنانکه در بیت سابق ست هم گرش منجنیق تو کردی خراب + به ذره کجا رنجی آفتاب + ش گردی
خراب ای قصد خرابی آن کردی و جزای شرط محذوف ست ای نتوانستی خراب کردن و مصراع ثانی تعلیل جزای
محذوف ست بر سبیل تمثیل که منجنیق شاه مانند ذره پست و بی زور ست و قلعه مانند آفتاب بلند هم خرابیش دائم زورش
مشکل ست + که این منجنیق از دری دیگر ست + ش ای از نوع خشم خداست چنانکه مذکور شد هم چو حکم دژ آسمانی تراست +
تو دانی و دژ حکمرانی تراست + ش دژ آسمانی خود آسمان یعنی چون آسمان در حکم تست باین معنی که هرگاه می خواهی
منجنیق دعا را از وی گذرانی و باجابت میرسانی پس حکم این دژ هم تراست چه حکمرانی مطلق تراست کذا افید چون متکلم این
کلام از دعای عابد خبر نداشت این کرامت و شکست دژ را اسناد بسکندر کرده است هم نگه کرد شه سوی لشکرکشان +
که زین به دعا را چه باشد نشان + ش که زین ای افتادن دو برج بدعای عابد هم چنان روز باشد که مردان کار + به شمشیر کوشند
با این حصار + ش شمشیر کنایه از سیاست و غضب و خرابی دژ مذکور چنانکه سیاست را در ما قبل به تیغ تعبیر کرده است
و دعا را به کلید عبارت نموده و گرنه همکیس بر قلعه شمشیر نزند و سنگ را به تیغ سوراخ نکنند کذا افید هم بجنبد بسی تیغ الماس
رنگ + نسفتند یک سنگ زین خاره سنگ + ش تیغ همان سیاست وجه الماس رنگ سوراخ کننده صفت
تیغ هم تا بهیکل بر داشت فی توشه + فرو ریخت از منظرش گوشه + ش ای از بلندی این قلعه دو برج از یک طرف وی
فرو ریخته شد هم شما را چه روی نماید درین + که بی نیکمردان مبادا زمین + ش چه روی نماید ای چه چیز بنظر می آید درین
ای در بقا که بودن مسمی حبیل روزه از سپاه و کارگر شدن دعای نیکمرد بی توشه از حق آگاه و کاف مصراع ثانی دعائیه است
ای از حق تعالی چنین میخواهیم که روی زمین از اهل الله خالی مبادا هم بزرگان لشکر بعذر آوری + پشیمان شدند از چنین
داوری + ش یعنی امرای لشکر از چنین داوری که بر شاه اعتراض کرده بودند پشیمان شدند و معذرت کردند
هم زمین بوسه دادند بر بزم شاه + که خالی مبادا از تو این تختگاه + ش ای تختگاه دنیا چنانکه از بیت لاحق
می آید هم قوی باد در ملک بازوی تو + بقا باد نقد ترازوی تو + ش ای دیرگاه زنده و باقی باشی هم چنین حرفها را
تو دانی شناخت + که ایزد ترا سایه خویش ساخت + ش چنین حرفها ای اثر دعای درویشان و غیره و کارهای جهان

درین داوری ای دریای عدل من م مگر زکلیدی تو در تیغ من + گشاده شود کار این انجمن + ش کار عبارت از
راه رفتن و این انجمن اشارت بر رهروان این راه و کاروانهای این گذرگاه چنانکه از لاحق پیداست و ایهام
بلشکر شاه هم می تواند که بند شده بود یعنی مگر از دعای تو و سیاست من این راه بسته شده بر راه روانها و کاروانها گشاده
گردد و دزدان تباراج روند م حصاریست بر سفت این تیغ کوه + در و رهزنانند چندین گروه + ش بیان بند
شدن راه است و سفت بالکسر دوش که تازیش کتف گویند و جمع کردن سفت با تیغ کوه مبالغه است در بلندی
آن که گوئی محاذیست آسمان است م که در روز و شب کاروان را زنند + زند گوهری راه جا بنهاز نند + ش ای جا بنهارا
بغارت می برند که مردم را بقتل رسانند و این کار شیوه بد گوهران ست م درین جست وجویم که بگشاییش + بداد و بدا
بیارائیش + ش هر دو ضمیر راجع بحصار و دانش عبارت از دین که ثمره دانش ست م تو نیز از همت گنج پارسی +
درین ره کند بخت بیداریی + ش همت و دعا درین راه که ظرف یاری ست اشارت بگشادن حصار و دزدان آن بدین و
داد کند بخت بیداری ای کارش آسان شود و هر دعای پارسی برای عظمت ست م ز رهزن شود راه پرداخته + شود توشه
رهروان ساخته + ش پرداخته خالی و توشه ساختن آغاز سفر کردن توشه کاروانها در آن ست ای این راه روان
شود که اکنون از ترس رهزنان بسته بود ست م چو آگاه شد مرد اندیشه شناس + که دزدان در آن قلعه دارند پاس +
ش ای آن حصار جای نهان شدن دزدانست م یکی منجنیق از نفس برگشاد + که بر قلعه آسمان در گشاد + ش
از نفس ای از دم مبارک بیان منجنیق ست در گشاد ای بالای آسمان رفت و با جابت پیوست و پیداست که تا دعا بر آسمان
نرود مستجاب نشود و ایراد قلعه انجا از اشارتست که آن را مانند منجنیق دعا را چنان روان کرد که بر قلعه آسمان رسید قلعه ظاهری
چه باشد م چنان زد بر آن کوهه منجنیق + که شد کوه در خود چو دریا غریق + ش بر آن ای بر آن قلعه و کوهه منجنیق مفعول
زد و کوهه بمعنی نشیب صدمه دعا و کوه همان قلعه که بر تیغ کوه بود یعنی چنانکه دریا در خود غریق و عمیق ست آن قلعه نیز
در خود غریق شد ای در هم و برهم شد پس شاه دعای نیم شب خواسته بود و عابدی الحال دعای کارگر کرد و مطلوبش
بر آورد و در موید ست که کوهه بمعنی قلعه کوه هست پس کلمه آن اشارت بکوهه باشد که همزه اش برای عظمت ست و منجنیق مفعول
زد و در رشیدی درین بیت کوهه برای مهمل نوشته مختصر کرده که بمعنی غاوله است و معنی آن در ضح ست م به شه گفت برخیز
شو باز جای + که آن کوه پایه برآمد ز جای + ش آن کوه پایه همان قلعه که بر سفت کوه مانند پایه بلند بود م چو شاه منشه
آمد سوی بزم خویش + مقیمان مجلس دویدند پیش + ش ای باستقبال شاه پیش آمدند م دگر باره مجلس بیاراستند +
برامش نشستند و می خواستند + کس آمد که دربان این کوهسار + ستاده است بر در بامید بار + ش ای از خدمتگاران
شاه یکی این خبر آورد که قلعه دار این کوه پایه بامید بار یافتن بر در استاده است م بفرمود شه تا درآرند زود + درآمد بر شاه و
خدمت نمود + ش ای زمین بوس کرد م چو بر شه دعا کرد و زانداز وی بیش + کلید در دژ بنید اخت پیش + خبر کرد

کرده ام اندیشه کار خود رای بینید شنیدم کار زندگانی و معاش خود را این گوشه پسند کرده ام که سلامت من درین ست م
بریدیم ز هر آشنائی شمار + بس ست آشنائی من آموزگار + ش ای حساب خود را از هر آشنای دنیا که مددگار من
باشد بریده ام و توکل بر خداوند تعالی کرده ام م به بسیار خواری ندارم بسیچ + که ترّیی و هم ناف پایچ پیچ + گیا و پشم و
قوت من هم گیا + کنم سنگ را زر بدین کیمیا + ش ای سنگ وجود کثیف خود را زر می کنم ای لطیف و صاف
بدین کیمیا ای بگیاه پوشی و گیاه خواری کذا افید و ایهام آنکه سنگ واقعی را بدین توکل زر میسازم چنانکه از کرامات اهل صفا
معلوم ست و گیاه را کیمیا ازان گفته که بعضی گیاها اکسیر باشد م بود سالها کز سرایندگان + ندیدم کسی جز تو
زآیندگان + ش سرایندگان بفتح سین یعنی سروران عالم صفت بیان مقدم آیندگان ست ای از جمله شاهان
کسی نزد من نیامده است م سبب چیست کامشب درین تنگ غار + به نیک اختری رنجه شد شهریار + ش
به نیک اختری ای با وجودیکه شهریار نیک اختر و بلند اقبال ست چرا رنجه قدم شده و تصدیع کشیده است و پیداست
که مرد نیک اختر نزد هیچکس نرود چه او را از هیچ وجه رنج نرسد کذا افید و ایهام آنکه تشریف آوری شاه نزد عابد از
سبب نیک اختری اوست که اِذَا رَأَیْتَ الْاَمِیْرَ بِبَابِ الْفَقِیْرِ فَنِعْمَ الْاَمِیْرُ م درین غار من وانگهی چون توئی + بلی
پاس شاه را کنم هندوئی + ش ای آمدن شاه درین غار اگرچه لائق نیست لیکن اکنون مرا سزاوار ست
که برای پاسبانی شاه کمر از غلام باشم و فرمانش بجا آرم که اطاعت اولی الامر واجب ست م جهاندار گفت ای جهاندیده
پیر + ازین آمدن داشتم ناگزیر + خدا آهنی را بدو نیم کرد + بما هر دو آن هر دو تسلیم کرد + ش آهن اینجا بمعنی
لازمی ست ای همت و زور آوری لهذا بآخر آن یای عهد لاحق ساخته تا اشارت باشد بفرد غیر معروف و هر دو نیم
اول صفت ماست ای همان هر دو که پادشاه و فقیر هستیم و آن هر دو اشارت بدو نیمه آهن کذا افاده مولانا تاج واستفادی
من الاحق یعنی او تعالی آهن همت و زور آوری را دو حصه کرده است و آن هر دو حصه را تقسیم نموده بما شاه و
فقیر تسلیم نموده چنانکه می فرماید م کلید و تیغی ازان بر نگاشت + کلید آن تو تیغ بر من گذاشت + ش
کلید دعا که فاتح مشکلات ست و تیغ سیاست که مانع مفسدات ست و این تعبیر بمراعات اصل آهن ست که از دو
تیغ و کلید سازند بر نگاشت ای راست کرد بر من گذاشت ای تسلیم من کرد پس همت و زور آوری که از حق
تعالی ست دو نوع شد که نوعی ازان بر عایای فقیران سپرده است و نوع دیگر در سیاست شاهان نهاده کذا
افید م چو من زآهن تیغ گیتی فروز + کنم یاری عدل در نیم روز + ش آهن تیغ همان سیاست شاهانه که
روشن کننده عالم ست در نیمروز ای ایراد کلمه نیم برای مناسبت نیم شب ست که در بیت لاحق مذکور ست کذا افید
و بعضی نسخ تا نیمروز ست ای از اول روز تا نصف نهار که وقت سلاطین ست م تو در نیم شب نیز کن یاوری +
کلیدی بجنبان درین داوری + ش کلیدی بجنبان ای درباره من دعا کن که دعای نیم شبی مستجاب باشد

روشن در پیش شاه روان بود که راه بدان روشن شدی ✤ چو نزدیک غار آمد از راه دور ✤ بغار اندر افتاد ازان شمع نور ✤
ش زان شمع ای شمعی که پیش شاه بود ✤ پرستنده چون پرتو نور دید ✤ ز تاریکی غار بیرون دوید ✤ ش ای عابد
با استقبال شاه بیرون آمد و علی شیر نوشته که از پرتو نور ظهور مملکت پیغمبری و نور سلطنت سکندر مراد است که بدان
شاه را بشناخت چنانکه از لاحق می آید اما ظاهر آنکه کلام این بیت پرتو نور شمع ست ✤ فرشته وشی دید چون آفتاب ✤
برآورده اقبال را سر ز خواب ✤ ش ای سکندر را فرشته وش دید و چون آفتاب با مصراع ثانی صفت فرشته وش ست یعنی
ای لباس نورانی رخسار بود و بیدار دولت و بلند بخت ✤ جهاندیده نزد جهاندار تاخت ✤ بنور جهانداری او را شناخت ✤
ش جهاندیده عابد که پیش از اختیار خلوت سیاست جهان کرده بود نور جهانداری آبی و تابی که در طلعت شاهان
باشد ✤ بر او گفت شخصی بهی پیکری ✤ گمانم چنین شد که اسکندری ✤ ش ای عابد بسکندر چنین گفت که طلعت تو
خوب است ✤ شه از مهربانی بدو داد دست ✤ درون رفت و پیشش بزانو نشست ✤ ش ای سکندر را از راه مهربانی
که بدرویشان داشت دست خود بدست عابد داده درون غار رفت و در آنجا پیش عابد با دب نشست ✤ بپرسید از و
کاشنائی تو کیست ✤ ز دنیا چه پوشی و خوردت چیست ✤ ش آشنا مددگار ز دنیا ای از لباس آن چه می پوشی و از نعمت
آن چه میخوری ✤ چه دانستی ای زاهد هوشیار ✤ که اسکندرم من درین تنگ غار ✤ ش ای چگونه شناسی مرا با وجود آنکه
مسکن تو این غار است ✤ دعا کرد زاهد که دلشاد باش ✤ ز بند ستمگاری آزاد باش ✤ ش دلشاد خرم حال و
بند یعنی میل و محبت ای از میل کردن بظلم بر رعایا آزاد باش ای شاه ستمگار نباشی ✤ باقبال با داخترت خاسته ✤
بپیروزی اقبالت آراسته ✤ ش یعنی طالع تو با اقبال و دولت تو بلند باد و اقبال تو به پیروزی آراسته باد ای همیشه
بلند اقبال و فتحیاب باشی ✤ اگر نیک نشناختم شاه را ✤ شناسد بشب هر کسی ماه را ✤ ش نیک خوب و درست و جزای
شرط محذوفست ای بجاست و مصراع ثانی علت جزای محذوفست ✤ نه آئینه تنها تو داری بدست ✤ مراد از دل آئینه
نیز هست ✤ ش آئینه اول واقعی مراد است و آنچه بدست ای حاصلست تا که تمام آهنگیر بفرمان تو ساخته است
و آئینه ثانی صفای دل ✤ بصد سال کو را ریاضت زدود ✤ یکی صورت آخر تواند نمود ✤ ش ضمیر کو راجع بآئینه صفا
مهر ریاضت فاعل زدود ست ای ریاضت من او را صیقل کرده است و صاف نموده ✤ دگر آنچه پرسید خداوند رای ✤
که چون ست زاهد درین تنگنای ✤ ش پرسدای می پرسد از من چون ست ای چگونه معاش وارد زاهد ✤ به نیروی حق
شادم و تندرست ✤ تنومند تر زانچه بودم نخست ✤ ش نخست ای در اول وقت که هنوز خلوت نگزیده بودم ✤ مرنج
ار کسی کس هم یاد نیست ✤ کس از بندگان چون من آزاد نیست ✤ ش ای نه با کس مهر و محبت دارم و نه کینه لهذا ستم
آزاد و شاد هستم ✤ جهان راندیدم وفاداری ✤ نخواهد کس از بیوفا یاری ✤ ش جهان ای اهل جهان چنانکه از سیاق ابیات
می آید ✤ چو بر سختم اندازه کار خویش ✤ همین گوشه دیدم سزاوار خویش ✤ ش بر سختن بالضم وزن کردن ای چون وزن

له در تعیین ذو القرنین اختلاف ست ۱۲

وتنگ ضد فراخ وشودن سنگ کوه نوردیدن آن ای بهتر آنست که ازین راه تنگ برگشته راه ریگستان وسنگستان گیریم هم شهنشه
چو دانست کان سروران + فرو مانده بودند عاجز دران + ش ای دانست و بیت لاحق که شرط دیگرست جزای چو است
هم چو در سرمه زد چشم خورشید میل + فرو ریخت گوهر بدریای نیل + ش سرمه کنایه از ظلمت شب و در سرمه زدن میل را
سیاه کردن میل را بدان و از چشم خورشید که فاعل زدست ذات آن مرادست و میل مفعول آن عبارت از خط شعاعی و
گوهر از ذات آفتاب و دریای نیل همان ظلمت پس مصراع ثانی تخییل دیگرست حاصل آنکه چون خط شعاعی آفتاب را
تاریکی گرفت ذات او هم در تاریکی رفت کذا افید هم شه از گنج و گوهر بدریا کنار + یکی مجلس آراست چون نوبهار + ش
مجلس اول در روز بود و این مجلس در شب فلا تکرار فی کلامه و چون تاریکی را دریای نیل تخییل نموده بود درین بیت هم
بدریا کنار تخییل فرموده است و می تواند که آنجا کدام دریا بوده باشد مولانا فرموده که از گنج گوهر در تشبیه این مجلس است بنوبهار
یعنی سکندر بکناره دریا مجلسی آراست که از گنج گوهر مانند نوبهار بود ای از جواهر بسیار و آبدار که بر تاج شاه و بر کلاه امیران
که قرار داده بودند نوبهاری می نمود انتهی کلامه و می تواند که درین مجلس گنج بخششی کرده بار دیگر امرا را نواخته باشد والله اعلم
هم بپرسید چون حلقه گشت انجمن + ازان سرفرازان لشکرشکن + ش ازان متعلق بپرسیدست هم که از گوشه گیران
درین سنگ گوشه کیست + که بر ماتم آرزوها گریست + ش گوشه گیران خداپرستان که خلوت گزین باشند و درین گوشه ای
در سواد شهر دربند که مذکور شد و مصرع ثانی صفت کیست ای چنان گوشه گیر که آرزوهای نفسانی را مطلق ترک داده باشد
کسی هست تا از وی استمداد دعا کنم پس آرزوی نفسانی را مرده قرار داده ماتم گفته است که بر موتی ماتم وگریه کنند وآنچه شارح
نوشته که بر ماتم آرزو گریستن عبارت از موافقت کردن است در غمخواری با کسیکه بر فقدان مطلب ماتم داشته باشد یعنی اینجا
کسی هست که با ما موافقت کند و اعانت نماید درین آرزوی دشوار که تسخیر این قلعه از ما نمی شود خلاف ظاهرست فافهم هم
یکی گفت کای شاه دانش پرست + پرستشگری در فلان غار هست + ش پرستشگری یکی عابد خداپرست و این اخبار
از ان امیر بنابر استفسار او باشد از اهل آن دیار هم بکس روی ننماید از هیچ راه + کند بی نیازی بمشتی گیاه + ش
از هیچ راه ای بهیچ وجه از وجوه عالمیان که دوستی و مریدی و بخشش و الحاح وغیره باشد ای بهیچکس التجا ندارد کذا افید
بی نیازی ای استغنا از همه نعمتهای دنیا و بمثابه آن چنانکه بیشتر خواهد آمد که خوراک و پوشاک آن زاهد همه از گیاه بود هم شهنشاه
برخاست هم در زمان + عنان تاب گشت از بر همرهان + ش ای برای دیدن عابد تنها برخاست و از پیش اهل مجلس
که پیرامون او انجمن کرده بودند روی گردانید و برفت هم ز خاصان تنی چند همراه کرد + نشان جست و آمد بر نیکمرد + ش
ای پیش آن زاهد هم ره از شب چو روز بد اندیش بود + وشاق و شمعی روان پیش بود + ش ای راهی که بسوی
غار عابد بود از سبب تاریکی شب همچون روز دشمن زبون از خصم پس تاریک و سیاه بود و وشاق بالضم غلام و در
رشیدی بمعنی غلام بچه ترکی آورده و او میان وشاق و شمع بمعنی مع است تا افاده اتصال کند کذا افید ای غلامی با شمعی

کرغضبان سنگیست بزرگ که در منجنیق اندازند مستشهد بیت تمت انتهی برین معنی عطف تفسیر بیت هم چین روز آتش
شغب ساختند + کزان قرقلوخی نبید افتند + ش شغب شور انگیختن و غوغا کردن ای تمام جهد کردند هم بر تاب
اوناوک ازکمند بال + که کنگره ی نه کانجا رساند زوال + ش زیر تاب اوای از دوری و بلندی آن دژ ناوک تیر بالای
حکم اندازان بال از کمند ای فرو ماند و عاجز شد و کمند بهادران هم در انجا نرسید پس از زوال کمند ذات آن مرادست
هم نه عراده برگرد او ره شناس + نه از گردش منجنیقش هراس + ش عراده بفتح عین مهمله و تشدید را و دال مفتوحه
الف حصارگیریست خردتر از منجنیق و قیل منجنیق خرد که بآن سنگ اندازند و منجنیق بفتح میم و خفای نون و کسر جیم و نون
ثانی و سکون یای مثناة تحتانیه فلاخن بزرگ که بوقت محاصره قلعه بر سر چوب کلان و ما بند نصب کنند و از بیرون قلعه را
ویران سازند و این کلمه معرب من چه نیک ست و هر دو ضمیر عائد بدژ ای نه عراده به بلندی او سنگ انداختی و نه از
منجنیق کلان که در گردش بود او هراس بود هم عروسک زنانی چو دیوان شموس + خجل گشته زان قلعه چون
عروس + ش عروسک مصغر عروس و آن کرمکیست که در شب چون آتش نماید و نیز پرنده ایست که در شب
بانگ کند و تنها شب تاب و شب چراغ و کاغذ دیگر گویند و نیز نوعیست از منجنیق خرد که دانی الرشیدی چو دیوان شموس
صفت عروسک زنان ای تمام سرکش و تیز رو بودند درین تشبیه و چون عروس یعنی آراسته صفت قلعه و در نسخه مولانا
چون نو عروس واقع است پس تشبیه منجنیق بنو عروس خجل گشته باشد چه پیداست که زن نو عروس شرمگین باشد انتهی هم چو عاجز شدند
اندران تاختن + وزان جوز بر گنبد انداختن + ش آن تاختن ای تاختنی که بران دژ بود جوز بر گنبد انداختن کار
بیحاصل کردن چه جوز بر گنبد قرار نگیرد و بران زخم نرساند هم شه بکار دران مجلس نو نهاد + سران را طلب کرد و ابرو گشاد +
ش ای بگشاده پیشانی نشست تا دلاسای امیران کند چه ایشان از تاختن بران دژ بیجان آمده بودند و اگر سکندر
با ایشان با غضب و تندی دل ایشان از دست رفتی و کار ابتر شدی کذا افید و این معنی احسن ست از انچه شارح گفته
کر شاه بر خجالت امیران شاد شد هم چه گویید گفتا درین بندگو + کز اندیشه آورد بار استوه + ش گفتا ای معنی مقدم
بندگره بند سخت که شد راه لشکر بود هم ولایت گشایان گردن فراز + نشستند و بردند شه را نماز + ش ای ثنا گفتند
و نیاز آوردند هم که ما بندگان تا کمر بسته ایم + بدین کار یکروز ننشسته ایم + ش ای از آغاز سپاهگری که با تو کمر بسته ایم
درین کار که اکنون پیش آمده است ننشسته ایم ای بدین عاجزی مبتلا نشده ایم کذا افید و ایهام آنکه درین تاخت که
دربسته ایم یکروز معطل ننشسته ایم چنانکه گفت هم چنین روز باشد که بی ورد و خواب + ستیزیم با ابر و با آفتاب +
ش ای کار بیحاصل کرده ایم چه ستیزه با سحاب و آفتاب بی سود ست چنانکه بیت لاحق تفسیر این معنی ست هم
ز رودی که بر بارک چتر و میغ + فشاید زدن نیزه و تیر و تیغ + چو دیوان بسی چاره ساختیم + ازین قرقلوخی نبید اختیم +
ش ای به تمام جهد و زور هم همان به که گردیم زین راه تنگ + گریوه نوردیم و سائیم سنگ + ش گردیم بازگردیم

چه سپاه و فتح از بخت او دانسته بودند یا آنکه بخت قوی او را بوقت رهبری نمودم سخن بر بدیهه نیاید مرا ب + بوقت خود بش داده باید
جواب + ش بدیهه علی الفور و فی الحال و شتین خود ش عائد به دو جواب ادن بمعنی گفتن کذا فی حید ای جواب علی الفور صواب
نباشد بلکه بتامل بوقت خود باید گفت و وجه این تعبیر آنکه سپاه او سخن بی تامل گفته اند پس جوابش بوقت خود باید دادم چو
سوی کوه البرز راند + بهر ناحیه نیکی را فشاند + ش ای در نواحی آنجا که منزل داشت هر جا با جی گذر کرد و خود م بدان
رهگذرهای سخت + ز شروان چو شیران برون برد رخت + ش دلیزه دره کوه که راه آن سخت بود چو شیران ای نرو تمام و در رود
تمام شروان با لشکر ... ست و در تنگ بالا مولد خاقانی شاعر م دران تافتن کارزومند بود + ش برگذرگاه در بند بود
ش آرزومند ای خواهان زود رسیدن بالبرز بود و در بند شهریست قریب شروان که او را باب الابواب گویند کذا فی الرشیدی
و گذرگاه راه فراخ م بنزدیک آن شهر آراسته + دزی بود در روی بسی خواسته + ش آن شهر اشارت به در بند دزی با لکسر
پارسی قلعه سخت بر قله کوه م دزی بود با آسمان همنبرد + نگشته بپیرامنش هیچ مرد + ش با آسمان همنبرد ای تمام بلند
برابر آسمان که هیچ مرد بهادر از شاهان پیشین از پی تسخیرش پیرامنش نگردیده بود م دران دز تنی چند ره داشتند + که کس را
دران راه نگذاشتند + ش ره داشتند ای مقیم بودند و درین تعبیر اشارتست که این قلعه را از مالکان اصلی بتغلب گرفته بودند
و راه در بند میزدند و کسی را بسلامت نگذاشتند و بغارت می بردند م چو شه را سراپرده آنجا زدند + رقیبان دز خیمه بالا زدند
ش ای آن رهزنان بالای آن دز رفتند و مستعد جنگ شدند تعبیر بخیمه زدن بملازمت سراپرده زدن ست م در دز به
بر روی شاه + نگردند بر تیغ و لشکر نگاه + ش ای از غرور محکمی قلعه ترس لشکر شاه نداشتند م بنوبتگه شاه نشتافتند
سر از خدمت بارگه تافتند + ش تفسیر بیت سابق ست و نوبتگاه خیمه شاه ای برسم خدمت و اطاعت بدرگاه شاه
نرفتند م اگر خواندشان داور دزو گیر + برفتن نگشتند فرمان پذیر + وگر دفتر داوری در نوشت + بناهنجر اهش
دران کوه ره دشت + ش ای سکندر را اگرچه داوری و حکومت خود را ترک داد و چنان خواست که این قلعه را گذاشته
پیشتر روان گردد او را رفتن ندادند و از بالای دز گوله اندازی کردند کذا فی م همان چاره دید آن خردمند شاه + که بر بود
این بند زان بندگاه + ش این بند ای بند راه رفتن خود و ایهام به بزنی دزدان که راه عامه را بند کرده بودند کذا فی
و علی شیر گفته که این بندگاه را که دز بند گویند تسخیر کند و معنی اول اقرب بسیاق ست چنانکه خواهد گفت م بگویید گشادن
بند کوه آنچ م به لشکر بفرمود تا صد هزار + درآیند پیرامن آن حصار + بجز سنگ غضبان خراشش کنند + به سیلاب خون
غرق آبش کنند + ش خرسنگ سنگ بزرگ ناتراشیده و ناهموار که بعضی از ان ده سیر گوله باشند و بعضی نیم من کذا فی
کذا قیل غضبان بمعنی منجنیق و غرق آب مرکب بمعنی آب غرق ای بسیلاب خون که از رسیدن سنگها خیزد و این حرف
غرق بیانیه ند کذا فی ... و بعضی نسخ بجز سنگ غضبان بی واو عاطفه است ای بسنگ بزرگ که در غضبان نهند
اندرون حصار اندازند و خراشش کنند و تواند که غضبان بمعنی خشمگین و هولناک صفت خرسنگ باشد و در رشیدی

که مشک نهادن در پارچه و بگیر کرم بوی شود کنا افید مقصود انست که طالب نیکنامی همواره نیکوکار باشند که بدکاری احیاناً
نیکوکاری را محو گرداند و در نسخهٔ شارح بجای مشک در مصراع ثانی تاک ست یعنی میوهٔ انگور ای فروشندهٔ انگور را ناچار ست
که لباس خود سیاه دارد و تا از دست داغ و چرک انگور امین باشد هم به از نام نیکو دگر نام نیست ٭ بد انکس که نیکو سرانجام
نیست ٭ ش ای بهتر از نام نیکو که بورزش نیکی دائم بسر انجام و آخر عمر برسد هیچ نام نیست و انکس که نکوکاری را بسر انجام
نرساند بلکه گاهی بد کند بکس ست هم گذارندهٔ این نو آئین خیال ٭ دم از نیکنامان زدی ماه و سال ٭ ش این نو آئین
خیال روایت این داستان و نو آئین از ان فرموده که این روایت از افعال سکندر بس نادر و غریب ست که با وجود
شوکت سلطنت از زاهدان و صالحان امداد خواستی و مصراع ثانی صفت گذارنده ای همواره حکایات نیکنامان می گوید
و خبرش محذوف ای چنین گزارش کرد هم سکندر که این نیکنامی شود ٭ بدان نام نیکو نسبی گرد شود ٭ ش سکندر
مبتداست و تمام بیت صفت او و خبرش بیت لاحق این نیکنامی اشارت بداد و عدل کردن و بخشش کردن و غیره
اوصاف جمیله چنانکه در سابق مذکور شد نسبی گرد شود ای نفع دین و دنیا حاصل کرد هم همه سوی نیکان نظر داشتی ٭
بدان را بر خویش نگذاشتی ٭ ش ای علما زمان او همه نیکان بودند نه بدان ستمگاره و بکیش هم ز کشور گشایان
شهزادگان ٭ نظر بیش کردی بر افتادگان ٭ ش ای دیگر صفت او این بود که بر درویشان و فقرا و مساکین یاوه
ازیشان نظر شفقت کردی و نواختی هم بجا زاهدی خلوتی یافتی ٭ بجاگهش زود بشتافتی ٭ ش خلوتی
خلوت نشین هم بهر جا که رزمی بر آراستی ٭ از ایشان همت مدد خواستی ٭ ش رزم جنگ با دشمنان از ایشان ای
از زاهدان خلوتی و همت یعنی دعا هم بجا از ان بود فیروز جنگ ٭ که فیروزه را فرق کردی ز سنگ ٭ ش مصراع
ثانی بیان از ان فیروزه کنایه از شخصی نیک و سنگ ضد آن هم سپاهی که با او بجنگ آمدند ٭ از ان پیشه گو در دشت تنگ
آمدند ٭ ش آن پیشه نظر بر افتادگان بیش کردن و بخلوت زاهدان شتافتن و دعا خواستن و تنگ آمدن سپاه او
ازین جهت بود که همه شجاع بودند و شجاعان بشجاعت خود مغرور باشند و دعا خواستن سهل پندارند چنانکه علی شیر نوشته
که احتمال دارد که امرای سکندر منکر خوارق و کرامات درویشان بودند هم بهر بندگی داور روزگار ٭ بتعلیم تو دولت
آموزگار ٭ ش ای گفتند که ای شاه جهان که دولت ما شاگرد تعلیم تست هم ترا فتح و فیروزی از لشکر ست ٭ تو زاهد نبودی
سخن دیگر ست ٭ ش ای زاهد بودن از تو بیجاست هم بشمشیر باید جهان را گشاد ٭ تو از نیکمردان چه داری بیاد ٭ ش ای
صالحان و زاهدان را چه می طلبی و در تلاش ایشان چرا می گردی هم چو همت سلاح ست در دستبرد ٭ بگو تا کنیم انچه داریم خرد ٭
ش دستبرد جنگ و انچه عبارت از سلاحهای جنگ و خرد شکسته و ریزه ریزه هم از ان پس که بر همنبردان زنیم ٭ در اثبات همت
نیکمردان زنیم ٭ ش همنبردان دشمنان در همت آنچه ای دعای نیکمردان بطلبیم هم جهاندار این داوری های سخت ٭
نگهداشت با پنج بیرونی بخت ٭ ش داوری گفتگو ای درخواست ایشان توقف فرمود و منتظر بخت آزمائی شد

پس از نیسان اشارت بمخصوص ست که هر دو دولت خواجه ظاهر بود کنا فیده و کار به مگر بمعنی تحقیق و یا ظن غالب هم بیابی آن بهار
که از آورد * جوانی دهد عمر باز آورد * ش مصراع ثانی تفسیر اول ست چه از دو خوشی آدمی بجوانی و عمر باشد هم من ده گم
این هر دو گم کرده ام * قناعت بخوناب خم کرده ام * ش این هر دو جوانی و عمر خوناب و خم عبارت از بیخودی یعنی
همین فقط از تو می خواهم نه جوانی و عمر رفته زیرا که عمر و جوانی من درین می ست چنانکه از بیت سابق واضح ست که این
می هر دو را باز می آرد کذا افید و توانند که معنی چنین باشد که این هر دو را گم کرده ام و اکنون به بقیه عمر در پیری که بجوی خونابه

غم خیست قناعت کرده ام کشادن سکندر قلعه دز ربزنان را بدعای عابد غارنشین

هم سکه گو در نیکنامی زند * درین حلقه لاف غلامی زند * ش در زدن طلب کردن نیکنامی نکوکاری که موجب
نکونامی ست درین حلقه ای درین دائره فلک و ایهام بجماعت نیکنامان و معنی حلقه در دائره از لوازم ست لفظ کلید در
که مصراع اول واقع ست یعنی کسیکه طالب نیکنامی ست و می خواهد که در خانه نکوکاری درآید و نیکنام شود در عالم لاف
غلامی زند ای غلام شده هر کس را خادم شود ای بخدمت هر کس اقدام می نماید که نیکو سرانجامی او درین باب ست
چنانکه گفت هم به نیکی جهان پرورد نام خویش * که از نیک یابد سرانجام خویش * ش ای نکوکاری را تا بمرگ
از دست ندهد و در عاقبت کار از ان نیکو سرانجامی یابد هم بمرادعه در گریبان تنش * که آن درع باشد نه پیراهنش *
ش درادعه بالضم والتشدید پیراهن که پوشش مشائخ ست و اینجا کنایه از نکوکاری و همراه اش موصوله است
و مصراع ثانی صله آن درع بالکسر زره محکم که بدان خرق و پاریدگی نباشد یعنی تن و ذات آن نیکوکار در پیراهن مدرعه
نیکوکاری درآید که آن مانند زره محکم پاریده نشود ای تمام محکم و قائم باشد نه مانند پیراهن جامه که حامل و قابل پاریدگیست
حاصل آنکه هیچگاه نیکوکاری از دست ندهد و دران هرگز قصور نکند کذا افید هم چو می خواهی ای مرد نیکی پسند *
کنه های برادری به نیکی بلند * یکی جامه در نیکنامی بپوش * به نیکی دگر جامها میفروش * ش در نیکنامی صفت
جامه است و جامه که در نیکنامی باشد عبارت از نکوکاری است یعنی همین یکی جامه نکوکاری بپوش و بپوشیدن جامه
نیکی را جامهای غیر نکوکاری را بر فروش و آرزو مکن ای همواره نکوکار باش که نکونامی دائم تا بمرگ در نکوکاری است کذا
افید و آنچه علی شیر از حکما نقل کرده که اگر آدمی در مقدار عمر خود یک جامه پوشید فی خود را در نیکنامی پاره ساز دای
نابود پوشیدن آن جامه همگی نیکی ورزد و بدی نکند اگرچه بعد از ان بعضی افعال ذمیمه از وی صادر گردد همگی در تحت
نیکی گذشته محو شوند ای یک جامه را در نیکنامی فرسوده کن و به مقابله آن نیکی چند روزه دیگر جامهای بدنامی را
میفروخته باش و از خود دور کن انتهی کلامه خلاف ظاهر کلام ست چه مقصود خواجه ورزش نیکنامی دائم ست نه ورز
چند روزه هم نه بینی که باشد ز مشکین حریر * فروشنده مشک را ناگزیر * ش تمثیل سابق ست چه مشک فروشان
در حریر بسته مشک نهند و آن حریر مشکین و معطر گردد و آن حریر را از دست ندهند بلکه مشک را همواره دران دارند

آموزگار + ش ظاهر است که حاصل شد روزگارست ای روزگار هنگام باز آمدن بروم شاه را براه دیگر رهنمون شد فریب سخت داد چه بازی شب سخت ست انبازی روز و فریب دادن و مولانا از آموزگار رفاه سکندر گرفته که او را رهنما شد و شب بازی اینجا بمعنی مطلق بازی ست و تعبیر شب بازی بملازمت روزست انتهی کلام هم زهنجار دیگر در آمد بروم + فرو ماند گنج اندران مرز و بوم + ش بیان دیگرگون ست ای گنج سکندر را نجا مدفون ماند و نیز هم چنان لشکرش را زبس برگ و ساز + بآن گنج پنهان نیامد نیاز + زبس گنج پیدا که دریافتند + سوی گنج پوشیده نشتافتند + ش تفسیر بیت سابق ست و گنج پیدا مال دیگر که دران سفر بدست ایشان رسید هم چو در خانه در روم کردند جای + ز شغل جهان بر کشیدند پای + ش ای بعد از گرفتن ممالک نیامد و یار عالم از شغل جهانگیری که مقصود ایشان بود بس کردند هم یکی دیر سنگین برافراختند + بجمهور طاعت گهش ساختند + ش جزای شرط و دیر بالفتح جایگاه ترسایان اما اینجا بمعنی عبادتگاه ست برافراختند ای بنا کردند ای در جوار آن گنجها عبادتگاه ساختند و متولی آن مقرر نمودند کذا افید لیکن این تخصیص که آن دیر در جوار گنجها بنا یا باشد از کلام خواجه نمی آید بلکه ظاهر آنکه آن دیر در ملک روم باشد چنانکه برای گشادن آن گنجها در لاحق لفظ پای رنج فرموده والله اعلم بالصواب بجمهور ای بقول جمهور علمای آنجا و یا برای همه خلق آنجا هم همه نسخت گنجنامه که بود + بدارنده دیر دادند زود + ش دارنده دیر متولی دیر یعنی هر کس نسخه گنجنامه را از خود بنوشت و بدست متولی سپرد هم که تا هر که او باشد ایزد پرست + از آن نامها گنج آرد بدست + ش ای هر عابد ایزد پرست یک گنجنامه از متولی و مگر نسخ بگیرد و موافق آن از آن دشت گنجی بیارد بکار برد بان خواجه رنج از خود میفر باید کرد هم هنوز اندران دیر دیرینه سال + لسی گنجنامه ست زان گنج و مال + ش ای تا زمانه حال گنجنامهای بسیار دران دیر باقیست که بدستیاری آن نامها از آنجا گنج می آرند چنانکه گفت هم کسانیکه از راه خدمتگری + کنند آن صنمخانه را چاکری + ش خدمتگری ای ایزد پرستی که دران خانه بنوبت می کنند آن صنمخانه همان عبادتگاه که رومیان بنا کرده بودند و وجه تعبیر بصنمخانه ملازمت آن گنجنامه است چه زر را صنم گفته اند و چاکری یعنی خدمت چنانکه خادم مسجد باشد هم از آن گنجنامه دهندش یکی + اگر بیش باشد وگر اندکی + ش شین دهندش راجع با ایزد پرست هر که باشد چنانکه از سابق می آید و معنی مصراع ثانی آنکه از آن گنجنامه سپرده بنجا و مان دیدند کو گنجنامه او را امید بهنه خواه دران نامه اندک مال نوشته باشد خواه بسیار هم بیا گوید و آن گنجدان شکنند + وزان گنج پای رنج خود برکنند + ش پای رنج خود مراد خدمت خود در آن عبادتخانه را کذا افید و یا مزد آمدن خود بآن سرزمین که از مصراع اول می آید و حاصل چنانچه همان ایزد پرستان روم برکنند بفتح کاف بیرون آرند هم نگه داد دولت مرا پای رنج + کر ایام فرو رفت از بنیسان بگنج + ش دولت بخت پای رنج مزد خدمت و طاعت حق تعالی و از گنج مال واقعی مرادست که مر خواجه را دولت عظیم حاصل بود که بدان محفوظ بود و نفقه فقرا میکرد و تواند که دولت کن مراد باشد

تهیدست وبی مایه بودی ننگ میدید چیزیکه حاصل نشود از برگ و سامان یعنی اگر لشکر بی مایه بجنگ سپاه پر مایه در آید با میـ
حصول دولت آن سرمایه تیغ و دو دست زند وسعی بسیار کند هم ز فرزانگان آگهی رانپاه + صد و سیزده بود با او براه +
ش آگهی راپناه صفت فرزانگان ست و کلمهٔ را علامت اضافت ای چنان دانایان که پناه آگهی می باشند و در نسخه
شارح آگهی پناه است ای حکیمان ماهر علم و حکمت آلهی که در تعلیم و تعلیم مو خرست از حکمت طبعی و ریاضی پس ایشان را
بنصیرت اقسام حکمت البته پناه بهره بوده باشند و یا آنکه از کمال دانش در درب در پناه حق تعالی بوده اند هم همه انجمن سا
و انجم شناس + تدبیر هر شغل صاحب قیاس + ش انجمن سامی سائید و مجلس و صحبت دیده و علم ...
هم از ان جمله در حضرت شهریار + بلیناس فرزانه بود اختیار + ش از ان جمله ای از جملهٔ صد و سیزده نفر فرزانگان
و بلیناس همان حکیم که انیس و جلیس سکندر بود و در بارگاه او مختار و برگزیده هم بهر کار از و چاره در خواسته + کرد
کردن چاره برخاسته + ش مصراع ثانی علت ست ای چاره گری از و حاصل شدی هم از دشواری راه و گنج
چنان + سخن راند با کار سنج چنان + ش کار سنج کار ساز یعنی بلیناس چنان ای چنانکه در صفت گنج و بلیناس
نا مذکور شد هم جوابش چنان آمد از پیش بین + که شه گنج پنهان کند در زمین + ش پیش بین فرزانه
بلیناس هم سپه نیز با شاه فرمان کنند + بویرانها گنج پنهان کنند + ش فرمان کنند ای اطاعت فرمان قبول
کنند هم ز هر گواهی بهر گنجدان + طلسمی کنند هر یک از خود نشان + ش ز هر گواهی ای برای گواهی دادن بر
مالکیت خود طلسمی باشد بر شکل آدمی که حافظ گنج باشد هم بدان تا چو آینداز راه دور + ز هر تیره جای برآر
نور + ش علت نشان ساختن ست تیره جاهی همان ویرانه که در بیت سابق السابق ست و نور گنج که بر خیـ
سرور ست هم گواهی که بر گنج خویش آورند + نمودار پیشینه پیش آورند + ش نمودار ای همان طلسم که در نیـ
است یعنی گواهی را و قیاسیه بر ثبوت گنج خود آورند نام طلسمی را که در زمان پیش بر گنج بسته باشند بر زبان رانند
و گنج بر دارند گذا افید و یا آنکه گواهی را که بر گنج خود آورند همان طلسم پیشینه را شناخته بر دارند هم شه این رای را
عالم آرای دید + سپه را سلامت درین رای دید + ش ای رای پنهان کردن گنجها عالم عبارت از سپا
چنانکه از مصراع ثانی واضح ست که تفصیل ست پس عالم آرای یعنی سلامت بخش عالم ست هم بزیر زمین گنج را جای کرد +
طلسمی بران گنج بر پای کرد + ش ای سکندر نخست گنج خود را زیر زمین کرد پس از ان هم بفرمود تا هر کرا گنج بود + نهان کرد
کز و برخورش رنج بود + ش کز و برخورش الخ صفت گنج ست و یا علت نهان کردن هم پراگنده هر یک در ان کوه و دشت + بگل
پوشیده خود باز گشت + ش پس پراگنده جدا جدا در آن کوه و دشت که در اثنای راه بود هم جدا هر یکی بر سر مال خویش + بر
شکلی ز تمثال خویش + ش تمثال با لکسر بت و صورت ای هر یک بر مال خود شکلی مانند صورت خود بر پای ساخت که ...
شکل دیگری بوده بر خواهد از خود در عاقبت پنهان کردن گنجها میگویند که هم چنان بود شب بازی روزگار + که شه را دگرگون شد

همان مال وزر وگوهر که سکندر در بار برداشت غنیمت کشتان ای بردارندگان مال او و سرگرانی ملال خاطر از بسیاری بار مال که
در سفر دراز هم دران هش بنی خرد پیشه کرد ✤ که نختی ز چشم بد اندیشه کرد ✤ ش هش بیای تازی ای عمد یاد و مرد آن
گنج درین سفر گران هم پیشتر بود نوعی عاقبت اندیشی کرد و اندکی ملاحظه مند شد که مبادا مارا چشم زخم رسد کنذا افیدهم زبس بار گنج و
گوهر که در بار برداشت ✤ بهر جا که شد راه دشوار داشت ✤ ش ای سکندر خزینه بسیار در بار برداشت و راه را از بس بار گنج زر
و گوهر سختی طی می کرد پس این بیت با ابیات لاحقه علت دیگریست برای دفن گنج که در ابیات آینده مذکور خواهد شد هم بکوه و
بصحرا بسختی و رنج ✤ سپاهش بگردون کشیدند گنج ✤ ش ای لشکر او را مال بسیار همراه بود که بدشواری گنج را می بردند چه در
کوه و صحرا نشیب و فراز میباشد و بعضی نسخ بگردون ست بمعنی ارابه که هندش گاڑی نامند و پیداست که گاڑی پر بار در کوه
و صحرا بنشیب و فراز بسختی میگذرد هم چو در خاطر آمد جهان جوی را ✤ که در چنبر آرد گلین گوی را ✤ ش در چنبر آرد در حلقه
مساحت و تصرف خود آرد گلین گوی بکسر کاف فارسی گوی از زمین و جزای شرط بیت هفتم ست که خواهد گفت ع ز دوری
آن ره الخ هم زمین را شود میل و منزل شناس ✤ بتری و خشکی رساند قیاس ✤ ش ای قیاس مساحت و سیر تری دریا
و خشکی کوه و صحرا میل یک ثلث فرسنگ و نیز علامت سنگین که بر سر فرسنگ نصب کنند هم بداند جهان تا ز پست و
بلند ✤ درازیش چندست و پهناش چند ✤ ش ای طول و عرض زمین چندست ز پست و بلند بیان جهان ای
تمام دنیا را بداند هم ز هر دادو بیداد که شود ✤ براه آرد آنرا که از ره شود ✤ ش ای ظالمان را بسزا رساند و گمراهان را
براه مستقیم آرد هم فرو شوید از دور بیداد را ✤ رهاند ز خون خلق آزاد را ✤ ش دَور بالفتح روزگار و مصراع ثانی تفسیر اول
و خون بمعنی کشتن و بلحنت زدن که ظلم ست و آزاد بمعنی بیگناه صفت خلق چه کشتن خونی و سخت زدن گنهگار عین عدل است
کذا افیدهم سر هر بیگاهی حصاری کند ✤ ز بهر سر انجام کاری کند ✤ ش بیگاه جای خوف یعنی کمینگاه دزدان راهزن
و حصار مطلق محافظت و ایمنی بهر صورت که باشد نیکو سرانجامی خلق بدان حاصل آید هم ز دوری آن ره شداند یشه ناک ✤
که دارد ره دور درد و هلاک ✤ ش ای از درازی راه طی کردن تمام زمین اندیشه ناک شد زیرا که در راه دور درد و رنج مصائب
پیش آید و هلاکت رو نماید هم نباید که ضائع شود رنج او ✤ شود روزی دشمنان گنج او ✤ ش بیان مصائب و رنج
و هلاکت ست و از رنج رنجی مراد ست که سکندر بعد کشیدن گنج بسیار و ان فرا دیده آنرا به سختی تمام بسر منزل دور رسانیده
باشد ای اندیشه کرد که مبادا این گنج بسیار و خرمی از حرمها که هر بیت خرم بدست دشمنان رسد و رنج من ضائع
شود هم سپاه از غنیمت گرانبار دید ✤ ترسید چون گنج بسیار دید ✤ ش غنیمت مال زر و گوهر که بدست سپاه او
بود و هم گنج بسیار در بار خود داشت و سبب ترسیدن او بود هم یکی آنکه شیران نگوشند سخت ✤ که ترسند ز ایشان
ستانند رخت ✤ ش ای لشکر صاحب برگ و سامان جنگ سخت نکنند که مبادا از قبیل رسیم و زر رخت و مال ما
بدست دیگران آید هم دگر آنکه ناسیری آید بجنگ ✤ دو دستی زند تیغ بر بوی رنگ ✤ ش ناسیر جایی گنگیر مفلس و

ای مستقلا جهان را منقاد و تابع خود گردانم و این معنی مصراع اول ملائم تر است کذا افیده هم بهر قوم و هر کشوری که زوی ست ✤ بینم
که خوشدل کدام آدمی ست ✤ ش که زوی صفت قوم و کشور هم ازان خوشدلی بهره یابم نگه با که آهن تا آهن شود کارگر ✤
ش یابم ازان خوشدلی ای از خوشدل بودن آن آدمی خوشدل که در بیت سابق ست بهره یابم ای خوشدل شوم زیرا که
همجنس با جنس کارگر و موثر شود هم نخستین خرامش دران کوه جایگاه ✤ بالبرز خواهم بردن برد راه ✤ ش نخستین ظرف
بردن ست و این کوه جایگاه صفت راه بالبرز ای بسوی کوه البرز که بهار بند ان است و از نواحی تا بکان می گذرد
یعنی ای پیکار اکنون مرا درین سفر در پیش ست در اول خرامیدن خود بسوی البرز بردن خواهم برد حاصل آنکه ازینجا بالبرز
خواهم رفت کذا افیده و اظهر آنکه بای صله ای نخستین محذوفست ای باول جنبش درین سفر بالبرز خواهم شتافت هم
وزان کوه فرخ درآیم بدست ✤ ز صحرا بدریا کنم بازگشت ✤ ش کوه فرخ همان البرز که بس بلند و تماشاگاه است
بدریا ای بدریای خزران رجوع کنم چنانکه از بیت لاحق واضح است و فعلی شدید گفته که دشت نام زمینی است از ترکستان
چنانکه مرا بش در کتاب بیاید هم تماشای دریای خزران کنم ✤ ز جرعه بران گوهرافشان کنم ✤ ش ز جرعه بیان گوهرست
براز ای بران دریا شرابخواری کنم و جرعه شراب را بران اندازم خزران نجمتین ولایتی ست پیوسته بترکستان و دریای
کیلان را بدو نسبت داده بحر خزران گویند و گاهی آن ولایت را خزران گویند هم چو کوکب درآرم بدریا کنار ✤ کنم هفت
گرچه و ماهی شکار ✤ ش بدریا کنار ای بکنارهای دریای مذکور و درین چند روز بحسب ارشاد الهی هم بینم که تا عزم
چون آیدم ✤ زمانه کجا رهنمون آیدم ✤ چه گویند هر یک درین داستان ✤ که دولت نه پیچد سر از راستان ✤ ش
ای دولت و سعادت بخت در حکم و رخصت راستان ست که از مشورت ایشان هر بنا شد هم زمین بوسه دادند یکسر
سپاه ✤ که تدبیر ماهست تدبیر شاه ✤ کجا او نهد پای ما سر نهیم ✤ ز فرمان او بر سر افسر نهیم ✤ ش ای بهر سو
که شاه مهدان شود ما همه متوجه شویم و از قبول فرمان او بر سر خود تاج نهیم چه قبولیت فرمان او موجب عزت و افتخار ماست
هم اگر آب آتش کند جای ما ✤ نگردد ز فرمان او رای ما ✤ ش ای خواه حکم تا آب درآمدن و یا با آتش فرو رفتن کند
هرگز از آن نخواهیم گردید ایام بحکم غضب هم گر اندازد از کوه ما را بخاک ✤ بغلتیم و در دل نداریم باک ✤ ش ای اگر
این چنین حکم کند که از کوه بر خاک نگون افتید از آن هم باک نداریم زیرا که مقصود ما در اطاعت فرمان اوست هر چه که
باشد هم ز شاه جهان راه برداشتن ✤ ز ما خدمت شه نگه داشتن ✤ ش ای در خدمت شاه باشیم بهر سو که
برود هم شه آسوده دل شد ز گفتارشان ✤ نوازشگری کرد بسیارشان ✤ بسنجیده ره را باهستگی ✤ گشاد از خزینه
دربستگی ✤ ش مصراع اول حال ست از فاعل گشاد ای بحالیکه قطع آن راه را باهستگی اندیشیده بود در بستگی را از
خزینه نگشاد و بسیار گنج و ود کذا افیده هم غنی کرد گردنکشان را ز گنج ✤ ز گوهرکشی لشکر آمد برنج ✤ ش گردنکشان ای
تمام لشکر چنانکه از مصراع ثانی می آید هم جهاندار چون دید گنج زر ✤ غنیمت کشان را گران گشت سر ✤ ش غنیمت

وتواند که خویش بمعنی اقربا باشد ای مایهٔ اندک او هم برای اوست و هم برای خویشان و دوستان او که کسی او را مشغول نمی شود
هم شب و روز خوش می خورد بی هراس ✤ نه از شحنه بیم و نه از دزد و پاس ✤ فراوان خزینه فراوان غم ست ✤ کم اندوه آنکه ورا دینار
کم است ✤ ش ای فراوان خزینه اغم زیاده است و آنکس که کم دنیا باشد چندان غم ندارد ✤ هم گذارنده عقد گوهرفشان ✤
چنین داد از آن کان گوهرفشان ✤ ش عقد بالکسر روایت این داستان گوهرفشان مراد از جواهر سخن صفت عقد و وجه تعبیر
این روایت بعقد گوهرفشان آنکه درین قصه ذکر گوهر وزر سکندر و سپاه بسیار است ✤ هم که چون کرد سالار جمشید هوش ✤ می چند
بر یاد نوشابه نوش ✤ ش جمشید هوش صفت سالار که عبارت از سکندر است چندای چند روز چنانکه از بیت لاحق که تفسیر
واضح ست یعنی چون سکندر پس از رفتن نوشابه بجای خود در سعادت بود و چند روز بر یاد وی می خورد ✤ هم بریحان و ریحانی
دلفروز ✤ بسر برد با خسروان چند روز ✤ ش ریحان ریاحین تشبیه و ریحانی شراب سرخ و در نسخهٔ مولانا ناصح بی عطف ست
پس ریحان ریحانی یعنی شراب سرخ باشد ✤ هم یکی روز بنشست بعزم کار ✤ بساطی برآراست چون نوبهار ✤ ش عزم کار
قصد سیر جهان چنانکه از لاحق پیداست ✤ هم حصاری چنان از انجمن برکشید ✤ که انجم در آن برج شد ناپدید ✤ ش از انجمن
بیان حصار و آن برج بحصار مذکور که پس بلند بود و ستارگان در وی ناپدید شدند ای محفل کواکب آسمانی برابر این محفل
سلطانی مخفی شدند ✤ هم گرانمایگان سپه را بخواند ✤ گرامی کنان هر یکی را نشاند ✤ ش گرامی کنان ای بعزت و تعظیم
نشاند ✤ هم شدند انجمن کارداران دهر ✤ ز نغز بینک شه گرفتند بهر ✤ ش ای همه سپهداران یکجا شدند و برای بهره
گرفتن از داد و دهش و کرم شاه منتظر نشستند ✤ هم شه از قصهٔ آرزوهای خویش ✤ سخنها ز هر دستی آورد پیش ✤ ش از قصه
الخ صفت هر دستی است و دستی یعنی نوع و قسم ای هر قسم آرزوهای خود بیان کرد تا آنکه گفت ✤ هم که دوشم چنان در دل آمد
هوس ✤ که جز با شما برنیارم نفس ✤ ش بیان سخنها جز با شما الخ ای فرو همه کارها گذاشته در بیان آرزوی خود به شما
اندیشه و مشورت کنم و جز این اندیشه دم بر نیارم چنانکه می گوید ✤ هم بنیروی رای شما مهتران ✤ جهان را بتیغم گران تا کران ✤
ش ای به تمام جهان سیر کنم ✤ هم سوی روم ازین پیش بودم بسیج ✤ عنان مراد او زان چرخ پیچ ✤ ش زان همی ان
قصد رفتن بر روم و چرخ فاعل و او دست و پیچ مفعول ای آسمان عنان مرا از ان عزم پیچ داده است و منحرف ساخته
هم بر آنم که با جمله مرز و بوم ✤ نگردم نگردد سرم سوی روم ✤ ش نگردم از گردیدن ست یعنی سیر کردن ای تمام مرز و بوم
جهان را سیر کنم سر من سوی روم متوجه نشود ✤ هم ز آباد و ویران نشست آورم ✤ همه ملک عالم بدست آورم ✤ ش تفسیر
مصراع اول ست و این عزم سکندر بفرمان حق تعالی بود چنانکه قرآن بران دال است ✤ هم کنم دست پیچی بسنجابیان ✤
زنم سکه بر سیم سقلابیان ✤ ش دست پیچی بجای مصدری پنجه بتافتن ای منقاد ساختن و سنجاب بالکسر و سقلاب
بالفتح دو شهر ست از ترکستان زمین که از ان ملک سمور خیزد در شمال ست و سیم سقلابیان یعنی سیمیکه ایشان بدان خرید و فروخت
کنند و تواند که سیم سقلابیان ذوات ایشان باشد چه ایشان مانند سیم سپید فام اند پس سکه زدن و معنی تابع کردن ست

گفته باشیم اندوه دانشمندان جهان صلهٔ شعر نگیرم و ازین سبب شاعران بدین وکمین را ازین سنگ وار م و زبون سازم چه شاعر بیدین
وکمین هنر می تواند که سخن بسیار گوید یعنی پرگوی سخن ناشی از قوت و بیداری ست که باعث فیض و صلهٔ بسیار باشد
کذا افیده و در نسخهٔ شارحان بآرم زسنگ واقع ست یعنی بدست آوردن صلهٔ از ممدوح خود مر زیردستان خود را که
عیال من و مساکین جوار من اند از تیره بختی فاقه وار باشم خلاف و یعنی خواجه صرح ست هم که از در و زبره که آرد بدست +
کر دارای دین راگنه زیر دست . + ش جواب جز مقدر ست چنانکه کسی گوید که ای خواجه مبند یش و چنین مگو مبادا که
شاعری دیگر تو زور آرد و از تو بسیار سخن دریابد گوید مصراع ثانی مفعول آرد بدست و دارای دین مطلق صاحب دین
عامتر از خواجه یعنی دیگر نسخ شاعری بدین لایا دارد آن نیست که شاعران اصحاب دین را مغلوب سازد و همچون ایشان
موج سخن بدریا روان گردانند کذا افیده شارحان بحسب فهم خود درین بیت را اعتراض از سابق گفته اند یعنی کدام شکل این
شعر و قوت دارد و گر دارای دین را که منم زیر دست منت سازد چه باهم در گنج قناعت فرو رفته است چگونه بصلهٔ ممدوح
التفات کنم و به عبارت مخفی نماند که چنین گستاخی در جناب ممدوح که اولا از روی طمع زر کند و باز استغنا نماید دور از ادب
خواجه بیت هم زر از بهر مقصود زیور بود + چو بندش کنی بندی از زر بود + ش خطابست به توانگران عالم که از ایشان
توقع صلهٔ سخن بیا توان کرد و اضافت مقصود بزیور بیانی ست و زیور آرایش مطلق عامتر از آرایش تن و آسودگی
معاش و و قرار ایش نام که مادرن صلهٔ شعرای دنیا را حاصل گردد و چو بندش کنی ای چون زر را از مین و خرج باز داری
پس آن زر قید ست یعنی که از زر ساخته شد کذا افیده حاصل آنکه توانگران عالم را شاید که بر شعرای دین صله رسانند که
ونیم آن را آیین ایشان ست و مال خود را همگی بند نسازند که این موجب پریشانی خاطر ست چنانکه می گوید هم توانگر که باشد
زر بش قید چنگ + بود روز روان بود روز و شب تیر سناک + ش و ازینجا بتقریب مقام انتقال کرده فرموده هم تهید ست
کاندیشه از گنده + تمنای گنجش توانگر کند + ش تهیدست ای اندک مایه که اندیشهٔ حصول زر کنند ای فکر کنند که کدام حیله
سازم تا زر بدست آید و خرم حال گذارم تمنای حصول آن زر او را توانگر دل گردانند و در جهان اندک مایه که بخانه و داشته باشد
مثل توانگران تصرف می کنند و بی هراس رنج آینده همه مایهٔ خود صرف حاجت وقت میکنند و همیشه خوش باشند و برین
قیاس کن دیگر متوکلان علی الله را که باندک سعی توانگر دل باشند هم چو اندیشه تمنای زر بیشتر + توانگرتر آنکس که
درویش تر + ش ای چون اندیشه و جو دبدست تمنای زر که کم کند بیشتر ست پس هر درویش و محتاج تر که اندیشه و سعی
حصول زر درویش دارد و توانگرتر ست در عالم چه او را بهر سو فکر و اندیشه باشد و از هر طرف امید حصول زر کند و توانگر او را
می کند و کذا افیده هم جهان آن جهان شد که درویش راست + که هم خویشتن را و هم خویش راست + ش جهان
ای برگ و ساز جهان برای متوکل کم مایه بهتر حاصل ست و مصراع ثانی علت خوبی برگ و ساز اوست و هم خویش تاکید
هم خویشتن ست ای مایه درویش همه برای خود ست و شمه و گزند را بر خلاف توانگران در آن مدخلی نیست کذا افیده

هم بخورشید خوشاب تشریف شاه ٭ چو تشریف خورشید رخشنده ماه ٭ ش تشریف خلعت و رخشنده ماه فاعل خورشید مقدر
هم جداگانه از بهر هر پیکری ٭ بفرمود بر دوختن زیوری ٭ ش هر پیکری ای هر پری پیکر که توابع خوشاب باشند بر دوختن مهیا
ساختن زیوری یعنی خلعت آراسته هم باندازهٔ هر یکی چیز داد ٭ بخورشید شان بردنی نیز داد ٭ ش چیز عبارت از همان خلعت
چنانکه از خورشید می آید و خورشید اینجا مستعار ست که فاعلش سکندر ست و شان مفعول او و چیز بردنی انچه سوای خلعت باشد از نقد و
جنس فاخره هم پری چهرها با آن پری پیکران ٭ شدند از بسی گنج گوهر گران ٭ ش ای گرانبار شدند هم زمین بوسه دادند بر شکر
شاه ٭ بخرم دلی برگرفتند راه ٭ ش شکر شاه و شکر نعمت او راه ای راه خانهٔ خود هم مراد دل از بادشاه یافته ٭ عنان سوی
ماوای خود تافته ٭ وزان کان گوهر گران آمدند ٭ چو گنج روان بازجا آمدند ٭ ش کان گوهر سکندر که گوهر بخش بود گنج روان
گنج قارون گرای گرایندهٔ بخانهٔ خود هم بیا ساقی آن شیر شنگرف گون ٭ که عکسش برآرد بسیماب خون ٭ ش شنگرف گون
شراب سرخ که بخوبی باشد و خون عبارت از قوت و رنگ سرخ که مرد قوی را باشد و سیماب کنایه از شخص بیقرار و سیماب چه سیماب
در یکجا درنگ نمیکند و بیقرار باشد هم من آن که سیماب گون گشته ام ٭ بسیماب خوردن چو خون گشته ام ٭ ش سیماب گون
ضعیف و بی طاقت از سبب مشاهدهٔ تجلی حق تعالی و سیماب خوردن بیتابی پذیرفتن و ضعف یافتن چو خون گشته ام ای گداز
شده ام کذا افاده مولانا سیع و در نسخهٔ علی شیر و شارح مصرع ثانی چنین ست ع بسیماب خون ناخن آغشته ام ٭ آغشتن بالفتح
رنگ دادن و آلوده کردن و سیماب خون اضافت بیانی ست ای خونیکه مانند سیماب روان ست و مقرر ست که در هنگام
پیری او دست و پا می لرزد و از کثرت رعشه در ناخن سر انگشتان خون فرود آید و هر دو شارح از سیماب در بیت اول جام بلورین
گرفته اند چه برنگ بلور مشابه برنگ سیماب ست یعنی ای ساقی بیاور آن شراب سرخ انگوری که عکس آن در پیالهٔ بلورین رنگ
خون می نماید من آنکه از خمار پیری سیماب گون بیقرار شده ام و دست و پایم می لرزد و از فرط رعشه خون حسد سر انگشتان
من رسیده ست گویا که بسیماب خون ناخن خود را رنگ کرده ام و تمام مضطرب الحال شده ام انتهی کلامهما و معنی اول بنسخهٔ
مولانا که کلمات او بی شک تناسق اند بس حسن آن ست و در نسخهٔ هارون حنفی چنین آمده ع من آن که سیماب خور گشته ام ٭ بسیماب
خوردن چو زر گشته ام ٭ ای تمام بیقرار ام و در بیقراری زرد و نحیف شده ام و این معنی راجع بمعنی اول ست کما لا یخفی

داستان رفتن سکندر بدیدار زاهدی

هم برانم من ای همت صبح خیز ٭ که موج سخن را کنم ریزریز
ش همت عبارت از قوت سخن گفتن و صبح خیز از آن گفته که همت شعرا سخن پردازی در صبحگاه جولان می زند
موج سخن همان سخن ریزریز بس روان یعنی من بران مستعدم که سخن بسیار گویم و بعضی نسخ مغز سخن ست ای خلاصه
سخن را منتشر سازم و با اقلیم سخن ظفر یابم هم بزرین سخن گوهر آرم بچنگ ٭ سر زیردستان در آرم بسنگ ٭ ش
زرین سخن سخن زیبا و کلام آراسته و گوهر عبارت از معنی شعر و زیر دستان شاعران کم همت و کمین مرایان بدیعن
جبانک از بیت لاحق می آید که اصحاب وین و انصاف را دارای وین گفته است حاصل آنکه بگفتن سخن زرین که بپایه

کنار تنگ یعنی نزدیک آمده ای نوشابه تمام نزدیک سکندر بود گویا که در کنار اوست انتهی کلامه و مولانا از بیت چشم تنگ
معشوقه خاص سکندر مراد داشته که در آغوش وی بودن نوشابه و معنی ثانی آخر بیت بقبول و معنی اخیر وفق بست
بسیاق که این دو بیت بیان کامرانی اوست والله اعلم بالصواب م کسی کین مرادش میسر بود ٭ گرش جم نباشد
سکندر بود ٭ ش این مراد اشارت بعیش مذکور که از می و میوه و ریحان و معشوقه همگی میسر بود سکندر را
گرش جم نباشد ای اگر نباشد جمشید و یا سلیمان نباشد باری او را سکندر توان گفت باین معنی که او سکندر
وقت خویش است پس این بیت جمله معترضه است در بیان کامرانی اهل روزگار و شاهان جهان هر که باشد
و ایام بفراغ و صفای وقت اهل سلوک که همه کارهاش در راه حق بر کام وی باشد م پادشه آن مشتری
پیکران ٭ چو خورشید در کشید رطل گران ٭ ش پادشه سکندر از مستی نیمخواب شده بود و از باده خوار زمی چون
گردیده آن مشتری پیکران نوشابه و توابع او و زهره منظران معروف است که خمر خواره بود و رطل گران پیاله بزرگ از
آفتاب م چو یک نیمه از روز روشن گذشت ٭ فلک نیم راه از زمین در نوشت ٭ ش گذشت ای معیشت روز نور
و مصراع ثانی تفسیر اول است م بفرموده شه تا رقیبان گنج ٭ کشیدند از پی مهمان با تارنج ٭ ش رقیبان گنج
خزانه داران با تارنج پیشکش مهمان که نوشابه است م زر و نقره آورند خروارها ٭ ز سیفور اطلس شتر بارها ٭ ش
سیفور نوعی از نوستین م که قفس حبش فاقد خانه ٭ بدیدار نیکو بالا بلند ٭ ش ام کنیزان حبشی بیار از غلامان
حبشی که نوشابه رانی با بیست م بسی نافه مشک و دیبای نغز ٭ که ایشان فزوده شود هوش مغز ٭ ش پیداست
که از بوی مشک و دیبای پاکیزه دماغ تازه شود م یکی تاج زرین ز گوهر نگار ٭ برآموده از لولوی شاهوار ٭ ش زر و نگار
آموده بر مرد که آن گوهر است م فرنام که شاهان آنرا در میان گوهرهای شاهوار در تاج می نهند م زتر و نگینهای با آب و رنگ
در و لعل و فیروزه بی وزن و سنگ ٭ ش زتر و نگینها نگینهای زمرد که آبدار و تابان باشند م بیند مشکل یاقوت
ور ٭ همه ورزش از گرد کافور تر ٭ ش پرندینه پرند جامه ساده و مکلل آراسته شده بجواهر و لآلی و ورند بفتح واو
و سکون رای مهمله و نای معجمه در آخر بمعنی خم و پیچ که از دو رفتن کنار او دو پاره در دو رفتن آید پیوندش گوهری نامند
و ورد جمع آن گرد کافور غبار آن که بر در زخامه افشانند تا نرم و خوشبوی شود م عماری استر بهرای زر ٭
عماری کشان حمله زرین کمر ٭ ش عماری هودج و هرا بفتح ها و تشدید را گلولهای زرین و سیمین و مثال آن
که در ساخت زین اسب تعبیه کنند و هرا در اصل لغت معنی بلبله است و بنا بر مشابهت بلبله آن گلولها را هرا
خوانند و معنی ساخت زین هم آمده است چنانکه سینه بند و لگام و جز آن عماری کشان ساربانان کذا فیه م
جهان تازی اسپان دریا گذار ٭ هیونان همه تیز و نیرو ٭ ش هیونان شتران نجیب م چنین خلعت
گوهر افشان ٭ به نوشابه دادند نورکشان ٭ ش نورکشان فاعل دادند کنایه از آرندگان ذخیره و جواهر گنجینه شاه

ابابالکسر نان خورش وآش گوشت پخته م ز اچار ها انچه باشد عزیز + ترنج و به و نار و نارنج نیز + ش علی شیر گفته
که مصراع ثانی بیان اچار هاست چه اچار ترنج و بهی و نارنج خوب و تیز مزه باشد و نار ترش خود عین اچار ست و
تواند که بیان میوه ها باشد ای این همه انواع فاکهه دران بزم موجود بود م مغنی چو زهره برامشگری + صراحی
درفشنده چون مشتری + ش درفشنده بالضم روشن و بارونق م به گلگون گلاب جهان را و زر تر + فشانده جهان
از جهان در و سر + ش علی شیر نوشته که گلاب سیاهان و عدن سرخ فام باشد لهذا گلگون گفته و جهان اول
بمعنی روزگار فاعل فشانده و ثانی بمعنی اهل مجلس که بسیار مثل جهان بودند در و سرکه از حرارت طبع نوشیدن گلاب
دفع گردد و مولانا از گلاب گلگون شراب سرخ خواسته که مانند گلاب دافع درد سر ست و جهان در جهان بمعنی بسیار
فاعل آن م همه ساز آهنگها نرم خیز + بجز باده کاهنگ او بود تیز + ش ای آهنگ و آواز همه سازها نرم خیز
بود چه خوبی آن در بزم خیزی ست تا مغزها را شورش نه بخشند مگر ساز شراب که آهنگ تیز داشت و بس نشاء افزا
بود و در نسخه مولانا بجای باده هم ساز واقع ست و آن بمعنی نفع و انتفاع مجلس ای ساز عیش و عشرت
که از می و مطرب وغیره مهیاست تیز آهنگ بود و در جوش و درین نسخه انسب ست بمصراع اول و هم ذکر باده
در بیت لاحق ست م همه پخته بودند یاران تمام + بجز باده کو در میان بود خام + ش پخته خرم و شاد
و خام خالص بی دردی م سکندر ز مستی شده نیمخواب + روان چنگ در چنگ چنگی چو آب + ش چنگ
اول ساز معروف و ثانی بمعنی دست و چنگی مطرب چنگ نواز پس تیزی آواز چنگ را بروانگی آب تشبیه
نموده است یعنی سکندر از فشار شراب عشرت نیم مست بود بجائی که چنگ در دست چنگی در روانگی و نوازش
بود نه خاموش و علی شیر نوشته که چنگی که آواز ترمیده بر رباب ست پس چو آب تشبیه آواز رباب ست که
آن هم روان بود و درین بیت صنعت تجنیس تام ست م می و مرغ و ریحان و آواز چنگ + بتی تنگ چشم
اندر آغوش تنگ + ش مرغ کباب مرغان ریحان آتش که در سر ما خوش آینده بود و ریاحین و دقعی که در سفالها
نشانده بودند و تنگ چشم آن محبوب را گویند که از غایت خوبی و رعنائی خود هیچکس را در نظر نیارد و بکسی نه بیند
و این صفت حور بهشتی ست که او تعالی فرموده است قاصرات الطرف و از بتی تنگ چشم نوشابه مراد ست
که در آغوش سکندر تنگ نشسته بود و علی شیر اینجا خدشه آورده که از اول ابیات چنان معلوم شد که سکندر
از سبب پرهیزگاری خود سوی نوشابه التفات هم نکرد و ازین بیت می آید که او را در کنار گرفته بود و جواب
این خدشه چنین بود و هم گفته اند یکی آنکه تواند که در کمال مستی از نوشابه بخط نفسانی بکناری گرفته باشد چه او زن
او شوهر بوده است و در صورت شرعی میتوان کرد و دوم دیگر معنی آنکه اگرچه همه اسباب نشاط دران هنگام نوشابه را
بیشتر بود و لیکن از شرم و حیای جبلی که در زنان حره هم ممکن باشد در کنار خود تنگ نشسته بود و بکسی نمیدید و نیز

دمیده است بروای برآتش وانگرداج وتدرو کباب اینها مراد است وآنچه بعضی از شاخ سرو سیخ آهن خواسته واز برگ
گل سرخ گوشت خون آلودهٔ مرغان گرفته خلاف ظاهر سیاق ست هم زنبسد چناری برافراخته * برو کبک نالنده
چون فاخته * ش نبسد بالضم والتشدید مرجان سرخ که هندش نبوالی نامند که منبت آن قعر دریاست که بر مثال
درخت می روید کنایه از آتش ست ای از آتش سوخته وبلند شده وگویا درخت چنار برآمده بود ونه بر این درخت آتشین
کبک در هنگام بریان شدن مانند فاخته می نالید ومولانا نبسد معنی گلنار گفته که عبارت از آتشگاه ست وچنار
تودهٔ انگر افروخته ونالهٔ کبک وفاخته آوازهٔ بریان شدن اینها هم دگر پایی بطا بر سر آرد چنار * بر وسینهٔ بطان نغز زیر وزار
ش این بیت تایید بیت سابق ست ای اگر چنار مذکور که عبارت از تودهٔ انگر افروخته است بطا را بر خود سوار
گرداند بط در گریه آید گاهی زیر باریک وگاهی نالهٔ بلند زند چه جای بطا دریاست نه سر درختان هم تن بط بود در خور انگ
چو بر آتش آری برآرد نفیر * دران باغ مرغان بجوش آمده * زهر یک دگرگون خروش آمده * ش آن باغ
همان آتشگاه که آنرا پیشتر نبسد فرموده است ای در آتشگاه بزم کباب مرغان در جوش وخروش بود گویا که هم
ستا زن برآورده بانگ سرود * سرود نوآیین تر از صد درود * ش ستا بالکسر طنبور سه تاره که خوارزمیان او را
زموج افزا گویند ستا زن طنبوره نواز کنایه از مرغان جوشنده است نوآیین تر زموج افزا تر از حد مدح وثنا هم جگر ها
بخون در نمک یافته * نمک راز حسرت جگر تافته * ش بیان اطعمه جگر ها ست ای جگرهای چارپایان خورد
چنان بودند که در خون خود با نمک یافته ای با نمک برگ وتوشه پذیرفته بودند وتمام نمکین شده تا آنکه از حسرت نمکینی
خود نمک واقعی را جگر تافته بودند که افاده افیدای نمک واقعی بر سیخهای جگر نمک پرورده حسرت می خورد که مس آن چنان
این جگر ها نمکینی ودر ند نمکین نیستم هم شکر پوره بانوک دندان براز * جگر خواره را کرده دندان دراز * ش شکر پوره
بتای موحده فارسی سنبوسهٔ قندی که درون آنرا از شکر ومغز بادام وپسته وامثال آن نمکوفته پر سازند ومی پزند
وآنرا بنوک دندان نخورند ودر رشیدی ست که شکر پوره وشکر پورک وشکر بره وشکر برک بیک معنی ست اما اینجا
پوره درین بیت پاره آورده است چنانکه در نسخه علی شیر ست وآنرا معنی شکر صاف وخالص گفته وبر تقدیر
بانوک دندان براز صفت شکر پوره است ای به دندان خورندگان از شیرینی ولذت خود می گفت ومصراع ثانی خبر آن
وشکر خواره بمعنی شکر پوره خواره ودندان دراز حریص ای شکر پوره خورندگان از خوردن آن بس نمکین بودند که بس شیرین
وخوش آینده بود وتخصیص شکر خواره سکندر شاه تقصیر ست فلاتکن من القاصرین هم کباب تر وبوی افراز خشک
ابا های پرورده با بوی مشک * ش تر بمعنی مرغن وچرب وبوی افراز بمعنی خوشبوی ساخته وخشک
بمعنی نیک پخته هر سه صفت کباب ست وپیداست که نیک پختگی کباب در خشکی اوست کذا افاده فید وعلی شیر
گفته که بوی افراز آنچه بالای دیگ پخته برای خوشبو اندازند وآنچه همراه کباب سیخی خورند از زیره وفلفل وجز آن

[illegible]

وزبانی وخوان خورشید ذات آفتاب گر گویا قرص آفتاب را ازین آتش مهیا ساخته اند کذا افید پس این بیت
بیان غرت آتش پرست یعنی آتش آن مجلس نه مجرد آتش بود بلکه در عزت و شرف خود که باسم مهر با افروخته بود
گل باغ جمشید بود و طباخ خوانچه خورشیدای پس گرم و روشن تر بود که ذات خورشید بدان گرم و روشن ست
وشاخ از خوان خورشید فلک رابع گرفته چه خورشید را طباخ فلک گویند یعنی با وجودیکه خورشید طباخ ست
آتش مجلس چنان گرم بود که فلک رابع قرص خورشید را بران آتش پخته بود والمآل واحد و در مصراع اول
ایهام ست که جمشید آتش پرست بود و بدین آتش خرم شدی همچو خرمی دیگران بتماشای گلهای باغ
و در ثانی ایهام ست که آن آتش طباخ خوانچه سکندر شاه خورشید جاه بود که بران انواع خوردنی می پختند
هم فروزنده گوهر رنگ و بو + رفیق مغ مونس هیربد + ش هیربد حاکم ترسایان و آتش پرستان ای آن
آتش ظاهر کننده گوهر هر کس بود و مردم هر ده و نا هر ده از و معلوم می شد که نیکان نزدیک آن آتش با وقار
نشسته بودند و بدان و بوالهوسان در لهو و لعب و مصراع ثانی تمثیل ای بس عزیز بود مردم را هم شگفته گلی خورد
او خار بن + بدیدار تازه نگوهر کهن + ش مصراع اول مقتضای تعجب ست ای آن آتش طرفه گلی بود شگفته
غذای او خار بن و هیزم که بدان افروخته و پرورده شد همچون گل که باب و باد آنکه شعلهٔ آن گلیست که از درخت هیزم
نشو و نما یافته شگفته است و این هم طرفه است که خار بن را گل شگفته باشد نگوهر کهن ای در اصل جوهر قدیم ست
هم ترنم سرای تهی مایگان + پیام آور دیگ همسایگان + ش ترنم سرای مطرب سرود گوی ای آن آتش
طرب افزای گرسنگان بود و هم خبر رسان از پختن دیگ همسایگان چه همسایگان بر بوی طعام و روشنی آتش در
خانه همسایگان امیدوار طعام شوند و علی شیر گفته که ترنم آتش عبارت از آوازی ست که بوقت سوختن هیزم
برآید که آن را از خبر آتش نامند هم ترنگا ترنگی که زد ساز او + به انثر زند زردشت آواز او + ش ترنگا ترنگ بفتح
تای مثناة آواز زه کمان بهنگام تیر انداختن و نیز آواز تار ها بهنگام نواختن ساز اینجا یعنی ثانی ست که ساز آتش
کنایه از اخگر اوست و آواز او بدل ست از زند یعنی آواز سوختن اخگر او بهتر بود از آواز خواندن زند که مغان
زند را باواز خوش می خوانند و زند برای پارسی نام کتاب مغان که تفسیر پازند ست و در موید ست که ازین بیت مفهوم
می شود که زند نام نوازی ست وضع کرده زردشت والله اعلم هم بدان زندگی آتش زنده سوز + برافروخته شاخ
گیتی فروز + ش بدین زندگی ای با آن تازگی و علو شان که در صفت آتش مذکور شد زنده سوز مرکب صفت آتش
ای عالی نیست و بسیار گرم بود که مردم زنده را از گرمی می سوخت و توان گفت که زنده صفت مقدم سوز باشد ای آتشیکه
سوزش آن زنده و کامل بود کذا افید برافروخته شاه ای با این آتش شاد و خرم بود هم چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو + برو
او و تاج گاهی تذرو + ش ای شعلهٔ آتشین به سر توده زگالها بدین شان بود که گویا از شاخ سرو برگ گل سرخ

مولانا از آن احسن که یک چیز را جوالمنه در مجلس نوبش قرار داده است و دیگر چیز را پیروزن گفت که از دست آن
جوالمرد بجای پلاس افسرده مجلس تازه یافت والله اعلم بمراده عباده هم چو در گوره مرد اکسیرگر ٭ فرو برده آهن برآورده
زر ٭ ش این بیت شرط ست و بیت الحق خبر او و گوره کنایه از منقل و مرد اکسیرگر آتش افروز بنا بر افروختن او
زگال سیاه را پس زگال را آهن قرار داده و انگشت افروخته را زر خیال کرده است ای چون توده زگال در منقل
تمام سرخ شد چنانکه در گوره کیمیاگر آهن را زر ساخته می شود پس هم شراره زاکسیر زر ساخته ٭ ز هر سو بدان زر انداخته
ش شراره بمعنی ریزه هر چیز که بمقدار شراره آتش باشد اینجا عبارت از شراره ایست که بعد از افروختن زگال بر میخیزد و
زاکسیر زر ساخته ای از مهر آتش افروزی سرخ همچون زر گردیده بود صفت شراره است چنانکه بعضی نسخ چنین ست
ب شراره که اکسیرگر ساخته ٭ ای آن شراره که ساخته و راست کرده اکسیرگر بود و مصراع ثانی خبر اوست ز هر سو
ای گرداگرد منقل زر انداخته ای خود را بیرون انداخته بود چنانکه زر متمم بر این مسکین می افشاند کذا افید حاصل آنکه
بعد از افروختن منقل و سرخ شدن زگالها شراره آنها گرداگرد منقل می افتاد و اهل مجلس را راحت میداد و گویند مقرر است
که کیمیاگران در گوره آتش در علم اکسیرگری مس و آهن و دیگر فلزات کافی را انداخته زر می سازند لهذا آهن را آورده
و آنچه بعضی نسخ با گوره است تصحیف ناسخان ست و شارح که برای تصحیح آن معنی چنین کرده که بوسیله گوره چنین
کرده بود لاحاجة الیه هم بخار از بر شعله آذری ٭ چو بر سرخ گل برگ نیلوفری ٭ ش یعنی دود آتش از بالای
شعله سرخ چنان می نمود که گویا بر بالای آن گل سرخ برگ نیلوفری بسته اند پس آذری بیای نسبت ست ای منسوب
با آتش و بعضی نسخ بجای برگ شعر ست بفتح شین بمعنی جامه ابریشمی که بود اولاول انسب هم سفالی بریحان برآراسته
بریحانی از بیشها خاسته ٭ ش بریحان برآراسته صفت سفال ست و بر تقدیر با بوسفال عبارت از توده زگال
به ریحان و نوعی سبزی ست و سفال خود را آراسته گرداند بریحانی ای سرخی آنکه افروخته چو ریحان بمعنی شراب سرخ
بر آمده است از بیشها ای از بیشهای مردم کذا افید یعنی آن توده آراسته نهاده به مهر آتش در آن مجلس از بیشهای
آن دیار پیدا شده بود که بریحانی و سرخی آتش خوشنما بود و بعضی شیر گفته که سفال منقل ست و ریحان آتش که
منقل بر آراسته بود و ریحانی بیای بار هست ای منقل با آتش آراسته بود و بریحانی که از جنگل آورده بود زا افروخته شد
پس ریحان عبارت از هیزم بار ها ست چه ریحان آن دیار اغلب در صحرا باشد و آنکه گفته شد که ریحانی بنون نفی هسم
افاده معنی میکند ای ریحان پس سفال نه آن ریحان بود که از جنگل پیدا شده باشد بلکه این ریحان آتش ست که در
سفال منقل می افروزد و حاصل آنکه این ریحان از آن نوع نبود که در بیشها بر آمده باشد و کسی آنرا تماشا نکند بلکه
ریحانی بود که در بزم سکندر از سفال منقل سر بر زده و منظور ناظران گردیده هم نو آتش گل باغ جمشید بود ٭ کلیچه پز
خوان خورشید بود ٭ ش قرص معروف که اندرون آن را از قند و مغز بادام و جز آن پر کنند و کلیچه پز نام طباخ

دنکال علویه کذا افید یعنے آن توده گویا د... [illegible] ...زین آتش مهیا ساخته اند کذا افید پس این بیت
و نیز ان قلمهای سیاه را در انگشت... [illegible] ...عفرت و شرف خود که بجسم سرما افروخته بود
شارح نوشته که دبیر استعا... [illegible] ...ذات خورشید بهاران گرم و روشن ست
و صل کنند ک... [illegible] ...یعنے با وجودیکه خورشید طباخ ست
...سند... [illegible] ...د المآل واحد و در مصراع اول
[illegible] تماشای گلهاے باغ
[illegible] ع خوردنی می پختند
...سی جامهٔ ابر... [illegible] ...تهان ای آن
...ن بیت تخییل دیگر می آرد و خاکستر بپای پار... [illegible] ...ابا و قاله
...ستر سپید ست که در زیر توده زکال بود و پیداست که خاکستر زکال سپید باشد ... [illegible] ...فورد
پیرزنان را موی سپید باشند و درع بالکسر پیراهن زن پس آن خاکستر را بنا بر اعتباری هم پیرزنان
پیراهن او قرار داده است یعنی آن خاکستر در زیر توده زکال گویا پیره زن بود که درع سپید بر سر داشت و زیر
پلاسے رسن تافته * بجای پلاس اطلسے بافته * رسن فاعل فعل پیرزن ست چه رسن تافتن و از موی برگزشتهای
سطبر بافتن کار پیره زنان ست پلاس بالفتح پشمینهٔ درشت و سطبر که درویشان دارند کذا فی شرفنامه و رسن از
رشتهٔ موی سیاه و سبز که پلاس از وی بافند پس رسن عبارت از افراد زکال افسرده است و اطلس زکال افروخته
کذا افید حاصل آنکه خاکستر سپید پیرزن بود که برای ساختن پلاس پشمینه رسن تافته بود از زکال افسرده را
در برگرفته اما از دست آن جوانمرد که توده زکال افروخته باشد بجای پلاس اطلس سرخ یافت ای اطلس
انگر افروختند بر سر آن پیرزن رسید چنانکه معلوم ست که چون زکال سوخته در توده خاکستر شود انگر افروخته
بجای او فی نشیند انیست تقریر تبیین که مولانا قدس سره با یجاز فرموده است و ربط احسن بیان نموده است
و آنچه شارح بمتابعت علی شیر تافته و یافته همان جوانمرد گفته و از اطلس فروش انگر سوزان گرفته که آتش
اطلس او ست و نیز زکال مرده را سرخ و افروخته می گردانند و پیره زن عبارت از آتش که جوهر قدیم ست و خاکستر
بلایای او با بسے بدان مضاف ساخته عبارت از پرده رقیق خاکستری کرده که بر انگر سوزان نفس می بندد گویا درع
آن انگر ست و چون اطلس فروش را پلاس داشتن لازم ست که بران نشسته اطلس فروشے کند ناچار همان
انگر سوزان در هم رسانیدن پلاس خود از خطوط باریک سیاه که بر روے از پرده رقیق خاکستری نمود از پشید ند
رسنها تافته بود و باز چون آتش افسرده شده را مردم فوے کردند و آن خطوط از وی بر طرف شدی و سرخ
رنگ بر آمدی گویا آن جوانمرد بجای پلاس اطلس حاصل میکرد انتهی کلامه اگرچه من وجه تخییل صحیح ست اما تقریر

ای توده زگال سیاه که بالای آتش سرخ نهاده بود چنان می نمود که ... ست بر دنای سیاهی زگال را که بالای
آتش بخار و هیزم مجرد گشته‌است ما می زلال عبان می نهند تا آتش ... + صلا داده در روم خود در حبش
روس + ش تخییل دیگرست در صفت آتش افروخته ... بود کنایه از توده زگال
و پیر مجوس که بمعنی گویا آتش پرستان ست کنایه است از ... ای خیزد و آنرا
آتش را افروخته گردان خود را آتش پرست صلا ...
گفته شده و بهوای زنگبار کنایه از توده زگال ...
یعنی آتش افروخته از راه می نمی دروی شعله ...
می سوخت و خاکستر می کرد کنده او ... خود بیس
از آنکه افروخته که سرخ باشد ... ی خویش خواند و علی شیر گفته
... رومست و از طرف ناسوخته حبش پس آوازه که و از طرف
... بهر چو که زرد ست ... ی من تا منهم بسوزم و سرخ شوم انتهی و معنی اول انسب ست
زعفران و پایز زرد ... نا چه شارح در حاصل معنی بیت نوشته که آوازه سوختن زگال نیم سوخته فی الحجاره در میان
بر روی زنند و مقد ... الف وصی خواجه است فافهم م برآوازه او زنگی قیرگون + گشاده ز دل زهره وز دیده خون + ش
برنند وآن ...
گرد و سا ... ادماج بلال است و زنگی کنایه از فرود یگر از زگال ناسوخته و زهره بمعنی قوت و زور و گشادن زهره از دل بمعنی
بیتاب ساختن دل را چه زنگیان از روم ترسان باشند پس بیتابی زگال دیگر بر آوازه خواندن بلال روم را بمعنی
شکستنی اوست بعد از افروختن چه آنگاه افروخته قوت ندارد و شکست باشد و خون سرخی آتش کند افید بمعنی
زگال دیگر که زنگی بود چون خواندن بلال مردم را شنید بیتاب شد و دل از دست داده و از دیده خون گشاد ای
تمام شکست شد و سرخی آتش برآورد و حاصل آنکه زگالهای دیگر بسبب اتصال بآن زگال نیم افروخته هم سوخته و
سرخ شدند و آنچه شارح بمتابعت علی شیر نوشته که زهره بمعنی تلخه کنایه از آن تری ست که بوقت سوختن از هیمه
و زگال می چکد و خون عبارت از آتش و مقررست که از گریه یکی مردم دیگری را هم گریه آید و رقت قلب پیدا گردد
هر زگال را استماع آوازه سوختن زگال دیگر زهره بترقید و خون گریستن گرفت ای زگال ناسوخته متاثر شده و
و در ذات خود اثر خون پیدا نموده ای بسبب اتصال یکدیگر همه باتش سرخ شده بود و لذا اگرچه فی نفسه صحیح و در مآل
واحد ست اما ملائم مذاق الفاظ هر دو بیت معنی اول ست کما لا یخفی علی ارباب الذوق السلیم م ز بهری قلم دست
بپشت او + قلمهای مشکین در انگشت او + ش و بر سیمان توده زگال چه منشی دفتر تا بودگی سیاهی دوات گلاب
سیاه لباس میگردد و قلم کنایه از شعله طولیه مانند قلم که بوقت دامن زدن و باد کردن از پشت یعنی از بلندی آن
توده بر می خیزد و وجه تعبیر بقلم آنکه قلم واقعی در نیستان با برگ سرخ می روید چنانکه شعله با سرخی باشد و قلمهای مشکین کنایه

م چو خورشید نوشابه تشریف شاه * چو تشریف خورشید رخشنده ماه * ش تشریف خلعت و رخشنده ماه فاعل خورشید مقدر
م جداگانه از بهر هر پیکری * بفرمود پرداختن زیوری * ش هر پیکری ای هر پری پیکر که توابع نوشابه باشند پرداختن مهیا
ساختن زیوری یعنی خلعت آراسته م باندازهٔ هر یکی چیز داد * بپوشیدشان بردنی نیز داد * ش چیز عبارت از همان خلعت
چنانکه از پوشیدنی می آید و پوشیدنی متعلقست که فاعلش سکندرست و شان مفعول او و بردنی آنچه سوای خلعت باشد از نقد و
جنس فاخره م پری چهرگان آن پری پیکران * شدند از بسی گنج گوهر گران * ش ای گرانبار شدند م زمین بوسه دادند بر تختگه
شاه * بخرم دلی برگرفتند راه * ش تختگه شاه و تختگه نعمت او و راه ای راه خانهٔ خود م مراد دل از پادشاه یافته * عنان سوی
مأوای خود تافته * روان کان گوهر گران آمدند * چو گنج روان باز جا آمدند * ش کان گوهر سکندر که گوهر بخش بود گنج روان
گنج قارون گرا ای گراینده بخانهٔ خود م بیا ساقی آن شیر شنگرف گون * که عکسش در آرد بسیماب خون * ش شنگرف گون
شراب سرخ که بخودی باشد و خون عبارت از قوت و رنگ سرخ که مرد قوی را باشد و سیماب کنایه از شخص بیقرار و بیتاب چه سیماب
در یکجا درنگ نمیکند و بیقرار باشد م بمن ده که سیماب گون گشته ام * بسیماب خوردن چو خون گشته ام * ش سیماب گون
ضعیف و بی طاقت از سبب مشاهدهٔ تجلی حق تعالی و سیماب خوردن بیتابی پذیرفتن و ضعف یافتن چو خون گشته ام ای گداز
شده ام کذا افاده مولانا سح و در نسخهٔ علی شیر و شارح مصرع ثانی چنین است ع بسیماب خون ناخن زنشته ام * زنشتن بالفتح
رنگ دادن و آلوده کردن و سیماب خون اضافت بیانی ست ای خونیکه مانند سیماب روان ست و مقررست که در هنگام
پیری دست و پای لرزد و از کثرت رعشه در ناخن سر انگشتان خون فرود آید و هر دو شارح از سیماب در بیت اول جام بلورین معنا
گرفته اند چه رنگ بلور مشابه برنگ سیماب است یعنی ای ساقی بیا و آن شراب سرخ انگوری که عکس آن در پیالهٔ بلورین برنگ
خون نماید بمن ده که از خمار پیری سیماب گون بیقرار شده ام و دست و پایم می لرزد و از فرط رعشه خون بسر انگشتان
من رسیده ست گویا که بسیماب خون ناخن خود را رنگ کرده ام و تمام مضطرب الحال شده ام انتهی کلامهما و معنی اول بنسخهٔ
مولانا که کلماتش متناسب اند نه حسن آن است و در نسخهٔ هارون متقی چنین آمده م بمن ده که سیماب خور گشته ام * بسیماب
خوردن چو زر گشته ام * ای تمام بیقرارم و در بیقراری زرد و نحیف شده ام و این معنی راجع بمعنی اول ست کما لا یخفی

داستان رفتن سکندر بدیدار زاهدی

م بیا نام من ای همت صبح خیز * که موج سخن را کنم ریز ریز
ش همت عبارت از قوت سخن گفتن و صبح خیز از ان گفت که همت شعرا سخن پیدا نمی در صبحگاه جولان می زند
موج سخن همان سخن ریز ریز ای بس روان یعنی من بران مستعد ام که سخن بسیار گویم و در بعضی نسخ مغز سخن ست ای خلاصهٔ
سخن را منتشر سازم و باقلیم سخن ظفر یابم م بزرین سخن گوهر آرم بچنگ * سر زیر دستان در آرم بسنگ * ش
زرین سخن زیبا و کلام آراسته و گوهر عبارت از معنای شعر و زیر دستان شاعران کم همت و کمین سرایان بد چنان
چنانکه از بیت لاحق می آید که اصحاب و ... راوی را ای و چنین گفته است حاصل آنکه بگفتن سخن زرین که بسیار

کلاه تنگ یعنی نزدیک آمده ای نوشابه تمام نزدیک سکندر بود گویا که درکنار اوست انتهی کلامه و مولانا از بیت چشم تنگ معشوقهٔ خاص سکندر مراد داشته که در آغوش وی بود نه نوشابه و معنی ثانی اقرب بقبول و معنی اخیر انسب بسیاق که این دو بیت بیان کامرانی اوست والله اعلم بالصواب م که کین مرادش میسر بود ٭ گرش جم نباشد سکندر بود ٭ ش این مراد اشارت بعیش مذکور که از می و میوه و ریحان و معشوقه همگی میسر بود سکندر را گرش جم نباشد ای اگر نباشدش جمشید و یا سلیمان نباشد باری او را سکندر توان گفت باین معنی که او سکندر وقت خویش است پس این بیت جمله معترضه است در بیان کامرانی اهل روزگار و شاهان جهان هر که باشد و ایهام بفراغ و صفای وقت اهل سلوک که همه کارهاش در راه حق بر کام وی باشد م بیاد شه آن مشتری پیکران ٭ چو زهره کشیدند رطل گران ٭ ش بیاد شه چه سکندر از مستی نیمخواب شده بود و از باده خواری مخمور گردیده آن مشتری پیکران نوشابه و توابع او و زهره مطربه معروفست که خمرخواره بود و رطل گران پیالهٔ بزرگ از شراب م چو یک نیمه از روز روشن گذشت ٭ فلک نیمه راه از زمین در نوشت ٭ ش گذشت ای در عیش بود و مصراع ثانی تفسیر اول است م بفرموده شه تا رقیبان گنج ٭ کشند از پی میهمان پای رنج ٭ ش رقیبان گنج خزانه داران پای رنج پیشکش مهمان که نوشابه است م زر و عنبر آرند خروارها ٭ ز سیفور و اطلس شتربارها ٭ ش سیفور نوعی از پوستین م کنیزان حبش فام و رومی نژند ٭ به دیدار نیکو ببالا بلند ٭ ش ای کنیزان حبشی بیارند غلامان حبشی که نوشابه را لائق باشد م همه نافهٔ مشک و دیبای نغز ٭ که ز ایشان فزوده شود هوش مغز ٭ ش پیداست که از بوی مشک و دیبای پاکیزه دماغ تازه میشود م یکی تاج زرین زمرد نگار ٭ برآموده از لولوی شاهوار ٭ ش زمرد نگار آموده بزمرد که آن گوهریست سبز فام که شاهان آنرا در میان درهای شاهوار در تاج می نهند م زمرد و نگینهای باآب و رنگ ٭ در و لعل و فیروزه بی وزن و سنگ ٭ ش زمرد و نگینها نگینهای زمرد که آبدار و تابان باشند م پرند مکلل بیاقوت و در ٭ همه ورسش از گرد کافور پر ٭ ش پرند نفیس ترین جامهٔ حریر ساده و مکلل آراسته شده بجواهر و لآلی و ورس بفتح واو و سکون رای مهمله و سین مهمله در آخر بمعنی خم و پیچ که از دوختن کنارهٔ دو پارچه در دوختن آید هندش لوهری نامند و ورس جمع آن گرد کافور غبار آن که بر درز جامه افشانند تا نرم و خوشبوی شود م عماری اشتر هزاری زر ٭ عماری کشان حمله زرین کمر ٭ ش عماری هودج و هزار بفتح ها و تشدید را گلوبهای زرین و سیمین و امثال آن که در ساخت زین اسب تعبیه کنند و هرار در اصل لغت بمعنی هلیله است و بنابر مشابهت هلیله آن گلوبها را هزار خوانند و بمعنی ساخت زین هم آمده است چنانکه سینه بند و لگام و جز آن عماری کشان ساربانان کذا افید م جهان تازی اسپان دریا گذار ٭ هیونان همه تیز و زیبا بار ٭ ش هیونان شتران نجیب م چنین خلعت نغز گوهرفشان ٭ به نوشابه دادند نورکشان ٭ ش جهانگیر کشان فاعل دادند و نگار به اندازه گان ذخیره و جواهر گنجینه شاه

ابابا لکسر نان خورش و آش گوشت پخته هم ز آچارها آنچه باشد عزیز + ترنج و بهی و نار و نارنج نیز + ش علی شیر گفته
که مصراع ثانی بیان اچارهاست چه اچار ترنج و بهی و نارنج خوب و پرمزه باشد و نانها خورش خود معین اچار ست و
تواند که بیان میوه‌ها باشد ای این همه انواع فاکهه دران بزم موجود بود هم مغنی چو زهره برامشگری + صراحی
درفشنده چون مشتری + ش درفشنده بالضم روشن و بارونق هم بگلگون گلابی والاتر + فشانده جهان
از جهان در دو سر + ش علی شیر نوشته که گلاب سیاهان و معدن سرخ فام باشد لهذا گلگون گفته و جهان اول
بمعنی روزگار فاعل فشانده و ثانی بمعنی اهل مجلس که بسیار مثل جهان بودند در دو سر که از حرارت طبع بنوشیدن گلاب
دفع گردد و مولانا از گلاب گلگون شراب سرخ خواسته که مانند گلاب دافع درد سرست و جهان در جهان بمعنی بسیار
فاعل آن هم همه ساز آهنگها نرم خیز + بجز باده کاهنگ او بود تیز + ش ای آهنگ و آواز همه سازها نرم خیز
بود چه خوبی آن در نرم خیزی ست تا مغز یاران شورش نبخشد مگر ساز شراب که آهنگ تیز داشت و بس نشاط افزا
بود و در نسخه مولانا بجای باده هم ساز واقع ست و آن بمعنی نفع و انتفاع مجلس ای ساز عیش و عشرت
که از می و مطرب و غیره منجاست تیز آهنگ بود و در جوش و این نسخه انسب ست بمصراع اول و هم ذکر باده
در بیت لاحق ست هم همه پخته بودند یاران تمام + بجز باده کو در میان بود خام + ش پخته خرم و شاد
و خام خالص بی دردی هم سکندر ز مستی شده نیمخواب + روان چنگ در چنگ چنگی چو آب + ش چنگ
اول ساز معروف و ثانی بمعنی دست و چنگی مطرب چنگ نواز پس تیزی آواز چنگ را به روانگی آب تشبیه
نموده است یعنی سکندر از نشاء شراب عشرت نیم مست بود بحالی که چنگ در دست چنگی در روانگی و نوازش
بود نه خاموش و علی شیر نوشته که چنگی که آواز ترمید به رباب ست پس چو آب تشبیه آواز رباب ست که
آن هم روان بود و درین بیت صنعت تجنیس تام ست هم می و مرغ و ریحان و آواز چنگ + بتی تنگ چشم
اندر آغوش تنگ + ش مرغ کباب مرغان ریحان اش که در سر با خوش آینده بود و ریاحین و قعی که در سفرها
نشانده بودند و تنگ چشم آن محبوب را گویند که از غایت خوبی و رعنائی خود بهیچکس را در نظر نیارد و بکسی نه بیند
و این صفت حور بهشتی ست که او تعالی فرموده است قاصرات الطرف و از بتی تنگ چشم نوشابه مراد ست
که در آغوش سکندر تنگ نشسته بود و علی شیر اینجا خدشه آورده که از اول ابیات چنان معلوم شد که سکندر
از سبب پرهیزگاری خود بسوی نوشابه التفات هم نکرد و ازین بیت می آید که او را در کنار گرفته بود و جواب
این خدشه به دو وجه گفته اند یکی آنکه تواند که در کمال مستی از نوشابه بحظ نفسانی بکناری گرفته باشد چرا او زن
بی شوهر بوده است و در صورت شرعی میتوان کرد و دیگر معنی آنکه اگرچه همه اسباب نشاط دران هنگام نوشابه را
میسر بود لیکن از شرم و حیای جبلی که در زنان حره متمکن باشد در کنار خود تنگ نشسته بود و بکسی نمیدید و نیز

دمیده است بر روی بر آتش و از دراج و تذرو کباب ایهام مراد وست و آنچه بعضی از شاخ سرو سیخ آهن خواسته و از برگ
گل سرخ گوشت خون آلوده مرغان گرفته خلاف ظاهر سیاق ست ﻫ زنبند چناری برافراخته * برو کبک نالنده
چون فاخته * ش بقید باضم و التشدید مرجان سرخ که هندش نیوالی نامند که منبت آن قعر دریاست که پر مثال
درخت می روید کنایه از آتش ست ای از آتش سوخته و بلند شده و گویا درخت چنار بر آمده بود و نیز بر درخت آتشین
کبک در هنگام بریان شدن مانند فاخته می نالید و مولانا بقید معنی گلنار ازان گفته که عبارت از آتشگاه ست و چنار
توده اخگر افروخته و ناله کبک و فاخته آوازه بریان شدن ایهام دگر یای بطا بر سر آید چنار * بر و سینه بطان ...
ش این بیت تائید بیت سابق ست ای اگر چنار مذکور که عبارت از توده اخگر افروخته است بطا را بر خود سوار
گرداند بط در گریه آید گاهی از زیر بار یک و گاهی ناله بلند زند چه جای بط دریاست نه سر درختان هم تن بط بود در خور ...
چو بر آتش آری بر آرد نفیر * دران باغ مرغان بجوش آمده * ز هر یک دگرگون خروش آمده * ش آن باغ
همان آتشگاه که آنرا بیشتر بقید نموده است ای در آتشگاه بزم کباب مرغان در جوش و خروش بود گویا که هم
ستا زن بر آورده بانگ سرود * سرود نوآئین تر از صد درود * ش ستا بالکسر طنبور سه تاره که خوارزمیان او را
زمع افزا گویند ستا زن طنبوره نواز کنایه از مرغان جوشنده است نوآئین تر زمع افزاتر از صد مدح و ثنا هم جگرها
بخون در نمک یافته * نمک را ز حسرت جگر تافته * ش بیان اطعمه جگرهاست ای جگرهای چارپایان خورد...
چنان بودند که در خون خود ها نمک یافته ای با نمک برگ و توشه پذیرفته بودند و تمام نمکین شده تا آنکه از حسرت نمکینی
خود نمک واقعی را جگر تافته بودند کذا افید ای نمک واقعی بر سینهای جگر نمک پذیر دروغ حسرت می خورد که من آن چنان
این جگرها نمکینی ودارند نمکین نیستم هم شکر پوره با نوک دندان براز * جگر خواره را کرده دندان دراز * ش شکر پوره
بیای موحده فارسی سنبوسه قندی که درون آنرا از شکر و مغز بادام و پسته و امثال آن نیکوفته پر سازند و می ...
وآنرا با نوک دندان میخورند و در رشیدی است که شکر پوره و شکر پورک و شکر بره و شکر برک بیک معنی ست اما بجای
پوره درین بیت پاره آورده است چنانکه در نسخه علی شیر ست وآنرا بمعنی شکر صاف و خالص گفته و بر تقدیر
با نوک دندان براز صفت شکر پوره است ای بدندان خورندگان از شیرینی و لذت خود می گفت و مصراع ثانی خبر آن
و شکر خواره بمعنی شکر پوره خواره و دندان دراز حریص ای شکر پوره خورندگان از خوردن آن بس شکر و ندکه پیش شیرین
و خوش آینده بود و تخصیص شکر خواره سکندر شاه تقصیرست فلا تکن من القاصرین هم کباب تر و بوی افزا ز خشک
ابا های پرورده با بوی مشک * ش تر بمعنی مرغن و چرب و بوی افزا بمعنی خوشبوی ساخته و خشک
بمعنی نیک بخته هر سه صفت کباب ست و پیداست که نیک بختگی کباب در خشکی اوست کذا افید و علی شیر
گفته که بوی افزا آنچه بالای دیگ بخته برای خوشبو اندازند و آنچه همراه کباب بیختی خورند انه زیره و فلفل و جز آن

له و شاخ سرو سیخ (نیز) سوخته گفته ۱۲ منه

زنانبانی و خوان خورشید ذات آفتاب که گویا قرص آفتاب را ازین آتش مهیا ساخته اند کذا افید پس این بیت
بیان عزت آتش ست یعنی آتش آن مجلس نه مجرد آتش بود بلکه در عزت و شرف خود که بهم سرما افروخته بود
گل باغ جمشید بود و طباخ خوانچه خورشید ای بس گرم و روشن تر بود که ذات خورشید بدان گرم و روشن ست
و شارح از خوان خورشید فلک رابع گرفته چه خورشید را طباخ فلک گویند یعنی با وجودیکه خورشید طباخ ست
آتش مجلس چنان گرم بود که فلک رابع قرص خورشید را بران آتش پخته بود واللّٰه اعلم و در مصراع اول
ایهام ست که جمشید آتش پرست بود و بدیدن آتش خرم شدی همچو خرمی دیگران بتماشای گلهای باغ
و در ثانی ایهام ست که آن آتش طباخ خوانچه سکندر شاه خورشید جاه بود که بران انواع خوردنی می پختند
هم فروزنده گوهر نیک و بد + رفیق مغ مونس هیربد + ش هیربد حاکم ترسایان و آتش پرستان ای آن
آتش ظاهر کننده گوهر هر کس بود و مردم سره و ناسره ازو معلوم می شد که نیکان نزدیک آن آتش با وقار
نشسته بودند و بدان و بوالهوسان در لهو و لعب و مصراع ثانی تمثیل ای بس عزیز بود مردم را هم شگفته گلی خورد
او خارچین + بدیدار تازه نگوهر کهن + ش مصراع اول مقتضای تعجب ست ای آن آتش طرفه گلی بود شگفته
غذای او خارچین و هیزم که بدان افروخته و پرورده شد همچون گل تاب و یا آنکه شعلهٔ آن گلیست که از درخت هیزم
نشو و نما یافته شگفته است و این هم طرفه است که خارچین را گل شگفته باشد نگوهر کهن ای در اصل جوهر قدیم ست
هم ترنم سرائی تهی مایگان + پیام آور دیگ همسایگان + ش ترنم سرای مطرب سرودگوی ای آن آتش
طرب افزای گرسنگان بود و هم خبر رسان از پختن دیگ همسایگان چه مساکین بر بوی طعام و رعشهٔ آتش در
خانهٔ همسایگان امیدوار طعام شوند و محلی شیر گفته که ترنم آتش عبارت از آوازی ست که بوقت سوختن هیزم
برآید که آن از خبر آتش نامند هم ترنگا ترنگی که زد ساز او + به ارژنگ زند زرتشت آوازه او + ش ترنگا ترنگ بفتحه
تای مثناة آوازه کمان هنگام تیر انداختن و نیز آوازه تارها هنگام نواختن ساز اینجا بمعنی ثانی ست که ساز آتش
کنایه از اخگر اوست و آواز او بدل ست ارژنگ یعنی آوازه سوختن اخگر او بهتر بود از آوازه خواندن زند که مغان
زند را با آواز خوش می خوانند و زند بزبان پارسی نام کتاب مغان که تفسیر پاژند ست و در موید ست که ازین بیت مفهوم
می شود که زند نام مزماری ست وضع کردهٔ زرتشت والله اعلم هم بدان زندگی آتش زنده سوز + برافروخته شاخ
گیتی فروز + ش بدین زندگی ای بآن تازگی و طراوت شان که در صفت آتش مذکور شد در زنده سوز مرکب صفت آتش ست
ای حاصل آتش بسیار گرم بود که مردم زنده را از گرمی می سوخت و تواند که زنده صفت مقدم سوز باشد ای آتشیکه
سوزش آن زنده و کامل بود کذا افید برافروخته شاه ای بآن آتش شاد و خرم بود هم چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو + برو
اوفتاده گاهی تذرو + ش ای شعلهٔ آتشین بر سر تودهٔ زگال بدین مثال بود که گویا از شاخ سرو برگ گل سرخ

مولانا از زبان حسن که یک چیز را چو المنه در مجلس فروش قرار داده است و دیگر چیز را پیروزان گفته که از دست آن
جوانمردی بجای پلاس افسرده مجلس تازه یافت والله اعلم مراد عباده هم چو در کوره مرد اکسیر گر + فرو برده آهن برآورده
زر + ش این بیت شرح است و بیت لاحق خبر او و کوره کنایه از منقل و مرد اکسیر گر آتش افروز بنابر افروختن او
زگال سیاه را پس زگال را آهن قرار داده و انگشت افروخته را زر خیال کرده است ای چون توده زگال در منقل
تمام سرخ شد چنانکه در کوره کیمیاگر آهن را زر ساخته می شود پس هم شراره ز اکسیر زر ساخته + زهر سو بدامن زر انداخته
ش شراره یعنی ریزه هر چیز که بمقدار شراره آتش باشد اینجا عبارت از شرارست که بعد از افروختن زگال بر مجلسیان
ز اکسیر زر ساخته ای از شرار آتش افروزی سرخ همچون زر گردیده بود صفت شراره است چنانکه بعضی نسخ چنین است
ب شراره که اکسیر گر ساخته + ای آن شراره که ساخته و راست کرده اکسیرگر بود و مصراع ثانی خبر او ست زهر سو
ای گرداگرد منقل زر انداخته ای خود را بیرون انداخته بود چنانکه زر منعم بر دامن مسکین می افتد کذا افید حاصل آنکه
بعد از افروختن منقل و سرخ شدن زگالها شرارهای گرداگرد منقل می افتاد و اهل مجالس را راحت میداد و تکفیر سست
که کیمیاگران در کوره آتش در علم اکسیر گری مس و آهن و دیگر فلزات کانی را انداخته زر می سازند لهذا آهن را آورده
و آنچه بعضی نسخ با کوره است تصحیف ناسخان است و شارح که برای تصحیح آن معنی چنین کرده که یا وسیله کوره چنین
کرده بود لا حاجة الیه هم بخار از بر شعله آذری + چو بر سرخ گل برگ نیلوفری + ش یعنی دود آتش از بالای
شعله سرخ چنان می نمود که گویا بر بالای آن گل سرخ برگ نیلوفری بسته اند پس آذری بیای نسبت ست ای منسوب
با آتش و بعضی نسخ بجای برگ شعر ست بفتح شین بمعنی جامه ابریشمی کبود والاول انسب هم سفالی بریحان برآراسته
بریحانی از بیشها خاسته + ش بریحان برآراسته صفت سفال ست و بر تقدیر یا و سفال عبارت از توده زگال
به ریحان ورقی مر بزیست و سفال خود آراسته گردانید بریحانی ای سرخی آنکه افروخته چه ریحان بمعنی شراب سرخ
نیز آمده است از بیشها ای از بیشهای مردم کذا افید یعنی آن توده آراسته نهاده به شرار آتش و دران مجلس از بیشهای
آن دیار پیدا شده بود که بریحانی و سرخی آتش خوشنما بود و علی شیر گفته که سفال منقل ست و ریحان آتش که
منقل برآراسته بود و ریحانی بیای یا ست ای منقل با آتش آراسته بود و بریحانی که از جنگل آورده بود از افروخته شد
پس ریحان عبارت از هیزم بار بارهاست چه ریحان آن دیار اغلب در صحرا باشد و آنچه گفته شد که زریحانی جنون نفی هست
افاده معنی میکند ای ریحان پس سفال نه آن ریحان بود که از جنگل پیدا شده باشد بلکه این ریحان آتش ست که در
سفال منقل می افروزند حاصل آنکه این ریحان از آن نوع نبود که در بیشها برآمده باشد و کسی آنرا تماشا کند بلکه
ریحانی بود که در بزم سکندر از سفال منقل سر بر زده و منظور ناظران گردیده هم نه آتش گل باغ جمشید بود + کلیچه
نه از خور شید بود + ش قرص معروف که از میده و روغن آنرا از قند و مغز بادام و جز آن پر کنند و کلیچه بر تمام طبق

ازافروزکال طویله کذا افید یعنی آن توده گویا دبیری بود سیاه لباس که بوقت یادکردن از پشت وی قلم رسته بود ای شعلهٔ
طویله برخاسته و هزاران قلمهای سیاه را در انگشت داشت که بدان کلمات سرخ می نوشت ای از زگالهای او شعلهای
آتش برخاست و شارح نوشته که دبیر استعاره از منقل ست و قلم رستن از پشت وی اشارتست بانکه منقل آهنین سه
پایهٔ آهنین مقدار قلم در پشت وصل کنند که منقل بران سه پایه قائم باشد و قلمهای مشکین افروزکال که جهت آتش فروزی
در منقل اندازند و چون منقل را دبیر نویسنده قرار داده است برای او انگشت ادعای اثبات نموده ولیکن وجهه نموآمو تنبیها
نوشته جوانمرد اطلس فروش * ز خاکستری پیرزن درع پوش * ش جوانمرد توده زکال آتش در دست داشت
گویا اطلس فروش ست چه اطلس معنی جامهٔ ابریشمی لعل ست و مصرع ثانی حال ست از وی که دران مصراع با بیت لاحق
بطریق تتمه مطلب این بیت تخییل دیگر می آرد و خاکستری بیای پارسی برای تحقیر بیان پیرزن ست که آن عبارت از
خاکستر سپید ست که در زیر توده زکال بود و پیداست که خاکستر زکال سپید باشد و مخفی نیست وجه تشبیه آن با پیرزن چه
پیرزنان را موی سپید باشند و درع بالکسر پیراهن زن پس آن خاکستر را استعارهٔ اعتباری هم پیره زنان گفته و هم
پیراهن او قرار داده است یعنی آن خاکستر در زیر توده زکال گویا پیره زن بود که درع سپید بر سر داشت م زبهر
پلاسی رسن تافته * بجای پلاس اطلسی بافته * ش فاعل فعل پیرزن ست چه رسن تافتن و از موی بز رشتهای
سطبر بافتن کار پیره زنان ست پلاس بالفتح پشمینهٔ درشت و سطبر که درویشان دارند کذا فی شرفنامه و رسن ای
رشتهٔ موی سیاه بز که پلاس از وی بافند پس رسن عبارت از افروزکال افسرده است و اطلس زکال افروخته
کذا افید حاصل آنکه خاکستر سپید پیرزن بود که برای ساختن پلاس پشمینه رسن تافته بود ای زکال افسرده را
در بر گرفته اما از دست آن جوانمرد که توده زکال افروخته باشد بجای پلاس اطلس سرخ یافت ای اطلس
اخگر افروختند بر سر آن پیرزن رسید چنانکه معلوم ست که چون زکال سوخته در توده خاکستر شود اخگر افروخته
بجای او می نشیند اینست تقریر بیتین که مولانا قدس سره باینجا فرموده است و ربط احسن بیان نموده است
وانچه شارح بمتابعت علی شیر تافته و بافته همان جوانمرد گفته و از اطلس فروش اخگر سوزان گرفته که آتش
اطلس او ست و نیز زکال مرده را سرخ و افروخته می گرداند و پیره زن عبارت از آتش که جوهر قدیم ست و خاکستر
بلاپای بایست بدان مضاف ساخته عبارت از پردهٔ رقیق خاکستری کرده که بر اخگر سوزان نفس می بندد گویا درع
آن اخگر ست و چون اطلس فروش را پلاس داشتن لازم ست که بران نشسته اطلس فروشی کند ناچار همان
اخگر سوزان در هم رسانیدن پلاس خود از خطوط باریک سیاه که بروی از پردهٔ رقیق خاکستری نمودار شده اند
رسنها تافته بود و باز چون آتش افسرده شده را مردم فو می کردند و آن خطوط از وی برطرف شدی و سرخ
رنگ بر آمدی گویا آن جوانمرد بجای پلاس اطلس حاصل میکرد انتهی کلامه اگرچه حسن وجه تخییل صحیح ست اما تقریر

چنین که منقول ست ترکتاز آورد و مموری را که بر دوش مرد رپطاسے بود مجدبا که بعبارت برزنهای سیاهی از کال را که بالای
انگشت افروخته نشسته بود دمجور کرده و سرخ گردانیده ✿ بلالے برآورده آواز خوش + صلا داده در روم خود در حبش +
ش بلال بالکسر موذن مسجد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که از ملک حبش آمده بود کنایه از توده‌ٔ زکال ست بهیئت
مجموعه خود و آواز خوش عبارت از آوازی که بوقت آغاز افروخته شدن زکال اینجا می‌خیزد و آنرا خوش از جهت
سردی گفته چه در هنگام سرما آواز آتش مردم را عزیز باشد و روم کنایه از آتش و صلا دادن بروم آتش را بخود خواندن
چنانکه هنگام استحضار طعام مساکین را صلا دهند و بخود خوانند و حبش سیاهے توده‌ٔ زکال کذا افید یعنی آن توده بوقت
نیم افروختن آتش را بخود خوانده بود و حال آنکه خود در حبش بود ای در سیاهی خود پس این معنی عجب ست که
بلال خود در ملک حبش باشد و اهل روم را بآواز خوش صلا زند و بسوی خویش خواند و علی شیر گفته که از زکال
نیم سوخته آوازے برآمده بود که آن زکال از طرف سوخته روم ست و از طرف ناسوخته حبش پس آوازه او از طرف
ناسوخته گویا صلائے بود بروم که بیا بسوی من تا منهم بسوزم و سرخ شوم انتهی و معنی اول انسب ست به صلا
دادن که از دور پیدا باشد و آنچه شارح در حاصل معنی بیت نوشته که آواز سوختن زکال نیم سوخته فی الجمله در میان
می شد مخالف وضعی خواجه است فافهم ✿ برآوازه او زنگی قیرگون + گشاده ز دل زهره و ز دیده خون + ش ضمیر
او راجع ببلال ست و زنگی کنایه از فرد دیگر از زکال ناسوخته و زهره بمعنی قوت و زور و گشادن زهره از دل بمعنی
بیتاب ساختن دل را چه زنگیان از روم ترسان باشند پس بیتابی زکال دیگر بر آوازه خواندن بلال روم را بمعنی
شکستی اوست بعد از افروختن چه افگر افروخته قوت ندارد و شکسته باشد و خون سرخی آتش کذا افید یعنی
زکال دیگر که زنگی بود چون خواندن بلال مردم را شنید بیتاب شد و دل از دست داده و از دیده خون گشاد ای
تمام شکست شد و سرخی آتش برآورد و حاصل آنکه زکالهای دیگر بسبب اتصال بآن زکال نیم افروخته هم سوخته
سرخ شدند و آنچه شارح بمتابعت علی شیر نوشته که زهره بمعنی تلخه کنایه از آن تری ست که بوقت سوختن از
زکال می چکد و خون عبارت از آتش و مقرر ست که از گریه یکی مرد دیگری را هم گریه آید و رقت قلب پیدا گردد
هر زکال را استماع آوازه سوختن زکال دیگر زهره بترقید و خون گریستن گرفت ای زکال ناسوخته متاثر شد
و در ذات خود اثر خون پیدا نمود ای بسبب اتصال یکدیگر همه بآتش سرخ شده بود و لهذا اگر چه فی نفسه صحیح و در ما
واحد ست اما ملائم مذاق الفاظ هر دو بیت معنی اول ست کما لا یخفی علی ارباب الذوق السلیم ✿ دبیری قلم
بشت او + قلمهای مشکین در انگشت او + ش دبیر جهان توده زکال چه منشی دفتر تا بودگی سیاهے و دوات گاه
سیاه لباس میگردد و قلم کنایه از شعله طولیه مانند قلم که بوقت دم زدن و یاد کردن از انگشت یعنی از بلندی
توده بر می خیزد و وجه تعبیر بقلم آنکه قلم واقع در نیستان با برگ سرخ می روید چنانکه شعله با سرخی باشد و قلمهای مشکین

له تا نظر بیت لاحق انداز است که ابال کنایه از یک فروز کال باشد چنانکه شارحان نوشته‌اند ۱۲ منه نام آن روم را

فرموده که مصراع ثانی محض از برای مناسبت لفظ گشت واتمام آن آورده است واگرنه تخمیس شاعری در احوال تمام
شده است ای آتش افروز که درجای زکالها آتش زده بود گویا مغنی بود که در سفال خوارغوان کشته است و به وقت
ارغوان وبنفشه درروده وآن کنایه از خاکستر کبود ست که بعد از مردن آتش در منقل ماند وایهام آنکه رسم مغان کشتن چوب ست
در سفال تا سبزه ازان بکار آید و مغ مذکور اینجا برجای خوارغوان کشته است وخلاف دیگران کرده لهذا ثمره خوب
نیافته که ارغوان او بنفشه شد ❊ سیاهی بجای هندوان برده مشک ❊ بدل کرده با شوشه زر خشک ❊ ش سیاهی همان
آتش افروز که از تاب آتش شبیه فام شده و مازندران نام ولایتی ست زرخیز که مردم آنجا سرخ رنگ اند کنایه از منقل افروخته
وشنک ازنه کال وفرخشک از آتش کذا افید یعنی آتش افروز که در منقل زکال انداخته آنرا سرخ ساخته بود گویا زنگی
که بولایت مازندران همه بضاعت مشک برده است وازان توده زرخالص بدست آورده پس این بیت اگرچه تخییل
دیگرست اما در معنی اضطراب ست از مضمون بیت سابق فافهم وآنچه شارح از سیاه زکال خواسته که مشک هم ازو عبارت ست
خلاف ظاهرست ❊ ز هندو زنی خانه پر خون شده ❊ همه آبنوسش طبرخون شده ❊ ش هندو افراد زکال و هندوزنی
بیای مصدری و خانه عبارت از منقل ای از کشتن هندوان زکالها از دست آتش افروز که آنها را در منقل آتش
می انداخت و همه منقل ازان کشتن بود منقل پر خون و سرخ شده بود و مصراع ثانی تخییل دیگر که طبرخون کنایه از آتش است
طبرخون چوبیست بغایت سرخ ای همه آبنوس آن خانه که زکالهاست طبرخون ای آتش سرخ شده بود کذا افید
وبعلی شیر و شارح هندوزنی بیای پارسی بمعنی زن ساحره گفته که کنایه از آتش ست ویا از زکال سیاه که مانند زن
هندی ست ای تمام منقل از آتش سرخ بر آمده بود ویا از زکال سیاه سوخته وافروخته سرخ شد ❊ همین کرده سقلابی
ترکتاز ❊ به شموری به برطاسی کرده باز ❊ ش چین کنایه از آتش که مردم چین وماچین سرخ رنگ اند و سقلابی
بیای اولی برای نسبت ست وثانیه برای وحدت وکذا برطاسی بدو یا بر باید خواند و باز کردن بمعنی بدل کردن پس
سقلابی همان توده زکال ست چه اهل سقلاب سیاه فام اند و ترکتاز اینجا بمعنی رفتن ست فقط و شموری بیای تنکیر
افراد زکال چه سمور نام پوستین سیاه است و برطاسی افراد انگشت افروخته سرخ چه برطاسی نام جامه سرخ ست
دو شهر برطاس بالفتح در حدود روس می بافند کذا افاده مولانا یعنی مرد سقلابی که توده زکال ست در چین بر فت
یعنی آتش نشست و سمور خود را که افراد زکال باشد بجامه برطاسی سرخ بدل نموده ای از سیاهی بسرخی رسید و ترا
رسد که چین کنایه از منقل گفت و سقلابی از آتش چه سقلاب نام ولایتی ست از ترکستان زمین که مردم آنجا سرخ رنگ اند
بیکال علی شیر نوشته و ترکتاز تاختن آوردن ناگهان یعنی آتش در منقل تاخت آورده زکال را سرخ رنگ ساخت
قبل شخص سقلابی که انگشت افروخته باشد در منقل آمد زکال سیاه را سرخ گردانید والله اعلم و در بعضی نسخ بجای
برطاسی زبرطاسی واقع ست برین تقدیر باز کردن بمعنی جدا کردن باشد یعنی مرد سقلابی که آتش ست در ملک

له و تواند که منقل افروز موصوف [illegible] باشد ۱۲ له ای او را [illegible] ❊

ای توده ذکال سیاه که بالای آتش سرخ نهاده بود چنان می نمود که گویا مار سیاه بر سر گنج زر نشسته است چه بعد از افروختن
آتش بخار و بخور مرم مجرد گشته مانی زلال بران می نهند تا آتش نمیرد و هم زر بی رحمتی وا داده پیر مجوس * سواد حبش را بباره
روس بپوش ش تخیل دیگرست و صفت آتش افروز و تبش علیها الابیات اللاحقة فانها تخیلات فی اداء معنی واحد
و پیر مجوس که بمعنی موبد آتش پرستان ست کنایه است از آتش افروز که او هم مثل و جز آتش پرست ست و نیز پیر مجوس سیاهان
آتش را افروخته و مردان خود را با آتش پرستی صلا میدهد چنانکه این نیست حال آتش افروز نسبت با اهل مجالس و سواد حبش
شکفته شهر و نواحی زنگبار کنایه از توده ذکال سیاه و روس کنایه از آتش چه روسیان همچو آتش اندک سرخ فام اند
یعنی آتش افروز از راه بی رحمتی و بی شفقتی توده ذکال را بتاراج آتش داده بود که بر آتش سر می افشاند و آتش از آن
می سوخت و خاکستر می گردید کذا افید و آنچه شارح از پیر مجوس آتش گرفته که قبله مجوسان ست و روس کنایه
از انگار افروخته که سرخ باشد اگر چه فی نفسه صحیح ست اما مخالف سیاق و سباق ست هم ز هندوستان آمده
جوزنی * بهر جو که زد سوخته خرمنی * ش چون نوعی از ساحران و افسونگران اند که بدانه جو و گندم و جوار را
بزعفران و یا بزرد چوبه رنگین سازند و افسونی خوانده بران دمند و چون خواهند که کسی را مسخر گردانند و انها را
بروی زنند و مقصودی که دارند حاصل کنند و نیز چون خواهند که خرمن کسی را آتش زنند افسونی دیگر بران دمیده
بزنند و آن خرمن را بسوزند پس از جوزن مراد آتش افروز مراد وست و بهر جو ای بهر انگار افروخته که مانند جو رنگ
کرده ساحران باشد و خرمن عبارت از توده ذکال که در هر گوشه مجالس بشکل خرمن نهاده بود و چون این قسم سحر اکثر
در دیار هندوستان باشد آتش افروز را از هندوستان آمده فرموده است یعنی آتش افروز گویا یک ساحر
جوزن بود که بهر انگار افروخته که در توده ذکال می زد خرمن بزرگ را از ان می سوخت و خاکستر می ساخت و تواند
که هندوستان عبارت از ذخیره ذکال باشد پس آن جوزن گویا از انجا آمده بود که بهر جوزن خرمنی را می سوخت
کذا افید و علی شیر از هندوستان منتقل گرفته که مانند مردم هندی سیاه باشد و از جو ثلث شراره آتش که در توده
ذکال می افتاد و آن را می سوخت ای آتش افروز شراره آتش از منقل می گرفت و در خرمن ذکال می زد و هذا
قریب من الاول و آنچه شارح جوزن بمعنی آفتی گفته که در گندم و جو می افتد و زرع را خراب و خشک می گرداند
و آن کنایه از آتش نموده است ای افتادن آتش منقل در توده ذکال سیاه چنان می نمود که گویا در کشت
جو آفت جوزن افتاده است و هر جو ای یعنی هر ذکال سیاه را که می گیرد سوخته و سرخ می گرداند خلاف ظاهرست
چه متبادر بزدن انجا بمعنی انداختن ست نه بمعنی در گرفتن والله اعلم م مغی ارغوان کشت بر جای جو * بنفشه
درو ده بوقت درو * ش مغ آتش پرست کنایه از آتش افروز جای جو منقل چه مغان هنگام آتش پرستی
بر منقل جو دونند چنانکه منقل درین بزم جای انداختن ذکال ست ارغوان گل سرخ کنایه از آتش مولانا

و تشبیه بباغ ارم بنا بر آنست که دران همگی گل و گلبن از زر و گوهر بودند ای اسباب آرایش مجلس همه مهیا شدم در و دانشی
چون گل افروخته * گل از رشک آن گلستان سوخته * ش ای دران مجلس آتش همچون گل افروخته بود و گل
بوستان از رشک این مجلس که مانند گلستان شگفته بود سوخته شده یعنی پژمرده نمود دم شده خارند آتش چو زر گل بدست *
نه چون خار زر تشت آتش بدست * ش از خار اول خارهای خرد مراد است که برای افروختن زکال سیاه نیفروخته
همچون قلم ستبر نموده در بزم شاه سوخته بودند چه در مجلس شاهان آتش افروزی بدین صورت باشند نه بجو بهای سطبر سوختن
که ازان دود برخیزد و از آتش بیان گل است و تشبیه آن خار بزر بنا بر آنست که آتش زر که او را گل سرخ توان گفت عبارت
از براقت و روشنائی زر است و نیز گل بدست بمعنی آراسته می آید یعنی خار سوختنی آن بزم که بدان زکال را می افروختند بسبب
آتش افروخته و روی همچون زر سرخ شده بود که گویا گل بدست او کرده آن مجلس را آراسته بود نه چون خار زر تشت آنچه دانکه
آتش پرستان بر سم زر تشت چون خار آتش پرستی را می سوزند گل و گلاب و مشک و عنبر آن بران افشانند تا آتش از وی زود
نیر دود بر نیاید یعنی آن خار آتش آویخته تمام افروخته و مجلس افروز بود نه چون خار آتش پرستان که گلاب آلوده و عنبر آموده
باشد کذا افاده مولانا و پیداست که زیب گل بدست فائق است از زیب گل و عنبر و میر علی شیر از او ستاد خود چنان نقل کرده
که موافق مطالعه زند که شرح پازند است افضل انواع آتش پرستی که مثمر ثواب بسیار باشد آنست که اول چوبها از زر مانند
قلم می تراشند و بر سر آن چوبها گل لعل هم از زر وصل کنند و آنرا هوم نامند و آن چوبها را در زمین استانند و دران چوبها
آتش افروزند و چنین آتش پرستی در دین ایشان بغایت پسندیده است پس حضرت خواجه درین بیت صفت خار
افروختن بمجلس سکندر میکند و از رسم آتش پرستان اعراض میکند که آنچنان نبود یعنی خار سوختنی این مجلس شاهانی
از آتش آویخته خود همچون قلم زر شده بود و شعلهٔ آن خار همچون گل لعل بالای آن بلند شده اما این نوع آتش
افروختن که از هیزم بود نه چون سوختن خار زرین آتش پرستان که آن پرستش باشد بلکه برای دفع سرما افروخته
بودند انتهی و معنی اول لطیف است که دران بیان ترقی این آتش است بر آتش زر تشت که پژمرده باشد و آن افسرده
بی نور و آنچه شارح از فرهنگ رشیدی نقل کرده و کلامی طویل آورده و معنی بیت نوشته است راجع به تقریر علی شیر
است و در بعضی نسخ که چو گل زر بدست به تقدیم گل دیده شد تصحیف ناسخ است هم مشکین زکال آتش لاله رنگ
در افتاد چون عکس گوهر بسنگ * ش زکال بضم زا لغت مرده که تبازیش فحم گویند و مشکین متعلق در افتاد لاله رنگ
ای سرخ صفت آتش و عکس پرتو و روشنی یعنی آتش سرخ که در زکال سیاه افتاده و آویخته بود چنان می نمود که گویا
پرتو سرخ از لعل رخشنده در سنگ سیاه ظاهر شده است و صنعت شعری آنکه آتش نزد حکما جوهر فرد است هم
باتش بران شوشهٔ مشک سنج * چو مار سیاه بر سر چاه گنج * ش کلمه بر ترجمه بای باتش است و آن شوشهٔ
مشک سنج بمعنی گشتهٔ سیاه اشارت به تودهٔ زکال سیاه و چاه گنج چاهی که پر از گنج باشد کنایه از منقل پر آتش

زیب بخشند یعنی لب آبگیر از بهر زیب و زینت خویش سوال از سبزه نکرده بود که وا از زیب بخشش و پیدا شود زیرا که آن سبزه هنوز طفل بود و از لبش بوی شیر می آمد و از طفلان حاجت خواستن خلاف عقل ست که مدعا تحصول نرسد حاصل آنکه از کثرت بارش برف لب آبگیر را خیال سبزی و سوال از سبزه نبود که در هنگام برف سبزه ملی گردید انتهی کلامه و قد تفاخر به بکل الافتخار و لا حاجة الیه مع صحة لنسخة زبدة الاخبار هم صبا بلبلان را در دیده دل + ز نامحرمان روی پوشیده گل + ش در دیده دل بقرینه مقام خاموش گردانیدن ست از نوای حزین که رسم بلبلان ست و صبا اینجا بمعنی باد خزان ست چنانکه ملی شیر نوشته ای باد خزان بلبلان را خوار ساخته که آواز خوش برنمی آورند چه گلها دران وقت از سبب وجود نامحرمان که زاغ و زغن باشند و در ایام خزان بر شاخسار باغها فراهم آیند روی پوشیده و پنهان بودند پس باد خزان مانع عیش بلبلان بود انتهی و تقریر مولانا ازین احسن که دل در دیده بمعنی رسوا و آواره ساخته است چنانکه در رشیدی برین معنی این بیت را شاهد آورده است یعنی صبا و دمی که برآرنده گلهاست و دران خزان بی هنگام می وزید از سبب عدم برون آوردن گلها بلبلان را رسوا و پریشان ساخته بود و پیداست که وجود گل موجب جمعیت بلبل ست پس بوزیدن صبا بی هنگام در انتظار گلها بیقراری شدند و نامحرمان اینجا غیر گل ست از باد سرد و برف و سرما انتهی و آنچه شارح صبا را بمعنی میل و رغبت عاشقانه گفته است ای رغبت بلبلان نسبت بگل از سبب عدم دیدن حسن روی ریاحین هم عنادل را رسوا نموده و در غم انداخته بود چه معشوقه گل از سبب ازدحام زاغ و زغن در چمن باغ روی خود را در نقاب شاخسار پوشیده بود خلاف ظاهر ست چه ظاهر کلام بیت آنست که صبا بمعنی معروف ست نه بمعنی رغبت که غیر معروف ست هم شده بلبله بلبل انجمن + چو کبک دری قهقهه در دهن + ش بلبله بالضم کوزه و صراحی بلبل انجمن ای خوشگوی مجلس که همچو کبک خنده در دهن داشت و بجای بلبل گلزار در نوا بود و تلقل می کرد و هم ز رخساری می خوارگان رنگ می + به هر گوشه گل بر آورده خوی + ش رنگ می بمبتدا است و خبرش که می چکید ست محذوف ست و مصراع ثانی تمثیل یعنی بهر گوشه ای در هر مکانی که میخوارگان نشسته بودند گل بر آورده خوی ای گل گلاب می چکید یعنی رنگ می که از رخساری خوارگان چکیده بود ظاهر شده چنان می نمود که گویا بهر گوشه مجلس گل گلاب چکیده و جوشان ست و ملی شیر از گل گل و رامی خواسته و خوی بر آوردن ثمر منده ساختن یعنی عکس می که بر رخساره ایشان بر آمده بود از لطافت رخساره بدان رنگ بهر طرف گل بوستان را شرمنده گردانیده بود و الاولی احسن و الطف هم بعد رشب بگوش فرمود شاه + که آتش فروزند در بزمگاه + ش چه در شب گذشته برای دفع سرما چندان آتش نیفروخته بودند هم آراست از زینت زر و زیب + چو باغ ارم مجلس دلفریب + ش برآراست لازمی ست که فاعلش مجلس است

[illegible]

اوراق آن که مشابه بنجه مردم ست و مقرر ست که از غایت حرارت طبع چنار قطرهٔ ژاله و یا که برف باران قرار نگیرد و زود گداخته شود
یعنی از شدت سردی و برودت هوا که برکاله برف بر برگهای چنار قرار یافته بود عجب ست که اینجا از دست چنار گویا سمن رسته بود
کذا افیه و لیکن این بیت بیان واقع ست نه مبالغه در کلام چنانکه شارح گفته هم بنفشه نکرده سر غنچه تیز ٭ چو برگ بهار آسمان
برف ریز ٭ ش بنفشه گیاهیست کبود که در اول بهار می روید نکرده سر غنچه تیز ای از سبب باریدن برف هنوز غنچه برنیاورده
و چون غنچه بنفشه سرتیز باشد چنان تعبیر نموده و مصراع ثانی علت آن یعنی بنفشه از آن غنچه سر برنیاورده که
آسمان برف ریز بود مانند برگ بهار و برگ بهار شگوفه درختان که در بهار بر آمده بر خاک می ریزد و آنچه بعضی نسخ ابر بهار
ملائم تشبیه نیست مگر آنکه ژاله مراد باشد که گاهی از ابر بهاری می ریزد هم درخت گل از باد آبستنی ٭ شکم کرده پر بچه رستنی ٭
ش باد آبستنی بادی که در آخر زمستان می وزد و درختان از وی نشو و نما می پذیرند و گلبنهای باغ از وی
بار گیرند و آن باد را لاقح نامند که سحاب را گردآرد و اشجار را باور گرداند و بچه رستنی باضافت بیانیه عبارت از
شگفتگی گلهای درختان گل نزدیک شگفتن بود نه چه این جشن در ماه اسفندار بود که آن آخر زمستان ست
کذا افیه و باین تقریب که حاصلش قرب شگفتگی اشجار ست نه شگفتن بالفعل و بیرون آمدن نباتات مندفع شد آن
دغدغه که میر علی شیر اینجا آورده که از دو بیت سابق چنان می آید که هنوز برگی از درخت و نباتی از زمین بیرون
نیامده بود که در آن هنگام برف و بارش بود و لیکن بیت لاحق که مشعر بر بوئیدن سبزه است چگونه راست باشد و بهذا
مقتضای حاط را از آنها خواهی شنید هم دهن ناگشاده لب آبگیر ٭ که آید لب سبزه را بوی شیر ٭ ش دهن ناگشاده
ای هنوز مجریهای زمین و نشیبهای آن که آب در آنها فراهم می آمد جریان نیافته بود و از سبب بستگی یخ چنانکه
مذکور شد و یا از کم باریدن باران چه پیداست که پیش از بهار در خزان بارش کم می باشد و مصراع ثانی بیان
رابطه بین الجملتین تفریع ست بر اول و آید بیای مثناة صیغه استقبال ست و ضمیر عبارت از آب چه شیر در بیش
سبزه همین آب ست یعنی لب آبگیرهای زمین از سبب مذکور هنوز جریان نیافته بود و آب شان بیرون نیامده تا لب
سبزه ها که طفلهاست از مولید ثلثه گاه بوی شیر بر آید و آن بوی را شمیده از زمین بر آید و لب آبگیرها را
دل نگرداند و پیداست که وجود سبزه بعد از وجود آب ست که در آبگیر جاری شده بر روی زمین رسد کذا افیه
و چون در نسخه میر علی شیر آمد بمیم بصیغه ماضی ست و آن دلالت می کند بر بر آمدن سبزه از خاک و این معنی مناقض
ما قبل ست چنانچه دغدغه مذکور شد ناچار از خود توجیهی دیگر که خلاف ظاهر کلمه راست در بیان آورده و
شارح هم متابعت او کرده و آن اینست که دهن گشادن بمعنی سوال کردن و حاجت خود از کسی خواستن ست
و بوی شیر از لب بر آمدن عبارت از هنگام طفولیت چنانکه معروف ست که گویند از لب فلان بوی شیر می آید
ای طفل ست و بمقتضای حاجت کسی محتاج نیست و مقرر ست که اکثر بر کنار حوض و چشمه سبزه ها می روید و آن را

صفت ست با مردم و آفتاب چشم اوست یعنی دم مه وقت افروختن آتش دم بر بنا آوردی تا آتش افروخته شدی چنانکه
آفتاب دران هنگام هم چشم فرو گرفته بود ای گرمی نداشت و این ابیات بیان کمال و شدت سرماست اما معنی
اول بیت ست م سرین گوزن و کفلگاه گور * به پهلوی شیران برآورده زور * ش کفلگاه یعنی پهلو و پایهمان
سرین که سر ران ست و در نسخهٔ شارحان بجای برآورده درآورده واقع ست لیکن معنی بیت آنکه برودت هوا و شدت
سرما بحدی بود که جانوران صحرائی از دشمنان خود گریختن نمیتوانستند بلکه از سرمازدگی در یک جای میخزیدند تا آنکه سرین و پهلو
گوران و گوزنان در پهلوی شیران زور آورده بود تا از سرما اندکی تخفیف یابند چنانکه معلوم ست که حیوانات را در صورت
ازدحام و تنگ نشستن بایکدیگر نوعی گرمی میباشد اما مولانا قدس سره نسخهٔ برآورده نوشته است که بر ترجمهٔ بای پهلوی
و این بیت را با بیت لاحق بیان لاغری جانوران صحرائی گفته که از سوختن گیاه و یخ بستن آب و سختی سرما لاغر
شده بودند چنانکه از خشک شدن زمین و از گره بستن آب کیسهٔ کوه و شیخ و از فرو گرفتن دمهٔ نم مردم را پیداست پس
تخصیص سرین و کفلگاه ازان ست که جای معلوم کردن فربهی و لاغری جانوران همین سرین و پهلوست و پهلوی
شیران تهیگاه شیران که بس لاغر میباشد و زور آوردن سرین و کفلگاه یعنی غالب و فرو آمدن و تعبیر غالبه بزور
بملازمت شیرست حاصل آنکه سرین گوزن و کفلگاه گور چنان لاغر شده بود که در لاغری بر تهیگاه شیران فرو آمده بود
ای ازان لاغرتر شده انتهی کلامه و آنچه شارح از شیران جوانان سکندر خواسته یعنی کباب سرین گوزن و پهلوی گور
که تمام فربه بود در پهلوی شیرمردان زور آورده و قوت بخشیده بود مخالف مقتضای مقام ست فافهم م کباب تر از ران
آهوی نر * نمک ریخته آب بادر جگر * ش کباب تر مبتدای موصوف ست که ازران آهوی نر صفت اوست
و مصراع ثانی خبر آن و کباب تر بتای فوقانیه مثناة یعنی کباب لاغر آب ریز چه گوشت آهو چربی بسیار ندارد خاصه
وقتیکه لاغر باشد و تخصیص آهوی نر بنون ازانست که آهوی ماده را خورد مانند آهوی نر چندان فربهی نباشد اگرچه در وفور
آب و گیاه باشد و ریخته لازمی ست که فاعلش نمک ست و کلمهٔ را علامت اضافت جگر ست سوی آب ای در جگر
آب یعنی درمیان آن و در ده تعبیر بمعنی درمیان بلفظ در جگر بملازمت کباب ست که نمک در میان او باشد حاصل بیت آنکه آهوی نر
که البته فربه میباشد از کمیابی آب و گیاه چنان لاغر گردیده بود که کباب آب ریز که از ران او گرفته شدی نمک در میان
آب ریخته شده ای کبابش آب و نمک بود و بسکه لذت و چربی نداشت که از او فیده بر علی شیر نمک ریختن یعنی حسرت
داران گفته ای کباب لاغر تر از ران آهوی نر چنان تر و آب ریز شده بود که آب را حسرت می آمد که چنانکه گوشت وی
نزار و آبدار شده است من آنچنان نیستم و این معنی با اول تر میبست و حال آنکه شارح آنرا از کمک گفته و از خود معنی دیگر آورده
که تمام خلاف ظاهر ست در شرح باید دید و انصاف باید گزید م ز بار ابر کافور بار * همی رسته از دستهای چنار *
ش ابر کافوربار یعنی هوای برف ریز که برکالهای برف از وی بریزد و دستهای کنایه ازان برکالهاست و دستهای چنار

گشته بود که هیچ گرمی در عالم نمانده بود مگر در فلک رابع و سطح کرهٔ ارضی از غایت بارش برف مجمد یعنی یخ بسته و منجمد گردیده بود
که تمام روی زمین خشک و سخت بسته بود و اثر نرمی در هیچ جا نبود مگر در خوابگاه سلطان سکندر شاه و بس انتهی کلامه
و این معنی بلاحق انسب چنانکه معنی اول بسابق الصق ست که فرموده است که باده خواران و رامشگران و
ساقیان مجلس شاه را آراسته بودند والله اعلم بمراده ❊ برون رفته از چاه دلو آفتاب ❊ بماهی گرفتن بسوی حوض
آب ❊ ش ❊ چاه دلو باضافت بیانیه برج دلو که دویم ماه زمستان ست و وقتیکه آفتاب دران آید و چاه بنابران گفته
که نزد اهل تنجیم برج دلو و بال خانهٔ آفتاب ست و ماهی برج حوت که در پس دلوست و ماهی گرفتن شکار کردن کنایه از
سیر نمودن ست و حوض آب همان برج حوت کذا فی الرشیدی یعنی آفتاب دران هنگام از برج دلو برون آمده از برای
سیر متوجه برج حوت بود و بدان تحویل می یافت و حوت برج سوم ست از سه برج خزان ای ماه اسفندار بود که هنوز شتا
بهمکنین نامنده و چون آفتاب از دلو بحوت تحویل یابد بارندگی برف دران دیار بسیار گردد کذا افید پس ازین بیت آغاز
بیان سردی هواست که سابق اجمالاً مذکور شده و ذکر دلو و چاه و کذا ذکر ماهی و آب از تلازم شعری ست و آنچه
شارحان از حوض آب آسمان گرفته اند خلاف ظاهر ست ❊ ورم بر ورم کیسهٔ کوه و شخ ❊ گره بسته چون پشت ماهی زیخ
❊ ش ❊ ورم بر ورم یعنی پر ورم و کیسهٔ کوه آبگیری که در کمر کوه باشد و شخ بالفتح زمین سخت محکم که در دامن کوه باشد
و قبیل زمینی که در میان دو کوه باشد و کیسهٔ یخ گوک آب که در زمین شخ باشد و آن یخ بیان سبب گره بستن و ورم بر ورم
یعنی آبگیر که در آبگیر کوه و کیسهٔ شخ بود و مانند ورم بر ورم می نمود مبتدا ست و گره بسته خبر آن ای آبی در آنها که پیش ازین
موج خیز بود و مانند ورم بر ورم می نمود اکنون گره بسته و بند شده بود از سبب یخ و کثرت برودت مانند پشت ماهی
می نمود که فلوس آن سخت بسته باشد کذا افید و قبیل ورم بر ورم کنایه از تراکم پیکاله ای برف ست یعنی کیسهٔ کوه و
کیسهٔ زمین سخت که در میان دو کوه جا بود از کثرت بارش برف ورم بر ورم شده بود و از سبب یخ مانند پشت ماهی
گره بسته می نمود و ذکر گره بکیسه از تلازم ست که کیسهٔ پر درم را گره زنند تا درم ریخته نشوند و تشبیه به پشت ماهی
از آن کرده که پشت آن پر فلوس ست و همچون گره بسته می نماید انتهی معنی اول لطیف ست که معنی ثانی از بیان
کیسهٔ کوه و شخ خالی ست فافهم ❊ دمه دم فرو گیر چون چشم گرگ ❊ شده کارگر گینه دوزان بزرگ ❊ ش ❊ دمه
بمعنی بادی که با برف و سرما باشد کذا فی القنیة و دم معروف که ترجمهٔ نفس ست و هم سخن و چشم گرگ آنکه چشم او را
کار زبان بندی برند و گرگینه نوعی از پوستین که مانند پوست گرگ ست کار بزرگ کار با رونق و رواج کذا افید
یعنی باد سرد و برف آمیز دم و نفس مردم را فرو می گرفت و تاب دم زدن و سخن گفتن نداشتند چنانکه چشم گرگ
از دست جادوان زبان مردم را بند میسازند و چون سرما باین غایت بود لاجرم کسب پوستین دوزان رواج
یافته بود و علی شیر و شارح آورده که دمه بمعنی آلت دمیدن آهنگران ست و چشم گرگ بمعنی آفتاب چه آسمان گرگ

سه کلاه پوست بزنیات ۱۲

از مهرگان خُرد تا مهرگان بزرگ که جمله شش روز می شود هیچ کاری غیر از عیش و عشرت نکنند و بجز طرب و نشاط
راهی دیگر پیش نگیرند باین معنی ص که شادی ستردار جهان نام غم * اشارت کرد خواجه رح انتهی کلامه هم جهاندار
بنشست بر تخت خویش * نشستند شاهان سرافگنده پیش * ش ای پیرامون تختش چنین نشستند هم
نوازندگان می و رُود و جام * برآراسته دست مجلس تمام * ش نوازندگان می باده خواران که می خوردن
مرغوب ایشان بوده و نوازندگان رُود رامشگران که می نوافتند تارهای ساز را نوازندگان جام ساقیان کذا افید
و دست مجلس یعنی صدر مجلس میباراه و رسم آن هم می نوش و نوشابه چون شکر * عروسان بگردش گردم
ش نوش یعنی گوارنده صفت می ست ای می نوش بود آنجا و هم نوشابه که همچون شکر شیرین و دلنواز بود
و ایهام بمعشوقهٔ خسرو پرویز که نامش شکر بود و برزعم شیرین او را خواسته بود و هم کنیزان گرداگرد نوشابه
آراسته بودند هم بدان محلی اسکندر فیلقوس * نکرد التفاتی بچندین عروس * ش نخل بفتح نرگه چند ماده است
و در اصطلاح مرد بزرگ و سرآمد آنها اینجا بمعنی اول ست یعنی سکندر را با وجود کمال مردی و کشتی که داشت و هم با وجود
می گوارا که شهوت انگیز ست و هم با وجود عروسان آراسته که سلسله جنبان شهوت بودند با آن عروسان التفات
نکرد و بگوشهٔ چشم نمی دید و وجهش هم یکی آنکه خود بود پرهیزگار * دگر در حرم کرده نتوان شکار * ش حرم
بفتحتین سواد بیت الله شریفه که در اینجا شکار کردن حرام ست اینجا عبارت از صحن خانهٔ سکندر که شعرای حرم
سلاطین را بحرم کعبه نسبت کنند هم بیکایک همه لشکر از شرم او * نگشتند یک ذره از زرم او * ش آزرم اینجا
بمعنی رسم ست ای تمام لشکر از سبب شرم حضور و دیدار سکندر از طریق حیای او که با نوشابه داشت تجاوز نکرد و
ای همچون سکندر با آن عروسان التفات نکردند هم هوا سرد و خرگاه خورشید گرم * زمین خشک و بالین جمشید نرم *
ش خورشید کنایه از سکندر که بملازمت لفظ گرم او را خورشید گفته و گرمی خرگاه او از سبب پرسامانی اسباب
عشرت بود نه از آتش واقعی چنانکه علی شیر گفته چه آتش افروختن در ما قبل ذکر نیافته و خشک یعنی یخ بسته و
سنگین که هنوز گلها در زمین نشگفته بود گویا زمین خشک و ویران بود و جمشید هم کنایه از سکندر ست که بملازمت
جشن و خوشحالی او بجمشید تعبیر کرده است چنانکه این معنی از بالین نرم می آید پس معنی بالین جمشید نرم آنست
که سکندر جشن ساز و خرم حال بود و از شدت سرما و سردی هوا اندیشه نداشت چه نرم بالین در اصطلاح شخصی را
گویند که آرام شوده و خرم حال باشد حاصل آنکه هوا اگرچه سرد بود اما خرگاه سکندر از بزم جشن او پرسامان بود
که اسباب عشرت مهیا داشت و زمین آنجا اگرچه خشک و سخت بسته بود اما بالین سکندر نرم بود که تمام آسوده
و عیش ساز بود کذا افاده مولانا قدس سره و شارح بمتابعت علی شیر از خرگاه خورشید آسمان چهارم گرفته که محل
خورشید ست و از بالین جمشید خوابگاه سکندر که منصب جمشید داشت یعنی کره هوا از غلبه برودت بحدی سرد

ای از بیجاده گون گل که عبارت ازان شراب سرخ ست رنگم ای رنگ زخم جنانکه از مصرع اول می آید چو بیجاده گون اے سرخ رنگ کن کذا افاده مولانا ع

داستان نشستن سکندر با نوشابه در جشن و صفت افروختن آتش

هم جشن فریدون و نوروز جم * که شادی سترد از جهان نام غم * پس شرح این داستان تفصیلش بیت اخیرست که گفت ع ز بیجاده گون بادهٔ دلفروز * الخ و بای بجشن بمعنی برای ای برای ساز کردن جشن فریدون و برای ساختن نوروز جمشید یعنی بطریق نشستن فریدون و جم در جشن سکندر بر تخت شاهی بنشست و جشن کرد و جشن بمعنی عید و شادی ست و مصرع ثانی صفت جشن و نوروز ستردن بضمتین تراشیدن و دور کردن ای شادی این دو روز قدیم نام غم را از صفحهٔ عالم تراشیده بود و علی شیر نوشته که ابتدای جشن در عالم از فریدون ست و ابتدای نوروز از جمشید و شارح گفته که جشن فریدون در مهرگان بود و جشن جمشید در نوروز چنانکه در بیان هر دو جشن مولانا اینجا بسط طویل آورده که نوروز اینجا عبارت از نوروز بزرگ ست چنانکه بتشریح تفصیل مذکور می شود که جشن فریدون عبارت از مهرگان خاصه است که آنرا مهرگان بزرگ نیز گویند و شرح آن چنین ست که مهرگان جشنی ست که نزد عجمیان هیچ جشن بعد از نوروز از و بزرگ نیست و چنانکه نوروز دو ست یعنی نوروز عامه و نوروز خاصه مهرگان هم عامه و هم خاصه است پس مهرگان عامه که آنرا مهرگان خرد نیز گویند روز مهرست که آن نام شانزدهم روزست از ماه شمسی در مهر ماه که آفتاب در برج میزان باشد و این اول ماه خریف ست و سبب جشن کردن درین روز آنکه قاعدهٔ کلیهٔ عجمیان ست که چون نام روز بنام ماه آن موافق افتد آن روز را عید گویند و جشن کنند و وجه تسمیه بمهرگان آنکه چون بروز مهر مذکور جشن کردند آن را جشن مهره مهره نام نهادند ای جشنی که منسوب ست بروز مهر و ماه مهر باشد بعده از طوالت این نام اندیشیده یک مهره را حذف کردند و بآخر دیگر الف و نون جمع لاحق نمودند چه پارسیان تثنیه را جمع خوانند آنگاه بقاعدهٔ ابدال هاى مختفیه بکاف فارسی چنانکه در بندگان و نویسندگان و بندگی و نویسندگی ست هاى نسبت را که در مهره بود بکاف فارسی بدل کردند و مهرگان نامیدند و یای جمع که مخصوص بغیر ذوی الروح ست در آخرش نیاوردند زیرا که اگر هاى جمع آوردندی هاى نسبت که مختفیه غیر ملفوظ بود در کتابت و لفظ ساقط شدی چنانکه در جمع خانه خانها گویند پس کلمهٔ مهرها بالکسر بجمع مهرها بالضم مشتبه شدی لهذا آن را از اول بمنزلهٔ ذوی الروح گردانیده الف و نون جمع بعد لاحق ساختند و مهرگان خاصه که آنرا مهرگان بزرگ و جشن فریدون نیز گویند عبارت ست از روز بست و یکم از مهرگاه مذکور و سبب جشن و وجه تسمیهٔ آن بجشن فریدون آنکه فریدون درین روز ضحاک را که طاغی بود و فساد بسیار می کرد و خلائق از وی در عذاب و رنج بودند و در زمین بابل گرفتار کرده بکوه دماوند فرستاد که آنجا حبس کردند پس خلق از نکبت و ظلم او و آراسته بشکرانه دیهی پرداخته جشن عظیم کردند اما وجه تسمیهٔ این روز به مهرگان قریب روز و تغلیب جشن مهرگان اولین ست اکنون پارسیان

ل وشش ... تفصیل ... شده و نوروز جمشید ... جشن فریدون ... ۱۲۱۲

بکبک و تذرو ❊ ش بزم سکندر را که اول بساط گسترده گفته بود اکنون بچمن تعبیر نموده و شمشاد و سرو و کبک و تذرو
همان پری پیکران ای چمن شاهی بخرامیدن آن پری پیکران باز تازگی دیگر یافت م نواگر شدند آن پری پیکران
نوآئین بود ماه در مهرگان ❊ ش نواگر سرودکننده و مصراع ثانی مقدم بر خواهد بود و ماه بمعنی معشوق ماه روی
کنایه از هر فرد پری پیکران و نوآئین زیبا و لطیف و مهرگان نام پرده ایست از موسیقی که آنرا مهرگان خرد
گویند و در کلام حذف مضاف ست ای در سرائیدن پرده مهرگان و پیداست که ماه روی سرائیده در مقام سرود
بس نیکو و نوآئین باشد که در صفت خوبی درست کند افید و علی شیر مصراع ثانی را تمثیل گفته که مهرگان
تقریب مهرجان ست یعنی ماه خزان و بجای ماه مهر نوشته ای سرود کنیزان در آن وقت خوش می آید چنانکه
آفتاب خزان عزیز و مرغوب ست که هر کس از سرما در تابش آن رجوع کند و نیز موسم خزان از برای جشن پسندیده
است م ز بیجاده گون بادهٔ دلفروز ❊ فشاندند بیجاده بر روی روز ❊ ش در رشیدی ست که بیجاده باول مکسور
و یای مجهول سنگ ریزهٔ سرخ رنگ ست از اقسام جواهر نیز باشد که مانند کهربا جاذب گیاه گردد بلکه پر مرغ را نیز و شرف‌نامه
انتهی و مولانا نوشته که بعضی بر آنند که آن خود مهرهٔ کهرباست اما می تواند که غیر آن باشد که مانند کهربا جاذب گیاه
می کند و بیجاده گون بمعنی سرخ رنگ صفت مقدم باده یعنی از خوردن شراب سرخ بر روی روز رنگ بیجاده را برافشاندند
ای آن روز را سرخروی گردانیدند حاصل آنکه چنانکه پری پیکران باده خواری می خواستند همچنان کردند که آن روز
جشن را تا نیمروز سرخروئی بخشیدند گویا بر روی آن بیجاده برافشاندند و دو بیت ساقی نامه همدرین معنی ست کذا افید
و این معنی اظهر ست اما آنچه علی شیر نوشته که بیجاده اول بمعنی کبد ست که هندش نیوالی نامند و ثانی بمعنی کهربا
ای از خوردن شراب سرخ از روی روز کهربا را برافشاندند ای اندک زردی که بر روی میخواران بود برطرف شد که عکس
آن بر روی هوا ظاهر گشت و این معنی آنگاه راست آید که روی روز به اضافت ادنی ملابست باشد ای روی باده خواران
که در روز اندک زردی داشت و لا یخفی انه لا حاجة الیه مع وضوح المعنی الاول و آنچه شارح نوشته که روز اینجا به معنی
آفتاب ست یعنی آفتاب بدان سرخی که داشت از رنگ می اقتباس سرخی و زیبائی نموده بود و یا آنکه رنگ به محاذی
رنگ شراب همچون کهربا زرد فام می نمود همه خلاف ظاهر ست چه مقصود اصلی بیان کثرت باده خواری ست نه بیان کمال سرخ
باده م بیا ساقی از باده جامی بیار ❊ ز بیجاده گون گل پیامی بیار ❊ ش بیجاده گون صفت مقدم گل ست عبارت
از شراب سرخ رنگ چنانکه از بیت لاحق پیداست پس مصراع ثانی تخییل مصراع اول ست که بادهٔ بیخودی گویا
گل سرخ نوبهارست که خواهد برای پیام آمدن آن می خواهد و هم پیداست که گل سرخ را در باده می اندازند خوشبو شود
م بخمر را آن باده چون باده کن ❊ ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن ❊ ش آن باده اشارت بباده سرخ رنگ بیخود سـ
چون باده کن ای سرخ رنگ کن و مرا سرخروی و خرم گردان و مصراع ثانی به معنی اول ست و در بیجاده حذف و بجاست

این شب آن ماه و مشتری را از آسمان فرود آورده بود ای بهانهٔ رسیدن شب ایشان را در بزم خود باز داشته بود کذا افید
نفیس این پری پیکران گویا از جنس بشر نبودند بلکه ستاره طینت بودند که سکندر مشکین کمند شب ایشان را بدست آورد
و میر علی شیر آن دلکشان را اشارت به پری پیکران نموده که ماه و مشتری هم از ایشان عبارتست ای گویا سکندر از زلف
ایشان کمند ساخته و بر فلک انداخته ماه و مشتری را فرود آورده بود که عبارت از ذات ایشان ست و این معنی اگرچه به لفظ
دلکشان که بظاهر صیغهٔ جمع می نماید اقربست اما تقریر مولانا از آن الطف و علیک بالانصاف و آنچه شارح از ماه و مشتری
جواهر و مروارید خواسته که سکندر با ایشان داده بود ای سکندر زلف و جعد ایشان را بجواهر و مروارید چنان مرصع کرده بود
که هر دانه از آن جواهر در تندی و تابندگی چون ماه و مشتری می نمود گویا این هر دو را از فلک فرود آورده بود تمام تکلف باز داشت
فافهم م شب جشن بر و آن شب دلنواز * پری پیکران چون پری جلوه ساز * ش ای فریبندهٔ سکندر بودند چنانکه گفت
م بگرکان گشتی بر فروزند لعل * در آتش نهند از پی شاه نعل * ش علت جلوه سازیست و لعل بمعنی سرخ صفت آتش
که آن عبارت از شراب سرخ ست چنانکه از بیت لاحق ثانی هویداست برافروزند ای باده پیمائی کنند و تعبیر آن با فروختن
بملازمت لفظی آتش ست و در آتش نهند آخ ای شاه را بر میخواری بیقرار سازند زیرا که نشاء روز گذشته فرو شده بود کذا افید
حاصل آنکه جلوه سازی پری پیکران باین تمنا بود که باز درین شب باده پیمائی کنیم و شاه را بر میخواری مستعد سازیم تا نشاء
افسرده باشد پس به تمنای ایشان م بفرمود تا آتش افروختن * برسم مغان بوی خوش سوختن * ش
آتش عبارت از شراب سرخ چنانکه از بیت لاحق پیداست پس آتش افروختن همان باده پیمائی کردن ست که تمنای
پری پیکران بود و هویداست که مغان در بزم باده خوشبوئیها کنند اینست معنی مولانا قدس سره و ایهام با فروختن
آتش واقع که در شب دی لازم ست چنانکه از ابیات داستان آینده می آید م زباده چنان آتشی بر فروخت *
که میخوارگان را درخت سوخت * ش زباده بیان آتش ست و کلمه را علامت اضافت رخت ای همه باده خواران را
رخت هوش و عقل سوخته شد ای بیخود شدند و بکام خود رسیدند م بر ورد می و لهوهای دگر * همی برد شب را
به شادی بسر * ش فاعله سکندر شاه م چو شنگرف شد بر لاجورد * سمور سیه زاد روباه زرد * ش
شنگرف کنایه از سرخی صبح که بزردی می زند و پیداست که شنگرف در وقتی در وقت سائیدن سرخ و زرد می نماید
لاجورد سنگ معروف کنایه از آسمان کبود و مصراع ثانی تخییل دیگرست معطوف بر اول چه سمور سیه جانوریست
که از پوست آن که بغایت نرم ست پوستین سازند و ملوک و صدور می پوشند اینجا کنایه از آسمان و روباه زرد
همان سرخی زردی آمیز کذا افید و علی شیر سمور سیه استعاره از شب سیاه کرده و روباه زرد از آفتاب که بوقت
طلوع زرد باشد ای از ظلمت شب آفتاب برآمد م دگر باره در جنبش آمد نشاط * نو آموده شد خسروانی بساط *
ش ای بساط شاه بار دیگر آراسته شد گویا بجواهر آموده است م چمن باز نو شد بشمشاد و سرو * خرامش برآمد

عبارت از جشن کردن چنانکه از سابق می آید ای کار جشن و شادی ما پخته و تمام شود از آن خون خام ای از شراب نا معطرای تمام
مست و بیخود شویم و انبساط خاطر را بکمال رسانیم زیرا که تا بهوش باقی باشد که فکر و اندیشه از هر طرف درپیش باشد چنانکه
بیت لاحق مؤید این معنی ست کذا افید و ذکر آتش و پخته و خام از تلازم ست هم زمانی ز شغل زمین بگذریم + بمرجان پرورده
جان پروریم + ش شغل زمین کار بار جهان که مورث ملال ست مرجان پرورده شراب لعل جان پروریم شرابخواری کنیم و
شاد شویم و مرجان از آن گفته که آنرا در مفرح بکار می برند هم فرو زنده کردیم چون گل بهی + باین گوزه از گل برآریم خوی +
ش بهی ای بگلاب ریزی بر تن و جامه که رسم بزم عیش ست متعلق فروزنده کردیم و لفظ گل بکسر کاف فارسی صفت گوزه
که کنایه از تن خاکی ست و خوی برآوردن تر و تازه ساختن ای این تن شرمرده را بگلاب ریزی تر و تازه کنیم کذا افید بعلاقه[1]
بالبیت السابق واللاحق و اگر می بمعنی خود باشد پس بدین گوزه اشارت بصراحی ست و گل بالضم و خوی برآوردن شرمنده
ساختن یعنی بخوردن می همچو گل روشن شویم و باین گوزه که صراحی ست از گل بوستان خوی خجالت برآریم و ایهام آنکه
بدین میخواری از گل رخسار خود عرق برون آریم چه از تاثیر باده عرق از رخسار میخواره سر زند و آنچه بعضی گفته اند که گل
بالکسر عبارت از زمین ست یعنی خاک از شراب خواری ما چنان مست شود که عرق برآرد خلاف ظاهر ست و مؤدی
تکرار مضمون بیت لاحق که می گوید هم زمین را بجرعه معنبر کنیم + بسر شوی شادی گل تر کنیم + ش اشارت ست
بقول مشهور که للارض من جرعة الکرام نصیب و سرشستن شادی عبارت از صاف و بی دغدغه کردن آن میخوار نسبت
که بتجمل کمال رسد گل بالکسر و بای عظمت ای بجرعه فشانی بر زمین گویا چنین کرده باشیم که برای سرشوی شخص شادی
پژمرده و گرد آلوده بسیار گل تر موجود کرده ایم کذا افید و پیداست که گل سرشوی را بانواع خوشبوی پرورده می کنند
لهذا معنبر گفته هم پریزادگان بوسه دادند خاک + پری وار هم شاد و هم ترسناک + ش چه پری واقعی را شادی و
جلوه گری ست و هم ترسناکی از غیر جنس خود هم چو شب زیور عنبرین ساز کرد + سر نافه مشک را باز کرد + ش
شب را معشوق قرار داده و برای او زیور را اثبات نموده و زیور عنبرین بمعنی زلف سیاه که زیب خوبان بدان ست
و آن کنایه از سیاهی شب ست و مصرع ثانی جزای چه یعنی چون معشوق شب زیور عنبرین خود را ساز کرد و ظلمت
آورد گویا چنان کرد که سر نافه مشک را از آن زلف عنبرین بگشاد و سیاهی خود را انتشار داد کذا افید و اظهر آنکه مصرع
ثانی تفسیر اول ست و بیت لاحق جزای چه هم شبه از زلف مشکین آن دلکشان + کمندی برآراست عنبر فشان + مه و
مشتری را به مشکین کمند + فرو داورید از سپهر بلند + ش این دو بیت تخییل ست در شب ماندن آن پری پیکران بخانه
سکندر بعد ملاحظه سیاهی شب ورنه مضمون هر بیت مخالف یکدیگر باشد پس آن دلکشان بالف و نون فاعلیت
اشارت بشب جشن ست که بس زیبا و دلکش بود چنانکه در بیت لاحق این شب را بدلنواز صفت کرده است
و ماه و مشتری همان پری پیکران که همچون ماه و مشتری تمام خوبرویان بودند حاصل آنکه سکندر گویا به کمند زلف

[1] له یا مضمون هر بیت مخالف یکدیگر باشد ۱۲

ویا آنکه آرد او درو بیرون پخته باشند کذا فی المؤید و مصراع ثانی صفت سپیدی و صافی او هم مهمان گرده نرم چون لیف خز
که و پخته شد گرده گرده نیز ٭ ش گرده بالکسر نان و مولانا گفته که گرده نرم بقرینهٔ مقابله بیت سابق ضد رقاق ست
ای نان پرتن و فربه لیف بالکسر نهالی و غلاف خز بفتح خای معجمه نوعی از ابریشم ست مؤید و قیل لیف خز غلافی را گویند
که ابریشم را ریزه ریزه کرده همچو پنبه دران اندازند و آنهم نرم باشد و مصراع ثانی صفت گردهٔ نرم ست که گردهٔ اول بعضم
نام عضو اندرونی ست و گرده نیز بالکسر نان نیز و طباخ که او را نانوائی گویند معنی در پختن آن نان نرم پرتن که در
نرمی مانند غلاف خز بود طباخ چندان احتیاط و محنت بکار برده بود که گردهٔ اندرونی او پخته و سوخته شده بود
هم اباهای الوان ز صد گونه بیش ٭ بخوانهای زرین نهادند پیش ٭ ش اباها آشهای گوناگون بیش اول بیای
تازی هم جهان را یکی خورد الوان نبود ٭ که زان خورد چیزی بران خوان نبود ٭ ش جهان را در جهان و الوان صفت
موصوف مقداری از خوردهای الوان و طعامهای رنگارنگ ست یعنی یکی خورد الوان بمعنی خوردی و طعامی از خوردهای
الوان هم چه چند و نه چند انکه آید پسند ٭ ز جام و صراحی گشادند بند ٭ ش ای جام و صراحی پیش آوردند هم
می ناب خوردند تا نیمروز ٭ چو می در ولایت شد آتش فروز ٭ ش فاعل شد نیمروز ای به تمام اهتمام می خوردند
تا آنکه نیمروز شد و نیمروز ولایت ای دران بزم مانند آتش افروز گشت ای روشن تر شد و این تشبیه بنابر خواص
می ست که چون در وی آتش زنند همچو نفط مشتعل گردد کذا افید و تعبیر بزم بولایت به مناسبت نیمروز ست که محیط
عالم باشد و یا آنکه نیمروز دران بزم گرم و موثر شده بود چنانکه می در وجود باده خواران موثر شده بود و این ست
ملائم آنکه می گوید هم نشاط ابروی می پرستان گشاد ٭ ز نیروی می روی مستان گشاد ٭ ش فاعل هر دو گشاد
نشاط ست و ابرو گشادن و روی گشادن بمعنی وا مداهی (?) بانبساط آوردن ای نشاط مجلس و سرشاری از نیروی
می باده خواران را در انبساط و خرمی آورده و بعضی شیر ابرو گشادن بمعنی تکلم نوشته و اول اظهر ست و مصراع ثانی
تفسیر اول هم پری پیکرانی بدان دلبری ٭ نشستند تا شب برامشگری ٭ چو شب خواست کز غم سیاه آورد ٭
منش سر سوی خوابگاه آورد ٭ ش کنایه از تیرگی که موجب غم ست و پیداست که طبع آدمی از غم خوابیده و پژمرده
میگردد و آنچه بعضی نسخ کانجم سیاه است سهو ناسخان ست هم بآن لعبتان گفت سالار دهر ٭ که امشب نشاید شدن
سوی شهر ٭ ش ای سکندر شاه بآن پری پیکران گفت که امشب اینجا باشید و بشهر خود نروید و این خطاب در حقیقت
نوشابه بود هم چنانست فرمان که فردا پگاه ٭ برآریم بزمی ز ماهی بماه ٭ ش برآریم بلند سازیم یعنی فردا عیش زیاده
ازین نمائیم هم بسیم فریدون و آئین کی ٭ ستانیم داد دل از رود و می ٭ ش کی کیخسرو که صاحب عشرت بود و داد دل
بمعنی حق شادی و عیش هم مگر چون برافروزد آتش ز جام ٭ شود کار ما پخته زان خون خام ٭ ش علت بیت سابق
بسبیل تمنی و آرزوی خاطر و آتش عبارت از شراب سرخ و افروختن آن از جام بمعنی پر شدن قدح از باده و کار

تمام آراسته و با رونق بودند اما هیچکس را یارای گفتار و حرکت نبود چنانکه حال نقش دیوار ست هم عروس حصاری چو دید
آن حصار * بلند زیبا از آن درگه تنگبار * ش عروس حصاری نوشابه که همواره در حصار خود می ماند و بیرون نیامدی و سبب
آفتاب بر آمده که او عروس حصار فلک ست آن حصار اشاره بگروه استاده شدگان از سران جهان و تاجداران در پیش
سکندر که درگاه او از بس تنگ ایستادگی ایشان تمام تنگبار بوده و جای گنجایش نداشت و نیز درگاه شاهان تنگبار ست
که هر کس را در آن بار نهند هم زمین بوس داد آفرین بر گرفت * دد و دام از آن شیرمردان شگفت * ش آفرین شاه و مدح
آن شیرمردان سکندر ای در آمدن نوشابه متعجب شد که از آمدنش خبر نداشت که ناگهان آمده زمین بوس داد و هم بفرمود
خسرو که از زر ناب * یکی کرسی آرند چون آفتاب * ش ای بس روشن و فرمود هم عروس حصاری فشاندند از برش *
عروسان دیگر فراز سرش * ش ای کنیزان بالای سرش استادند از برش ای بالای کرسی زر * هم پرسید و بس
مهربانی نمود * بر آن آمدن شادمانی نمود * ش ای سکندر در آمدن نوشابه شادمان شد هم نشیننده را چون دل آمد
بجای * اشارت چنان رفت با رهنمای * ش ای نوشابه را چون از ترس مجلس دل بجا آمد چنانکه گفته اند تنگل و داخل
و خشنه رهنما نقیب شاهی که معرف هر کس باشد و علی شیر یعنی وزیر گفته هم که سالار خوان خورد و خوان آورد * خورشها
خورش در میان آورد * ش بیان اشارت سالار خوان چاشنی گیر طعام و طباخ که ترکی او را بکاول نامند خورد و خوان
ای خوان طعام و یا طعامی که در خوان خورده شود و آن عبارت از طعام پخته و مشروب ست چه خورش خام را چنانکه میوه و
نامشروب ست در خوان نخورند کذا افید در میان ای در میان مجلس هم نخستین ز جلاب نوشین سرشت * زمین گشت
چون حوضهای بهشت * ش جلاب بالضم والتشدید شکر آب و شربت اما مراد کاسهای بزرگ شانه پر شربت ست
چنانکه از تشبیه بحوض می آید و نوشین سرشت یعنی شیرین صفت جلاب و از حوضها زمین حوضها مراد ست چنانکه از تشبیه
می آید کذا افید ای اول کاسهای بزرگ پر شربت شیرین آوردند که زمین مجلس از آن همچون زمین حوضهای بهشت شد
هم یکی جوی زان حوض نوشین گلاب * نه خسرو که شیرین ندیده بخواب * ش یکی جوی ای یک شربه و یک بهره و از
حوض شهکاسه مراد ست که مانند حوض بوده نوشین گلاب صفت آن و شارح نوشته که تخصیص شیرین و خسرو و پرویز بمعنا
جوی شیرین ست که فرهاد برای شیرین در کوه کنده بوده انتهی و توان گفت که بنا بر کثرت عیش و عشرت شیرین و خسرو گفته با
هم بنهادند خوان آنگهی بی دریغ * گراینده شد گرد عنبر بمیغ * ش ای پس از نوشیدن شربتهای شیرین
خوانهای خورشی آوردند که بسیار بود و در نهادن آن دریغ نکردند و ایهام آنکه بلا فرصت آوردند و بوی عنبرین طعامها
در هوا بلند شده به میغ رسید هم ز هر نعمتی کاید اندر شمار * فرو ریخته کوهی از هر کنار * ش ای از نعمت انبار
توده بود هم حریر رقاق و دوپیرونی * چو مهتاب تابنده از روشنی * ش حریر رقاق تنگ و نرم که مانند حریر باشد و
آن نانهای روغنی گویند چنانکه مؤید ست که حریر آردی را گویند که با شیر و روغن پخته سازند و دوپیرونی دو بار پخته شده

مانند ماه چهارده هم بوده وقتیکه از مشرق طلوع کند هم کنیزان چو پروین به پیرامنش ٭ ز تارک دُر آموده تا دامنش ٭ ش مولانا
فرموده که در بعضی فاعل آموده است و ضمیر دامنش هم راجع بنوشابه ای بجائیکه از فرق نوشابه تا دامن وی همگی دُر با
آموده بود که او را آراسته بود ند بجواهر و تواند که راجع بهریک کنیزک باشد ای هریک آراسته بجواهر بود هم روان ماه در پایان
پیش ایستاده ٭ چو نا سپید صد در یک انگشت او ٭ ش ای صد کس که مانند ماه بجمال با کمال باشند در اندازه چهار
یک انگشت او بودند کذا افید و یا آنکه صد کس مانند ماه از راه جادوگری و دلستانی نوشابه در یک انگشت وی اسیر
بودند هم پری رخ چو لشکرگه شاه دید ٭ جهان در جهان خیل و خرگاه دید ٭ ش ای نوشابه را بس لشکر شاه و خرگاه
امیران بنظر آمد هم ز بس پرنیانهای زرین درفش ٭ هوا گشته گلگون و صحرا بنفش ٭ ش پرنیان حریر سرخ سته
گوشه که بالای علمها بسته بودند و درفش بضم اول و فتح ثانی علم زرین آراسته و کذا لک بنفش که بمعنی کبود ست و گلگون
بنابر ذات آن پرنیان ست و بنفش بنابر سایهٔ آنها یعنی از بسیاری جامهای حریر که بالای اعلام زرین بودند از ذات
آن جامها هوا گلرنگ گشته بود و از سایهٔ آنها که بر خاک می افتاد همه صحرا کبود شده کذا افید هم ز بس نوبتیهای
گوهرنگار ٭ نمی بُرد ره بر در شهریار ٭ ش نوبتی خیمهٔ مرصع که پاسبانان شاه در ان بنوبت پاسبانی کنند و فاعل نمیبرد
نوشابه ای از بسیاری بارگاهای مرصع بگوهر بارگاه خاص سکندر نمی شناخت که کدام ست لهذا اول هم نشان جست و
آمد بدرگاه شاه ٭ سر نوبتی دید بر اوج ماه ٭ ش ای خیمه و بارگاه سکندر را بس بلند دید هم زده بارگاهی ز ابریشم طناب ٭
ستون از زر و میخش از سیم ناب ٭ ش ای طناب آن بارگاه از ابریشم بود و ستونش از زر و میخ طنابش از سیم خالص
هم فرود آمد از بارگی بارخواست ٭ زمین بوس شاه جهاندار خواست ٭ ش بار محل یافتن و در پیش آمدن هم رقیبان
بارش گشادند بار ٭ در آمد بنوبتگه شهریار ٭ ش ای رقیبان حضور سکندر او را بار دادند که در نوبتگه شاه در آمد هم
سران جهان دید در پیشگاه ٭ سرافگنده در سایهٔ یک کلاه ٭ ش سران جهان سرداران و امیران ملک پیشگاه ای
پیشگاه تخت شاه سرافگنده الخ حال ست از سران ای در پیشگاه تختش سرداران عالم را چنان دید که همه در اطاعت
یک صاحب کلاه سرافگنده بودند این بند برای فرمان سکندر شاه شده همه سرافگنده بودند و از فرمانبری خود دم نمی زدند
هم کمر در کمر تاجداران دهر ٭ به پیش جهاندار فیروز بهر ٭ ش ای شاهان عالم را در پیش تختگاه سکندر چنان دید که همه
کمر در کمر ای تمام آراسته بلباس و سلاح بودند چنانکه میگوید هم چنان کز بسی رونق و نور و تاب ٭ شده مردم بیننده را زهره
آب ٭ ش ای از همه نور و رونق بارگاه شاه جهان و از تاب روشنی لباس و سلاح تاجداران که پیدا بود تلخه نظارگیان
گداخته آب شده کذا افید و تواند که کمر در کمر بمعنی صف در صف ایستاده باشد چنانکه در سابق سران جهان را سرافگنده گفته است
در رونق و تاب عبارت از آرایش بارگاه شاه که با بخ عظمت و هیبت نشسته بود چنانکه می گوید هم همه گشته با نقش دیوار
جفت ٭ نه یارای جنبش نه یارای گفت ٭ ش مصراع ثانی تفسیر اول ست ای تاجداران اگرچه بلباس و سلاح

ش فاعل گرفت نوشابه که برای وقوع گمان زهر اول خود از همه خوانها چشید و چابکی و چالاکی در آوردن خوانها و هوشیاری
در چشیدن آنها هم ز خدمت نیاسود چندانکه شاه * بخوردن برآسود و شد سوی راه * ش خدمت ایستاده ماندن بر سرخوان
خدمتگاران و این همه مذاکره و مناظره از نوشابه و سکندر از اول تا آخر در مجلس یکروزه بوده هم بوقت شدن کرد با شاه
عهد * که نارد در آزار نوشابه جهد * بفرمود شه تا وثیقت نبشت * بدو داد و شد سوی بزم از بهشت * ش نبشت
لازم بیست ای عهدنامه نوشته شد و بهشت خانهٔ نوشابه و شارح اینجا سرخی داستان نوشته است اما در نسخهٔ مولانا سرخی
نیست چه در اب خواجه در تتمهٔ هر داستان ذکر ساقی وری ست ملیس ناهیس هم سکندر چو زان شهر شد باز جای * فریب
از فلک دید و فتح از خدای * ش ای فلک او را فریب داده بود اما حق تعالی فتح داد که بسلامت باز آمد هم بدان رستگاری
که بودش هراس * رساننده را کرد صد ره سپاس * ش بدان رستگاری ای بسبب آن خلاصی که دران هراسان بود خدا را
بسیار سپاس کرد هم شب از روز رخشنده چون گوی برد * چراغی بیفروخت و شمعی بمرد * ش مصراع ثانی تخییل اول است
و گوی بردن غالب شدن ای شب درآمد و روز ناپدید شد و چراغی و شمعی بیای عهد اول عبارت از ماه و ثانی از آفتاب و نظر
به بیت لاحق اظهر آنکه گوی هم کنایه از آفتاب باشد هم تاوان آن گوی زرین سپهر * بسا گوی سیمین که بنمود چهر * ش تاوان
غرامت و اینجا بمعنی بدله است و گوی زرین سپهر آفتاب بکسرهٔ اضافت اینجا مقدرست و گوی سیمین ستارگان هم شه
آسایش خواب را کار بست * دو لختی دران چار دیوار بست * ش آن چار دیوار عبارت از خیمهٔ خوابگاه که از چار سو محکم
بسته بباشد کذا افیاسی دولختی بمعنی اندک زمان است که گویا خواب آن شب از بس درماندگی روز گذشته که ملال آورده
بود بمنزلهٔ خواب دو ساعت بود و محلی نیز نوشته که دولختی بیای نسبت نوعی از خیمه جارجاق است که پیرامون آن چار دیوار از جامه
باشد انتهی برین تقدیر دولختی ظرف کار بست باشد ای در خانه که در محاطهٔ سراپردهٔ شاهی بود و آنچه شارح از چار دیوار جسد
خواسته بنابر ترکیب عنصری و دو لختی در را به خاک اضافت بدان مضاف نموده ای دروازهٔ آن چار دیوار جسد را که دو لخت
بود ای دو تخته داشت بربست ای دو چشم را بپوشید خلاف ظاهر است هم برآسود تا صبحدم بردمید * سپیدی شد
اندر سیاهی پدید * سر از خواب نوشین برآورد شاه * یکی مجلس آراست چون صبحگاه * چو خورشید نارنج زرین بدست
ترنج فلک را بدو در شکست * ش این بیت حال است از فاعل آراست و نارنج زرین خورشید تشبیه باعتبار
و ترنج فلک ماه و شکستن ماه بی نور کردن آن و شرمنده گردانیدن و بدو راجع بنارنج زرین هم پریچهره نوشابهٔ نوشین بهر
بفال همایون برون شد ز شهر * ش یعنی نوشابه دران صبحگاه که سکندر شاه نارنج زرین بدست کرده و مجلس آراسته
منتظر آمدن نوشابه بود و ماه فلک را بنابر تمام روشنی آن شرمنده گردانیده بفال همایون و بخت سعید که از سکندر
وثیقت بدست آورده بود از شهر خود برون آمد نوشین بهر صفت نوشابه که بهرهٔ زندگانی خوش داشت چه نوش بمعنی
آب حیات است هم چو رخشنده ماهی که در وقت شام * برآید ز مشرق چو گردد تمام * ش ای نوشابه درین هنگام

هم تو نیز از رنه مرد سنگ آزمای ❊ سبک سنگ شو تا نمانی بجای ❊ ش سنگ آزمای ناوران چه هیچ عاقل آزمایش نفع سنگ
نکند تا از روی مطلبی بدست آرد ❊ سبک سنگ شو ای سبک باش و از بر داشت لعل و زر ❊ تا نمانی بجای ای عاجز نشوی بنابر حسرت
گذاشتن آن بوقت مرگ چنانکه در بیت سابق گفته و آنچه شارح از سنگ آزمای کسی گرفته که در بر داشتن سنگها ورزش استعمال
کرده باشد خلاف ظاهر است ❊ هم زینهار آن زن نغز گوی ❊ تا خورده خوان گرد شه دست شوی ❊ ش بنهاره طعنه که
کنایه از پند شوخ است ناخورده خوان همان خوان لعل وغیره که در پیش بود دست شوی یعنی ترک ای محبت آن بگذاشت و
نادم شد ❊ هم شنو شاه گفت ای شه بانوان ❊ به از شیر مردان بهوش و توان ❊ ش هوش دانائی و توان قوت و زور و در نسخه
شارح توش بتای فوقانی است بمعنی توانائی چنانکه در شرفنامه است پس توش و توان از الفاظ مترادفه است چنانکه گویند که
فلان با کر و فر می آید و نسخه بیشتر هر افتاده او صحیح است ❊ هم سخن خوب گفتی که جوهر بریست ❊ ز جوهر بجز سنگ نارو بدست ❊ ش
جوهر بریست محب دنیا و سنگ بمعنی هیچ ❊ هم ولی آنکه این نکته بودی درست ❊ که گوینده جوهر بجستی نخست ❊ ش گوینده نصیحت
کننده که خود شاه بانوست ای تو هم جوهر پرستی چگونه مرا ترک جوهر پند میکنی ❊ هم مرا گر بود جوهری بر کلاه ❊ ز جوهر نباید تهی تاج
شاه ❊ ش خبای شهر مخفی نیست ای اگر مرا جواهر بر کلاه باشد لائق است زیرا که ز گوهر نباید آنچه ❊ هم ترا کاسه خوان پر از
گوهر است ❊ ملامت همین تا که او در خور است ❊ ش ای ملامت ترا است که کاسه خوان تو که محل طعام نهادن است از گوهر پر است
بخلاف تاج شاه که گوهر او را سزاوار است ❊ هم چه باید بخوان جوهر اندوختن ❊ مرا جوهر اندازی آموختن ❊ ش بخوان ای بمقابله خوان و
بمقدار آن ای جواهر بسیار جمع نمودن تا آنکه در کاسه خوان هم جوهر باشد لذا افتیده و جواهر اندازی ترک محبت جواهر ❊ هم زدن خاک بر دیده
جوهری ❊ همه خانه یاقوت اسکندری ❊ ش این بیت داخلست در زیر چه باید و خاک بر دیده جوهری زدن بمعنی نابینا کردن او کنایت
کنایت است از دور ساختن و معزول کردن از جواهر اندوختن و یاقوت اسکندری نوعی از یاقوت است منسوب بکانی که آنرا
اشتر خار نامند که در آنجا مولد ایهام آنکه اینهمه جواهر خود اسکندر بنمائی یعنی چه باید دیگران را ترک جواهر آموختن و خود در خانه یاقوت
اسکندری اندوختن پس همین ملامت که را سزاوار است ❊ هم ولیکن چو می بینم از رای خویش ❊ سخنهای تو هست بر جای خویش ❊
ش سخنها نصیحتها ❊ هم هزار آفرین بر زن خوبرای ❊ که مارا بمردی شود رهنمای ❊ ش مردی ترک محبت جواهر و دولت دنیا ❊ هم
زنید تو ای بانوی پیش بین ❊ زدم سکه زر چو زر بر زمین ❊ ش سکه زر محبت و آرزوی آن ای نفس و ذات زر را و محبت او را
هر دو را از خود دور ساختم و بر خاک انداختم لذا افتیده و تو انداخت که سکه زر بمعنی پادشاهی باشد که سکه بر زر زدن لازم اوست ای محبت
زر را و شاهی عالم را ترک دادم که پس ازین با این هر دو افتخار نخواهم کرد و یا کیمیاز و مجرد خانه بر انداز خواهم شد ❊ هم چو نوشابه این
آفرین کرد گوش ❊ زمین را ز لب کرد یاقوت پوش ❊ ش ز لب بیان یاقوت ای پیش شاه زمین بوس کرد و از لب
سرخ زمین را یاقوت پوش نمود ❊ هم بفرمود کارند خوانهای خورد ❊ همان نقلدانهای نادیده گرد ❊ ش خورد بمعنی
خوردنی و طعام نادیده گرد بکاف فارسی صاف از گرد و غبار ❊ هم نخست از همه چاشنی بر گرفت ❊ وزان جایگی ماند خسرو شگفت ❊

منیر [illegible] چو بران در وصف ترشا براست ۱۲

منیر

وبس خوش شیرین و لذت افزا بود کذا افید و شارح فقاع را تفسیر شیرینی کرده که در ملک بالا از مویز و آلو و نار و خرما سازند
همراه پنج سفره نشسته و فروشنده آنرا فقاعی گویند و این ترتیب بانچه بعضی تفسیر موزه کرده هم جدا از نیختی خوبست +
بساط زر افگند بالای تخت + ش مولانا فرموده که در کلام قلب ست ای نوشابه از برای فشاندا سکندر سفره
زرین بر تخت افگند و تواند که اسناد مجازی باشد ای فشاندن او خوش طبعی نوشابه چنین کرد که دیگر خوانهای طعام خوش
دیگر این نهاده و برای سکندر یک سفره و خوان معین نموده هم نهاده یکی خوان خورشید تاب + برو چار کاسه زنگوری ناب +
ش صفت بساط است و خورشید تاب ای روشن صفت خوان هم یکی از زر و دیگر از لعل تر + سه دیگر زیاقوت و چارم زر + ش
سه دیگر یعنی سوم چنانکه بعضی نسخ سوم گر بنیاقوت واقع ست و بر سر همه کاسهها سرپوش بود چنانکه از لاحق می آید هم
ولی بود سرپوش بالای شان + که تا هست نوشابه باند نهان + چو بر مائده دستها شد دراز + دهان بر خورش راه بگشاد باز
نوشابه گفت نوشابه بگشای دست + بخور زین خورشها که در پیش هست + ش مصراع ثانی تفسیر بگشای دست است
و این خورشها اشارت بانچه در چار کاسهٔ زنگوری ناب نهاده بود هم سکندر چو سرپوش شان کرد باز + چه بیند که سنگ است
در خوان فراز + ش ای صحن همه کاسهها با نواع سنگ است هم بنوشابه گفت ای ساده دل + فواکه مزن تا
نمانی خجل + ش ساده دل ضعیف عقل و بیباک فواکه مزن ای بامکن مزاح مکن تا نمانی خجل ای تا جواب بخجالت نکشی
در بیاید مزاح خود از من شنوی هم درین صحن یاقوت و خوان زرم + چه سنگ شد سنگ با چون خورم + ش صحن یاقوت
قدح بزرگ که از یاقوت سازند کنایه از کاسهٔ زنگوری هم چگونه خورد آدمی سنگ را + طبیعت کجا خواهد این رنگ را +
ش ای این روش و حال را که سنگ خوردن باشد هم طعامی بیاور که خوردن توان + برغبت برو دست بردن توان +
بخندید نوشابه در روی شاه + که چون سنگ را در گلو نیست راه + ش ای چون سنگ قابل خوردن نیست هم
چرا زین سنگ ناخوردنی + کنی داوریهای ناکردنی + ش داوریها افتخارها بتملک زر و لعل وغیره اسباب دولت
که لایق افتخار کردن نیست کذا افاده مولانا رحمه الله و داوریها اینجا بمعنی افتخار و محبت ست نه بمعنی کارزار چنانکه
می گویدم بچیزی چه باید سرافراختن + که نتوان ازو طعمه ساختن + ش از وی از ذات وی وگرنه زر و لعل وسیله
همگی وجوه معاش ست هم چو ناخوردنی آمد این سفله سنگ + در و سفلگانه چرا زیم جنگ + ش ای مانند جاهلان
چرا متعلق و محبت آن شویم و سنگ را سفله ازان گفته که دوستی آن مانع راه حق ست هم درین ره که از سنگ باید گشاد +
چرا سنگ بر سنگ باید نهاد + ش درین راه ای در دنیا و از سنگ سنگ دلی خواسته که گشاده دلی کارهای عظیم
از وی نشود و سنگ بر سنگ ای لعل بر لعل و یاقوت بر یاقوت و زر بر زر وغیر ذلک که اینها هم از جنس سنگ اند و شارح
که این راه اشارت باخرت کرده و در وجه تقریر نوشته خلاف سوق کلام ست هم کسانی که این سنگ برداشتند +
نخوردند و چون سنگ بگذاشتند + ش این سنگ اشارت بلعل و یاقوت را برداشتند اے در ملک خود آوردند

آمده بودند م زمرغ و بره روی رنگین بساط ✤ برآورده پرمرغ واراز نشاط ✤ ش بساط سفره که انواع خوردنی دران نهند
داین موصوف موخرست واز مرغ و بره روی رنگین صفت مقدم و یعنی بساطیکه از وضع مرغ بریان و کباب بره رنگین رو
شده بود از نشاط و کمال فرخندگی مانند مرغ هوائی در پرواز آمده بود ای بسبب فرخندگی یافته که گویا رنگها پر درکند از ضید کلمه پر
از صدر مصراع اول شبیه متعلق بروی رنگین ست و پر برآوردن بمعنی به پرواز آمدن از نشاط چنانکه میگویند که فلان از نشاط
چنان شده که گوئی میپرد و تقصیر بنسخ چنین ست ع برآورده پرمرغ خواران نشاط ✤ ای بساط رنگین مذکور بمعاشران مرغ
خواره پر برآورده بود ای اهل بزم از نشاط و شادی نزدیک بپریدن بودند و الفرق ظاهر م مصوص سرای و آچار نغز ✤
ز بادام و پسته برآورده مغز ✤ ش مصوص بفتح میم بروزن مقتول و بضم میم نیز آمده مرغیکه اورا از ادویه گرم در سرکه انداخته
می پرورند و سرکای صفت آن و گویند که مرغ خانگی را چون چنان پرورند گوشت وی پاکیزه و مزه دار شود و نیز مصوص طعامی
را گویند که از گوشت بچه کبوتر و چوزهٔ مرغ خانگی با سرکه پزند و ادویه گرم و بادام و پسته و امثال آن در شکم وی کرده در سرکه
بجوشانند و پخته ساخته نگهدارند که وقت حاجت بکار آید کذا افید و هذا انسب بالمقام و مغز برآوردن خراب ساختن
یعنی مصوص خانگی مذکور و آچار پاکیزه که مهیا کرده بودند از کثرت لذت خود بادام و پسته واقعی را خراب ساخته بودند و
ایهام آنکه مغز بادام و مغز پسته در مصوص و آچار می اندازند که بدان لذیذتر می شود و بعضی سرای بزای معجمه بمعنی لایق
خوردن گفته و بعضی بشین معجمه بمعنی شرابی نوشته آچار انگوری که بهمراه شراب خورند و نسخه متن اصح ست م ز بس
صاف پالوده عطرسای ✤ بسا مغز پالوده کامد بجای ✤ ش عطر سای بمعنی معطر صفت پالوده است که نوعی از خوردنیست
یعنی حلوای مروق در غایت شهرت و پالودهٔ ثانی بمعنی صاف گردیده و تهی شده صفت مغزست و پیداست که پالوده
خوردنی چون بغایت پرورده و معطر باشد دماغ ضعیف را قوت بخشد ای بسا مغز پریشان و خالی شده از خوردن
پالودهٔ صاف بجا آمده بود و قوی م ز لوزینه خشک و حلوای تر ✤ به تنگ آمده تنگهای شکر ✤ ش لوزینه بالفتح نام
حلوائیست که از مغز بادام سازند و بسا باشد که آنرا خشک ساخته نگهدارند و تنگ اول بفتح تای فوقانیه ستوه و ملول
و ثانی خروار شکر و بارستور و مثل خمرهٔ شکر و در رشیدی بمعنی کوزهٔ تنگ کوتاه گردن آورده یعنی از بس شیرینی لوزینه
خشک و حلوای تر که مهیا بود بارهای شکر ملال یافته بود که مارا با این لوزینه و حلوا برابری نیست و ایهام آنکه تنگهای شکر
در سازش آن لوزینه و حلوا تهی شده بود و همه دران صرف شده م فقاع گلابی و گلشکری ✤ طبرزد فشانده از دم
عنبری ✤ ش فقاع بضم فا و قاف حباب یعنی نوشیدنی مثل شربت و جز آن از هر چیز که باشد و در رشیدی آورده که
فقاع شرابیست که از جو و جز آن سازند و بعضی لوزینه گفته انتهی کلامه و گلشکر نوعی از شکر بغایت مشهورست گلابی و گلشکری
صفت فقاع ست ای دران شربت گلاب ریخته و از گلشکر ساخته بودند و طبرزد شکر سفید معروف و دم عنبری
بوی خوش که آنرا عطر عنبری نامند یعنی شربت گلابی و گلشکری از بوی خوش طبرزد فشان بود ای شکر میریخت

که پیش آید و در نسخهٔ مولانا ملال که بمعنی غم و ملال ست ای چون سکندر بعد از ساعتی تسلی نمود طبیعت خود را بجا آورد
و آتش ملال را از خود فرونشاند و آرام یافت م شکیب سنگی دید در مان خویش + بتسلیم دولت سر افگند پیش +
ش درمان خویش دوای ملال و اندوه بتسلیم دولت ای برای تسلیم تخت خود پیش او انداخت ای خود را به تخت
سپرد کذا افید و قول آنکه تسلیم بمعنی رضا باشد کما مر م کمر بسته نوشابه چون چاکران + بفرمود تا آن پری پیکران +
ش ای پرستاران نوشابه م ز هرگونه آرایش خوان کنند + بسیج خورشهای الوان کنند + ش هرگونه
هر نوع طعام و مصراع ثانی تفسیر اول م کنیزانش چون شمع برخاستند + ملوکانه خوانی برآراستند + ش
چون شمع ای آراسته صفت کنیزان خوانی بپای تنگی ای هر یک از ایشان یک یک خوان تیار کردند م
نهادند نزلی ز غایت برون + ز هر پخته پخته چندگون + ش نزل پیشکش و اینجا اسباب ضیافت مراد ست
پخته اول بفتح بای تازی گوسفند نر سه ساله و نیز هر چیزی که پوست آن باز کرده باشند کذا فی الرشیدی
و در مؤیدیست میش دنبهٔ خصی پرورده و پخته ثانی بضم بای فارسی صفت آن کذا افید یعنی کنیزان از انواع ضیافت
پیش سکندر بنهادند و از گوشت پختهٔ گوسپند چندگونه حاضر آوردند که بعضی قلیه بود و بعضی کباب و جز آن
و بعضی نسخ بجای پخته تخته بتای فوقانی ست بمعنی نوعی از حلوا که آن را خشت نیز گویند و تخته و تخته از تجنیس
م رقاق تنک گرده گرد روی + ز گرد سراپرده تا گرد گوی + ش رقاق بضم رای مهمله نان تنگ و باریک
پس تنک گرده بفتح کاف بمعنی سبک وزن ساخته صفت کاشفهٔ رقاق ست یعنی چون گرد روی که بمعنی مدور
صفت رو و مصراع ثانی اشارت بکثرت رقاقها درین سراپردهٔ نوشابه کذا افید شارح گرده بکسر کاف
فارسی بمعنی کلیچه و نان نوشته پس گرده گرد روی تفسیر رقاق تنک باشد م همان قرصهٔ شکر آمیخته +
چو گنجد بران گرد نار ریخته + ش قرصهٔ شکر آمیخته نان خورد شکرین که آن را نان خطائی گویند کذا افید یعنی
نان خورد شکر آمیخته را همچو گنجد ریزه ریزه ساخته بران رقاقها ریخته بودند تا لذیذتر شوند و علی شیر نوشته
که گرده مغز اکهروٹ ست و رسم ست که بر گردهای نانها گنجد می ریزند پس معنی آنکه بران قرصهای شکر آمیخته
بجای گنجد مغز اکهروٹ ریخته بودند و المعنی الاول اظهر م ابا های نوشین عنبر سرشت + خبر داد از خورد بای
بهشت + ش ابا بالکسر آش و شوربا نوشین شیرین و خوشگوار عنبر سرشت خوشبوی هر دو صفت ابا با
و خورد بمعنی خورش از طعام و میوه حاصل آنکه شوربا های نوشین نموده طعامهای بهشتی بودند م ز بس گوهه
گاو ماهی چو کوه + شده و زمین گاو ماهی ستوه + ش گوهه بمعنی کوهان مضاف ست بگاو و ماهی و ماهی از
ماهی ماهی کلان مراد ست و کوهه گاو معروف و کوهه ماهی گوشت پشت آن که هر دو لطیف ست و چون کوهه
بسیار و بلند برآمده صفت هر دو کوهه ست ای از بسیاری و انبوه این هر دو گوشت پختهٔ گاو زمین و ماهی در زیر آن ستوه

خوان ... نسخه ... خوان ... شده است ... ۱۲

داد و پاسخ که عمر اینقدر + بغم عمر دانش چون توانم بسر + ش ای عمر اندک ست که نزدیک بهد آگه شیدن آمدم پس این عجب
اندک را چگونه بغم بسر توانم برد ای نخواهم که عمرم در غم تمام شود هم درین بود کاید در بایکش داد + دران تیرگی روشنائیش
داد + ش ای دران سختی او را شادی داد هم بسا قفل کانرا نیابی کلید + گشاینده ناگه آید پدید + ش مقوله
خواجه برج ست و یا مقوله سکندر و گشاینده بمعنی کلید که کنایه از فرج ست هم ازین در بسی گفت با خویشتن + سر آخر بتسلیم
در داد تن + ش ازین در ازین باب ازین نوع اشارت بگفتارهای سکندر که بدل داشت تسلیم ای بتسلیم بخت خود چنانکه
پیشتر خواهد گفت ای بدل قسمتے مود که هرچه از بخت و نصیب مست خواهد شد و تواند که بمعنی لغوی باشد ای راضی بقضای
الهی شد والمآل واحد هم تهمتن چو تنها کند ترکتاز + برو دیو را دست گردد دراز + ش ای اژدهوی که دشمن او بود باز نهایا
خور دو خراب بیا کشد و تهمتن لقب رستم ست و این بیت بالاحق مقوله خواجه برج ست و تلمیح شیر اشارت بقصه زندران
کرده که کیکاوس در انجا به بند افتاده بود و رستم که مخلص او بود بقصد تخلیص او تنها بیرون آمد و راه امن را که بچند ماه
آنجا توان رسید گذاشته راه مخوف پیش گرفت که هفت روزه بود درین راه بلاها کشید که جای جادوان و مسکن
دیوان بود و به دیوان جنگ بسیار کرد و آنرا راه هفتخوان نامند که دران هفت عقبه بود از هر عقبه که گذشت مهمات
کرده و شکرانه بجا آورده ای سکندر که تنها انجا نه فوشاه آید جز این انواع پیشمانی چه بیند چنانکه رستم را پیش آمده بود و تلمیح
اشارت بمقابله دیو که اکوان نام بود نموده است و آن چنان ست که کیخسرو شاه با بزرگان ایران بزم کیانی آراسته بود
که چوپانی از چراگاه گله خاص او آمده خبر کرد که گوری بزرگ بصلابت نر شیری در گله اسپان پدید آمده کیخسرو دانشید
که این فی الواقع گور نباشد بلائی خواهد بود پس از اسباب تهمتن را فرمود که شیر این بیتاره را از ما دفع کن و خود را از
گزند اری شاید که دیوی باشد و رستم برسم شکار تنها دران مرغزار رفته سه روزه بجست و جوی آن گور بود آخر روز چهارم
بصفت اسپ زرین رخش نموداری شد و رستم رخش را بروی تاخت و دیو غائب شد و باز ظاهر گشت
هر بار که کمند کیانی را برو انداختی غائب شدی آخر الامر رستم گرسنگی و تشنگی و خواب مستولی گشت اکوان چون رستم را
از دور خفته دید همچون باد برو رسید و او را از زمین بر داشت و در هوا برد و گفت یکی از دو چیز اختیار کن که ترا بر
کوهساری بیتاب نمایم یا در دریا اندازم و چون کار دیوان مخالف اقوال ایشان ست رستم امر اول اختیار کرد
و دیو او را بدریای عظیم افگند و رستم از امواج بحر برنج بسیار بیرون آمد و بر کنار چشمه ساری که خفته بود باز آمد و رخش
خود را ندید از زمین و لگام او را بر داشته نزد کیخسرو باز آمد و بار دیگر آن دیو را بگرز بشکسته بکشت و نوازشها یافت
انتهی کلامه هم مغنی چو بربط بیره گو بدرود + زند خنده بر بانگ او بانگ رود + ش تمثیل دیگر ست برای حال
سکندر ای مطرب کر بی مقام سرود گوید بخفت برد که آوازه تار او بر آوازه او بخندد ای صوت گلوی او مطابق
سازش نباشد هم چو لختی منش را بمالید گوش + نشاند آتش تیرگی را ز جوش + ش تیرگی غصه و بد حالی

ازوی هم بیهوده است ای کنون مرا شاد و بی هراس باید بود لیکن باید که ازین واقعه پندی بگیرم چنانکه از ابیات لاحقه پیدا است
کذا افهیده هم تلخی در اندیشه را جوش ده * در افتاده تن را فراموش ده * ش تتمه مقوله سکندر است بدل خود و در ترجمه
بای تلخی ای در هنگام پیش آمدن این واقعه سخت اندیشه خود را ای فکر خود را بلند ساز و تمام اندیشه و فکر پیش آر
در افتاده صفت مقدم تن است بمعنی حیران و اسیر حاصل آنکه در چنین پیش آمدن این واقعه تن افتاده و اسیر را فراموش
ده که او تعالی خلاص خواهد بخشید و مقصد اعلی آنکه فکر را بلند کنی ازین واقعه پند گیری که باز این چنین بخانه بیکس بیگا
در نیائی کذا افهیده و آنچه شارح نوشته که در چنین سختی و دشواری خبری میندیش که دل را بدان خوشی و فرح حاصل آید
ای دل را قوی دار و از افتادگی تن یاد میار اگرچه فی نفسه درست است اما مخالف است بانکه با بیات لاحقه گفته
نپوشم دگر رخ چو بیگانگان * الخ فافهم و انصف هم بجائی چنین دلبر مهربان * که زیبا سرشت است و شیرین زبان *
ش این ظرف متعلق ببیت لاحق است که خود را تسلی از قتل میدهد هم گرت دشمن کینه ور یافتی * بخنجر سر بریدن چه برتافتی *
ش ای دشمنی دیگر سوای نوشابه بخنجر قتل من چه حاصل کردی و آنچه بعضی نسخ چه پرداختی دیده شده مخالف قافیه است
باز خود را در دل پند میکند و میگوید هم اینجا اگر برکشم بار خویش * نگهدارم اندازه کار خویش * نپوشم دگر رخ چو
بیگانگان * نگیرم ره و رسم دیوانگان * ش بیان اندازه کار است نپوشم رخ خود ای خود را تنها بمجلس بیگانه
نیارم و اخفای خویشتن نخواهم کرد و رسم دیوانگان عبارت از رفتن بخانه دیگران بی مصلحت و اندیشه هم دل بسته را
برگشایم ز بند * گره برگره چون توانم فگند * ش دل بسته دل ملول و اندوهگین گره برگره غم بر غم ای اکنون که بند
و اسیر شده ام دل ملول خود را از ملال و غم و وسواس ساخته بجای دیگر بردم تا غم دل دو چند نشود و پیداست که اگر در حال
رنجیده دل را بکار دشوار آورده شود رنجیده مضاعف گردد کذا افهیده و توان که مسر کلام باشد ای اکنون چاره من در صبر
کردن است نه گره برگره افگندن که دل ملول را اندوه افزایم چنانکه گفته هم چو بر طاس رخشنده افتاد مور * رهاننده را
چاره باید نه زور * ش طاس رخشنده آنکه صاف باشد و پیداست که چون مور در طاس چنین افتد بیرون آمدن نتواند پس
رهاننده او را این چاره باید کرد که بگیاهی او را تکیه داده خلاص بخشد نه زود گردن و بدست گرفتن که مور چه درین صورت
در طاس شوده میشود زیرا که مورچه از بس خردگی بدست گیرنده نیاید و نیز در وی شوده گردد پس مرا که رهاننده دل هستم چاره
صبر بکار است نه زور آوردن که آن موجب هلاک من باشد هم شکیبائی آرم درین رنج و تاب * خیال است گو دل که بینم
بخواب * ش ای در خلاص خود شتابی نکنم و درین بند اخیال تصور کنم چنانکه بر سبیل تمثیل گوید حکایت
بر سبیل تمثیل * هم شنیدم رسن بسته سوی دار * برو تازگی رفت چون نو بهار * ش رسن بسته بهمزه وحدت
سوی دار متعلق رفت رو تازگی بمعنی تازه روئی ای آن مجرم سوی دار خندان و خرم رفت و ملال بر رخ نیاورد * هم
بپرسید پیش از مهربانان یکی * که خوردم چرائی و غم اندکی * ش ای هیچ غم نداری و بعضی نسخ ز عمر اندکی است هم چنین بپا

آئین پرست خادم که رسم او خود پرستی است م شه از شرم آن ماهی چون نهنگ * چو زرافه از رنگ می شد برنگ * ش از شرم ای از
شرم غالب آمدن آن ماهی لطیف اندام که نوشابه باشد چون نهنگ ای دلیری و مردانه صفت او زرافه بالضم والتشدید جانوریست
رنگین او را اشترگاو پلنگ گویند اما اینجا بمعنی حربا است لطیف که هر ساعت برنگ دیگر زند و بملازمت ماهی و نهنگ بمعنی اشترگاو پلنگ
از تلازم لفظیست کذا افید م بدل گفت کاین کاردان کردن است * نه بر سنگ مردی دلش روشن است * ش ای اگرچه بصورت
زن است بمعنی مردانه و دانا است م زنی کاینچنین گرو بنها کند * فرو شسته بر آفرینها کند * ش چنین گرو بنهاد یعنی بهای مردانه و
کارهای عظیم که نوشابه از حال دلیری خود پیش سکندر گفته است م ولی زن نباشد که باشد دلیر * که محکم بود کینهٔ ماده شیر * ش
مقولهٔ خواجه ارج است تا پنج بیت ای ولی زن را چنین دلیری نباید که نوشابه را بود چه کینهٔ ماده شیر سخت باشد از کینهٔ شیر نر
ای زن از کم عقلی خود برخلاف مردان بدلیری خود بسی فسادها کند و عالمی را برهم زند م زنان را ترازو بود سنگ زن * بود سنگ
مردان ترازو شکن * ش کلمه را علامت اضافت ترازو ست بسوی زنان و ترازوی زنان دلیری ایشان که مانند دو
پلهٔ ترازوی واقعی در کارزار با مردان مقابله کنند و بی پرده شده مصاف جویند چنانکه این معنی از بیت لاحق می آید و سنگ زن
یعنی ترازوی کم وزن کذا فی الموید ای ترازوی بی زور که هیچ بار برابر ندارد گویا بسنگ زدن شکسته است و سنگ مردان زور
مردان ترازو شکن شکنندهٔ ترازوی دلیری زنان کذا افید یعنی زنان را چنان باید که ترازوی بهادری ایشان کم وزن و
بی زور باشد و سنگ وزن مردان را باید که ترازوی دلیری زنان را بشکنند و غالب آید و این بیت اشارتست بانچه اکابر
گفته اند هنر مردان عیب زنان ست و عیب زنان هنر مردان کذا افاده علی شیر و شارح ارج از ترازو معنی لازمی گرفته ای سنجیدگی
و وقار و سنگ زن بمعنی قدر و وقار آن گفته پس بر این معنی سنگ مردان وقار و قیمت ایشان حاصل آنکه مرتبه قاعدهٔ سنجیدگی
زنان وزنانگی و کم وزنی ست که لطیف و نرم اندام باشند و گرانی قیمت و قدر مردان شکننده و دور سازندهٔ نازکی و
سنجیدگیست ای خوبی زن و نرمی و شرم ست و صفت مردان دلیری و سختی و امثال و احد م زن آن به که در پرده پنهان بود *
که آهنگ بی پرده افغان بود * ش پرده اول معروف که سایهٔ چیزی باشد و ثانی بمعنی مقام سرود که آواز بزم در آن مانند
فریاد مکروه طبعی باشد پس مصراع ثانی بر سبیل تمثیل ست م اگر نیک بودی همه کار زن * زنان را مزن نام بودی نه زن *
چه خوش گفت جمشید با رای زن * که یا پرده یا گور به جای زن * ش رای زن وزیر تدبیر م مشو بر زن ایمن که زن
پارسا ست * که خر بسته بهتر گرچه دزد آشنا ست * ش تتمهٔ مقولهٔ جمشید ای زن را بی پرده و بی پایه مگذار و مگو که این زن
پارسا ست و مصراع ثانی تمثیل آن دزد آشنا ست ای مگو که مرا ایمنی و بی هراسی ست و پیدا ست که چیزی قید بجای
خود نماند کذا افید م دگرباره گفت این چه گم بودگی ست * شفاعت درین پرده بیهودگی ست * ش ای سکندر
دگرباره بدل گفت که این چه حیرانی ست و اسیر شدن پس گم بودگی بضم کاف فارسی بمعنی حیرت ست و شفاعت
یعنی طلب خلاصی خود یعنی اکنون که نوشابه در پی بند ما اسیر کردن من نیست این حیرت و اندوه من و خلاصی طلبیدن

له چو تشبیه روی شاه در دگرگونی بهر ساعت جا ماه مناسب است که هر زمان برنگ دیگر می نماید نه بآن حیوان که همیشه یکرنگ باشد ۱۲ منه

میر علی شیر درینجا پاره از ان نوشته است در گرمابه دید که بسط طویل است ٭ بدان تا ز شاهان اقلیم گیر ٭ زند صورت کرسی بر حریر ٭
ش ز شاهان بیان کرسی است و فاعل زند صورتگر مذکور و این بیت علت فرستادن است ٭ نگارنده صورت هر دیار ٭
سرانجام نزد من آرد نگار ٭ ش عطف است بر سابق و نگار نقش و تصویر شاهان ٭ چو آرند صورت به نزدیک من ٭ ور و
بنگر درای باریک من ٭ ش فاعل آرند نه نان خادمه نوشابه صورتگران در وقت آوردن تصویرات بیرون از شهر ش
بماند بدی کذا افیده و قوانند که فاعل صورتگران باشد و نزدیک من بنا بر آوردن تصویرات در شهر وی ٭ بجان خواهم آن نقش را
در نوشت ٭ ز هر کس که این نقش دارد نشست ٭ ش کلمه را علامت اضافت نوشت ای در نوشت آن نقش ز هر کس
متعلق نشان خواهم یعنی معلوم کنم که این نقش آنکه صفت هر کس یعنی معلوم میکنم در تحریر آن تصویر بنوازد چی دیگر شخصی را که
این تصویر صورت ذات اوست و در نسخه اصلی و بعضی نسخ که بجای این نقش این از که دیده شد سهو است ٭ چو گویند نقش فلان
پادشاست ٭ پذیرم که این نقش نقشی ست راست ٭ ش ای پس از ملاحظه من در نقوش شاهان چون بمن گویند که نقش
فلان پادشاه است تحسین مسلم دارم گفته ایشان را که مطابق رای باریک من است کذا افیده ٭ پس از ناخن پای تا فرق سر ٭ نگارم
بهر صورتی در نظر ٭ ش در تفسیر یا بهر صورت و نظر مفعول نگارم ٭ ز هر سالخوردی و هر تازه ٭ بگیرم بقدر وی اندازه ٭ ش
سالخورد و پیر تازه و جوان بگیرم ای معلوم کنم اندازه نیک و بدای بدین ملاحظه معلوم کنم که او نیک قسمت یا بدخوی ٭ بد و
نیک هر صورتی زین قیاس ٭ شناسم که هستم فراست شناس ٭ ش تفسیر بیت سابق ٭ شب و روزی با چاره سازی
درین پرده باخود ببازی نیم ٭ ش بی چاره سازی بیکار و غافل بودن چنانکه از لفظ بازی می آید یعنی در پرده عصمت
باین چنین کارها که مذکور شد مشغولم ٭ ترازوی همت روان میکنم ٭ سبکسنگی خسروان میکنم ٭ ش ترازوی همت
همت روان میکنم ای برپا میکنم و این بیت سر کلام است و استمالت سکندر یعنی همه خسران روی زمین را حقیر میدانم که در
ترازوی همت من سبک سنگ و بی قیمت اند کذا افیده ای سوای قوای سکندر و دیگران در خاطر من قبول نمی آیند چنانکه گفت
٭ دگر نقش کان یافتم در پرند ٭ خیال تو آمد مرا دلپسند ٭ ش پرند نشان حریر حلیه شناسی ٭ که با جان به مهر آشنائی
برآزرم غسر و گواهی دهد ٭ ش این بیت صفت خیال سکندر است مهر متعلق آشنائی و مدآزرم یعنی بعزت و حرمت ای
خیال تو با جان من بمهر و محبت آشنا میشود و بعزت و حرمت تو گواه است فهذا المهر پیش آمده ام کذا افیده ٭ چو گفت این سخن
با سکندر دلیر ٭ ز تخت گرانمایه آمد بزیر ٭ فرو ماند شه را بدان شرمگاه ٭ که یک تخت را برنشاید دو شاه ٭ ش فرو ماند ای
بگذاشت تنها و شرمگاه حیا درست یعنی مسند نیز آمده و مصراع ثانی بیت لاحق مقوله خواجه است و کلمه را زائد است و مولانا
گفته که را علامت اضافت معنی کلمه برست ای بالای یک تخت ٭ نه بینی دو شاه است شطرنج را ٭ که بر هر دلی فو کنند رنج ر
ش هر دل ای دل هر دو شاه فاعل شطرنج ٭ پری چهره چون از سر تخت خویش ٭ فرود آمد و خدمت آورد پیش ٭ ش
ادب آورد و همچون خادمان فرو نشست ٭ عروسانه بر کرسی زر نشست ٭ شهنشاه را گشت آمین پست ٭ بیت

... پیدا است نوشابه آن شاه را و الله اعلم ...

ایشان را با تش تیغ می‌سوزم و در منگان دریا آتش زنم و از سینه ایشان چراغ افروزم هم ز مهرم بکش سوی پیکار خویش * گرفته
فرن با گرفتار خویش * ش گرفته فرن طعنه فرن ای سخن ملال انگیز بگو با من که گرفتار و اسیر محبت توام هم منه خار تا در نیفتی
بخار * رهاننده شو تا شوی رستگار * ش ای در راه محبت من خار میفشان و از من ملال را دور کن تا تو از من ملول و
تنگدل نشوی رهاننده شو ای خلاصی بخش شیمرا از دل گرفتگی که مرا از ملال انداختی تا خود از دلگیری خلاص شوی کذا فی فید
دار عهدها کنون با من عهد ایمان کن تا ترا خلاصی بخشم و بی رنج بخانه باز روی هم تو آنگه که بر من شوی دستیاب * زن بیوه را
داده باشی جواب * ش ای در صورت غلبه خود بر من هیچ نکرده باشی که هر زن بیوه غالب آمده باشی و بیوه زنان
گفته که شوهری نداشت هم من از با تو چیرم به هنگام کین * تو شوم قائم انداز روی زمین * ش چیرم غالبم و قائم انداز
غالب و قائم دارنده بازی خنگ بر روی زمین که مانند بساط شطرنج است هم در ین هم نبردی چو روباه و گرگ * تو سرکوچک
آئی و من سر بزرگ * ش در ین هم نبردی یعنی مقابله شدن سکندر با نوشابه و چون روباه و گرگ صفت هم نبردی است
ای چنین مقابله که مانند مقابله روباه و گرگ است پس نوشابه خود را روباه گفته و سکندر را گرگ قوی فرموده تو سر
کوچک آئی ای خفت حاصل کنی یعنی در جنگ تو با من در صورت خفت تست و مرا عزت و شرف است چنانکه پیشتر مرقوم
شده آنکه تو بهر صورت از من زبونی بری و من غالب آئیم کذا فی فید هم چنین آمده است از رقیبان پیر * که با هیچ نادا نشست
گشتی بگیر * ش رقیبان اینجا بمعنی لغوی است ای حکیمان عالم که خود را نگهدارند از خفت و بی حرمتی کذا فی فید و در نسخه
شارح نقیبان است بمعنی مهتران و نادا نشست اگرچه در محاوره فارسیان بمعنی مفلس و بیحیا آمده است اما اینجا بمعنی
کمینه و فروتر است که حماقت مقابله ندارد هم که گر بر جهد بر تو چیری کند * بگو شد بجان تا ترا افگند * ش علت
گشتی بگیر است و بر تو چیری کند بمعنی دم افتخار زند جزای شرط و مصراع ثانی علت چیری کند یعنی اگر آن کمینه بر جهد و بر تو هنگام
جنگ غلبه کند البته دم افتخار زند زیرا که همگی جهد وی برای افگندن تست کذا فی فید و این معنی به مناسبت بیت سابق نیست
گفته ق تو سر کوچک آئی و من سر بزرگ الخ و گر به ظاهر نیست که مصراع ثانی تفسیر چیری کند است فافهم هم تنم گرچه
هست از مقیمان شهر * دلم نیست غافل ز شاهان دهر * ز هندوستان تا بپایان روم * ز ایران زمین تا به آباد بوم *
ش مولانا فرموده که آباد نام و لقب خانه کعبه است که ابراهیم در حق مکه معظمه بآبادی دعا کرده است پس آباد بوم
بمعنی زمین کعبه است ای از ملک ایران تا ملک عرب صورتگری را فرستاده ام و نقش هر پادشاه نویسانیده ام و تواند که
آباد بوم بمعنی اقصای آبادانی عالم باشد ای از ایران زمین تا اقصای عالم که محاذی اوست در جنوب و شمال هم
فرستاده ام سوی هر کشوری * فراست شناسی و صورتگری * ش فراست شناسی الخ ای قیافه دان و صورتگر هر دو
صفت موصوف محذوف است ای مردی فراست شناسی و صورتگری را فرستاده ام و قیافه علمیست که از هیئت و حلیه
آدمی و صورت بدن او افعال حمیده و خصال ذمیمه او و علامات جوانمردی و چالاکی و خلاف آن معلوم گردد چنان که

چه در موید یست که گِل پوشیدن آفتاب یعنی خس پوشی کردن چیزیست که بغایت مشهور باشد و این کلام ضرب المثل ست
هم بفرمود کاره کنیزی بدان * حریری بروپیکر خسروان * ش روان شتاب هم یکی گوشه از شُقّه آن حریر *
بدو داد و کین نقش بر دست گیر * ش شُقّه بالضم والتشدید پاره از حریری و نوعی از لباس ابریشم اینجا بمعنی ثانی
مرادست و اضافتش بحریر بیانی ست بدو دادای بدست سکندر سپرد و این نقش اشارت بتصویریست که بر شُقّه
آن حریر بود هم ببین تا نشان رخ کیست این * درین کارگاه از پی چیست این * ش این کارگاه یعنی شُقّه
حریرکه جامع نقوش سلاطین بود از پی چیست ای برای شناسائی دیگران ست که انکار نمی کنند هم اگر پیکر خویشتن ست
چندین مکوش * بابروی خویش آسمان را مپوش * ش مکوش آرزوی تعصب مکن و مصراع ثانی تفسیر آن و بابرو
پوشیدن آسمان را امر محال ست همچون پوشیدن آفتاب بخاک هم و گر نیست نقش تو رستی ز غم * جوانی مبر خدمتی نیز هم *
ش خدمتی بیای عظمت ای پیشکش بسیار هم بسکندر با خود ببر هم سکندر بفرمان او ساز کرد * حریر نوشته ز هم باز کرد *
ش ساز بمعنی سازش ای فرمان نوشابه را قبول کرد و دیدن نقش حریر را در پیش نمود هم بعینه در صورت خویش دید *
ولایت بدست بد اندیش دید * ش ولایت والی شدن و غالب بد اندیش مدعی که نوشابه باشد هم ستیزه وران کار
نامد صواب * فرو ماند یکبارگی در جواب * ش ستیزه تعصب آن کار اشارت بدیدن پیکر حریر هم تبر سید و شد رنگ روش
چو کاه * ببالای خود برد خود را پناه * ش والای خود یعنی حق تبارک و تعالی را علامت اضافت پناه است هم خود آفت
نوشابه کان تند شیر * هراسان شد از تندی آمد بزیر * ش ای از شان و شوکت سابقه بازآمد هم بدو گفت کای خسرو
کامگار * بسی بازی آرد چنین روزگار * ش بازی عبارت از کارهای مخالف و چنین ای همچون آمدن تو بخانه من بیگانه
هم میندیش و مهر آرایش دوان * هم این خانه را خانه خویش دان * ش میندیش ای مترس از من و فی هراس مشو و مولانا
فرموده که سکندر را هراس پیدا شده بود یکی کشته شدن از دست نوشابه دوم محبوس ماندن نزد وی پس وقتیکه نوشابه میندیش
گفت سکندر از هراس قتل بیهراس شد چنانکه خواهد گفت ع بجای چنین دلبر مهربان * اما هراس حبس باقی ماند تا آنکه نجات
یافت هم تو تا من کنیز پرستنده ام * هم اینجا هم اینجا یکی بنده ام * ش اینجا در خانه خود اینجا در خانه سکندر هم تو نقش چو
زان نمودم نخست * که تا نقش من بر تو گردد درست * ش نخست ای در اول نوبت پیشتر از صحبت دوستانه تو نقش
من دیدی من که صاحب شوکتم و از احوال سلاطین غافل نیستم هم اگرچه زنم زن نیز نیستم * ز کار جهان بیخبر نیستم *
ش ای داننده کار جهانم هم منم شیرزن گر تویی شیرمرد * چه ماده چه نر شیر وقت نبرد * ش شیر زن
جنگ آور و تیز خشم چنانکه گفت هم جو بر جوشم از خشم چون تند میغ * ز آب آتش انگیزم از دود میغ * ش آب ای
از تیغ زدن که مانند میغ دود و انگیزست هم کفلگاه شیران در آرم بداغ * ز پیه نهنگان فروزم چراغ * ش
کفلگاه جسم نشیمنگاه پس درین تخصیص اشارت ست که شیران از جنگ من گریزپای شوند من تعاقب کرده کفلگاه

بنازت تیغ یکی کیمی مباش ٭ ش ازین پیش پیش ازین آفرینی بیای مقصد کی یکیمی بیائی نسبت ای صاحب یکیه کاتب دوام کننده بر یک امر
هم ستیزه میاور درین داوری ٭ که پیداست نامت بنام آوری ٭ ش ستیزه میاور ای غضب و زور مکن درین معامله که خود
می گوئی نام آوری عظمت و بزرگی ای نام تو از عظمت حال تو معلوم میشود که خود سکندری هم پیداست بزرگست و باست
بزرگ ٭ نهفته مکن شیر در چرم گرگ ٭ ش ای خود را در لباس رسولی هم فرستاده را نیست این دسترس ٭ که با شاه تندی
بیارد نفس ٭ نه جباری خویش را کم کند ٭ نه در خدمتم پشت را خم کند ٭ ش عطف ست بر مصراع ثانی ای رسول را این
امکان نیست که پیش ما عظمت و شوکت خود را کم نکند و سلام ما بجا نیارد بلکه آن رسول سرکش چنین کند که بدرگاه من هم
در آید به تندی و خونخوارگی ٭ بجوشد که را باشد این یارگی ٭ ش خونخوارگی همان تندی و سخت گوئی و این یارگی این طاقت
که به تندی در آمدم چنانم نشانهای پوشیده هست ٭ که در راز پوشیده آید بدست ٭ ش ای قیافه شناسی هم دارم و
بیان ترا شناخته ام و یا اشارت بتصویرات شاهان که نوشابه نزد خود داشت هم جوابش چنین داد شاه دلیر ٭ که ناید
ز روباه پیغام شیر ٭ ش ای پیغام گذارنده از شیر هم شیر میباشد نه روباه زبون ٭ هم اگر من بچشم تو نام آورم ٭
سکندر نیم نیز پیغام آورم ٭ ش یعنی همچون سکندر شاه من هم عظمت و شان دارم هم مرا پیام بزرگان چه کار ٭ تصرف
نیاید درین پرده بار ٭ ش با پیام بزرگان ای تصرف کردن در پیام شاهان چنانکه از مصراع ثانی پیداست و این پرده
اشارت به پیام بزرگان یعنی درگذر از پیش پیام سکندر تندی را از آن کم نکرده ام که در پیام بزرگان تصرف راه نیابد ای افراط
تفریط نیاید کرد پس چنانکه او به تندی پیام کرده است من هم بدان تندی عرض میکنم هم اگر تندی زد پیغام هست ٭ تو دانی از آن
که این نقص نیست ٭ ش تندی بد و یا کنایه بای تنکیرست این نقص نیست ای پیغام تند فرموده و فعل دانی محذوف است
تو میدانی شوکت خود را و هم عظمت شاه سکندر را که رسول او یم هم اگر در میانجی دلیر آمدم ٭ نه از زر و به از نزد شیر آمدم ٭
ش میانجی پیغام گذاری هم در آئین شاهان و رسم کیان ٭ پیام آوران این اندازه زبان ٭ ش علت ثانی است
برای دلیر آمدن در پیام گذاردن و ذکر کیان بعد شاهان بنا بر آنست که نوشابه بنسل کیان تفاخر میکرد هم چو پیغام شاه تو
کردم پدید ٭ مزن تیره قفل را بر کلید ٭ ش ای با من خلاف رسم شاهان و آئین کیان روا مدار و مرا اسیر کردن
مخر بانی که رسولان از زبان خوردن ایمن باشند پس تیره قفل بر کلید زدن عبارت از کار واژگون کردن است چه رسم
آنست که کلید را بر تیره قفل زنند نه بالعکس هم جوابم بغرهای گفتن بر آن ٭ که تا ره نوردم سوی خانه باز ٭ ش بر انداز نهفت
و میان نمی آمی بشورش و فساد هم برآشفت نوشابه زان شیر دل ٭ که پوشید خورشید را زیر گل ٭ ش ای نوشابه گرم شد
از آنکه سکندر شاه عمداً انکار امر بدیهی کرد هم محابا رها کرد و شد گرم خیز ٭ زبان کرد بر پاسخ شاه تیز ٭ ش مصراع ثانی
تفسیر گرم خیز است ای در چهره شوخی آورده و جواب شوخ داد و محابا یعنی محبت کردن و نرمی و به مهربانی پیش آمدن هم که با
چو مشهود دست کوشیدنت ٭ بگل روی خورشید پوشیدنت ٭ ش کوشیدن زور و تعصب کردن در آن کار که بدیهی است

بامید پاسخ سر افگنده پیش ٭ ش ای منتظر جواب نوشابه شدم پاسخ نمودن زن هوشمند ٭ ز یاقوت سربسته بگشاد بند ٭
ش پاسخ نمودن جواب دادن یاقوت سربسته لب سرخ خاموش م که باد آفرین بر تو شاه دلیر ٭ که پیغام خود را گذاری چو شیر ٭
ش و در نسخه مولانا چنین ست ع که آباد بر چون تو شاه دلیر ٭ آباد بمعنی آفرین نوشته چو شیر ای دلیر و بیا کام خیان
آرام دل ای پهلوان ٭ که با این سر و سایه خسروان ٭ ش سر و سایه خسروان عظمت و شان شاهانه م میانجی نه فرستاده
آزاده ٭ فرستنده گه نه فرستاده ٭ ش ای مرسل هستی نه رسول م پیام تو چون تیغ گردن زند ٭ که از هر که بینی تیغ بر سر زند
ش چون تیغ گردن زند ای پیغام تو چنین سخت ست و درشت این تیغ اشارت به سخت گوی بشاه فوقه من ای بجز شاه دیگر را
مجال این سخت گفتار نیست م ولیکن چو شه تیغبازی کند ٭ سر از تیغ او سرفرازی کند ٭ ش ای چون شاه خود این
تیغ زنی میکند و پیغام خود بدرشتی میگذارد و پس سر شاه ازین تیغ زدن بلند میگردد و کامیاب میشود حاصل آنکه غرض اظهار
عظمت خود است کذا افید ابهام آنکه باین تندی سر تو زیر تیغ من خواهد آمد م ز تیغ سکندر چه رانی سخن ٭ سکندر توئی چاره خویش
کن ٭ ش جواب بیت آن بیت ع کجا تیغی از تیغ من تیزتر ٭ آنچ چاره خویش کن ای چاره خلاصی خود کن چنانکه
از بیت لاحق واضح ست م مرا خواندی و خود بدام آمدی ٭ نظر پخته تر کن که خام آمدی ٭ ش ای درین آمدن خامی کردی
که گرفتار شدی ٭ م فرستادت اقبال من پیش من ٭ زهی طالع دولت اندیش من ٭ ش دولت اندیش بمعنی خیرخواه ای سلطنت
ترا نام من مقرر کرده است و سلطنت افزای صفت طالع است که مضافست بمن م جهاندار گفت ای هنرور بخت ٭
تیز هوش مکن خیر بفرمان بخت ٭ ش تیز هوشی مکن ای خیال را بگیر مکن که بخت کمینه تو این فرمان روائی ندارد که سکندر را بدام
تو آرد کذا افید و شارح را این معنی فرمان را بمعنی مقدار گفته ای بمقدار بخت خود فکر کن که سکندر چگونه بدام تو در آید و یا آنکه
بمقتضای بخت سکندر فکر کن که بخت او تقاضای آن نکند که رسول خود هم خود شود انتهی کلامه و آنچه بعضی نسخ بجای بخت در
مصراع ثانی سخت واقع شده تصحیف ناسخان ست و شارح در معنی آن گفته که از جانب سکندر بخبر فرمان سخت و سخن درشت چیزی
تصور مکن که او بس غضبناک ست و از چنین پیغامها میفرستد اگاه ملائم بیت لاحق معنی اول ست م سکندر محیط ست من جوی
آب ٭ منه تهمت سایه بر آفتاب ٭ ش سایه ای سایه سکندر که رسولی ست و آفتاب خود سلطان سکندر یعنی مرا که رسولی
سکندرم خود سکندر مپندار که مرا سکندر خواندن در حقیقت آفتاب را سایه گفتن ست م مرا چون نهی در عیار کسی ٭ که پایی چو من
پاسبانش بسی ٭ ش چون بمعنی چگونه و عیار بمعنی ترازو و مصراع ثانی صله کسی و پاسبان خدمتگار م دل خود ز بدعهدی آزاد
کن ٭ ازین خو تو شاه را یاد کن ٭ ش بد عهدی خیال اسیر کردن سکندر و ازین ای از اسیر کردن سکندر که بچشم تو من سکندرم م
سکندر چه گوئی چنان بیکسیست ٭ که حمال پیغام خود دس ست ٭ ش سکندر رای در حق سکندر بیکسی بی مددگاران و رسولان
و مصراع ثانی بیان چنان م به درگاه او بیش ازان هست مرد ٭ که او را قدم رنجه بایست کرد ٭ ش بیان زایدی مردان هوشمندان ازان
زیاده اند که خود رسول خود شود م مگر یار نوشابه هوشمند ٭ ز نوشین لب خویش بگشاد بند ٭ که زین بیش بر دلفریبی مباش ٭

ای از شاهی سکندر بر وی هیچ خاطر نگردد باین معنی که نگویید من ترا شناخته ام م سکندر برسم فرستادگان ❊ نگهداشت آئین
آزادگان ❊ ش ای رسم دانایان که خود را هنگام مصلحت از دشمنان بلباس دیگر می پوشند م درودی پیایی رساند ش
نخست ❊ فرستادگی کرد بر خود درست ❊ ش درودی ای سلامی که از سکندر بود و فرستادگی ای رسالت از دی
م پس آنگه گزارش گرفت از پیام ❊ که شاه جهان داور نیکنام ❊ چنین گفت کای بانوی نامجوی ❊ ز نام آوران جهان
برده گوی ❊ چه افتاد کز ما عنان تافتی ❊ سوی ما کی روز نشتافتی ❊ ش چه افتاد ای از ما چه زبونی واقع شد که
بنابرآن سوی ما نیامدی چنانکه میگوییم م زبونی چه دیدی که توسن شدی ❊ چه بیداد کردم که دشمن شدی ❊ ش دشمن
شدی ای از ما عنان تافتی و روی گردانیدی چنانکه از لفظ توسن پیداست چه کره توسن از دست سوار زلون عنان
می تابد و مخالف شده رام او نگردد م کجا تیغی از تیغ من تیزتر ❊ زپیکان من آتش انگیزتر ❊ ش ز پیکان الخ ای کجا
پیکانیکه از پیکان من آتش انگیزتر و سوزنده تر است م که ز من بدانکس پناه آوری ❊ همان به که سر سوی راه آوری ❊ ش
کاف اول رابطه بین الجملتین است برای غایت ای از من الخ بدانکس ای بآن تیغ زن و تیرانداز که از من قوی تر باشد چنانکه
از بیت سابق مفهوم میشود و مصراع ثانی تفریع است ای چون از همه سلاطین قوی بازوام ترا همین بهتر که سوی ما روانه شوی
م بدرگاه من پای خاکی کنی ❊ ز خورشید تم تر سناکی کنی ❊ ش پای خاکی کنی ای بخاک آلوده کنی در آمدن خود بسوی ما
و خورشید در غضب شدن که خشم سلاطین مانند آتش است م چو من ره بدین مملکت ساختم ❊ بر و سایه دولت انداختم ❊
ش این مملکت ملک بردع برداع بران همگی است و تعجبی ننشیح تو است م کم چون نستی بدرگاه من ❊ چرا از تو بیچیده از راه من ❊
ش خراج الخ خراج است چون معنی چرا ای چرا بدرگاه من نیامدی م بمیخانه و میوه زیب هم دهی ❊ بنقل و بریحان فرهم دهی ❊ ش
نقل بالضم انواع خوردنی و ریحان شراب سرخ بیت مصراع ثانی تفسیر اول است چه میخانه عبارت از لوازم بزم عیش است مثل میوه
و شراب و کباب و امثال آنها مثل صراحی و پیاله و طبق و جز آن و زیب بمعنی فریب و بازی دادن چنانکه از مصراع ثانی واضح
گردانیده و علی هذا گفته که میخانه ظرف شراب است قابلیت فرستادن ندارد و لیکن در اصطلاح معاشران صبوحی کش کنایه از چیزی است
که چون کسی مهمانی فرستند آلات شراب را نیز میفرستند آنرا میخانه گویند چنانکه اگر کسی را جانوران شکاری از شکره و باز
و بحری بخشند چنان گویند که شکارخانه او را بخشیدم و چون چند اسپان بخشند گویند که فلان را پایگاه اسپان بخشیدم حال آنکه
شکارخانه و پایگاه اسپان ظرف غیر منقول است م پذیرفته شد آنچه کردی نخست ❊ پذیرا شو اکنون برای درست ❊ ش
پذیرفته شد ای معاف داشته شد آنچه در آمدن تغافل کردی و در ایهام قبول کردن مهمانی پذیرا شو ای پذیرنده راه شو و
استقبال ما کن برای درست بفکر صائب که عبارت از صلح و اخلاص است م مرا دیدن تو بفرهنگ و رای ❊ همایون
تر آمد ز فر همای ❊ ش بفرهنگ و رای یعنی دیدن تو به صلح و اخلاص تمام عزیز است ما را از فر همای که دولت می بخشند م
چنان کن که فردا بهنگام بار ❊ خرامی سوی درگه شهریار ❊ ش هنگام بار ای وقت بار خاص عام م شهنشه چو بگذارد این پیغام خویش

سکه آن چیز بنظر درنیاید کذا افید مانچه علی شیر یعنی اشک ریزان نوشته ای چشم ببینید و از تاب آن گوهر ها اشک می ریخت چنانکه
از دیدن جرم آفتاب چشم پر آب میشود اگرچه بمبالغه شاعرانه بجاست اما لطافت معنی در توجیه اول است هم تابنده یاقوت
درخشنده لعل ٭ خرامنده را آتشین گشت نعل ٭ ش یاقوت تابنده و لعل درخشنده همان یاقوت و لعل که آویزه گوش
آن کنیزان بود و مولانا فرموده که این هر دو را بالای سر نگذاشته بودند ٭ خرامنده کنایه از نظارگی چنانکه از سابق در مصرع
خاص سکندر شاه و نعل آتشین عبارت از بیقرار است ای نظارگی از نظاره آنها فریفته و بیقرار میشدند و مولانا نظر
بر بیت سابق کرده چنین فرموده که نعل اینجا خطا است چه نظاره نظارگی را شخص خرامنده قرار داده است که نعل پای او
آتشین باشد پس آتشین نعل یعنی سرخ است ای شخص نظاره از کثرت دیدن یاقوت و لعل رنگ سرخ یافته بود یعنی چشم او
پر از سرخی شده بود ٭ هم نگر کان و دریا بهم یافتند ٭ همه جوهر آنجا بمیدان افگنند ٭ ش بیان کثرت جواهر کانی و بحری است یعنی
همه جوهر یعنی همه جوهرهای خود دست هم زن زیرک از سیرت شان او ٭ در آن داور شد هراسان او ٭ ش زن زیرک نوشابه
داور مرجع رسول و ران داور ای در آمدن رسول بدستور بدو گوید که دلیرانه نزد تخت او بیامد و بجای خود نه ایستاد هراسان او
یعنی ترسنده از وی پس شان بشین معجمه یعنی قدر و مرتبه است نه بسین مهمله یعنی رسم چنانکه شارح گفته و آنچه بعضی نسخ از شوکت
شان او دیده شد و اصح نیست هم که این کاردان مرد آهسته رای ٭ چرا رسم خدمت نیارد بجای ٭ ش علت هراسیدن است
و آهسته رای یعنی دانا کذا فی الموید و رسم خدمت سلام و تعظیم پس در دل گفت که هم وه کرده باید شر و بندگی ٭ که از نیاز ندارد
شکوهندگی ٭ ش ای از شوکت و سلطنت با هیچ هیبت و عظمت ندارد و تمام بیباک است پس شیوه بندگی و تفحص حال او باید کرد
که این کدام کس است هم ز سر تا قدم دید در شهریار ٭ زر پخته را بر محک زد عیار ٭ ش زر پخته کنایه از سکندر که تمام هوشیار
و زیرکار بود و را علامت از خلافت عیار است بسوی زر پخته و عیار بر محک زدن امتحان کردن و معلوم نمودن هم چو نیکو نگه
کرد بشناختنش ٭ بر تخت ارزانکه بنواختنش ٭ ش شین مضاف الیه را مکاه است ای سکندر را در حالیکه ایستاده بود بدید
و شناخت و بالای تختش جای داد هم خبر یافت از شه که اسکندر است ٭ نشستن بر تخت او در خور است ٭ ش تفسیر بیت
اول است هم ز پیروزی هفت چرخ کبود ٭ به بنشسته داد بر شاه عالم درود ٭ ش ز پیروزی متعلق و داد دست و درود یعنی دعا مفعول
یعنی نوشابه بسیار دعا کرد که بر شاه عالم از هفت فلک پیروزی و فتح نصیب نازل باد کذا افید و تواند که معنی چنان باشد که از پیروزی
آسمان که سکندر را حاصل بود بروی ثنا کرد که عجب فیروزی است انکه ترا آسمان داده است هم چو شیند و نوشابه نوه نخر گرد
نخستین نمود از آزرم کرد ٭ ش ای با سکندر تمام نرم زبانی کرد و در اول رو ثلث باد و تخت گفت گر تو خود سکندری تا انجام
او نشنود چنانکه سفیر باشد هم بگو در شهی هیچ بروی ٭ بدید ٭ که بر قفل تو هست ما را کلید ٭ ش ای ابر سکندر را ز پادشاهی
ظاهر نکرده بلکه رسول خود سکندر را چنین گفت که بر قفل تو ای بپوشیدن تو پادشاهی خود را در لباس رسولی ما را کلید است
ای طاقت گشادن ما اظهار پادشاهی تو کردن سکندر افید و تواند که مصرع ثانی بیان پیدا کردن شاهی باشد

ای آن رسول هیبت بسیار دارد هم برآراست نوشابه درگاه را + بزر درگرفت آهنین راه را + ش آهنین راه حضرت سنگبار
او که دران مردان را راه آمدن نبود یعنی آن حضرت سنگبار خود را از دروازه تا مسند خویش تمام زرین ساخت و فرش زرتب انداخت
کر شاهان در وقت باردادن رسولان را چنین فرش اندازی کنند هم پری چهرگان را بصد گونه زیب + صف اندر صف آراست
آن دلفریب + ش اشاره به نوشابه صاحب جمال باکمال هم برآمود گوهر بمشکین کمند + فروهشت بر گوهرآگین پرند +
ش برآمود ای بیاراست نوشابه بمشکین کمند گیسوی سیاه چنانکه میر علی شیر نوشته که دران زمان زلف را به در و گوهر
می آرایند و در طبق زرین می پرایند و بر معجر و چادر گوهرآگین می اندازند و فروگذارند انتهی کلامه پس گوهرآگین صفت مقدم
پرند ست یعنی نوشابه گیسوی خود را که بگوهر برآمود و بر چادر دیبای مرصع بجواهر بود فروهشت چنانکه رسم زنان آن دیار ست کذا فی الحل
و مخفی نیست که برین معنی ظاهر کلام مصراع اول آن بود که بای بمشکین کمند داخل بر گوهر بودی لیکن برای مبالغه چنین ادا
کرده که جواهر را بزلف خود آرایش داده نه زلف را بگوهر واگر آمودن بمعنی آمیختن باشد چنانکه بعضی گفته اند خود ظاهر ست
هم درآمد بجلوه چو طاوس باغ + درافشان و خندان چو روشن چراغ + ش فاعل درآمد نوشابه هم بر اورنگ شاهنشهی
بر نشست + گرفته ترنجی معنبر بدست + ش ترنج معنبر غلوله مرکب از چند عطریات و خوشبوها که برای بوییدن و نشاط
بدست دارند و این وضع رسم ملوک ست و بتازی آن را المخلخه گویند و بپارسی دست افشار هم بفرمود کائین بجا آورند +
فرستاده را در سرا آورند + ش آئین رسم آوردن رسل چه پیداست که بهر کسی که شاهان رسول میفرستند آنکس رسول را
نزدیک خود خوانند و حقیقتش خود دریابد کذا فی الحل پس مصراع ثانی بیان آئین ست و توان که آئین اشاره باکرام سکندر باشد
در هنگام خواندن او بدرگاه نوشابه هم وکیلان درگاه ایوان او + بجا آوریدند فرمان او + ش ای از زنان خادمه درگاه
او که وکیل کارگزار او بودند رسول را در سرای آوردند پس درگاه ایوان یعنی درگاهی ست که دران ایوان خاص بود
هم فرستاده از در درآمد دلیر + سوی تخت شد چون خرامنده شیر + ش ای بجانب آن تخت که نوشابه بران نشسته بود
دلیرانه روان شد از عادت رسولی درگذشت هم کمربند و شمشیر بگشاد باز + برسم رسولان نبردش نیاز + ش ای تعظیم او
نکرد و سلام رسولان و زمین بوسی بجا نیاورد هم نهانی دران قصر زیبنده دید + بهشتی طرازی فریبنده دید + ش نهانی
ای پوشیده از نظر نوشابه دران قصر ای در سرای قصر او چنانکه از مصراع ثانی می آید بهشتی یعنی بسیار آراسته صفت مقدم
سرای ست فریبنده ای دل رباینده نظارگی هم پر از حور آراسته چون بهشت + بساط زمین گشت عنبر سرشت + ش
حور زنان خدمتگار او عنبر سرشت ای بس خوشبوی ای از سبب خوشبوی آن زنان و یا از کثرت ریاحین طیبه هم زبس
گوهر گوش گوهر کشان + شده چشم بیننده گوهر فشان + ش گوهر گوش گوهری که آویزه گوش باشد و گوش معنا فیست
گوهرکشان که همان زنان باشند و گوهر فشان مراد از خیال گوهرهای چشم بیننده سوای آن گوهرها چیزی را نمیدید یعنی گویا
گوهری افشاند آن چشم ای پرگوهر شده و پیداست که چون چیزی در چشم نظارگی بسیار جای کند و خیالش در دیده پر شود

که از نزول سکندر حلقه بگوش بود برای مراعی او سر برون می فرستادم ز بس مرد میها که آن نزد نمود + زبان در زبان گیر کشش
می شود + ش مرد میها سخاوتهای بسیار که عبارت از فرستادن تحفهاست زبان در زبان ای بسیار بسیار م
ملک را بدیدار آن دلنواز + زمان تا زمان بیشتر شد نیاز + ش آن دلنواز نوشابه و نیاز آرزو م بدان تا خبر یابد از
راز او + به بیند دران مملکت ساز او + ش علت زیاده شدن نیاز شاه است که از راز او یعنی احوال پوشیده نوشابه
ملکه بر وجهی اشتیاق شاه بدیدار آن دولت پناه برای اطلاع یافتن بود تا معلوم کند که دربار شاهی و سامان
ساز از جمعیت لشکر و کیفیت مانده و بود و مال و دولت او و جز آن چگونه است که از قدم قدمگاه او نگر تا کجا است
حکایت دروغ است یا هست راست + ش قدمگاه مرادف دستگاه است که اسباب و دولت را گویند تا کجا است از چند
و حکایت به معنی احوال نوشابه که از مردم آنجا در حکایت و نقل شنیده است که افسانه بود یا است و تا اندکه
قدمگاه عبارت از قصر و کاخ نوشابه باشد که در آن نشست و برخاست می دارد رفتن سکندر نزد نوشابه
بلباس سفارت + م چو شد بزیر انعل زر بست رو + برآمد برین شاه گیتی فروز + ش شد بزیر یعنی مانند
نام اسپ شیرین که او اسپ شبرنگ بود و بخشیده پرویز و وی ... انکه در دشت ... لود
ماده را حاجت گشتی ... فرج خود را بآن اسپ مالیده ... و بقدرت الهی باردار گشته ... بچه زاده ... چنانکه شبدیز اسپ گلگون
زنان اسپ شبرنگ زاده اند کذا حال حلی شبدیز انجا شبدیز کنایه از آسمان کبود است و از صبح چنانکه علی شبدیز نوشته شبدیز به معنی
اسپ سیاه است چه دیز به معنی سیاه و کبود است لیکن شبدیز به معنی اسپ سیاه است که برنگ تاریک باشد و نعل زر آفتاب
یعنی چون سائیس روز بر اسپ فلک نعل آفتاب را بست ای آفتاب برآمد سکندر شاه بعزم دیدن نوشابه برین آمد سوار شد
یعنی تخییل مصراع اول بملازمت حال سواری شاه است که گویا بران شبدیز سوار شد م برسم رسولان برآراست کار +
سوی نازنین شد فرستاده وار + ش برسم رسولان مانند رسولان و کار اسباب رفتن از جامه و غیره سازی سوی م خواند
بلند درگه خرانه + زمانی برآسود از آن ترکتاز + ش دهلیز یا بکسر در خانه امیر که در دروازه باشد کذا فی المؤید آنجا
دالان درگاه نوشابه مراد است که قریب دهلیز بود و از آن ترکتاز آمدن سکندر به نوشابه که شتابانی بود و ماندگی در مانده شد م
در و درگهی دید بر آسمان + زمین بوس او هم زمین هم زمان + ش در روا درگه و دالان فراخ آمد بر آسمان یعنی بلند نکته
سلامی وخادم مطیع اهل زمین آنجا سلامی آن درگاه والا بودند و در زمانه هم تابع آن بود م پرستندگان زو خبر یافتند +
بر بانوی خویش بشتافتند + ش پرستندگان زنان خدمتگار نوشابه از آمدن رسول سکندر مطلع شدند م
نمودند کز درگه شاه روم + یکی فرخی یافت زین مرز و بوم + ش نمودند عرض کردند و مصراع ثانی صفت شاه روم رسول
رسیده است با رای و هوش + پیام آوری چون فرشته خموش + ش چو فرشته پیغام رسان پیش از دواعی رسالت ساکت
باشد م ز سر تا قدم صورت ایزدی + بدیدار او فره ایزدی + ش فره بالفتح و التشدید بمعنی فر که بمعنی عظمت و شکوه است

ش دگر باره ای بعد از فراغ عبادت رامشگران همان کنیزان که سرود کنند هم شب و روز زنگوله زدار و غنان + برون آمد این همین
چون شب آمد خیابان + ش عنان قصد و عزم هم از شب فارغ ست از پرستشگری + نه روز از تماشای جان پروری ش
ش تفسیر چنین بین و خیابان هست جای بپروری عیش و عشرت راندن که موجب راحت جان ست هم خورند از پی آرد و یاران ق
نجم کار او کارداران او + ش فاعل خورند کارداران آن غلامان کار کنند وی او که در جمیع اسباب عیش او ساعی اند و یاران که
زنان خدمتگاره و کار او ای کار نوشابه عبارت از معاش او لیکن در مصراع ثانی تعرضیه ذکر یاران در صدد حذف معطوف ست
ای نجم کار او و کار یاران او آن کارداران مخمور ندهم شه این داستان نا پسندیده داشت + تمنای آن نقش نادیده داشت + ش
این داستان احوال نوشابه که مذکور شد ناپسندیده داشت ای بشنیدن آن خوش شد و نقش نادیده نوشابه تتبع او و کلمه داشت
بمعنی در دل آوردن و گذشتن خود معائنه کنم هم شستستگی در میان آب و گیاه + بگوهر گرامی تر از کیمیا + ش ای در ذات خود آن زمین یا
دسوار در وبع گرامی تر بود از کیمیا که بس کار غو دست و بیابت که شاه عادل را در سفر آب و گیاه بس عزیز باشند تا شکارش
آسوده گذارند هم در ان جای آسوده باز معده جام + بر آسوده و یکچند شد شادکام + ش بازو و دو جام متعلق بر آسوده ست هم
چو نوشابه دانست کان ورنگ شاه + باقبال همایون در آمد ز راه + پرستشگری را برآراست کار + باندازه پایه شهریار +
ش کلمه را علامت اضافت کار ست یعنی پرستشگری ما پس کار پرستشگری عبارت از اشتغال نوشابه ست در سرانجام
پیشکش سکندر و آراستن آن کنایه از ته دل سعی کردن هم دران هم فرستاد نزلی سزاوار او + کمربسته در خدمت کار او + ش نغ
مصراع ثانی حال ست از فاعل فرستاد ای بحالیکه مستعد بود در خدمت شاه و فرستادن نزل بدرگاه کذا افید پس خدمت کار
بمعنی سرانجامی و سعی ارسال آن نزل ست هم برون از حسب چارپایه گزین + چه از بهر مطبخ چه از بهر زین + ش چارپایه گزین
گوسفندان فربه و اسپان گزیده چنانکه از مصراع ثانی می آید و برون بمعنی سوا متعلق ابیات لاحقه هم بهین چیزهای
کنان محروم ست + برنگ و بو ذوق دلاویز چیست + ش بهین چیزهای اشیای نادره که پیدایش آنها از ملک بردع
بود و چیست یعنی خوب و بیش قیمت هم خورشهای شاهانه مشکبوی + طبقها خشک از پی دست شوی + ش اندر شبها
آنکه بطرق نابار خورده شود طبقهای مشک یعنی طبقهای از مشک چه طریق ملوکانه است که دست ایشان بعد از خوردن
طعام بمشک شویانید کذا افید این طبقها خورده باشند که شاهان مشک را از آن گرفته و بدست مالیده بآب می شویند
ما گرنه از مشک طبق ساختن و در آن دست شستن از محالات ست کذا قال ملی شرح و بعضی نسخ که طبقها زند واقع ست
واضح ست هم دگرگونه از میوه بسیار چیز + بهر شهد و شکر چند خروار نیز + ش دگرگونه صفت میوه است ای از میوه های
نگار رنگ چنانکه بعضی نسخ زهرگونه است هم می و نقل و ریحان مجلس فروز + کشیدند زین نزلها چند روز + ش
ریحان مجلس فروز دسته گلهاییکه بوقت خوردن شراب بر بزم حاضر دارند کشیدند بدرگاه سکندر بردند هم جداگانه نیز از پی
مهتران + فرستاد بس روز نزلی گران + ش جداگانه صفت مقدم نزل ست که در مصراع ثانیست ای شبایش گران قیمت

معنیها تنهاست و لعبتان بهار کنیزان خدمتگار یعنی از کمال محبت و دوستی دل خانهای آراسته خود را بایشان سپرده آن
و در تصرف ایشان گذاشته هم شب و روز با باده و بانگ رود * تماشاکنان زیر چرخ کبود * ش فاعل تماشاکنان
همان لعبتان چنانکه سابق فرمود س ۹ رفیقی بجز باده و بانگ رود * پس تماشا بمعنی بازیگری کردن باید بگیر ست
هم گذشت از پرستیدن کردگار * بجز خواب و خوردن ندارند کار * ش فاعل گذشت هر یک از آن کنیزان چنانکه از
جمعیت ندارند که در مصراع ثانی ست می آید کذا فی فیدای کنیزان نوشابه عبادت حق تعالی نکنند و همواره در خواب و خوردن
گذارند بخلاف نوشابه که او در شب شاغل عبادت است چنانکه خواهد آمد و شارح گذشت به معنی خبر گفته که ترجمه غیرست کذا فی الموید
ای سوای پرستیدن حق تعالی با وقات معینه در خوردن و خفتن میگذارند و این معنی اگرچه بحال نوشابه حق و درست بوده است
اما خلاف ظاهر لفظ است لهذا مولف شارح بر ظاهر حمل کرده اما بدین تقدیر اجمال نوشابه در سیاست کنیزان در باب عبادت
او تعالی از کمال محبت باشد و الله اعلم بالصواب هم اگرچه پس پرده در ارد نشست * همه روز باشد عمارت پرست *
ش ای نوشابه اگرچه در پرده نشست و بیرون نمی آید اما همواره معمور سازند ولایت خویش است لعلامان چنانکه گذشت
و ایهام بطرح بنای ملوکانه افگندن هم سرای ملوکانه دارد بلند * بساطی کشیده در او ارجمند * ش سرای ملوکانه عبارت
از درگاه خاص نوشابه هم ز بلور تختی برانگیخته * بخروار گوهر در او ریخته * ش ای آن تخت را بجواهر مرصع نموده است هم ز بس
شبچراغ آن گرانمایه گاه * بشب چون چراغ و درخشنده ماه * ش گاه بکاف فارسی تخت و مصراع ثانی خبر آن شبچراغ
کنایه از جواهر آن یعنی تخت او از بسیاری گوهرهای روشن که بدان مرصع است در شب چون چراغ و ماه تابانست هم نشیند بر آن
تخت بر پایه او * کند شکر آفریننده یاد * عروسانه او کرده بر تخت جای * عروسان دیگر بخدمت بپای * ش عروسانه
ای مانند عروسان عروسان دیگر کنیزان خاص هم زمی کاروان با همه گاو و گنج * به طاعت نهد بر تن خویش رنج *
ش کاروان عارف و شناسنده سرکار نیک و بد گاو و گنج بمعنی گنج بسیار که گاو بار باشد کذا فی فیدو در صدر کتاب گذشته که
گنج گاو نام خزینه جمشید است مدفون که در آن گاوان زرین بودند و بعضی نسخ بجای گاو کان دیده شد و معنی صحیح هم و گر خانه
دارد ز سنگ رخام * شب و نهار در ماه تنها خرام * ش دگر ای خانه دیگر سوای سرای ملوکانه رخام سنگ سپید نرم که در
بعضی نام سنگ مرمرست و ماه عبارت از نوشابه صاحب جمال و تنها خرام ای بی جفت صفت او و ایهام به تنها روی او بجانب
عبادت که در شب کنیزی نزدیک وی نباشد هم ز پرهیزگاری که دارد بخشت * نخسپید در آن خانه چون بهشت * ش ای از
کمال تقوی در آن خانه آراسته خواب نکند بلکه هم در آن خانه آن شمع گیتی فروز * خدا را پرستش کند تا بروز * ش شمع گیتی فروز
کنایه از آفتابست عبارت از نوشابه است که روشن کننده ملک بردع بود بنور عدل و احسان هم بمقدار آن سر فرا برد بخواب *
که مرغی برون آورد سر ز آب * ش ای به مقدار یکه مرغ سر خود را از آب بر می آرد پس از آنکه برای خوردن آب سرنگون
کرده باشد ای خواب کردن نوشابه در آنجا اندک مقدارست هم دگر باره با آن پری پیکران * خوردی برآورد رامشگران

نه بینند سپاه + ش ای هزاری و سیاست این ملکها را و تا او را کلاه است ای مانند مردان هزار ممالک کلاه و قیمتی را بر بندارند
زیرا که از رفتن مردم غلامان مردانه در وی سپه + نه بینند الی ارکان او هر کسی + ش تفسیر مصراع ثانی سابق است کسی ای
هیچکس از این غلامان و یا هر کسی عام از مرد و زن ملک زنان نه بینند مردان هم زنان سیمین سینه و سیم ساق + بهر کار با او کنند
اتفاق + ش ای در همه امور متفق و تابع او نیند و یا آنکه تدبیر هر کار او نیند در هر کاری که پیش آید هم همه نارپستان بالا چو تیر بنارپستان
هر یک شکر خورده و شیر + ش چو تیر ای مستقیم قامت و شکر فاعل خورده و شیر مفعول آن ای شکر یعنی شیرخواره و پرورده
ایشان است ای از شکر شیرین تر اند کذا افید و دیگر پستان بملازمت شیر است و مقصود شیرینی و لطافت و خوبی ایشان است
چنانکه از بیت لاحق پیداست و شارح بمتابعت علی شیر مفعول بالواحل کرده و سبب رجام آن علالت از وی نادان است هم کجا
قاقم و بالا حریر سیر نرم + بلا زرد بر اندام ایشان زر تر + ش کجا یعنی هر کجا و قاقم جنسی از پوستین نفیس سفید خام
گرو پوشش بلوکست و همچون ابریشم نرم و گلسه یعنی بیش ای چنان نازک و نرم اندام اند که قاقم و حریر از ایشان خجالت میبرد
و در لطافت بار نتوان دید ... که مردم بر تن پوشند از نازکی خود بر تن پوشنده میلرزد و پس این لرزه
گویا از شرم ایشان است کذا قیل هم فرشته در ایشان نه بیند نیز + و گر بیند افتد ز بالا بزیر + ش ای فرشته که
پاک از شهوت است از کثرت دلربایی ایشان در جمال ایشان نمی بیند و اگر فرضاً بیند از دست داده بر زمین افتد ای
بیتاب شود و یا آنکه زاهد فرشته منش ایشان نه بیند و اگر بیند از بلندی منصب زهد فرود افتد و مبتلا گردد هم درخشنده برج
در ایوان باغ + چو در روز خورشید و در شب چراغ + ش ای چون ماه در چشم نظر طاقت آن ندارد ز نور + که بیند
در ایشان ز نزدیک و دور + ش نظر یعنی چشم که کارش دیدن و نظر کردن است پس مراد مطلق بینایی است از هر که باشد
ز نور ای از کثرت روشنایی و خوبی روی کنیزان هم بگوش کسی کاید آواز شان + سر خود کند در سر ناز شان + ش ای
آواز ایشان بس نازنین و دلرباست که سامعان بمجرد سماع خود را در خیال ناز ایشان بباد میدهند هم ز لعل و ز در
گردن و گوش پر + لب از لعل کانی و دندان ز در + ش ای لعل و مروارید پاکیزه در گردن و گوش دارند بلکه لب
ایشان در سرخی گویا از لعل کانیست و دندان ایشان در براقت گویا از در دریایی است هم ندانم چه افسون فرو خوانده اند
که از شهوت شهر جدا مانده اند + ش شهوت ای آرزوی جماع ندارند و پیداست که افسون سحر را در بستن این شهوت
اثر است هم ندارند جز سیر گنبد + رفیقی بجز باد و با کس + ش رفیقی ای یاری و دیگر از مردان که با او شهوت رانی کنند هم
زنی پاک پیوند فرمانروا + بر ایشان فرو بسته در از هوا + ش زنی اشارت بنوشابه که پاک پیوند است با ایشان ای نکوکار است
و مشفقه چه پیوند بمعنی نسبت است پس پاک اینجا بمعنی کامیک است و مصراع ثانی خبر زن کذا افید ای نوشابه که نکوکار
و فرمانرواست بر ایشان محبت خود را فرو بسته است چنانکه می گویند هم صنمخانها نهاده در او از قصر و کاخ + بدان لعبتان گرد
هر یا فراخ + ش صنمخانه بتخانه که تمام آراسته باشد و مراد خانهای پر زیب و زینت است چنانکه از قصر و کاخ بیان

و خدمت گذار و مصراع ثانی علت چه نوشابه فرشته منش و پاک از شهوت بود هم زنان داشته ای زن در سرای ＊ بُد بانو
فارغ از آنکه جدای ＊ ش زنان ای سوای کنیزان به نزد ش زنان و کیزای زن و تدبیر فرما بودند و تواند که همان کنیزان
مراد باشد چنانکه از لاحق می آید که بانوی بیای مصدری جدا و در خانه خود بودن مر کار روائی بجود کردن و کدخدائی شوهر
که تدبیر کارها کند هم غلامان با قطاع خود تاخته ＊ وطن گاه از بهر خود ساخته ＊ ش ترقی ست از سابق ای غلامان
شمشیر زن نوشابه بجاگیرهای خود رفته بودند و هر یک جاگیر خود را وطن خود ساخته بود و نزدیک او نمی آمد چنانکه
میگوید هم کسی از غلامان زبس قهر او ＊ ندیده درون هیچ از شهر او ＊ ش تسلط و هیبت که نوشابه داشت درون
هیچ به معنی هیچ درون از شهر او که جای خانه و قرارگاه او بود ای اندرون بارگاه او را کسی از غلامان ندیده بود چنانکه در
بعضی نسخ چنین است که ＊ ندیده در درگه از شهر او ＊ تا آنکه در شهر و بازار او هم نمی آمدند هم بهر جا که یکبار فرمودشان ＊
فریضه ترین کار آن بودشان ＊ ش شان ای غلامان را فریضه ترین لازم تر ای از فرمان او سرتابی نکردند هم
سکندر چو شد سوی صحرا کشید ＊ سراپرده را بر ثریا کشید ＊ ش ای چون بسواد بردع رسید سراپرده بارگاه خود را در آنجا
برپا نمود و خرگاه و اقامت را بلند گردانید هم دران خرم آباد مینو سرشت ＊ فروماند حیران ز بس آب و کشت ＊ ش
آن خرم آباد سواد بردع که مینو سرشت ای مانند بهشت بود آن سواد بسبب سیرابی و سبزه زاری ز بس متعلق فروماند
هم بپرسید کین بوم فرخ کراست ＊ که این تهمتن در این پادشاه است ＊ ش تفسیر مصراع اول تهمتن بالفتح
دلاور و بزرگ تن مردی همتا در شجاعت و این کلمه در اصل وضع لقب رستم است هم بگفتند کین مرز آراسته ＊ زنی راست
با این بس خواسته ＊ ش گفتند بیان کردند آراسته به آب و سبزه که در آن زمین رودها و باغها بودند با آیین ای
با وجود این زمین آراسته بس خواسته ای بسیار مال از آن زن راست که در تصرف خود دارد هم زنی از بسی مرد بالاگهر
بگوهر ز دریا بسی پاکتر ＊ ش بالاگهر ای مستعد تمام در هوشیاری و زورآوری بگوهر ای در مقدار ذات خود از دریای
واقعی پاکتر و عصمتناکتر است و پدید است که دریا هیچ جا پلید نشود و این زن در عصمت و پاکی از غواصش پاکتر است از دریا
که او شیده و تواند که معنی چنین باشد که آن گوهر که یا آنکه از صدف دریا بر آید پاکتر و بی عیب است چنانکه بیشتر وصف جمال او
کرده است هم قوی رای و روشندل و سرفراز ＊ به هنگام سختی رعیت نواز ＊ ش سرفراز سربلند و سر آمد در کار خود که حافظ
این ملک است چنانکه از مصراع ثانی می آید و سختی عام تر است از آنکه سختی عام باشد بر مردم همچون قحط و یا خاص بکی باشد
چنانکه مظلومی و مقتولی و مسروقی یکیست و جز آن ای در همه ابواب بر مساکین رعایا شفیقه است هم بمردی کمر بر میان
آورده ＊ تفاخر ز نسل کیان آورده ＊ ش ای در هنگام جنگ بخصمان که مردانگی و بهادری میکنند و کمر بر میان بندد خود را
از نسل کیان گویاند و بدان نسبت تفاخر دارد که من از اولاد کیانم نه آنکه خود را بنده کمتر از کیان داند و در نیکوئی اطوار خود بکیان
تفاخر میکند چنانکه جای شبر و شارح گفته و بمعنی خلاف ظاهر لفظ است هم کله دار پیش هست داوری کلاه ＊ سپهدار دارد

آن ملک در اصل آن مرز و بوم و فسیح یا وراء مجله و اکنون راوی داننده و باشنده آن ملک او را بردع میگوید هم دران بوم
آباد جای نهان ٭ زمانه بسی گنج دارد نهان ٭ ش آن بوم آباد ملک بردع که اکنون ویرانه شده با شاهان نشین که گنجهای
خود را در آنجا دفن کرده اند هم بدین خرمی گلستانی کجاست ٭ بدین فرخی گنجدانی کجاست ٭ ش گلستان خرم و گنجدان
فرخ همان ملک بردع است ای در عالم مثل ملک بردع دیگر موجود نیست چه در سواد وی تمام باغهای بیشمار و در شهر بالش گنجدان
بسیار بود چنانکه بعضی نسخ این بیت یافته شد هم مثل اندران کشور مال سنج ٭ زمین گر شکافند یابند گنج ٭ چنین گفت
گنجینه دار سخن ٭ که سالار آرای گنجدان کهن ٭ ش آغاز قصه است گنجینه دار سخن راوی تاریخ دان گنجدان کهن ملک بردع
که در قدیم گنجها ازان بوده است هم درفی حاکمه بود نوشابه نام ٭ همه ساله با عشرت نوش و جام ٭ ش حاکمه ای پادشاه و رئیس بود
در زمانه رفتن سکندر بملک بردع و نوشابه بالضم منسوب بنوش آب که بمعنی آب حیاتست و آب حیات آن زن حاکمه عبارت
از عیش و عشرت اوست چنانکه از مصراع ثانی می آید و عشرت اگر با ضافت باشد معنی ظاهر است و اگر عطف باشد عطف
تفسیر نیست کذا افاده قواعد که عشرت کنایه از حکمرانی باشد نفس را بزرگتر لذتست هم قوی رای و روشن دل ٭ نغز گوی ٭
فرشته منش بلکه فرزانه خوی ٭ ش قوی رای دانشمند تمام روشن دل مهربان و شفیق بر مردم رعایا نغز گوی نه بیهوده گوی
که او بقدر ضرورت می گفت نه لا یعنی فرشته منش ای پاکدامن و نیکوکار فرزانه خوی تربیت فرمای دیگران چنانکه است
رسم فرزانگان حاکم که راقصان را رهنمای نیکی باشند پس ترقی فرزانه از فرشته در تربیت است چه جنس فرشته گاهی
تربیت آدمیان ننموده است مگر به نیابت از حق تعالی که فرشته بفرمان او تعالی وحی و الهام میرساند کذا افاده قواعد که روشن دل
تفسیر قوی رای باشد و ترقی فرزانه بنا بر عدالت و احسان و امثال واحد هم چو طاوس نر خاصه در نیکویی ٭ چو آهوی
ماده زیبا آهوی ٭ ش تمثیل است و نیکویی جمال صورت و بی آهوی بیای مصدری ای بی عیبی چه آهو بمعنی عیب
هم آمده ای در جمال کمال مانند طاوس نر خاص و ممتاز بود از همه خوبان دیگر و نیز بنا بر آن فرموده که طاوس
ماده را چندان نیکویی و حسن نیست چنانکه آهوی ماده در جمال صورت از نر فائق است هم هزارش زن بکر در پیشگاه
بخدمت کمر بسته هر یک چو ماه ٭ ش پیشگاه مضاف الیه پیشگاه است که بمعنی صدر و صحن سرای ملک می آید و
در پیشگاه ظرف کمر بسته و مصراع ثانی خبر هزار زن که همه بکر و نوجوان بودند و هر یک ماه رو بود هم برون از کنیزان
چابک سوار ٭ غلامان شمشیر زن سی هزار ٭ ش برون بمعنی سوای و چابک سوار صفت مقدم غلامان است
و مولانا بمعنی خسیت و چابک در خدمت صفت کنیزان گفته و برین تقدیر شاید که کنیزان مثل مردان چابک سوار
بوده باشند و شمشیر زن سپاهی سپاه در هم نگشته ز مردان کسی بر درش ٭ دگر چند نزدیک بودی برش ٭ ش ای
هیچ مرد از غلامان در بارگاه او نرفتی بلکه دور بودی اگرچه پیش نوشابه مقرب و خاص بودی از روی منصب همچون
اهل اعتماد وغیره هم بجز زن کسی سازگارش نبود ٭ بدیدار مردان نیازش نبود ٭ ش سازگار موافق طبع

چنانکه در تعریف بازار رشک سکندر وقتیکه بظلمات میرفت چنین فرموده است ❊ هم بازار لشکرکش یافتند ❊ سوی
شیر مرغ ارمغان تافتند ❊ زمینش بآب زر آغشته اند ❊ تو گوئی در و زعفران کشته اند ❊ پس ش مقررست که کشت
زعفران شادی انگیزست که بتماشای آن بی اختیار خنده می آید یعنی زمین آن ملک چنان سبز و خرم و تازه است که
همگی شادی انگیز و عشرت افزاست گویا بآب زر آمیخته است چنانکه در تفسیر آن میفرماید ❊ خرامنده بر سبزهٔ آن زمی
خیالی نه بیند بجز خرمی ❊ پس ش ای شخصیکه بر سبزهٔ آن زمین می آید خیالی و اندیشهٔ سوای خرمی و شادی بی اختیار بخاطر
نرسد کنار اندیشه پس خیال اینجا بمعنی صورتیست که در خاطر آید حسی باشد و یا معنوی چون خیال شاعر و زعم مختصر
ست و در نسخهٔ شارح که بجای نه بیند نه بینی واقع ست آنگاه درست آید که مصراع اول حال باشد از فاعل نه بینی ❊ هم
کنون تخت آن بارگه گشت خورد ❊ دهقی و دیباش را باد برد ❊ پس ش مقولهٔ خواجه برحست که با کنون دشارت
بزمانهٔ خود کرده است پس این ابیات تا آغاز قصهٔ نوشابه بیان تقریبی است خارج از مقصد اصلی و تخت عبارت
از سلطنت و کامرانی که در عهد نوشابه و پس از وی همیشه ملک بردع جای پادشاهی بود دهقی و دیبا کنایه از اراس
سلطنت سابقه دهقی بالفتح جامهٔ باریک قیمتی ست که در مصر بافتندی اکنون در آنجا سلطنت کسی نمانده است
تختش ریخته شد و اسباب شاهی بباد رفته ❊ هم فرو ریخت آن تازه گلها ز بار ❊ وزان نار و نرگس برآمد غبار ❊ پس ش
مصراع اول بیان خرابی و زوال گلهاست و بار بمعنی قدر و منزلت سابقه که بسبب تازگی آن سواد گلها با قدر و مرتبه
بود و ثانی بیان خرابی درختان و نهالهای درخت انار و غیره نهال نرگس و غیره همه خشک و پر غبار شده است ❊ هم
بجز هیمهٔ خشک و سیلاب تر ❊ نه بینی در آن بیشه چیزی دگر ❊ پس ش همه هیزم و ازین بیت می آید که خرابی آن ملک در
ظاهر از کثرت سیلاب بود اگرچه در حقیقت از آثار ظلم بود چنانکه گفت ❊ هم همانا که آن رستنیها چیست ❊ نه از دانهٔ
دانهٔ عدل رست ❊ پس ش چیست ای تر و تازه چه رستنی وقتیکه تر و تازه باشد البته چیست بیخ و جالاک شاخ باشد و دانه
عبارت از تخم هر رستنی و دانهٔ عدل همان عدل یعنی یقین بدان که رستن و پیدا شدن درختان چیست و نهالهای تازه
در عالم از دانهٔ عدل شاهانست نه از تخم خود یعنی که در جای ظلم هیچکس از رعایا باغ نو نه نشاند بلکه پرورش باغ
نشانده را هم میگذارد ❊ هم گران پرورش پایدار می دارند ❊ از آن به بود آستین را طراز ❊ پس ش فاعل پاید ملک بردع و آن
پرورش اشاره بدانه ریزی عدل و پرورش احسان که کدام پادشاه از سر نو بعدل آنرا آباد کند و مقرر است که طراز موجب
زیادتی قیمت جامه باشد پس طراز آستین کنایه از کثرت نفع و حصول فائدهٔ بسیارست و ذکر آستین و جود بملازمت پرورش
که مردم البته بوقت ناز و نعمت بر جامهٔ خود طراز بندند ❊ هم بلی گر فراغت بود شاه را ❊ ز نو زیوری بخشد این گاه را ❊ پس ش
از شاه نصرة الدین خواسته که ممدوح خواجه پادشاه ترکستانست و ملک بردع از انجا نزدیکست آن گاه ای ملک بردع
که در سابق تختگاه نوشابه و جز آن بود ❊ هم هر و رش لقب بود از آغاز کار ❊ کنون بر دهش خواند آموزگار ❊ پس ش ای دام

یعنی مبارک قدمی که آمدن سکندر در انجا موجب ازدیاد برکت شده بود ✥ م بیا ساقی آن می که جان پرورست ✥ چو آب دران
تشنه را در خورست ✥ ش می بتجوید ای از مشاهدهٔ تجلی آب روان آب زلال و تشنه عبارت از مشتاق ✥ م درین غم
که از تشنگی سوختم ✥ بمن ده که می خوردن آموختم ✥ ش درین غم ای در شوق الهی و می خوردن بتجوید شدن که ذوق
خواجه در وست

رفتن سکندر در ملک بردع

✥ م خوشا ملک بردع که اقصای وی ✥ نه اردی بهشت ست بی گل نه دی ✥ ش خوشا بالف کثرت ای بس خوش ست اردی بهشت و دی هر دو ظرف بی گل ست و اقصا
یعنی نواحی و سواد ای سواد آن که نه در بهاری گل ست و نه در زمستان ای در هر دو ماه پر گل ست و همیشه بهار
اردی بهشت اول ماه بهار که آفتاب در ثور باشد و دی بفتح دال اول ماه زمستان که آفتاب در جدی باشد و معتدل را
جنبیده و ثانی را بوده نامند ✥ م تموزش گل کوهساری دهد ✥ زمستان نسیم بهاری دهد ✥ ش شین راجع باقصای بردع
و فاعل دهد اول تموز ست و فاعل دهد ثانی زمستان و تموز اول ماه تابستان که آفتاب در سرطان باشد و هندش اساڑ نامند
م بهشتی شده بیشه پیرامنش ✥ ز کوثر کشی بسته بر دامنش ✥ ش بهشتی و کوثری بیای وحدت و بیشه سبزه زار و جنگل
ز که بیان کوثر ست که رود خانهٔ بردع را کر نامند بضم کاف فارسی و آن رودیست که نزدیک بردع و شهر گنجه از زیر شهر کریان
بر آمده است و در سرحد شروان رسیده کذا فی المؤید و بعضی بفتح کاف فارسی خوانده اند ✥ م سوادش ز بس سبزه و مشک بید ✥
چو باغ ارم خاصه باغ سفید ✥ ش ز بس ای از بسیاری سبزه زار و درختان مشک بید که نوعی از هفده انواع
بید ست و باغ سفید آنجا باغی بود نشانده نوشابه که دیوار او را بگچ سپید ساخته بودند و آنرا باغ خاصه نام نهادند کذا افاده
علی شیر و سلمه مولانا ای نواحی آن ملک از کثرت سبزه و اشجار بخوشبوی همچون باغ بهشت بود خاصه آن باغ سفید که
او باغ ارم خوشتر افتاده بود ✥ م ز تیهو و دراج و کبک و تذرو ✥ نیابی تهی سایهٔ بید و سرو ✥ ش ای در زیر سایهٔ بید تا
و سرو با این همه مرغان می بودند تیهو بکسر تای فوقانیه و یای تازی جانوریست پرنده بزرگتر از خرچنگ و قیل جانوریست
خورد تر از گنجشک و قیل بالعکس و بتازی آنرا تیهوج گویند کذا افاده ✥ م گراینده بومش بآسودگی ✥ فرو شسته خاکش ز آلودگی ✥
ش بوم جانوریست معروف که در ویرانه مسکن دارد ای بوم آن ملک در باغهای انجا آبادی نشین بود و زمینش تمام
پاک بس گراینده و فرو شسته هر دو بمعنی لازمی ست ✥ م همه سال ریحان او سبز شاخ ✥ همیشه در و ناز و نعمت فراخ ✥
ش او راجع به بردع ریحان گلهای مطلق و سبز شاخ بمعنی تازه و تر یعنی تازگی گلها بسبزی و شاخ خود ست ✥ م علفگاه
مرغان این کشور اوست ✥ و گر شیر مرغ ست باید در وست ✥ ش علفگاه چراگاه و این کشور اشارت بشهر های
عراق عجم که گنجه مسکن خواجه رح از جملهٔ آنست ای مرغان این کشور در ملک بردع چراگاه دارند و از انجا خورده باز آیند
و شیر مرغ عبارت از چیز نایاب چه مرغ را شیر نباشد ای در ملک بردع هر چیز نایاب یافته می شود تا بحدیکه اگر کسی شیر مرغ
خواهد البته در انجا می یابد کذا افاده علیشیر و مولانا فرموده که جائیکه شیر مرغ ذکر کنند عبارت از حصول همه چیز با نعمتها باشد

نسخه: که اردوی بهشت ست در سادهٔ وی

س تاج گوهرفشان شیر گوهر کشایان بر سر وار اندهم تشکر شهنشه زبان برگشاد ٭ نیایش برو آفرین کرد یاد ٭ ش جزای چونکه
دو بیت اول ست و تشکر بمعنی ثنا و آفرین بمعنی رحمت هم شتابنده تر شد دران بندگی ٭ سر برگذشت از سر افگندگی ٭ ش
دران بندگی که پیش سکندر نمود و سر افگندگی نیازی و اخلاصیکه پیشتر با سکندر کرده همچون غلامان حاضر شدم میان بست در
خدمت شهریار ٭ و زان بیش همه خدمتش بود کار ٭ ش ای محرم خاصه و رکن الدوله شد که در سفر و حضر ملازم حضرت شاه بود
چنانکه خواهی دانست هم بخبر و سیمی چنان خاص گشت ٭ که از جملهٔ خاصگان درگذشت ٭ دران مرز روشن تر از صحن
باغ ٭ فروزنده شد چشم شه چون چراغ ٭ ش و در نسخهٔ مولینا گلشن است بمعنی سبز که دران مرز یعنی در ملک انجاز چشم
سکندر بتماشای باغها و سبزه زارها روشن و خرم شد چه چشم نظارگی از دیدن سبزه فروغ یابد هم سوادی چنان دید وارا دمی
بیاسود و زان خرمی یافت بهر ٭ ش چنان اشارت بانچه در بیت سابق تعریف سواد انجاز کرده است از زان خوبی بے
از خرمی و سبزی آن سواد هم چنین گفت با پور دهقان پیر ٭ که تفلیس از و شد عمارت پذیر ٭ ش دهقان پیر قائل
این قصه و از راجع بسکندر با پور رای بفرزند خویش و ازین حواله شاید که بنا بر آن باشد که نقل این روایت بخواجه از فرزندان او
رسیده است والله اعلم تفلیس بتای فوقانی و قاف نام شهریست در سواد انجاز که سکندر شاه بوقت اقامت چند روز در انجا
از خود بنا کرده است کذا افید و علیشیر و شارح نوشته که این شهر های تخت گرجستان ست و رود روسیان از کناره آن
می گذرد و در مؤید نام این شهر سقلیس بهر دو سین و قاف نوشته و شارح این نسخه را صحیح گفته هم زان توم آراسته چون
بهشت ٭ شب و روز جز تخم نیکی نکشت ٭ ش آن توم ای سواد انجاز و تخم نیکی مجاز زمت توم گفته که زمین را گویند
ای عمارت و آبادانی بسیار کرده این بیت بالا حق تفصیل سابق ست هم نفر مود بر خاک آن مرز و بوم ٭ اساسی نهاد
بر آئین روم ٭ ش ای در سواد انجاز شهر تفلیس را اساس نهاد و آباد ساخت همچون شهر های روم که بس خرم و آبادان
کذا افید هم تماشا کنان رفت از آن مرحله ٭ عنان کرد بر صید صحرا ایله ٭ ش آن مرحله سواد انجاز که دران چند روز اقامت
نموده بوده هم دو هفته کم و بیش در کوه و دشت ٭ بصید افگنی راه را می نوشت ٭ ش می نوشت می نوردید بسوی
بردع پس از کوه و دشت کوهی و دشتی مراد ست که در میان انجاز و ملک بردع بوده هم چو از مرغ و ماهی تهی کرد جای ٭
بنوشابه بردع آورد رای ٭ ش جای عبارت از آن کوه و دشت و از مرغ و ماهی همه انواع صید خواسته که صید دشت و
کوه انجاز بطریق اولویت از آن مفهوم ست ای دشت و کوه و رود خانهای سواد انجاز را از صیدهای متنوعه خالی کرده
نوشابه که بفتح نون مشهور ست خطاست بلکه بضم نون ست و نام ملکه ولایت بردع که در اول نامش هروسه بود کذا افید
پس نوشابه منسوب بنوشابی آب حیات که آن ملک با عیش و عشرت تمام محفوظ بود چنانکه گفت هم ز تعظیم آن
زن خبردار بود ٭ که با ملک و با مال بسیار بود ٭ ش تعظیم حشمت و شوکت و بسیار صفت ملک و مال هم جهان
سبز دید از بسی کشت و رود ٭ ز بس سبزی آمد در انجا فرود ٭ ش جهان کنایت از سواد ملک بردع و از سبزی

گفت که اینک سکندر را انجا زیان رامی گشتند لیکن هم بهر قلعه گو داد پیغام خویش * که تا سیه در قلعه برون بیش پا * بیش یعنی ای همه قلعه ها
که در انجا زبر بوند و فاعل بوند قلعه داران انجا زمه و عالی سپهدار انجا زنوم * چو دانست کان شهنشاه روم * بیش سپهدار
صاحب سپاه بسیار هم و عال مغا بکم کرد * بیت * چو دل روشن از کینه شاه شست * بیش وفا یعنی دوستی و اخلاص ای
بسکندر راه وفا گرفت و به دوستی پیش آمدن و دل محکم کرد چنانکه از مصراع ثانی می آید روشن بمعنی و دانا و تخفیص برد و شن
ادوان نموده که کینه خواستن بشاهان تعظیم ایشان کار خردمندان نیست تا خرابی پیش نیاید هم روان کرد موکب چو کاتا گهان *
ببوسیدن دست شاه جهان * بیش دست بوسیدن معانقه کردن و اخلاص و دوستی نمودن یعنی با این عزم با فوج خویش
روانه بسکندر شد هم نسبت گنجهای گرانمایه برد * بگنجینه داران خسرو سپرد * در آمد بدرگاه و بوسید خاک * بدل از عدوی
و دشمنی کرد پاک * بیش حال است از فاعل در آمد هم سکندر چه با او ارگیتی فورد * چو دید آنچنان مردی آزاد مرد * بیش
ای آنچنان و دانائی از ان روشن دل بود هم فراز شگری را بدو راه داد * به نزدیک تختش وطنگاه داد * بیش وطنگاه
جای استادن چنانکه کار بران نزدیک خود جای داد هم بپرسیدش اول با وازه نرم * بشیرین زبانی دلش کرد گرم *
بیش احوال از خبر و عافیت وی بپرسید و بشیرین زبانی و نرم گفتن دل او را گرم کرد ای مستعد دوستی کرد و بعده هم
بفرمود با خازن زود خیز * که تندیل بالا برو گنج ریز * بیش ریختن گنج ریست و چالاک در اطاعت فرمان شاه تندیل بالا
یعنی توده گنج زر که بمقدار بالای پیل بلند باشد هم ببر او را ز خلعت شاهوار * بر آراید از طوق و از گوشوار * بیش
بر آراید آراسته کند آن خازن گوشوار حلقه زرین مرصع بجواهر که در ان دو مروارید یگانه مرکب باشد و بعضی پادشاهان
او را در گوش خود دارند چنانکه رسم هندوستان است که راجهای هند در گوش دارند کذا افهمید و علیشیر گفته که در قرون
سابقه رسم بود که چون پادشاهان کسی را می نواختند طوق زرین و کمربند مرصع و گوشواره در برشته امیده میدادند
پس این گوشواره دادن اشارت بحلقه عبودیت است انتهی کلامه هم ز دیبا و گوهر ز شمشیر و جام * بدو هدیتی پادشاهی
تمام * بیش آرایشی که منسوب بپادشاهی باشد ای آرایش پادشاهانه یکجا نموده حاضر کنند چنانکه در سابق
خلعت شاهانه مرقوم است کذا افهمید و از ین بیت می آید که در توجیه بیت سابق حق بجانب مولانا است که سکندر
دو دلی را از خود شاه و الاجاه کرده است نه غلام حلقه بگوش چنانکه علی شیر و شارح فهمیده است هم خیابان کرد
گنجینه کار آرمای * که فرمود شاهنشه خوب رای * بیش گنجور خازن مذکور و مصراع ثانی بیان حیثیان و شاهنشه
خوب رای سکندر که بدانش کمال و معرفی ام تربیه پادشاهی مسلم و ثبت چنانکه بیت ثالث بران شاهد صریح است هم دو آری
که سیخچون بنیاک اختری * ببوسید [illegible] اسکندری * بیش بنیک اختری ای بطالع سعیدی [illegible] و حنت این [illegible]
[illegible] خلعت شاهانه [illegible] پوشید و همچنین [illegible] تا آنکه [illegible] یعنی نوکی از نو همچنین سیاه ملوکانه اما انجا کنایه
از خلعت فاخره است که [illegible] سیاه هم ز طوق زر و تاج گوهر فشان * شد از سر فرازان گردنکشان *

تسخیر آن و ارمن بکسر همزه و فتح میم نام ملکیست در کوهستان که ابرشیم انجا مشهور ست و بر و بوم زمین خشک نا بانده و آن
تعبیر بنا بر خرابی آن ملک ست یا آتش پرستی چنانکه می آید و باز جست خبر گرفتن هم به صبح تو آن بوم نزدیکتر * چرا مانده
از شام تاریکتر * ش شارح از صبح مدائح انصاف شاه سکندر گرفته اما مناسب مقام آنست که مولانا فرموده
که صبح اینجا بمعنی لازم اوست ای دم زدن و بر آمدن یعنی ارمن از آنجا که در عراق همچون صبح دم زدی و در آمدی
نزدیکتر ست بطرف شرق پس چرا از سبب تاریکی کفر و ضلالت مردم انجا از شام تاریکتر مانده است هم بارمن
در آتش پرستی کنند * دگر شاه را زیر دست کنند * ش مصراع اول بیان تاریک ماندن ست و مصراع
ثانی بیان تمرد و سرکشی ایشان که خود فرمانده آن ملک اند و دیگر شاهان را زیر دست دانند کذا افید و آنچه شارح
نوشته که زیر و محکوم دیگر شاه اند سوا هی تو خلاف ظاهر ست کما لا یخفی هم و را بخاز گردیست عادی نژاد * که آن رزم
رستم نیارد بیاد * ش ابخاز بفتح همزه و سکون بای موحده و خای معجمه و زای معجمه نام ولایتی ست از گرجستان که
اکثر اهل آن مغان و ترسایان اند و به ظلم مشهور کذا فی الرشیدی مشتمل بیت تن و بعضی ابخاز بنون و جیم
خوانده اند و دوال نام حاکم اوست که سکندر شاه در نوشابه را با وی بزنی داده بود کذا فی المؤید عادی نژاد صفت گرد
یعنی آن پهلوان لشکر شکن از نسل عاد بن شداد ست و چنان دلیر و شجاع ست که از جنگهای رستم و دستان
یاد نکند و چیزی نشمارد کذا افید و در عامه نسخ که عالی نژاد و بلام دیده شد سهو ناسخان ست هم دوالی بنام آن سوار گیر
بر آورده دوال از تن تند شیر * ش صفت و بیان شجاعت آن عادی نژاد ست دوال بالفتح تسمه که از چرم
حیوانات در سازند ای پوست تند شیر بر کنده از آن تسمه سازد هم دلیران ارمن هوا خواه او * کمر بسته بر رسم
بر راه او * ش دلیران بهادران رسم عبارت فرمان و راه عبارت از دین آتش پرستی و یا عطف تفسیر
هم همه باده بر یاد او می خورند * خراج ولایت بدو می برند * اگر شاه نارد برو تاختن * نخواهد این ملک
پرداختن * ش این ملک ای آذربادگان که قصد تسخیر آن دارد لهذا قاصد را بدرگاه تو دوانیده ایم هم جهاندار
کین از و باز و شنید * سپه را ز بابل بارمن کشید * ش شهر بابل در عراق ست هم بارمن در آمد چو دریای تند *
صبا را شد از گرد او پای لنگ * بزد و بشست زالایش آن بوم را * به بیند آمد ارمن شه روم را * ش ای خوش هوا
و آب بود و از آلایش کفر و ضلالت چنانکه گفت هم برافگند از و رسم و راه بدان * پرستیدن آتش موبدان * ش برانداخت
ای دور ساخت و او راجع بارمن و مصراع ثانی تفسیر رسم بدان هم وز انجا شبیخون بابخاز کرد * در کین ز انجا نیاز
باز کرد * ش شبیخون ای تاختن ناگاه آوردن بر آنجا زبان ای دلیران ابخاز که سرکش بود خشم ناظاهر کرد و
در جوش آمد هم تبیره بغریدن افتاد باز * سر نیزه تا آسمان گشت راز * ش تبیره نقاره خبک که بعد از شکستن
دارا شاه خاموش بود و اکنون در غریدن آمده و سر نیزه تا آسمان بلند می گرفت گویا در گوش فلک این

حسابِ مناسک در آموخته * ش مُرغ بر افروخته شاد و مشتاق دیدار کعبه و مناسک جمع منسک ست از نسک بالضم بمعنی عبادت ای اعمال حج وغیره که طواف وسعی و وقوف به عرفات وغیر ذالک ست م قدم بر سرِ ناف عالم نهاد * نسیم نافه گِرِ نافِ عالم گشاد * ش ناف عالم کعبة الله شریفه که ناف زمین ست و نافه کنایه از فیوضات و برکات که از کعبهٔ مبارکه را باشد گشاده ای حاصل کرد م چو پرگار گردون بران نقطه گاه * بپای پرستش به پیموده راه * ش ای باشد پرگار آسمان پیرامون کعبهٔ شریفه که مانند نقطه مرکز دائرهٔ روی زمین ست بپای عبادت راه رفت و طواف آن کرد چه طواف از عبادت و مناسک ست بلکه رکن اصلی ست چنانکه گفت م طوافی کز و نیست کس را گزیر * برآورد و شد خانه را حلقه گیر * ش چنانکه حاجیان پیرامون خانهٔ کعبه طواف حلقه وار میکردند م نخستین کعبه را بوسه داد * نیا هندهٔ خویش را کرد یاد * ش ای پیش از دخول خانهٔ کعبه چنانچه از لاحق می آید یا از پیش طواف والاول انسب بالبیت اللاحق م بیان آستان زد سر خویش را * خزینه بپیمود درویش را * ش آن آستان کعبة الله شریفه م درم داد نُزلش نبود گنج روان * شتر وار نُزلش کاروان کاروان * ش گنج روان نام گنج قارون ست که بس بسیار بود و ایهام آنکه بدرهای مبالغ را به فرمان او بر شتران بار کرده می آوردند و بدرویشان می دادند چنانکه از کاروان می آید م چو در خانهٔ راستان کرد جای * خداوند را شد پرستش نمای * ش خانهٔ راستان قبلهٔ مومنان که کعبه است ای چون درون کعبهٔ معظمه در آید عبادت حق تعالی کرد ای نماز گزارد و دعا ها خواست م همه خانه در گنج و گوهر گرفت * در و بام و در مشک و عنبر گرفت * ش مولانا گفته هر پادشاهی و امیری که درون کعبة الله راه می یابد بانبازهٔ دستگاه خود مالی بسیار از زر و گوهر در انجا می نهد که مجاوران آن را در حوائج صرف کنند و مشک و عنبر بر در و بام کعبة الله می افشانند انتهی و ملائم مصراع ثانی آنکه بر خانه نثار کرد م چو شرط پرستش بجا آورید * از دیم یمن زیر پا آورید * ش ادیم یمن زمین یمن که تمام پاکیزه است ای بملک یمن روانه شد م یمن را بر افروخت از گرد خیل * چنان چون ادیم یمن را سهیل * ش ای گرد لشکریش موجب روشنی یمن شد نه کدورت ملال مردم م دگر روز کامد به ملکِ عراق * سوی خانهٔ خویش کرد اتفاق * ش ای عراق عرب که نزدیک شهر بغداد ست ای عزم مصمم بروم کرد

آمدن قاصد از جانب پادشاه آذرآبادگان

م بریدی در آمد چو آزادگان * ز فرماندهٔ آذرآبادگان * ش برید قاصد و پیک شاهی و نیز آنکه از احوال ملک اطلاع بخشد چو آزادگان ای آن قاصد مرد دانا بود و فرمانده آذرآبادگان که نام ولایتی ست و پایهٔ تخت آن شهر تبریز ست و سکندر پیشتر ازین آذرآبادگان را تسخیر نموده بود چنانکه در صدر مذکور شد که این فرمانده نائب سکندر بود که با و قاصد فرستاده م که شاه جهان چون جهان رام کرد * ستم از عالم تهی نام کرد * چرا کار از من فرو هشت شست * نهنگ دمان بر در روم را باز جست * ش کار از من * نوق آن بدفع آتش پرستی و

اوشدند و مخالفت نکردند م چنان تاخت بر کشور تازیان ٭ که از تازیان را نیامد زیان ٭ ش تازیان عربیان
از خواص و عوام و شارح نوشته فرموده اند که از تازیان به مصراع ثانی اسپان تازی مراد باشد ای آبا رام تمام رفت
اما این معنی ملازم تاخت نیست م بهر منزلی کو عنان کرد خوش ٭ همش نزل بردند و هم پیشکش ٭ ش بهر منزل
ای بهر منزل کشور عرب و عنان خوش کردن آرام گرفتن و فرود آمدن نزل بمعنی مهمانی از خوردنیهای شایسته
درگاه پادشاهی بقرینهٔ لاحق م بجز خوردنیهای بایستنی ٭ همان گوسفندان شایستنی ٭ ش مصراع ثانی
تخصیص بعد تعمیم ست م باندازه دسترسهای خویش ٭ کشیدند بسیار گنجینه بیش ٭ ش ای پیش سکندر و این دو
بیت تفسیر سابق ست و باندازه متعلق کشیدند م هم از تازی اسپان صحرانورد ٭ هم از تیغ چون آب زهرآب خورد ٭
ش چون آب بمعنی تبرآن و گذران صفت اول تیغ ست زهرآب خورده بمعنی پان زهر داده صفت ثانی آن م هم از
نیزه های خطی سی ارش ٭ سنانش بخون یافته پرورش ٭ ش خطی صفت نیزه های منسوب بخط و خط نام مقامی ست
که چوب نیزه از انجا خوب و دراز می خیزد و آنرا رمح خطی گویند کذا فی المؤید ارش بفتحتین مساحت دو دست چون فراز
کنند م شتر نیز و هم ناقه هم بیسرک ٭ شتابنده چون باد و از گرد پاک ٭ ش ای از جنس شتر هم پیشکش بود و ناقه و
بیسرک تفصیل شتر ست و بیسرک بیای پارسی و سین مضمومه شتر جوان و پر قوت او را ذرستره گویند و قیل شتر یکه
نسبت مادرش عربی و پدرش دو کوهان باشد کذا فی الرشیدی و در مؤید آورده بچه خر که از مادیان بر آید و این وضع از فرخو
و اگر رشته بمعنی شتر نر باشد فی سرک به معنی اشتر باشد کذا فی المؤید اما اینجا مناسب مقام شتر نر قوی ست از گرد
پاک ای شسته تن و شایسته بخلاف پا دگر که گرد آلوده باشد م ادیم و دگر تحفهای غریب ٭ هم از جنس جو هم از
جنس طیب ٭ ش ای انواع خوشبوی نافه م زمان تا زمان از پی جاه او ٭ کشیدند نزلی بدرگاه او ٭ ش
ای در فرستادن پیشکش هر روزه فرصت نکردند م جهاندار کان دید بگشاده گنج ٭ بخروارها گشت پیرایه سنج ٭
ش کاف کان و فینه است و آن اشاره بگنج پیشکش که در پیش سکندر از زر و سیم و جواهر و غیره نفائس کشیده بودند
بخروارهای بسیار متعلق بگشاده است که آن صفت مقدم گنج ست و قوله گشت پیرایه سنج جزای کاف ست یعنی
جهاندار چون آن گنج بسیار گشاده را پیش خود دید پیرایه سنج و مالک آن اشیای فرو آورد شد کذا افید پس پیرایه
عبارت از همه انواع پیشکش ست چه هر جنس از آن موجب زیب و شادی بود م همه بادیه فرش اطلس کشید ٭
زمین زیر یاقوت شد ناپدید ٭ ش بادیه جای نزول سکندر رو فرش اطلس بمعنی پر از جامهای خوش رنگ
چنانکه جامه بقچه بستن و دیگر جامه که خوان طعام را در آن بندند و نیز جامهٔ پاکیزه که بالای تحائف گذارند و
مصراع ثانی تخییل ست ای زمین بادیه پر ... شد کذا افید و تواند که بنابر کثرت اطلس و یاقوت بسیار
چنین گفته شد چنانکه علی شیر این بیت را باشارت آیین بندی کرده است م سوی کعبه شد شرع برافروخته ٭

ش عمارتگری آبادی ممالک عجم و آن عمارتگری اشارت بانچه در ما قبل مذکور شد که ازین آبادی از روی هیچ وی شد
سکندری معرفت امن و پناه عالمیان شد هم زیر کار چین تا خط قیروان + بدرگاه او گشت یکی روان + ش
زیر کار چین سر حد چین و خط قیروان نهایت آن و قیروان شهری و ولایتی ست در مغرب و آن لفظ در عربی بفتح کاف
معرب کاروانست چون درانجا کاروانها فرود می آمدند بمرور ایام شهر شد ای بدرگاه سکندر هنگامیکه در ملک عجم بود
از شرق تا غرب یکی از پادشاهان اطراف روان شد هم وثیقت طلب کرده هر سروری + بزنهار شاهی ز هر کشوری +
ش وثیقت استواری کنایه از امان نامه چنانکه از زنهار بخواهی می آید هم وزان تحفها نیکه بد دلفریب + فرستاد
هر یک با یین وزیب + ش ای بزیب تمام بدرگاه او فرستادند هم جهاندار فرمود کز مشکناب + نویسند هر جانبی را
جواب + ش مشکناب سیاهی نوشتنی هم ازان پس که چندی بر آید برین + سر چند زد آسمان بر زمین + ش چندی
چند مدت برین ای بر نوشتن جوابهای شاهان که بهر یک نامه امان نوشت سر چند زد ای چند بار سر زد بر زمین و گرد اگرد خاک
گردش کرد هم خدیو جهان در جهان تاختن + بر آراست عزم سفر ساختن + ش خدیو ا مالکه خداست ای پادشاه معظم جهان
در جهان تاختن ای سیر سپس درانکه عزم سفر تمام عالم کرد هم بنز نامهای عرب خوانده بود + وران آرزو سالها مانده بود +
ش بنز نامه ای نامهای که دران هنر بلاغت کرده باشند ای دران عبارت بلیغه و اشارات لطیفه نوشته باشند و پیداست که
فصاحت و بلاغت مردم عرب نامزد است که بلغای گفتار ببلاغت کلام الله و رسول الله هم تحدی و مقابله کرده بودند کذا [illegible]
و شارح گو معنی فضیلت نامه و تواریخ نامه نوشته سهو ست و نا ملائم بمقام حاصل آنکه بهنگام رسیدن قاصدان اطراف
نامهای سرداران عرب با هم خوانده بود و همه سال درین آرزو مانده بود هم که چون بر عجم دستگاهش بود + عرب نیز هندوی
راهش بود + ش ای آنچنان میخواست که همچون ملک عجم که بران دست تصرف دارم ملک عرب هم هندو ای مطیع و
فرمانبردار من باشند و راه عبارت از رسم و آیین که در عرب رسم و حکم خود روان کنند کذا افید و یا آنکه سران عرب هندو و
غلام من باشند که با ایشان نیز گذر کنم و منقاد سازم هم بهان کعبه را نیز ببیند جمال + شود شاد ازان نقش پیروزه فال +
ش از نقش آینده ای شاه است و را علامت اضافت جمال ای جمال کعبه را ببیند که خانه خداست مشرف بجنبدین علا
و بنا کرده جد بزرگش اعلی ابراهیم خلیل الله آن نقش فیروزه فال جمال کعبه شریفه پس بنا برین آرزوی جمیل هم چو ملک
عجم رام شد شاه را + بملک عرب راند بنگاه را + ش ای رخت تحائف کعبه معظمه چنانکه فرموده هم بخروارها گنج را
بر گرفت + بعزم بیابان ره اندر گرفت + ش گنج زر بر گرفت ای بر داشت با خود بعزم بیابان ای بعزم طی کردن
بیابان که در میان ایران و عرب بود اندر گرفت آغاز کرد و بیابان بنا بر تغلیب واقع ست هم سران عرب را ز افشاندن
او + سر آورده بر خط فرمان او + ش را علامت اضافت ست پس سران عرب و فاعل آورد زر افشان که مصدر
یعنی گنج زر بخشیدن هم چو دیدند فیروزی لشکرش + عرب نیز گشتند فرمانبرش + ش ای همه اهل عرب مطیع

با استواران روم * ش فرستادنی اسباب دولت و هم روشنک از آن مرز و بوم ای از ایران زمین هم گذشت
از فسون جهان بی هراس * جهان را بگشتن نگهداشت پاس * ش فسون جهان بتاراج رفتن اسباب
دولت از دست دشمنان که اکنون به فرستادن آن همه را بروم بی هراس شد و جهان عبارت از ملک عجم
که ایران و غیره ممالک بالادستی را جامع ست و از علامت اضافت پاس ای پاس و حفظ جهان را بگردیدن
در اطراف نگهداشت * تماد یک ... مسخر گردانید و این بیت شرط دوم ست و جزای هر دو شرط آنکه هم همه عالم
از ثمره کداد او * بخوردند یک جرعه بی یاد او * ش و نسخهٔ مولانا یک قطره است ای یک جرعه باده و یک لذت
از عیش شادمانی حاصل آنکه تمام عالم از اهل ملک ایران زمین و توابع آن بعد از تسخیر سکندر ازین جهت که پس از
خرابی ظلم پیشینیان ایشان را ثمرهٔ داد و عدل بخشید و بیاد و دعای او بودند و با خلاص تمام مزید حیات او
می خواستند چنانکه در بیان احسان سکندر و جهانداری او می گوید هم سکندر که فرخ جهاندار بود * شب و روز در کار
بیدار بود * ش جهاندار نگهدارندهٔ جهان بعدل و احسان پس بقرینهٔ این الفاظ از کار جهانداری و حراست سکندر
مراد است ای در نگهداشت عالم همچون داراشاه غافل نبود هم بساز جهان بر زد سازندگی * نوایی نزد جز نوازندگی *
ش کلمهٔ بر تفسیر بای بساز ست و جهان را یک ساز نواختنی قرار داده است و سازندگی به معنی محبت و اخلاص یعنی
بر جهان که مانند ساز بدست سکندر بود از سبب کمال اخلاص و دوستی به مردم همه کشش چو نوازش فرمود گویا
برین ساز بجز نوای نوازش نه نواخت هم جهان گرچه زیر کمند آمدش * نکرد آنچه دل ناپسند آمدش * ش ای
با وجود آن غلبه که بجهان داشت هیچکس را از جهانیان نیازرد چه آزردن کسان دل پسند سکندر نبود چنانکه
از بیت لاحق می آید هم بیازردن کس نیاورد رای * برون از خط عدل ننهاد پای * نیازرد کس را ز گردنکشان *
پدید آورید ایمنی را نشان * ش گردنکشان سرداران ملک عجم و ایمنی را علامت اضافت نشان و پدید آوردن ست
که در ایمنی و آرام سرداران آرام تمام جهان ست و این مقصود سکندر بود هم دگر نیز پهلوزنی را بگشت *
از و بهتری را قوی گردنشیب * ش پهلوزن برابری کننده که مخالف سکندر بود و بهتری ای بهتر در
آرام بخشی اهل آنجا که عادل و محسن بود هم دگر بوم شهری زهم بر گشاد * از آن به یکی شهر دیگر نهاد *
ش بوم به معنی اصل مضاف ست شهری زهم بر گشاد ای بنای آن شهر را بر هم زد و خراب نمود بنا بر
مصلحتی که در آن خرابی بود هم زمانه جز این خود نه بیند صواب * که این را کند خوب و آن را خراب * ش
این بیت از خواجه بتصدیق و تسلیم دو بیت سابق ست ای در کشتن مخالفان و بر هم زدن شهر پایین در سکندر
گناه نیست چه مقتضای روزگار و بند و بست جهان درین امر ست که یکی را خراب حال سازد و دیگری را
سر برافرازد بحسب حکم و حکمت او تعالی هم سکندر که گرد آن کار تنگ بست * کجا تا کجا شد اسکندری *

بسوی درگه کنایت ست از هر کار بسته که باشد و که در غیب آتیج صفت در و این بیت تمهید بیت لاحق ست یعنی برآمدن
کارها بحسب مراد اگرچه در پردهٔ غیب ست و کسی را معلوم نیست لیکن م به بهبود زن فال کان شود قست + که بهبود تو
اصل بهبود قست + ش لفظ بهبود بمصراع اولین بمعنی خیر کار و صلاح امور و بهبود اول به مصراع ثانی بمعنی فال
بهبود زدن ست و ثانی بمعنی خوبی عاقبت کارها ای برای خوبی کار فال نیک گیر که آن فال نیک سبب سرانجام
کارست م مرنج از نزاری که فربه شوی + چو گوئی کزین به شوم به شوی + ش نزاری لاغری کنایه از خرابی حال
فربه شوی ای روزی فربه خواهی شد و چون گوئی کزین حال بهتر شوم به خواهی شد پس مصراع ثانی بیان فال
لسان ست سوای فال رمل و قرآن مجید ای در فال نیک که از زبان برآید هم نیکی حال ست م ز ما قرعه بر کار
انداختن + ز کار آفرین کار را ساختن + ش علت سابق ست و قرعه فال انداختن اما اینجا آغاز کردن ست
در کار بر امید رحمت پروردگار ای هر کاری را که ما بندگان آغاز می کنیم او تعالی بکرم خویش بسرانجام میرساند م
درین پرده کانصاف یاری ده ست + اگر پرده کژ نیاری به است + ش از اینجا انتقال ست به مطلب دیگر این
پرده اشارت بدنیا که بمنزلهٔ مقام سرود ست کانصاف یاری ده است صفت پرده است ای انصاف مرد
در کارها یاری ده اوست و پرده کژ سرود خارج آهنگ کنایه از کار بد و گناه ای درین عالم بدکاری آغاز مکن که
سرانجام تو بد باشد و بر تو وبال افزاید چون دیگران را این پند فرمود روی به پند خود آورد و گفت م دلا پرده
تنگ ست یارم تو باش + ز بیرده دران پرده دارم تو باش + ش از دل دل معنوی روشن خواسته که اصلا
میل بگناه ندارد و نفس امّاره زبون او باشد و پرده بمعنی پردهٔ عصمت و پاکدامنی که مانند جامه است و تنگ
بمعنی شکست و بی اعتماد زیرا که چون پرده برتن تنگ باشد باندک حرکت و جنبیدن تن برهنه شود و پرده دران
بدکاریها که درنده پردهٔ عصمت اند و پرده دار نگهبان یعنی ای دل روشن از آغاز کردن بدکاریها نگهبان
من باش که پاکدامنی نفس من اعتماد را نشاید م گذارنده بیت غرای من + که شد زیب او زیور آرای من +
ش گذارنده بمعنی جنبنده عامتر عبارت ست از قلم خواجه که نویسندهٔ اشعار اوست و غرای بمعنی روشن و وارسته
صفت بیت و مصراع ثانی صفت قلم که ضمیر او راجع بدوست و زیور آرای بمعنی زینت بخش و زیب قلم عبارت
از بیت مرقوم او و پیداست که خوبی سخن زینت بخش صاحب سخن ست کذا فی فیده و تواند که بیت غرا بمعنی
بار روشن باشد و گذارنده آن بمعنی نقش کنندهٔ آن که دل خواجه است چه گذاردن بمعنی نقش بستن نیز
آورده است پس خبر وردن بمعنی رصلی ست و پیداست که زینت ظاهر بدن سالکان ثمرهٔ صفائی باطن ایشانست
م خبر مید بکان جهانگیر شاه + چو بر زد بگردون سر بارگاه + ش خبر مید بداعی می نویسد و یا آگاه بیسارد
سامع را چو بر زد الخ ای به تسخیر ملک ایران تمام سربلندی یافت م فرستاد فی را انداز حرز توم + فرستاد

شطرنجباز باشد می‌اندیشند واین بازی نهایت نوبست که دران البته حصول مراد باشد چنانکه اگر شاه را بگیرد ما
حیله برطرف کنند شخ راگکان بدست آید پس خانه از یک مطلب نشد کذا فی المؤید وسلمه مولنا نج والشیل
الا اخرون من شیخ الشیخ المتصوفی میر علی شیر ویا دوان المتقی رخ وبار دوتا گفته که در تقلیل وشرح ایاست بانکه اسکندر
ملک عرب زیارت بیت احمد بنشت بدست رسیده واست تحقیق بیت آنکه فال فرخ زدن مبارک ست ونیز تصحیح
بر شرخ دست باید انداخت که این مطلب اعلی ست و برخ دست زدن نیکو نیست چه مبادا باشد که در این هنگام
خود از دست داده شود حاصل آنکه مبارک بسته دست بکار نیک آوردن کذا افید پس مصراع اول تجرد تمهید
مطلب وتمکن شاعر ست که برای حصول مطلب فال گرفتن در کار ست چنانکه خواجه گفت ومصراع ثانی عطف
بر فال فرخ زدن ودر تقریر شارح چنان مفهوم که مصراع ثانی تتمه اول ست وزدن بمعنی فال زدن ای فال فرخ
زدن مبارک وخجسته ست لیکن تزان چنان خانه باید زد که بر مطلب ادنی باشد بلکه بر مقصد اعلی فال زدن
بهتر ست ومآل هر دو توجیه اگرچه واحد ست اما لطف معنی در تقریر اول ست هم بلندی نمودن در افگندگی
فراهم شدن در پراگندگی ❊ ش عطف ست بر مصراع ثانی بیت سابق وبلندی بمعنی توانائی ودر افگندگی ناتوانی
یعنی مبارک ست توانائی نمودن از برون در حال ناتوانی درون وهم مبارک ست جمع ومستعد شدن در ظاهر حال
پریشانی خاطر کذا افید یعنی مرد را باید که در حالت ناتوانی وپریشانی دل مستعد کار نیک باشد وناامید نشود هم چو
شمع از درون سوخته جگر سوختن ❊ برون سوز شادی برافروختن ❊ ش تفسیر بیت سابق ست چه درون سو
بمعنی از طرف باطن ست وبرون سو بمعنی از طرف ظاهر هم چو عاجز شود مرد بیچاره سگال ❊ ز بیچارگی در گریزد بفال
ش چاره سگال طالب چاره کار خویش وبیت لاحق بیان فال ست هم کلید آرد از ریگ وسنگی بچنگ ❊ که آهن
بسی خیزد از ریگ وسنگ ❊ ش کلید ای چاره گشاد کار خود وریگ وسنگ بهر دو مصراع کنایه از آلات فال
زدن هر چه که باشد چنانکه رسم رمالان ست که ریگ را بر تخته سنگ می‌افشانند وبران ریگ بانگشت اشکال رمل
می‌نویسند وازان حساب می‌گیرند ومصراع ثانی علت چه آهن بمعنی کلید ست که از آهن سازند ای ازین فال که
بر ریگ وسنگ ست مبادا باشد که کلید چاره بدست آید وایهام آنکه آهن واقعی چنانکه از جوف معادن کوه از تا
ستاره مریخ ایجاد می‌یابد از ریگستان هم پیدا می‌گردد وکذا الشمع وکذا افید ومیر علی شیر از ریگ علم رمل خواسته
که شانزده اشکال دارد واز سنگ قبرستان اکابر اولیا ای مبادا باشد که کلید چاره کار بفال رمل زدن ویا
باستعانت قبور اکابر می‌خیزد کما ورد اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا من اهل القبور[سه] معنی اول اظهر ست چه
کلام خواجه در فال گرفتن ست نه در مطلق چاره جستن وانچه بعضی از سنگ اصطرلاب حکما گرفته بعید ست
هم در می را که در غیب شد ناپدید ❊ بجز غیب دان کس نداند کلید ❊ ش کلید را علامت اضافت کلید ست

سه این حدیث صحیح نیست بلکه موضوع وخلاف این در قرآن وحدیث آمده ۱۲

اول است هم چو بوکت آید بویان زمین * گر از نبار شد گهر نازنین * ش ای روشنک چنانکه در داستان سابق مسبا جا اور اگوهر
گفته است هم چو نه ماه شد کان گوهر کشاد * جهان برگهر گوهر نو نهاد * ش کان گوهر روشنک تخییل و بگیر که او حامله بود و کشاد لازم است
و فاعل نه ماه شد حمل آن و نهاد یعنی حاصل آورد و برگهر صفت مقدم گوهر ثالث است که اسکندر روس فرزند سکندر را باعتبار
مایول که بر حکمت و هنر خواهد شد برگوهر فرموده است کذا افید و در نسخهٔ شارح برگهر بفتح باى تازی است که کنایه از سکندر که
آرایش ملک از و بود ای جهان بر سر گوهر اسکندری گوهر نو نهاد که فرزند او باشد هم نهادند نامش پس از مهد بوس *
بفرمان اسکندر اسکندر روس * ش فاعل نهادند کسانی که مژدهٔ تولد این فرزند بسکندر شاه برده بودند یعنی مژده رسانان
چون باز آمدند و مهد بوس آن فرزند کردند پس از مهد بوس وی بحکم شاه سکندر نامش اسکندر روس نهادند کذا افاده
مولانا قدس سره و این معنی از لفظ مهد بوس گرفته که رسم خادمان است و تواند که این نام نهادن از روشنک و ارسطو
باشد و در مؤید الفضلا است که اسکندر بالکسر نام رستنی است که برای دفع گنده دهنی بکار برندش و آخر از اسکندر روس
نیز گویند و تسامع چنان شده که رومیان سیر را اسکندر روس گویند کذا فی شرفنامه و قیل نام مادر سکندر شاه است
وقیل لقبه انتهی کلامه و این دو قول ضعیف است چنانکه خواجه رح در صدر کتاب بیان فرموده بلکه تحقیق همان است
که این اسم سکندر شاه فیلقوس است و برای تفرقه نام فرزندش اسکندر روس بنهادند و هر دو بیک معنی است که هر دو لفظ
علم آن دو شاه است هم ارسطو که دستور درگاه بود * بیونان زمین نایب شاه بود * ملکزاده را در حرم و خورش *
همی داد چون دایه خود پرورش * ش خرام یعنی شادمانی که طفلان بجز امیدن و رفتار خوش وقت می شوند هم نگارین
رخش را بناز و بنوش * فزائین دلش را بفرهنگ و هوش * ش نگارین یعنی خوب و زیبا صفت رخ است و آراستن
یعنی تازه و خرم صفت دل و بناز و بنوش و بفرهنگ و هوش هر دو متعلق پرورش داد دست ای او را بنعمت می پرورد و
بیاموخت علوم تعلیم می کرد هم برآورده گیر این چنین صد نگار * فرو برد خاکش سر انجام کار * ش مقولهٔ خواجه رح است
برآورده گیر ای پرورده گیر نگار فرزند نازنین هم بیا ساقی آن می که محنت بر است * بجوی من کسی ده که محنت خور است *
ش محنت بر دور سازنده محنت عشاق الهی و محنت خور یعنی غمگین هم مگو یعنی راحت بجام ده * ز محنت زمانی امانم
دهد ش چه مقرر است که می بیخودی غمزدای سالکان غمگین است چه آن بیخودی در معنی وصل یار باشد

بزیارتخانهٔ کعبه و بدست آوردن ملک عرب

هم مبارک بود فال فرخ زدن * نوید آنچه رخ
زدن ملکه شه رخ زدن * ش فرخ بالفتح و تشدید مبارک و همایون و در اصل فر رخ بود یعنی زیبا روی
کذا فی المؤید و فال فرخ فالی را گویند که در آن فرخی و فرخندگی صاحب فال باشد ای فال نیک باید گرفت
و قصد کار نیک باید کرد و زدن در مصرع ثانی به معنی دست انداختن و رخ نام مهرهٔ شطرنج که بپهلوی مهرهٔ شاه
باشد و شاه رخ نوعی از بازی است در شطرنج که مهرهٔ اسپ حریف گاهی بر مهرهٔ شاه و مهرهٔ رخ که بدست

هندیش گلاوی نامند و آنرا کریشه بشین معجمه و سین مهمله و کریه بفتح کاف نیز گویند کذا افیده هم چو دستور ازین گونه بنمود راه + سخن
کارگر شد پذیرفت شاه + ش کنایه از نصایح مذکوره کارگر مؤثر و خوب هم چو گردون سر طشت سیمین گشاد + غراب سیه
خایه زرین نهاد + ش سر بمعنی سرپوش و طشت سیمین صبح صادق که پوشیدگی آن در ظلمت شب گویا سرپوش طشت
اوست و مصراع ثانی عطف ست بر گردون غراب سیاه ظلمت شب و خایه زرین آفتاب و جزای شرط بیت ثانی لاحق هم
نگه موبدی پیر از باستان + باین طشت و خایه زد این داستان + ش این بیت بطریق جمله معترضه در انداز لطیفه گوی
در وسط کلام در انداز اوی شاعری ست چنانچه در سابق فرموده سخن بین که در بوسحاقان فتاد + از باستان متعلق
باین داستانست و داستان زدن بیان کردن و در این داستان اشارت بروایت فرستادن سکندر اسباب دولت و
روشنک بیونان همراهی ارسطو باستان بای موحده و سین موقوف قدیم و کهنه و پیری بدل ست از موبد که دانشمند ترسایان
و حاکم مغان را گویند یعنی نگر و شاید که ناقل و راوی قصه سکندر در آغاز بیان این روایت طشت سیمین و خایه زرین را
یاد کرده است که من هم در بیان خود درج کرده ام کذا افیده و علی شیر گفته که پیری از موبدان که در قدیم وضع بازی طشت
و خایه او کرده است مگر از طشت صبح و از خایه زرین آفتاب بملاحظه نموده این بازی بادر استنباط کرده است که
در عالم داستان شده معنی اول انسب بمقام ست که خواجه چنین در انداز در کلام خود می آرد و طشت و خایه طلسمی ست
که بیضه را خالی کرده بسیماب پر سازند و سوراخ بیضه را مهر سازند و در هوای گرم در طشت سیمین نهاده در آفتاب دارند
چون گرمی آفتاب بطشت رسد سیماب با بیضه صعود نموده در پرواز آید و از چشم غائب شود و مردم را در تعجب کشد
هم چنان از فرمود کاید وزیر + برفتن نشیند سبا بگیر + ش ای ببالای اسب نشیند و برود هم گنجخانه پارسی هر چه بود +
اشارت چنین شد که آرند زود + ش ای کتب خانه حکمت که بزبان پارسی بود بیارند برای فرستادن به یونان
هم سخنهای سربسته از هر دری + ز هر حکمتی ساخته دفتری + ش این بیت صفت کتب خانه است و سخنهای سربسته
بمعنی دفتر ساخته و ابهام باشکال آن که بزبان پارسی مفهوم یونانیان نبود هر دری هر نوعی از انواع حکمت از تالیف حکمای
متقدمین که درین علم کتابها گذاشته اند پس مصراع ثانی تفسیر اول ست هم بیونان فرستاد تا ترجمان + نبشت از
زبانی بدیگر زبان + ش ای مرد واقف زبانها آن کتب را از زبان فارسی بزبان یونانی آورد و نسخ دیگر باین زبان
نوشت که پس از آن بلغت یونانی خوانند و از اینجاست که سکندر را بعضی حکیم گفته اند نه پیغمبر والله اعلم هم چو دستور آمد بدستور
شاه + که گیرد دو اسبه سوی روم راه + ش بدستور شاه ای بتدبیر یا که سکندر کرده بود و در عامه نسخ بفرمان شاه است
دو اسبه نمود ترجمه هم بر روشنک را بیاراسته + بهمان دفتر و گوهر و خواسته + ش آراسته ای مجالیکه او را آرایش داده باشد
هم بفرمان شه جای بگذاشتند + بیونان زمین راه برداشتند + ش جا گذاشتن راهی شدن و فاعل وزیر و
روشنک با ملازمان خود هم ز شاه جهان روشنک بار داشت + صدف در شکم قرة شهوار داشت + ش تخییل مصراع

که زن پدر او یعنی زن ده است بلکه دو زن حامله را فرمود که اسقاط حمل خود را کردند و سوداوه از آن خون طشت پر کرده فریاد برآورد که سیاوش چندان در من آویخته که حملی از کیکاوس داشتم از شکم من بر افتاد و سیاوش از جهت دعوی راستی و صدق معامله خود چنین فرمود که آتش بسیار افروختند و سلاح پوشیده بر اسپ خود سوار شد و از میانه آن آتش انبوه درگذشت و چون گناهی نداشت و در دعوی خود صادق بود حق تعالی او را چنان محفوظ داشت که یک موی بر اندام وی و هم بر اسپ وی نسوخت و بسلامت ماند و هیچ گزند از آتش بدو نرسید آخر الامر سیاوش از عداوت سوداوه از انجا گریخت و پیش افراسیاب رفت و افراسیاب دختر خود را که فرنگیس نام داشت بحبالهٔ نکاح او داد که کیخسرو شاه از آن متولد شد و در میان سیاوش و افراسیاب محبت و خصوصیت به مرتبهٔ اعلی رسید که از جمیع محرمان و منشیان افراسیاب درگذشت ازین جهت حاسدان از رشک چنان حیله انگیختند که سیاوش را از دست افراسیاب بیگناه کشانیدند چون این خبر قتل سیاوش از حد توران بملک ایران رسید تمام خلائق ایران تا سال تمام سیاه پوشیدند آخر رستم دستان سوداوه را از حرمخانهٔ کیکاوس از گیسو گرفته برآورده بانتقام سیاوش او را بکشت و زود تر لشکر بتوران کشید و فرامرز پسر رستم که در آن لشکر بود و هم سرخه پسر افراسیاب را که مقدمهٔ لشکر پیش بود گرفتار کرده پیش رستم آورد و رستم فرمود که سرش از تن جدا کردند و رستم هفت سال در زمین توران پادشاهی کرد و کسی با او مقاومت نکرد و در هنگام مراجعت خود تمام ولایت توران را خراب نموده و ویران ساخت ازینقدر قصاص سیاوش از رستم بوقوع آمده و چون کیخسرو شاه بن سیاوش که نبیرهٔ افراسیاب بود بر سریر سلطنت جلوس فرمود بکینهٔ پدر خود افراسیاب را با برادرانش و با جمعی دیگر که در قتل پدرش سعی نموده بودند همه را بکشت کذا افاده مولینا قدس سره ازینجا معلوم شد که انتقام سیاوش با این بلاها که بر سر افراسیاب رفت و باقی ماندن چوب بقم از خون سیاوش نشان ظلم قاتل اوست که در جهان یادگار مانده است

هم بکش تیغ بر خون کس بیدریغ * ترا نیز خون ست با چرخ تیغ * ش چرخ تیغ بمعنی تیغ چرخ کذا فی المؤید و خون بمعنی کشتن ای اگر خونریزی دیگران روا داری به تیغ چرخ کشته خواهی شد که فلک انتقام گیر قاتلان بیگناهان است هم چه خوش بود داستانی زد آن هوشمند * که بر ناگزیر اندیشه ناید گزند * کم آزار شو کز همه داغ و درد * کم آزار یابد کم آزار مرد * ش از همه داغ و درد بیان آزار اول ست و کم آزار یابد ای آزار از کس نیابد و داغ و درد نکشد آن مرد که کم آزار است یعنی کم آزار ثانی صفت مقدم مرد ست هم کم خود نخواهی کم کس بگیر * میازار کسی را و هرگز ممیر * ش کم بالفتح نقصان و خسارت و زیان میازار بکش هرگز نمیرای از دست کسی هرگز نمیرای ای موجب کسی ترا نکشد هم مبین آنکه مور ست یا کرفش ست * تو آن بین که جان ست و جانی خوش ست * ش ای بزبونی مورچه و کرفش نظر نموده او را مکش بلکه چنان بین که در وی یا جان ست و هر جانی خوش ست ای هر زنده را جان عزیز ست و کرفش بکاف فارسی بر وزن ابرش جانوری ست مانند سرباکوچک که در خانها جا کنند و چون بزنندش دم او جدا گردد و دو باره پیچ بخسپد

چو کشور را ز ایران هر یک ایشان را سر خودی گردان چنانکه از بیت لاحق واضح ست بر توفیر و ز گرد سپهر ای گردش فلک
بکام تو باشد و از ایشان آزار نیابی هم بهر کشوری پادشاهی فرست ٭ طلبگار جائی بجائی فرست ٭ ش پادشاهی
بهمزه و یای وحدت ای یک ملکزاده از خویشان دارا چنانچه از بیت سابق می آید ای هر یک را همان کشور بسپار که طالب
آن باشند تا بیکدیگر اکنون خلاف نه کنند هم طرفها و شاهان گرفتار کن ٭ بهر سو یکی طرفدار کن ٭ ش طرفهای اطراف
ویران به ملکزادگان بسپار و مصراع ثانی تفسیر اول هم که ترسم دگر بار ایرانیان ٭ به بندند بر خون دارا میان ٭ ش علت
ابیات سابقه است ای در طلب خون دارا کمر بندند و با بمقاومت ما برخیزند هم در آرند لشکر بیونان و روم ٭ خرابی در آید بآن
مرز و بوم ٭ ش ای پس از روانگی تو بدیار دیگر چنین کنند پس مصلحت همین ست که ایشانرا جداگانه گرفتار شاهی کنی زیرا که
هم چو هر یک جداگانه شاهی کنند ٭ ز یکدیگر آن کینه خواهی کنند ٭ ش ای اگر یکی از ملکزادگان بخون دارا کمر بندد و دیگری طرف
سکندر گرفته با او جنگ خواهد کرد که مبادا خللی از طرف سکندر بملک من در آید کذا افید هم ز مشغولی ملک خود هر کسی ٭ سوی ما
ندارد و فرصت بسی ٭ ش سوی ما ای بسوی یونان و روم که بمقاومت برخیزند هم چو دشمن برآرد بتاراج دست ٭ بدین چاره
باید بر او راه بست ٭ ش بدشمن یعنی جماعت دشمنان از ایرانیان چنانکه از ما قبل واضح ست و نیز مناسب چاره سازی
همین ست که چون جماعت دشمن قصد تاراج ملک کنند بدین چاره که در ابیات سابقه مذکور شد راه ایشان بند باید کرد هم دگر
کین میانگیز در هیچ بوم ٭ سر کینه خواهان مکش سوی روم ٭ ش نصیحت پنجم ست ای شاهان و دیگران را مشغول در قتل مکن تا
وارثان ایشان بیونان و روم لشکر کشند هم بخونریزی شهریاران مکوش ٭ که تا فتنه را خون نیاری بجوش ٭ ش ای تا فتنه
و جنگ را برپا نکنی چنانکه مذکور شد و در بعضی نسخ بجای خون سر واقع ست ای تا فتنه خفته را بیدار نسازی هم مپندار کز خون
گردنکشان ٭ چو خون سیاوش نماند نشان ٭ ش خون سیاوش نام چوبیست که جامه بدان سرخ کنند و آنرا خون
سیاوش و خون سیاوشان و در زبان [illegible] نیز گویند و بتازی بقم خوانند و بمعنی شراب سرخ نیز آید کذا فی ابراهیم شاهی و در
شامل آورده که وجه تسمیه بقم بخون سیاوش آنکه چون افراسیاب شاه مر سیاوش را بکشت جائیکه خون او ریخت از آنجا این
درخت رسته شد انتهی و علی شیر نام چوب بجیطهم نوشته و معنی بیت آنکه از کشتن شاهان گردنکش و سلاطین جبار چنان
مپندار که مانند رنگ بقم در جهان نشان نخواهد ماند بلکه البته از قتل ایشان نشان ظلم خواهد ماند و بر تو فتنها خواهد آمد چنانکه
از کشتن سیاوش بر سر افراسیاب بلاها رفته است کذا افاده مولینا پس نسخه صحیحه نماند که نفی ست نه اثبات چنانکه شارحان
[illegible] نوشته اند باین معنی که خون گردنکشان [illegible] چون خون سیاوش از قتل ایشان نشانی نخواهد ماند و بعارف
اسالیب کلام مخفی نیست که مصراع ثانی از تتمه اول ست تفصیل آن و قصه قتل سیاوش چنین ست که سیاوش پسر
کیکاوس شاه ست که والی ولایت نیمروز بود که اکنون آنرا سیستان گویند و سودابه نام که مادر سیاوش بود بروی عاشق شد
و طالب وصالش گشت سیاوش از این عمل با بسر باز زد و سودابه از غصه بروی افترا کرده گفت که این ناخلف دست درازی من

س شٔ قسمت خوران خداوند و دارنده یک بهره ملک و آن قسمت اشاره بهمان بهره خاص که از دست ملک اصلی در تصرف شاه آید
ای گویا پس آن دار ساختن خداوندان کشور قسمت او از آن تو شده است و مقصد آنکه آن قسمت را بمالک اصلی سپارد و در انجا
اقامت مکن چنانچه از لاحق مے آید هم طرفدار چون شد بفرمان تو + طرف تا طرف ملک هست آن تو + س شٔ تفسیر بیت
سابق و ملک بضم ای گویا ملک دین از یکطرف تا طرف دیگر آن تست هم چو ملک تو شد خانهٔ دشمنان + باو باز مگذار یکسر عنان +
ش ای در کشور دشمنان بعد از تسخیر یکبارگی اقامت مکن چنانکه بیت لاحق تفسیر اوست و ملک اینجا بکسر میم هم درین بوم
بیگانه کم کن نشست + مکن خویشتن را باو پای بست + تو نتوانی آن ملک را داشتن + نه بر وارثان نیز بگذاشتن + س ش
علت سابق ست و ملک بالکسر از وارثان وارثان سکندر مراد است ای درین بوم بیگانه نشست مکن زیرا که خانهٔ دشمنان که ملک تو
شده است از نگهداشت تو بعید ست و نه از خویشان تو که رومیان اند نگهداشته شود چنانکه میگوید هم که بر ملک این خانه دعوی
کسی ست + همان حجت ملک با هر کسی ست + س شٔ علت سابق ست و ملک هر دو جا بالکسر و خانه کنایت از کشور دشمن ای مخالفان
کشورش بر مالکیت این خانه که از دشمنان گرفتی هم دعوی دارند و پس را بر ملک این خانه حجت ست هم درین مرز و بوم از پی سروری +
ز رومی مده هیچکس را سری + س شٔ نصیحت سوم ست بر سبیل تفریع بر نصیحت دوم چنانکه بدانی ای بر ممالک ایران هیچ رومی را
سروری مده و نائب خود مکن بلکه با ایرانیان سپار که وارث و دارا باشند زیرا که هم زمین عجم گورگاه کی ست + ده و پای بیگانه
وحشی پی ست + س شٔ گورگاه جای همیشه ماندن چنانکه گویند فلان اینجا گور خود کرده است نه بمعنی شکارگاه و جائیکه در آن
گورخران باشند چنانکه شارح بسهو نوشته است و بیگانه عبارت از غیر یکه ایرانی نباشد و وحشی پی ناستوار و ناسازوار یعنی
ایران وطن گاه کیان ست و پای استقامت دیگران در وی ناستوار ست که ایران او را نسازند و یا او را بکشند
هم درین سالها کایمنی از گزند + برار از جهان نام شاهی بلند + س شٔ نصیحت چهارم ست یعنی درین هنگام که از گزند و
مخالفت دشمنان ایمن هستی هیچکس را نه کیان در مضادت و مخالفت خود بر پای مکن هر چه زود تر ایشان را بمقامی که در آن
جه پیداست که تا آنکه پادشاه را مخالفی بر پا باشد نام پادشاهی او بلند نباشد کذا افیدهم تو آئی سوی کشور خویش باز +
مکن کار کوتاه بر خود دراز + س شٔ ظاهر آنست که این بیت بطریق جمله معترضه بند نصیحت دیگر باشد ای چون قصد بازگشت
بوطن کنی کار کوتاه که عالمگیری ست بر خود دراز مکن ای در هر کشور بعد از تسخیر بسیار اقامت مکن اما مولینا قدس سره و
نظر بسیاق کلام فرموده چنین نوشته است که چون سوی کشور خود ترا باز رفتنی ست کار کوتاه را که زود راهی شدن
از دیار بیگانه است از سبب وابستگی بسیار بملک ایران بر خود دراز مکن باین صورت که در همجا دیر گشته و باز آمدن متعذر گردد
و حاصل آنکه چون ترا سوی شهر خود آمدنی ست به پادشاهی ایران و بدارد گیر آن بند مباش بلکه مصلحت آنست که هم
ملکزادگان را برافروز چهر + که تا بر تو فیروز گردد سپهر + س شٔ ملکزادگان خویشاوندان دارا شاه که مثل فرزندان او
فرزند اند چنانکه از بیت لاحق مے آید و گرنه دارا شاه را پسر نبوده است برافروز چهر خرم ساز ای عنایت کردن سردار

بانوی ماست ❊ بتر باشد و کار آن ملک راست ❊ ش کار آن ملک نگهداری روم از فتنه چه پیداست که ملک عالم نظر بروز و
کمال تمام نایرد هم برای که دستور باشد خرد ❊ نگهداری اندازهٔ نیک و بد ❊ ش دستور باشد خردای خرد تو رخصت فرمای
تو باشد بران حکم و رای چنانکه دستور شاه رخصت فرمائی تید بر شاه باشد اندازهٔ نیک و بد ای مرتبهٔ نیکان و بدان که باشند گان
روم اند هم نیابت بجا آری از دین و داد ❊ نیاری ز من خرده نیکی بیاد ❊ ش ای دریا سر فین و اسلام و داد نیکو سرانجام
هیچو من باشی و نسبت بدی بمن نخواهی کرد چنانکه رسم نایبان بد سرشت ست که از بد ذاتی خود بر رعایا حکم ستم کنند و چنان
گویند که ما درین ظلم بی اختیاریم که حکم سردار ما چنین ست کذا افید غرض آنکه دین و داد را از دست خود نخواهی گذاشت
هم ترا از بزرگان پسندیده ام ❊ بچشم بزرگیت از آن دیده ام ❊ ش بزرگان امرا و وزرا از آن ازین سبب ترا ای
کرده ام و از آن ای از جملهٔ بزرگان ترا این تعظیم دادم که نائب خود ساختم هم وزیر از خردمندی رای خویش ❊ چنین گفت
با کار فرمای خویش ❊ ش ای با سکندر شاه هم که فرمانروا پادشاه جهان ❊ بفرمان تو رای کار آگهان ❊ ش شاه
جهان فاعل باد ست ای شاه جهان بر بندگان فرمانروا و حاکم باد و فکر همه دانایان پیرو حکم او باد هم زمان تا زمان کار شه
بیش باد ❊ غرض با تمنای او خویش باد ❊ ش ای بر آرزو که بخاطرش رسد همانم بر آید و فرصت نگردد هم حسابیکه فرمود
رائی بلند ❊ کس از پیش بینی نیابد گزند ❊ ش حساب یعنی کار و بار بتداست و خبرش محذوف ای حسابیکه رای بلند شاه
فرموده است از پیش بینی و عاقبت اندیشی ست و هیچکس از پیش بینی گزند نیابد و همه کار او بارونق باشد هم بفرخنده شغلیکه
فرمود شاه ❊ کمر بندم و سر نپیچم ز راه ❊ ش شغل خدمت رفتن بیونان و بردن روشنک و اسباب دولت و راه ازین
شغل مذکور هم و ے شاه باید که در کار خویش ❊ پژوهش نماید بمقدار خویش ❊ ش در کار خویش ای در کارهای پادشاهی
کردن و تمام عالم را زیر حکم آوردن چنانکه از نصایح لاحقهٔ ارسطو می آید هم چو پایان رفتن فراز آیدش ❊ سوی بازگشتن نیاز
آیدش ❊ ش ای چون سیر شاه بسر حد ملکی رسد فکر بازگشتن بوطن بخاطر او باشد و این نصیحت اول ست هم بفرماندهی
سرفرازی گران ❊ جهان ره سپاری بفر باهران ❊ ش نصیحت دوم ای بگیتن فرماندهی جهان کردن و تمام عالم را
بخود نگهداشتن مشکل ست و هم موجب سرگرانی و ملال خاطرست اینچنین مکن چنانکه از بیت لاحق واضح ست پس سرفرازی
گران بمعنی ملول نباشی چه کاریکه از دست خود بر نیاید و دل را ملامت افزاید پس اطراف عالم را بنائبان باید سپرد که آسوده گی
شاه عالم درین صورتست کذا افید و تا آنکه بشاهی تمام جهان مغرور نباشی که من یکتن نگهبان تمام عالم باشم هم نشاید بیکتن
جهانداشتن ❊ همه عالم از خود نگهداشتن ❊ ش علت سابق ست و لفظ نشاید در صدر مصراع ثانی مقدرست ای نشاید
و نتوانست اطراف همه عالم را بخود نگهداشتن هم جهان قسمت ملک دارد بسی ❊ و زان می برد قسمتی هر کسی ❊ ش قسمت
ملک بهرهٔ از ملک دنیا که عبارت از کشورهاست و هر کشوری بیک پادشاهی محفوظ ست ای ملک جهان چندین
بهره است و هر بهره بیکی خاص ست هم چو قسمت خوران را کنی رام خویش ❊ بران قسمت افتاده دان نام خویش ❊

ودیگر میندیش پس کلمه این بمنزلهٔ لفظ فقط است که درکلام عرب آید و یا آنکه سخن کوتاه کن تا شاه عالم باشی چنانکه سکندر هم چو بر ملک
آفاق شد کامگار * همیگشت برکام او روزگار * ش کامگار ملک گیر و کام هم عبارت از ملک گیریست که هر زمان کشوری
دیگر میگرفت هم حبش تا خراسان و چین تا بغور * بفرمان او گشت بی دست زور * ش ای بی مشقت و جنگ سخت
محکوم او شدند هم بهر کشوری قاصدان تاختند * همه سکه بر نام او ساختند * ش ای قاصدان سکندر بهر ولایت رفتند
و فرمان او جاری کردند تا آنکه همه کشور خدایان سکهٔ هر کشور بنام او زدند و سکهٔ خود را موقوف داشتند و این ابیات در گذارش بیان
تقریبی است و مقصود اصلی درین مقام آنکه هم جهاندار اگرچه دل شیر داشت * جهان جمله در زیر شمشیر داشت * ش ای بس
دلاور و بی ترس بود و شمشیر سیاست او که همه عالم مغلوب او بود هم نبود اعتمادش دران مرز و بوم * که هست اهمن آباد در رومی
بروم * ش آن مرز و بوم ولایت ایران اهمن آباد جای اهمنیست هم شبی کاسمان طالعی داد چست * کز ان طالع آمد ضمیر
درست * ش مفعول داد سکندر ست ای فلک او را چنان طالع قوی بخشید که از ان مر سکندر را ضمیر درست آمد ای تدبیر
بخطا در دل آمد هم فرستاد و دستور خود را بخواند * سخنهای پوشیده با وی براند * ش ای رازهای دل پیش او ظاهر کرد
هم که چون ملک را نام آمد بدست * نخواهم سکیجا شدن پای بست * مگر بر زندگی چون فلک مایلم * خبر آفاق گردی نخواهد
دلم * ش تفسیر مصراع اول است و مایل را غب هم ببینم که در گرد آفاق چیست * توانا تر از من در آفاق کیست *
ش چیست چه عجائب و غرائب است که بدیدن آن خرم شوم و یا عبرت گیرم هم چنان بینم از رای روشن صواب * که چون من کنم
گرد گیتی شتاب * ش صواب مفعول بینم و شتاب مصدر مفعول کنم است هم ز روز نو خود فرستم بروم * که هست استواری دران
مرز و بوم * ش بوم استواری ایمنی از زوال دولت و مال هم نباید که ما را شود کار سست * شکیبو ناید از جای دائم درست *
ش کار عبارت از غلبه و استیلا بر ملک عالم ای اندیشه ناکم که مبادا در جنگی هزیمت خوریم و تسلط ما به زوال آید و مصراع ثانی تمثیل آن متضمن
تعلیل از تزلزل است از جوی آب هم بداندیش گیرد سر تخت ما * بتاراج دشمن شود رخت ما * ش از تخت و رخت همان تخت و اسباب دولت
مرادست که همراه سکندر بود چه وقتیکه شاه را هزیمت پیش آید همه دولت او از تخت و رخت بدست دشمن افتد کذا افید و این بیت دافلیست
در زیر کلمه نباید هم جهان را چنین در دسرها بسیست * و زینگونه در ره خطرها بسیست * ش جهان را ای در جهان چنین در دسر
که هزیمت خوردن و رخت خود بغارت دشمن دادن ست در راه ای در راه جهان ای چون دنیا مانند ره روندگان ست هم تو نیز
از یونان شوی باز جای * پسندیده باشد بفرهنگ و رای * وزیر خردمند را گفت شاه * که داری جهان را بحکمت نگاه *
ش باز جای ای باز جای گیرنده شهر یونان که آن از توابع روم ست و مصراع ثانی جزای شرط است و یا عطف ست بر شرط
و جزای آن محذوفست ای بهتر ست هم همان ملک را داری از فتنه دور * که مه نائب مهر باشد ز نور * ش ز نور بیان
پسندیدگی بفرهنگ ست همان ملک ای ملک روم و مصراع ثانی تمثیل ست ای چنانکه ماه در نگهداری نور عالم نائب
خورشید ست همچنان در نگهبانی ملک روم از فتنه نائب من باشی ای همچون من نگهداری هم همان روشنک را که

ابیات بعید دربیان تنای تسخیر ... است ۱۲

لهٔ ای پسندیده باشد بفرهنگ ۱۲

فاعل صفت مقدم با باشدای سر ما که شاغل بکار هم هم شغل ما گر در آید بخواب * مپندار کاین خانه گردد خراب * ش شغل و بکار با ر
مردم را شخص قرار داده می گوید که اگر شخص شغل ما که اکنون موجود هستیم بخواب عدم موجودیت در آید ای آن شغل با با باقی نماند
یعنی به مبرهم اینجا نه عالم از کار کنندگان خالی نگردد کذا فی دم * بسا کس که از روی عالم کم است * همانا که عالم همان عام است * ش
کم ست ای ناقص شد را و نهان گردیده تواند که بضم باشد چه اختلاف حذو که حرکت ما قبل روی را نام ست در قافیه موضوع له
در کلام قدما شایع ست هم چه سازیم چون سازگاران شدند * رفیقان گذشتند و یاران شدند * ش چه سازیم ای
چه چاره خود کنیم و چه قدر توشه راه مرگ مهیا سازیم چنانکه از بیت لاحق مے آید سازگاران مددگاران معاش چون پدر و مادر
و غیره مربیان که با مداد ایشان فراغ عبادت باشد و مصراع ثانی تفسیر اول ست هم بهنگام خود توشه ره بساز * که یاران ز
یاران بماندند باز * ش بهنگام خود ای بوقت فراغت خود از فکر معاش و غیره که بوجود مربیان معاش تو خوش ست
عبارت حق بجا آر و نیکی بخلق کن که این توشه راه مرگ ست یا آن اول دلبندان و محبوبان همچون فرزندان عالم و غیره
روزی خواران و ثانی بمعنی مربیان از پدر و مادر و غیره کذا فی دم ای مربیان تو همیشه با تو نمانند و بینوا بجانی و حسرت بری که چرا در هنگام
وجود و امداد ایشان کار آخرت نساخته ام و تواند که از سازگاران و رفیقان و یاران سالکان همعصر خواجه مراد باشد چه از
صحبت صالحان و عابدان مر دیگران را فائده باشد هم سرانجام گر خود بدی بدرود * خر لنگ در آخر خود درود * ش علت
توشه راه مرگ ساختن و سرانجام فاعل بدرود و بدی بیای خطاب ای اگر بی توشه راه هستی بدرودای در عاقبت بتو سختی
پیش آید و مصراع ثانی تمثیل بی توشه چه خری را که تندرست و باربردار باشد خدمت کنند و آخر او را بر علف دارند بخلاف
خر لنگ که از باربرداری باز ماند خبرش نگیرند و آواره گذارند و در آخرش علف نبینند از ندلپس آن مسکین از سبب لنگی
از آخر خود و راه بجای نبرد و سختیها کشیده بهلاک رسد پس این مثال آنکس ست که بهنگام فراغت خویش برگ و سامان
نساخته باشد و معنی آنکه خر لنگ در آخر خود متمکن باشد و علف نیابد و همانجا بمیرد هم گذارش چنین کرد گویای دور * که
اورنگ شاهان نشد جای جور * ش دور بالفتح عهد و زمانه یعنی راوی که در زمانها بوده است چنین روایت و بیان
کرده است که اورنگ آنچ ای هر که بر تخت نشیند و پادشاه عالم شود البته عدل را پیش گیرد و ظلم و تعدی بمساکین
روا ندارد چه بر ظالم پادشاهی مسلم نماند چنانکه شیخ سعدی رح گفته است مصرعه نکند جور پیشه سلطانی * و قیل
الملک یبقی مع الکفر ولا یبقی مع الظلم پس بنابراین قاعده هم سکندر که او ملک عالم گرفت * پی جستن کام خود
کم گرفت * ش ای عیش و عشرت خود پیش نگرفت چه در عیش پادشاه خرابی عالم است بلکه هم صلاح جهان جست
از آن داوری * فلک زین سبب داوش آن یاوری * ش از آن داوری ای از عالمگیری زین سبب ای
صلاح جوی عالم آن یاوری قوت عالمگیری هم جهان بادرت شغل آن شاه کن * همان کن که او کرد کوتاه کن *
ش خطابست بپادشاه وقت خواجه هر که باشد همان کن که او کرد یعنی صلاح عالمیان جوی کوتاه کن ای سخن بر این بیند کوتاه کن

گوش میشنوم هم من این شخص خود را چو گلشن کنم * شمارا بخود چشم روشن کنم * ش این شخص تن من خاکی چو گلشن آراسته بزیور بادی
ای آرایش من محض برای روشنی چشم شماست هم نه بینی که چون فشکنند نوبهار * بدو چشم روشن شود روزگار * ش تمثیل
سابق ست هم ازان نکتها مردم تیز هوش * پر از لعل و پیروزه کردند گوش * ش ازان نکتهای از جوابهای سکندر بیان
لعل و پیروزه است ای ازین جوابهای خوش شدند و هم دعا تازه کردند بر جان او * بجان بار بستند پیمان او * ش بابت
تازه دعای عمر حیات کردند و فرمان او را بجان قبول نمودند هم ازان بردباری که دریافتند * بفرمان او پای بشتافتند * ش
تفسیر مصراع ثانی بیت سابق ست چه پیمان یعنی فرمان لازم ست پای کلمه یعنی تمام ای هر یک از ته دل و جان فرمانبردار شدند هم
بآئین جمشید بهروز شاه * نشست بر سر گاه هر صبحگاه * ش بر سر گاه ای بر تخت مطرح هم نوازش همی کرد با بندگان * نگهداشت
آئین فرخندگان * ش چه نوازش گری بازیردستان و غلامان رسم شاهان فرخنده نشان ست هم فرستاد نامه بهر کشوری *
بهر مرزبانی و هر مهتری * ش نامهای امان نامه چنانکه از ابیات لاحقه واضح ست مرزبان کنایه از امیران توران که حاضر نبودند
هم گرائید شان دل بافسون خویش * امان داد و شان از شب خون خویش * ش گرائید متعدی ست ای مائل گردانید بخود
دل افسون کنایه از استمالت و دلاسا که با ایشان نامها نوشت هم جهان را بفرمان خود رام کرد * دران رام کردن کم آرام کرد * ش
جهان ممالک ایران و توران و توابع آن کم آرام کردای از انجا روان شد هم خراب جهان جمله آباد ساخت * دل خستگان از غم
آزاد ساخت * ش خراب جهان عمارات و دهاتی که در عالم دنیا خراب افتاده بودند هم بیا ساقی آن صرف بیجاده رنگ * که من دره
ای با هم در آمد بسنگ * ش صرف بالکسر شراب صاف و بیجاده رنگ سرخ رنگ چه بیجاده جوهر کانی ست سرخ رنگ گرم طبع ست
و اینجا بجودی مراد است که سالک را مرخر دگر داند و پای بسنگ آمدن افتادن اینجا کنایه از مخاطره دل ست که گاهی مر سالک را
پیش آید هم مگر چاره سازم درین سنگریز * چو بیجاده از سنگ یابم گریز * ش سنگریز زمینی که از ریزهای سنگ پر باشد کنایه از
دنیا که پر ست از مهالک و پیداست که گوهر بیجاده را از سنگ گران مخاطره باشد فرستادن سکندر ارسطو را بار وشنک
بخوبان * هم فلک ناقه را زان شبکرو کند * که بر روز و شب بازیی نو کند * ش ناقه فلک ذات وی بتغایر اعتباری یعنی
سرعت گردش فلک برای بازی نو آوردن ست چنانکه در لاحق میفرماید و پیداست که در بازیگری سرعت و سبکدستی در کار ست
و از کاهلان صورت نه بندد هم کند هر زمان صلح و جنگ دگر * خیالی نماید برنگ دگر * ش خیال در صورت احوال عالم چنانکه
در لاحق ست کند او فهید و تواند که از بیان صلح و جنگ فلک بمردم خاک کنایه باشد و این بیت بیان بازی نوست هم همه بودنیها
بود از نخست * نه این نیست اگر باز جوئی درست * ش بودنیها موجودات و نیز واقعات عالم که در اول خلقت بودند و آن
نشانست صورت عالم در حال باز جوئی درست ای تامل صادق کنی هم هم از پرورشهای پروردگار * دگرگونه شد صورت
هر نگار * ش پرورش قدرت حقتعالی که پرورندهٔ عالم ست و کلمه هم زائده برای تاکید ست صورت هر نگار حال هر بودنی
در زمان سابق بود و اظهر آنکه تغییر صورت مخلوق حالی هم از اثر قدرت اوست که بیکدیگر هم رنگ نیستند و تواند که مصدر یعنی

نیوشنده را دست شد بر فلک ❊ ش این دو بیت از شارت آن بیتهای مذکوره ای همه نفران مع عاکردند که حق تعالی ترا بدین بیتهای
نیک سلامت دارا هم دران انجمن بود بسیار کس ❊ گشاده بشاه آزمائی نفس ❊ ش مصرع ثانی حالست هم ازان
بوالفضولان گستاخ گوی ❊ وزان بوالحکیمان دیوانه خوی ❊ ش بوالفضول مرد حکمت شعار بوالحکیم آنکه دعوی علم و حکمت کند
و چندان ماهر آن نباشد کذا قیل و مولانا با فطر به نشر ایشان کرده یعنی فضیلت چندان حکمت پرستان گفته و دیوانه خوی بیباک که در
گفتار خود پیش بادشاه نامدار گستاخی کردند در هشت نخوردند و کلمه ازان متعلق بیت لاحق ست هم پژوهنده بود حجت نمای ❊
دران انجمن گشت شاه آزمای ❊ ش پژوهنده امتحان کننده حجت نمای دلیل گذارنده که بعرف حجتی نامند هم که شاها مرا
یکدرم در خورست ❊ اگر بخشی از کشوری بهترست ❊ ش ای مرا آن یکدرم بسیار در کارست که اکنون کشور بخشیدن بمن برابر
آن نشود هم جهاندار گفت از خداوندگاه ❊ باندازه قدر او گنج خواه ❊ ش گاه بکاف فارسی تخت شاهی هم پژوهنده
گفته چو از یکدرم ❊ خجالت برد شه که چیزیست کم ❊ ش ای یکدرم دادن از شاهان هیچ نیست هم به ار ملک عالم بخشد
بمن ❊ باانجم رساند سرم زانجمن ❊ دگر بار شه گفت کای بدسگال ❊ باندازه خود نکردی سوال ❊ ش بدسگال
احمق که فکر بیجا کند هم دو حاجت نمودی نه بر جای خویش ❊ یکی کم ز من دیگری از تو بیش ❊ ش نه بر جای خویش
ای هر دو بیجاست که اول از اندازه قدر من کم بود و دوم زیاده از اندازه قدر تست هم باندازه باید سخن گسترید ❊ گزاف سخن را
نباید شنید ❊ ش مصراع ثانی در معنی علت اول ست هم سخن کان نه با بود در آرد گره ❊ اگرچه آفرین ست ناگفته به ❊
ش گره آوردن ملال بخشیدن و آفرین یعنی تحسین و بالائق آفرین هم دگر پرسشی کرد مرد دلیر ❊ که بالا چرائی و خلقی
بزیر ❊ ش وگرای دگر بار مرد دلیر مرد گستاخ گوی اول که مذکور شد بالا یعنی بالانشین هم چه گوئی که یکروی و یه استیم
یار ❊ چرا زیر و بالا درآری بکار ❊ ش یکرو یه یعنی بی نفاق و یکذات صفت مقدم یارست ای چون تو خیرخواه مردم
هستی و ما همه مردم ازین فرقه که با توئیم یاران یکذات و بی نفاقیم پس چرا در کار شستن و محفل آراستن زیرنشینی و
بالانشینی کنی هم ملک گفت سر و سم زین گروه ❊ چو سر زیر باشد نباشد شکوه ❊ ش ای شکوه سر باقی نماند
هم سر رستنی زیر زیبا بود ❊ سر آدمی به که بالا بود ❊ ش سر رستنی تن نبات و بیخ درخت که محکمی آن در زیر بودن
سر اوست و کذالک حیوانات را که نگونی سر ایشان بهترست که در چریدن و نوشیدن رنج می کشند و هذا کله من
فعل الحکیم تعالی شانه هم به ار شاه را جای باشد بلند ❊ که مردم بدو باز شود بهره مند ❊ ش ای چشم هر کس
بر شاه افتد و همه کس روی او ببیند و این جواب دیگرست هم دگر زیرکی گفت کای شهریار ❊ خردمند را با رعونت
چه کار ❊ ش رعونت زینت آرایش تن بزیور و جامه فاخره چنانچه از بیت لاحق می آید هم تن از زیور آرزدی در دل ست ❊
بزیور چه پوشی تنی کو گل ست ❊ ش زیور آرزدی عبارت از خردمندی و اعیان هم به بیخبری و پیداست که تن خاکی را آراستن
دور از خردمندیست هم ملک گفت کارایش خسروی ❊ دهد چشم بینندگان را قوی ❊ ش ای بدیدن آرایش من

بدان تا خت آرد و بدیگران سپارد ای می بخشم و در تصرف خود ندارم پس این بیت با بیت لاحق بیان سخت کشیدن و باز
بخشیدن ست هم تیر تیغیم آرد جهان را بجنگ * سر تازیانه دهم بیدرنگ * ش مولانا نوشته که میم مضاف الیه تازیانه است
پس وه بمعنی و بید باشد و ظاهر آنکه با این حد از سر تازیانه مقدر است هم از ان آمدم بر سر این سریر * که افتادگان را شوم
دستگیر * ش این سریر تخت ایران که در اصطلاح ست هم یکی بیکرم زابر و از آفتاب * بیک دستم آتش بیک دست
آب * ش آفتاب بقرینه بگذارم که در بیت لاحق ست کنایه از صاعقه که در ابر باشد هم بسنگی رسم سخت تا بگدازمش *
بکشتی رسم تشنه بنوازمش * ش سخت صفت سنگ چنانکه تشنه صفت کشت ست و سنگ عبارت از مخالف سرکش
و کشت بالکسر عبارت از زبون هم بجو و نامدم سوی ایران زروم * خدایم فرستاد از ان مرز و بوم * ش ای از روم
هم بدان تا حق از باطل آرم پدید * زمن بند هر قفل یابد کلید * ش بدان ای بدین قصد آمدم و بند بمعنی اشکال و صعوبت
و قفل بمعنی مشکل ای مشکلات عالم را حل کنم هم سر حق شناسان برارم ز خاک * بباطل پرستان برآرم هلاک *
ش حق شناسان نیکوکاران و ایهام بمومنان و باطل پرستان ناحق شناسان که بدکارانند و ایهام بکافران و
سر آرم ز خاک ای سرفراز کنم هم ز دنیا بر هم زنگ نا داشتی * و هم باد را با چراغ آشتی * ش نا داشتی بیحیائی و
بی شرمی و قبیل حیله گری ای با احسان و کرم خود حیله گری مردم را دور سازم و ایهام با فلاس که بکرم کریمان زائل شود
و هم باد را الخ ای هر ضد را با ضد خود رام و منقاد سازم و این اثر کمال عدل ست هم فرشته کنم دیو هر خانه را * برون آرم
از گنج ویرانه را * ش فرشته صالح و نیکوکار و دیو مفسد و فتنه انگیز و دیو هر خانه ای هر جا که دیو باشد و ویرانه خانه مفلس
و نادار هم کجا عدل من سر برآرد چو سرو * ز بیداد شاهین نترسد تذرو * ش و تخصیص تذرو بملازمت بیرون ست هم
شتابی کند گرگ بر گوسپند * همان شیر بر گور نارد گزند * بدان را به نیکی کنم ناصبور * ز نیکان بدی را کنم نیز دور * ش ای
بدان را از بدی کردن چنان باز دارم و بر نیکی گمارم که البته بر فعل مستحسن نیک ناشکیبا شده اقدام نمایند و از بدی آن بدی و
ایذا خواسته که از بدان بر نیکان باشد هم کسی را که من سر برافراختم * بپای کسش در نینداختم * دگر سرکشی را در بدم جگر * نداد
بر تندگان دگر * ش ای علک آن مخالف را بدشمنان او نسپردم بلکه بتصرف خود داشتم و یا بنوازشان او دادم هم کسی را که کشتم نهانی
بزهر * نکشتم آشکارا بشمشیر قهر * ش زهر دادن بدشمنان کار زبونان ست و من زبون نیستم هم ز ناکس جهانسوزی آموختم * بهیچ
خرمنی سوختم * ش جهانسوزی ظلم بر مساکین و بی حجت شرعی بگفته سخن چینان را بیازردم هم نخواهم که آرم کسی را شکست *
وگر بشکنم مومیائیم هست * ش گلایه و در زاده است و مومیائی کنایه از احسان و معذرت بعد از آزردن بی حجت هم گر از
من بچشمی رسد خشم و درد * توانم دهم و توتیا نیز گرد * ش خشم و درد چشم و درد چشم اول که کنایه از شخص ست هم خدایم
درین کار یاری دهاد * ز خشم بدان رستگاری دهاد * ش رستگاری ای درین فتنها که بیدار هم خدای تعالی یاری دهاد
مراد بدین قصدهای نیک مرا خشم زخم نرسانند ای بدین فتنها مسلم دارد هم چو این داستان گفته شد یک بیک *

ثانی تفسیر برنج بردست دخل صند خرج آنچه بجا نه رسد ای کسیکه معاش او بکسب تنگست یعنی خرج او زیاده است و حاصل کسب اندک
م وران خرج خوش امیدواری دهم + ز گنجینهٔ خویشتن یاری دهم + ش تفسیر مصراع اول ست ای بقدر کفاف او را
بدهم خواه مزارع باشد خواه حرفتی م بدین و بدانش کنم کارها + دهم داد را روز بازارها + ش داد یعنی عدل و دهش ست
روز بازارهای رواجها م در آتش افگنم کو در آتش افگنی ست + به بخشایم او را که بخشودنی ست + ش آتش شکنجه عذاب
و آتش افگنی لائق عذاب کردن و به نسخهٔ شارح هر که آسودنی ست و هذا انسب بالقافیه ای کسی سزاوار سودن و پایمال
کردن ست و بخشودنی در خور عطا نمودن م ندارم زکس ترس در هیچ کار + مگر زان کسی کو بود ترسکار + ش ای در
همه معامله خود از سودن بدان و بخشودن نیکان از هیچکس باک ندارم مگر از کسیکه ترسنده از من باشد ای بهر حال از روی
در دل هراس دارم که مبادا از بیم گزند خویش قصد هلاک من کنند چنانکه حضرت سعدی رح همدرین صورت فرموده است
ع ازان کز تو ترسد بترس ای حکیم + الخ م جهان از سخا دارم آراسته + سخی را ندادم بخشم از خواسته + ش
ای از مال خود م ستم باز خود و بردارم بهش + ستمکش نوازم ستمگار کش + ش علت مصراع اول ست ای هرگز
ستم نخواهم کرد زیراکه نوازندهٔ مظلومم و کشندهٔ ظالمان م بجائی یکی بدیکی بد کنم + بپاداش نیکی یکی صد کنم +
ش یکی در مصراع ثانی صفت نیکی ست ای در عوض یک نیکی صد نیکی کنم چنانکه معاملهٔ حق تعالی با بندگان ست
م عقوبت کنم خلق را بی گناه + نوازش کنم چون شود عذر خواه + ش نوازش کنم ای ترک عقوبت کنم که این هم نوعی
از احسان کریمان ست و فاعل شود خلق گنهگار ست چنانکه از مصراع اول می آید م چو گردن کشد خصم گردن زنم +
چو در دشمنی تن زند تن زنم + ش تن زدن ساکت شدن و راضی بودن ای چون خصم در دشمنی کردن سکوت کند
ای دشمنی نکند با وی دشمنی نخواهم کرد و در بعضی نسخ ع چو در دوستی دم زند تن زنم + ای هنگام دوستی او از روی
فند گذارم و دشمنی نخواهم کرد م بنا کردن نیکی از من بود + بدی را بدایت ز دشمن بود + ش ای از من آغاز نیکی ست و
ابتدای دشمنی و بدی از دشمن باشد نه از من م من آن خاک بیزم بغربال رای + که بستانم و باز ریزم بجای + ش خاک بیز
بکاف موقوف کسیکه خاک کوچه و بازار فراهم کرده بغربال ببیزد تا ریزهٔ زر و سیم و جواهر و امثال آن بدست آرد و باصطلاح
پارسیان شخصی را گویند که از برای تحصیل مطالب طلب مقاصد بکارهای سخت دلیرانه اقدام نماید یعنی من از برای حصول مدعای
خود آن سخت کوشم که بغربال رای و تدقیق نظر مردم را می آزمایم و از نااهلان مال میگیرم و باز در همانجا صرف دیگران
میکنم چنانکه حال غربال ست ای از یکی میگیرم و بدیگری که اهل باشد بسپارم چنانکه از تمثیل مے آید کذا فیه ای گرفتن
و دادن من همه صواب ست م چو دولاب کو شربت تر دهد + ازین سر ستاند بدان سر دهد + ش تمثیل سابق ست
کو شربت الخ صفت دولاب ست که آب صاف و تازه میدهد م بهر چه از سر تیغم آید فراز + سر تازیانه کنند ترکتاز +
ش هر چه متعلق کنند ترکتاز ست ای ملکی و مالی که بجنگ و تیغ زدن پیش من آید و حاصل گردد باشارت تازیانه من

همان

به پیش نرودم ز پیشانی چل تا پای مور * نیاید ز من بر کسی دست زور * ش ای بر هیچ قوی و ضعیف ظلم و تعدی نخواهم کرد
و تخصیص پیشانی از آن است که جای زور آوردن چل پیشانی اوست چنانکه جای آزردن مور پای اوست م ندارم
طمع از زر و سیم کس * اگر چند یابم برو دست رس * ش ای اگرچه بر غصب مال مردم قدرت یابم م ز خلق ار چه
آزار بینم بسی * نخواهم که آزارد از من کسی * ش آزار خلق عبارت از عام خلائق برای استغاثه و سوال حاجات بر
در سکندر و بیهوده گفتن عوام در حق او که از آن آزرده شود ولی بهره زودم ده و دوده را بر گرفتم خراج * نه مال از ولایت ستانم
نه باج * ش بدانکه دارا شاه از کمال بیدادی خویش بر سر دودمان قبائل رعایا ایران ای کارندگان زراعت که در دهات
سکونت داشتند چیزی از مال بر بسته بود که فصل بفصل مانند خراج بدرگاه او میدادند و نیز بر سر مالداران که در شهرها جای داشتند مالی
مقرر کرده بود که هنگام وصول حاصل ولایت مانند ماهانه و سالانه و خراج در گنجینه او میرسانیدند و نیز بر شهریان از عامه مردم
و اهل حرفت چیزی در رسوم نهاده بود که مانند باج ادای آن میکردند پس سکندر میفرماید که من این همه رسوم ظلم را مرفوع القلم نمودم
و بجز خراج مزروعات و زکوة تجار نخواهم گرفت پس ده و دوده بقلب اضافت بمعنی دودمان دهات است از قبائل رعایا که
بدهات سکونت دارند و کلمه ولایت در مصراع ثانی بقرینه ذکر ده در صدر بمعنی شهرهاست اما بقرینه ذکر دوده در مصراع اول
اینجا دودمان ولایت مراد است ای از قبائل مردم سکنه شهرها عام تر از مالداران و اهل حرفت شهرها و معنی بیت آنکه مالهای
ستم که بر دودمانهای دهات و شهرها مقرر بود همه گرفتم و از سر ایشان برداشتم پس خراج نذر بدودمان دهات است که
مانند خراج در هر فصل میدادند و باج نذر بدودمان ولایت و شهرها که مانند محصول سرکار بسر ایشان معین بود کذا افاده مولانا
قدس سره و در عامه نسخ بدین طور است م ده و شهر را بر گرفتم خراج * نه سا از ولایت ستانم نه باج * ش پس مصراع
ثانی تفسیر اول است بدین معنی که مذکور شد م اگر گنج آرم ز دنیا بدست * مهیا کنم قسمت هر که هست * ش ای
از بیت المال و غنائم کفار هم قسمت هر مستحق مقرر کنم م دهم هر کسی راز دولت کلید * کنم پایه کار هر کس پدید *
ش ز دولت بیان کلید است و کلید دولت کشایش رزق و مصراع ثانی تفسیر آن چه ظهور مرتبه کار هر کس سبب حصول
دولت کار کننده است ای هر پیشه ور را پیشه او دهم چنانکه گذشت م هنرمند را سر بر آرم بماه * کشم پای دیوانه را زیر بند *
ش ای هنر و حرفت هر کس را رواج بخشم که بدان محفوظ باشند و دیوانه کنایه از بی هنر که مانند دیوانگان هیچ نیاموخته باشند
پس پای او را در بند کشم یعنی در هنر آموزی او را بند سازم م بپیچم سر از رایگان خوارگان * مگر بی زبانان و بیچارگان *
ش سر پیچیدن توجه نا کردن ای بکسانیکه مفت خواره اند روزینه از خود نخواهم داد که بی استحقاق بزبان آوری
و سوال و حیله سازی از بیت المال من روزینه برند بخلاف کسانیکه با وجود استحقاق از من نخواهند و در سکوت و بیچارگی
گذارند م چو دارد هنرمند کار آگهی * نخواهم که باشد ز کار تهی * ش هنرمند صاحب حرفت و نسخه صحیحه هنرمند [illegible]
ای مرد قوی همت و قادر بر کسب روزی م چو بینم کسی را که او رنج برد * که از خرج او دخل بهبت خرد * ش [illegible]

کو بیتش آن میکنند شور آب و تلخ آب هر دو عبارت از دریای شور که از پهلوی چین و زنگبار میگذرد زیرا که دریای چین و زنگبار
هر دو بکناره دریای شور اند کذا افید م رسولان رسیدند با ساو باج + همایون کنان شاه را تخت و تاج + ش تخت
ای از مشرق تا مغرب نزد سکندر رسولان شاهان رسیدند و مبارک گفتند ساو بواو و بغیر واو بمعنی مالیکه از سوداگران و
حاکمان گیرند اینجا بغیر واو ست که این واو مکتوبه میان ساو باج برای عطف ست و آن عبارت از خراج ست که حاکم ملکی
بملک فرستد و باج بمعنی مالیکه بخراج داده آید از زر و اسبان و اشیاء دیگر کو بادشاه زبردست ببادشاه قوی دست پیشکش
میگذرد کذا افید همایون کنان مبارکباد گویان م چو شاه پای بر تخت زرین نهاد + ز گنج سخن حصن روشن گشاد + ش
تخت زرین تختیکه از مطلا بود گنج سخن همان گنج سخن شاهانه حصن روشن کنایه از دهان سکندر که زبان بسته
و کم گوی بود و باز تختی مضبوط و پاکیزه که قدح را دران مجال نباشد چنانکه فرا تر ز سر ایران جواب خود را ستد درست
گفته بود و برین تقدیر گنج سخن عبارت از دل سکندر ست م که یاد آفریننده را سپاس + که کرد آفرین گوی را حق شناس
ش همزه آفریننده موصوله است که مصراع ثانی صله اوست آفرین گوی ثنا گوی و شاکر مطلق هر که باشد حق شناس
بمعنی شناسنده حق نعمت مفعول ثانی کردست و پیداست که شکر نعمت او تعالی پس از شناختن حق اوست
چه اگر شناسای حق نعمت نبودی شکر صورت نبستی پس شناختن این حق افضل نعم او تعالی ست که بران هم سپاس
واجب ست کذا افید م سر چون منی را ز بالین خاک + بانجم رسانید چون نور پاک + ش علت سپاس خود ست م
بایرانم آورد و ز اقصای روم + بفرمان من سنگ را کرد موم + ش ای پیش حکم من هیچ مشکلی نمانده است و همه
کام من بر آمده م بجائی رسانید کار مرا + که محمل کشد چرخ بار مرا + ش چرخ فاعل کشد و وزن در بار مرا اضافت
محملست ای محمل بار من با این حد شرف رسیده است که شتر فلک محمل بار من میکشد ای خاک بو قلمون زیر دست من ست و چرخ
مساعد کام من که هر چه از وی میخواهم زود تر بمن میسر شد شارح محمل را مضاف بچرخ نموده ای محمل چرخ بار مرا میبرد پس او تعالی ا
مرا چنین بخشگاه عطا نموده است م بدین نیمم از داور آسمان + که پاسائم از داوری یکزمان + ش داوری عدالت
کردن م ستمدیده را داد بخشی کنم + شب تیرگان را درخشی کنم + ش شب تیرگان کنایه از غمدیده و اندوهگین و درخشی
نور بخشی ای غمناکان را شاد کنم بانصاف و کرم م خرد بر وفا رهنمائی من ست + صلاح جهان در وفائی من ست + ش
وفا بمعنی وفا کردن بهر قول و عهد که برعایا بندم ای عقل سلیم من رهنمای من ست براه وفای هر پیمان من پس جز براه وفا نخواهم رفت
چه صلاح و خوبی جهان در وفای من ست م ره راستی گیرم امروز پیش + که آگاهم از روز فردای خویش + ش راه راستی
ای وفا چنانکه از سابق پیداست و یا عدل چنانکه در لاحق میگوید روز فردا قیامت که روز حساب اعمال ست م بپرهیزم
از روز عذر آوری + به پرهیزگاری کنم داوری + ش بپرهیزم ای ترسم و باک خواهم داشت یعنی با عدل و انصاف
حکومت جهان میکنم زیرا که اندیشه میکنم و می ترسم از روز عذر آوری که فردا عذر بندگان در تقصیر طاعت یزدان

اثبات نموده است و کالا رخت کنایه از خوبی آن و یا ذات سخن به اعتبار علتیاری چنانکه از بیت لاحق پیداست کساد بیاید بیای تنکیر هیچ و بی رواج
هم متاع گرانمایه کاسد مباد * و گر باد بر دست حاسد مباد * ش متاع گرانمایه سخن پاکیزه و گر باد وای اگر کاسد و بی رواج
باشد ای از شاعر خام سخن مثل اصد و تا باید از غذا میخواهم که آن سخن سهل در دست حاسد منفید چه اگر در دست وی افتد شاد بهیا
خواهد کرد چه راحت حاسد در زوال نعمت دیگران ست کذا افید و در عامه نسخ خبر عیب حاسد مباد و دیده شد یعنی اگر کاسد شود کساد
بجز عیب گیری حاسد نباشد ای بیرواجی آن عیب جوئی حاسد باد نفی حاسد ذاته و معلوم ست که عیب کردن حاسدان
سخن لطیف کاسد شود که منصفان قدر او میدانند هم بیارای سخن گوی چابک سری * بساط سخن را بکار یک بجای *
ش خطابست بخود و چابک سری ای چالاک در گفتن بساط سخن مفعول بیارست هم سخن مان ازان نامور خفتگان * و فسونی
فرودم با شفتگان * ش تفسیر بیت سابق ست و آن امرست از راندن آن نامور خفتگان پادشاهان پیشین همچون سکندر
و دارا و خراد شیان که درین نامه مذکور اند و فسون کنایه از سخن و آشفتگان مشتاقان سخن و سامعان این قصه و تعبیر با فسون
بنابر آنست که بر بیدارگان افسون خوانده هوشیار میسازند هم گذارنده سرگذشت از نخست * باندیشه نغز و رای درست *
ش ای ناقل قدیم بروایات صحیحه هم چنین داد فرده که چون شهریار * بملک سیاهان بر آراست کار * ش
ای کار سیاهان را آراسته کرد چنانکه در بیان عروسی و شادی سکندر مذکور شد هم به پیروزی چرخ پیروزه رنگ * نبودش
بسی در سیاهان درنگ * ش پیروزی چرخ فتح دادن آسمان مر سکندر را یعنی بسبب فیروزمند شدن از تائید آسمانی
در ملک سیاهان بس مدت نماند و برای تسخیر شهرهای ایران از انجا روان شد چه اگر در یک شهری سکونت کردی شهر دیگر
نگشادی لهذا بسی در سیاهان درنگ نکرد هم با صطخر شد تاج بر سر نهاد * بجای کیومرث شد کیقباد * ش
اصطخر بکسر همزه و بی همزه نیز نام شهریست در ایران زمین تختگاه دارا اصغر که اول آنرا کیومرث بنا کرده بود اصطخر و صطخر نیز
خوانند کذا افید و مصراع ثانی تخییل ست که سکندر را کیقباد گفته شد هم شد آراسته ملک ایران بدو * قوی گشت
پشت دلیران بدو * ش ملک ایران همه ممالک آن و دلیران امیران ایران که ایشان را بنواخت هم بزرگان بر و
تهنیت ساختند * بتاج سر بزرگی سر افراختند * ش بزرگان امیران و تهنیت مبارکباد و سر بزرگی یعنی شدن
سکندر را بسرداری و بزرگی و دادن او را مبارکبادی سرآفراختند سربلند شدند و با انعام و اکرام سکندر فائز شدند
کذا افاده مولینا ح و یا آنکه بتاج عظمت خود که بود و مبارکباد سکندر سر خود را برافراختند ای متوجه شدند هم نثاری که باشد
سزاوار تخت * فشاندند بر شاه فیروز بخت * ش سزاوار تخت ای سزاوار پادشاه وقتیکه بر تخت نشیند چنانکه از
مصراع ثانی می آید هم ز سر چشمه نیل تا رود گنگ * ز شوراب چین تا تلخ آب زنگ * ش این ظرف متعلق ببیت
لاحق ست و گنگ بالفتح و هر دو کاف پارسی نام رودیست معروف نیز عظیم در ملک هند در غایت شهرت که منبع آن
کوههای سوالک ست و از ملک هندوستان بنگاله گذشته بدریای عمان میریزد و هندوان را بران اعتقاد تمام ست

بسم الله الرحمن الرحیم

نشستن سکندر بر تخت کیان بدار الملک اصطخر

م بگو ای سخن کیمیائی تو چیست * عیار ترا کیمیا ساز کیست * ش چون سخن پخته و موزون و شعر پخته که بدان غرائب بیان کرده شود چیزی نیست نادر و مرغوب و لهذا است درین داستان بطریق تجاهل عارف و تقاضای تعجب از شان وی تعریف سخن میکند و ور خطاب او میگوید ای سخن بگو و بیان کن که اکسیر تو چه چیز است ای از چه ساخته میشوی که این زیب و سرگی از آن یافتی و مر عیار و سرگی ترا کدام کس کیمیا ساز است ای پیدا آرنده عیار تو و بخشنده سرگی تو کیست پس سخن بحذف مضاف بمعنی زر سخن است و لفظ کیمیا و عیار کیمیا ساز بران دلالت میکنند که سخن موزون را زر خیال کرده است کذا افید و کیمیا بمعنی ماده و وجود زر است که آنرا اکسیر گویند و آن خاکستر سیماب و طلق و جز آن باشد که بادویه مرتب کنند و مس را بدان زر کنند و کیمیا ساز بمعنی پرورش کننده و پیدا آرنده است نه بمعنی معلوم کننده و عیار فصاحت سخن چنانکه علی شیر گفته به این معنی با آنکه خلاف ظاهر لفظ کیمیا است ملائم مقام تعجب نیست و خواجه جواب این استفهام را برای مراعات کمال عظمت سخن لطیف مطوی گذاشته وگرنه پیدا است که کیمیای سخن فکر شاعر فصیح است و کیمیا ساز او فیض الهی است م که چندین نگار از تو بر ساختند * هنوز از تو حرفی نپرداختند * ش هفت زر سخن است چه زر خالص را حل کنند و بدان نقش و نگار بندند نگار بمعنی نقش کتابهای منظومه است و حرفی بیای وحدت کذا افید یعنی ای زر سخن تو چنان گنج باقی و بی پایان هستی که شاعران عالم چندین نگار خانه زرین از تو بر ساختند و هنوز بقدر نقش یک حرف از تو خالی نکرده اند ای نگارش چندین کتب بقدر یک حرف از تو کم نشده م گر از خانه خیزی قرارت کجا مست * و راز در درآئی دیارت کجاست * ش خانه کنایت از ذهن شاعر که بنابر تخییل زر آنرا خانه و مخزن قرار داده است و قرار بقرینه کجا بمعنی قرارگاه هست که بیرون از تن باشد زیرا که سخن چون در گفتن آید معلوم نشود که کجا رفت و در بمعنی در خانه تن ای اگر قرارگاه تو بیرون از خانه است و احیاناً از درش می آئی بگو که دیار تو کجاست که چون از آنجا می آئی باز از تردید سابق اضراب نموده میگوید که م نه با سر برابری و با بانه * نمائی بما نقش و بابانه * ش ای انقدر میدانیم که ظهور تو از ما شاعران است لیکن بجا پایندار کیستی که از جهت تلفظ و نقش صورت خود را بما می نمائی و از جهت وجود اصلی پیدا و ظاهر نیستی ای بر کنه ماهیت تو اطلاع نداریم پس این بیت از تخییل ماقبل علیحده و جدا است م عملخانه دل بفرمان تست * زبان خود عملدار دیوان تست * ش عملخانه یعنی دیوانخانه و اضافتش بدل بیانی است عملدار بمعنی پیشکار و خادم و کار کننده ای زبان ما نیز در شغل تو باشد م ندانم که مرغی بدین نیکوی * نه با یادگاری که مانند توئی * ش بدین نیکوی اشارت بمحسوس که شعر را خوبی بس و پیدا است و اشارت کردن تعریف سابق که مذکور شده و مرا از لفظ مرغ است کذا افید ای بس خوش آوازه هستی که از ما شاعران یادگار میباشی و مردم بر بزم تو خوش وقت شوند م سخن بین چه عالی است بالای او * به کسادی مبیناد کالای او * ش در این خطاب جامع است سخن را شاهد قرار داده برای او بالای و قامت

به عون صناع مکین و مکان فضل خلاق زمین و زمان

شرح بسیط سکندرنامهٔ نظامی که جلد اولش پیشتر طبع شده اکنون

جلد ثانی

شرح سکندرنامهٔ گلوی

مشهور

از تصنیفات قدوهٔ علمای زمان محقق نامی مولوی محمد گلوی

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے یہ فہرست بطول ہر ایک شایق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے معاینہ و ملاحظہ سے شایقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ سادہ مین کتب قصص نظم درسی وغیرہ و کتب قصص نثر درسی وغیرہ و کتب اخلاق تصوف ذیل مین درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدر دانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو —

کتب قصص نظم درسی وغیرہ

خسرو نامہ یعنے مثنوی خسرو گل بہت نادر مثنوی ہے گو لفظا ہر ایک فسانہ شاہان ہے مگر بباطن حقیقت روح و جان کا اعلان ہے از جلوۂ طبع عرفان پسند حضرت فریدالدین عطار —

مثنوی مخزن اسرار مصنفہ مولانا نظامی گنجوی

مثنوی لیلی مجنون مصنفہ ایضاً

مثنوی خسرو شیرین 〃 〃

مثنوی ہفت پیکر 〃 〃

سکندر نامہ بری کلان مشہور درسی کتاب قصہ ملک گیری سکندر و دارا مصنفہ مولانا نظامی گنجوی

ایضاً — جلی قلم مانند قلم متوسط قطع نہایت خوشخط محشی مع فرہنگ —

سکندر نامہ بحری مصنفہ ایضاً

شرح سکندر نامہ بری موسوم بہ منتخب الشروح مشہور بہ شرح علماے کلکتہ بہت نادر شرح ہے جو بموجب حکم صاحبان کونسل کلکتہ سے باتفاق آرائے ارباب علم مرتب ہوئی تالیف مولوی بدر علی عظیم آبادی و مولوی حسین علی جونپوری

ایضاً مصنفہ محمد نصیرالدین شاہ امیر سلطان سفیانی

ایضاً مشہور بہ گلو ہی دیار پنجاب مین بہت مروج ہے مصنفہ محمد گلو ہی —

مثنوی تحفۃ الاحرار مصنفہ عبدالرحمن جامی —

مثنوی یوسف زلیخا مصنفہ عبدالرحمن جامی —

شرح یوسف زلیخای جامی مصنفہ مولوی محمد شاہ

مثنوی یوسف زلیخای ناظم ہروی بجواب یوسف زلیخاے جامی —

مثنوی یوسف زلیخای فردوسی جو مصرعہ

مثنوی لیلی مجنون — ملا ہاتفی —

مثنوی لیلی مجنون — خسرو —

مثنوی ہشت بہشت خسرو محشی —

مثنوی تحفۃ العراقین محشی بڑی عمدہ مثنوی ہے فصاحت و بلاغت سے بھری ہے مصنفہ افضل الدین خاقانی شروانی —

ظفر نامہ ملا ہاتفی — اسمین بادشاہ تیمور کی فتوحات ملک گیری کا حال مثل سکندر نامہ نظم پاکیزہ مین ہے —

مثنوی سنبلستان بہ تتبع بوستان سعدی ہے مصنفہ منشی ہرگوپال تفتہ —

مثنوی نلدمن — مصنفہ ملا فیضی فیاضی —

مثنوی شیرین خسرو ملا آصفی مصنفہ نواب آصفی

مثنوی نیرنگ عشق — معروف بہ مثنوی غنیمت مصنفہ مولانا غنیمت —

Shra Sikandernama Jild-Sani

به عون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

شرح بسیط سکندرنامه نظامی که جلد اولش پیشتر مطبع شده اکنون

جلد ثانی

شرح سکندرنامه کلوی

مشهور

از تصنیفات قدوهٔ علمای زمان محقق نامے مولوی محمد کلوی

در مطبع نامی منشی نولکشور به طبع مزین و مقبول جهان شد

Sharḥ-i-Sikandar~~an~~nāma.

Vol. II.

49 C 148/2

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.